

UNIVERSITAT DE LES ILLES BALEARS

Departament de Pedagogia Aplicada i Psicologia de l'Educació

Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques

**SUPORT A LES FAMÍLIES EN LA PRIMERA INFÀNCIA.
ESTUDI DE CAS D'UN PROGRAMA SOCIOEDUCATIU**

Tesi doctoral presentada per:

Maria Ferrer Ribot

Dirigida per:

Dra. Maria Antonia Riera Jaume

Dra. Maria Rosa Rosselló Ramón

Palma, juliol 2008

Al meu padrí que tant estima la vida

“Una pedra tirada en un estany origina ones concèntriques que s’estenen sobre la superfície i que impliquen en el seu moviment, a diferents distàncies, amb diferents efectes, el nenúfar i la canya, el barquet de paper i l’ham del pescador.

...Així mateix una paraula, llançada dins la ment per casualitat, produeix onades a la superfície i en profunditat, provoca una sèrie infinita de reaccions en cadena, i implica en la seva caiguda sons i imatges, analogies i records, somnis i significats, en un moviment que afecta l’experiència i la memòria, la fantasia i el subconscient, i que és complicat perquè el mateix cervell no assisteix passivament a la representació, sinó que hi intervé contínuament, per acceptar i rebutjar, enllaçar, construir i destruir.”

(Gianni Rodari, 1973)

AGRAÏMENTS

Els esforços que representen elaborar un treball de recerca, no únicament per la investigadora, sinó també per altres persones que, sense haver-ho demanat, es veuen involucrades com els amics, els companys de feina i la família, ens han ensenyat que vivim en un món per a compartir. Són precisament aquestes persones que ens han mostrat que avui és possible compartir, sense elles el treball no hagués estat possible, al menys de la mateixa manera. Ens sentim regalats d'allò que és més valuós en el moment que vivim: el temps i la tranquil·litat que es necessita per fer una tesi. I davant un regal com aquest no ens queda més que expressar agraïment.

Els setze alens

Vaig dedicar les dues primeres alenades,
les de la vida,
a mon pare i ma mare: ells ja saben prou per què.

Agraït, vaig agafar aire
i vaig pensar en la meua parella,
en els meus fills. Són com un petit bosc
que em dona oxigen i m' alimenta:
a ella, a ells, vaig dedicar-los la tercera alenada,
i també la quarta, la cinquena i la sisena.

Me'n quedaven deu, però encara
restava prou aire en els meus pulmons
i sentia la pau bategant-me als polsos,
l'alegria recurrent les venes, obertes ara
en canal a la serena meditació.

Miquel Àngel Lladò, 2007

Podríem seguir amb la línia del poeta i repartir les deu alenades que queden entre aquelles persones que han compartit el seu temps i el seu espai amb nosaltres al llarg de molts de

mesos, tot i que no estem segures que deu alens ens siguin suficients per recordar a tots aquells que hem sentit a prop.

El primer alè seria un agraïment per les famílies i els infants de l'Espai Familiar, sense ells aquest treball no hagués estat possible. Un altre agraïment-alè als tècnics de les institucions que han col·laborat amablement i ens han donat part del seu temps.

El tercer alè va dedicat als companys i companyes de la UIB per les seves paraules encoratjadores, i especialment a na Marisa, per “tocar en el punt just en el moment adequat”. Una quarta alenada per a tants d'amics i amigues que s'han interessat sincerament per el procés del treball i que dia a dia demanaven: “ja acabes?”.

Entre les companyes de l'associació XIAIF és fa necessari repartir dues alenades profundes de tant com ens sentim agraïdes per el seu suport i la seva comprensió.

La setena alenada és íntegra per n'Elisabet Abeyà, per la seva dedicació i rapidesa en les correccions i suggeriments.

Queden tres alenades. Una per a cada una de les directores de la tesi, la dra. Maria A. Riera i la dra. Maria Rosa Rosselló, per la seva professionalitat, per la seva disponibilitat, per la seva il·lusió, per la seva amistat, per la seva...podríem continuar i no acabaríem mai de trobar motius per agrair la feina que han fet.

Amb la darrera agruparem i tornarem a repetir la tercera, la quarta, la cinquena i la sisena alenades del poeta per dedicar-les a n'Isidre, na Núria, na Neus i en Pau, com un intent de retornar el temps que els hi hem robat i que amb tanta paciència i amor ens han cedit.

A tots i totes moltes gràcies!

ÍNDEX

INTRODUCCIÓ	10
PRIMERA PART	
CAPÍTOL 1- PLANTEJAMENT I CONTEXTUALITZACIO DE LA TESI	20
1.1 Justificació de la temàtica	20
1.1.1 La família i les seves funcions en la criança	25
1.1.2 Atenció i suport a les famílies: un camí per recórrer	30
1.2 Finalitats i objectius generals de la tesi	35
1.3 Fases de la recerca	36
CAPITOL 2. CANVIS I DIFICULTATS DE LES FAMILIES AVUI	41
2.1 Canvis sociodemogràfics	42
2.2 Diversificació de les estructures familiars	56
2.3 Noves necessitats de les famílies	60
2.4 La parentalitat avui	67
2.5 Polítiques d'atenció i suport a les famílies	73
CAPÍTOL 3. PROGRAMES D'ATENCIÓ I INTERVENCIÓ A FAMÍLIES	85
3.1 Programes de formació de pares	89
3.2 Programes d'intervenció socioeducativa	95
3.3 Programes d'intervenció terapèutica	106
3.4 Reflexions del capítol: prioritat en l'atenció a les famílies	112
SEGONA PART	
JUSTIFICACIÓ DE L'ESTUDI DE CAS	117
CAPÍTOL 4. PLANTEJAMENT METODOLÒGIC DE L'ESTUDI DE CAS	132
4.1 Procés d'apropament a l'objecte d'estudi	133
4.2 Objectius de l'estudi de cas	137
4.3 Opció metodològica	140
4.4 Instruments per a la recollida de dades	155
4.5. Limitacions en el procés de recerca	163
CAPÍTOL 5. ORÍGENS I CONTEXTUALITZACIÓ DEL PROGRAMA ESPAI FAMILIAR CAMP REDÓ	167
5.1 La gestació i orígens del programa (2000)	167

5.2 Elaboració i presentació del primer projecte	177
5.3 Reflexions del capítol	201
CAPÍTOL 6. ELS INICIS DEL PROGRAMA. ELS REPTES	203
ESDEVENEN UNA REALITAT	
6.1 Els inicis del programa (2002)	203
6.2 Les primeres sessions	217
6.3 Reflexions del capítol	244
CAPÍTOL 7. L'EVOLUCIÓ DEL PROGRAMA. LA REFLEXIÓ	248
TRANSFORMADORA DE CANVIS	
7.1 Els marcs de referència es van definint: de la sistèmica a la teoria de vincle	250
7.1.1 La teoria sistèmica: claus per a la comprensió del sistema familiar	252
7.1.2 La teoria ecològica: la influència dels contextos	274
7.1.3 La teoria del vincle: la qualitat de les relacions a la primera infància	282
7.2. La rellevància dels contextos en el desenvolupament del programa	294
7.2.1 El context físic: els espais cobren significat	296
7.2.2 El context temporal: l'estabilitat i la continuïtat	314
7.2.3 El context relacional: potenciador dels canvis	322
7.3 La reflexió i planificació: les eines professionalitzadores	328
7.4 Els professionals de l'Espai Familiar	359
7.4.1 Perfil dels professionals	360
7.4.2 Formació complementària i continua	362
7.4.3 Característiques personals	365
7.4.4 Funcions i rols	367
7.5 Reflexions del capítol	377
CAPÍTOL 8. IMPACTE SOCIAL DEL PROGRAMA: LES FAMÍLIES I	381
ELS AGENTS SOCIALS	
8.1. Dades de les famílies participants	383
8.1.1 Participació i assistència	383
8.1.2 Característiques de les famílies	404
8.2. Els agents socials: evolució i consolidació de les relacions	430
8.2.1 De l'atenció primària a la col·laboració amb l'atenció terciària	433
8.2.2 Divulgació i recerca. La retroalimentació entre la teoria i la pràctica	454
8.3 Reflexions del capítol	456
CAPÍTOL 9. INCIDÈNCIA DEL PROGRAMA EN LA	462
PARENTALITAT	
9.1. La parentalitat i l'atenció a les necessitats dels infants	463

9.1.1 Les funcions parentals	467
9.1.2 De les capacitats a les competències parentals	472
9.2. Observació i intervenció en les capacitats parentals	481
9.2.1 La capacitat d'establir contacte amb el fill	481
9.2.2 La capacitat empàtica per observar i entendre el fill	492
9.2.3 La capacitat d'oferir respostes sensibles a les necessitats dels fills	498
9.3 El cas de na Isabel i na Maria	511
9.3.1 El context familiar	516
9.3.2 Evolució de les relacions	522
9.4 Reflexions del capítol: fortaleces dels pares vers l'atenció als infants	550
TERCERA PART	
CAPÍTOL 10. PER QUÈ, COM I QUIN SUPORT A LES FAMÍLIES?	555
10.1 Revisant el suport a les famílies avui	556
10.2 La qualitat dels programes d'atenció a les famílies	561
10.3 A tall de cloenda...	573
REFERÈNCIES	578
ÍNDIX DE FOTOGRAFIES	591
ÍNDIX DE GRÀFICS	592
ÍNDIX DE TAULES I FIGURES	594
ÍNDIX D'ANNEXOS	596

INTRODUCCIÓ

Les inquietuds professionals: punt de partida del treball

El tema del treball de recerca que aquí es presenta està relacionat amb les inquietuds professionals de la investigadora. La situació en què un es troba, professionalment parlant, normalment no és fruit d'una única causa, sinó que el recorregut es va formant a partir d'un procés i d'un conjunt de circumstàncies que formen el camí professional.

La trajectòria professional de l'autora passa per tres moments importants en un procés de relació i estudi de les famílies i les relacions amb els infants i, més concretament, sobre les necessitats d'establir entre pares i fills¹ unes relacions funcionals i satisfactòries.

Una primera fase, simultaniejada amb les altres, en què la dedicació a les famílies estava basada principalment en la intervenció terapèutica a partir de l'observació de la disfuncionalitat familiar. La formació en teràpia familiar sistèmica ens obrí un nou camp ja que possibilitava dissenyar estratègies d'intervenció que desitjaven ser efectives per a la bona salut de tots (famílies i terapeuta). Juntament amb l'activitat anterior, la docència sobre temes de família i primera infància a la Universitat de les Illes Balears, ens oferí l'oportunitat d'endinsar-nos en l'anàlisi del sistema familiar tot afegint-hi reflexions teòriques sobre la pràctica que ens dugué a qüestionar-nos una sèrie de preguntes sobre la parentalitat, com ara les dificultats en què es trobaven les famílies d'avui a l'hora d'exercir el seu rol parental.

En una segona fase professional, relacionada amb la formació per a pares, ens vàrem plantejar i ens evidencià la necessitat de suport que sentien els pares, alhora que ens permetia experimentar diverses maneres d'oferir aquest suport. A partir d'aquí ens implicàrem a revisar

¹ En aquest treball es farà ús del genèric "pare", "mare", "fill", "filla" per designar la posició a la família sense que signifiqui una distinció de gènere, i amb la intenció de facilitar la lectura.

els programes existents i a reflexionar sobre quines eren les modalitats més eficaces d'atenció a les famílies.

Avui, després de l'experiència, pensam que els programes que atenen pares i infants de forma conjunta i contínua durant un període determinat de temps són més efectius que no pas aquells que es limiten a “parlar” amb els pares. Entenem que aquests es converteixen en un diàleg entre pares i professionals, amb una posició d'expert, on es donen consells o respostes aproximades a les qüestions que plantegen els pares. En ocasions no donen els resultats esperats ja que no sempre condueixen a modificar actituds profundes relacionades amb la parentalitat.

En aquesta mateixa línia podríem mencionar la gran quantitat de literatura informativa pedagògica i “no científica” sobre la temàtica que ha proliferat en els darrers anys i que, segons la nostra opinió, podria arribar a desorientar i confondre els pares a l'hora d'emprar alguna estratègia d'actuació o de relació amb els fills. També recentment hem estat testimonis d'una nova dimensió en les formacions a pares a través dels mitjans audiovisuals. Podem estar d'acord o no amb les orientacions que segueixen, amb els consells que s'hi donen, o amb la metodologia que utilitzen, però no hi ha dubte que existeix una demanda de suport per part dels pares i que cada vegada més hi ha preocupació per la manera de desenvolupar el rol parental. A més a més, el suport a la tasca educativa de la família en el moment que vivim esdevé imprescindible per afrontar els reptes de la societat actual.

En el camí professional existeix una tercera fase, actualment, en què mantenim col·laboració amb una associació preocupada per a l'atenció a la primera infància i les seves famílies², i el desenvolupament de programes seguint una metodologia més participativa, fins i tot “informal”, que ens duu a plantejar-nos certes qüestions a les que hem intentat donar resposta a través d'aquest estudi.

² Ens referim a l'associació Xarxa d'Iniciatives d'Atenció a la Infància i Famílies, d'ara endavant XIAIF.

L'experiència d'aquests anys, a través del recorregut professional, ens ha ensenyat que els programes d'atenció conjunta a pares i infants permeten als professionals fer intervencions ràpides; fins i tot, més encertades, i possibiliten als pares experimentar in situ la seva eficàcia. Si, per exemple, davant una situació conflictiva entre una mare i un fill l'estratègia emprada ha donat el resultat esperat, la mare sentirà confiança en si mateixa i serà més fàcil transferir el que ha fet a una altra situació diferent. En els programes que segueixen un model experiencial o vivencial —eficaços per canviar actituds— les xerrades també hi són presents però són puntuals, i venen determinades per les situacions viscudes. És a dir, el que ha passat a la sessió del programa és aprofitat pel professional per induir una reflexió individual o conjunta i una anàlisi sobre les actuacions dels mateixos pares o dels infants. En aquest sentit, l'observació és la tècnica més utilitzada ja que permet millorar la manera dels pares de respondre davant les necessitats de l'infant. Consideram, doncs, que l'observació i les reflexions que els pares fan de l'infant i les seves accions, en un intent de comprendre i aprofundir en la seva individualitat, millora la relació, augmenta l'empatia i fa que la qualitat del vincle sigui més bona. Quant al rol dels professionals, és important que els pares se sentin recolzats en la seva tasca quotidiana. Les intervencions dels professionals permeten respondre les demandes dels pares d'una manera ràpida i directa, o també els poden fer veure aspectes que tal vegada ells mateixos desconeixien o no havien vist.

En aquest sentit, les sensacions que com a professional es viuen a l'hora d'experimentar les dues modalitats d'atenció a pares són certament ben diferents, sobretot, pel que fa a les que ens arriben dels pares a una o altra situació. En els programes més expositius o en format de conferències pot passar que, a vegades, alguns pares tinguin la sensació que el que es diu forma part de la teoria, i no s'acaben de creure del tot que el que transmet el conferenciant doni resultats, per això sovint, demanen exemples concrets o personalitzen exposant el seu cas demanant solucions ràpides, duradores i, si pot ser, que impliquin poc esforç. Està clar que la posada en escena d'una conferència no sempre facilita la credibilitat ni l'apropament entre

persones. En canvi, en el programa que actualment treballam³ els professionals hem sentit la sincera gratitud dels pares davant una mirada propera nostra o una mà sobre la seva espatlla.

A més a més, consideram que la modalitat de programes grupals permet l'intercanvi d'experiències entre els pares i serveixen de suport social en un moment de canvi. El fet que un pare respongui a un fill de manera diferent a un altre permet observar i, tal vegada, assajar, una nova manera de fer. L'efectivitat de l'intercanvi vendrà donada, entre d'altres, pel tamany del grup: òbviament en petit grup es donen relacions més properes i de més confiança.

Voldríem compartir tot un conjunt de reflexions que ens han acompanyat al llarg de la nostra trajectòria professional, i que en bona mesura representen la base i l'origen del treball. Cal esmentar que aquestes qüestions no segueixen una seqüenciació lineal en el temps, sinó que estan presents al llarg de l'estudi:

- Quina implicació quotidiana i de relació han tengut en les famílies els canvis estructurals dels darrers anys?
- Quin significat té la parentalitat avui i quines serien les capacitats necessàries per exercir funcionalment el rol parental en els primers anys de vida dels infants? Què necessiten avui els infants dels seus pares?
- Com es dona suport als pares en temes educatius de criança i de relació amb els seus fills? Quines conseqüències tenen els programes de formació en els pares? Contribueixen els programes de formació a modificar les actituds dels pares vers els fills? De quina manera els programes de formació arriben a les famílies que més ho necessiten? Com ha de ser el rol de professional: expert, mediador...?

³ Ens referim al programa Espai Familiar Camp Redó, objecte d'estudi de la recerca.

Com a professionals relacionades amb l'àmbit social i de l'educació ens sembla que treballar per a la millora de les relacions humanes, en qualsevol dels seus vessants, representa un desafiament en el que és necessari que des de tots els sectors ens involucrem amb la màxima força.

Presentació de la tesi

Quan l'investigadora té al seu davant tot el conjunt del treball elaborat durant mesos és fa necessari posar-hi ordre i dotar d'una estructura la feina feta, pensant principalment en el lector, i és quan poden aparèixer dubtes sobre quina ha de ser la millor manera d'organitzar l'estudi. En el nostre cas una vegada resolt els dubtes decidírem construir la tesi en tres parts diferenciades.

Primera part- Contextualització de la tesi: Capítols I a 3

La primera part del treball consta de tres capítols i és una recerca teòrica, una fase considerada necessària per a la posterior investigació, la qual ens apropa a la segona part, a l'estudi de cas d'un programa específic sobre les capacitats dels pares d'infants de 0 a 3 anys per a una determinada població: les famílies immerses en contextos vulnerables.

El capítol I intenta mostrar el camí que queda per recórrer per atendre i donar suport a les famílies. És així que ens introdueix a la temàtica i contextualitza la recerca, a través de definir alguns conceptes que es tracten al llarg de l'estudi: família, funcions educatives,... També en el mateix capítol es definirà la família des d'un vessant multidisciplinar. En aquest sentit s'oferiran algunes definicions del concepte "família", entesa com un element indispensable a la nostra societat, amb característiques pròpies i posant l'èmfasi en diferents aspectes segons sigui l'àmbit d'anàlisi (social, antropològic, psicològic...). La realitat és que la família, avui per avui, segueix essent un dels puntals més valorats per la societat, a qualsevol edat. En aquest mateix

capítol es definiran les finalitats i els objectius generals del treball de recerca i es descriuran les fases que ha seguit l'estudi.

En el capítol 2 es mostren de quina manera s'han diversificat les estructures familiars en els darrers 30 anys a partir d'alguns canvis sociodemogràfics relacionats amb la baixada de la natalitat, el retard en la maternitat, l'increment de les separacions i divorcis, etc. Les dades quantitatives aportades ajudaran a donar bona mostra dels canvis que s'han produït. Les definicions de l'anterior capítol, juntament amb l'anàlisi dels canvis socials i demogràfics, ens aproparan a una nova perspectiva d'agrupaments familiars i a la descripció d'algunes tipologies emergents d'estructures familiars que ens obliguen a familiaritzar amb noves nomenclatures: monoparentals, reconstituïdes, etc.

Justament, els canvis socials obliguen a pensar en noves necessitats de les famílies avui. Per això, es descriuran alguns dels reptes que ha afrontar la família, uns vinculats a les relacions internes de la pròpia família -modificació i adaptació de les tasques familiars, dedicació més igualitària a les tasques domèstiques- i altres més externs – relacionats amb el rol de la família dins l'estructura social- i que inclouen la forma d'organitzar-se la societat.

Els canvis en les estructures familiars sovint condueixen a dificultats en la pràctica quotidiana de les interaccions familiars i a revisar el sentit de la parentalitat d'avui. Tanmateix les condicions necessàries perquè la criança dels infants pugui considerar-ne exitosa i sana estan relacionades també amb causes alienes a la família. I és aquí a on es fa important que es dissenyin polítiques, serveis i programes que donin suport a l'exercici de la parentalitat per a qualsevol tipologia de família. Breument es descriuran algunes de les polítiques actuals de suport a la família que estan relacionades amb l'atenció a la infància.

El capítol 3 està destinat a definir les diverses modalitats de programes d'intervenció amb famílies en la primera infància, elaborant una classificació que ajudarà a entendre com es concep la formació a pares i mares i les intervencions que realitzen els professionals per donar suport a la parentalitat. Així es diferenciaran els programes segons sigui el seu principal focus d'intervenció: socioeducatiu i terapèutic. Es descriuran de forma més detallada alguns d'aquests programes i es resumiran les seves característiques principals.

La revisió d'aquest capítol ens demostrarà la realitat actual i plasmarà el buit que es dona en la implementació de programes que combinen els dos àmbits esmentats. En aquest sentit es mostrarà que els objectius dels programes existents cobreixen els dos extrems d'un continuum: o bé s'intervé en les famílies a partir de detectar una problemàtica, o bé les intervencions que es fan van adreçades a la població general. En aquest darrer cas, s'ofereixen informacions tant generals relacionades amb la pràctica educativa i de criança dels fills, que es desconeix la implicació i l'efecte que té a l'àmbit familiar quotidià.

Segona part- L'estudi de cas: Capítols 4 a 9

La segona part de la tesi està dedicada a l'estudi de cas d'un programa socioeducatiu: l'Espai Familiar Camp Redó. Una breu introducció ens permetrà justificar, d'una banda, la necessitat de l'existència de programes d'atenció per a famílies amb contextos vulnerables i, d'altra banda, la necessitat de treballar per a la promoció i la prevenció de la salut mental infantil.

En el capítol 4 el lector trobarà l'explicació sobre el procediment i la metodologia que s'ha seguit a la recerca per a l'elaboració de l'estudi de cas. Així es descriuran els primers plantejaments i com es va desenvolupar el procés d'apropament a l'objecte d'estudi, es podrà veure com les primeres reflexions esdevingueren punt de partida per iniciar el treball i com anaven prenent forma en un intent de delimitar el focus d'atenció. També en el mateix capítol es justificarà l'opció metodològica escollida en base al cas estudiat, així com els instruments

que s'han utilitzat per a la recollida de dades. Per acabar es reflexionarà sobre algunes dificultats sentides en relació a l'estudi de cas.

A través del capítol 5 ens aproparem als orígens del programa, a partir de relatar les primeres idees que foren la base de l'Espai Familiar Camp Redó. Veurem aquí com les iniciatives d'algunes professionals marquen l'inici d'una experiència que fa vuit anys que es duu a terme, tot i que a l'estudi de cas només ens centrarem en els primers sis anys.

En el següent capítol, el 6, es descriu com varen ser els inicis del programa; les primeres sessions, les primeres famílies, les primeres professionals. Veurem com, en aquell moment, les dificultats formaren part dels reptes i si més no encoratjaren a continuar la tasca amb més força.

És així que estarem en disposició de veure, en el capítol 7, l'evolució del programa i els canvis que s'anaven incorporant. Aquest és un capítol important ja que s'analitza d'on provenen els canvis i com es generen: a través de importants processos reflexius basats en la pròpia pràctica i en les perspectives teòriques que orienten la pràctica. Descriurem, doncs, quines han estat les principals teories (teoria sistèmica, ecològica i del vincle afectiu) que han realitzat aportacions i han acompanyat en la seva trajectòria al programa Espai Familiar Camp Redó.

En el capítol 8 el lector podrà disposar d'una sèrie de dades quantitatives del programa que evidencien els canvis i l'evolució en base a la descripció del nombre i les característiques de les famílies participants. En aquest sentit, recollir dades sobre les famílies que al llarg dels anys han participat en el programa ens permet mostrar la varietat i diversificació de perfils i situacions en les que cada una d'elles està immersa. Tanmateix considerem que cada una d'elles mereix una atenció individualitzada, sigui quina sigui la seva realitat.

En aquest capítol es reflexiona, també, sobre quina incidència té el programa en els serveis que deriven a les famílies a participar. Per això es mostraran algunes dades que reflecteixen l'evolució de les relacions del programa amb les institucions i que evidencien de quina manera, per a alguna d'elles, l'Espai Familiar Camp Redó s'ha anat convertint en un recurs de suport a la seva tasca.

Per acabar aquesta segona part, el capítol 9 ens introduirà en les necessitats dels infants i la relació amb la parentalitat. Estudar el cas ens permetrà descriure el treball que, des del programa, es realitza amb les famílies a partir de l'observació i les intervencions sobre les capacitats parentals per poder donar respostes a les necessitats dels infants. La presentació del cas d'una família servirà per veure la globalitat i la concreció de la feina que es va dur a terme durant un any i mig per tal d'augmentar les capacitats parentals considerades bàsiques per respondre a les necessitats del fill.

Tercera part - Reflexions finals

A la tercera part del treball, formada pel capítol 10, el lector disposarà d'una sèrie de reflexions i conclusions a les que hem arribat amb la recerca. Ens sembla important assenyalar en aquest capítol els aprenentatges incorporats, gràcies a la revisió realitzada amb la recerca, així com deixar el camí obert per a futures recerques que completin la temàtica.

PRIMERA PART

CAPÍTOL I- PLANTEJAMENT I CONTEXTUALITZACIO DE LA TESI

En aquest capítol el lector trobarà el plantejament general de la recerca. Per això, hem dividit el capítol en tres apartats que ens situaran i ens introduiran en la temàtica.

En el primer es justifica, d'una banda, la necessitat d'atendre i oferir suport a les famílies considerant que encara queda camí per recórrer. De l'altra, es revisen alguns conceptes claus relacionats amb la família i les funcions bàsiques que ha de contemplar per a realitzar la tasca educativa necessària per als infants.

El segon apartat planteja les finalitats i els objectius generals que es pretenen amb la tesi. Tanmateix haurem d'esperar fins al final del treball per veure si hem aconseguit allò que ens havíem proposat i que aquí es descriu.

Per acabar, el tercer apartat del capítol narra les fases que hem seguit per realitzar aquest treball de recerca. Encara que es fa indispensable posar una data d'inici i final, consideram que aquesta investigació podria tenir una continuïtat en el temps i la intenció és que es converteixi en un punt de partida base de futures recerques.

I.1. Justificació de la temàtica

L'anàlisi de la criança familiar passa, en primer lloc, per la reflexió sobre les relacions entre pares i fills i la consideració que durant molts anys s'ha tengut sobre la infància. Òbviament la imatge d'infància que hom té condiona la relació que s'estableixen amb els infants. A diverses èpoques passades els fills eren sentits com a béns materials per al futur dels pares, per això era necessari procurar rentabilitzar la seva producció perquè significava millorar

l'economia o al menys assegurar-se la vellesa¹. És evident que actualment, i afortunadament, aquesta concepció ha canviat.

Diríem que ha estat un llarg procés vinculat a diferents canvis. Alguns dels que han afectat les relacions entre els pares i els fills i les diferents formes d'educar-los i criar-los estan relacionats amb la demografia i els canvis socials: incorporació de la dona al món laboral, disminució de la natalitat, increment de separacions i divorcis, etc.² Les noves estructures familiars sorgides a partir dels canvis socials han marcat, també, la forma de relacionar-se dels pares i els fills. I a més a més han introduït tota una sèrie de complexes xarxes de relació entre diferents membres d'una mateixa família a les que hom no s'adapta fàcilment, sinó que és necessari un procés no mancat de problemàtica, afortunadament en la majoria de casos transitòria.

La família, en l'actualitat, es considera un dels contextos de desenvolupament humà més importants per a les persones que hi viuen. Es considera el fonament de la vida social i el principal vehicle de transmissió de la cultura. Realment és la base del desenvolupament de qualsevol ésser humà. Com diuen Belart i Ferrer (1998), tots venim d'una família i la gran majoria n'hem creada una de nova. Tot comença a la família. Sense adonar-nos-en normalment ens comportem tal i com aprenuérem a la nostra família d'origen, repetim pautes i sovint n'incorpora'm de noves. A la família es forma la imatge que cada un té de si mateix, el sentiment de valor intern, la personalitat i les expectatives de vida. També s'hi desenvolupa l'afectivitat, l'estil de comunicació, la forma de relacionar-se amb els altres i la capacitat d'assumir responsabilitats. En general, es diria que és en el context familiar allà on es formen les regles per les quals ens regim, l'ètica i l'actitud que es té davant la vida.

¹ Convidam al lector a consultar l'obra de Arranz (2004) *Familia y desarrollo psicológico*, on es realitza un estudi històric exhaustiu sobre la criança en el context familiar.

² En el capítol 2 el lector trobarà una descripció més detallada i completa.

La família és un dels àmbits vitals més valorats en totes les societats, desenvolupades o no. Com assenyala Meil (2006), segons l'Enquesta Mundial de Valors 1999-2000, per al 99% de la població la família té molta o força importància.

El marc teòric per a l'estudi de la família que ens sembla més adequat, i al qual es farà referència en aquest treball, és el basat en les teories ecològiques i sistèmiques, que entenen la família humana com un microsistema interactiu que es relaciona de forma constant amb els sistemes socials i culturals en els que està immers. El funcionament del sistema familiar es conceptua a través de la *teoria general de sistemes*³, que té com premissa bàsica l'existència de processos d'autoregulació basats en l'intercanvi d'informació entre les parts del sistema familiar i entre aquest i els sistemes socials i culturals.

És en aquest sentit que es contempla el caràcter ecològic-sistèmic de la família, que transforma l'estudi de les relacions entre el context familiar i el desenvolupament psicològic en una disciplina essencialment interdisciplinària allà a on convergeixen la biologia, la sociologia, l'antropologia, l'educació i la pròpia psicologia. Tanmateix cada una d'aquestes fan una aportació valuosa a l'estudi del context familiar.

Les disciplines científiques com *l'educació i la psicologia* fan importants aportacions. La família humana és un àmbit d'intervenció psicoeducativa des de la perspectiva terapèutica, a través de les teràpies sistèmiques, des de la perspectiva preventiva amb l'aplicació de programes preventius de diversos trastorns de conducta, com ara drogoaddicció, comportament antisocial, etc. i des d'una perspectiva optimitzadora oferint suport institucional i educatiu a la família per tal que es converteixi en un context potenciador del desenvolupament psicològic i de la salut mental dels membres que la formen.

³ Alguns dels autors que desenvoluparen la teoria general de sistemes foren Bertalanffy (1962), Ackoff (1960), etc.

Actualment podem dir que la família no està formada per un model, una representació, una imatge concreta sinó que els canvis socials, econòmics, legals, demogràfics i culturals han ofert normalitat a la coexistència de pluralitat de tipologies de famílies: nuclears, monoparentals, reconstituïdes, etc.

D'altra banda, el significat de la família, actualment, transcendeix allò biològic i passa a ser un nucli generador d'identitat personal i social. La realitat avui, és que davant les dificultats a les que s'han d'enfrontar les famílies, la desorientació que els pares senten en qüestions educatives i la manca de referències properes que guiïn la seva tasca educativa es fa necessària una resposta social de formació en educació familiar.

Al llarg de la seva evolució, no únicament històrica sinó de la seva variació en la composició i estructura, així com a la perspectiva en què s'analitza la família, assistim a canvis en la concepció de la família i per tant a diferents definicions. Tradicionalment la família s'ha considerat com la institució social més universal i la que més influeix en les persones. Certament, la família és un concepte universal però les dificultats per formular una definició clara i precisa es deriven de la complexitat de l'estructura així com de les seves característiques canviants i polifacètiques. Tot i les modificacions sofertes la condició familiar manté la seva essència, adoptant diverses formes i afavorint el desenvolupament humà.

Estem d'acord amb Minuchin (1986) quan defensa que la família sempre ha sofert canvis paral·lels als canvis de la societat. És la societat, i la seva complexitat, la que dissenya les formes d'agrupament social i les funcions que han de cobrir.

Des d'un punt de vista tradicional, una "família" era considerada només un home i una dona, units a través del matrimoni, amb fills i amb una relació de consanguinitat a partir de

vincles biològics i legals. Ara podem parlar d'una forma més ample respecte a què consideram que és una “família”. Anem a veure algunes definicions de “família” segons diferents autors.

Com assenyalen Rodrigo i Palacios (1998) i Jiménez (2000) des de la perspectiva dels fills que viuen en la família aquesta representa un context de desenvolupament i socialització.

“La familia es la unión de personas que comparten un proyecto vital de existencia en común que se quiere duradero, en el que se generan fuertes sentimientos de pertenencia a dicho grupo, existe un compromiso personal entre sus miembros y se establecen intensas relaciones de intimidad, reciprocidad y dependencia”.

(Palacios i Rodrigo, 1998, 33)

“La familia representa el primer y más importante espacio para el desarrollo social de los niños, desde el mismo instante del nacimiento. Es en el contexto de la familia en el que las capacidades y habilidades prosociales del recién nacido son aprovechadas por los padres para facilitar su integración en el mundo social. Es en el contexto de la familia en el que la mayoría de los niños establecen sus primeros vínculos socio-emocionales que les proporcionan las bases de seguridad que necesitan.”

(Jiménez, 2000, 28)

La família també és entesa com un sistema (Minuchin, 1986; Schaffer, 1990) que opera a través de les formes de relació que apareixen entre els seus membres, és un sistema dinàmic i canviant de relacions interpersonals.

“(…) La família no és en la seva essència una unitat totalment estàtica insensible al canvi. Tot al contrari, el canvi és en molts aspectes inevitable i fins i tot desitjable, ja que la família és un sistema obert influenciat pels desenvolupaments que succeeixen a tot arreu, generalment dins la societat, a la qual és molt sensible i a la qual necessita adaptar-se”

(Schaffer, 1990, 27)

Es considera la família una institució, una organització social (Rojas Marcos, 1998, Carballo et al. 1994) que implica l'establiment d'unes relacions entre els membres que en formen part d'ella.

“La familia es la institución paradigmática de la humanidad (...) Es el medio donde se establecen las relaciones más íntimas, generosas, seguras y duraderas (...) la organización familiar se establece y perpetúa sobre la base de profundas necesidades psicológicas, arraigadas costumbres y poderosas fuerzas sociales y culturales que se nutren de principios e incentivos económicos, políticos, legales y religiosos (..) La familia es la más adaptable de todas las instituciones humanas, evoluciona y se amolda a cada exigencia social”

(Rojas Marcos, 1998, 13)

“La família representa la més petita organització social humana i, amb innumbrables transformacions morfològiques és l'estructura comunitària que s'ha mantingut més estable fins ara. Les transformacions econòmiques, polítiques i socials, i també la tradició i la cultura, han determinat les variacions que reunim en el concepte *família*. No obstant això, hi ha dos factors que són constants al llarg del temps i en les diverses cultures: l'aliança, amb diferents maneres d'unió conjugal i la filiació amb diferents línies de descendència.

(Carballo et al., 1994, 35)

La família és un procés que passa per diverses etapes evolutives (Belart i Ferrer, 1998), comença per l'elaboració d'un projecte en comú entre dues persones i es va transformant a mesura que emergeixen noves situacions i relacions. Consideram la família com un espai de projecció social, un espai de protecció i contenció dels seus membres.

1.1.1 La família i les seves funcions en la criança

Segons Minuchin (1986) les funcions de la família serveixen a dos objectius distints. Un més intern –la protecció psicosocial dels seus membres-; i l'altre és extern –l'acomodació a una cultura i la seva transmissió.

A totes les cultures, la família imprimeix en els seus membres un sentiment d'identitat independent. L'experiència humana d'identitat es mou entre dos elements: un sentiment d'identitat i un sentit de separació. El “laboratori” on aquests ingredients es mesclen i es proveeixen és la família, la matriu de la identitat.

En els processos primerencs de socialització, les famílies tenen molt a veure amb la conducta de l'infant i la formació del sentit d'identitat. El sentit de pertinença s'acompanya de l'acomodació per part de l'infant al grup familiar i l'assumpció de les pautes transaccionals que es donen a l'estructura familiar i es mantenen a través dels diversos esdeveniments de la vida. D'una banda, el sentit d'identitat de cada membre està influït pel sentit de pertinença a una família específica. D'altra banda, el sentit de separació i individuació s'aconsegueix a partir de la participació en diferents subsistemes del context familiar, així com a través de la involucració en grups extrafamiliars.

Consideram que els pares d'un família exerceixen les seves funcions educatives a través de proporcionar tots aquells aspectes que afavoreixen el benestar global de l'infant, que promocionen la seva salut i procuren un desenvolupament òptim en l'infant tot atenint-se a la seva individualitat i característiques personals.

Algunes de les definicions de família abans esmentades inclouen àmbits delimitats del que s'espera que faci la família per als seus membres, sobretot per als més petits però també s'han de considerar els membres adults, ja que són presents en la composició de l'estructura.

Els objectius de la família, des de la perspectiva de considerar els pares com a promotors del desenvolupament (Rodrigo i Palacios, 1998), així com a subjectes que ells mateixos estan en procés de desenvolupament serien:

- Promocionar el benestar a partir d'oferir qualitat en les relacions afectives.
- Oferir oportunitats per assumir responsabilitats i reptes de realització personal.
- Oferir un espai de suport intergeneracional entre pares, fills i néts.
- Servir de xarxa de suport social en les contínues transicions de cada etapa de la vida de les persones que formen la família

És important recordar les principals funcions que la família -els membres adults en aquest cas- ha de tenir present i desenvolupar al llarg del seu cicle vital posant més èmfasi en unes que en altres segons les etapes en què s'estigui. Des de la perspectiva de pares a fills les principals funcions estarien relacionades amb les necessitats dels infants, tenint en compte una escala de prioritats. S'espera que els fills rebin dels pares protecció, suport emocional, estimulació i socialització.

- Protecció

Segons Cataldo (1991) les famílies proporcionen cura, sustent i protecció als seus fills. Aquesta protecció assegura la supervivència dels fills i estaria relacionada amb el cobriment de les necessitats considerades prioritàries o bàsiques: fisiològiques (alimentació, higiene, temperatura, descans, protecció de perills...), cognitives (estimulació, aprenentatges i coneixements...) i emocionals i socials (xarxa social, participació, seguretat emocional...)

- Suport emocional

La família ha de donar suport al creixement de l'infant per arribar a ser una persona emocionalment sana. El suport es refereix a la conducta dels pares orientada de manera que els fills se sentin còmodes en presència seva i, bàsicament, se sentin acceptats com a

persones (Musitu et al., 1996). Assegurar en els fills afecte i suport emocional és necessari per al seu desenvolupament, els infants necessiten sentir la vivència d'un clima afectiu, com diu Arnaiz (2000, 5):

“Un clima afectivo que haga posible la aparición, desarrollo y funcionamiento de las estructuras biológicas que sustentan la estructura psíquica del individuo”

El clima d'afecte implica l'establiment de conductes d'afecció adequades, sentiments de relació privilegiada i cert compromís emocional a més de la transmissió d'un sentit d'incondicionalitat. Sentir el suport emocional vol dir que la família és un punt de referència psicològica necessari per al creixement dels fills, o per utilitzar paraules de Palou (2004, 25):

“La familia representa el cojín principal para nuestro crecimiento emocional y, a medida que vamos evolucionando, la escuela, los amigos y amigas se convierten en otros contextos de contención importantes.”

L'afecte en la relació designa el major o menor interès explícit per l'infant i el seu benestar. Els pares i mares afectuosos mostren el seu afecte d'una forma clara i explícita, són sensibles a les necessitats dels fills i es preocupen per l'estat emocional dels seus fills.

Realment els components emocionals i afectius determinen en molt bona part el desenvolupament i l'aprenentatge de les persones, però és interessant la idea de la doble direccionalitat. En aquest sentit, Schaffer (1990) defensa la idea que la influència de la família sobre el desenvolupament infantil no s'estableix en una única direcció: de la família cap al infant. L'autor mostra que, com a qualsevol procés d'interacció, existeix una mútua influència de tal manera que els pares influeixen sens dubte sobre la conducta dels fills però, a la vegada, els infants tenen un paper important en modelar les pràctiques de cura i criança que utilitzen els seus pares.

- Estimulació

Oferir estimulació als fills per tal de desenvolupar les seves capacitats per relacionar-se d'una forma adequada amb el seu entorn forma part de les funcions educatives dels pares. L'estimulació s'aconsegueix a partir de l'estructuració de l'ambient en el qual els infants creixen i en l'organització de la vida quotidiana, així com a través de les interaccions directes que es produeixen entre pares i fills.

Un exemple d'estimulació podria ser propiciar espais i situacions que despertin en els fills la curiositat i l'exploració del món i l'ambient que l'envolta. Òbviament l'estimulació serà a diferents nivells (motriu, cognitiu, emocional i social) i s'oferirà de diverses maneres segons el moment evolutiu de l'infant. L'estimulació també ve donada per la quantitat i la qualitat de l'intercanvi que es dona entre pares i fills. En aquest sentit hi inclouríem els nivells de comunicació entre ells. Evidentment no ens referim únicament a la comunicació verbal sinó també, i sobretot a la no verbal: gestual, visual..

- Socialització

La família suposa per als fills un context de desenvolupament i un agent de socialització primària així com un espai per a la realització personal per a cada un dels seus membres. Estem d'acord amb Cataldo (1991) quan afirma que la família socialitza els infants en relació als valors i rols adoptats per la família. Consideram necessari per a l'infant atendre la seva obertura vers a altres contextos educatius diferents i complementaris de la pròpia família. En aquest sentit, seria responsabilitat dels pares afavorir l'autonomia i la competència personal, així com promoure la iniciativa i la curiositat afavorint els sentiments de competència personal, però a vegades també han de limitar les conductes dels fills amb l'objectiu de promoure l'autocontrol i l'adequació social.

En definitiva, interessa assenyalar la importància de les funcions educatives de la família en base a la protecció, la creació d'un clima emocional basat en el suport afectiu i l'estimulació i socialització. De la qualitat i la quantitat de cada un d'aquests aspectes dependrà que la família adquireixi més o menys funcionalitat en funció de les característiques més significatives. Serveixi la taula I.1, a mode de resum, a on s'especifiquen les característiques dels elements mencionats que determinarien les funcions de la família.

NECESSITATS I FUNCIONS

NECESSITATS DELS FILLS	FUNCIONS PARENTALS
PROTECCIÓ	Satisfacció de les necessitats bàsiques. Estructura familiar clara i jerarquizada. Vetllar per la seguretat i protecció dels fills.
SUPORT EMOCIONAL	Relacions càlides i afectuoses. Transmissió d'acceptació.
ESTIMULACIÓ	Creació de situacions que condueixin a la incorporació d'experiències i coneixements. Habilitats de comunicació clares i directes.
SOCIALITZACIÓ	Foment de l'autonomia i la iniciativa personal. Promoció de les relacions socials a diferents contextos

Taula I.1

I.1.2 Atenció i suport a les famílies: un camí per recórrer

És opinió comuna entre els experts de diferents àmbits professionals la insuficient política d'atenció integral a la família i a la infància, o com diu taxativament la directora del Institut de la Infància i Món Urbà de Barcelona:

“Hacen falta políticas públicas que, lejos de la excesiva fragmentación y sectorialización que caracterizan hoy los programas y servicios de atención a las personas, sean políticas integrales, de mayor colaboración entre el sector

público y el sector privado y que fomenten la prevención, la inserción y la promoción”

(Gómez-Granell, 2002, 41)

Les mancances es presenten evidents i és urgent la creació de centres, serveis i/o programes que s'ocupin de les famílies, no tant sols de les considerades en risc sinó de les que aparentment no demostren problemàtica explícita però que davant determinades situacions crítiques podrien necessitar suport professional. Només a través de la regulació política de la família podem parlar d'una consideració a les diverses transformacions socials que afecten el sistema familiar i que suposaria, com diu Flaquer (2002), una reestructuració de les relacions familiars.

A la nostra comunitat existeixen diferents tipus d'atenció a les demandes educatives dels pares i mares en temes concrets o a moments puntuals des de diferents àmbits: educatiu (oferts per la mestra o l'equip d'orientació del centre i en un format d'escola de pares), sanitari (ofert pels pediatres, per exemple el *Programa del nin sa*⁴) i social (associacions de veïns, centres de serveis socials). Sovint aquest suport no té un format de programa sinó que són xerrades, conferències, col·loquis o intercanvis d'informacions i consultes en què no es duu seguiment i no es té la certesa, per part del professional, que allò que ha estat objecte de consulta i preocupació per part dels pares queda totalment resolt. És a dir, no se sap la repercussió directa que la intervenció del professional podria tenir sobre la vida familiar. Aquests tipus de suport en realitat es converteixen en activitats de divulgació i informació general.

⁴ Programa iniciat l'any 1991, i revisat el 2007, desenvolupat en els centres de salut d'atenció primària de les Illes Balears. A través d'aquest programa s'intenta unificar l'atenció pediàtrica des del vessant preventiu i augmentar així, també, la qualitat de les consultes pediàtriques. Els objectius del programa són contribuir a la promoció de la salut de l'infant i garantir la supervisió del desenvolupament infantil. (Programa del nin sa. Gerència d'Atenció Primària de Mallorca- Insalud- Balears, 1998)

Existeixen a la nostra comunitat alguns programes més sistematitzats d'entrenament d'habilitats parentals⁵ que segueixen orientacions cognitives-conductuals, encaminades a modificar les conductes dels pares envers els seus fills, d'una forma concreta i en situacions específiques. Aquests programes són tant incipients que encara no se'n saben les repercussions ni si s'asseguren canvis actitudinals en els pares, prerrequisit indispensable per incrementar la competència parental a llarg termini. A més a més en aquests programes d'atenció a pares sovint l'atenció a la infància, a través del pares, comença a partir que els infants tenen 6 anys, i queda la franja de la primera infància desatesa.

Des de diversos àmbits, social, sanitari o educatiu, podem trobar algunes iniciatives d'atenció a les famílies d'infants entre 0 i 3 anys. Mencionem els grups d'autoajuda o grups de suport a mares, com ara un projecte desenvolupat durant una sèrie d'anys i organitzat per un centre de serveis socials de Palma⁶. En aquest projecte, impulsat per la psicòloga del centre, es treballaven aspectes de tipus pràctic relacionats amb el cobriment de les necessitats considerades bàsiques dels infants: pautes d'alimentació, d'higiene, etc. Una vegada més l'atenció directa era únicament a les mares i les tècniques predominants eren les expositives. Coneixem també l'existència d'una iniciativa duta a terme per pediatres d'un centre de salut que ofereixen assessorament grupal durant l'etapa postnatal sobre temes relacionats amb la salut.

També existeixen altres programes a la nostra comunitat autònoma, i a altres de l'estat espanyol, que s'anomenen *espais familiars*⁷ i que es troben integrats a les escoles infantils i sorgits per iniciativa de col·lectius o associacions relacionades amb la família.

Cal esmentar que la gran majoria de programes de formació compten amb l'assistència voluntària dels pares i mares. Fins i tot s'organitzen a iniciativa i demanda seva (vegeu les

⁵ El lector trobarà més explicacions en el capítol 3.

⁶ Concretament el projecte s'anomenava *Itaka* i era impulsat per el centre municipal Llevant de Palma.

⁷ Per a més informació vegeu el capítol 3.

“escoles de pares” que organitzen algunes associacions de pares en els centres escolars). Però ens trobam amb un sector de la població que per diferents circumstàncies no té accés o no s’implica en aquesta dinàmica i cultura de demanar suport davant els dubtes.

L’atenció a les famílies en risc que es fa des de les diverses institucions és bàsicament assistencial: programes d’inserció laboral, grup de dones maltractades, ajudes econòmiques o materials, etc. Poques vegades es té costum d’organitzar programes que atenguin aquesta funció de la persona: la posició de pare o mare. D’aquesta manera dins la família es descuida una part important que és el sentiment que hom té sobre el rol parental: competent, incompetent, frustrant, eficaç o satisfet. És interessant analitzar la visió que un té sobre la relació amb els propis fills i com desitjaria que fos aquesta relació, si hi ha impediments reals per mantenir una relació satisfactòria o si les característiques contextuais de la família tenen una influència directa en la manera d’educar els fills.

Les famílies amb infants petits i amb dificultats socials, culturals i econòmiques, si bé saben que les relacions amb els seus fills són dificultoses sovint no consideren prioritària l’atenció a aquestes dificultats ja que les necessitats bàsiques a cobrir poden ser altres, com trobar un lloc de treball estable, mantenir uns ingressos econòmics, etc.

Està clar que el nivell d’intervenció amb famílies de risc és diferent del que es duu a terme amb famílies que no presenten una problemàtica manifesta. Amb aquestes famílies les institucions competents han de començar per valorar si hi ha una disposició i motivació, així com unes mínimes condicions contextuais, per poder millorar el rol parental i augmentar les competències en aquest sentit, o per seguir la classificació que estableixen Barudy i Dantagnan (2005) si existeix una parentalitat mínima, parcial, severa i crònica o tòxica. Per tant, ens trobam que els pares, en aquest casos, necessitaran un programes educatius i terapèutics que tenguin com a principals objectius el desenvolupament de certes habilitats

que promoguin la seva competència. D'altra banda, en aquests programes no es pot oblidar mai la posició de l'infant i la necessitat de protecció que sovint té. En aquest sentit qualsevol pla que es dissenyi amb les famílies ha de combinar objectius d'atenció a les mares (per millorar la seva competència, és a dir, terapèutics) i objectius d'atenció als infants (detecció de problemàtiques, és a dir, un vessant d'intervenció precoç i preventiva). L'objectiu principal de la intervenció ha de ser oferir unes condicions de vida a l'infant a on s'assegurin la cura, la protecció i l'educació que necessita.

És, doncs, en aquest sector de població que ens trobam amb un buit que costa d'omplir. Actualment a la nostra comunitat es fa palesa una necessitat social d'atenció a les famílies per treballar les habilitats parentals. Però consideram que treballar en aquest àmbit no és destacar només les dificultats que tenen els pares, sinó que ha de ser sobretot descobrir als pares allò que fan bé, facilitar-los el descobriment que poden ser competents en diverses àrees, “retornar” una imatge parental positiva, assenyalar els seus punts forts com a pares, molt més que “ensinistrar” o modificar aquelles conductes considerades no adequades dels pares. Es tracta de creure en la capacitat de les persones per adquirir recursos i estratègies que facin que la seva vida i la de les persones que les envolten sigui feliç i satisfactòria.

El sistema familiar, com a sistema obert que és, es veu influït per diverses circumstàncies contextuais i per les característiques individuals dels seus membres. De tal forma que les experiències viscudes pels pares estaran presents en la forma en què aquests es relacionaran amb els seus fills.

Els pares com a important context de desenvolupament, com a principals components del microsistema de l'infant, adoptant paraules de Bronfenbrenner (1987), han de convertir-se en elements de suport, afavoridors del desenvolupament òptim dels infants. Incidir en les

seves capacitats parentals, o intervenir per millorar les habilitats, és qüestió prioritària de tota la comunitat.

1.2. Finalitats i objectius generals de la tesi

Els conceptes revisats fins ara ens han posat al descobert una sèrie d'aspectes relacionats amb la família, el context familiar i l'atenció i suport a les famílies. La nostra intenció era encetar la temàtica per descobrir que es fa necessària una atenció a la complexa tasca que la família ha de desenvolupar per dur endavant l'educació dels fills i atendre les necessitats dels infants.

L'objectiu principal d'aquest treball es relaciona amb aquesta temàtica. Es pretén, doncs, d'una banda, fer una aportació sobre el context familiar, la parentalitat i la situació de la família, atenent al moment actual i els canvis dels darrers anys.

D'altra banda, la revisió de programes existents en el context europeu i a la nostra comunitat posen de relleu el buit existent quant a l'atenció a la parentalitat d'una població concreta: aquella immersa en contextos vulnerables i que presenta dificultats en l'exercici de la parentalitat i l'atenció als infants.

Els objectius principals del treball de recerca serien, doncs, en una primera part, des d'una perspectiva més teòrica consultar fonts bibliogràfiques i estudis relacionats amb la situació actual de la família i la parentalitat a partir dels canvis sociodemogràfics i l'aparició de noves estructures familiars. També és la nostra pretensió revisar alguns dels programes existents que donen suport i atenció a les famílies d'infants petits.

En la segona part de la tesi ens ha interessat descriure i analitzar el procés d'implementació i consolidació d'un programa que ofereix atenció i suport a les famílies i als infants que es troben immersos en contextos vulnerables. Concretament descriurem el procés de canvi d'un programa socio-educatiu-terapèutic, l'Espai Familiar Camp Redó, en el que participen conjuntament infants de 0 a 3 anys i els seus pares. S'ha seguit l'evolució del programa des del moment en que es va concebre la idea de desenvolupar-lo i en el treball es fa un recorregut a través de la seva trajectòria fins a sis anys més tard.

Per tant, l'objectiu d'aquesta segona part seria submergir-nos en un procés d'indagació i reflexió a través de l'examen profund i comprensiu del programa Espai Familiar Camp Redó, en el que es pretén analitzar la seva evolució i característiques atenent les dimensions organitzatives, temporals, estructurals i funcionals.

1.3 Fases de la recerca

Anem a descriure quin ha estat el procediment i la temporització a l'hora d'organitzar la investigació. Cal esmentar que la temporalització que s'ha seguit per a l'elaboració de la recerca no segueix un procés lineal sinó simultani en que la superposició de les tasques era el més habitual. És així que s'han anat combinant, com diu Sanmartin (2003, 11) l'experiència recollida del treball de camp i l'experiència fruit de les reflexions, d'aquesta manera no tindria sentit seguir una linealitat temporal:

“Diferenciar en capítulos separados el registro de la etnografía y la escritura antropológica, o la presentación de una u otra técnica de investigación no significa que en la práctica del trabajo de campo sea así como procedamos. (...) Es la linealidad temporal del discurso la que nos lleva a ordenar en la exposición un proceso real de trabajo en el que no hay tal sucesión, sino simultaneidad y repetición, regreso y cambio en nuestra categorización de los problemas antes de cada avance en la comprensión o el conocimiento”.

Cal esmentar que la recollida d'informació es va iniciar a l'any 2005, a través d'enregistrar diverses observacions sobre una família concreta⁸ que es va perllongar fins a maig del 2006, quan es va fer la darrera observació. Tanmateix en aquell moment no estaven encara definits clarament els objectius de la recerca en tant que tesi però sí com de recerca menor. Teníem clar que no volíem desapropitar l'oportunitat d'observar les habilitats parentals de la família, ja que les característiques del cas semblaven idònies per fer-ne un seguiment en un termini relativament llarg (era una mare adolescent, l'infant tenia quatre mesos, eren derivats de Protecció de Menors i havia bona disposició per part de la família vers el programa). Simultàniament en aquesta família es varen realitzar observacions d'una altra família amb característiques diferents amb la intenció de veure la viabilitat que formés part de la recerca, però l'atzar va fer que les circumstàncies familiars, de sobte, es vessin modificades i deixessin d'assistir al programa, descartant així continuar treballant-hi amb ella.

El cronograma ajudarà al lector a entendre la descripció de les tasques que dins cada fase temporal es dugueren a terme.

⁸ Aquesta família és la que es descriu en el capítol 9, concretament a l'apartat 9.3

			2005												2006												2007												2008						
			I	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	I	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	I	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	I	2	3	4	5	6	7
Fase I	Recerca teòrica i revisió bibliogràfica																																												
Fase II	Construcció estudi de cas																																												
	A	Observacions + vídeo																																											
	B	Anàlisi documents																																											
	C	Entrevistes																																											
Fase III	Anàlisi, interpretació i redacció Tesi																																												

CRONOGRAMA FASES DE LA TESI

Taula I I..2

Primera fase: recerca teòrica i revisió bibliogràfica (octubre 2006 a juny 2007)

Com antecedent pròxim a la recerca volem fer esment del treball elaborat per adquirir la suficiència investigadora i en el que vàrem construir una primera aproximació a l'objecte d'estudi de la recerca. Aquesta tesi suposa una elaboració més completa i profunda del marc teòric i de l'anàlisi de la realitat observada.

Així, doncs, la primera fase de la recerca és iniciada en el mes d'octubre del 2006 i està relacionada amb un treball d'investigació previ. La revisió bibliogràfica ens va permetre recollir la diversitat d'àmbits de investigació al voltant de la temàtica i elaborar una revisió sobre diversos programes d'atenció i intervenció amb famílies, en el context europeu i a la nostra comunitat, a partir de diferenciar els principals objectius dels programes, des dels més generals d'informació a pares, fins als específics amb intervenció socioeducativa i terapèutica.

Segona fase: Construcció de l'estudi de cas (gener 2005 a gener 2008)

La segona fase està dividida en tres modalitats de tasques diferenciades. D'una banda, com ja hem mencionat, es recolliren observacions de les sessions i, sobretot de la família presentada com a exemple, des del mes de gener del 2005⁹ fins el maig del 2006. Durant els primeres mesos en què es duia a terme la recollida d'observacions la investigadora participava activament de les sessions, era una observadora participant, però tres mesos després es va decidir que era millor que el rol de l'investigadora es modifiqués, ja que tant per les professionals com per les famílies i la mateixa investigadora, podria arribar a haver-hi confusió i així es va passar a assumir un paper d'observadora no participant, externa, de tal manera que es va limitar a prendre notes de camp, observar les sessions i la família i realitzar els enregistraments en vídeo.

⁹ Concretament dues setmanes més tard que la família iniciés la seva participació.

D'altra banda, simultàniament, es va començar a treballar en la recopilació del material i a ordenar-lo.¹⁰ Aquest va ser un procés que va durar gairebé tres anys, ja que s'imposava fer una selecció a partir d'analitzar prèviament els continguts. En un primer moment s'ordenaren els documents que havia posat a la nostra disposició l'associació XIAIF i seguint un ordre cronològic, any per any. Un segon pas va ser ordenar els documents per temàtiques, i així es varen diferenciar els documents relacionats amb la gestió i organització del programa, els que feien referència a les observacions a les famílies i a les avaluacions de les sessions i altres vinculats a la revisió del treball de les professionals. Cal esmentar que aquesta va ser una tasca àrdua ja que ens varem trobar alguns documents que no estaven informatitzats (la gran majoria dels primers anys) i calia fer-ne una revisió minuciosa.

Durant aquesta segona fase una tercera tasca que es va realitzar foren les entrevistes, amb una durada de cinc mesos tal com apareix en el cronograma, i la seva posterior anàlisi, que formaria part de la tercera fase.

Tercera fase: Anàlisi, interpretació i redacció de l'informe (octubre 2007 a juliol 2008)

A partir del mes d'octubre de 2007 ja estàvem en disposició de començar a analitzar algunes de les dades recollides i també es perfilaren els objectius de la recerca, una vegada que s'havia recollit i ordenat el material. Així conjuntament amb la qüestió: "què tenim?", ens demanàvem: "què volem amb el que tenim?". Aquesta era la direcció que seguíem, cada nou aspecte que descobríem ens proporcionava un procés d'anàlisi i reflexió.

La manera en què quedava constància de l'anàlisi era a través de la narrativa escrita, i així és que iniciàrem la redacció de la recerca.

¹⁰ La recopilació del material s'ha fet consultant els arxius físics i de l'ordinador de XIAIF

CAPITOL 2. CANVIS I DIFICULTATS DE LES FAMÍLIES AVUI

En aquest capítol ens interessa ampliar el camp de visió i atendre aquells elements contextuals, diferents dels familiars, i que tenen la seva importància en el desenvolupament de l'infant. Analitzarem, per tant, els canvis de la societat dels darrers trenta anys. Aquests canvis tenen el seu ressò a les tipologies familiars emergents i plantegen noves necessitats a les famílies. Consideram que aquestes necessitats haurien de ser respostes més àgilment per les polítiques de suport a les famílies i a causa de la lentitud amb la que són incorporades pot provocar que el primer context de desenvolupament, el microsystema per seguir la nomenclatura ecològica de Bronfrenbrenner (1987), senti desorientació, passi per dificultats, i no pugui oferir en definitiva, un òptim desenvolupament a l'infant.

Els canvis de les tipologies familiars no són més que un reflex de les modificacions sofertes a la societat en general. A continuació es descriuen els principals canvis socials i demogràfics que han provocat la aparició de noves estructures familiars a les quals encara ens estem adaptant i que ens fan qüestionar un seguit de reflexions relacionades amb la tolerància i la diversitat social. Les estructures familiars emergents fan que es creïn noves necessitats que, una vegada més, van per davant de les solucions a nivell polític i que es converteixen en reptes de futur per a donar respostes a aquestes necessitats, fins ara irresoltes.

Un dels objectius del capítol, per tant, és revisar, des d'un punt de vista crític algunes de les polítiques de suport a les famílies i a la infància: polítiques aplicades, però, sobretot, les que es considera necessari aplicar i que fins ara només existeixen en format de repte futur. Desitgem amb força que en un temps no massa llunyà puguem parlar de realitats i no de reptes de futur.

2.1 Canvis sociodemogràfics

En els darrers 30 anys estem assistint a una sèrie de canvis a diversos àmbits: demogràfics, socials, estructurals i de composició de les llars familiars, canvis que comporten dinàmiques familiars diferents. Els canvis no són fàcils, sovint provoquen desestabilitat, inseguretat i desorientació ja que el referent que fins ara ens havia servit, de sobte deixa de ser vàlid i no resol els dubtes que ara se'ns plantegen.

El fet de que abans les famílies fossin més nombroses volia dir que, poc o molt, la família estava composta pel pare, la mare i varis germans o germanes i tothom tenia l'oportunitat de conèixer amb infants de diferents edats: la germana gran acompanyava el creixement dels seus germans i germanes petites i així, quan ella mateixa sortia de casa per formar la seva pròpia família, havia passat mínimament per l'experiència d'haver tengut cura d'algun nadó. Aquesta experiència la faria servir després amb els seus propis fills. Òbviament la situació actualment ha canviat força.

Les desorientacions que senten avui dia alguns pares davant la situació d'haver d'educar un fill, si més no mantenir-hi unes relacions satisfactòries, justifica per si sola la creació de programes i serveis que donin suport a la criança dels fills i puguin resoldre els dubtes que senten per tal de millorar la tasca educativa. Està ben clar que qualsevol tasca a l'hora de posar-la en pràctica donarà millors resultats si va acompanyada de sentiments de seguretat i fermesa que si la duim a terme amb dubtes, incerteses i pors. En aquest darrer cas, pot passar que el resultat sigui confús per tots els agents implicats: pares i fills. Està ben clar, doncs, que les famílies amb infants petits necessiten actualment una atenció específica, participant en programes d'intervenció o de suport a la parentalitat.

La vida familiar ha experimentat un procés de canvi que afecta a totes les seves dimensions: relacions entre els membres de la família, la manera d'agrupament i aparellament i la possibilitat de canviar la composició de la família a través de la separació, etc. Els projectes i les formes d'organitzar la vida familiar s'han diversificat i privatitzat. Beck (1998) parla d'aquest procés i l'anomena *individualització*. La individualització és el protagonisme que adquireixen les opcions i decisions individuals davant les normes socials en diferents àmbits com la professió, la política i la vida familiar.

Les transformacions de la família, amb el concepte d'individualització, posen de relleu la pèrdua del tradicional control social sobre els projectes de vida individuals i han originat noves formes de convivència –parelles de fet, homosexuals o parelles de cap de setmana– així com una major vulnerabilitat de les unions i una transformació importants en els projectes de les dones que poden passar a ser més individuals, iguals que els homes.

Els models que hem heretat del passat, segons Meil (2006), han perdut la seva capacitat emmotlladora dels projectes vitals de les successives generacions de joves. Així, el control social i de suport que podien exercir els membres de la família extensa, sobre tot avis i àvies, s'ha desplaçat cap a les administracions i institucions que vetllen pels drets individuals dels éssers socialment més vulnerables, els infants, encara que a nivell pràctic no sempre es dugui a terme de la forma més adequada, si més no insuficient a l'àmbit de suport a les famílies.

La modificació del control social sobre la vida familiar ha donat lloc a un espai social de llibertat individual per a la formació de projectes de vida i la forma de concebre i organitzar la vida en parella i en família. La vida familiar s'ha privatitzat i els models heretats d'organització familiar han perdut força vinculant.

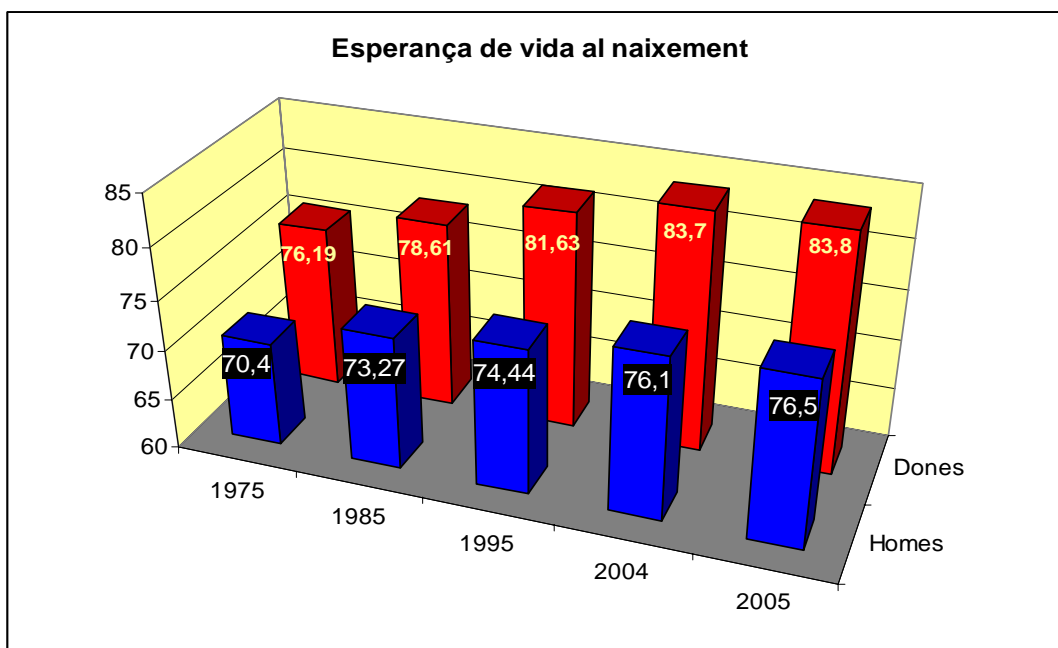
Assistim a canvis estructurals importants de la família provocats per, entre altres, dos factors principals:

- a) reducció del nombre de membres de les famílies que suposa una major inversió econòmica i de dedicació per part dels pares vers els seus fills,
- b) procés de pluralització en les formes de convivència i en l'execució dels rols de gènere en relació al treball remunerat i no remunerat.

Els principals canvis que s'han produït a l'àmbit de la família i, que han possibilitat l'entrada a una nova concepció de la família amb característiques més negociadores, conseqüència de la posmodernització de la vida familiar o segona transició demogràfica (Meil, 2006), serien els següents:

- Qüestionar els models de rol de gènere en la societat i en la família, fonamentalment amb el paper social de la dona.
- La incorporació creixent de les dones al mercat de treball que, entre altres coses, implica un repartiment igualitari, encara no aconseguit, de les responsabilitats familiars i laborals dels membres que formen la parella.
- La profunda transformació de la definició social de la sexualitat, desvinculant-se de la procreació i el matrimoni.
- El desenvolupament de mètodes anticonceptius eficaços que permet a la dona i a la parella controlar i decidir la fecunditat.
- La família "institucional" dona pas a nous tipus de família en què els projectes individuals dels cònjuges, el "nous pactes conjugals" com diu Roussel (1989), són integrats en un altre projecte comunitari sobre la base d'una negociació dels marges d'autonomia individuals i de les característiques del projecte de vida en comú, i dona lloc a diferents models de família segons el grau de funcionalitats i l'autonomia individual dels cònjuges
- Els profunds canvis econòmics sorgits amb l'aparició de la societat de consum.

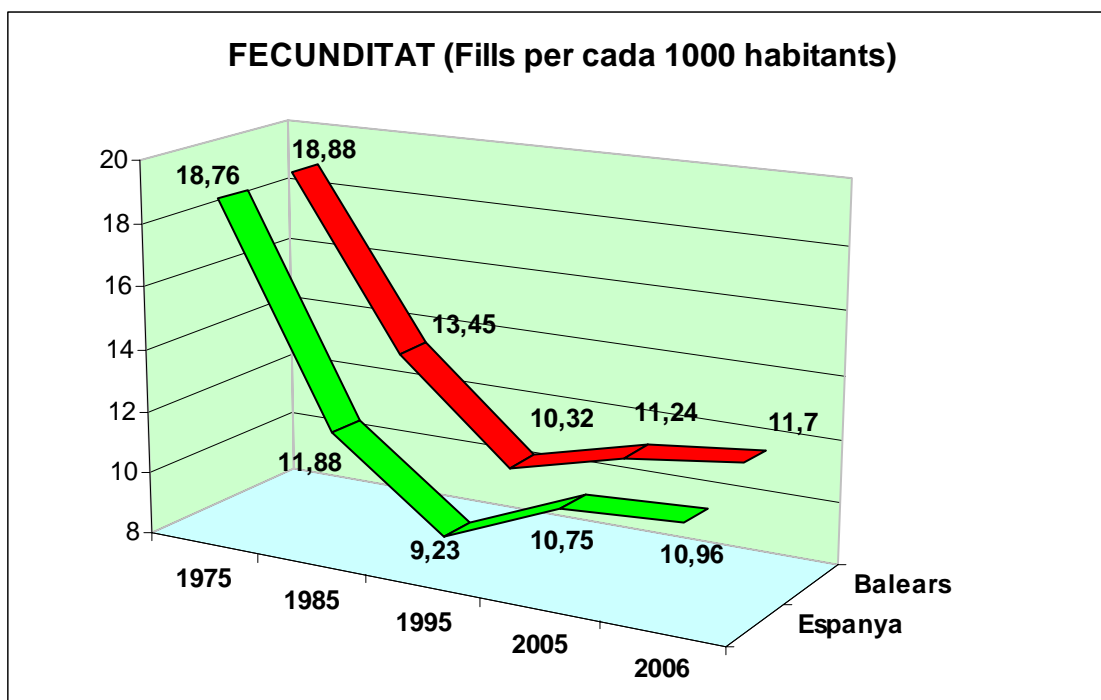
Anem a veure a continuació algunes dades numèriques dels darrers anys que il·lustren els canvis socials i demogràfics i l'aparició de característiques diferents a les que és necessari atendre.

Gràfic 2.1

(Font: INE)

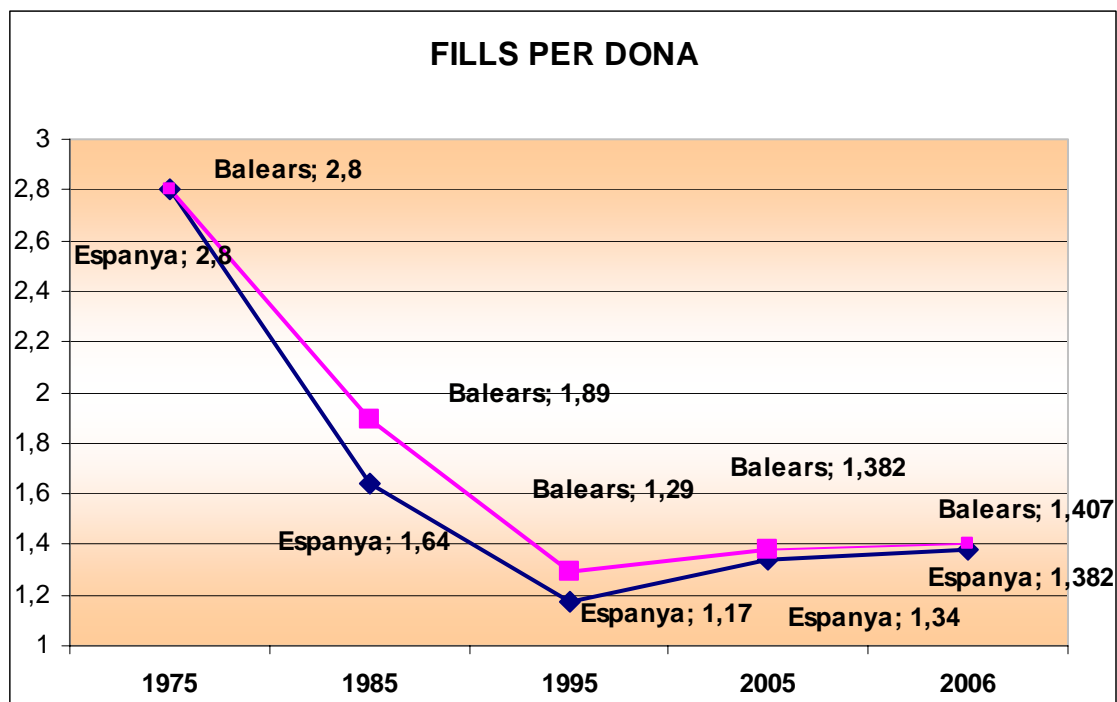
En primer lloc, tal i com ens mostra el gràfic 2.1, assistim a un important perllongament de la vida de les persones. L'augment de l'esperança de vida, tant dels homes com de les dones, dels darrers anys ha fet que el cicle vital de les persones, i de les famílies, es vegi substancialment modificat. Així, les etapes del cicle no segueixen una línia estricta sinó que és possible passar per una mateixa etapa dues vegades: el segon matrimoni que es forma després d'un procés de separació del primer fa que es repeteixi el mateix període, amb característiques si més no diferents o desitjablement més satisfactòries per ambdós membres de la parella.

Gràfic 2. 2

(Font: INE)

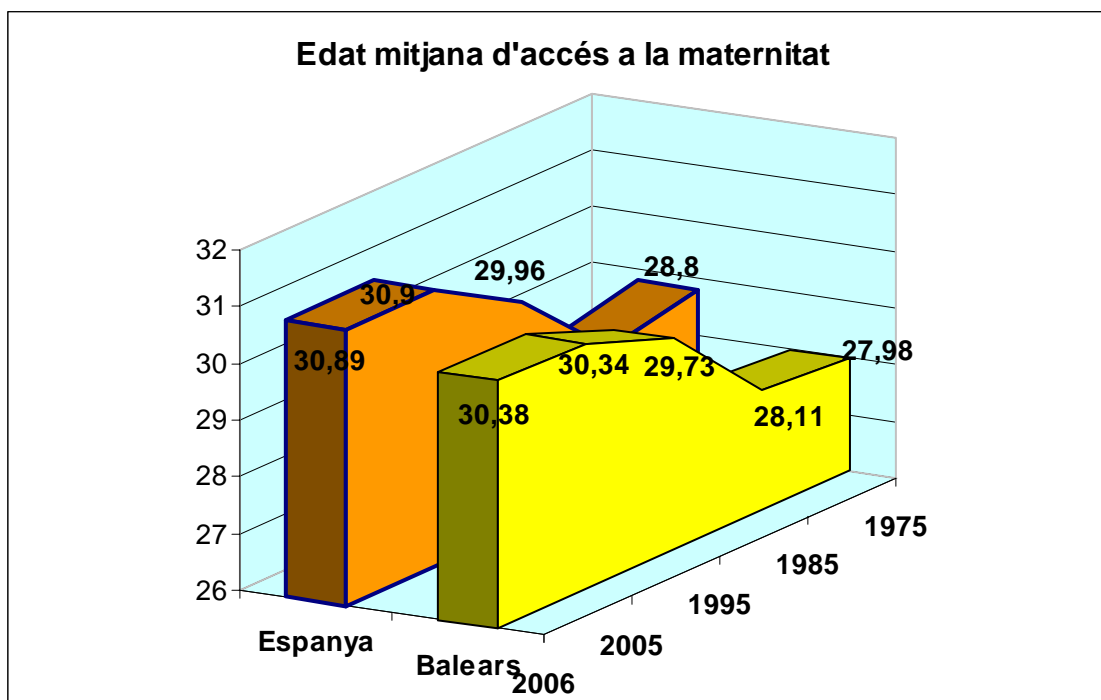
Com veiem, en el gràfic 2.2, el nombre de naixements ha disminuït, encara que sembla que en els darrers anys la immigració, en opinió de Aparici et al. (2002), permet recuperar relativament el nombre de fills per famílies. La població immigrant té la tradició de valorar els fills, i tal vegada per això en tenen més, però encara haurem d'esperar uns anys a veure si imiten els nostres costums que darrerament havíem adquirit de tenir menys infants a les famílies.

Gràfic 2.3

(Font: INE)

L'índex de fertilitat (gràfic 2.3) és baix i per tant, ens trobam amb un elevat nombre de llars formades per només un infant. El tipus de família dominant a Espanya és la “família reduïda”, si no és la “família mínima”, que cada vegada té més presència, tot i que sembla que el seu ritme de creixement està arribant al final.

Gràfic 2.4

(Font: INE)

El retard de les dones a l'hora de tenir el primer fill, com observam en el gràfic 2.4, redueix la possibilitat de tenir més infants en una societat com la nostra en què la taxa de natalitat se situa entre les més baixes d'Europa. Tenir fills més tard també suposa que la fertilitat de la mare no està en ple apogeu i que s'ha de recórrer a tècniques de fertilitat assistida. Sembla, per altra bandat, que moltes mares tenen menys fills dels que realment desitjarien a causa de la gran despesa econòmica que suposa. Finalment, una conseqüència de la tendència a endarrerir l'edat de maternitat serà l'envelliment de la societat que cada vegada serà més gran.

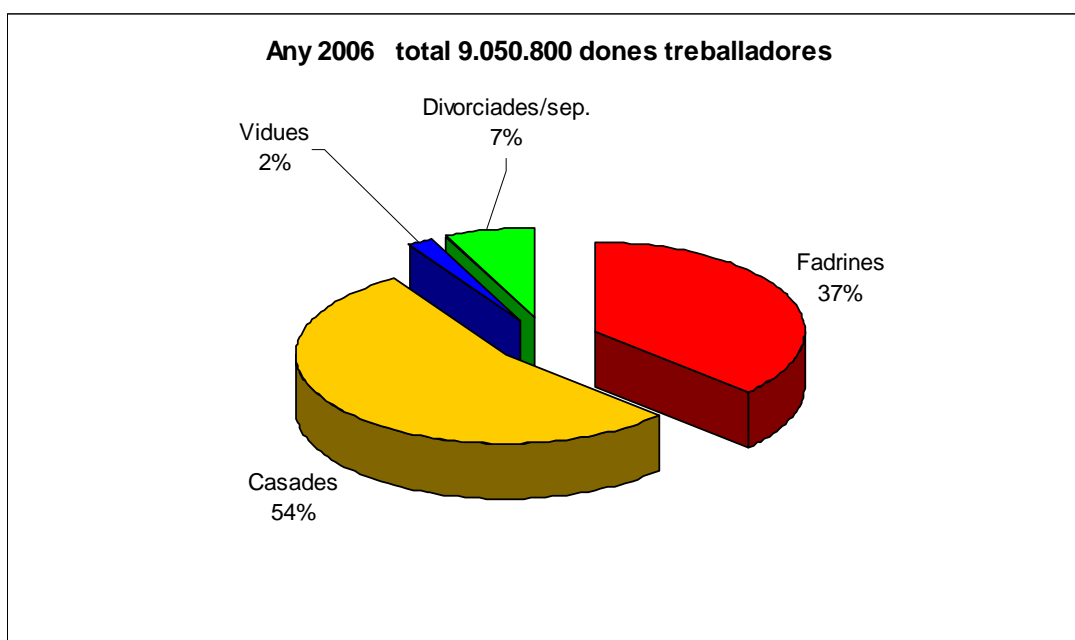
Una de les causes d'aquest retard podria ser la creixent incorporació laboral de les dones, tal com es mostra a la taula 2.2 i en el gràfic 2.5.

NOMBRE DE DONES TREBALLADORES FORA DE LA LLAR

Població activa	2005	2006
Fadrines	3189400	3350200
Casades	4674100	4896100
Vidues	191300	185000
Divorciades/sep.	579300	619500
Total	8634100	9050800

Taula 2.2

(Font: INE)

Gràfic 2.5

(Font: INE)

Any rera any el nombre de dones treballadores augmenta. Aquesta situació, afegint l'absència de suport públic i la poca col·laboració de l'home a les responsabilitats familiars fa que les dones tinguem més dificultat a l'hora de tenir fills. La maternitat es posposa també, perquè hi ha més dones que estudien i els costa més que els homes poder treballar. S'ha de tenir en compte que no és fàcil conciliar la vida familiar i la vida laboral, i com ja s'ha

esmentat el suport públic és totalment insuficient. En aquells països en els que les dones treballen menys que a Espanya, es tenen menys fills i en aquells en els que es dona una taxa d'activitat femenina més alta, la natalitat és major, com és el cas dels nòrdics. Això passa perquè es donen més prestacions i dintre de l'organització social s'ha arribat a un punt en el que família i feina deixen de ser mons contradictoris.

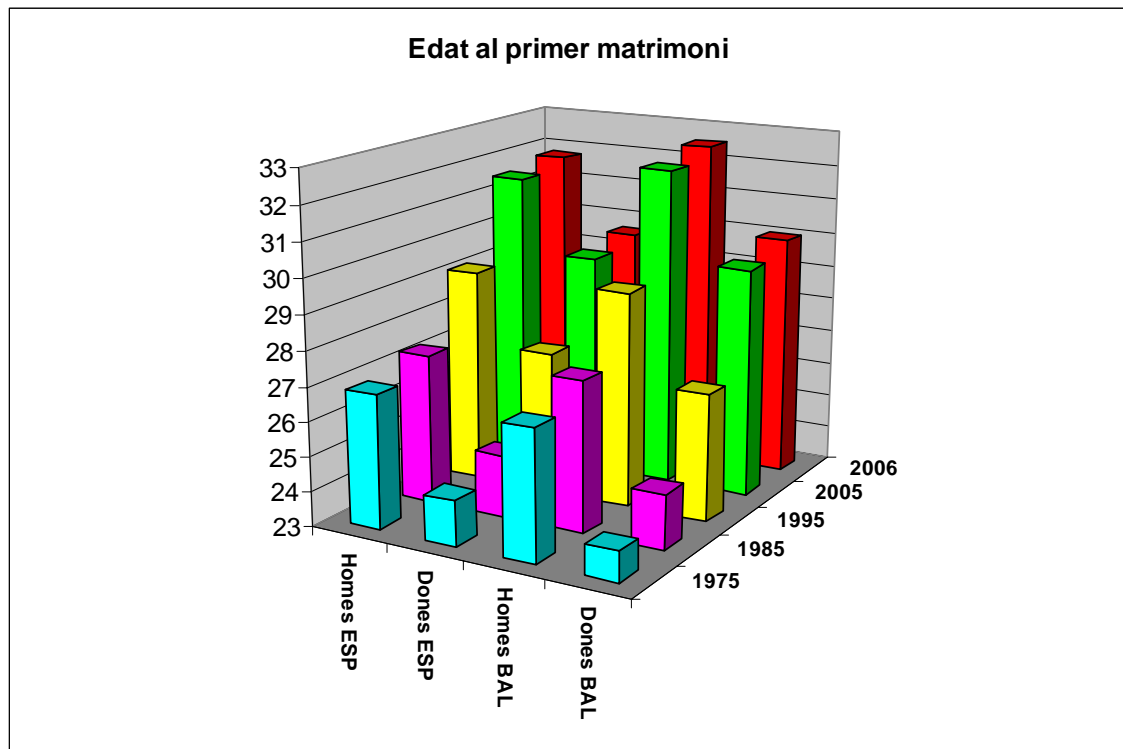
En general, observam (gràfic 2.6, taula 2.3) que les parelles que es casen ho fan cada vegada més tard i sovint, després d'un temps de conviure en parella, a mode d'assaig.

EDAT AL PRIMER MATRIMONI

	1975	1985	1995	2005	2006
Homes ESPANYA	26,86	27,3	29,16	31,52	31,78
Dones ESPANYA	24,29	24,79	27,1	29,37	29,61
Homes BALEARS	26,75	27,35	29,2	32,21	32,53
Dones BALEARS	23,86	24,58	26,69	29,63	30

Taula 2.3

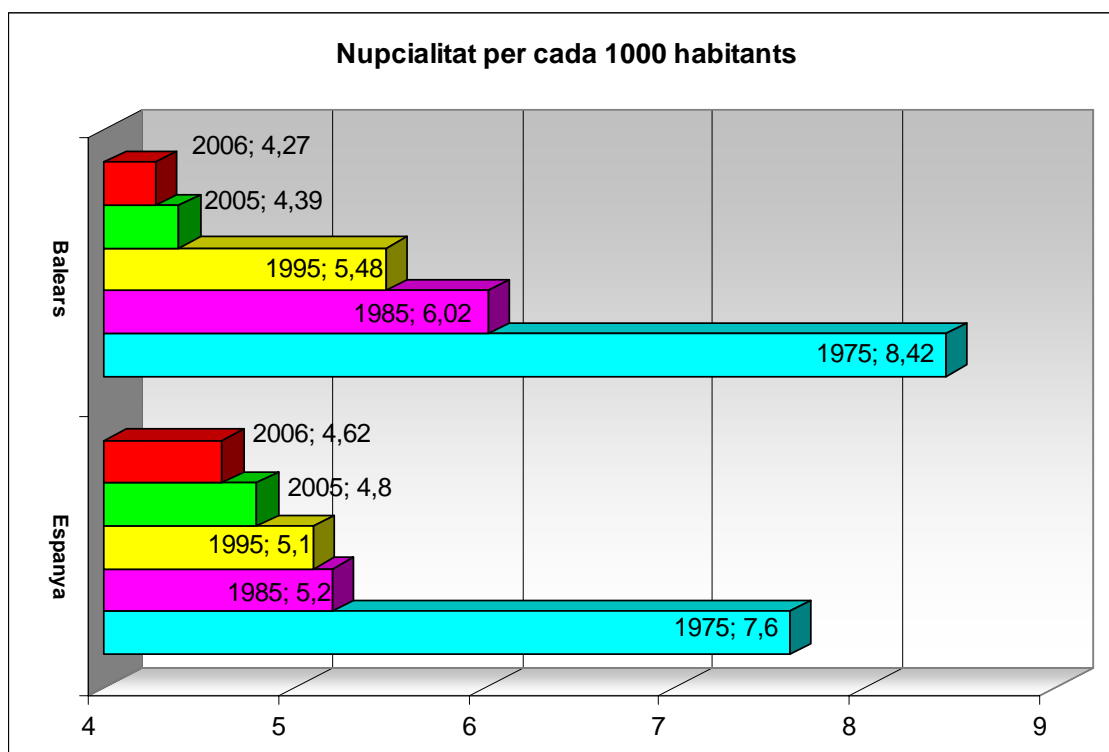
(Font: INE)

Gràfic 2.6

(Font:INE)

Aquest és un canvi important en el procés de formació de la família: la primera unió és lliure, sense formalització, encara que sol acabar en matrimoni. Tanmateix la nupcialitat actual en comparació a 1975 ha baixat gairebé a la meitat, com s'indica en el gràfic 2.7.

Gràfic 2.7

(Font: INE)

Com hem vist, tenir fills tampoc és un resultat quasi automàtic del matrimoni sinó que es prenen decisions fraccionades que s'endarrereixen com més joves són els membres de la parella i que es van replantejant cada vegada que han de tenir un nou fill. Això vol dir que hi ha un espai més ample en el calendari de la constitució familiar, es disgrega la noció de projecte familiar i queden en suspens els índexs reproductius definitius de les generacions fins a edats més avançades que les tradicionals fins ara, donant lloc així a un fenomen de maternitat tardana.

Els canvis a la nupcialitat i la fecunditat ens duen, per tant, cap a un retard en el moment de constituir la família que si es prolongués més es traduiria en un important augment de la solteria definitiva i en una reducció important del nombre de fills. Aquest fenomen és generalitzat en el món industrialitzat.

L'origen d'aquests canvis es pot trobar a la profunda evolució cultural i ideològica que afecta les relacions entre els sexes i les generacions, i en conseqüència en la família.

Sembla que assistim a una progressiva desinstitucionalització de la família reflectida en una multiplicitat de formes, com ara la unió lliure. En una situació de transició dels sistemes familiars existeix un pronunciat desajustament entre els desitjos reproductius de les persones i les possibilitats concretes de dur-los a terme. Tenint en compte el cost que suposen els fills i les dificultats dels joves en la inserció laboral, el treball de la dona es converteix en absolutament necessari però encara no es resol el problema de les tasques domèstiques i de la cura dels fills. Són les dificultats d'inserció dels joves i les dificultats de compaginar la vida professional i social amb la domèstica, en particular per les dones, les principals raons que es doni una situació de "frustració reproductiva", que apareix quan ens trobam el comportament real per sota del que es considera desitjable.

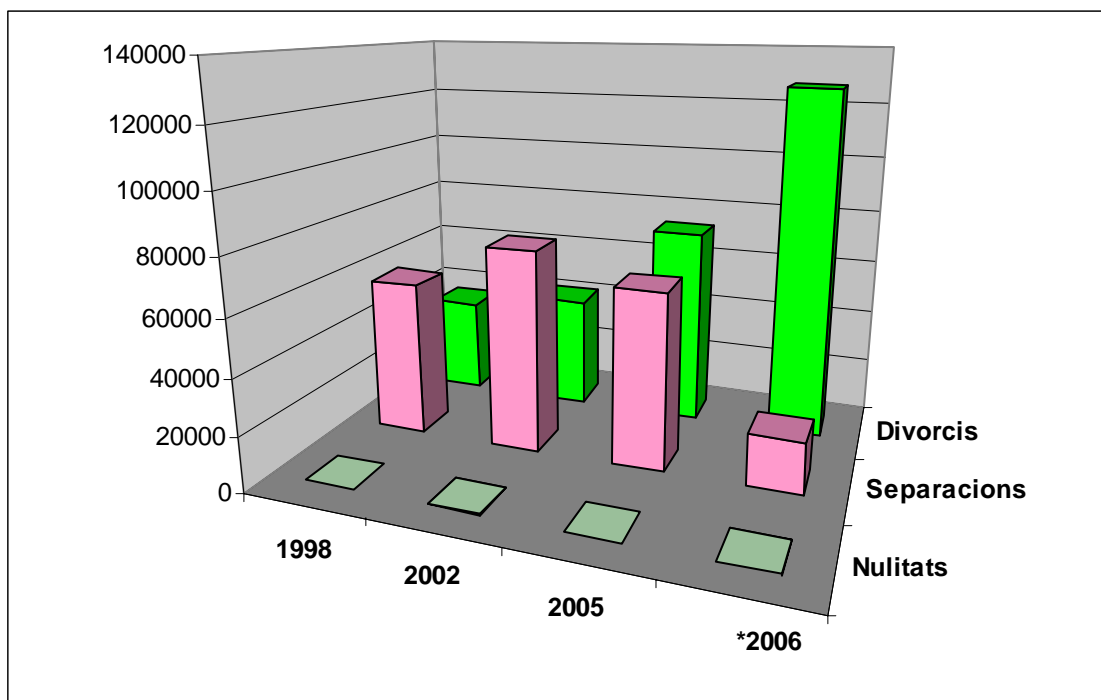
Cal assenyalar, també, el nombre de separacions i divorcis dels darrers anys, com es reflecteix a la taula 2.4 i en el gràfic 2.8. La llei del divorci, aprovada a Espanya l'any 1981, produí un increment notable de les separacions i els divorcis.

NUL·LITATS, SEPARACIONS I DIVORCIS

		1998	2002	2005	*2006
Espanya	Nul·litats	113	186	168	174
	Separacions	56928	73567	64028	18793
	Divorcis	35834	41621	72848	126952

Taula 2.4

(Font: INE)

Gràfic 2.8

(Font: INE)

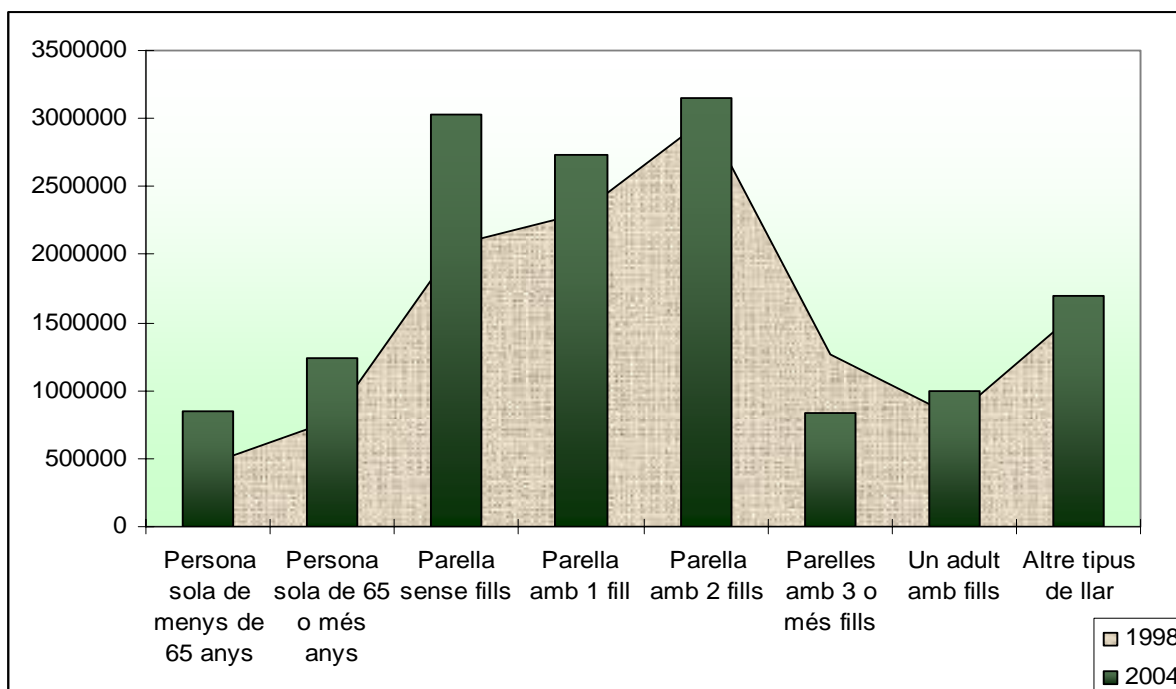
Com a conseqüència aparegueren estructures familiars i composició de llars diferents a les anomenades formes convencionals formades per pares i fills, com es veu a la taula 2.5 i al gràfic 2.9.

TIPUS DE LLAR ESPANYA

	1998	2004
Persona sola de menys de 65 anys	458326	847.923
Persona sola de 65 o més anys	784283	1.237.073
Parella sense fills	2069059	3.022.933
Parella amb 1 fill	2297005	2.733.573
Parella amb 2 fills	2998501	3.154.154
Parelles amb 3 o més fills	1264684	834.793
Un adult amb fills	806272	1.002.581
Altres tipus de llar	1585283	1.695.230

Taula 2.5

(Font: INE)

Gràfic 2.9

(Font: INE)

Com s'observa a través del gràfic 2.9, el model dominant de família continua essent la que està composta per dues generacions que conviuen en el mateix lloc, la dels pares i un o dos fills, i les parelles sense fills. Creixen el nombre de persones soles i disminueixen les parelles amb tres o més fills, entre els anys 1998 i 2004. A partir de l'augment de la taxa de separacions i divorcis han anat prenent força les llars monoparentals, sobre tot les encapçalades per una dona.

Com ja hem dit, els canvis en les formes de convivència no són més que un reflex d'altres canvis de la societat. La major part dels canvis observats en l'organització familiar són més exògens que endògens, provocats per les transformacions del conjunt de l'estructura social que afavoreixen modificacions en les relacions entre les institucions i en l'articulació entre la família i la societat.

2.2 Diversificació de les estructures familiars

El desenvolupament de la família, amb tots els canvis abans esmentats, està enquadrat en el marc d'un procés social més ampli en què es posa l'èmfasi en el desenvolupament individual, en la llibertat i autonomia de l'individu. Tot això dona lloc a una nova concepció de la família en que el consens, la comunicació i el respecte als desitjos i aspiracions individuals dels membres que la componen ocupen un lloc important en la definició del projecte de vida en comú.

El desenvolupament de la família actual és una mostra del procés de pluralització de les formes d'entrada, permanència i sortida de la vida familiar permetent així la coexistència simultània de diferents tipus d'agrupaments (un únic pare o mare, pares o mares del mateix sexe, germans de diferents pares o mares...) que baix diferents característiques mantenen l'apel·latiu de "família".

En primer lloc, s'han d'esmentar els canvis legislatius dels darrers anys que proclamen l'equiparació jurídica entre sexes i cònjuges, o entre fills nascuts dintre o fora del matrimoni, sense oblidar naturalment la llei de separació i divorci o, la no menys important separació definitiva entre l'àmbit civil i religiós del matrimoni. El nostre país ha estat un dels pioners en introduir el darrer canvi, la llei del 2005 que aprovà el matrimoni entre persones del mateix sexe. Aquests canvis legals han anat acompanyats d'una modificació important de les actituds de la població envers les relacions familiars i la igualtat de sexes. Cada vegada més les persones acceptam les diferències quant a tipologies familiars i fins i tot tenim l'oportunitat d'aprendre d'aquesta situació diversa ja que ens ensenya a ser més tolerants amb les diferències i podem demostrar, d'una manera pràctica, la riquesa que suposa viure en una societat diversa.

Aquestes qüestions han significat, evidentment, un canvi en les estructures familiars, de tal manera que si bé encara, com ja s'ha vist, la família nuclear clàssica continua essent la tipologia familiar més important, al seu voltant prenen força les reconstituïdes, les monoparentals, o les famílies adoptives i d'acollida. Avui, les persones tenen més possibilitats d'escollir les seves formes de convivència i modificar-les al llarg del seu trajecte de vida, a partir dels seus desigs i necessitats. La llei del divorci a Espanya (1981) permeté prendre consciència que la formació de la parella depèn més dels efectes i la recerca del benestar emocional de qui la formen que dels interessos econòmics o reproductius.

Així, juntament a les categories clàssiques de família extensa i família nuclear, s'afegeixen altres categories com la família monoparental i a l'hora apareixen noves diversificacions. D'aquesta manera hi ha famílies nuclears clàssiques, nuclears reconstituïdes, nuclears adoptives, i famílies monoparentals en les que una dona o un home decideixen tenir un o més fills, i famílies monoparentals que provenen de situacions de divorci o de viduitat.

En qualsevol cas, la família ja no és una institució única, sinó que es distingeix per la seva diversitat i, per tant, amb característiques diferents com a context de criança de la infància. Aquesta constatació ha suscitat investigacions al respecte (Vila, 1998), de les quals es pot concloure afirmant, tal i com ja s'ha dit, que el desenvolupament infantil no ve determinat per les característiques de l'estructura familiar, sinó per la qualitat de les relacions interpersonals que es produeixen en el si de la família.

No obstant això, és important assenyalar que en aquesta qualitat tenen un important paper factors externs a la família, que tenen a veure amb el suport social que reben en relació a la cura de tots els membres integrants de la família. Aquesta és una qüestió important que té un paper fonamental a l'hora de dissenyar formes d'atenció a la infància i a les seves famílies.

Tal i com hem vist, tant el context social general com el sociofamiliar dels infants està canviant amb relativa celeritat. Això porta a distints canvis en les relacions interpersonals que es donen en el si de la família i a l'univers d'experiències dels infants. Els contextos de socialització no només canvien, sinó que sovint se'ls afegixen altres distints: si els pares estan separats els fills es relacionen en més d'un nucli familiar, les dificultats de relació amb el pare o mare que no viu habitualment amb ell, els fills únics exigeixen que els pares es relacionin habitualment altres famílies que tinguin fills de la mateixa edat, etc.

Anem tot seguit a descriure les característiques de les estructures familiars que actualment coexisteixen a la nostra societat en base a la forma d'agrupament dels seus membres.

- *Família extensa*: representa la màxima proliferació del conjunt familiar, tal com diuen Musitu et al. (1996). És entesa com el conjunt de membres de la mateixa família atenent tant a la relació vertical, que correspon a les generacions, com a la relació horitzontal, membres familiars d'una mateixa generació i els seus cònjuges. Per tant, la família extensa és aquella a la qual conviuen en una mateixa llar membres de, al menys, tres generacions.
- *Família nuclear*: Anomenam així aquella estructura composta per pare i mare (ja siguin parella de fet o casats legalment) amb fills (biològics o adoptats). És un sistema social a on apareixen tres rols bàsics: esposa/mare, marit/pare i fill/germà, seguint a Vila (1998).
- *Família monoparental*: Formada per un adult, home o dona i un o varis fills. És resultat de diferents situacions: mare o pare fadrí, viduïtat o separació, divorci.
- *Famílies reconstituïdes¹*: Són famílies que procedeixen d'una situació anterior de separació o viduïtat i que formen una nova família, aportant fills o no. En aquestes famílies no tots els membres mantenen llaços de consanguinitat entre ells.

¹ Anomenades també *reconstruïdes, mixtes, ensamblades...*

- *Famílies homoparentals*: Famílies en que els fills viuen amb progenitors del mateix sexe.

Com veiem, per tant, la família passa per un moment de profundes i accelerades transformacions, del qual el reflex més clar és la diversificació de models familiars que es poden trobar a l'actualitat a la nostra societat. Així, a les darreres dècades s'han vist reduïdes dràsticament les llars múltiples o complexes, a on convivia distints nuclis familiars, mentre que tenen més presència les famílies nuclears tradicionals juntament amb les anomenades per alguns autors "postnuclear" (Requena, 1993). De cada vegada són menys excepcionals les unions de fet, les parelles sense descendència, les famílies reconstituïdes, les monoparentals i les homoparentals.

Estàriem passant per un procés que es podria anomenar, com diu Flaquer (1999), la clau de la *segona transició familiar*. Segons l'autor, es va passar ja per una primera transició familiar relacionada amb la contracció del nucli familiar estricte, en detriment de la família extensa. I ara, aquesta segona estaria relacionada amb la desinstitucionalització. Seguint la proposta de l'autor, en els darrers anys, en el nostre país, s'han difuminat els límits entre legitimitat i il·legitimitat familiar, gràcies a què s'han començat a acceptar i a reconèixer certes situacions familiars que abans eren inacceptables: ens referim a les parelles no casades, les adoptives, les monoparentals, etc.

D'altra banda, cal assenyalar també que l'evolució de la família ha tengut una repercussió directa en la forma en que s'estableixen les relacions entre pares i fills. Més o menys a partir de finals dels anys 60, es passa d'un model d'educació relativament repressiu a un més permissiu, o seguint les aportacions de Palacios (1987), trobam tres tipus de famílies

educativament parlant: tradicionals, modernes i paradoxals². Per la seva part, Meil (2006) indica que a la nostra societat coexisteixen diferents estils d'educar els fills per part dels pares encara que és difícil poder definir amb exactitud el que entenen els pares per estils.

Actualment es pot veure com determinats processos socials globals han contribuït a un canvi en les relacions familiars decantant-se més cap una igualtat i llibertat en les relacions pares-fills. Quant a la dinàmica que es dona a les unitats familiars, així com la socialització en el gènere a partir de les pautes educatives familiars, a Espanya es manté la diferenciació de rols atribuïts a l'home i la dona, encara que hi ha lentes incorporacions de l'home a les tasques domèstiques i a tenir cura dels infants, quan els dos pares treballen fora de casa.

2.3 Noves necessitats de les famílies

Tant si ens referim a l'estructura com a la relació familiar³, la realitat és que com hem vist estem immersos en un procés de canvi que implica una important atenció a la família des de diversos àmbits: polític, social, terapèutic, educatiu...

Els nous models de famílies, quant a estructura, impliquen noves necessitats que van des d'assessorament generalitzat o concret fins a intervencions terapèutiques que ajudin a encaixar i introduir canvis a la dinàmica intrafamiliar per aconseguir un benestar. Al marge de la forma d'agrupament, les necessitats més bàsiques de les famílies seran diferents en funció de l'etapa del cicle vital en què es trobi. Aquestes necessitats a nivell macrosistèmic es convertiran en reptes per cobrir i respostes a donar des de les polítiques socials i de suport a la família. És evident que no és el mateix el que li passa a una família amb un nadó

² Són nombrosos els estudis i investigacions sobre els estils educatius dels pares, entre d'altres citaríem els desenvolupats per Baumrind (1971), Triana i Rodrigo (1985), Triana i Simón (1994), Palacios (1987), Musitu et al. (1996), Ceballos i Rodrigo (1998), Meil (2006), etc.

³ Entenent en aquest cas *estructura* com la composició de la família i *relació* com les pautes d'interacció que es donen entre els membres de la família.

que amb un adolescent. Així, les famílies que es troben a la primera etapa del naixement dels fills necessiten informació sobre temes específics relacionats amb salut, alimentació, etc. El primer any de vida d'un infant reclama dels seus pares que tinguin uns mínims de formació i informació que permetin cobrir les necessitats afectives i físiques del nadó, així com que gaudeixen d'una certa estabilitat per reportar-li el mateix a ell.

D'altra banda, els pares i mares sovint també necessiten serveis d'atenció als infants, de qualitat, a on puguin quedar mentre ells continuen amb la seva projecció professional i espais de trobada amb altres famílies que estiguin a la mateixa etapa del cicle vital per resoldre dubtes, inquietuds o senzillament descobrir nous models de relació amb els fills.

La família, com a institució social, ha modificat al llarg de la història les seves funcions, l'organització i estructura relacional. El fet que participi dels canvis històrics, econòmics, polítics i culturals a cada societat determinada, fa que la família no sigui un assumpte exclusivament privat de les persones que la formen.

Tanmateix el desenvolupament de les persones que formen una família no ve tant determinat per l'estructura sinó, i sobretot, per la qualitat de les relacions interpersonals que es donen en el si de la família. Com suggereix Schaffer (1990) en la naturalesa de les relacions interpersonals on trobem les influències clau del desenvolupament psicològic i no en l'estructura familiar en ella mateixa. La qualitat però, també es veu influïda per factors externs a la família relacionats amb el suport social que es rep en relació a les necessitats de cada un dels integrants de la família.

Algunes de les noves estructures familiars, diferents de la família nuclear, han perdut els clàssics suports socials més relacionats amb família extensa, veïnatge, etc. A més a més a l'àmbit de les polítiques socials a Espanya es donen poques respostes, tant en quantitat com

amb la qualitat, a les necessitats de qualsevol tipologia de famílies en comparació amb la resta d'alguns països d'Europa.

Ja hem dit que la família és la institució més valorada per la societat en els seus diferents sectors, fins i tot en els joves. Aquesta prioritat popular, però, contrasta amb la manca de polítiques públiques encaminades a ajudar les famílies i a permetre el desenvolupament autònom dels seus components. Així, Espanya és un dels els països de la Unió Europea que tenen menys desenvolupats els serveis d'ajuda a les famílies, com ara escoles infantils de 0 a 3 anys, serveis domiciliaris, residències per a la gent gran i altres serveis. Per exemple, durant l'any 1995 l'estat espanyol va ser el país de la Unió Europea que menys va invertir en família, tan en prestacions econòmiques com en serveis (Flaquer, Olivar i Gómez, 2004). Espanya es situa 340€ per davall de la mitja de despeses en polítiques de suport a la família de la Unió Europea dels 25 països membres. Fins i tot alguns països que s'han incorporat més tard que Espanya tenen una tradició i una trajectòria de polítiques de suport que Espanya no ha tengut històricament.

Un dels elements fonamentals a analitzar avui, i que forma part dels reptes actuals de la psicologia de la intervenció social, és el fet que vivim no sols en una societat canviant, sinó en una societat canviant acceleradament, és a dir, cada cop canvien més coses i més de pressa, i això ens diferencia de qualsevol altra època anterior. Només que mirem, encara que sigui per raons de proximitat i d'implicació, el nostre entorn europeu, veiem que des de fa dues dècades estem submergits en impressionants canvis demogràfics, polítics, socials, culturals, tecnològics..., que penetren més que mai dins de la nostra llar i que exerceixen influències extraordinàries en la nostra vida quotidiana, en la nostra forma de relacionar-nos i en la nostra manera de pensar i d'actuar.

Serveixi com exemple de canvi el model de família nuclear actual que respon a una privatització de l'espai familiar; i representa el pas de la família complexa a la simple. És un model emergent sobre tot a les zones urbanes dels països industrialitzats que comporta importants modificacions en les dinàmiques familiars.

L'educació dels fills ara tan sols és compartida entre els pares i l'escola, abans hi participaven els veïnats, la família extensa, etc. La família, com a grup social, es va desvinculant cada vegada més del seu referent sociocultural immediat; es centra més en si mateixa i posa menys atenció a les relacions amb el context social més pròxim (veïns, barri...) en un fenomen global, de tendència urbana, i, fins i tot, d'aïllament preocupant, com assenyala Tonucci (2003) .

El panorama actual canviant obliga a proposar nous models d'atenció als infants i a les famílies en format de serveis o programes, models que s'adaptin a les necessitats reals de les famílies, unes necessitats individuals –però generalitzables- que cal considerar i resoldre des d'una perspectiva col·lectiva o social.

Ha aparegut la necessitat d'establir relació, com si d'un continuum es tractés, entre el sistema familiar i el sistema públic d'atenció als infants. A mesura que es pren consciència del fet de que hi ha pocs infants, no solament a l'àmbit familiar sinó també a l'àmbit social, és necessària una atenció que ha de corresponsabilitzar les famílies i el sistema públic.

Els contextos familiars, els contextos educatius formals i informals (xarxes familiars, veïnals, amics...) necessiten forçosament el suport estructural i funcional de la comunitat en la tasca d'atenció als més petits. Per això és imprescindible que des dels sistemes de gestió pública es fomentin polítiques laborals que facilitin la corresponsabilitat home-dona en la cura dels

infants, que incorporin ajusts econòmics que afavoreixin la família i que permetin la creació de serveis per a la primera infància de suport a la tasca educativa.

Entre les necessitats més comunes de les famílies i relacionades amb el suport per a la criança dels infants, ens trobam:

- necessitat d'atenció humanitària –personalitzada- i d'informació durant l'embaràs i el part,
- necessitat d'acollida i de seguiment després del part (grup de mares i pares) a través de tertúlies, cursos, debats, intercanvi d'opinions, etc.
- necessitats de recursos i serveis per als infants que permetin a la mare disposar d'un temps sense criatures per desenvolupar les seves tasques. Evidentment, serveis d'absoluta garantia de qualitat per al benestar dels infants i la confiança dels pares,
- necessitat de xarxes informals de suport que col·laborin a aconseguir benestar en els primers anys de la infància,
- necessitat de l'ús polivalent d'espais que permetin la trobada, l'intercanvi, el joc i la relació dels fills i les famílies: a les escoles infantils, als centres cívics, a les sales de cultura...,
- necessitat d'activitats de suport i d'assessorament als pares dels infants amb un servei de formació sanitària i psicopedagògica que doni informació i canalitzi les necessitats de serveis a l'abast de les famílies.

A partir de les necessitats descrites es desprenen els reptes en els que s'han d'enfrontar les estructures familiars. Entre altres serien:

- *Adaptació de les estructures familiars emergents.*

Les noves estructures familiars aparegudes passen per un procés d'adaptació a diferents nivells. La seva història és curta, en comparació a la família nuclear de llarga trajectòria, i tenen manca d'experiències i de referències per esbrinar les seves necessitats reals. Per

altra part, encara ens trobam amb dificultats en quant a l'acceptació social i política. És per això que consideram urgent i necessària la creació d'estructures, programes i serveis de suport específics i adequats a les tipologies emergents. També és urgent la promoció entre la població de l'acceptació de la diversitat d'estructures familiars.

- *Canvi de relació amb família extensa*

Les relacions del sistema familiar amb la família extensa passa per trobar un equilibri a la relació entre elles. La família extensa es converteix en un àmbit important que pot exercir funcions de suport a la parentalitat. Però actualment ens podem trobar amb situacions en què no s'afavoreix la relació, sinó al contrari. La xarxa de suport social que pot oferir la família extensa amb la criança dels fills no sempre existeix i algunes vegades tampoc és un model adequat de família. En aquest sentit, la creació d'espais de relació i d'intercanvi intergeneracional seria un element important afavoridor de relacions.

- *Qualitat de vida*

Avui dia ens podríem qüestionar si la qualitat de vida de les persones és bona o si hi trobam mancances. Òbviament la qualitat de vida de les persones influeix en la manera de relacionar-se uns amb els altres. Una mala qualitat de vida podria provocar crisis que es podrien confondre amb la manca d'habilitats parentals. El repte estaria relacionat en atendre tots els àmbits en els que hi participa la família i vetllar perquè la qualitat sigui una prioritat.

- *Desestabilització i desorientació*

Les característiques contextuais i la inestabilitat emocional, social o econòmica, així com la desorientació que senten alguns pares en matèria educativa sobretot provoca inseguretats en les relacions quotidianes amb els fills. El repte seria, doncs, dotar de recursos per pal·liar aquestes dificultats.

- *Canvis de pautes i creences en la criança dels fills*

Les idees dels pares sobre les pràctiques educatives condicionen en bona mesura l'exercici de la parentalitat de forma adequada. Les informacions que tenen relacionades amb l'educació, sovint excessives i contradictòries, contribueixen a adoptar rols incoherents i paradoxals. El repte, en aquest cas, estaria relacionat amb educar reflexivament. Una educació reflexiva ha de basar-se en la interacció i l'intercanvi, i no en l'ensinistrament o en la repetició de fórmules enteses com a "màgiques".

- *Manca de suport a la parentalitat*

Les famílies necessiten suport a la seva tasca i aquest es pot oferir de diverses maneres: com una orientació i assessorament (informació a l'embaràs, atenció després del part, seguiment higiènic-sanitari...), i a partir del suport social: activitats culturals, espais d'oci i temps lliures per a les famílies, serveis per als infants... D'altra banda, consideram encara un repte la defensa dels drets dels infants i, sobretot, les polítiques laborals flexibles que donin suport a la vida familiar: permisos, horaris, etc.

- *Manca de consideració social de la infància*

La manca de consideració social de la infància passa per atendre les necessitats dels adults prioritàriament a les dels infants, fins i tot, les dels pares. Així, per exemple, els espais públics estan pensats per als adults més que per als infants, com denuncia Tonucci (2003), els serveis d'atenció als infants regulen els horaris d'obertura a les demandes dels pares a causa del seu horari laboral o les seves necessitats personals, etc.

2.4 La parentalitat avui

Com hem vist els canvis socials i demogràfics han influït en bona mesura i ens obliguen a replantejar qüestions que temps enrere passaven desapercebudes, i que actualment es converteixen en reptes a superar i ens empeyen a la recerca de solucions.

Totes les orientacions psicològiques coincideixen en l'afirmació de que en el si de la família es conformen les bases del desenvolupament de la persona. No obstant això, ningú ens ensenya a fer de pares (Belart, Ferrer, 1998). Les persones ens formam professionalment, aprenem un ofici, anam a la universitat, però la paternitat i la maternitat no s'aprèn a l'escola. En general, exercim "l'ofici" imitant els nostres propis pares —a vegades fent just el contrari— a l'hora que incorporam les nostres experiències i els coneixements que adquirim al llarg de la vida. Resulta curiós pensar que essent una tasca tant important no existeixi una formació i suport prioritari: es dona per fet que els pares saben educar els seus fills. En realitat la majoria dels pares i mares s'esforcen per ser "bons pares", i en general exerceixen bé les tasques i amb acceptables resultats. Encara que hi ha certs moments, circumstàncies o fins i tot períodes en que la desorientació és evident i no saben què fer, ni com actuar.

A la primera infància dels fills els pares presenten dificultats relacionades amb aspectes vinculats al creixement i desenvolupament dels infants, i així ho manifesten. Per altra part, les dificultats de la parentalitat d'avui es veuen influïdes també pel panorama canviant de la societat i les seves característiques. Les referències passades i la vivència dels pares com a fills en el seu moment ara no són vàlides, no representen un referent adequat. A més a més, les relacions amb la família extensa no permeten prendre en consideració els consells o suport que es podria obtenir abans.

Actualment assistim a una certa tendència sobreprotectora dels pares sobre els fills, amb múltiples conseqüències per al sistema familiar, o com anomenen De Miguel i De Miguel (2002) a la generació actuals de fills la “generació consentida”. La família actual ha passat d'utilitzar un model rígid basat en una estructura caracteritzada per utilitzar habitualment el càstig físic i certa privació afectiva a un estil basat en la permissivitat extrema i la hiperprotecció. A més a partir dels anys 70 sorgí la moda de ser el millor amic del fill, però un pare no pot mantenir relacions d'amistat amb el seu fill, són dos rols diferents. Es pot estar amb una relació de complicitat però no es poden comportar com iguals perquè jeràrquicament no ho són.

La tendència protectora dels pares té la seva màxima expressió a l'adolescència dels fills. Hem de tenir en compte que aquesta forma part d'un procés continu i realment allò que passa a la adolescència s'ha començat a formar a la primera infància. Així, ens trobam amb que hi ha una complementarietat entre la posició protectora dels pares i la situació de comoditat i privilegi que reclamen els adolescents. Però encara que aquest tipus d'interacció sembli basar-se en una forma de complicitat entre pares i fills, en realitat es pot edevnir un forma patògena de relació familiar. La patogènesi estaria en retardar, fins i tot sovint bloquejar, el recorregut natural evolutiu dels joves que, per arribar a ser adults necessiten tornar-se autònoms i independents i han de ser capaços d'assumir responsabilitat personal i social.

La història de la psicologia evolutiva ens mostra que hi ha hagut diferents etapes culturals caracteritzades per la forma de considerar la infància i s'ha passat d'una visió excessivament centrada en l'adult a una altra centrada en l'infant, tal i com defensen Rousseau, Freud, Piaget, Bowlby... Aquesta posició ha suposat avanços importants: ha permès comprendre millor l'infant, ha contribuït a millorar el comportament educatiu de l'adult en les seves relacions, ha proporcionat l'impuls necessari per abolir l'explotació infantil, ha desenvolupat

metodologies d'ensenyança menys autoritàries i orientades al diàleg, favorables a una millor comunicació entre professor-alumne i sobretot, ens hem fet més sensibles als efectes devastadors que els maltractaments, la pobresa, la malaltia i les privacions afectives tenen sobre els infants.

Però a nivell divulgatiu la bibliografia pedagògica, així com també certes tendències político-ideològiques, ocupades en assessorar els pares els han presentat una sèrie de conceptes, mites i afirmacions pseudocientífiques que han provocat certa desorientació als pares. Tant és així que en comptes de proporcionar una guia ha fet que els pares estiguin convençuts que s'ha de crear un entorn als fills segur que els protegeixi de la realitat externa viscuda com a no controlable i summament perillosa.

Una d'aquestes teories catastròfiques és que per a salvaguardar les dots innates i cultivar la creativitat és necessari fer ús d'un mètode educatiu permissiu sense regles, incentius, recompenses o càstigs que podrien fer-li mal perquè generen estrès, frustracions o traumes. Això justament reprimiria la seva vitalitat o, pitjor, crearia problemes psicològics per no considerar, com en canvi afirmava Piaget (1971, 37), que tant l'infant com l'adolescent aprèn a conèixer el món i les seves pròpies capacitats a través de les pròpies accions i els seus efectes. “(...) para comprender un fenómeno o un acontecimiento, hay que reconstruir las transformaciones de las que son el resultado”. Només a través de l'experiència d'obstacles superats l'infant podrà estructurar la confiança en els seus propis recursos i el propi equilibri psicològic.

Una altra teoria equivocada, baix el nostre punt de vista, és aquella segons la qual per resoldre el problema dels fills basta reforçar l'estima que tenen de si mateixos. Hem d'assegurar-li i recordar una i altra vegada que és fantàstic en tots els camps, li hem de dir amb paraules, quan en realitat l'autoestima s'estableix a partir de la base de les conquestes i

èxits que cada un fa, ja que si depèn d'allò que li diguin els altres pot generar desconfiança cap a si mateix i arribar a dubtar de la sinceritat dels adults. L'autoestima es definida com la satisfacció personal de l'individu amb si mateix, l'eficàcia del seu propi funcionament (Cava i Musitu, 2000), per tant, es conquereix a través de les experiències personals, no pot ser "regalada" pels altres.

Una tercera idea actual, segons la nostra opinió errònia, és la que considera la mare com la principal artífex de la vida del fill. A ella se li atribueix la culpa de tots els seus problemes ja que si ha tingut privacions afectives és que la mare no ha estat "suficientment bona". Si no ha existit una base segura, no podem garantir el desenvolupament normal de l'infant i sorgiran tota una sèrie de trastorns de la personalitat i del comportament que conduiran a vertaderes i profundes alteracions mentals quan es converteixin en persones adultes. Evidentment, aquestes idees provoquen en els pares el desenvolupament de comportaments educatius ansiògens que es basen fonamentalment en cobrir el fill d'atencions afectives. Així per evitar un risc, es crea l'oposat, per por de privar-lo d'alguna cosa se l'hiperprotegeix.

Per tant, avui en dia el vertader problema no és tant la privació afectiva sinó la hiperprotecció. Com assenyalen Nardone et al. (2003) l'evolució dels models d'interacció entre pares i fills sembla haver provocat un augment de les problemàtiques de l'adolescència. Diferents estudis sobre adolescents, entre ells el realitzat per Kagan (1984), demostren que a les famílies hiperprotectores (a les quals els adults substitueixen contínuament els fills, fan les coses per ells, eliminen les seves dificultats, etc.) es troben més sovint trastorns psicològics de l'adolescència de tipus ansiós, obsessiu, fòbic, depressiu i trastorns alimentaris.

Un altre aspecte de la situació familiar que indueix a pràctiques problemàtiques per al desenvolupament infantil es refereix a la continuïtat de les desavinences familiars o a la permanència de la inestabilitat familiar, com assenyala Schaffer (1990). Episodis familiars considerats fins fa poc com traumàtics poden no tenir influència més enllà del moment si l'infant continua vivint en una situació consistent. I contràriament, el manteniment de la inestabilitat familiar o de baralles conjugals permanents resulten problemàtiques per el desenvolupament infantil. En aquest cas, les relacions interpersonals que s'estableixen i les pràctiques associades acostumen a traduir-se en infants agressius, desobedients i amb problemes d'adaptació social.

La sobreprotecció dels pares està relacionada amb la permissivitat i la concessió de la majoria dels desitjos dels infants, a vegades disfressats de necessitats. Aquesta actitud és fruit de la inseguretat que poden sentir alguns pares del seu propi rol i l'evitació de conflictes. És així que per evitar una situació conflictiva o senzillament desagradable els pares poden respondre de forma immediata a allò que l'infant demanda.

La permissivitat excessiva té a veure amb la dificultat que senten els pares a l'hora de posar límits a les conductes inadequades dels seus fills, però simultàniament també vol dir no afavorir el procés de creixement i autonomia de l'infant. La lectura que es podria fer és que si l'infant no és autònom no pot estar sol en el món, necessita constantment que l'adult vetlli per ell, per tant l'adult es fa imprescindible per a l'infant. La dependència en la relació es torna bidireccional. Si els límits no estan clars, ni tampoc la jerarquia entre pares i fills, el fill pot assumir en algunes ocasions el rol de "cuidador" del pare. D'aquesta manera ens trobam amb fills que cobreixen les necessitats més internes dels pares, l'infant es converteix en nutrient del pare o la mare. La satisfacció que aporta el fill pot desplaçar, fins i tot ocultar, les insatisfaccions dels pares (insatisfacció professional, personal, conjugal...).

Per altra part, no posar límits als infants quan és necessari és infravalorar les seves capacitats. Com diu A. Phillips (2003), no dir un “no” al fill és no permetre el desenvolupament del seus recursos personals, “dir que no demostra que creiem en la força i en la capacitat dels altres”.

La nostra experiència professional en relació a les dificultats que tenen els pares amb els seus fills petits ens demostra que aspectes com l'autonomia, la independència i la sobreprotecció preocupa els pares i no queda del tot resolta. Així, temes tant concrets com són el control d'esfínters, els hàbits a l'alimentació (passar de menjar triturat a sòlid, deslletament...), els hàbits a la son, les enrabiades dels infants, són l'exponent més clar de com és de difícil és per als pares acompanyar el creixement dels fills per esdevenir ésser autònoms i responsables.

En qualsevol cas, com ja hem dit, consideram que els pares en qualsevol comportament en relació amb els seus fills utilitzen les seves millors intencions. El que volen és fer el bé als seus fills.

Fins ara s'han descrit algunes de les dificultats més notables de la parentalitat d'avui, si bé és cert que aquesta perspectiva es refereix a famílies immerses en contextos no vulnerables. Tanmateix s'ha de tenir en compte que cada vegada s'incrementa el ventall de famílies que viuen en contextos difícils i poden presentar, en aquest cas, unes dificultats de parentalitat més complexes i diverses que les que fins ara s'han assenyalat. La complexitat d'aquestes famílies obliga a entendre les seves dificultats no únicament en termes de les actituds que els pares mantenen amb els seus fills, sinó que és necessari que la problemàtica es vegi des d'una perspectiva més ampla que permeti incloure i oferir atenció a les característiques contextuals i personals de la família.

2.5 Polítiques d'atenció i suport a les famílies

Les polítiques d'atenció i suport a les famílies a nivell mundial, i més específicament europeu, s'estan convertint en un focus urgent d'aplicació i prioritat, sobre tot per la implicació que té a altres sectors de la població: infantil, juvenil, etc.

Per la part que ens ocupa en aquest treball, les polítiques adreçades a les famílies han d'anar desenvolupant-se conjuntament amb les de la infància, només així es podrà completar l'àmbit d'actuació de manera integral i efectiva. La majoria de polítiques de l'estat del benestar té un conjunt d'efectes sobre les relacions familiars.

Esteim d'acord amb Casas (2002) quan afirma que en general no s'han produït grans canvis en la pràctica de les polítiques d'infància. Tal vegada des d'un punt de vista teòric la tendència estigui clara però a la pràctica es detecten grans resistències a desenvolupar polítiques de suport efectives. Les polítiques de suport i atenció a la infància s'engloben generalment en el conjunt de les polítiques socials, i això sembla que vagi en contra de l'economia productiva i rentable.

Les polítiques integrals d'infància s'haurien d'arribar a posar en pràctica a partir d'atendre la qualitat de vida. Per això, consideram necessari no únicament focalitzar l'atenció sobre els infants sinó també sobre les seves famílies com a primeres generadores de contextos de qualitat per als infants.

La forma d'intervenció de les administracions públiques en l'univers familiar ha de ser des de la creació i l'oferiment d'un ventall ampli en el que les famílies puguin escollir a partir de les seves necessitats particulars. Les actuacions públiques afecten les decisions de les famílies i a la vegada les decisions i la forma de vida d'aquestes també incideixen de manera

significativa en les polítiques públiques. Les polítiques familiars s'han de preocupar d'avançar en l'estudi de la problemàtica associada amb els canvis que es produeixen a la societat, treballant especialment des de l'educació. L'objectiu ha de ser sempre disminuir la problemàtica social i augmentar la qualitat de vida quotidiana de la ciutadania en el context familiar.

Com deiem, no podem establir una separació estricta entre l'atenció a la infància i l'atenció a la família i així ho demostren diverses actuacions dels darrers anys en el context europeu. En aquest sentit, l'any 1989 assistim a dos esdeveniments importants per a aquests sectors. D'una banda l'aprovació, per part de l'Assemblea de les Nacions Unides, de la Convenció dels Drets de l'Infant, ratificat per tots els països europeus. D'altra banda, l'organització d'una trobada de ministres europeus responsables d'Assumptes Familiars, reunits a Nicosia el setembre de 1989. El tema de la conferència fou *Métodes actuals d'educació a Europa i el paper dels serveis familiars* i en el comunicat final es transmet la preocupació de la societat europea per la influència que poden tenir sobre els infants els canvis que tenen lloc a la nostra societat. En el paràgraf 28 de les conclusions es diu literalment:

“Los ministros han propuesto que se estudie, tanto en niveles nacionales como internacionales, la posibilidad de tirar adelante investigaciones científicas y otros estudios sobre el efecto que los métodos de educación y crianza modernos tienen sobre la vida posterior, y, especialmente, sobre los comportamientos adolescentes y juveniles. En todas estas investigaciones sería preciso prestar particular atención al papel de los agentes de socialización extra familiares.”

(Citat a F. Casas, 2002, 4)

Les polítiques socials de suport a la família preocupen actualment a la Unió Europea i són impulsades per intentar donar resposta a les transformacions de les relacions familiars. En aquest sentit les que fins ara mantenen una prioritat són les relacionades amb les prestacions econòmiques, la conciliació de la vida familiar i vida laboral i les que inclouen mesures legals, serveis i programes de suport a les famílies. No ens detindrem a fer una

descripció de cada una d'elles sinó que serveixi només el títol a mode d'orientació perquè els països desenvolupin i adaptin normatives en cada una d'aquestes àrees.

Malgrat les diferències entre els països europeus, el Parlament Europeu estableix una sèrie de recomanacions a la Comissió Europea perquè els països membres les incloguin en les seves polítiques familiars. Aquestes es recullen en el *Diari Oficial de les Comunitats Europees* (7 de maig de 1999).⁴ En recollim algunes:

- Política familiar integrada, que tingui en compte la diversitat de models familiars,
- Presentació d'iniciatives destinades a vincular els pares amb l'educació dels infants,
- Atenció a la protecció econòmica i a la funció social i educativa i de solidaritat entre les generacions,
- Conciliació de la feina i el temps lliure dels membres de la família,
- Mesures específiques per a les famílies monoparentals,
- Coherència i coordinació de les polítiques familiars,
- Reforç de l'estructura i el paper de l'Observatori Europeu de les Polítiques Familiars,
- Suport a les escoles de pares i mares i a les associacions escolars que permetin una major integració dels infants a la vida social i la família a les tasques educatives,
- Atenció a les famílies del món rural,
- Prevenció de la violència en el si de la família.

D'altra banda, l'article 39 de la Constitució espanyola de 1978 es refereix a la família i a la infància, i estableix l'obligació dels poders públics d'assegurar-ne la protecció social,

⁴ Informació recollida en el Pla Integral de Suport a la Família (2005-2008). Govern de les Illes Balears

econòmica i jurídica. Actualment, en el nostre país el marc competencial en matèria de família està distribuït de la següent manera:

- Assistència i protecció a la família i serveis socials, a càrrec de les comunitats autònomes i les corporacions locals,
- Fiscalitat, seguretat social i legislació laboral i social bàsica, a càrrec de les administracions generals de l'estat.

Les noves polítiques de suport a les famílies en el context espanyol estan relacionades amb els següents àmbits:

- Llei bàsica de protecció a les persones dependents
- Potenciació de la xarxa de serveis d'atenció a la dependència
- Increment de l'oferta de serveis d'atenció a menors de 3 anys
- Nous permisos de paternitat i millora de les excedències i suspensions per càrregues familiars
- Millora de les prestacions familiars des de la seguretat social
- Millora del tractament fiscal de les famílies

És obligació de l'estat donar suport a les famílies espanyoles, desenvolupant polítiques que faciliten l'estabilitat, la qualitat de vida i el benestar, eliminant al màxim els obstacles que afecten les famílies. En aquest sentit, a nivell estatal hem disposat del Plan Integral de Apoyo a la Familia (2001-2004), document creat pel *Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales* de l'anterior legislatura política, que presenta entre els seus objectius bàsics:

- Incrementar la qualitat de vida de les famílies. Millorar el nivell econòmic de les famílies; promoure valors personals i socials relacionats amb la família: estabilitat, autonomia, comprensió, accés a l'educació i a la cultura.

- Fomentar la solidaritat intergeneracional. Donar suport als membres més dèbils per enfortir la família; fomentar les noves relacions intrafamiliars; reduir les rigideses legals o fiscals que dificulten l'adaptació de les famílies a les noves situacions.
- Oferir suport a la família com a garantia de la cohesió social. Reconeixement de la tasca solidària que la família realitza dintre la societat. Implementació progressiva d'un entorn jurídic i econòmic que afavoreixi i reconegui a les famílies que assumeixen una funció de cohesió intra i intergeneracional i que beneficia la societat.
- Donar suport a les famílies en situació de risc socials i altres situacions especials. Adopció de mesures específiques per a les famílies en situació de risc d'exclusió social, famílies monoparentals, famílies en situació de conflicte o ruptura, famílies amb violència intrafamiliar.

Aquests quatre objectius bàsics es concretaren en deu línies estratègiques que marquen la trajectòria concreta a seguir en quant a:

1. Política fiscal i de rentes.
2. Conciliació de la vida familiar i laboral.
3. Millora de les prestacions de seguretat social per fill a càrrec.
4. Política d'habitatge.
5. Afavorir l'accés de les famílies a les noves tecnologies.
6. Revisió del dret de família.
7. Desenvolupament dels serveis d'orientació i/o mediació familiar.
8. Suport a les famílies en situacions especials.
9. Foment de la participació social i l'accés a la cultura de les famílies.
10. Nova llei de protecció a les famílies nombroses.

Aquesta és la política que esta vigent a nivell estatal concretada amb el Pla que actualment està en procés de revisió i avaluació, i que d'alguna manera marca les principals directrius a seguir per les comunitats autònomes.

En els darrers anys, assenyalam com una passa més en la temàtica, la recent creació del *Consejo Estatal de las Familias*⁵. El Consell de Ministres, de dia 11 de Maig del 2007 aprovà un reial decret pel que es crea el *Consejo Estatal de las Familias* com a òrgan consultiu del Govern en les polítiques que afecten les famílies espanyoles i de participació de les organitzacions socials representatives de les famílies espanyoles. Les principals funcions d'aquest Consell seran:

- Recollir i analitzar la informació disponible sobre la situació de les famílies i la seva qualitat de vida, tant a nivell nacional com internacional.
- Formular propostes i recomanacions sobre línees estratègiques i prioritats d'actuació en matèria de polítiques familiars.
- Informar els projectes de l'administració.

El mateix dia també es creà, dintre del Consejo, l'*Observatorio Estatal de las Familias*, que actuarà com Comissió Permanent del Consell i assumirà les següents funcions:

- Conèixer la situació de les famílies i la seva qualitat de vida.
- Oferir recomanacions en relació a les polítiques públiques a favor de les famílies.
- Elaborar estudis que contribueixin al millor coneixement de les necessitats de la família.

Encara que de forma lenta i tímida s'està començant a elaborar en el país una política d'atenció a la família, però encara insuficient si ens fixam en la inversió econòmica que es dedica al suport a les famílies. Actualment Espanya es situa a la cua quant a inversió en matèria de suport a la família, com es pot veure a la taula 2.6:

⁵ El Consejo Estatal de las Familias fou creat per l'actual govern espanyol.

INVERSIÓ EUROPEA EN SUPORT A LA FAMÍLIA

PAIS D'EUROPA	% INVERSIÓ DEL PIB
Dinamarca	3,9
Luxemburgo	3,8
Suècia	3
Alemanya	3
Finlàndia	3
Austria	3
França	2,5
Hongria	2,5
Grècia	1,7
Regne Unit	1,7
Països Baixos	1,3
Portugal	1,2
Itàlia	1,1
Polònia	0,9
Espanya	0,8

Taula 2.6

(Font: Europa Press)⁶

La situació deficitària d'Espanya, tenint en compte que la mitjana d'inversió europea és del 2,2% del PIB, és reconeguda per professionals, fins i tot pels mateixos polítics. En aquest sentit, Alcázar (2007) assenyala:

“En Espanya históricamente las políticas de infancia y familia se han tratado como un tema menor...España es el país de la Unión Europea de los 15, que menos gasta al año en políticas de apoyo a la familia, invirtiendo 101 euros por ciudadano, entendiendo por esto, el conjunto de gastos de todas las administraciones; mientras que Luxemburgo, situado en el extremo opuesto, es el que más gasto realiza en políticas de apoyo a la familia, invirtiendo 1.168 euros por ciudadano al año. “

⁶ Informació extreta de <http://www.finanzas.com/noticias/finanzas.php?id=91791189179112> [consulta 16-06-2008]

I també el mateix President del govern espanyol va reconèixer l'any 2004 la situació alarmant que es vivia:

“La familia, y ustedes lo saben bien, es la institución mejor valorada en nuestra sociedad, así lo dicen todas las encuestas; sin embargo, nuestro país es el país que menos ayuda da a la familia de toda la Unión Europea, cuatro veces menos. También es el país que menos prestaciones ofrece por cada hijo o hija que tenemos a nuestro cargo, siete veces menos que la media europea. Podría seguir acumulando cifras en este recorrido: Dinamarca multiplica por 9 nuestra oferta pública de plazas en educación infantil; Suecia lo hace por 8 y Francia por 5; la tasa de escolarización en educación infantil en España no llega al 10 por ciento de los niños y así podríamos seguir sucesivamente.”

(José Luis Rodríguez Zapatero, 2004)⁷

De forma general, també voldríem descriure la situació sobre la matèria pel que fa a la nostra comunitat autònoma.⁸ El Govern de les Illes Balears creà en el seu moment el Pla Integral de Suport a la Família (2005-2008), a través de la Conselleria de Presidència i Esports⁹. A través d'aquest pla, es pretenia crear una política que permetés a les famílies no tenir entrebancs i donar un tractament integral a la nova realitat social.

El Pla plantejava la necessitat d'advocar per polítiques socials actives fonamentades, sobretot, en el respecte a l'autonomia i els valors de les famílies, donant suport en el compliment de les seves funcions i disposant de fórmules compensatòries quan la situació familiar corre el risc de fracassar. Reproduïm les paraules literals a la presentació del Pla Integral:

“El principal objectiu del Pla consisteix a coordinar les distintes accions dels Govern de les Illes Balears i de les altres administracions públiques que tenguin repercussions de forma directa o indirecta en el benestar familiar, per tal de

⁷ Intervenció en el IV Congreso Nacional de Familias Numerosas, Santiago de Compostela, 21-2-2004.

⁸ És de suposar que arrel de les darreres modificacions pel que fa als òrgans de govern a nivell autònom s'està treballant per actualitzar i centrar els objectius a treballar en els propers anys.

⁹ Actualment a càrrec de la Conselleria d'Afers Social, Promoció i Immigració

garantir així la protecció i el desenvolupament de la família. La finalitat última és que qualsevol família pugui obtenir el màxim benestar i qualitat de vida, aconseguir un correcte equilibri social i garantir el seu desenvolupament personal”

Pla Integral de Suport a la Família (2005-2008),
Govern de les Illes Balears

Ens sembla interessant la idea d'integralitat que es recull, en tant que les actuacions es dirigeixen a la societat en conjunt. Si fins el moment s'havien desenvolupat algunes mesures sectorials específiques de solidaritat amb les famílies mitjançant diverses actuacions de política social, ara es considerarà adequat integrar aquestes mesures dins el Pla per tal d'aconseguir que siguin més efectives i se'n impulsin d'altres noves.

Les actuacions en matèria de política familiar es detallaren a través de 10 eixos claus en les quals la família té molt a veure: educació, salut, situacions de risc o mancances familiars permanents, habitatge, conciliació vida familiar i laboral, transport, cultura i oci, conflicte familiar, natalitat i àmbit fiscal i tributari. El Pla integral de suport a la família volia ser un document únic per coordinar les distintes accions del Govern de les Illes Balears i d'altres administracions públiques relacionades amb el benestar familiar.

Els objectius que apareixen en el Pla són facilitar, ajudar i encoratjar la família perquè pugui acomplir les funcions de transmissió de la vida, de la llengua i la cultura; dels valors; de la solidaritat entre les generacions; la cura dels membres malalts, discapacitats i majors; la prevenció de la inadaptació social i la resta de funcions específiques.

El Pla consta d'una primera part en la que s'analitza la situació familiar a les Illes Balears i una segona que presenta els objectius que encaminen el Pla, les estratègies en les que s'ha de centrar i els àmbits d'actuació de les polítiques concretades en programes d'actuació específics.

Anomenam els principals objectius a complir per poder realitzar les actuacions en matèria familiar:

1. Garantir una política integral d'atenció a la família o les unitats similars de convivència estables residents a les Illes Balears, i cercar alhora l'enfortiment de seu pes en el teixit social.
2. Incrementar la qualitat de vida de les famílies i promoure tots aquells valors que la gran majoria d'espanyols associen al seu ideal de família, com ara estabilitat, autonomia, accés a l'educació i a la cultura.
3. Dissenyar, engegar i avaluar mesures concretes d'actuació adequades a les diferents realitats familiars de la comunitat autònoma de les Illes balears.
4. Possibilitar un millor desenvolupament de la família com a institució social bàsica, transmissora de valors de convivència, respecte mutu i tolerància, especialment de les que es troben en risc d'exclusió social i les que tenen a càrrec seu menors i/o membres amb qualsevol tipus de dependència.
5. Constituir un sistema integral, mitjançant la consolidació d'una xarxa integrada de recursos i serveis que donin suport al ple exercici i funcions de les famílies.

Haurem d'esperar al final de l'any 2008 per poder valorar si les actuacions concretes han permès complir amb els objectius generals que el Pla s'havia proposat.

A la nostra comunitat en els darrers mesos es detecta, des del sector polític, interès en l'atenció i el suport a les famílies en el sector de la primera infància¹⁰. Serà que, per fi, se n'adonen de la importància que té per els pares comptar amb una xarxa de suport educativa i social? Volem ser optimistes i pensar que aquests serveis s'atendran a uns principis de qualitat. Consideram de gran importància parlar esment en la forma d'atendre a

¹⁰ En el moment de redactar aquesta tesi s'està elaborant a la nostra comunitat autònoma, per part de la Conselleria d'Educació, un avantprojecte per regular la xarxa d'escoles infantils públiques i els serveis per a l'educació de la primera infància en el que es vol donar suport a la creació de serveis, activitats i/o programes per a l'enfortiment de les capacitats educatives de les famílies.

les famílies, és necessari que les accions estiguin planificades, amb uns objectius clars, una metodologia específica i uns professionals qualificats.

Per concloure aquest apartat, pensam que és necessari valorar que els canvis que han experimentat les famílies exigeixen una reorganització profunda de les relacions entre les diverses parts de la societat. Aquesta reorganització implicaria, baix el nostre punt de vista, la creació de reformes en el mercat de treball per a promoure major flexibilitat d'horaris¹¹, en el sistema de prestacions de l'estat, en la regulació jurídica de les relacions familiars i en les relacions entre gèneres i generacions.

L'acceleració de les reformes, o el seu retard, vendrà donada per la posada en pràctica de polítiques públiques sempre i quan estiguin clars els seus objectius així com les estratègies per aconseguir-los. Per això és important que les administracions vetllin perquè les accions responguin als objectius i que aquests prioritzin la resolució de les necessitats familiars.

Com ja hem dit, la regulació política de la família és una variable essencial en la culminació de la reestructuració de les relacions familiars. Consideram que el criteri que ha de imperar a les ajudes és afavorir l'autonomia personal i oferir alternatives a les famílies per escollir les fórmules que creguin més convenientes i s'ajustin a les seves necessitats. En aquest sentit, per exemple, com veurem en el capítol 3, la creació i promoció d'una àmplia varietat de serveis per a la primera infància seria una forma de donar suport a les famílies, no únicament per tenir un lloc a on "deixar" els infants mentre els adults de la família treballen, sinó a on tota la família pugui establir relacions amb altres persones que estan en una mateixa etapa del cicle vital i per tant tenen característiques semblants. Tanmateix la família

¹¹ Cal esmentar que Grècia, Portugal i Espanya resulten ser els països menys sensibles a les demandes dels treballadors sobre la implantació de la flexibilitat d'horaris, només entre el 10% i el 15% d'empreses d'aquests països estableixen mesures en aquest sentit (Font d'informació: <http://www.finanzas.com/noticias/finanzas.php?id=91791189179112> [consulta 16-06-2008])

actual no sempre es presenta plenament competent, per això necessita del suport i l'existència d'una educació infantil de qualitat.

Defensem la idea de concebre la família com un element protector i introductor del subjecte humà en el seu entorn cultural, la qual cosa implica entendre la necessitat que la família sigui una entitat políticament protegida. Les polítiques de suport a la família l'han de proveir dels mínims recursos perquè els infants creixin en un ambient d'estabilitat i seguretat.

CAPÍTOL 3. PROGRAMES D'ATENCIÓ I INTERVENCIÓ A FAMÍLIES

Els programes d'atenció i intervenció en les famílies adopten diverses modalitats quant a metodologia i finalitats concretes, si bé l'objectiu general estaria relacionat amb contribuir a la millora de les relacions entre pares i fills a partir de reforçar el rol parental.

A partir dels anys 70, principalment des de l'àmbit escolar, es començaren a desenvolupar iniciatives en les que els professionals que ensenyaven als infants (mestres, principalment) pensaren que també podien ensenyar als pares dels infants. Així, sorgiren les primeres “escoles de pares” que pretenien millorar les pràctiques educatives familiars (Vila, 1998). La majoria d'escoles de pares estaven organitzades al voltant de conferències o xerrades que duia a terme un professional expert. Podríem dir que eren activitats formatives si més no, informatives, i els temes que es tractaven estaven relacionats amb el desenvolupament normatiu de l'infant, l'establiment de normes, etc. Máiquez et al. (2000) anomenen aquest model de formació de pares “model acadèmic” que tenen per objectiu l'adquisició de conceptes sobre el desenvolupament i l'educació en un escenari d'aprenentatge formal.

Paral·lelament sorgiren altres programes en els que la intencionalitat educativa és més elevada i s'estructuren a través de tasques específiques que es donaven als pares per realitzar a l'àmbit familiar. Aquests programes, seguint a Máiquez et al. (2000), s'inspiren en la concepció dels pares com tècnics i es tracta que arribin a aprendre tècniques i procediments basats en la modificació de conducta, en l'aprenentatge social, etc. Diríem que és un model d'entrenament de pares.

Actualment podríem dir que conviuen ambdues modalitats pel que a l'atenció a les famílies. Així, es mantenen activitats en forma de conferències, debats i taules rodones a càrrec d'experts en matèria de psicologia infantil, educativa, etc., juntament a altres activitats més

estructurades, amb materials creats a l'efecte per tal que els pares aprenguin uns continguts concrets.

Aquesta segona modalitat de programes fou creada davant la creença que els primers no resultaven tant satisfactoris com en principi es pensava (Vila, 1998). Òbviament a les conferències i xerrades es transmet una sèrie d'informacions que acaben en el moment en què finalitza l'activitat i, per tant es desconeix l'efecte que, a nivell pràctic, arriba a tenir en les famílies assistents. Tan les conferències com la gran majoria d'aquestes activitats estan normalment organitzades per les associacions de pares o pels centres escolars, la participació dels pares és voluntària i respon al seu interès per millorar la tasca parental.

Máiquez et al. (2000, 41) inclouen una tercera modalitat en la formació de pares, que anomenen *experiencial*, en que l'objectiu principal és conceptualitzar les pràctiques de la quotidianitat familiar.

“Ello supone reconocer como materia básica, sobre la que los actores del escenario aprenden y practican, los propios episodios de la vida familiar. Las personas van construyendo su conocimiento, a partir de las situaciones y a partir de sus teoría implícitas previas, mediante un proceso inductivo de construcción del conocimiento cotidiano-experiencial”

Existeixen també altres programes que, des d'un vessant socioeducatiu o terapèutic, fan intervencions conjuntes amb infants i pares, aprofitant les situacions que es donen en els moments en què es troben plegats al voltant d'activitats comunes.

Els *programes d'intervenció socioeducativa amb infants i famílies* són aquell conjunt d'accions i recursos ordenats en el temps que tenen com a principals objectius aconseguir una millora de la tasca educativa dels pares vers els seus fills així com una adequada socialització dels infants.

Els programes d'intervenció terapèutica amb infants i famílies responen a l'objectiu principal d'oferir un tractament terapèutic a partir de la detecció de problemàtiques que solen ser de tipus relacional, encara que també poden ser individuals per les característiques específiques de l'adult o de l'infant. Es tracta, per tant, d'intervenir per ajudar a resoldre dificultats que condicionen les relacions entre pares i fills.

Hem dit que la majoria de programes d'intervenció familiar tenen com objectiu principal ajudar en l'exercici de les funcions parental, la diferència estaria en les diverses maneres en què s'ofereix el suport als pares, és a dir, els rols que assumeixen els professionals, l'organització i la metodologia que es segueixi.

Pel que fa a la posició dels professionals, podem parlar de diversos models de relació amb els pares, seguint els proposats per Cunningham i Davis (1988), a partir de la percepció que el professional té sobre quin és el seu rol respecte als pares. Ens referim al model d'expert, de trasplant i d'usuari.

Els professionals que empren el model d'expert, segons els autors, creuen tenir una experiència en relació als pares i, per tant, assumeixen el control absolut, prenen les decisions i seleccionen la informació que creuen important per als pares. Els pares es contemplarien, en aquest cas, com a receptors d'instruccions per duu endavant les tasques i resoldre les situacions d'una determinada manera. No existeix, per tant, un intercanvi o una negociació d'informació entre professional expert i pares. La metodologia que s'utilitza està relacionada amb les exposicions, la transmissió d'una única manera d'actuar i l'absència de negociació o experimentació per part dels pares. Òbviament això fa que els pares se sentin dependents de les opinions i consells dels experts, poc competents i insegurs.

Pel que fa al model de transplant, els professionals empren aquest model quan creuen que, tot i tenint ells l'experiència, resulta avantatjós recórrer als pares. Consideren que part de la seva experiència i els seus coneixements podrien transferir-se als pares perquè la apliquin, d'aquesta forma el que fan és disposar els seus coneixements tècnics en els pares i sol·licitar la seva col·laboració. La metodologia que s'utilitza és un poc més oberta i participativa que a l'anterior model però continuarà sense ser negociadora, en el sentit que es donen instruccions per resoldre situacions, i demanen l'assaig i el retorn dels resultats. Es considera que els pares estan disposats a ajudar el professional i únicament necessiten conèixer noves tècniques per aplicar-les, es converteixen, així, en una extensió del professional. Igual que a l'anterior model es disposa un excés de confiança en els coneixements tècnics, considerats infalibles, i sovint els pares senten desconfiança en la pròpia tasca, provocant així una dependència vers el professional.

Cunningham i Davis (1988) assenyalen que en el cas del model d'usuari la posició que el professional assumeix és de respecte vers les decisions dels pares sobre el model educatiu a seguir amb els seus fills. Per això, es seguirà una metodologia activa, tant per part dels pares com del professional. El rol del professional serà el d'oferir als pares una sèrie d'opcions igualment vàlides i la informació necessària perquè els pares escullin, i fins i tot, s'encoratja a experimentar diferents maneres de fer. En aquest model s'anima a descobrir recursos propis per poder dur a terme la funció parental, tenint en compte els seus desitjos i observant les característiques individuals dels infants. Aquest tipus de relació és pròpia dels programes que es desenvolupen des d'un vessant ecològico-sistèmic.

A continuació descriurem diverses modalitats d'atenció a les famílies i els infants. En el primer apartat, ens detindrem en els programes de formació a pares, així, descriurem els objectius, els continguts que treballen i la metodologia que segueixen. Veurem també alguns exemples de programes que es duen a terme actualment.

En el segon i tercer apartat, el lector trobarà una descripció sobre els programes d'intervenció socioeducativa i terapèutica, des d'una perspectiva comunitària, els quals tenen la característica en comú d'oferir atenció conjunta a pares i fills. Es presentaran, també, alguns exemples que actualment es desenvolupen a l'àmbit estatal i europeu.

Tanmateix som conscients que els programes que aquí es descriuen són tant sols una petita mostra de la realitat i que el panorama, en relació als programes i serveis de suport a les famílies, és més ample que el que exposam en aquest treball.

3.1 Programes de formació de pares

Els programes d'assessorament i formació per a pares suposen un intent d'augmentar la consciència educativa dels pares i la promoció de les aptituds per educar i tenir cura dels fills. Vila (1997) assenyala que són un conjunt d'activitats voluntàries d'aprenentatge que tenen per objectiu proveir models adequats de pràctiques educatives en el context familiar, encara que també poden modificar i millorar les ja emprades pels pares amb l'intenció d'eliminar les conductes considerades negatives dels fills.

Algunes característiques específiques d'aquests tipus de programes, que fan que siguin diferents a altres tipus d'intervenció com la teràpia i l'assistència familiar, serien (Pourtois, 1984):

- Van adreçats al conjunt de famílies de la població, a diferència d'altres modalitats d'intervenció que atenen problemes específics de famílies concretes.
- Es plantegen aspectes generals relacionats amb la pràctica educativa de les famílies més que amb problemes de caire individual.
- Pretenen desenvolupar les competències i habilitats educatives de totes les persones de la comunitat, i també esperen canvis a nivell individual.

- El model d'intervenció psicopedagògic que es fa servir és preventiu ja que emfatitza el vessant educatiu de les pràctiques de criança.

Els programes d'educació i formació per a pares es basen en la idea que com més primerenca és l'edat de l'infant, més eficaç és la intervenció amb la seva família. Es considera essencial, per tant, que els infants rebin atencions educatives adequades des de petits. Així, es desenvolupen alguns programes que donen suport a la competència familiar i van més enllà de la mera transmissió d'informació.

La població destinatària és molt ampla, encara que són millor acceptats entre mares i pares d'infants petits i d'adolescents que és quan més dubtes es plantegen. Així, n'hi ha alguns que centren l'atenció sobre un col·lectiu concret de pares: pares d'adolescents, d'infants petits, d'infants amb necessitats educatives especials, etc.

La metodologia que es sol utilitzar en aquests programes és variable, si bé la més estesa és el format de conferències i col·loquis posteriors al voltant d'un tema en concret, i es sol treballar en petit o gran grup.

La intervenció es realitza a través de diversos procediments. En alguns programes que es dirigeixen a la població en general s'empren materials impresos (revistes, fulletons, escrits...) i visuals. Sovint es treballa en grup per afavorir l'intercanvi d'experiències i els grups de discussió, i també hi ha programes d'atenció individual basats en el modelat de conductes, la informació, el suport emocional i social...

Els continguts estan basats en temes relacionats amb el desenvolupament, la criança i l'educació dels fills, així, s'ofereix informació sobre aspectes normatius de creixement evolutiu, pràctiques de criança i cura quotidiana, disciplina, estratègies de comunicació

personal i relacions entre pares i fills, etc. En el cas de que la població destinatària siguin pares d'infants amb necessitats educatives especials es tracten altres qüestions més concretes i específiques com ara les pràctiques educatives i d'estimulació adaptades a aquests infants, l'atenció al contextos familiars, el suport des de les administracions, etc. En resum, es tracta de proporcionar coneixements, actituds i pràctiques per desenvolupar de forma autònoma i satisfactòria el rol de pares i mares.

En el nostre país, la formació de pares ha estat representada durant molts d'anys per les escoles de pares. Des de mitjans dels anys 70 alguns centres escolars o centres psicopedagògics han realitzat activitats dirigides a pares a on s'ensenyaven les teories del desenvolupament infantil, l'evolució de les capacitats, etc. A altres països, com Estats Units, els programes de pares estaven relacionats amb l'educació compensatòria i amb la intenció de promoure habilitats en la infància més desafavorida. En aquesta línia estarien el programes *Head Start*,¹ desenvolupats als Estats Units d'Amèrica en els anys 70, que pretenien compensar les desavantatges socials dels infants. L'avaluació d'aquests programes mostrava que quan les famílies s'implicaven directament amb l'infant en les activitats proposades, les seves respostes milloraven. Això va demostrar la necessitat de centrar-se en la família com un tot i, d'aquí que alguns dels programes del nostre país dels darrers anys hagin respost en aquesta concepció relacionada amb la perspectiva sistèmica de la família.

En els programes de formació de pares l'objectiu general és ensenyar destreses i estratègies per a desenvolupar de forma adequada el paper d'educadors. Normalment tenen una finalitat preventiva, per tant, es realitzen abans de l'aparició de qualsevol problemàtica entre els pares i els fills. Els objectius fonamentals estarien relacionats amb:

- Percebre els fills com competents i plens de potencialitats.

¹ Per a més informació consulta la web <http://www.headstartinfo.org/index.htm>

- Augmentar la percepció de competència parental, que els pares es percebin a si mateixos com educadors competents i capaços d'influir positivament en el desenvolupament dels seus fills.
- Conèixer les diferents formes d'interacció i estimulació i aplicació d'estratègies educatives.

A l'hora d'elaborar una classificació dels diversos programes existeixen dificultats a causa de la curta trajectòria històrica i de les múltiples dimensions implicades. Vila (1998) proposa una classificació atenent a tres dimensions: abast social, grau d'institucionalització i participació de les famílies i els seus fills. Les modalitats de formació als pares que assumeixen els programes poden adoptar diverses formes atenent als objectius i la metodologia emprada.

Així, parlariem d'una formació *acadèmica* que té com a principal objectiu l'adquisició de coneixements per part dels pares. Els temes serien impartits en format de lliçó magistral, o conferències a càrrec de professionals experts.

A partir d'una formació *participativa* es pretén incidir sobre els coneixements i les actituds. Es tractaria, doncs, que els pares sàpiguen més i millor, i alhora analitzin les pròpies actituds. L'aprenentatge en grup representa un intercanvi d'idees i sentiments entre els pares. Les vivències personals suposen una contribució al creixement personal traslladant-ho a les relacions entre pares i fills, per això solen ser grups petits, de no més de vint persones, heterogenis i d'accés lliure. La metodologia es caracteritzaria per la flexibilitat i la participació pel que fa a l'elecció de temes, a la confecció de programes, horaris, formes de comunicació i utilització de recursos i activitats.

Pel que fa a la formació *grup*al destacariem que es tracta principalment de comunicar sentiments i experiències a altres persones i del creixement del grup com a mitjà d'aprenentatge, el més important és la comunicació entre el grup. Per això, interessa l'experiència pròpia i la participació i expressió dels sentiments. Els professionals són experts en interacció humana, aprenentatge d'actituds i modificació de conducta.

Els temes que es treballen en les diverses modalitats són variables. Així, poden tractar temàtiques relacionades amb les característiques evolutives dels infants i/adolescents, la socialització dels infants, les metodologies pedagògiques i didàctiques, les relacions familiars, les informacions relacionades amb l'orientació professional, etc.

Anem a veure, a continuació, alguns dels programes de formació i capacitat de pares que es desenvolupen actualment.

Escuela de madres y padres de Radio ECCA (Canàries, 1974)

Programa desenvolupat per la Fundació ECCA² i impulsat en els seus inicis per Kñallinsky i Medina. Actualment són ja varis milers de famílies que segueixen el programa i es combinen les tasques en grups i les individuals. Cal destacar que el programa amb el temps ha anat evolucionant des d'un model acadèmic inicial fins a tenir un caire més experiencial sota la direcció de Máiquez, Rodrigo i Capote (2000). Els objectius principals giren al voltant de la reflexió sobre pautes educatives familiars i l'optimització de l'educació a l'àmbit familiar. Es desenvolupa a través de programes radiofònics, amb materials impresos, i es realitzen reunions periòdiques amb pares de la mateixa zona, coordinats per monitors de grup entrenats. El programa té una durada de dos anys i es treballa per mòduls, cinc cada any, que tracten temàtiques diverses, com ara l'organització de la vida quotidiana, la relació

² La Fundación ECCA és una entitat sense ànim de lucre amb seu a Las Palmas de Gran Canaria que es dedica, principalment a través del mitjà radiofònic, a la formació en general: alfabetització, noves tecnologies, formació i orientació laboral, etc. Per a més informació consultau <http://www.radioecca.org/conozca/index1.html>.

entre la família i l'escola, els pares davant el desenvolupament dels fills, etc. Les idees d'aquest programa foren aplicades, en un format presencial, en el programa que tot seguit explicam.

Programa de Apoyo Personal y Familiar (Canàries, 1997)

És una formació de pares de tipus experiencial que té com objectiu principal “reconceptualizar las prácticas de la vida cotidiana” (Rodrigo et. al, 2005, 140). La formació es realitza a través d'una metodologia grupal allà a on els pares coneixen altres experiències educatives i les poden contrastar amb les pròpies. En aquest programa es pretén crear en els pares un sentit de competència personal més que de dependència del professional expert, i es considera als pares com actius i protagonistes de les tasques educatives, per tant, les intervencions s'enfoquen vers el desenvolupament de sentiments de confiança en la pròpia capacitat per educar. El professional assumeix una funció de mediador o facilitador del procés de construcció del coneixement. Els continguts del programa s'estructuren en 21 sessions, agrupades en cinc mòduls, en els que es tracten temes relacionats amb la vida quotidiana, les situacions canviants de la vida familiar, la comunicació i resolució de conflictes, i les respostes dels pares i mares davant situacions difícils.

Programa de Competència Familiar (Illes Balears, 2004)

El programa és una adaptació del Strengthening Families Program (SPF)³ elaborada per el Grup d'Investigació i de Formació Educativa i Social (GIFES) de la Universitat de les Illes Balears. Es basa en l'aplicació d'estratègies dirigides a l'aprenentatge d'habilitats educatives i socials i dissenyades per a pares, els seus fills i la família, segueix una orientació i metodologia de tipus cognitiu conductual. Els principals objectius del programa són, entre d'altres, prevenir i/o reduir les conductes problema en el fills, reforçar els factors de protecció i reduir els factors del risc, augmentar les habilitats socials i parentals, etc. La

³ SFP, Strengthening Families Program, és un programa desenvolupat als Estats Units per Kumpfer et al. (1989)

intervenció és grupal i dirigida a pares i fills, entre 6 i 12 anys, de famílies en risc psicosocial. Les temàtiques que es treballen estan relacionades amb la comunicació, la resolució de conflictes, les habilitats socials, el maneig de l'estrès, els límits, l'assertivitat, etc.

PIPPIN Parents In Partnership-Parent Infant Network (Anglaterra, 1996)

PIPPIN és una organització benèfica nacional que treballa per a la promoció de la salut familiar i les relacions pares i fills. A través del seu programa, desenvolupat per la psicoterapeuta M. Parr⁴, s'ofereix una formació grupal sobre la criança dels infants, tant a professionals com a pares que esperen un fill o que acaben de ser-ho. Entre els objectius del programa figuren: influir sobre la capacitat dels pares per observar el nadó, observar i analitzar el significat que cada pare atribueix a les observacions, tractar de millorar la percepció de competència personal i parental, incrementar la resposta a les comunicacions del nadó, etc. Els professionals que condueixen els grups poden ser pediatres, psicòlegs, treballadors socials, fins i tot els mateixos pares amb una formació prèvia específica. Els grups estables de pares es formen durant l'embaràs i es reuneixen fins que l'infant ha complert sis mesos.

3.2 Programes d'intervenció socioeducativa

Són nombrosos els autors que han ofert definicions sobre programes, entre d'altres citaríem a Espinoza, 1986; Wilson, 1995; Vega i Ventosa, 1993; Garcia i Ramírez, 1993; Ander-Egg i Aguilar, 1998; Alvarez Rojo, 2002, etc.

Castillo i Cabrerizo (2003, 69) entenen un programa com:

⁴ M. Parr és membre de l'International Attachment Network, (IAN), organització que aglutina professionals que treballen a l'àrea de la pràctica i la recerca sobre temes relacionats amb la teoria de l'afecció. Per a més informació consultau <http://www.attachmentnetwork.org/>

“la disposición anticipada y planificada de un conjunto de acciones y recursos ordenados en el tiempo y dirigidos a la consecución de determinados objetivos”

Així, d'acord amb els autors, podríem entendre un *programa d'intervenció socioeducativa* com aquell conjunt d'elements aplicats a una situació determinada a partir d'una planificació prèvia i que tenen per objectiu respondre a les necessitats educatives i socials d'un individu o grup. Per tant, la planificació, la intervenció i l'avaluació són elements imprescindibles en el procés de les actuacions socioeducatives. Intervenir des de l'àmbit comunitari i social vol dir establir accions o projectes de innovació que faciliten el desenvolupament de plans estratègics de canvi o transformació en benefici personal, social i comunitari. Un programa d'intervenció socioeducativa ha d'incloure, per tant, no únicament els objectius a aconseguir sinó també les estratègies a posar en pràctica, els recursos a utilitzar, materials i humans, així com la temporització prevista.

En els programes socioeducatius d'intervenció familiar es podrien incloure, entre d'altres, un o més dels següents objectius:

- Donar suport a les famílies en relació a l'exercici del rol parental.
- Oferir una xarxa de relacions socials a pares i mares.
- Possibilitar a l'infant contextos de desenvolupament i socialització.

Com veiem, els objectius estan orientats a introduir canvis socials a l'àmbit de la comunitat que reverteixen positivament en el conjunt dels seus membres complint així una funció preventiva. Entre els continguts d'aquests programes es troben temes relacionats amb la salut, l'educació i el benestar social i, per tant, es necessària la participació de professionals dels àmbits sanitaris, socials i educatius.

La població a la qual van adreçats aquests programes podrien ser aquelles famílies immerses en contextos vulnerables, o a la població en general.

Aquests programes, per les seves característiques i, sobretot, pel moment de la intervenció, prèvia a la detecció de qualsevol problemàtica, es podrien considerar també programes de prevenció. Els programes preventius d'intervenció amb famílies serien, doncs, totes aquelles actuacions que, de forma planificada i estable en el temps, inclourien de manera prioritària entre els seus objectius alguns dels següents:

- Promoure el benestar global infantil.
- Afavorir el vincle afectiu en els primers anys de vida.
- Oferir pautes educatives i de formació a pares i mares.
- Oferir espais de diàleg i d'intercanvi.
- Promoure i prevenir la salut mental infantil.
- Afavorir espais de socialització per infants i adults.

Entre les característiques d'aquests programes trobam que els destinataris principals són els pares i els seus fills i que les intervencions que es realitzen, a diferència dels terapèutics, van encaminades a oferir atenció i formació sobre aspectes globals.

Anem a veure a continuació alguns exemples de modalitats de programes d'intervenció socioeducativa que s'estàn desenvolupant actualment en el context europeu i espanyol.

Tempo per le famiglie (Itàlia, 1985)

El programa anomenat *Tempo per le famiglie* si bé s'inicia a Milà l'any 1985, amb una preparació prèvia a partir de contactes amb institucions, famílies, formació de personal, preparació de materials, etc., començà el seu recorregut el 1986. Les motivacions sorgiren

de reflexions d'uns professionals⁵ relacionades en respondre a les necessitats de les famílies, des de la perspectiva de la flexibilitat i relació entre entitats públiques i iniciatives voluntàries i, sobretot, amb l'intenció d'ampliar les experiències educatives de les escoles infantils.

Tal com defineixen el programa Bondioli i Mantovani (1998), *Tempo per le famiglie* és un servei públic per a infants entre 0 i 3 anys i les seves famílies, que té com a finalitat principal esdevenir un suport per prevenir i fer front, juntament amb els pares, els processos i dificultats educatives de la cura i la criança en la primera infància.

Les referències teòriques del programa es relacionen amb dos grans àmbits: la perspectiva relacional del desenvolupament infantil (Brazelton, 1982; Kaye, 1982; Bronfenbrenner, 1987) i la teoria de la intersubjectivitat (Rommetveit, 1979).

El primer servei s'ubicà a Milà i resultà ser un antecedent a iniciatives semblants a altres regions italianes, la Toscana, l'Emilia Romagna, etc. i que adopten noms semblants com ara, *Il centro per le famiglie, centri per bambini e famiglie*. Tots ells són atesos per educadors infantils, pedagogs i psicòlegs, assumint un rol no expert.

Entre els objectius del programa destacaríem els següents:

- Identificar noves formes flexibles i informals de suport a les famílies i als infants amb l'objectiu de prevenir riscos a causa de l'aïllament, l'absència de família extensa i les dificultats de tenir una referència a partir dels models contradictoris en relació a l'educació dels fills.
- Ajudar a prevenir en els infants trastorns a causa de condicions ambientals deficitàries, oferint a les famílies un espai físic adequat a la socialització i exploració,

⁵ Concretament dels professionals iniciadors del programa Mantovani, S. i Anolli L. *Tempo per le famiglie: un'iniziativa per bambini e genitori* (memòria de treball no datada)

ric en materials, procurant el descobriment i proporcionant activitats i experiències que enriqueixen les estratègies educatives i afavoreixen el desenvolupament.

- Afavorir l'agrupament espontani de les famílies, sobretot per les que no utilitzen cap altre servei, i el sorgiment de formes de voluntariat organitzat dins una estructura pública.
- Crear un nou model de servei, amb costos reduïts el qual és iniciat i orientat pels serveis públics.

Pel que fa a l'organització el servei és obert tres matins i tres tardes a la setmana durant dues hores, i les sessions és divideixen en dos moments:

- a) Un primer temps conjunt amb infants, mares i educadores en el que s'organitzen activitats lúdiques, de socialització i d'estimulació: manipulació de plastilina, joc amb farina, jocs d'aigua, etc. Les mares observen lliurement o conversen entre elles o, participen activament de les activitats.
- b) Un segon temps de socialització dels adults, el moment del te, en que els pares són convidats a passar a un espai reservat i que durant una hora prenen un té o un cafè i parlen lliurement dels seus problemes, o es presenten temes, per part dels professionals, per a compartir: la separació dels infants, l'escolarització, els càstigs, l'agressivitat, etc. Aquest és un moment important en el que es pretén que els pares es comuniquin entre ells per prendre consciència dels problemes comuns i que s'ajudin a trobar solucions a les dificultats, així com experimenten les primeres separació dels fills.

*La Maison Verte (França, 1979)*⁶

És un programa creat per la psicoanalista Françoise Dolto a partir de la preocupació que sentia vers la prevenció de la salut mental infantil. La idea d'un espai d'acollida a pares i

⁶ Per a més informació consultau <http://www.lamaisonverte.asso.fr/index.htm>

infants sorgeix a la ment de l'autora després d'una experiència de més de trenta anys de consulta psicoterapèutica. És així que creà un lloc d'acolliment per pares i infants per a prevenir trastorns psíquics:

“Se hace esto para evitar que la angustia de los padres –de cualquier parte de donde proceda, cuando están aislados- inunde a su bebé y a los hijos mayores y provoque, como respuesta, efectos de disfunción”

(Dolto, 1981, 184)

Actualment existeixen més 150 centres inspirats en la *Maison Verte* distribuïdes per tota França: Paris, Nice, Marseille, Grenoble, Toulouse.... que adopten noms diferents: *la Maison Ouverte*, *la Maison Soleil*, *Les Petit Pas*, etc.

En el programa hi participen infants entre 0 i 3 anys no escolaritzats acompanyats per un adult (pares, mares, avis, cuidadores...) i els grups estan formats per 25 infants. La presència d'un adult-tutor de l'infant és obligatòria, permetent així que l'infant es senti segur, confiança i aprengui progressivament, al seu ritme, a separar-se de la seva mare i a socialitzar-se.

Dolto (1981) defineix el servei com un espai de paraules així com també un espai per a l'escolta. Segons l'autora, els infants s'expressen a través de les seves conductes, les seves actituds i els més grans a través de la paraula. A la *Maison Verte* es fixen tres objectius principals: la socialització, la preparació per a la separació i la prevenció de trastorns psicològics a causa de disfuncions en la relació pare-fill.

En relació a la socialització, d'una banda, l'infant troba altres infants de la seva mateixa edat i experimenta l'amistat, la complicitat i l'ajuda mútua, però també la rivalitat i la gelosia, aquestes noves adquisicions es van donant en presència de la mare que ofereix a l'infant un clima de seguretat afectiva. D'altra banda, els pares tenen l'oportunitat de conèixer altres

adults que tenen interessos i models educatius diversos. A través de l'intercanvi es dona l'oportunitat a mares més joves, o a les que no treballen fora de casa, a trobar-se amb altres persones amb circumstàncies semblants.

L'aprenentatge de la separació entre mare i fill és una de les principals finalitats de la *Maison Verte*. Paradoxalment, és en presència de la mare que l'infant pot aprendre en bones condicions a separar-se d'ella, la seguretat afectiva que sent amb la seva presència que permet mantenir la confiança i es pot dirigir espontàniament a descobrir i explorar el món exterior. Així, els infants quan més tard assisteixin a les escoles infantils estaran més preparats per l'experiència de la *Maison Verte*. Però, la separació també és un moment difícil per a la mare i en aquest espai, poden compartir les seves angoixes i aprendre progressivament a tolerar la necessitat d'autonomia del fill.

La prevenció de trastorns psicològics és essencial i és aquest un dels principals objectius pel qual va néixer el projecte. Neyrand (1995) descriu la visió preventiva de l'espai en relació als trastorns psicològics dels infants i la necessitat d'espais per a treballar les relacions entre mare i fill, socialitzant l'infant en un lloc accessible a tota la població i dirigit per professionals qualificats.

En els centres hi treballen professionals (psicòlegs, treballadors socials, pedagogs...) relacionats amb la primera infància, cadascun des de la seva formació i pràctica professional.

Els espais familiars (Catalunya, 1989; Illes Balears, 2001)

Els primers espais familiars es desenvoluparen l'any 1989 per iniciativa de l'Ajuntament de Barcelona amb el suport d'una fundació privada a través del projecte Context-Infància⁷. El

⁷ L'equip Context-Infància desenvolupat des de l'any 1989 al 1996, ha estat format en diferents etapes per Bassedas, Estela, Jubete, Majem, Mateu, Mestres, Molina, Moron i Vila, (Bassedas, Jubete i Majem, 2005)

primer servei en posar-se en marxa fou el 1991, amb el nom de "La Casa dels colors" ubicat a la Zona Franca de Barcelona que amb el temps s'ha anat ampliant a altres zones⁸.

Actualment els espais familiars s'han anat incorporant a les escoles bressol municipals de poblacions més enllà de la ciutat com un servei complementari per a les famílies.⁹ a l'escola bressol.

A Mallorca s'iniciaren a partir de l'any 2001 impulsats per diferents entitats (associacions de professionals, de pares i mares, etc.), i es promouen des dels serveis socials o d'educació dels ajuntaments¹⁰. Mentre que a Menorca les iniciatives sorgeixen de la Conselleria d'Educació del Govern Balear, amb el suport del Consell Insular, i estan vinculats a les escoles d'infants municipals¹¹

En els espais familiars hi acudeixen infants entre 0 i 3 anys, escolaritzats o no, i pares, mares o persones que habitualment tenen cura dels infants.

Els objectius d'aquests programes compleixen funcions educatives, socials, comunitàries i de prevenció de salut, i desatacaríem entre d'altres:

- Facilitar un espai acollidor de trobada per a les famílies
- Donar suport als lligams emocionals entre pares i fills
- Detectar precoçment indicis de vulnerabilitat o risc en la família
- Oferir informacions d'interès sobre la criança i l'educació dels fills
- Afavorir l'observació dels pares vers els infants

⁸ Al llarg dels anys es va estendre a altres districtes de Barcelona: Ciutat Vella i Sant Andreu.

⁹ Actualment existeixen a Catalunya més de 25 espais familiars que han creat, impulsats per la diputació de Barcelona, l'anomenada Prexarxa d'Espais Familiars de la Petita Infància.

¹⁰ Entre d'altres citaríem els ajuntaments de Manacor, Vilafranca de Bonany, Esporles, Son Servera, Artà, etc.

¹¹ Menorca ha experimentat un gran creixement d'espais familiars o taller de criança, actualment en trobam, entre d'altres, a Ciutadella, Ferreries, Es Migjorn, Es Mercadal, Alaior, Maó, etc.

- Compartir amb altres famílies els progressos dels infants
- Oferir als infants espais i activitats de joc
- Possibilitar xarxes de relacions socials en la comunitat
- Promoure la participació i coordinació en l'amplia xarxa social, educativa i sanitària de la comunitat.

Els professionals que intervenen, encara que amb certes diferències entre les localitats, normalment provenen de l'àmbit de l'educació, la psicologia, i la pedagogia. En alguns es treballa en un equip multidisciplinari, seria el cas per exemple de l'Espai Familiar Camp Redó, mentre que a altres les intervencions estan a càrrec de mestres.

Si bé cada espai familiar té les seves característiques pròpies pel que fa a l'organització, en general es segueix una metodologia semblant. Alguns mantenen una flexibilitat a l'hora de l'entrada i la sortida, mentre que altres tenen una durada fixa. Normalment el grup es troba un o dos dies a la setmana en sessions que poden ser de dues o tres hores. Els grups de famílies soles ser estables, prèvia inscripció, i els formen un màxim de 12-14 famílies.

A alguns espais familiars durant la sessió hi ha dos moments: una activitat comuna adults-infants en que els pares juguen amb el fill (poden jugar amb ells, observar-los, parlar amb altres mares, aprendre cançons i jocs, etc.); i els encontres només d'adults: mentre els nins segueixen jugant amb una de les educadores, les mares es reuneixen amb els professionals i intercanvien experiències i inquietuds sobre l'evolució i el creixement dels infants.

Preescolar na Casa (Galícia, 1977) ¹²

És un programa iniciat l'any 1977 amb una experiència pilot a quatre localitats de la província de Lugo a la que assistien únicament els pares. L'any següent s'incorporaren els

¹² Per a més informació consultau la web www.preescolarnacasa.org

infants a les reunions dels pares a partir de les seves demandes i es comprova que l'actuació conjunta motiva els pares i contribueix a la socialització dels infants.

A partir dels anys 80 el programa experimenta un gran creixement tant a nivell d'ampliació de poblacions¹³ com de desenvolupament de materials, de participació de professionals i de participació de famílies¹⁴. Actualment el programa s'ha convertit en una fundació que es diu *Preescolar Na Casa-Educar en familia..*

El programa és gratuït per a les famílies i el finançament s'obté a partir de convenis amb diferents entitats, com ara Conselleria d'Educació, els ajuntaments, la Consellería de Familia, Muller e Xuventude, el Ministerio de Asuntos Sociales, i algunes fundacions privades.

Els destinataris del programa són Infants menors de sis anys de l'àmbit rural que no estan escolaritzats a causa de la seva situació geogràfica, juntament amb les mares i pares.

Preescolar na Casa és un programa socioeducatiu d'atenció a les famílies amb l'objectiu d'ajudar a desenvolupar les capacitats dels infants, a través de la reflexió sobre la vida diària. Es treballa perquè els pares siguin capaços de comprendre els fills i responguin adequadament a les seves necessitats i possibilitats. Així entre els seus objectius figuren:

- Ajudar a la família a prendre consciència del seu paper com a educadors.
- Ensenyar a les famílies les característiques de les etapes evolutives de la infància, les intervencions adequades a cada etapa i les distintes formes d'interacció.
- Ajudar a les famílies a compartir i confrontar els seus punts de vista educatius amb altres famílies.
- Utilitzar les activitats amb els infants per promoure la socialització i ampliar la xarxa social.

¹³ Actualment el servei s'ofereix a gran part de la comunitat autònoma de Galícia, principalment a les províncies de Lugo i Ourense.

¹⁴ Així, per exemple, durant el curs 2004-05 participaren un total de 4.953 famílies entre les quatre províncies gallegues.

- Facilitar en els infants l'exploració, la curiositat i el joc.

Com es desprèn dels anteriors objectius les pretensions de *Preescolar Na Casa* és que els pares adquireixen una sèrie de competències referides al saber, al fer i al ser i que incidiran en el desenvolupament de les capacitats dels infants (motrius, cognitives, lingüístiques, d'equilibri personal i relació interpersonal i social).

El programa ofereix a les famílies la possibilitat de trobades amb altres famílies de característiques semblants, amb la finalitat de dialogar, reflexionar i analitzar la vida quotidiana i la seva influència en l'educació dels fills, així com la possibilitat de descobrir i aprofundir en el desenvolupament dels infants per comprendre'ls millor i tenir actuacions adequades. També s'ofereix un espai de trobada entre els infants, la participació en activitats lúdiques així com l'exploració i experimentació.

Els professionals que acompanyen a les famílies i dinamitzen les activitats són mestres i orientadors. La metodologia no és directiva ni els professionals actuen com a experts, sinó que es prepara l'escenari que permeti als pares, a través de la lectura, la reflexió i el compartir, descobrir el seu paper com a educadors. El treball és conjunt entre pares i fills i sovint hi són presents altres serveis de la zona: pediatres, treballadors socials... El programa es realitza a través d'una programació sistemàtica i d'utilització de tècniques com ara la ràdio, la televisió o la publicació de revistes. Les estratègies metodològiques que s'empren són diverses, i poden anar des de lectura de llibres o articles, elaboració de plafons de documentació de les activitats, fins a observacions directes dels infants i posteriors comentaris i reflexions.

3.3 Programes d'intervenció terapèutica

Els programes i serveis que en aquest estudi anomenem terapèutics treballen principalment a l'àmbit clínic i/o social i entre els seus objectius figuren alguns dels següents:

- Intervenir en les famílies per resoldre problemàtiques detectades prèviament que impedeixen de forma general dur a terme les tasques parentals sense suport.
- Prevenir dificultats futures més greus.
- Oferir tractament terapèutic a les famílies a llarg o mig termini, de forma continuada i planificada.
- Oferir als pares models d'intervenció i actuació en aspectes específics.
- Contribuir a la millora de la salut mental infantil.

Entre les característiques generals dels programes d'intervenció terapèutica destaquem que les famílies han passat per un procés previ de diagnòstic que ha permès elaborar un pla de treball específic adaptat a la problemàtica concreta. Els professionals que treballen en els programes estan relacionats amb l'àmbit psicològic i/o psicopedagògic. Paral·lelament les famílies assisteixen a processos terapèutics individuals i, per tant, la intervenció grupal sovint resulta un complement al tractament individual.

Cal esmentar també aquells programes que, considerats terapèutics, el seu focus d'intervenció està relacionat amb el maltractament infantil. Aquests programes tenen una gran aplicació i de cada vegada se'n van creant nous atès l'increment de casos que es donen.

Una vegada detectat el maltractament o negligència, per part dels serveis de Protecció de Menors, alguns pares participen en programes d'ensenyament d'habilitats parentals. L'objectiu principal és, tal com diuen Arruabarrena i de Paúl (1996) ajudar als pares a subsanar els dèficits que presenten en les seves habilitats i maneig de les conductes dels fills.

En el cas de les famílies que apliquen la negligència vers els infants el dèficit està relacionat amb la cura física i emocional del fill, i l'objectiu, per tant, es centrarà en ensenyar als pares habilitats que no disposen o fomentar-ne d'altres que utilitzen amb poca freqüència. En canvi, les famílies amb situació de maltractament físic o psicològic, semblen presentar dificultats sobre el maneig de les conductes del fill i, en aquest cas, la intervenció es focalitzaria en ensenyar respostes conductuals alternatives i incompatibles amb les s'empren habitualment.

Les habilitats parentals que es treballen en aquests tipus de programes estan relacionades amb l'autocontrol, la disciplina, les respostes davant la conducta infantil, les habilitats de comunicació, la cura física de l'infant i el desenvolupament evolutiu infantil.

Arruabarrena i de Paúl (1996) assenyalen que aquests tipus de programes solen tenir una durada breu entre vuit i dotze sessions, amb freqüència setmanal o quinzenal, i el context de desenvolupament pot variar: a l'àmbit clínic, a la llar, o de forma simultània. A vegades es fan intervencions grupals i altres individuals, sembla que la metodologia que produeix millors resultats és la que combina el treball en grup i la intervenció individualitzada (Isaacs, 1982).

Tot i que aquí parlem de programes ens sembla oportú destacar que existeixen, a nivell europeu i internacional, organitzacions i associacions que treballen temàtiques relacionades amb l'atenció i la intervenció en les famílies. Algunes són associacions per a professionals, mentre que altres, promouen programes d'intervenció terapèutica combinant les intervencions grupals, individuals i familiars. Així, per exemple, l'organització ubicada a Londres *The National Newpin* ofereix mètodes d'intervenció primerenca a infants identificats de risc per pediatres i personal de serveis socials. Actualment aquesta organització ha estat

transferida a la *Family Welfare Association (FWA)*, entitat que ofereix suport a famílies vulnerables del país.¹⁵

Cal esmentar, també, la associació *WAIMH (World Association for Infant Mental Health)*¹⁶ que, a nivell mundial i creant delegacions per molts de països, treballa per a la promoció, la recerca i l'estudi del desenvolupament mental, emocional i social durant la primera infància i la seva influència en el desenvolupament posterior. L'associació elabora alguns programes específics per a la formació dels professionals que treballen en salut mental infantil.

A l'àmbit nacional existeixen també organitzacions i associacions que treballen per a l'atenció a les famílies i el benestar dels infants. Vegem algunes d'elles:

- *Associació Benestar i Desenvolupament*¹⁷. És una entitat creada a la dècada dels anys 80, que s'ocupa de la prevenció, el tractament, la inserció i la recerca en àmbits com la sida, les drogodependències, la violència domèstica, la família i la infància en risc, i l'atenció sociosanitària. Amb una àmplia projecció territorial actualment manté seus i programes a Catalunya, Madrid, Andalusia, València i Balears. L'àrea d'Infància i família d'aquesta entitat fou creada el 1997 amb la finalitat de cobrir les mancances psicosocials detectades en el col·lectiu de dones i els infants. Entre els seus programes figuren l'anomenat *PreInfant*, programa de prevenció del maltractament infantil i, l'espai municipal d'infància *petit Drac* al districte de Sarrià-Sant Gervasi de Barcelona. Aquest darrer és un servei de promoció, activació i organització d'activitats que afavoreix el desenvolupament integral dels infants a partir d'activitats lúdiques i educatives per als infants i les seves famílies.

¹⁵ Per més informació visiteu la web: <http://www.fwa.org.uk/>

¹⁶ Per més informació visiteu la web <http://www.waimh.org/>

¹⁷ Per més informació podeu consultar la web <http://www.abd-ong.org/home.php>

- ASMI (*Asociación para la salud mental infantil desde la gestación*)¹⁸. És una societat científica d'àmbit nacional creada l'any 2005. Pertany a la *World Association for Infant Mental Health* (WAIMH). Està formada per un col·lectiu de professionals de la salut i l'educació infantil sensibilitzats en la importància de la cura i la prevenció de la salut mental infantil des de les primeres etapes de vida. Entre els seus objectius figuren la promoció de la infància com un període sensible i determinant en el desenvolupament bio-psico-social de la persona, agrupar professionals que s'ocupen de la salut mental infantil des de diversos àmbits, promoure la cooperació interdisciplinària i sensibilitzar l'opinió pública sobre el benestar infantil.

Aquesta associació inclou a professionals de diferents àmbits: atenció primerenca, educació, infermeria, psicologia, medicina, pediatria...Organitzen cursos i diverses activitats adreçades a col·lectius relacionats amb la infància, com ara d'intervenció preventiva per a serveis socials, o de salut mental infantil des de la gestació, o d'atenció psicosocial i psicoterapèutica per a situacions traumàtiques, etc. Si bé és cert que l'associació directament no realitza programes específics i concrets per a l'atenció a les famílies, la seva tasca té una repercussió directa sobre les famílies a través de les intervencions que els professionals de diferents sectors fan sobre les famílies ja sigui a nivell individual o grupal.

Parent-Toddler Groups . The Anna Freud Centre ¹⁹(1982)

L'organització Anna Freud Centre té els seus orígens en el centre que la psicoanalista va crear el 1947, uns anys després d'establir-se a Londres com a refugiada. Des de llavors el centre ha passat per diferents etapes sense perdre la seva identitat inicial basada en dos aspectes principals: la formació a professionals i l'atenció clínica a infants i famílies. El 1947 s'inaugurà el Hampstead Child Therapy Course i el 1952 el Hampstead Child Therapy

¹⁸ Per més informació consultar la web <http://www.asmi.es/asmi/es/index.php>

¹⁹ Per més informació visiteu la web: <http://www.annafreudcentre.org/>

Clinic. El 1982, després de la mort d'Anna Freud, el centre va canviar el nom en el seu honor, que manté fins ara.

En el centre actualment es desenvolupen diversos programes i serveis:

- Parent-Infant Project que ofereix ajuda als pares que senten que tenen dificultats amb els seus infants.
- Parent-Toddler Groups, és un suport grupal a pares i infants en els que s'han detectat dificultats en les relacions.
- Young People's Project que treballa grupalment amb adolescents de 14 a 18 anys amb dificultats.
- Training Courses: formacions a professionals.

Descriurem en aquest treball el servei anomenat *Parent-Toddler Groups* per les característiques grupals i per l'adequació al contingut de la recerca.

Les persones que participen en el Parent-Toddler Groups són mares, habitualment, juntament amb els seus infants d'entre un i tres anys. En el programa es segueix el model teòric ofert per D. Winnicott (1978, 65) sobre la concepció del joc com espai transicional. Segons l'autor el joc està vinculat a la salut:

“lo universal es el juego, y corresponde a la salud: facilita el crecimiento y por lo tanto esta última; conduce a la relaciones de grupo ...”

L'interès pel joc rau en la relació de confiança que es desenvolupa entre l'infant i la mare, i que és treballada terapèuticament si aquesta relació no està establerta. Per tant, el principal objectiu serà afavorir el joc com activitat agradable entre la mare i el fill i, en conseqüència, facilitar el vincle afectiu. Un altre objectiu és ajudar els infants en la seva transició des de la dependència vers l'autonomia tot preparant la separació dels pares abans de començar a l'escola.

En el programa és important el sentit del grup com una forma d'aprenentatge per a les mares a través de l'observació d'altres models de relació. Es tracta en tot moment de fomentar que les mares s'ajudin mútuament quan exposen els seus temes i que s'estableixi una xarxa de relacions socials. La imatge de la infància és present en el programa des de la visió potenciadora així, sempre es parla en positiu del fill, i l'objectiu per els professionals és verbalitzar el que fa, sent i pensa l'infant. En aquest sentit, els pares reben el suport per part dels professionals i els coneixements sobre el desenvolupament i les relacions entre mare i fill. Un altre objectiu és assenyalar les potencialitats de les mares com a font de seguretat per els infants, més que treballar sobre els dèficits. Per això, els professionals estimulen l'atenció de la mare vers els seu fill, constantment i consistentment.

Cada grup, format per entre 8 i 12 mares amb els seus fills, és conduït per dos professionals, formats prèviament pel mateix centre. Un d'ells assumeix la funció de terapeuta principal i l'altre un rol d'assessor, sovint participen també grups d'estudiants que realitzen funcions d'observadors. Els grups són estables i les famílies es comprometen a assistir a les sessions, que es fan un dia a la setmana durant una hora i mitja, durant un any.

El finançament és privat, encara que també es reben subvencions del *Sure Start*²⁰. Les famílies són derivades des de diversos serveis com ara visitadors de salut²¹, de la secció clínica del propi centre, o dels serveis socials.

L'organització de les sessions és lliure, no hi ha moments organitzats, l'únic estructurat és el berenar que ofereixen als infants i que ho organitza el mateix centre. La resta del temps es dedica a jugar i afavorir que les mares es relacionin amb els seus fills.

²⁰ Programa del govern britànic dedicat a la promoció de l'atenció infantil

²¹ Els visitadors de salut són infermeres pediàtriques que segueixen el desenvolupament dels infants des del naixement fins als tres anys,

Els professionals disposen d'una sessió setmanal de treball de supervisió juntament amb altres equips. El rol dels professionals és principalment afavorir el joc com una activitat plaent entre mare i fill i la seva actitud és, sobretot, observar les situacions que es donen a la sessió i intervenir en les situacions de joc per fomentar que la mare participi activament del joc de l'infant.

Les intervencions dels professionals amb les mares són indirectes i subtils, mai es diu imperativament a les mares el que han de fer, sinó que s'ofereixen propostes i suggeriments, i a vegades es poden realitzar intervencions generals al grup. En cap moment s'exerceix el rol d'expert encara que les mares ho demanin.

3.4. Reflexions del capítol: prioritat en l'atenció a les famílies

Hem vist com la majoria de programes d'intervenció terapèutica estan relacionats també amb l'àmbit d'intervenció social o psicosocial. Tanmateix existeixen iniciatives de caire privat que, a partir de l'atenció terapèutica en consultes de psicologia, intenten aglutinar problemàtiques semblants oferint puntualment sessions grupals, normalment només amb adults i rarament intervenen els infants, formant el que s'anomena teràpies de grup.

En aquest capítol del treball ens hem fixat en programes destinats a pares i fills conjuntament i, concretament en el darrer apartat, ens ha interessat destacar aquells programes que, prèviament a la participació de les famílies, s'ha realitzat un diagnòstic i, per tant, es creu necessària la inclusió de la família en un procés terapèutic. Una gran part de les famílies inicien un procés de teràpia familiar o individual i en pocs casos participen de situacions grupals si més no com a complement a les teràpies individuals.

A la nostra realitat social, les institucions públiques responsables d'oferir suport terapèutic estan emmarcades en l'atenció al menor i a la família. Aquestes famílies són considerades de risc psicosocial i els tractaments van encaminats a la preservació o reunificació familiar. Així, els serveis socials municipals o autonòmics, o els departaments encarregats de la protecció dels menors, poden organitzar programes d'atenció a les famílies en els que, a partir de reunir problemàtiques semblants, es realitzen intervencions grupals, com per exemple, parees d'infants abusats sexualment, grups de parees en risc psicosocial, grups de parees d'infants discapacitats, etc.

Ja sigui en el context europeu com a l'espanyol, el desenvolupament de programes d'atenció a famílies, a partir de les necessitats detectades, s'ha convertit en els darrers anys en un aspecte prioritari en el col·lectiu de professionals que treballen a l'àmbit social i terapèutic.

En aquest sentit podem recórrer a l'àmbit de la psicologia comunitària. Hombrados (1996), apunta que la psicologia comunitària és un moviment que va des del tractament i la prevenció i que incideix en l'enfortiment de les competències més que en l'eliminació de dèficits. Les característiques fonamentals de la psicologia comunitària estan centrades en la interacció i l'ambient, i ofereixen un punt de vista ecològic en la comprensió de la conducta humana. L'autor defensa que les intervencions han de realitzar-se a l'àmbit dels sistemes socials de forma que s'optimitzin al màxim els recursos psicològics que s'ofereixen a les persones. En aquesta disciplina s'emfatitza la resolució dels problemes socials i no de les persones individuals. Des d'aquesta perspectiva la idea de canvi social és present a qualsevol intervenció i està relacionada amb el desenvolupament de recursos de la comunitat on s'intervé. Es tracta de potenciar els recursos existents i crear-ne nous per poder atendre les necessitats no ateses. És així que l'aspecte preventiu esdevé una prioritat.

Com hem vist, els programes d'intervenció familiar per a pares i infants conjuntament que existeixen solen respondre a dos objectius prioritaris diferenciats. Així ens trobam amb programes que posen l'èmfasi en la funció preventiva i altres en la qüestió terapèutica. Els programes *preventius* són aquells que, senzillament i sense pretensions, atenen infants i les seves famílies. També els que es consideren un espai d'observació de les habilitats parentals en els primers contactes i experiències de relacions entre mares i fills, però sense esperar grans canvis i amb poques intervencions per part dels professionals. Aquests programes són d'espectre més ampli i realment el que més interessa és prevenir futures problemàtiques. Els serveis *terapèutics* s'inicien una vegada s'ha detectat problemàtica en les relacions pares i fills, i els seus objectius estan més centrats en el tractament, en l'eliminació de la disfuncionalitat detectada.

Acabam el capítol oferint una taula, 3.1, que a mode de resum, inclou la classificació del suport i l'atenció a les famílies que hem anat desenvolupat.

PROGRAMES I ASSOCIACIONS D'ATENCIÓ A LES FAMÍLIES

PROGRAMES i ASSOCIACIONS	POBLACIÓ
PROGRAMES DE FORMACIÓ	
<i>Head Start</i>	Estats Units
<i>Escuela de madres y padres- Fundación ECCA</i>	Espanya - Canàries
<i>PIPPIN- Parents In Partnership-Parent Infant Network</i>	Anglaterra
<i>Programa de Apoyo personal y familiar</i>	Espanya - Canàries
<i>Programa de Competència Familiar</i>	Espanya – Illes Balears
PROGRAMES D'INTERVENCIÓ SOCIOEDUCATIVA	
<i>Tempo per le famiglie</i>	Itàlia
<i>La Maison Verte</i>	França
<i>Espais Familiars</i>	Catalunya i Balears
<i>Preescolar Na Casa</i>	Galícia
PROGRAMES D'INTERVENCIÓ TERAPÈUTICA	
<i>Parent-Toddler Groups. The Anna Freud Centre</i>	Londres
ASSOCIACIONS I ORGANITZACIONS	
<i>The National Newpin</i> <i>Family Welfare Association (FWA),</i>	Londres
<i>WAIMH (World Association for Infant Mental Health)</i>	Àmbit internacional
<i>ASMI (Asociación para la salud mental infantil desde la gestación)</i>	Àmbit nacional
<i>Sure Start</i>	Anglaterra
<i>Associació Benestar i Desenvolupament</i>	Àmbit nacional

Taula 3.1

SEGONA PART

JUSTIFICACIÓ DE L'ESTUDI DE CAS

*L'Espai Familiar Camp Redó*¹, objecte d'estudi d'aquest treball, és un programa que va adreçat principalment a població en contextos vulnerables. La vulnerabilitat a la que poden estar sotmesos els infants de les famílies que participen en el programa ens obliga a dirigir la mirada i treballar per prevenir la seva salut mental. Tanmateix fins ara hem apuntat la necessitat de crear serveis o programes per a poder atendre a aquestes famílies sense oblidar la necessitat de la prevenció de la salut mental infantil.

Necessitat de programes per a famílies de risc

Creiem necessari prèviament fer una breu referència al concepte *risc* per poder veure, després, algunes de les característiques de les famílies considerades de risc.

Des de la psicologia social la revisió bibliogràfica ens permet constatar que no existeixen criteris científics que permetin unificar el significat del terme *família en risc*. En aquest sentit, haurem de recórrer a algunes definicions genèriques, normalment relacionades amb la infància en risc social, que ens aproparan al concepte. Així, ens serà d'utilitat les explicacions de Casas (1998, 163) quan afirma que el risc implica una relació amb allò no desitjat:

(...) se refiere a la presencia de un factor o factores que aumentan la probabilidad de que aparezca una determinada situación o conducta. Se supone que la presencia de *factores de riesgo* predispone, o al menos puede favorecer, la aparición del problema no-deseado”²

Segon l'autor, és consideren factors de risc determinades condicions biològiques, psicològiques o socials que s'ha demostrat que participen de situacions relacionades amb diferents malalties, problemàtiques o necessitats socials. En relació a la família i a les pautes

¹ D'ara andavant, per facilitar la lectura, emprarem només les paraules Espai Familiar per referint-se al programa Espai Familiar Camp Redó

² La lletra en cursiva és de l'autor

educatives de risc, Ceballos i Rodrigo (1998) assenyalen l'existència de certs patrons educatius que són perjudicials, i provoquen conseqüències negatives per als fills, com per exemple, una disciplina incoherent o una manca de supervisió i implicació.

Evidentment el risc és present en qualsevol família, poques queden exemptes de problemàtiques, però a les diagnosticades de risc, la disfuncionalitat general és clara i interfereix en la seva competència parental. Determinades persones passen per circumstàncies que poden ser transitòries o no i que condicionen la seva funcionalitat, són aquestes famílies les que sovint queden desateses en el reforç de la seva funció parental. Aquesta tipologia de famílies sol tenir unes necessitats i una problemàtica clares en els tres nivells de relació sistèmica, això és, en el nivell microsistèmic, mesosistèmic i exosistèmic, tal i com ho demostren estudis recents de l'estat espanyol, com per exemple el realitzat per Navarro (2002, 442) sobre les famílies multiproblemàtiques, que entre les seves conclusions afirma:

“En las familias multiproblemáticas no existe un sólo problema, ni tampoco podemos afirmar que existan unos factores de riesgo específicos que actúen como causa de cada uno de estos problemas. Lo que sucede en la realidad de las familias multiproblemáticas, es que los problemas aparecen representados en los tres niveles de la relación sistémica, presentando a su vez una correlación y determinación entre los factores de riesgo presentes en todos ellos”

Òbviament parlar de famílies de risc podria ser objecte d'estudi d'un altre treball i aquest no és el nostre objectiu. Pel que ens interessa, ens referirem com a *famílies de risc* a aquelles en què les pràctiques educatives dels pares presenten algun tipus de disfuncionalitat, tal i com ja s'ha assenyalat en el capítol I de la primera part. Serien, per tant, les famílies en què les funcions educatives relacionades amb la protecció, el suport emocional i l'afecte, l'estimulació i la socialització no són exercides de manera satisfactòria.

Revisant la literatura específica sobre el tema trobam que les famílies que presenten un alt risc psicosocial s'anomenen "*famílies multiproblemàtiques*". El terme *família multiproblemática* (Cancrini et al., 1997) és introduït a finals dels anys 50 per professionals de l'àmbit del treball social, i en principi es tendia a referir-se només a famílies amb dificultats socioeconòmiques. Actualment podem considerar superada aquesta definició i es focalitza l'atenció en l'estructura del grup familiar i en les modalitats relacionals amb l'ambient social que les envolta. D'aquesta manera se les designa també com a famílies *aïllades* (Powell i Monahan, 1969), *excloses* (Thierney, 1976), *desorganitzades* (Minuchin i Montalvo, 1967), etc.

Les famílies multiproblemàtiques, tal i com descriu Linares (1996) no estan definides per la presència d'un símptoma precís sinó per un estil de fer i de relacionar-se i, sobretot, per una sèrie de problemes que afecten un nombre indeterminat dels seus membres. D'altra banda, les aportacions de Coletti i Linares (1999) indiquen que les famílies multiproblemàtiques s'entenen com a tals perquè s'hi presenten una confluència de problemes i/o patologies socio-psicològiques de manera concurrent o consecutiva. Habitualment són famílies que sol·liciten algun tipus d'ajuda als serveis socials, o bé aquests hi intervenen sense la seva sol·licitud, quan es detecta algun risc per a algun dels seus membres, especialment si es tracta dels infants.

La conceptualització que, sobre la família multiproblemàtica amb menors al seu càrrec, elabora González Sala (2006, 23) ens sembla adaptada al nostre estudi:

"Hemos de entender y comprender a la familia multiproblemática con menores a su cargo, como aquel grupo familiar con una estructura diversa –nuclear, monoparental, extensa, convivencia –, que presenta disfunciones importantes en uno o varios aspectos, ya sean personales o del medio, que imposibilitan o dificultan en mayor o menor medida, de forma temporal y reversible, el desarrollo de la competencia familiar, poniendo al menor en situación de riesgo al verse comprometido el desarrollo integral del mismo."

Els programes per atendre aquestes famílies hauran de valorar el nivell de risc i les capacitats per a superar aquest risc. Òbviament algunes famílies mai podran ser incloses en programes de capacitat parental, per la gravetat de la situació i la desprotecció vers els infants, però existeixen altres models de família que, tot vivint en situació de risc psicosocial tenen capacitat per sortir endavant: són les anomenades “famílies resilients”. (Pereira, 2002).

El concepte de resiliència aplicat al camp sociopsicològic neix amb la publicació de Werner i Smith (1982) “Vulnerable but invincible: a study of resilient children”. El concepte tracta d'expressar la capacitat d'un individu – d'una família- per enfrontar-se a situacions adverses, condicions difícils, a situacions potencialment traumàtiques i recuperar-se sortint-ne enfortit i amb més recursos. Per tant, la resiliència familiar es podria definir com la capacitat d'una família per superar certes circumstàncies adverses i incorporar recursos i estratègies que li permetin enfrontar futures dificultats.

Les famílies resilients són les que passen per un procés dinàmic que permet als pares desenvolupar una relació protectora i sensible davant les necessitats dels fills, malgrat viure en un entorn potenciador de comportaments de maltractaments. Coincidim amb Rodrigo (2005) quan afirma que en aquestes famílies es dona mésectivisme, reciprocitat i les accions educatives són projectades vers el fill. La classificació que ofereix l'autora ens sembla adequada per a treballar les competències parentals:

- I. Famílies amb estrès psicosocial. Ens referim a aquelles que per diverses circumstàncies estan passant per una crisi evolutiva transitòria però que les dificultats fan desplaçar el focus d'atenció prioritària de les necessitats de l'infant vers la pròpia resolució de la dificultat. Les dificultats poden ser diverses: mort d'un familiar, canvi de residència, dificultats laborals...

2. Les famílies immigrants responen a un perfil adequat en aquests programes en tant que representen l'exemple més clar de necessitat de suport social en un àmbit de desplaçament recent i sovint amb forts sentiments de solitud i desarrelament. En aquest sentit, els programes poden servir d'espais de socialització per a tots els membres de la família.
3. Famílies nombroses, monoparentals i mares adolescents. Els programes de capacitació són adequats per a aquestes famílies, ja que proporcionen el temps i l'espai per poder oferir una atenció individualitzada a un sol fill en un marc de qualitat i dedicació exclusiva. Les famílies monoparentals trobarien una xarxa important de relació i de suport així com la possibilitat de resoldre els sentiments de soletat vers la maternitat. D'altra banda, les mares adolescents tendrien la possibilitat d'incorporar nous recursos i aprendre estratègies de relació i d'atenció al seu fill, des de l'atenció de les necessitats fisiològiques de l'infant, fins a les socials i sobretot relacionals.
4. Famílies amb simptomatologia psicopatològica: depressió, toxicomanies. Les famílies que tenguin trastorns mentals, sempre i quan estiguin ateses també per altres serveis més individualitzats i especialitzats (salut mental, programes de desintoxicació...) podrien obtenir beneficis del programa pel que fa a l'atenció als infants. En aquest cas, el treball en xarxa entre els diferents serveis és importantíssim.
5. Les famílies en què els pares hagin passat per un procés de separació dels fills i s'estigui preparant una reunificació familiar és considerarien adients per a participar en aquests programes. En aquest sentit, la família rebria un suport a la parentalitat social important, juntament si s'escau, amb altres tipus de suport més específic (laboral, econòmic...)

Necessitat de programes per a la prevenció de la salut mental infantil

Les intervencions que es duen a terme amb les famílies en risc han de contemplar també la prevenció de la salut mental infantil. Diferents autors coincideixen en establir un lligam entre la noció de risc i la de prevenció (Granell, 1986; Casas, 1998). Parlar de prevenció des dels diferents àmbits (social, clínic...) és contemplar la classificació que anys enrere va elaborar Caplan (1964) i que contemplem més actualment altres autors (Casas, 1998; Marrone, 2001)

- Prevenció primària: evitant que els infants estiguin exposats a risc i incrementant la seva resiliència
- Prevenció secundària: treballant des de l'atenció primerenca; tractant els trastorns des dels primers moments de la seva aparició
- Prevenció terciària: disminuint el grau de disfunció una vegada detectada la problemàtica

L'Espai Familiar intervé simultàniament en els tres nivells descrits³. En el primari ja que l'atenció continua i la supervisió en el moment de la sessió permet evitar el risc en l'infant; en el secundari ja que s'ofereix una atenció en els primers moments de vida i es detecten els trastorns de forma primerenca aspecte que permet el seu tractament de forma ràpida. I a nivell terciari en que a partir d'un diagnòstic efectuat per altres professionals s'intervé terapèuticament tractant la resolució de la problemàtica.

Una manera d'afavorir el desenvolupament dels infants és a través de la protecció i la prevenció de la salut mental. Prevenir la salut mental infantil a través de la promoció d'un vincle afectiu segur i sà dels pares vers els fills ha de ser un dels principals objectius dels programes d'atenció als infants (Ferrer, Mir, Riera, 2007)

³ En el capítol 5 el lector trobarà explicacions més àmplies relacionades amb el treball que des de l'Espai Familiar es fa en relació als tres nivells de prevenció descrits.

La visió de qualsevol política social en què es prioritzin les necessitats i els bons tractes a la infància coincideix amb la idea que l'infant és considerat el centre del programa. En aquest sentit, adquireix gran importància la prevenció de la salut mental infantil. El concepte de salut es refereix al benestar físic, mental i relacional de la persona, concretament al creixement i desenvolupament saludables, en un entorn segur, especialment durant els primers cinc anys de vida.

La salut mental és considerada un recurs individual que contribueix a la qualitat de vida de la persona i que pot augmentar o disminuir a partir de les accions que exerceixi la societat. La Organització Mundial de la Salut (OMS) defineix la qualitat de vida com “La percepció de un individuo de su posición en la vida en el contexto de la cultura y los sistemas de valores en el cual vive, y en relación con sus metas, expectativas y estándares e inquietudes” (Schwartzmann, 2003). El Whoqol Group (1995) estableix una sèrie de punts en relació a les mesures sobre la qualitat de vida relacionada amb la salut: subjectives, multidimensionals, inclusió de sentiments positius i negatius i registrar la variabilitat en el temps

A la dècada dels anys 80 s'arriba a un consens sobre la promoció de salut. L'Oficina Europea de la Organització Mundial de la Salut (OMS) va editar un document a on es parla d'aquest concepte. La discussió queda reflectida a la carta d'Ottawa (1986) que la defineix com el procés de capacitat de les persones per augmentar el control sobre la salut i millorar-la.

Un indicador de bona salut mental és la capacitat per mantenir relacions satisfactòries i duradores en el temps. La capacitat de relacionar-se amb la xarxa social i la cohesió de grup que s'hi estableix és imprescindible per a l'èxit de la salut mental. En aquest sentit, el programa *Espai Familiar* inclou entre els seus principals objectius afavorir en les persones

que participen una xarxa social prou important com per facilitar a les famílies un sòlid procés de socialització. Així es reflecteix en el projecte redactat l'any 2002:

“Objectius específics

Aquest servei vol ser un punt de trobada estable per a les famílies allà a on els pares puguin:

- Contrastar experiències, punts de vista, descobrir les inquietuds... respecte a l'educació dels fills.
- Compartir situacions lúdiques i d'intercanvi cultural que facilitin la interacció i relació entre les famílies.
- Afavorir la participació social dels pares i mares a la comunitat.

En relació als infants es pretén oferir un espai educatiu de :

- Relació i joc amb altres infants i que aprenguin a compartir i col·laborar amb els altres.
- Relació amb altres adults diferents de la seva família i descobrir nous punts de referència, contribuint així a la seva socialització”

(Annex 2.1)

També apareix a una de les primeres memòries de l'associació XIAIF⁴ la importància de treballar i atendre els sentiments d'aïllament i soledat dels pares:

“Una altra finalitat del programa és alleujar el sentiment d'aïllament i debilitat d'alguns pares i mares afavorint el treball en grup com un mitjà per augmentar la seva capacitat parental”

(Annex 2.2)

D'altra banda, les mares que hi assistien recorden anys després alguns dels objectius relacionats amb aquest aspecte:

“Sí, sí, sí.. Ayudarnos unas a otras...A mí me aportaba muy bien, muy bien...mmm...yo te lo digo de verdad, yo....he considerado que estaba a gusto... A gusto, y aprendí otras cosas nuevas...Mmm...como....un apoyo...Sí...un apoyo, que parecía que estaba cómo respaldada ahí”

(Entrevista EFN)

⁴ L'associació XIAIF, Xarxa d'Iniciatives d'Atenció a la Infància i Famílies, és la responsable del programa objecte d'estudi del treball que presentam. En el capítol 2 de la segona part el lector podrà trobar més detall sobre l'entitat.

Per una altra mare va ser important contactar amb un grup de famílies, i així ho expressa:

“a mí me fue muy bien ir a l’Espai, me vino en un momento bueno...Antes me pasaba todo el día en casa, con la niña...allí por lo menos veías a otras familias, otros problemas...y de todos aprendías algo...para la niña también era un buen sitio, allí aprendió a comer fruta”

(Annex EFT)

Prevenir la salut mental infantil és necessari en la societat en la que vivim. La millor prevenció és aquella que es veu materialitzada a partir de la intervenció primerenca que es fa amb els infants. Efectivament, l’atenció a les primeres edats (objectiu del programa) té un caràcter preventiu i global. En aquest moment evolutiu l’infant depèn de les condicions de vida que l’adult li proporciona. Està comprovat que un infant ben atès, satisfet amb les seves necessitats físiques d’alimentació, higiene, descans regular, activitat física, que rebi estimulació en un clima d’afecte i relació positiva amb altres persones, es desenvoluparà físicament i intel·lectualment millor que un que estigui bàsicament desatès.

Treballar per a la prevenció de la salut mental implica la seva promoció. L’informe creat per la Organització Mundial de la Salut (2004) anomenat *Promoción de la salud mental. Conceptos. Evidencia emergent. Práctica* defineix la promoció de la salut mental a partir d’un esforç interdisciplinari dirigit a múltiples contextos: individual, familiar, grupal i comunitari. A la vegada hi estan involucrades totes les fases del cicle vital, des de l’embaràs i el naixement fins a la tercera edat. En aquest sentit, apunten:

“Para mejorar la salud mental se requieren políticas y programas por parte de los sectores gubernamentales y comerciales incluyendo los sectores de educación, trabajo, justicia, transporte, ambiente, vivienda y asistencia social, así como actividades específicas en el campo de la salud relacionadas con la prevención y tratamiento de los problemas de salud”

(OMS, 2004) ⁵

⁵ Document consultat a http://www.who.int/mental_health/evidence/promocion_de_la_salud_mental.pdf (30-Abril-2008)

Aquest esforç es materialitza a través de projectes i programes que tenen com a objectius principals crear condicions individuals, socials i ambientals que afavoreixen el desenvolupament òptim de les persones a nivell psicofisiològic i social.

La prevenció de malalties mentals i la promoció de la bona salut mental hauria de ser uns dels objectius prioritaris en qualsevol societat. En el cas de l'infància es fa evident que promovent la salut mental s'està incidint amb la salut mental al llarg del cicle vital, recordem que és en la infància a on s'assenten les bases del desenvolupament i el creixement personal.

Els infants tenen el dret a ser protegits i ajudats en el seu desenvolupament per aconseguir un benestar i un estil de vida saludable. La promoció de la salut mental en els primers anys de vida reverteix en resultats positius, disminueix el risc de trastorns mentals i de conducta i proporciona millor qualitat de vida, tal i com declara en un dels seus informes el Comitè d'Experts de la Comissió Europea (2000)⁶:

“Hay una fuerte evidencia de que los años más tempranos ejercen un impacto crucial en la salud mental durante el resto de la vida. El desarrollo de estrategias para promover la salud mental de los niños pequeños es, por tanto, de importancia fundamental. Esto implica concienciar sobre el significado del bienestar mental de los niños, proponer intervenciones para ayudar a los padres, facilitar relaciones positivas entre padres e hijos, mejorar las condiciones de crianza y proteger a los niños vulnerables”

Les estratègies més importants per a promoure la salut mental infantil estan dirigides a promoure la resiliència i a disminuir la vulnerabilitat eliminant al màxim els factors de risc. Aquestes estratègies han de estar presents en les diferents intervencions: macrosocial de la població general (per exemple, a través dels mitjans de comunicació), i microsocial de la

⁶ Op. citat a Marrone, 2001, 318

població concreta i la de risc. En qualsevol cas el més important és la intervenció primerenca en els contextos clínics i socials.

També l'Organització Mundial de la Salut (OMS) i el Fons de les Nacions Unides per a la Infància (UNICEF) incorporen aquesta orientació amb un contingut preventiu i de promoció de salut en l'atenció a la infància. Es refereixen concretament a la millora del coneixement i pràctiques de cura i atenció de menors de cinc anys a les llars, i posa l'èmfasi en un creixement i desenvolupament saludables, entre altres beneficis. La WAIMH⁷ a la seva referència a la prevenció de dificultats relacionades amb la salut mental en la primera infància al·ludeix a problemàtiques relacionades amb la nutrició, el son, els límits en les conductes i la relació dels infants amb els pares i els altres.

En aquest sentit, a l'Espai Familiar es fa un esforç per tractar profundament aquestes temàtiques i s'aprofiten distints moments per informar les famílies sobre aspectes bàsics d'atenció als infants. Per exemple, en els documents d'avaluació de les sessions, de diferents anys i amb distints grups de famílies podem observar com apareixen com a temes recurrents tractats a les tertúlies amb els adults la son, l'alimentació, el control d'esfínters, els límits, etc. Vegem una mostra:

“[18-11-2002] S'ha parlat del control d'esfínters a través d'un article d'una revista, l'hem llegit i s'ha anat comentat.

[20-02-2004] Actituds dels pares en el moment de menjar. Objectiu : descobrir el plaer del moment de menjar.

[14-05-2004] S'ha parlat de les malalties dels infants: què fer quan tenen febre, què és la varicel·la...

[29-09-2005] S'han tractat diversos temes: dificultats a l'hora del menjar, límits, etc.

⁷ La WAIMH és la World Association for Infant Mental Health, entitat mencionada en el capítol 3.

[7-10-2005] Amb n'A. [mare], na X. [professional] ha parlat de com llevar el bolquer a en T.[infant], i de com tractar l'asma a un infant.”

(Documents XIAIF, avaluació sessions)

Actualment certs estudis han demostrat que els infants amb trastorns emocionals seriosos tenen més probabilitats de sofrir problemes de salut crònics (Dawson et. al, 2000). És evident que es dona una relació recíproca entre salut emocional i física, així ho opina també la pediatra entrevistada:

“...que en una malaltia entre cometes banal com tenir mocs...doncs es manifesta tota una sèrie de malestar a darrera..”.

(Entrevista ETV)

La Xarxa Europea de Promoció de la Salut Mental (Marrone, 2001) recomana desenvolupar polítiques per a la promoció de la salut mental i el benestar dels infants a través de:

- Desenvolupar una maternitat i paternitat responsable i sensible que faciliti el desenvolupament de les relacions entre pares i fills
- Dedicar una especial atenció als infants més vulnerables: en risc psicosocial, amb salut dèbil (prematur, discapacitat, amb malalties cròniques, amb retard maduratiu) o amb un entorn difícil (abusos, negligències, famílies monoparentals o mares adolescents, famílies multiproblemàtiques...) o en risc a causa de condicions socioculturals (immigrants, pares amb dificultats econòmiques...)
- Afavorir un entorn de seguretat, amarat entre iguals, relacions de veïnatge no violentes i acollidores.
- Incrementar el reconeixement de les necessitats dels infants en els serveis comunitaris, educatius i sanitaris contemplant la intervenció preventiva i precoç així com el suport educatiu i social dels infants i les seves famílies.

- Millorar el marc de protecció legal i supervisar la cura dels infants per facilitar i assegurar la promoció de la salut mental i la protecció de la infància.

Entre els objectius de l'Espai Familiar trobam que es pretén millorar el creixement i desenvolupament durant els primers anys de vida dels infants, millorar les pràctiques familiars i comunitàries de cura i atenció a la infància a través d'enfortir les habilitats de criança, i també es pretén identificar i actuar sobre entorns adversos i poc estimulants. És per això que a l'Espai Familiar s'ofereix un ambient de joc i es treballa per tal d'afavorir l'estimulació dels infants.

La promoció de la salut mental es pot realitzar a través de campanyes d'educació i sensibilització, de polítiques i legislacions adreçades a crear les condicions socials i econòmiques adequades, així com al desenvolupament de programes i projectes d'intervenció directa en diferents àmbits: context familiar, en àmbits sanitaris i espais comunitaris i escoles.

Durant els darrers anys, com s'ha descrit a la primera part d'aquesta tesi, han anat apareixent en el context europeu, i també en el nostre, alguns programes i serveis destinats a la prevenció i promoció de la salut mental dels nens a partir del treball amb les famílies. Alguns d'aquests treballen únicament amb els pares mentre altres focalitzen l'atenció a enfortir les relacions pares-fills i es treballa amb pares i fills simultàniament.

Consideram que els programes més efectius són aquells que ofereixen a les famílies una atenció freqüent i regular, que es perllonga durant diversos mesos. D'altra banda, la col·laboració d'equips interdisciplinars facilita la coordinació i eficàcia dels objectius. Els programes més efectius són també aquells que tenen components múltiples: didàctics,

terapèutics, etc. i que no només se centren en el nen sinó també en el seu ambient total (família, escola, etc.).

A les darreres dècades dos esdeveniments mostren una major valoració social de la infància: la proclamació per part de la Convenció de les Nacions Unides, de la declaració dels Drets de la Infància (1989), i la Cimera Mundial en favor de la Infància a l'any 1990. Aquests es convertiren en un component regulador de les actuacions institucionals. En els últims anys han sorgit evidències mundials i regionals cada vegada més marcades que la família ha de ser el centre de les intervencions d'atenció en salut. És per això que l'estratègia proposada per la OMS ha estat la d'oferir un enfocament familiar i comunitari a l'atenció a la salut en tots els seus àmbits. I és també per això que qualsevol iniciativa, com la que aquí es presenta, té un sentit per la seva incidència tant directa sobre la vida dels infants.

Treballar directament amb els pares i conjuntament amb els fills permet detectar les dificultats concretes i fer intervencions ajustades a les necessitats dels infants. El treball grupal amb pares i fills és un mètode útil com mitjà d'intervenció directa en el camp de la promoció de la salut mental infantil mentre promou el desenvolupament de la capacitat dels pares i mares de proveir respostes sensibles als nens així com la capacitat d'observació i reflexió tant dels comportaments infantils com de la pròpia actuació, factors que seran decisius en el desenvolupament d'una inclinació segura en el nen.

Compartim les idees de Barudy i Dantagnan (2005) que assenyalen que a l'hora d'oferir atenció als infants és important un model amb objectius clars, un model que consideri com a objectiu el benestar integral dels infants, i que respongui a diferents reptes: primer, avaluar i aportar recursos terapèutics i educatius que generin canvis qualitatius i quantitatius

en les competències parentals; segon, cobrir les necessitats terapèutiques i educatives dels infants; i tercer, afavorir i protegir els recursos resilients dels infants.

Si bé en els seus inicis el programa Espai Familiar no tenia tant clar els seus objectius, les necessitats i les demandes han fet que dia a dia s'anés situant principalment en el primer repte que assenyalen Barudy i Dantagnan (2005): l'observació i valoració de les habilitats parentals i, d'altra banda, en l'aportació de recursos terapèutics, educatius i socials, a través de les intervencions dels professionals.

Consideram que seria prioritari que els programes d'atenció a les famílies oferissin als pares recursos educatius i terapèutics per tal de generar canvis de relació amb els fills. Gràcies als objectius terapèutics es permetria que els pares reconstruïssin la seva història sobre les pròpies experiències viscudes de vinculació afectiva de la seva infància i poguessin així transferir i redefinir la vinculació amb el seu fill. D'altra banda, els programes haurien de dotar de recursos i estratègies als pares per vincular-se amb els fills: didàctics, lúdics i sobretot gratificants. Es tracta que, a través de situacions lúdiques i compartides, puguin descobrir el plaer en la relació diàdica mare-fill.

La motivació que ens va dur a elaborar aquest programa estava relacionada amb les necessitats que en aquest capítol hem descrit: l'atenció a les famílies en risc, i la prevenció de la salut mental infantil. A través de l'Espai Familiar, com es veurà al llarg del treball, hem tractat de contribuir a cobrir aquestes necessitats, encara que tímidament, per això hem creat un espai d'atenció per aquelles mares i pares que passen per dificultats, però no oferint només una atenció assistencial on es resolguin els seus problemes sinó un espai a on puguin descobrir les capacitats de relacionar-se amb els seus fills d'una manera funcional i des de la protecció que els infants necessiten.

CAPÍTOL 4. PLANTEJAMENT METODOLÒGIC DE L'ESTUDI DE CAS

L'objectiu d'aquest capítol és presentar el disseny metodològic de la recerca sobre l'estudi de cas i descriure el procés que s'ha seguit. Tanmateix quan un investigador es troba en el moment en què ha de decidir quina serà l'opció metodològica que escollirà per dur a terme la seva investigació pot ser que navegui dins un mar de dubtes fins a trobar la més idònia a les seves idees i ajustada a l'objecte d'estudi.

El capítol es divideix en cinc apartats. En el primer es descriuen les reflexions inicials i els primers plantejaments que ens férem sobre la temàtica de la recerca. En el segon apartat es plantegen els principals objectius que preteníem en aquesta part de la recerca.

El tercer apartat inclou l'explicació de l'opció metodològica que varem prendre, fruit de reposades i intenses reflexions i d'acord amb l'objecte d'estudi. En aquest apartat s'inclou també com a punt important el rol de la investigadora i els processos de triangulació seguits.

En el quart apartat el lector hi trobarà una descripció dels instruments que es varen fer servir per a recollir les dades i la manera en què es desenvoluparen.

Per acabar, el darrer apartat recull, d'una banda, algunes de les dificultats que s'han tengut a l'hora de elaborar l'estudi de cas, ja sigui les lligades a la investigadora o relacionades amb el contingut de la recerca, i d'altra banda unes reflexions finals.

La intenció final en aquesta segona part del treball és poder oferir aportacions vàlides a la temàtica a partir del coneixement descriptiu que ens brinda la possibilitat d'endinsar-nos en

el programa Espai Familiar, així com revisar i reflexionar sobre el procés i els continguts presents en el programa.

4.1 Procés d'apropament a l'objecte d'estudi

Com hem assenyalat a l'introducció de la tesi, existeixen motivacions professionals que ens estimulen a iniciar el treball, lligades a la relació de la investigadora amb el programa a estudiar. Podríem citar entre elles, en primer lloc, la necessitat d'anàlisi i recerca sobre programes d'atenció a les famílies. En el capítol 3 hem vist que existeixen poques iniciatives de suport a les famílies realitzades a la nostra comunitat, per tant ens trobam que hi ha poca trajectòria i continuïtat de programes d'atenció per a famílies amb contextos vulnerables. D'altra banda, alguns dels programes del territori nacional presenten diferències importants amb el programa que aquí presentam, entre d'altres: atenció només a grups de pares i mares, atenció als infants a partir dels sis anys; continguts i temàtiques a tractar amb les famílies prèviament dissenyades, temporalització relativament curta, etc. En aquest sentit, podríem dir que la recerca sobre el programa Espai Familiar ens oferia la possibilitat de l'originalitat ja que és un àmbit poc investigat.

En segon lloc, una altra motivació que ens mou a desenvolupar aquest estudi és la derivada de reflexionar i millorar la pràctica del programa, és a dir, la necessitat de donar coherència teòrica a la pràctica diària. Consideram que amb la tesi tenim l'oportunitat de revisar i oferir un model teòric al programa, sistematitzar la planificació, la documentació i l'avaluació i afavorir una major sistematització de la pràctica, elements que serviran per a millorar la pràctica professional de les persones que treballam en el programa.

El punt de partida de la recerca parteix d'unes *idees inicials*, diríem quasi bé desitjos, que fan referència a comprovar, a través del substrat teòric si la creença de què les famílies tenen necessitat de suport continu durant els primers anys de vida dels infants està fonamentada, si la millora de les relacions té una influència en la pràctica educativa i en la quotidianitat, si els pares prenen consciència de la importància d'atenció als fills en els primers anys de vida, si les bones pràctiques educatives ajuden al desenvolupament infantil, si els infants que passen per bones experiències de vincle afectiu durant els primers anys de vida augmenten la seva resiliència. Som conscients que no totes aquestes intencions són assumibles en un únic treball de recerca, però ens conformem amb encetar el tema i obrir el camí per a futures investigacions.

En tercer lloc, pensam que a través d'estudiar el cas podem estar en disposició de valorar alguns dels resultats del programa, sobretot pel que fa al suport que, a través del programa, s'ofereix als tècnics i a les famílies.

Les motivacions personals juntament amb les de caire professional imposen un procés de recerca unificador que parteix, en certa manera, de l'atzar i ens permet investigar sobre el programa Espai Familiar. La proximitat i el coneixement del tema a investigar suposa disposar d'una agilitat en la recerca i una facilitat a l'hora de recollir la informació necessària. Tanmateix teníem clar quin havia de ser l'objecte d'estudi de la recerca, l'Espai Familiar Camp Redó, aquest era el cas escollit per a centrar l'estudi.

De les idees inicials sorgeixen els *primers plantejaments* que ens férem a l'hora de definir l'àmbit de la recerca, relacionats amb el programa de forma molt general. D'aquesta manera emergiren tot un ventall de reflexions, que en principi semblava que podrien ser adequades per dirigir el procés de la recerca, com ara:

- Com incideix el programa en les habilitats parentals i de quina manera s'ofereixen estratègies a les famílies?
- Com contribueix el programa a crear una xarxa de suport social a les famílies en risc?
- Els infants tenen dret a tenir una família en condicions, de quina manera es pot contribuir a millorar el context familiar?

Una vegada plantejades aquestes reflexions ens adonàrem que aquestes preguntes feien referència a una modalitat d'investigació relacionada amb l'avaluació del programa, i aquest no era l'objectiu de la recerca. A la vegada ens adonàrem de la magnitud de la recerca a partir de la reflexió sobre el material que teníem al nostre abast. D'aquesta manera se'ns va plantejar una qüestió més general relacionada amb els desitjos: “què volem investigar sobre l'Espai Familiar?”

El procés de reflexió, intentant respondre la pregunta, va durar setmanes fins que arribàrem a la conclusió que seria interessant construir una narrativa sobre l'Espai Familiar de la forma més completa possible i que abracés tots els aspectes que dia a dia s'havien anat construint. És així que la idea de reconstruir la història del programa ens resultava adient i suposava introduir-se en un procés de reflexió i revisió que podria descobrir elements nous a tenir en compte en la continuïtat del programa¹.

El plantejament era atractiu però es feia necessari acotar més el terreny. Per això va ser decisiu per al desenvolupament de la recerca *delimitar alguns focus principals d'atenció*. Centrar la mirada en alguns aspectes concrets ens permetria investigar amb més profunditat i tenir els objectius, si cal, un poc més clars. Ja se sap que una de les dificultats de l'investigador pot ser a l'hora de concretar el tema objecte d'estudi. El suggeriment de

¹ Cal esmentar que si bé l'àmbit temporal de la recerca es circumscribeix al període 2000-2006 en el moment de redactar aquesta tesi el programa Espai Familiar Camp Redó continua vigent.

Eco (2002, 29), quan diu “cuanto más se restringe el campo mejor se trabaja y se va más seguro” ens va resultar de gran utilitat. Els punts d'atenció se centraren en tres temàtiques i algunes qüestions relacionades:

1. Perfil de les famílies

- Com s'ha modificat el perfil de les famílies assistents?
- Com i per què ha augmentat el nombre de famílies assistents?

2. Observació de les habilitats parentals

- Com observam les habilitats parentals de les famílies?
- Com és la intervenció dels professionals sobre les habilitats parentals observades?

3. Impacte social del programa

- Quina valoració fan les institucions sobre el programa?
- Com ha canviat la relació amb els tècnics? Quins coneixements tenen sobre el programa? Quina difusió es fa del programa?

A mesura que anàvem recollint dades i començant la recerca vàrem creure necessari també descriure exhaustivament el programa, així com la seva evolució. Ens situàvem en el present però era important oferir al lector una mirada retrospectiva del passat per poder tenir una visió completa del programa. Tanmateix ens haguéssim pogut centrar únicament en aquests tres focus², però en aquest cas l'opció metodològica consideram que hauria d'haver estat diferent a l'escollida.

Començar a recollir algunes evidències, escrites o a vegades, fins i tot, rescatades de la pròpia memòria, ens va oferir la possibilitat d'aclarir un poc més la tasca que havíem d'emprendre i el significat de la recerca, tal com suggereix Eco (2002, 22):

“Hacer una tesis significa: (1) localizar un tema concreto; (2) recopilar documentos sobre dicho tema; (3) poner en orden dichos documentos; (4) volver a examinar el tema partiendo de cero a la luz de los documentos

² Aquests tres punts s'han inclòs en el contingut de la recerca i formen part dels capítols 8 i 9.

recogidos; (5) dar una forma orgànica a todas las reflexiones precedentes; (6) hacerlo de modo que quien la lea comprenda lo que se quería decir y pueda, si así lo desea, acudir a los mismos documentos para reconsiderar el tema por su cuenta.

Hacer una tesis significa aprender a poner orden en las propias ideas y a ordenar los datos...”

És així que arribarem a la *conclusió* que ens interessava fer una descripció reflexiva sobre el procés de desenvolupament i implementació del programa al llarg dels primers anys, des del 2000 fins a 2006. En aquell moment, diríem que es produí una reorientació de la investigació, i així les idees inicials, ajudades per les reflexions que permeteren delimitar el focus d'atenció, van sofrir un procés de transformació per tal d'intentar donar resposta a algunes qüestions. D'aquí sorgiren les darreres preguntes que, a partir d'ara, ens guiarien la recerca:

- D'on venim? Com va començar el programa? A on estem?
- Què ens queda per fer?
- Què en pensen les persones que s'han relacionat amb l'Espai Familiar?
- Com és l'organització i planificació del programa?
- Per a què serveixen cada un dels documents que els professionals empren? Quines revisions, modificacions o incorporacions necessiten?
- Quin rol desenvolupen els professionals del programa?

4.2 Objectius de l'estudi de cas

Com hem vist, les reflexions es convertiren en un punt de partida i obriren el camí per plantejar els objectius que guessin l'estudi.

Atesa la relació amb el programa i el material que disposàvem ens trobàvem davant l'oportunitat, com apunta Stake (1998), de desenvolupar una àmplia recerca i iniciar un procés d'indagació per arribar a tenir una major comprensió sobre el cas a estudiar.

Per el desenvolupament de la recerca comptàvem ja amb un seguit de recursos humans i documentals que oferien prou informacions sobre el programa, alguns estaven registrats a través de dades i informacions recollides en els documents de l'associació XIAIF, com són els documents següents³:

- Els projectes i les memòries que especificaven l'organització de les sessions, els recursos humans, el finançament, les dades d'assistència de les famílies i les relacions amb les institucions.
- El registre d'avaluació de les sessions.
- El registre d'observació de les habilitats parentals de les famílies.

Consideràvem que calia fer una anàlisi reflexiva sobre cada un d'aquests recursos ja que el procés de reflexió podria aportar, primer, la possibilitat de prendre consciència del treball – tant del que s'ha fet com del que queda per fer- i després, la introducció d'elements que milloressin la pràctica. Ens trobàvem davant una oportunitat per aprendre (Stake, 1998), aprofundir en la pràctica, i reflexionar sobre les accions. Aquesta era un bona raó per emprendre la recerca.

Si l'objectiu general de la tesi es relaciona amb el suport a les famílies en la primera infància, tal com s'ha especificat en el capítol I, ara, i a través de l'estudi de cas, l'objectiu principal serà aconseguir descriure de forma àmplia el programa Espai Familiar Camp Redó en totes les seves dimensions: organitzatives, estructurals, temporals i funcionals.

³ El lector trobarà una descripció amb més profunditat d'aquests i altres documents en el capítol 7.

D'aquest objectiu general en podem extreure altres de més específics que es pretenen assolir:

- 1- Descriure el programa atenent al seu desenvolupament en el temps
- 2- Identificar i analitzar les característiques principals en relació al seu funcionament
- 3- Descriure la consolidació del programa

La funció de la recerca, no és necessàriament la d'organitzar i conquerir el món sinó, com diu Stake (1998, 46), d'anar a la recerca de la comprensió, “de los estudios cualitativos de casos se esperan “descripciones abiertas”, “comprensión mediante la experiencia”. La complexitat dels significats no parteix només del disseny o la comprensió de manera retrospectiva sinó que es fa necessària una atenció continua que no sempre es pot assolir amb instruments més propis d'una metodologia més quantitativa.

Podríem identificar alguns elements del programa que en la recerca es pretenen analitzar i que per això hem ordenat a través dels capítols. Vegem quins són:

1. Interessa mostrar quins foren els orígens que donaren lloc a emprendre el disseny del programa, contingut que es troba en el capítol 5.
2. Pretenem descriure el procés d'implementació i experimentació del programa en els seus inicis, aspecte descrit en el capítol 6.
3. Volem donar a conèixer l'evolució i el desenvolupament del programa a partir de les característiques i el funcionament durant el període 2002-2006, descripció inclosa en el capítol 7.
4. Volem quantificar la participació i implicació de les famílies i els tècnics a partir d'ordenar les dades numèriques en el període analitzat, dades assenyalades en el capítol 8.
5. Interessa descriure els objectius de l'Espai Familiar i mostrar la tasca que es duu a terme amb les famílies per valorar les capacitats parentals, continguts del capítol 9.

4.3 Opció metodològica

L'opció metodològica escollida en aquesta tesi ha estat la investigació qualitativa, de la que a continuació descriurem les principals característiques. També s'assenyalarà, en aquest apartat, el rol que l'investigadora ha seguit en la recerca, així com les modalitats de triangulació aplicades.

Justificació de l'elecció

Els propòsits de la recerca han determinat el marc metodològic en el qual emmarquem la recerca: l'enfocament qualitatiu. Perquè hem optat per un enfocament qualitatiu? Són varis els motius. En primer lloc el fet que a través de la investigació descriptiva, com diuen Cohen i Manion (1990), s'observin persones, grups, institucions, mètodes i materials amb la finalitat de descriure, comparar, contrastar, classificar, analitzar i interpretar les entitats i els esdeveniments de l'àmbit de la recerca, ens semblava un argument de pes per a les finalitats que ens havíem proposat.

En aquest sentit podríem resumir en diverses raons la decisió de decantar-nos per la investigació qualitativa a través de l'estudi de cas:

- Anàlisi de la trajectòria del programa per revisar les passes i els canvis efectuats.
- La reflexió sobre el camí fet obri nous camins i convida a introduir aspectes nous o modificar-ne alguns.
- El treball de recerca oferia la possibilitat de recollir les veus de les persones que han passat pel programa: professionals, famílies...i conèixer la seva opinió que conduïrien a importants reflexions.
- La investigació implicava sistematitzar i ordenar el material que s'ha elaborat fins ara.
- Reflexionar sobre la creació i revisió d'instruments d'avaluació i observació.

- Sistematització de l'entrenament i la formació dels professionals.

Altres raons que ens feien decantar per la recerca qualitativa estaven relacionades amb què, com diuen Blaxter et al. (2000), la investigació qualitativa tendeix a centrar-se en l'exploració d'un determinat però detallat nombre de casos que es consideren interessants o aclaridors, i el seu objectiu és aconseguir profunditat i no amplària.

La revisió bibliogràfica sobre metodologia qualitativa⁴ va fiançar la decisió d'escollir aquesta modalitat com la més adient per elaborar la recerca. En aquest sentit va ser de gran ajuda la descripció de Pérez Serrano (1994a) d'algunes de les característiques del model qualitatiu: la teoria constitueix una reflexió en i des de la pràctica, intenta comprendre la realitat, elabora dades descriptives, estudia en profunditat una situació concreta, etc.

La complexitat d'un estudi qualitatiu, com diuen Rodríguez Gómez et al. (1996), fa difícil predir amb precisió el que passarà, per això la característica fonamental del disseny qualitatiu és la flexibilitat, la capacitat d'adaptar-se a cada moment i circumstància en funció del canvi que es produeixi en la realitat que s'està investigant. A la recerca que presentam aquesta va ser una característica, fins a tal punt que va condicionar el procés de la investigació. La delimitació dels focus d'atenció, continguts dels capítol 8 i 9, ens ampliaren el camp d'anàlisi i introduïren criteris de flexibilitat que ens "obligaren" a intensificar i reconduir la recerca.

Segons Janesik (2003), la investigació qualitativa és holística, s'adopta una visió àmplia i es comença per comprendre des de la complexitat, per això, com diuen Blaxter et al. (2000) els investigadors contemplen l'experiència com un tot i el seu objectiu és comprendre allò que investiguen de manera unificada. La investigació fa referència a allò personal i immediat i

⁴ Citem entre d'altres Pérez Serrano (1994a), Rodríguez Gómez et al. (1996), Sandin (2003), Stake (1998), Blaxter (2000), etc.

se centra en les relacions que es donen dins un sistema o cultura, es tracta de comprendre les persones o les situacions en el propi marc de referència (Pérez Serrano, 1994a).

Són molts els autors que han elaborat definicions i han escrit sobre la investigació qualitativa⁵ però la majoria consideren que és aquella recerca que es duu a terme en un context natural; els contextos artificials són més propis d'una metodologia quantitativa. Una altra característica és que s'interessa per la comprensió d'un escenari o fenomen social concret i els fets s'interpreten en el seu context, a més a més, no necessàriament es pretén fer prediccions.

El propòsit de la investigació qualitativa no és arribar a abstraccions universals, en el nostre cas això seria impensable, sinó que més aviat es preocupa en elaborar universalitats específiques i concretes aconseguides a través de l'estudi de cas en profunditat. En aquest sentit, aquesta és l'opció que escollirem per a l'elaboració del treball d'investigació.

L'estudi de cas es basa en el raonament inductiu (Rodríguez Gómez et. al, 1996), no parteix de models o categories predeterminades, per això suposa desenvolupar un model del que passa a l'escenari social. Les generalitzacions, conceptes o hipòtesis sorgeixen a partir de l'examen minuciós de les dades. El que caracteritza l'estudi de cas és el descobriment de noves relacions i conceptes, més que la verificació o comprovació d'hipòtesis prèviament establertes. Encara que la principal finalitat de l'estudi de cas no és plantejar o verificar hipòtesis, com assenyalen Rodríguez Gómez et. al (1996) implícitament aquestes podrien donar-se'n fruit de la nostra recerca en forma de "temptativa". En aquest sentit podríem assenyalar-ne algunes, com ara:

- Haver viscut una infància difícil determina certes habilitats parentals a l'hora de tenir cura dels fills.

⁵ Anomenem entre d'altres Taylor i Bogdan (1992), Wolcott (1992), Miles i Huberman (1994), Guba i Lincoln (1994), Denzin i Lincoln (1994), LeCompte (1995), Anguera (1995), Rodríguez Gómez et al. (1996), Pérez Serrano (1994a), etc.

- Les experiències de relació afectiva entre l'infant i la mare condicionen el seu desenvolupament emocional. L'infant pot sentir una seguretat afectiva i la mare pot descobrir capacitats parentals positives.

L'estudi de cas facilita la comprensió del lector del fenomen que s'està estudiant. Així, podria donar lloc al descobriment de nous significats, ampliar l'experiència del lector o confirmar allò que ja se sap.

La investigació qualitativa exigeix de l'investigador que estigui immers en l'espai objecte d'estudi durant un període de temps relativament llarg, i requereix dedicació de temps tant per l'anàlisi com per l'estança en el camp. L'investigador esdevé ell mateix un instrument d'investigació, per tant, ha de tenir habilitats per a l'observació i l'elaboració d'entrevistes. El procés d'investigació és entès com interactiu, segons Blaxter et al. (2000), en el que els participants permeten a l'investigador aprendre aspectes sobre ells, de tal forma que els investigats, a través principalment d'entrevistes i observacions, manifesten els seus punts de vista, amb paraules o amb accions. En aquesta modalitat d'investigació no es dóna res per sobreentès per part de l'investigador i es considera que totes les situacions i persones són dignes d'estudi. Els mètodes que s'embrèn es basen en les accions humanes, com assenyalen Guba i Lincoln (1982) i permeten assegurar una relació entre les dades que s'obtenen i el que fan o diuen les persones.

Des de la recerca qualitativa es dóna importància al consentiment informat als investigats i implicar mantenir una responsabilitat ètica. És el que s'anomena el procés de negociació, com explica Santos (1990), en el que s'imposa una transacció a on s'especifiquin les condicions i les concessions per ambdues parts. En aquest sentit, abans d'iniciar la recerca es va optar per redactar un document sol·licitant permís a les professionals que treballen a

l'Espai Familiar⁶ per elaborar l'estudi i a mesura que evolucionava el procés d'investigació es convocaven reunions per informar sobre el desenvolupament de la recerca. Una altra mesura que es va aplicar, com a mostra de responsabilitat ètica per part de la investigadora va ser preservar la identitat de les persones que d'una manera o l'altra han tengut alguna implicació en el programa (famílies, tècnics, professionals...), per això es va prendre la decisió de canviar el nom a totes les persones, excepte el de la pròpia investigadora, per raons òbvies.

Compartim l'opinió amb diversos autors (Guba i Lincoln, 1982; Taylor i Bodgan, 1992; Janesick, 1994, 2003) quan afirmen que la investigació qualitativa és un art. Constatam, a partir de la nostra experiència, que la creativitat és necessària per a poder desenvolupar una investigació amb totes les característiques mencionades.

El disseny d'un estudi qualitatiu és l'intent d'un investigador per posar ordre a un conjunt de fenòmens de tal manera que tenguí sentit i ho pugui comunicar als altres (Erlandson, 1993). Totes les decisions a prendre al llarg de la realització d'una investigació qualitativa poden considerar-se prèviament, poden planificar-se i la concreció d'aquesta es realitza, normalment, en un estudi de cas, o el que és el mateix, la selecció d'un escenari des del qual s'intenta recollir informació pertinent per poder donar resposta a les qüestions de la investigació. Per tant, l'estudi de cas com estratègia de disseny de la investigació qualitativa que, tenint com a base el marc teòric des del que analitza la realitat i les qüestions a les que desitja donar resposta, permet seleccionar els escenaris reals que es converteixen en fonts d'informació.

Optar per l'enfocament que ha de seguir la recerca implica prendre decisions importants, i no sempre fàcils, respecte al disseny de la investigació i a les tècniques i instruments que s'empraran per a la recollida de la informació. Suposa, també, clarificar el rol de

⁶ Vegeu annex núm. 4.2

l'investigador i plantejar les exigències de rigor científic necessàries per a realitzar una investigació consistent i creïble.

Però les decisions no es prenen en un moment ni tant sols podem dir que són fruit de preferències personals, tanmateix, pel que fa a la nostra recerca ens trobarem amb algunes dificultats a l'hora de decidir quina era la millor metodologia que permetia analitzar de manera científica la temàtica que teníem.

La recerca bibliogràfica va ajudar en bona mesura a decidir l'estudi de cas⁷ com l'opció metodològica més idònia, tant pel material que disposàvem i, sobretot, per l'objectiu del treball de recerca. També ens van ser de gran ajuda les reflexions sorgides arran de la consulta bibliogràfica sobre projectes d'investigació i elaboració de tesi⁸, així com la recerca d'altres tesis relacionades amb la temàtica i amb la metodologia qualitativa a través de l'estudi de casos⁹.

Una vegada tinguérem clar que volíem fer un estudi de cas les dificultats arribaren en el moment de decidir com centrar el focus d'atenció. Realment ens atreia la possibilitat de centrar el cas en l'estudi d'una temàtica concreta, com podria haver estat, per exemple, les habilitats parentals de les famílies de risc. Això es va convertir en un dilema, decidir si partir

⁷ Consultarem entre d'altres obres de Pérez Serrano (1994), Stake (1998), Yin ((1993), Merriam, (1990), etc.

⁸ Citaríem especialment Eco, U. (2002) *Cómo se hace una tesis.*; Blaxter, L. et al. (2000). *Cómo se hace una investigación.*

⁹ Entre altres citaríem Antón, M. (2003) *Serveis d'atenció a la infància de 0 a 6 anys. El cas de la ciutat de L'Hospitalet*; Monserrat, C. (2006) *Benestar i acompanyament d'infants en família extensa: percepcions, avaluacions i aspiracions dels principals agents implicats.*; Rodríguez, M.A.(2004) *Un análisis de la educación familiar desde la teoría pedagógica: propuesta de bases fundamentales para un modelo integrado.*; Arumí, M. (2006) *Incidença d'una acció pedagògica dirigida a l'autoregulació. Dos estudis de cas a l'aula d'iniciació a l'aprenentatge de la interpretació consecutiva.*; Sala, F. (2006) *Estudio de los perfiles de las familias en situación de riesgo social: Programas de ayuda P.E.R. y P.E.P. del Ayuntamiento de Valencia.*; Navarro, M.I. (2002) *La intervención psicosocial con familias multiproblemáticas: la perspectiva ecológica.*; Marro, F.J. (2008) *Resiliència i voluntat de sentit en la promoció de la salut psicosocial en els docents. Capacitat de reconstrucció positiva a partir d'un context inicial d'adversitat. Estudi de cas en un Institut d'Educació Secundària.*

exclusivament d'una família, o ampliar l'objecte d'atenció. D'una banda, la revisió del material que teníem a la nostra disposició, a més de les reflexions, ens portaren a veure que centrar la mirada en una sola família podria ser interessant però no ens permetia analitzar altres aspectes del programa com ara els orígens, els inicis i l'evolució. D'altra banda, a la recerca teòrica ¹⁰ havíem detectat mancances de polítiques socials de suport a les famílies; per tant, ens semblava raonable investigar sobre la incidència social que el programa havia tengut. No obstant això, no volguérem descartar la idea de dedicar una part del treball a seguir el cas d'una família que ens permetés exemplificar d'una forma concreta com es va treballar amb ella: observació i intervencions sobre les habilitats parentals. Consideram que acabar la recerca amb aquests aspectes convida a possibilitats futures de recerques sobre la temàtica.

Atès l'àmbit d'anàlisi de la recerca, relacionat amb la investigació social, l'estudi de casos representa un mètode d'investigació per a analitzar la realitat social de gran importància en el desenvolupament de les ciències socials i humanes i esdevé la forma més adequada i natural de les investigacions orientades des d'una perspectiva qualitativa (Latorre et. al., 1996).

Les característiques dels estudis de casos, seguint la classificació que ofereix Merriam (1990) són:

- *Particularista*: se centren en una situació, esdeveniment, programa o fenomen particular. El cas és important en si mateix pel que revela i representa.
- *Descriptiu*: El producte final d'un estudi de cas és una descripció rica i densa del fenomen a estudiar.

¹⁰ Vegeu la primera capítol 3.

- *Heurístic*: L'estudi de cas il·lumina la comprensió del lector del fenomen objecte d'estudi i pot donar lloc a descobrir nous significats i a aparèixer relacions no conegudes anteriorment a la investigació que provoquin nous replantejaments.
- *Inductiu*: Es basen en el raonament inductiu. Les generalitzacions, els conceptes o les hipòtesis sorgeixen a partir de l'anàlisi de les dades contextuals.

El nostre estudi de cas ha consistit en analitzar un programa amb la profunditat que hem estat capaços. Aquest s'ha considerat el disseny de recerca més apropiat per a les finalitats que ens proposàvem. Enfocar la recerca a través de l'estudi de casos ens semblava atractiu i factible per les circumstàncies professionals, ja que el focus d'investigació podia ser la institució amb la que manteníem connexió¹¹. Les tècniques d'investigació que es consideraren apropiades per a la recollida de dades foren principalment les entrevistes i l'anàlisi de documents, per l'accessibilitat que suposava, i per la riquesa de la combinació, com és propi de l'estudi de casos:

“El estudio de casos utiliza una combinación de métodos: observaciones personales que, en determinados períodos o circunstancias, pueden transformarse en participación; el uso de informantes para proporcionar datos actuales o históricos; entrevistas directas, y el rastreo y estudio de documentos pertinentes y registros

(Cosley i Lury, 1987, 65)¹²

Així, seguirem el criteri de seleccionar el cas a estudiar a partir de preveure una màxima rendibilitat d'allò que aprendríem. Com diu Stake (1998, 17):

“Si es posible, debemos escoger casos que sean fáciles de abordar y donde nuestras indagaciones sean bien acogidas, quizá aquellos en los que se pueda identificar un posible informador y que cuenten con actores (las personas

¹¹ Ens referim a la associació responsable del programa Espai Familiar, XIAIF. En el capítol 5 el lector trobarà informació més detallada sobre l'entitat.

¹² Op. cit. a Blaxter (2000)

estudiadas) dispuestos a dar su opinión sobre determinados materiales en sucio”.

Òbviament la nostra vinculació amb el programa ens garantia l'accés a les dades i teníem assegurada la col·laboració de les persones implicades en el programa.

Seguint a Stake (1998), els casos que resulten d'interès per a l'educació i els serveis socials són en la gran majoria persones i programes. Persones i programes comparteixen trets comuns i alhora ens interessen per la seva especificitat i complexitat, interessa l'estudi de la particularitat i de la complexitat d'un cas singular per arribar a comprendre la seva activitat en circumstàncies importants. En aquest sentit, focalitzar l'atenció en l'Espai Familiar i en les persones vinculades ens permetia treballar en la direcció d'una comprensió exhaustiva i implicava un procés d'indagació caracteritzat per l'examen detallat, comprenhensiu, sistemàtic i en profunditat del cas objecte d'estudi, com assenyalen Rodríguez Gómez et al. (1996). Segons Stake (1994), l'estudi de casos és tant el procés d'indagació sobre el cas com el producte de la nostra indagació.

La finalitat dels estudis de casos requereix l'ús de diversos mètodes (com per exemple, la etnografia o els mètodes biogràfic-narratius), així com estratègies de recollida d'informació de caràcter qualitatiu, com l'entrevista o l'anàlisi documental. Stake (1994; 1998) identifica tres modalitats en funció del propòsit de l'estudi:

- Estudi intrínsec de casos. L'estudi es du a terme per arribar a una major comprensió del cas en particular. No se selecciona el cas perquè en representi d'altres o perquè representi un tret o problema particular, sinó perquè el cas en si mateix és el que ens interessa, necessitam aprendre sobre aquest cas en particular, tenim un interès intrínsec en ell. El propòsit de l'estudi no és la generalització de la teoria.

- Estudi instrumental de casos. El cas en particular s'analitza per obtenir major comprensió sobre una temàtica o refinar una teoria i juga un paper secundari. La finalitat de l'estudi de casos no rau en la comprensió del cas en si mateix, és un instrument per a aconseguir altres finalitats indagatòries.
- Estudi col·lectiu de casos. L'interès se centra en la indagació d'un fenomen, població o condició general. L'estudi no es focalitza en un cas concret, sinó en un determinat conjunt de casos. No es tracta de l'estudi d'un col·lectiu, sinó de l'estudi intensiu de varis casos.

En aquest treball plantejem un estudi intrínsec de cas, en què el cas és el dominant i no el tema, si haguéssim escollit el tema com el dominant (per exemple, l'anàlisi de les habilitats parentals) hauríem de parlar d'un estudi instrumental de casos.

Descobrim alguns avantatges en l'estudi de casos, com indiquen Cohen i Manion (1990), com ara que les dades dels estudis de casos són, paradoxalment, "en realitat fortes" però difícils d'organitzar, la força rau en la connexió amb la pròpia experiència del lector i la base natural que ofereix. També els estudis de casos reconeixen la complexitat de la realitat i les situacions socials, el programa objecte d'estudi representa una bona mostra. Un altre avantatge considerat pels autors és que esdevenen un arxiu de material ric de tal manera que és possible admetre diverses i posteriors reinterpretacions, resulta obvi que altres investigadors podrien treballar en un sentit diferent que el que aquí proposam.

Els estudis de casos representen un "pas per a l'acció", com assenyala Adelman (1980), ja que parteixen d'una acció i contribueixen a ella. En aquest sentit, consideram que l'estudi de cas presentat resulta de gran utilitat per als professionals que han col·laborat en la investigació (Pérez Serrano, 1994) ja que ajuda a planificar situacions de progrés de la tasca que desenvolupen. Un aspecte avantatjós de l'estudi de cas és la forma de presentar les

dades de la recerca que, segons Adelman (1980), es fa de manera accessible públicament i serveix a múltiples audiències a partir del llenguatge emprat i la forma de presentació.

Així, doncs, ens hem centrat en un únic cas perquè ens permetia:

- descriure una situació única i específica
- adquirir coneixements profunds sobre factors i processos específics relacionats amb la temàtica
- aportar informació que podria ser completada a través de recerques futures

El rol de la investigadora: observadora participant

En primer lloc, cal esmentar la doble posició de la investigadora en la recerca. D'una banda, ens consideram part integrant de la recerca ja que com a iniciadora del programa, juntament amb altres professionals, el procés reflexiu centrat en la persona de la investigadora no ha estat exempt d'autocrítiques però també, per què no dir-ho, d'aprenentatges importants, com ara, descobrir la funció de suport a altres professionals que en els inicis del programa duïem a terme¹³.

D'altra banda, el vessant investigador aplicat en aquesta tesi si bé, al principi podia produir alguns dubtes sobre el rol a assumir, centrats principalment en la pròpia capacitat de "sortir" del programa per "veure-hi" amb altres ulls, ara hem après que aquest s'ha convertit en un avantatge en el sentit que el coneixement que teníem del programa i el seu procés, a partir de l'experiència, sobre aspectes no escrits o no parlats han provocat descobriments que sense un procés d'investigació haguessin quedat ocults. Per exemple, recordant els primers anys del programa hem descobert que la situació econòmica ens

¹³ Per a més informació consultau el capítol 6.

obligava a una capacitat a nivell d'administració i gestió, aspecte que, òbviament, en aquell moment no consideràvem important.

La doble posició, investigadora i observadora participant, ha permès també, adquirir un compromís més ferm més si cal en les mateixes activitats a observar, com diuen Cohen i Manion (1990, en realitat ens hem sentit una més del grup. A més a més, la situació natural que contextualitzava la recerca feia difícil no actuar com a participant, des del moment en què n'era part activa.

L'observació participant és una tècnica d'investigació orientada a captar la vida quotidiana dels grups humans amb la finalitat de descriure, explicar i comprendre les formes de vida i els significats culturals subjacents.

Sanmartin (2003, 66) assenyala com avantatges de l'observació participant la recollida de dades sobre comportaments no verbals, aspectes que poden passar desapercebuts per els experiments o les enquestes, més propis d'una metodologia quantitativa:

“...lo propio de la observación participante es atender a aquello de lo cual los informantes no pueden informar. (...) Si observamos es para ver lo que no se va a escuchar, aun cuando también se observe para comparar los datos de observación con los obtenidos mediante otras técnicas”

En els estudis d'observació l'investigador és capaç de discernir un comportament corrent segons es produeixi i és capaç de prendre les notes apropiades sobre els trets destacats. El fet que les observacions de l'estudi de casos tinguin lloc en un període llarg de temps, permeten a l'investigador desenvolupar una relació íntima i informal amb aquells a qui està observant i, sobretot, en ambients més naturals que els que es desenvolupen a partir d'enquestes i experiments. Desenvolupar la recerca a través de l'observació com un estudi de cas, centrat en l'Espai Familiar Camp Redó, posa de relleu els avantatges assenyalats.

L'observació participant té un valor per si mateixa, com assenyala Sanmartin (2003, 17):

“...el valor de la observación participante precisamente por los cambios que el investigador ha de realizar en su manera de estar y relacionarse con los actores en tan diversas situaciones, o por el distinto tipo de trabajo que esa participación supone”

Però els estudis d'observació participant no es troben exempts de crítiques que convé contemplar, ja que podrien comportar alguns perills. En aquest sentit, Cohen i Manion (1990) apunten que les tècniques d'observació recullen primeres impressions, expectatives, i que es pot teoritzar a partir de dades úniques, també la rapidesa de l'acció podria impedir l'enregistrament de la informació, la projecció d'intencions i la confiabilitat de l'observador. Els informes que sorgeixen es descriuen sovint com subjectius, polaritzats, impressionistes, idiosincràtics i mancats de mesures exactes quantificables que són el distintiu de l'experimentació i de la investigació quantitativa. Algunes crítiques, segons els autors, es basen en el perill de “fer-se natiu” en el grup observat com a resultat de representar un paper en el grup. Convé prendre certes precaucions per no perdre la perspectiva i poder descobrir les peculiaritats de l'objecte a investigar. En aquest sentit, en el procés de recerca la triangulació ens va servir d'ajuda. També el reconeixement de les pròpies limitacions intel·lectuals de la investigadora ens empenyien a cercar suport teòric a través de bibliografia, assistència a jornades, congressos i a consultar amb experts.

Seguir una observació participant per a l'obtenció de dades requereix de l'investigador, per una banda, un cert distanciament que permeti mirar activament allò que succeeix i, per l'altra, establir una relació propera amb el context per tal de facilitar el desenvolupament dels esdeveniments, s'ha de combinar una implicació personal profunda, com diu Perez Serrano (1994), amb un prudent distanciament. En aquest sentit, en el mateix moment que es va decidir començar a recollir dades per dur a terme la recerca, la investigadora va

deixar de participar com a professional actiu en el grup investigat però, evidentment, tenia prou coneixement del desenvolupament de les sessions i de l'evolució de les famílies i el programa.

Triangulació de la recerca

El rigor metodològic ha d'estar present a la investigació qualitativa, com a qualsevol investigació. Segons Morse (1994) el rigor queda presentat a través d'una sèrie de processos entre els que destaca l'adequació de la selecció de les dades al marc teòric de l'estudi, el recull de dades des de diverses fonts i mètodes, i la incorporació de documentació que permeti reconstruir el procés pel qual l'investigador elabora les conclusions o la participació d'experts. Altres autors (Robles, 2000; Janesick, 2003; Chesney, 2001; Malterud, 2001) opinen que el rigor metodològic ha d'acompanyar-se també d'una explicitació del procés reflexiu per tal d'identificar les estratègies seguides durant el procés i les motivacions que empenyen a adoptar-les.

En aquest estudi s'ha procurat dotar al màxim de rigor metodològic de tal manera que la triangulació ha estat un element que no s'ha perdut de vista. La triangulació s'empra com una estratègia d'investigació per tal de verificar i validar les dades recollides. A la clàssica definició de Denzin (1978) en què especifica que és la combinació de metodologies a l'estudi d'un mateix fenomen, podríem afegir les aportacions de Cohen i Manion (1990, 331) que defineixen la triangulació com "el uso de dos o más métodos de recogida de datos en el estudio de algún aspecto del comportamiento humano", adient al nostre objecte d'estudi.

Són nombrosos els autors que han escrit sobre la triangulació¹⁴ i coincideixen en assenyalar que a través d'aquest procés, en la investigació qualitativa, es va a la recerca

¹⁴ Citem entre d'altres a Denzin (1978), Kemmis (1985), Santos (1990), Cohen i Manion (1990), etc.

d'interpretacions addicionals que permeten verificar o contrastar les interpretacions de l'investigador. Tal com diu Santos (1990), el procés de triangulació, que permet contemplar reflexivament la realitat, admet diverses modalitats: metodològica, de subjectes, temporal i d'experts.

A través de la triangulació metodològica es completa l'observació directa amb la revisió de registres anteriors. Els mètodes, en els estudis de casos, són l'observació, l'entrevista i la revisió de documents. Així, per exemple, en el cas de la família que presentam com a exemple del treball sobre les capacitats parentals¹⁵ es va recórrer a la consulta de documents (els informes) i a l'opinió, a través de l'entrevista, de la tècnica de referència.

Pel que fa a la triangulació de subjectes, per seguir amb les aportacions de Santos (1990), es tracta de contrastar els punts de vista de les persones implicades en la investigació, element que també ha estat contemplat a la recerca.

En relació a la triangulació temporal ens semblen vàlides les aportacions de Santos (1990) i Pérez Serrano (1994) que la defineixen com la perspectiva al llarg del temps de considerar el procés atenent els canvis.

“El proceso diacrónico y la dinámica interna que lo penetra en las intenciones, expectativas, propósitos, objetivos (antes), en el compromiso, el interés, la motivación, la participación (durante), en la satisfacción, la valoración, las rectificaciones, el análisis (después), permiten analizar un fenómeno en profundidad”

(Santos, 1990, 119)

En aquest sentit, aquest tipus de triangulació es va adoptar en el treball de recerca des del moment en què es recolliren dades que contemplaven diversos moments per a la descripció de l'estudi de cas.

¹⁵ El lector trobarà desenvolupat el contingut en el capítol 9.

La triangulació d'experts, tal com assenyalava Santos (1990), té per finalitat contrastar l'anàlisi realitzat per l'investigador al judici d'experts que han participat o no han participat del procés de la investigació. Davant els dubtes sobre la questionabilitat de la descripció es recorre a l'opinió d'experts externs perquè ofereixin la seva visió. En el nostre cas, la contrastació es realitzava a partir de les contínues revisions que oferien les directores del treball.

4.4 Instruments per a la recollida de dades

Amb la modalitat d'investigació que hem seguit els instruments de recerca esdevenen una font important d'informació, però també, com diu Rosselló (2003) es converteixen en una via de reflexió i aprenentatge. Per això, seguint a Santos (1990), a la recerca s'han contemplat alguns criteris per a la selecció dels mètodes per a recollir les dades, com ara, l'adaptabilitat, la variabilitat, la gradualitat, la pertinència i el domini. Així, les tècniques que s'han fet servir per a la recerca han estat les pròpies d'una metodologia de caire qualitatiu, concretament s'han realitzat entrevistes a diverses persones, observació, anàlisi de documents, notes de camp i anàlisi de fotografies.

Entrevistes

L'entrevista com a tècnica de recollida de dades té per objectiu recollir la informació verbal a través de la relació personal que s'estableix entre l'entrevistat i l'entrevistador, i és el mitjà més adequat per a realitzar una anàlisi constructiu de la realitat (Santos, 1990). Com assenyalava Best (1982), l'entrevista és moltes vegades superior a altres sistemes d'obtenció de dades, principalment perquè les persones sovint prefereixen parlar que escriure. És una tècnica, a través de la qual, com diu Pérez Serrano (1994), l'entrevistador suggereix uns temes a l'entrevistat sobre els que és estimulat a expressar els seus pensaments i

sentiments, si s'escau, de forma lliure a través d'una conversa més bé informal i sense valorar el contingut que expressa la persona entrevistada. A través d'aquest instrument és vol anar més enllà de respostes superficials, per tant, és important la profunditat de les respostes.

“La entrevista, más que buscar información sobre hechos, busca un discurso nativo que los comente, que los valore, que los relacione y contraste con otros, de modo que en el discurso el actor nos vierta sus modos de categorizar la experiencia...”

(Sanmartín, 2003, 86)

En el nostre treball dedicàrem molt de temps a les entrevistes, des de la seva preparació fins a la transcripció i l'anàlisi del contingut. El temps de dedicació no va estar exempt de dubtes relacionats tant amb la tècnica en si com amb altres fruit de reflexions personals. Reconeixíem la importància d'una bona entrevista i encara que teníem experiència era inevitable valorar aspectes com ara: era adequat que la investigadora realitzes les entrevistes? Fins a quin punt la implicació de la investigadora en el programa podria condicionar les respostes dels entrevistats? Quina era la preparació prèvia a les entrevistes?. Alguns d'aquests dubtes es pogueren resoldre a partir de la revisió bibliogràfica sobre la temàtica¹⁶.

Per dur a terme les entrevistes en primer lloc es va elaborar un guió previ sobre la temàtica a conversar, guió que va ser supervisat per les directores de la tesi. Seguidament es varen fer contactes telefònics amb les persones a entrevistar i es va quedar per un dia i un lloc, escollit pels entrevistats, per realitzar les entrevistes; en el mateix moment de concertar l'entrevista es varen exposar els motius i la finalitat de l'entrevista.

¹⁶ En aquest sentit ens va ser de gran ajuda entre d'altres els llibres de Sanmartin, R. (2003) *Observar, escuchar, comparar, escribir. La práctica de la investigación cualitativa* i de Best J.V. (1982) *Como investigar en educación*.

Totes i cada una de les persones entrevistades oferiren tota mena de facilitats i col·laboració. Les entrevistes es varen realitzar a espais tancats, lluny de renous que poguessin interferir i es dugueren a terme a despatxos professionals o a domicilis familiars.

Les entrevistes foren enregistrades digitalment i, posteriorment, transcrites per tal de poder-ne fer una anàlisi. Una vegada realitzades es recolliren notes de les impressions de l'entrevistadora sobre com s'havien conduït, tant en relació a la posició de l'entrevistat com de la investigadora. Vegem alguns fragments de les notes de camp de diverses entrevistes:

“He sentit una total disponibilitat per part d'ell, demostrava comoditat i amb ganes de col·laborar amb la tasca.(...) Em transmet calidesa amb el tracte, informant sobre les seves creences de forma sincera i amb un aire col·laborador (...) Sent que he practicat una escolta activa, respectuosa i encara que al principi hagi parlat massa, poc a poc, he anant cedint el protagonisme a les seves respostes. Anava introduint noves preguntes a mesura que intuïa que ja no hi havia res més a dir. “

(Annex NEI)

“Les impressions personals meves són de d'acolliment, de col·laboració, tant al principi com al final de la trobada repeteix varies vegades que si necessit res mes que només li he de dir. ... Les seves respostes són curtes, concretes, clares i concises”

(Annex NEI)

“La rebuda ha estat bona i càlida, l'entrevista s'ha fet al menjador de casa seva i tot que les respostes no han estat gaire extenses l'ambient era de col·laboració i cordialitat. Algunes preguntes s'han hagut d'explicar o repetir i les respostes eren concretes i breus”

(Annex NEI)

“L'entrevistada semblava còmoda amb la conversa, diria que il·lusionada per a col·laborar però alhora temerosa de les seves respostes (...) Les informacions

que es donaven eren completes i extenses, fins i tot podríem dir que la conversa ens duia a parlar d'altres aspectes diferents del programa''

(Annex NEI)

El procés d'elaboració de les entrevistes va ser planificat prèviament. D'aquesta manera s'anaven fent a mesura que avançava el procés d'investigació amb cada una de les diferents temàtiques. Així, les primeres que es varen realitzar estaven relacionades amb els orígens i els inicis del programa i es recollien les veus de les persones que hi estaven implicades: famílies, tècnics d'institucions i professionals del programa, i les darreres aprofundien en l'impacte social del programa, entrevistant també a tècnics. Com es pot veure a la taula 4.1 es varen realitzar un total de 16 entrevistes, sis a tècnics d'institucions, dues a famílies i vuit a professionals del programa analitzat.

CRONOGRAMA D'ENTREVISTES

	novembre	desembre	gener	març	TOTAL
Tècnics	Dia 21			Dia 10	
	Dia 22			Dia 13	
	Dia 30			Dia 13	
Subtotal					6
Famílies	Dia 28				
		Dia 1			
Subtotal					2
Professionals		Dia 3	Dia 8		
		Dia 6	Dia 9		
		Dia 21	Dia 10		
			Dia 11		
			Dia 15		
Subtotal					8
TOTAL					16

Taula 4.1

Les entrevistes realitzades han estat codificades, taula 4.2, per tal que el lector pugui identificar el perfil de les persones amb les que la investigadora s'ha entrevistat¹⁷.

CODIFICACIÓ ENTREVISTES

CODI	ENTREVISTES	Nom
ETS	Tècnic SIF	Sebastià
ETM	Tècnic Menors	Margalida
ETC	Cap de sector Menors	Catalina
ETG	Cap de servei Menors	Gabriel
ETL	Treballadora Social CMSS	Lina
ETV	Pediatra	Victoria
EFN	Família	Nieves
EFT	Família	Teresa
EPP	Professional Espai Familiar	Pamela
EPC	Professional Espai Familiar	Carmela
EPV	Professional supervisora externa	Valeria
EPN	Professional Espai Familiar	Núria
EPM	Professional Espai Familiar	Martina
EPE	Professional Espai Familiar	Esmeralda
EPL	Professional Espai Familiar	Lola
EPD	Professional Espai Familiar	Damiana

Taula 4.2

Observació de sessions

Una tècnica que s'ha emprat en aquest estudi per tal de recollir dades ha estat l'observació. Els avantatges d'aquest instrument, tal com assenyala Santos (1990), juntament amb les característiques de la situació, ens feia decantar per aquesta modalitat. L'autor anomena que l'observació elimina la problemàtica de la qualitat dels informants, evita la discrepància entre comportament verbal i real i elimina el doble nivell de significat a partir de recollir les dades de la realitat.

L'observador pot actuar des de diverses posicions, seguint l'autor, en funció de la participació i el coneixement. La posició escollida en el nostre cas va ser combinant en un primer moment la de participant conegut i en un segon la de no participant conegut.

¹⁷ El lector pot consultar els models d'entrevista en el annexos E1, E2 i E3.

Per tant, les observacions de les sessions han estat presents al llarg del període de recerca principalment amb la finalitat de recollir dades sobre les capacitats parentals d'una de les famílies¹⁸ per tal de poder elaborar el capítol 9, i com a mostra del treball realitzat per les professionals del programa. En aquest cas, el rol assumit per la investigadora era d'observadora no participant. A la taula 4.3 es presenta una relació de les observacions realitzades durant les sessions a la família, com es pot observar es varen dur a terme un total de vuit observacions a les que es va assignar una numeració per a facilitar la lectura. Tanmateix s'han observat altres sessions, amb un rol participant per part de la investigadora, de les quals s'han extret notes de camp que han ajudat a l'anàlisi i la reflexió.

OBSERVACIONS ISABEL- MARIA

NÚM. OBSERVACIÓ	DATA OBSERVACIÓ
01	21-01-05
02	5-02-05
03	25-02-05
04	18-03-05
05	2-12-05
06	16-12-05
07	10-02-06
08	26-05-06

Taula 4.3

Enregistrament en vídeo

Per tal de recollir informació precisa i concreta s'han realitzat alguns enregistraments en vídeo, concretament tres sobre la família que es presenta en el capítol 9. D'aquesta tècnica destacam l'avantatge que suposa poder veure l'enregistrament tantes vegades com es vulgui per tal d'analitzar de forma més profunda les situacions i les accions que s'han donat, així

¹⁸ Ens referim a la família Isabel-Maria (mare-filla), contingut del capítol 9, apartat 9.3

com també, la quantitat d'informació simultània que permet recollir. En el nostre cas, a través dels enregistraments de les sessions podíem recollir informacions sobre diversos elements: les accions i verbalitzacions d'una família en concret, la dinàmica de la sessió, la posició de la professional, la relació entre les famílies, etc.

Tot i que l'associació XIAIF disposa d'un extens material enregistrat, el qual hem consultat, per a l'elaboració de la recerca s'enregistraren tres sessions amb la finalitat expressa de recollir informació de la família Isabel-Maria.

ENREGISTRAMENTS VIDEO

NUM. VIDEO	DATA ENREGISTRAMENT
V1	01-04-05
V2	27-01-06
V3	24-02-06

Taula 4.4

Anàlisi de documents

Revisar documents, com apunta Stake (1998), requereix una planificació i selecció relacionades amb les preguntes de la investigació. La utilitat d'analitzar els documents ve donada perquè sovint, ens serveixen com a registres d'activitats que l'investigador, per diverses raons, no pot observar directament, poden considerar-se, com diu Santos (1990), en instruments "quasi-observacionals".

Durant el procés d'elaboració de la recerca s'han consultat documents propis de l'associació encarregada de realitzar el programa. En aquest sentit, els documents consultats han estat en format electrònic i en paper. Cal esmentar que des del principi hem disposat lliurement del material necessari per desenvolupar el treball. La documentació analitzada fa

referència a la gestió i organització del programa, les memòries i projectes, els registres que es fan servir, les dades estadístiques i material audiovisual.

A través de la informació documental recollida hem tengut l'oportunitat de reforçar i complementar les informacions extretes a través d'altres tècniques emprades. A la taula 4.5 es presenta una relació dels documents que s'han consultat.

DOCUMENTS CONSULTATS

DOCUMENTS ASSOCIACIÓ	GESTIÓ I ORGANITZACIÓ	INSTRUMENTS en relació a famílies	ELECTRÒNICS
Acta fundacional associació	Projectes	Fitxa famílies	Base de dades famílies
Certificat cessió espai Consell Insular Mallorca	Memòries anys 2002, 2003, 2004, 2005, 2006	Informes de famílies	Base de dades relació amb tècnics
Actes assemblees anuals associació	Fulletó publicitari	Graella observacions habilitats parentals	
Convenis amb institucions: Consell Insular Mallorca, Ajuntament de Palma, UIB	Avaluació sessions	Indicadors d'avaluació de famílies	
	Avaluació diàdes		

Taula 4.5

Diari de camp

En la recerca s'ha elaborat un diari de camp, a on es reflectien els aspectes que ens cridaven l'atenció, d'aquest s'han extret algunes notes que s'han incorporat en diversos moments de la redacció de la tesi.

També s'han fet servir fragments de diaris personals d'algunes professionals, principalment de la investigadora, per justificar alguns aspectes analitzats en la recerca.

Fotografies

La fotografia és una tècnica que permet captar l'estructuració de l'espai, l'actuació de les persones, la disposició dels objectes, etc. Les fotografies presentades formen part del arxiu de l'entitat responsable del programa ja que no va ser possible realitzar-les a causa que actualment l'espai que ocupen no és el mateix que ocupaven en el temps que analitza l'estudi.

4.5. Limitacions en el procés de recerca

Les dificultats presentades al llarg del procés d'elaboració de la recerca podrien dividir-se en dues categories. D'una banda, les relacionades amb la capacitat de la investigadora i les decisions en el moment d'elaborar el treball i, d'altra, les derivades de l'objecte d'estudi. Comencem per les darreres.

La dinàmica del programa que es treballa, encara que a priori sembli irrellevant, sobretot pel que fa a la manera de conduir les sessions que podria semblar informal, en canvi té una implicació profunda en les persones que hi estan involucrades (mares, pares, infants, professionals i tècnics). Treballar amb persones implica tenir en consideració una sèrie

d'elements importants: la vinculació que s'estableix, l'efecte que es pot produir fruit de les intervencions o comentaris, el respecte a la persona, els sentiments...

En aquest sentit, ens sentim especialment sensibles a les situacions dels infants que participen en el programa i que podrien arribar a tenir conseqüències irreversibles en el seu desenvolupament, en el cas que no es prengué cap mesura d'intervenció. Les famílies que participen a l'Espai Familiar estan immerses en un context de vulnerabilitat, del qual algunes a vegades no en són del tot conscients, que implica establir estratègies per tal de reconvertir el risc en protecció. Tanmateix els esforços que institucions i professionals han de dur a terme sovint implica un desgast important en les seves persones i cal establir mecanismes de protecció davant el dolor aliè. Les professionals que treballem a l'Espai Familiar no ens trobam exemptes de la implicació emocional¹⁹ que suposa treballar amb aquesta tipologia de famílies.

“Que el profesional disponga de sí mismo como instrumento de trabajo a través, por ejemplo, de sus resonancias emocionales como guía en el proceso de ayuda a una familia multiproblemática, requiere necesariamente de un entrenamiento. Motivación, espontaneidad e intuición son insuficientes. Este entrenamiento tiene como objetivo lograr el mayor conocimiento de su persona, trabajando para ello sobre sí mismo y entrenándose en cómo le afectan las familias con sus problemáticas en particular y los avatares de su profesión en general. El resultado del entrenamiento es el aprendizaje de una técnica basada en usar estratégicamente su self desde el rol profesional. Técnica que, bien utilizada, no sólo beneficia al usuario en cuanto lograr mejores resultados en la intervención, sino que también implica para el profesional un cuidarse a sí mismo de los desgastes posibles de la profesión.”

(Vega, 1997, 174)

Aquestes consideracions més que limitacions o dificultats formen part de la realitat inherent al programa, però és important valorar com un aspecte a tenir en compte ja que implica

¹⁹ Vegeu l'impacte que suposen per als professionals algunes situacions familiars i que es troba descrit en el capítol 6.

tractar amb la màxima delicadesa possible les situacions i les persones vinculades al programa.

“A pesar de que nosotros no hacemos los hechos, la historia ni el contexto –lo hacen los actores- somos nosotros quienes hacemos hablar a los hechos, quienes desentrañamos la palabra que encierran, el significado por ellos construido”

(Sanmartín, 2003, 141)

La responsabilitat que sentíem ens va dur, en el moment d'elaborar el treball, a prendre algunes precaucions per protegir les famílies, els professionals i, sobretot els infants. Entre elles esmentam la preservació de les identitats de les famílies i dels professionals que han format part del treball. És una manera de demostrar el respecte que sentim vers ells.

Altres obstacles han estat presents en diversos moments de la redacció del treball relacionats amb la capacitat de la investigadora. Sortosament, uns amb més temps que els altres, finalment han estat vençuts si més no s'ha trobat la manera més adient de solventar-los. Escriure és un exercici per calibrar la capacitat empàtica de la persona que escriu, es tracta de tenir present el lector i de posar-se en el seu lloc en el moment que llegirà el que s'ha relatat. Com diu Sanmartín (2003) per aconseguir que el que hem dit se senti es necessita la complicitat del lector i, a través de la narració, l'investigador ha d'aconseguir que el lector esdevengui el seu còmplice.

“...en el proceso de lectura, la eficacia de la comprensión depende en parte de cómo el autor haya sido capaz de acertar con su escritura”

(Sanmartín, 2003, 144)

Ens va costar temps decidir si a la redacció final era més convenient utilitzar la primera persona del plural o del singular a l'hora de referir-nos a la figura de la investigadora. De fet, fins el moment de la redacció final no es va prendre una decisió. Òbviament en algun moment ens ha estat inevitable fer ús de la personalització, però atesa la col·laboració,

directa i indirecta, de tantes persones ens semblava “injust” depositar l'autoria en una única persona. Tanmateix la responsabilitat final a l'hora que el lector valori el treball recau sobre la investigadora que assumeix plenament l'autoria de les errades .

També hem sentit dificultats a l'hora de definir el temps verbal en la narració, decidir si emprar el temps passat o present en alguns moments ha estat difícil, especialment en els capítols 5, 6 7 i 8 en què calia rememorar el passat. Hem optat per combinar el passat, el present i el futur. Tanmateix escriure sobre el passat utilitzant un temps present ens dóna la sensació que ens transportam en aquell temps i revivim amb més intensitat les situacions.

Finalment, hem hagut de vèncer la tendència de construir un pensament excessivament lineal, en el sentit de temporalitat, que implica fer una descripció d'un programa des dels seus inicis fins a la consolidació. Una estratègia que hem fet servir ha estat combinar la descripció i la reflexió conjuntament, encara que, segons el contingut o el moment que descrivíem²⁰, teníem la tendència a només descriure'l de manera lineal i a extreure'n poca reflexió. En aquest sentit els suports teòrics i les consultes bibliogràfiques ens han ajudat a combinar aspectes descriptius i reflexius. La reflexió és necessària perquè suposa un procés de creació important.

²⁰ Per exemple en els capítols 5 i 6

CAPÍTOL 5. ORÍGENS I CONTEXTUALITZACIÓ DEL PROGRAMA ESPAI FAMILIAR CAMP REDÓ

En aquest capítol ens detindrem a analitzar els primers moments de l'aparició del programa. Començarem per l'etapa prèvia en què es va gestar, les idees que teníem al cap i el punt de partida del que després es convertiria en el programa que actualment es manté. Com que el programa parteix d'unes inquietuds professionals es fa necessari mencionar les trajectòries de cada una de les persones que participam en la seva gestació. Però no són únicament uns reptes professionals els que ens condueixen a elaborar el programa sinó també es vol donar sortida a una necessitat sentida d'oferir quelcom diferent a allò que es feia fins aleshores a la nostra comunitat. La primera part d'aquest capítol està dedicada a descriure com de la unió de dues trajectòries i inquietuds professionals i les mancances d'una comunitat com la nostra en matèria d'atenció a la primera infància i a les famílies, en resulta l'elaboració d'un projecte que pretén pal·liar aquest dèficit comunitari.

Aquest darrer aspecte és el que hem inclòs a la segona part del capítol. Relatarem les passes que vàrem seguir amb la intenció de materialitzar un projecte pensat pocs mesos abans. Cal dir que en aquell moment sentíem la necessitat de recollir opinions d'experts sobre la nostra idea que ens poguessin confirmar si anàvem per bon camí o si només era una idea utòpica per a la nostra realitat social.

5.1 La gestació i orígens del programa (2000)

Trajectòria de les professionals creadores del programa

En el cas del programa objecte d'atenció d'aquest treball, l'origen inicial el trobam en el coneixement personal de les professionals que ens hi implicam i que compartim activitat docent a la Universitat de les Illes Balears. És així, doncs que, aproximadament el mes de

juny del 2000, dues professionals de diferents àmbits ens posam en contacte a fi de posar en comú i planificar l'elaboració d'un projecte destinat a famílies i infants. Una prové de l'àmbit de l'educació infantil¹ i l'altra de l'àmbit clínic, terapèutic familiar². La iniciativa d'engegar un nou projecte, per tant, parteix de les pròpies inquietuds i de la trajectòria professional de cada una de nosaltres. L'objectiu és unir les dues experiències professionals per donar resposta a una necessitat sentida de les famílies i dels professionals dels centres educatius, elaborant així un programa o servei d'atenció per a la primera infància i les famílies.

Consideram necessari relatar breument la biografia professional de les persones que iniciàrem el programa objecte d'estudi d'aquest treball, ja que suposen uns antecedents importants per les experiències que havíem acumulat i delimiten la continuïtat de la pròpia trajectòria.

Com ja hem dit, el perfil professional parteix d'una formació inicial diferent: pedagogia i psicologia. Així na Pamela és mestra i llicenciada en pedagogia terapèutica. La seva experiència educativa ve marcada per la coordinació d'un centre d'educació infantil a Palma i per una estada a Itàlia, per ampliar la seva formació. Concretament va passar uns mesos a Reggio Emilia, experiència profundament enriquidora personalment i professionalment parlant, a on va poder recollir la importància de la gestió i la participació social de les famílies en els serveis educatius per a la primera infància. Aquesta experiència serveix per continuar mantenint el contacte amb la realitat educativa italiana de la Toscana i l'Emilia Romagna. L'assistència a un congrés a Milà (1987) a on es relatà l'experiència recent de *Tempo per le famiglie*³, va suposar conèixer i visitar directament aquest servei que li causà un gran impacte.

¹ D'ara endavant, Pamela.

² Ens referim a l'autora de la tesi.

³ Servei públic iniciat l'any 1985 i dirigit per Susanna Mantovani, descrit en el capítol 3.

La docència a la universitat de l'assignatura *Models i programes a l'educació infantil* l'obliga a la recerca de programes i serveis de qualitat per a la primera infància i les famílies. És així com s'estableixen contactes amb la ciutat de Mòdena perquè alumnes dels estudis de mestre d'educació infantil poguessin realitzar el seu període de pràctiques allà. Cal dir que la ciutat de Mòdena disposa d'una gran varietat de serveis per a infants i famílies com ara els *centri per le famiglie, spazi incontro per genitori con figli e figlie, spazio primo incontro*, etc.

D'altra banda la meua formació inicial és en psicologia i gairebé des dels inicis la pràctica professional l'he vinculada a la teràpia familiar. L'especialització en teràpia familiar sistèmica em va permetre dedicar-me, des del punt de vista clínic, a l'atenció a les famílies en un àmbit privat en un primer moment. L'interès s'amplià des del moment en què, juntament amb una altra professional, també psicòloga i amb la que vaig compartir consulta privada durant 12 anys, ens dedicàrem, a partir de l'any 1995, a impartir conferències per a pares i mares relacionades amb l'educació dels fills i, més tard amb la publicació d'un llibre sobre la família i la descripció del cicle vital⁴. Les activitats que desenvolupàvem amb les famílies, en petit i gran grup, ens permeteren detectar la preocupació dels pares sobre com educar els fills, com relacionar-se amb ells, com havia de ser el seu rol, etc. Així tinguérem l'oportunitat de percebre la desorientació existent, en general, en relació a les pràctiques educatives i, sobretot, la inseguretat que sentien els pares i que ben segur tenia un impacte en els fills.

Aquesta experiència quant a formació de pares i mares em demostrà que les famílies demanden un acompanyament en la tasca educativa per part d'educadors, professionals, i fins i tot, d'amics i família. Sovint, és l'escola la que, com agent educatiu, dona aquest suport. D'altra banda, creix en mi un interès de treballar de forma diferent en grups de famílies ja que penso que el format de xerrades o conferències en gran grup no permet, a alguns

⁴ Belart, A.; Ferrer, M. (1998) *El ciclo de la vida: una visión sistémica de la familia*.

pares, poder manifestar els dubtes o resoldre la seva problemàtica; en petit grup els pares se senten més lliures i menys cohibits a l'hora de fer demandes concretes sobre la relació amb els seus fills.

Per part de na Pamela l'experiència de la seva immersió a Itàlia havia demostrat que una altra realitat era possible pel que fa a l'atenció als infants i les seves famílies, que existeixen programes amb èxit que atenen conjuntament pares i infants i que la participació familiar a l'àmbit educatiu es comença a fer urgent a la nostra comunitat.

De la posada en comú deduïm que els serveis i programes que es desenvolupen a la nostra realitat podrien millorar la seva qualitat d'atenció. És així que les dues professionals coincidim en algunes idees claus que donen origen a la gestació del programa que aquí es presenta. N'anomenem algunes:

- El treball en petit grup és preferible al gran grup ja que suposa l'establiment d'una relació de confiança entre el professional i les famílies.
- Oferir atenció conjunta a pares i fills és una manera adequada per donar sortida i resoldre certes dificultats. Poder veure la relació entre pares i fills permet fer intervencions immediates i adaptades a les característiques individuals dels infants i els pares. També el fet que els pares i mares puguin observar altres models de relació amplia la perspectiva i permet veure que no hi ha una única manera de relacionar-se amb els fills sinó que és necessari adaptar-se a les característiques específiques de la família.
- Per als infants els pares han de convertir-se en els seus referents segurs; els infants tenen dret a rebre una atenció de qualitat en les primeres etapes del seu cicle vital. Els infants tenen dret a mantenir vincles afectius positius des dels primers anys de vida com una mesura de prevenció per un desenvolupament òptim.

- Cobra molta importància la visió compartida que per evitar futures dificultats s'ha d'intervenir en les primeres edats.
- Existeix una necessitat clara de crear espais d'atenció als infants i a les seves famílies allà a on infants i pares se sentin còmodes, aollits, i puguin consultar i donar respostes als dubtes que dia a dia van sorgint paral·lelament al creixement dels infants.

Els contactes que iniciam les dues professionals van prenent forma de col·laboració en un projecte en comú que decidim anomenar “espai familiar”. D'on sorgeix aquest nom? La decisió d' adoptar el nom genèric “espai familiar”, ja assumit per altres comunitats autònomes de l'estat espanyol, respon a una necessitat de demostrar que, en realitat, recollim idees d'altres serveis. Certament tenim clar que no ens inventam res que no s'hagi prèviament experimentat en altres indrets. La intenció no és tant crear un programa original sinó reproduir a la realitat social de les Illes Balears allò que coneixem i que pensem que és una necessitat. Per tant, mantenir el nom representa, en aquest cas, un respecte a les primeres fonts creadores, és un reconeixement de la qualitat i la confiança en el programa i en els investigadors⁵ que a través del projecte Context-Infància (1990) es posà en marxa a Barcelona, com més endavant explicam.

D'altra banda, tenim clar que volem crear un espai per a les famílies, en el sentit més ample de la paraula. *Espai físic*, entès com a lloc de referència per a grups de famílies que comparteixen semblances i una mateixa etapa del cicle vital. També un *espai de trobada* a on les famílies amb els infants puguin establir relacions diferents entre ells, compartir unes vivències enriquidores per a la seva relació. Però també representa un *espai de temps*, que suposa dedicar temps per descobrir aspectes desconeguts d'un mateix i dels altres. Un *espai afectiu*, a on tenir la possibilitat de gaudir d'experiències d'intercanvi afectiu. Un *espai*

⁵ A. Estela, M. Jubete eren les responsables del programa

d'aprenentatge, tant pels infants com els adults, a on s'incorporin recursos i estratègies que permetin introduir canvis en les relacions.

Anys més tard aquesta denominació genèrica provocarà dilemes i plantejarà dubtes ja que sorgiran activitats, serveis i programes diversos que adopten aquest mateix nom i apareixen certes dificultats per discriminar allò que es fa a un espai familiar. Per això la denominació encara no està del tot clara. D'altra banda, el recorregut d'aquell primer projecte i les demandes que, posteriorment, per part d'institucions, principalment ajuntaments, es varen fer a l'Associació XIAIF ⁶ de dur a terme programes amb característiques similars però amb perfil de famílies distints ens obligarà a diferenciar els programes. Així es va anomenar "*espai familiar*" a aquell programa que atenia a una població considerada en risc (derivades per Serveis Socials d'Atenció Primària i Protecció de Menors) i s'adoptà el nom de "*espais de trobada*" a aquells que organitzats pels ajuntaments, concretament per les àrees educatives i coordinats per l'Associació atendien a famílies que decidien assistir-hi voluntàriament. Poc a poc, doncs, va sorgint una nova identitat que es va anant construint adaptada als usuaris i a les demandes institucionals. I, encara que no és ara el moment de detallar les característiques específiques d'aquests programes, és important mencionar que els objectius que es treballen en els *espais de trobada* no són gaire diferents dels que es treballen als *espais familiars*.

Tornant a la trajectòria professional de les primeres persones que planifiquem l'elaboració del projecte, cal dir que la posada en comú d'aquelles idees més amunt esmentades causen un fort impacte en la nostra vida professional i la possibilitat de dur a terme el programa és sentida des de la il·lusió. Vegem algunes anotacions que vaig escriure en aquell moment en el meu diari personal:

⁶ XIAIF: Xarxa d'Iniciatives d'Atenció a la Infància i Famílies és una associació sense ànim de lucre fundada l'any 2001. En el proper apartat se n'explica àmpliament la creació i altres detalls.

“El projecte “Espai familiar” em quadra tant en aquests moments! Em va tancant més aquest cercle en que crec que puc intervenir i a més em farà créixer professionalment : família-educació-investigació. El fet de dur un projecte nou en marxa em fa il·lusió i amb l’assessorament d’experts encara més. Si sóc capaç de sistematitzar, entendre i creure en el projecte sortirà endavant, quan ? no ho sé però sortirà....”

(Annex NI)

I les paraules de na Pamela a l’entrevista coincideixen amb l’esperit amb què s’emprenia el nou projecte:

“Com tota creació de projecte et suposa una gran dosi de confiança i entusiasme i crec que això era compartit per les persones que vàrem iniciar el primer programa.”

(Annex EPP)

L’experiència professional de na Pamela fins aleshores estava més relacionada amb l’àmbit de la primera infància, les primeres activitats exploratòries i les condicions ambientals que les afavoreixen però poc a poc aquest projecte permet incorporar un nou àmbit d’estudi a la seva trajectòria: el context familiar i social. Personalment, la meua experiència que havia partit de l’experimentació amb les escoles de pares, en un context educatiu, i amb atenció a famílies de risc, des del punt de vista clínic i d’atenció social, també es veu enriquida ara a través d’aquest nou projecte.

L’espai familiar no vol ser una escola de pares i mares

Tenim clar el que no volem que sigui l’espai familiar, no es tracta d’organitzar un programa amb un format d’escoles de pares, ja hem viscut l’experiència i consideram insuficient la repercussió que això té en les famílies, volem anar més enllà.

La aportació de les escoles de pares són vàlides en alguns sectors de població i per a diferents col·lectius però, la reflexió conjunta ens duu a pensar que sovint aquestes no

arriben a qui més ho necessita. Concretament en el col·lectiu de població que el programa treballa creim que és insuficient i que a aquestes famílies s'hi ha d'arribar amb una altra modalitat de servei.

En els programes de formació per a pares amb un format d'escoles de pares el professional assumeix una posició d'expert, com hem assenyalat en el capítol 3, però partir que els professionals siguin vistos com a experts consideram que no sempre augmenta la consciència de les famílies de la necessitat de millorar les seves habilitats parentals. Més bé al contrari, amb les famílies amb les que treballarem s'hi ha de començar a establir una autèntica vinculació.

Els programes de formació es dediquen principalment a oferir informació, que les famílies recullen i després adapten a la seva particularitat. Però la nostra opinió és que les famílies necessiten un acompanyament més puntual i un seguiment de les seves actuacions vers els infants, per poder oferir una protecció als infants i una prevenció futura a partir de millorar les relacions amb els infants.

Per tant, les professionals tenim clar que l'Espai Familiar no és únicament un programa de formació per a pares i mares, volem dissenyar un programa d'intervenció socioeducatiu amb finalitats preventives d'atenció a la infància i a les famílies. Òbviament la nostra trajectòria professional condiciona la modalitat de l'atenció a les famílies ja les reflexions sorgides de l'experiència ens produïen dubtes sobre la incidència que aquestes tenen sobre els pares.

A més a més, tenim clar que volem oferir una modalitat d'intervenció educativa amb les famílies i valoram que dur-la a terme amb infants petits resulta més efectiva que quan són més grans, com assenyala Vila (1998, 164):

“La intervención psicoeducativa en la familia con hijos pequeños es más efectiva que cuando son mayores de edad y, a la vez, en algunos casos –situaciones sociales defavorecidas- es muy importante que exista dicha intervención tanto para mejorar y optimizar las prácticas educativas familiares como para posibilitar a los niños y las niñas contextos de desarrollo distintos a los de sus familias”

Contemplam també que molts d'infants d'aquestes famílies no poden assistir a cap context educatiu, diferent del familiar, durant els seus tres primers anys de vida a causa, entre d'altres, de la manca d'oferta de places públiques en el primer cicle d'educació infantil.

L'espai familiar que volem oferir representa la idea de promoure serveis educatius de qualitat amb una clara funció preventiva que incideixi tant en la introducció de canvis en el context familiar com que possibiliti un context de desenvolupament a la infància distint del familiar. El programa actua, doncs, en un doble nivell: d'una part és un servei que actua educativament amb els infants, i d'una altra se situa a l'àmbit de la intervenció comunitària.

Vegem com el projecte del programa es recull com a justificació la necessitat de serveis de suport a famílies els infants:

“Els canvis socials i demogràfics que es viuen actualment obliga a mirar amb ulls nous els problemes de les famílies i els infants. La incertesa en la qual vivim actualment ens ha portat, en matèria d'educació i atenció de la infància, cap a una progressiva desorientació dels adults pel que fa al seu lloc al costat dels infants. Consegüentment, tot apunta cap a la conveniència de recuperar la responsabilitat social de l'educació dels infants i les famílies i de trobar noves estratègies i tipologies de serveis per atendre les seves demandes.

És necessari incorporar serveis de promoció i suport a les famílies amb infants i, alhora, afavorir els programes de prevenció i detecció de les situacions de dificultat, per tal que no arribin a ser considerades de risc”

(Annex 2.1)

Necessitats de programes d'atenció comunitària a la primera infància i famílies

Com hem dit a la primera part del treball, les mancances de la comunitat quant a programes estructurats i serveis d'atenció a la infància i famílies són evidents, sobretot pel que fa a l'atenció a la primera infància. Si bé existeixen iniciatives aïllades que els poden donar suport, sovint no ofereixen una continuïtat ni estan prou consolidades.

Des dels inicis del disseny del programa tenim clar que aquest ha de ser un programa adreçat a la comunitat, per tant estem treballant a l'àmbit de la intervenció comunitària. Malauradament l'atenció a nivell comunitari és escassa i els mateixos experts, ja siguin de l'àmbit sanitari com social, creuen que es fa necessari impulsar i crear programes que cobreixin el buit. Així ho manifesta el coordinador del Servei d'Infància i Família⁷:

“...yo me di cuenta inmediatamente que cubríais un área que no tenía ningún tipo de atención...a mí me parecía dramático la falta de atención, de proyectos comunitarios, orientados a favorecer un entorno adecuado para el desarrollo del niño, un marco familiar idóneo para favorecer ese desarrollo...El equipo nuestro de esa etapa, digamos, se dedicaba por una parte a trabajar con profesionales de la red primaria desde el punto de vista de sensibilizarles hacia las necesidades de la infancia, de la familia, dotarle de algunos instrumentos, animar, que se crearan desde servicios sociales espacios que, de algún modo, dieran cabida al malestar de la familia.”

(Entrevista ETS)

I ho confirma, també, la pediatra de la barriada:

“...d'alguna manera era un camp que no estava cobert... A més tot aquest tipus de malestar i de coses de la primera infància...si tu ho pots arreglar o preveure...o ajudar ¿no? Acompanyar aquest nen, pots prevenir molts problemes d'adults ¿no?...Queda...alguna matrona, que li agrada el tema...Alguns pediatres fèiem xerrades abans del part, o sigui durant...el tercer trimestre més o menys, abans de néixer, una vegada cada quinze dies o això..”

(Entrevista ETV)

⁷ D'ara endavant utilitzarem les sigles SIF (Servei d'Infància i Família) per anomenar aquesta entitat. El lector trobarà una explicació més extensa d'aquest servei en el capítol 6.

Per tant, consideram que es fa urgent intervenir a nivell comunitari. Però què s'entén per intervenció comunitària? A partir dels anys 70 pren força en el context europeu el desenvolupament de la Psicologia Social que va centrant l'interès en la problemàtica generada per la interacció persona-ambient i, especialment, en la recerca de solucions orientades a oferir una millor qualitat de vida i benestar a les persones. La Psicologia Social Comunitària és una disciplina orientada a la solució de problemes i l'optimització de recursos, i pretén desenvolupar procediments que possibilitin la intervenció social.

En aquest sentit, Vila (1998) assenyala que es tracta de potenciar recursos i crear-ne de nous tot posant-los al servei de projectes col·lectius amb una finalitat preventiva. Els professionals comunitaris compten amb una sèrie de tècniques que permeten intervenir en la realitat social i el seu camp d'intervenció és ampli: projectes socials, desenvolupament de xarxes socials, participació ciutadana, projectes encaminats a la millora de la qualitat de vida (salut, educació, habilitats socials...), etc. La metodologia de feina emprada prioritza l'enfocament territorial i participatiu per als professionals que estan immersos en els processos d'intervenció, tot intentant generar canvis a mig i llarg termini en els sistemes socials en els que els grups estan inserits.

Des de la psicologia comunitària el punt de vista es focalitza en el fenomen dels grups, col·lectius o comunitats a partir de factors socials i ambientals amb l'objectiu de dur a terme accions orientades a millorar les condicions de vida de les persones. Per tant, es contempla una relació funcional entre la persona i l'ambient social.

5.2 Elaboració i presentació del primer projecte

En aquest apartat s'inclouen les primeres passes que varem donar, primer donant forma al projecte, llegint i escrivint i, després, presentant aquesta feina a un professional de l'àmbit

clínic i social⁸ per conèixer la seva opinió. Resulta del tot curiós observar com aquestes fases del projecte (la preparació, la planificació i la presentació), tant necessàries, ens condicionen i delimiten el futur que a partir d'ara prendrà el programa. En aquest sentit, cada una de les passes que donàrem es constituïren en antecedents significatius.

A la recerca de projectes de referència

Encara que les principals idees semblen estar clares, ens plantejem certs dubtes sobre quina és la millor manera de donar-los forma i desenvolupar-les. La conversa imaginària entre nosaltres, Pamela i jo, es podria resumir en frases tant senzilles com:

Maria: - “sí, podríem fer alguna cosa en que es treballés amb els infants i les famílies alhora”

Pamela: - “les famílies sovint se senten soles amb l'educació dels fills, la prova esta en què demanen molt a les mestres i a diferents professionals allò que han de fer davant certes situacions amb els fills”

Maria: - “a més, fer grups de pares i infants petits permet treballar la prevenció en els primers anys de vida perquè els problemes no es vagin cronificant i siguin pitjors. Però com ho podríem fer?”

Pamela: - “mira, a Itàlia jo he vist com funciona un servei que es diu *Tempo per le famiglie* que és obert cada dia i que hi van les mares i els infants a jugar i a passar una estona de compartir amb ells, amb altres famílies i amb professionals que ofereixen assessorament a les seves demandes”

Maria: - com si es tractés d'una escola de pares permanent però amb la participació dels infants?

Pamela: - “exacte. A Barcelona també hi ha serveis semblants, els anomenen “espais familiars”. Podríem mirar d'aconseguir material escrit que ens en donés referència.”

⁸ Ens referim al coordinador tècnic del SIF

Una bona manera de començar qualsevol projecte és fer una revisió del que s'està fent a altres indrets i que pot tenir a veure amb el que es pretén fer, com si de fer una "ullada al món" es tractés. És així com aconseguim una còpia d'un projecte, no editat, de l'ajuntament de Barcelona, elaborat per professionals del món de l'educació infantil de reconegut prestigi⁹, el *Projecte Context Infància- Família* (1990) amb el suport de l'Institut Municipal de Barcelona, que es posà en funcionament l'any 1990 a la Zona Franca de Barcelona. Aquest està basat en l'experiència italiana, i dels països nòrdics, dels serveis que s'ofereixen a les famílies amb infants entre 0 i 3 anys. Com hem explicat en el capítol 3, aquesta modalitat de servei es podria considerar com un programa socioeducatiu a l'àmbit de la primera infància i la prevenció.

Entre els objectius del servei destaca el treball que es fa a dos nivells, un relacionat amb les famílies i l'altre amb els infants. La Casa dels Colors¹⁰ pretén fomentar la competència educativa de les famílies perquè tinguin més seguretat en les actuacions amb els infants. D'altra banda, es possibilita a l'infant un context de desenvolupament distint al familiar fomentant així la seva socialització alhora que s'afavoreix l'experiència de les primeres separacions entre mare i fill.

L'organització del servei permet mantenir l'espai obert tots els dies de la setmana de dilluns a divendres. Les famílies hi acudeixen dues vegades per setmana durant dues hores i mitja i els grups són d'unes 15 famílies cada un. La jornada es divideix en tres moments principals: l'arribada lliure durant la qual les famílies s'acomoden a l'espai i els infants es mouen per la sala buscant el joc i el racó a on estaran una estona; un segon moment, mentre els infants segueixen jugant (amb l'atenció d'una de les educadores) les mares i l'altra educadora es reuneixen per prendre un cafè i parlar de les seves experiències o tasques quotidianes; i un

⁹ Anna Estela i Monserrat Jubete

¹⁰ Com ja s'apuntava en els capítol 3, La Casa dels Colors és el nom que es dona a un dels primers espais familiars, iniciat l'any 1991 a la Zona Franca de Barcelona. En el capítol 6 es descriu la visita que efectuarem en aquest servei.

darrer moment que es fa una activitat conjunta pares i infants dirigida per una de les educadores o per alguna mare com ara cantar, dansar o explicar un conte.

La lectura del projecte *Context Infància- Família*, de la memòria del primer any i d'un vídeo de presentació de l'espai a on es duia terme l'activitat "La Casa dels Colors" ens serveix de base per elaborar el projecte adaptat a la nostra comunitat.

A continuació resumim algunes de les idees més importants que apareixen en el projecte "Espai Familiar" (Estela, A. i Jubete, M.1990):

"Es nuestra intención, crear un servicio en el que los padres encuentren un lugar donde jugar con sus hijos, en un espacio adecuado y tranquilo, así como la ocasión de expresar y compartir con otros adultos que se encuentran en circunstancias semejantes y con especialistas sus ilusiones, inquietudes, expectativas, etc. respecto a la crianza y educación de los niños y niñas. Los especialistas ofrecerán apoyo y ayuda, tanto a la relación con los pequeños como al diálogo entre los adultos.

El servicio puede, a su vez, devenir un medio para contribuir a la superación del aislamiento en la educación de los hijos que frecuentemente conlleva la vida en la ciudad."

En el document s'assenyala com objectiu global:

"Reforzar el contexto educativo familiar, promoviendo el desarrollo general del niño y ayudando a los padres a prevenir situaciones de riesgo derivadas del aislamiento y la dificultad de resolver los problemas cotidianos en la educación y crianza del propio hijo"

Entre les característiques del servei apareixen que aquest va dirigit a famílies amb infants de 1 a 4 anys que no estiguin escolaritzats, i que està obert dos matins i dues tardes a la setmana durant 3 hores, encara que aquest horari es pot veure modificat en funció de la demanda. L'atenció és en grup d'infants i mares o pares (també de persones que tenen cura

dels infants). El procediment i els continguts durant les sessions vénen diferenciats per dos tipus d'actuacions: activitat comuna adults-infants i trobada només d'adults.

L'equip de treball és, tal com reflecteix el projecte, de tres educadores, dos psicopedagogs i un assistent social a més d'estudiants en pràctiques de les facultats d'educació.

L'estudi d'aquest projecte, doncs, es converteix en l'autèntic punt de partida per a dissenyar el nostre projecte. Paral·lelament consultam bibliografia específica¹¹ sobre intervenció psicosocial, programes i disseny de projectes: continguts, redacció, presentació formal, etc. La recerca bibliogràfica ens permet familiaritzar-nos amb tot un seguit de conceptes necessaris per poder concretar les nostres idees. Així descobrim que el diagnòstic que hem fet de la comunitat en relació a la inexistència de programes d'atenció a la primera infància i famílies deixa el panorama preparat per a dissenyar un projecte que pretengui solucionar aquest problema específic. D'aquesta manera el diagnòstic es convertirà en punt de partida per a la planificació i l'elaboració del programa (Castillo, Cabrerizo, 2003)

El primer projecte l'elaborem durant el juliol del 2000 i es titula *"Innovació i experimentació de serveis socio-educatius per a infants i famílies: Els "espais familiars"*¹². Com es pot observar s'hi inclouen els apartats mínims per ser considerats un projecte d'intervenció: justificació, objectius, organització, recursos, cronograma i pressupost aproximat. Per la seva significativitat, ens sembla oportú comentar-ne alguns aspectes. Així, el projecte original es divideix en set apartats amb les característiques següents:

1. Justificació, finalitats i antecedents de serveis semblants a altres indrets.
2. Els objectius generals a on s'inclou reforçar el context educatiu, ampliar l'oferta de serveis socials i treballar interdisciplinàriament des de diferents àmbits professionals; i objectius més específics per als pares i mares i per als infants.

¹¹ Entre altres citam Cohen i Franco (1993) *Evaluación de proyectos sociales*; Garcia i Ramírez, (1996) *Diseño y evaluación de proyectos sociales*.

¹² El lector pot consultar el document sencer a l'annex 2.1

3. En el servei s'inclouen dos programes diferents: un anomenat "Primeres relacions" adreçat a nadons de 0 a 12 mesos i un altre "Espai familiar" a partir de l'any fins els tres anys. En cap moment s'inclou el perfil de les famílies assistents, sinó que únicament es diferencia per l'edat dels infants.
4. L'organització dels serveis es fa en base a mantenir el servei obert tots els dies de la setmana i a oferir atenció a grups diferents durant tres hores (es pretenia donar cobertura a dos grups diferents per a cada programa), la dinàmica de les sessions es planteja com activitats dirigides principalment pels professionals.
5. Els recursos humans que es proposen són nombrosos: set professionals amb tasques diferenciades segons el seu perfil encara que la dedicació d'uns i altres sigui diferent; l'espai físic que es proposa resulta un tant ambiciós ateses les dificultats i la manca d'espais de la nostra comunitat, està clar que es pensà en un espai fix i estable dedicat únicament al programa.
6. S'impliquen diverses institucions per al finançament: serveis de Protecció de Menors i Conselleria d'Educació, delimitant el sector que cadascuna d'elles hauria de finançar.
7. Es presenta una temporització que va des de primers del 2000 a setembre del 2001 que és quan es proposa que s'obri el servei.

La vehiculació del projecte

Amb el projecte ja redactat visitam el coordinador del SIF, a partir del coneixement personal i, com hem dit, per contrastar l'opinió amb un expert. La idea d'experimentar aquest servei li sembla atractiva i proposa fer una presentació i "venda" a institucions. Per això ens suggereix que intentem constituir una entitat, associació o figura jurídica que ens permeti sol·licitar subvencions o establir convenis per a la posada en marxa.

"...Mi impresión cuando presentasteis el proyecto fue ver que tratábais un tema que era súper complementario con lo que nosotros hacíamos."

(Entrevista ETS)

És en aquest moment en què pensam que és necessari comptar amb més persones i contactam amb professionals relacionats amb el món de l'educació infantil que s'engresquin a crear una associació per promoure programes d'atenció a la infància i a les famílies. Una d'aquestes persones és na Carmela que, a partir d'ara i de manera activa, s'incorporarà al nostre duet. Destacam les seves sensacions i impressions que giraven al voltant de l'estímul que suposava per a ella engegar un nou projecte i, paral·lelament, introduir canvis en la vida professional i personal.

“...Clar, és que jo som una mica un cul inquiet... llavors el fet de ja dur tota una sèrie d'anys a dins una escoleta...i...fent el mateix...era una sensació com d'haver tocat sostre... [tenia] com una necessitat de..fer un canvi...a nivell personal...un repte més, a nivell professional,

(Entrevista EPC)

Abans de tenir tots els papers en regla de l'associació es convoquen subvencions per a entitats sense ànim de lucre des del Govern Balear, concretament a través de la Direcció General de Serveis Socials. La directora general d'aquesta institució proposa sol·licitar la subvenció i mostra voluntat de donar-hi suport.

El mes de Març de 2001 s'acaba el termini de la convocatòria de subvencions del Govern Balear i com que encara no hem constituït l'entitat jurídica que permeti demanar l'ajut es recorre a una altra entitat¹³, legalment constituïda, perquè demani la subvenció per al projecte.

Creació de l'associació responsable: XIAIF . El seu caràcter públic i social

Intuint la possibilitat de creixement i davant la necessitat de donar forma a les idees, en el mes d'octubre de 2001 ens ajuntem una sèrie de persones que provinents unes del món de l'educació i altres de la psicologia, tenim interessos en comú relacionats amb l'atenció a la

¹³ Aquesta entitat és FEDEP Fundació per a l'educació i el desenvolupament entre pobles, creada l'any 1998.

primera infància i a les seves famílies. La majoria de professionals són de l'àmbit educatiu, concretament, de l'educació infantil. Algunes d'elles, diplomades en educació infantil, han passat el seu període de pràctiques formatives a Itàlia i han conegut els programes i serveis que es desenvolupen allà d'atenció a la infància i famílies.

Les professionals reunides decidim constituir una associació amb entitat jurídica a fi de desenvolupar iniciatives i programes relacionats amb l'atenció a la infància i famílies¹⁴. En aquell moment consideram la creació d'una associació sense ànim de lucre com la forma més adient per dur endavant els projectes. Així, redactam els estatuts i feim els tràmits burocràtics pertinents per poder tenir un nombre d'identificació fiscal i optar a subvencions provinents de les administracions públiques.

Cal esmentar que en cap moment pensam en la possibilitat de desenvolupar programes a partir de l'iniciativa privada sinó més bé al contrari. Tenim clar que aquests serveis han de tenir un caràcter públic, que les persones hi puguin assistir sense cap cost econòmic i que han de ser promoguts per les institucions locals, d'atenció primària. Pensam que en la mesura que la institució és més propera al ciutadà permet conèixer les seves necessitats i donar-hi resposta; per això, és important la implicació i la iniciativa pública.

Els objectius de l'associació, tal i com apareixen redactats a l'acta fundacional són:

- ◆ Promoure iniciatives de caire socio-educatiu per a aquells infants i famílies més desfavorides de cara a una millora en la seva qualitat de vida.
- ◆ Oferir un espai plurifuncional en el qual s'incloguin noves perspectives futures a treballar com ara integració d'infants amb necessitats educatives especials, suport a famílies immigrants, atenció a adolescents i les seves famílies, etc.
- ◆ Oferir noves tipologies de serveis educatius per a la primera infància.

¹⁴ Vegeu annex I.1

- ♦ Obrir un espai de recerca i investigació en relació amb tot el que tingui a veure amb la primera infància i la família: estudi i millora de la qualitat de les relacions pares-fills, autonomia dels infants, materials i espais adequats per a la primera infància, treball corporal i del moviment...
- ♦ Promoure el treball educatiu amb els infants oferint espais de qualitat, afavorint la socialització i l'autonomia, aprendre a separar-se dels pares, etc.
- ♦ Treballar amb les famílies: assessorament i formació per a pares i mares oferint també la possibilitat de crear un servei de préstec de llibres, vídeos i altre material educatiu.

(Annex I.1)

D'altra banda, les promotores de l'associació estem d'acord en què les famílies que acudeixen a buscar ajuda a professionals no són sempre les que més ho necessiten. Més bé al contrari, les més mancades de suport no saben què fer, a on acudir en cas de dificultat, ni tant sols són conscients que bona part de la seva problemàtica està relacionada amb la relació amb els fills i no pensen fins quin punt és important l'atenció a la infància en els primers anys de vida. Compartim la idea que les persones que presenten dificultats o que, senzillament dubten de les seves actuacions o senten la necessitat de compartir aspectes relacionats amb l'educació dels fills, saben cercar la manera de resoldre les situacions, fins i tot, són capaces d'organitzar espais a on poder trobar solucions, encara que no màgiques, a les seves inquietuds. Mentre que les famílies que necessiten més suport, i que en un primer moment no se n'adonen, no acudeixen espontàniament a la recerca d'ajut. En aquests casos es fa necessari que les administracions vetllin per aquestes famílies, sobretot pels infants, i que els proporcionin espais, serveis o programes que ajudin a millorar les pràctiques educatives i l'atenció a la infància.

Si bé les gestions per començar a constituir l'associació es comencen a tramitar no és fins el mes de març del 2002 en que l'associació queda legalment constituïda.

Cessió de l'espai físic a la barriada del Camp Redó (Llars de la Infància)

Per a poder experimentar la viabilitat del servei es fa necessari disposar d'un espai físic que reuneixi les característiques adequades per desenvolupar les activitats del programa. Aquesta és una de les dificultats a resoldre: la manca d'espais comunitaris al municipi de Palma és evident, fins i tot, reconeguda pels mateixos professionals de les institucions.

L'interés i la bona disponibilitat d'alguns professionals del Consell Insular de Mallorca, concretament del SIF, es tradueix en la proposta d'ubicació del programa a una de les seves dependències: la sala de psicomotricitat. Així, es fa palès el suport a través de la signatura d'un document en el que ens cedeixen l'espai, que resulta idoni tant per les característiques de la sala i, sobretot, per les característiques de la barriada. D'aquesta manera es compleix amb l'objectiu que l'Espai Familiar es converteixi en un espai de referència al barri.

La sala de psicomotricitat¹⁵ té una superfície de 41,50 m², està ubicada a l'edifici conegut com Llars de la Infància, antiga seu d'aquesta institució, avui propietat del Consell Insular de Mallorca, i és un annex a les dependències en que treballà el SIF. És un espai que té el terra de suro, totalment buit amb una zona de miralls. El fet que en aquest moment no hi hagi mobiliari fix facilita la possibilitat d'adaptació i condicionament en qualsevol ambient. Així és que començam els preparatius per a organitzar la sala i poder rebre les primeres famílies. Aprofitant el material tou de psicomotricitat (material de goma escuma de diferents mesures) es fan les separacions entre els ambients i es delimiten zones que conviden a desenvolupar activitats diferents en una mateixa sala.

Com ja hem mencionat, el projecte original té present la possibilitat que l'Espai Familiar es converteixi en un servei de referència del barri per a les famílies. En aquest sentit, pensam

¹⁵ Vegeu annex 4.1

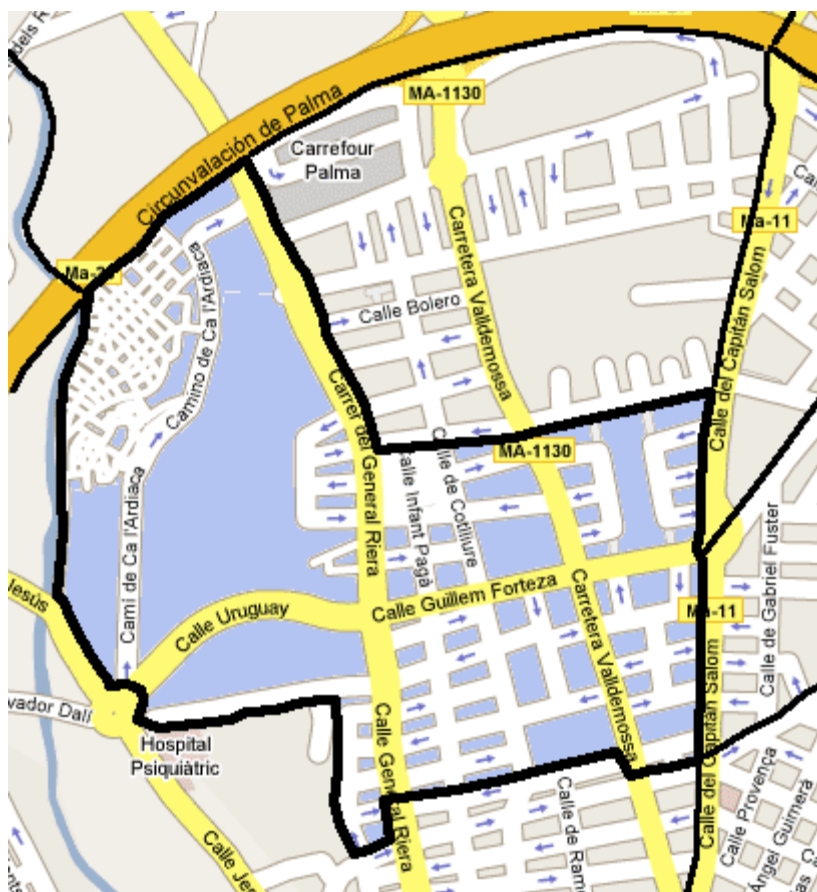
que per a la barriada, a on està ubicada la sala que ens han cedit, seria beneficiós disposar d'un espai com el que estem dissenyant.

Volem aclarir prèviament que si bé el programa es considera ubicat a la barriada del Camp Redó, on geogràficament pertany, en realitat la població en què es pensa com a futurs participants en el programa formaria part d'una zona geogràfica més ampla ubicada entre Cas Capiscol i el Camp Redó. Com més endavant es descriu, els contactes institucionals mantinguts amb els serveis comunitaris inclouen població que viu a les dues barriades. Així, per exemple, el Centre Municipal de Serveis Socials, encara que té la seu al Camp Redó, l'àrea de població que atén és la que viu a les barriades de Establiments, El Secar de la Real, Son Sardina, Cas Capiscol, Camp Redó, etc. El centre de salut amb qui l'associació ha mantingut relació pertany al barri de Cas Capiscol.

D'ara endavant ens centrarem principalment en la descripció i les dades del Camp Redó encara que certs equipaments als que fem referència pertanyen a una altra barriada i així s'assenyala.

Característiques urbanístiques i equipaments del Camp Redó

Camp Redó és una barriada de la ciutat de Palma situat al Districte Nord, concretament entre els carrers de Capità Salom i General Riera i els barris de Bons Aires i Cas Capiscol.

Font : <http://barrisdepalma.com/Cast/Barrios/CampRedo/Main.htm>¹⁶

Alguns edificis d'interès històric es mesclen amb blocs de vivendes populars, com és el cas del sector "Corea". El nucli de "Corea" és conegut a la ciutat com un lloc conflictiu, constituït per habitatges de petites dimensions, en progressiu estat de degradació i en pèssimes condicions, conseqüència de l'abandó i deteriorament de la barriada. Des de fa molts anys els habitants demanen una rehabilitació integral de la barriada als responsables municipals però fins ara les actuacions han estat tímides i no resolutòries, encara que sembla que actualment hi ha voluntat de treballar per a la seva millora.

Inicialment el barri era un zona amb equipaments i serveis diversos, però en els darrers anys assistim a un deteriorament d'aquests equipaments. A la dècada dels anys 80 funciona

¹⁶ Informació extreta de <http://barrisdepalma.com/Cast/Barrios/CampRedo/Main.htm> [consulta: 11-11-2007]

l'associació de veïns que juntament amb la parròquia organitzen activitats socials diverses concentrades en el centre cultural. Les demandes de la població se centren, entre d'altres, en sol·licitar més instal·lacions esportives i la creació de zones verdes.

En el barri Camp Redó conviuen zones amb característiques de ciutat dormitori –habitatges petits, ocupació elevada...-, amb altres de característiques similars a la mitjana de la ciutat, i un conjunt d'habitatges –Corea- de promoció pública de finals dels anys 50. Aquest conjunt, amb identitat pròpia i un teixit social actiu ha estat receptiu a població amb situació de dificultat social. La heterogeneïtat urbanística del barri reflecteix la seva heterogeneïtat social: en el barri conviuen zones amb importants dificultats social amb zones que gairebé no en presenten.

Característiques de la població¹⁷

A partir dels anys 50, amb la reforma urbanística de la ciutat, trobam un augment progressiu del turisme i la immigració. Al Camp Redó conviu població de tot tipus: residents nascuts a les illes, peninsulars i estrangers.

El cens oficial de població i habitatges de l'any 2001 del Camp Redó, taula 5.1, segons dades de l'Institut Balear d'Estadística¹⁸, és el següent:

POBLACIÓ 2001

Total població:	11.368
Total homes:	5.463
Total dones	5.905

Taula 5.1

(Font: Institut Balear d'Estadística)

¹⁷ Les dades a les que fem referència, de l'any 2001, estan extretes de l'Institut Balear d'Estadística a partir del cens oficial i d'habitatges, mentre que les que apareixen corresponents a l'any 2004 estan extretes de Carbonero i Rosa (2007).

¹⁸ En aquest treball presentam dades que corresponen a l'any 2001 per un doble motiu: primer, en aquest any és quan es va elaborar el darrer cens oficial i, segon, és a l'any següent que es va iniciar el programa que aquí es descriu.

Consultant les dades proporcionades en el document *Observatori de la vulnerabilitat de Palma / Consorci Riba. Dades per un diagnòstic dels barris de Palma* (Carbonero i Rosa, 2007), extretes del Padró Municipal d'habitants 2004, trobam que en el barri hi ha 12.740 habitants, que correspon a una densitat de població alta (138), tal com indica la taula 5.2. Pel que fa als indicadors demogràfics (taula 5.3) observam una proporció d'envelliment del 14% (població de més de 64 anys sobre la població total) i de sobreenvelliment del 7,57% (població de més de 74 anys), i una taxa de dependència¹⁹ del 43,15%.

POBLACIÓ 2004

	2004
Nombre d'habitants	12.740
Densitat de població	138
Número d'unitats de convivència	4.796

Taula 5.2 (Font: Carbonero i Rosa, 2007)

INDICADORS DEMOGRÀFICS

	2004	Palma=I
Taxa de dependència	43,15	1,07
Proporció d'envelliment	14,00	1,05
Proporció de sobreenvelliment	7,57	1,17
Joventut	20,57	1,05
Taxa de substitució	1,45	1,01

Taula 5.3 (Font: Carbonero i Rosa, 2007)

Les dades de població segons grups d'edat en els diferents anys són les assenyalades a les taules 5.4 i 5.5:

¹⁹ La taxa de dependència fa referència a la relació entre la població de menys de 16 anys i més de 64 sobre la població de 16 a 64 anys.

POBLACIÓ SEGONS EDAT 2001

De 0 a 15 anys	1.889
De 16 a 64 anys	7.640
De 65 o més anys	1.839

Taula 5.4 (Font: Institut Balear d'Estadística)

POBLACIÓ SEGONS EDAT 2004

	2004	%
De 0 a 14	1927	15,13
De 15 a 24	1585	12,44
De 25 a 64	7445	58,44
Més de 65	1389	10,90
Total	12346	

Taula 5.5 (Font: Carbonero i Rosa, 2007)

Actualment les dades han variat i s'ha incrementat la població, així l'any 2007 es comptabilitza, sense que siguin dades provinents del cens oficial, una població de 13.077 habitants.

Vegem la procedència dels habitants del Camp Redó a les taules 5.6, 5.7 i 5.8:

POBLACIÓ RESIDENT CLASSIFICADA PER LLOC DE NAIXEMENT 2001

Espanya:	10.593
Illes Balears:	6.825
Municipi de Palma:	5.630
Altres municipis de la mateixa illa	1.019
Altres municipis de distinta illa:	176
Altra Comunitat Autònoma:	3.768
Altres països:	775

Taula 5.6 (Font: Institut Balear d'Estadística)

POBLACIÓ SEGONS REGIÓ DE NAIXEMENT EN %- 2004

Estrangers	13,20
Estrangers de la Unió Europea	1,54
Percentatge de magribins	1,19
Percentatge d'africans	1,17
Percentatge llatinoamericans	5,96
Percentatge d'asiàtics	0,31
Percentatges d'europes de l'ampliació UE	0,14
Extracomunitaris	9,83

Taula 5.7

(Font: Carbonero i Rosa, 2007)

POBLACIÓ RESIDENT PER NACIONALITAT I GÈNERE 2001

	total	Homes:	Dones:
Espanyola:	10.832	5.169	5.663
Estrangera:	536	294	242

Taula 5.8

(Font: Institut Balear d'Estadística)

Com veim s'ha passat de tenir una població estrangera de 536 persones l'any 2001 que representava un 4,71%, a tenir-ne en el 2007 1967, és a dir, gairebé s'ha triplicat la població estrangera de la barriada arribant a suposar un 15 % de la població total. Ja hem dit que l'any 2007 la població s'ha incrementat així com la població que no té la nacionalitat espanyola segons es veu a la taula taula 5.9:

POBLACIÓ SEGONS NACIONALITAT ANY 2007

Total	13.077
Espanyols	11.110
Unió Europea	458
Resta de països	1.509

Taula 5.9

(Font: Institut Balear d'Estadística)

Anem a veure a la taula 5.10 l'estat civil de la població de la barriada de l'any 2001.

POBLACIÓ DE 18 I MÉS ANYS, PER ESTAT CIVIL- 2001

Total:	8.825	
Fadri/fadrina:	2.909	32,96%
Casat/casada:	4.682	53%
Vidu/vidua:	690	0,78%
Separat/da:	312	3,53%
Divorciat/da:	232	2,63%

Taula 5.10 (Font: Institut Balear d'Estadística)

Com s'observa la modalitat de tipologies familiars és variada entre les persones de més de 18 anys. Encara hi ha més persones casades, un 53%, en front de les altres estructures, 4.143 persones. Cal esmentar que l'estat legal no significa la modalitat de convivència, com es pot observar a la taula 5.11 de l'any 2004 que es diferenciaven les unitats de convivència.

CARACTERÍSTIQUES DE LES UNITATS DE CONVIVÈNCIA 2004 EN %

Nombre de llars unipersonals	28,13
Nombre de llars nombroses	9,65
Mitjana de membres per família	2,66

Taula 5.11 (Font: Carbonero i Rosa, 2007)

Una altra de les dades recollides fa referència a com està la situació en relació als estudis de la població. En aquest sentit, el nivell d'estudis de la població de la barriada és dispers si bé predominen les persones que just han completat el cicle d'estudis obligatoris amb la modalitat d'ESO o EGB. La informació de la taula 5.12 destaca també a l'any 2001 la quantitat de persones de més de 16 anys que no havien completat els estudis obligatoris (1.645) que era superior a aquelles que tenen batxillerat superior o equivalent (1.443). Tot i la diferència d'anys de les dues taules (5.12 i 5.13) observam que són menys les persones que tenen estudis superiors que les que són analfabets o no tenen estudis.

POBLACIÓ DE 16 I MÉS ANYS, PER NIVELL D'ESTUDIS I GÈNERE- 2001

	total	homes	dones
Total	9.100	4.386	4.714
No sap llegir o escriure	176	44	132
Menys de 5 anys d'escolarització	730	285	445
Sense completar batxillerat elemental, ESO o EGB	1.645	747	898
Batxiller elemental, ESO o EGB completa	3.175	1.620	1.555
Batxiller superior, BUP; COU	1.443	744	699
FPI, FP grau mitjà oficialia industrial	388	183	205
FPII, FP grau superior mestratge industrial	304	164	140
Diplomatura, arquitectura o enginyeria tècnica	653	294	359
Llicenciatura, arquitectura, enginyeria superior	546	282	264
Doctorat	40	23	17

Taula 5.12

(Font: Institut Balear d'Estadística)

NIVELL D'ESTUDIS ANY 2007	
Analfabets	1,70%
Sense estudis	21,66%
E. Primària	15,81%
Graduat Escolar	28,04%
B.U.P.	13,09%
F.P.	7,07%
Univ.Mitjà	6,20%
Univ.Superior	6,43

Taula 5.13

(Font: Institut Balear d'Estadística)

L'índex d'ocupació dels habitants de la barriada és un indicador important per conèixer la situació general. En el Camp Redó, la població inactiva de la barriada és elevada (taula 5.14), representa un 38,33% de la població total, a la que s'ha d'afegir les persones desocupades

que es troben a la recerca de feina i que fan demandes als serveis socials d'inserció o bé laboral o bé social (3,86), tal com ens mostra la taula 5.15. Destacam també l'alt índex de persones jubilades i les que es dediquen a les tasques de la llar (2.042), gairebé la meitat de la població activa (taula 5.14).

POBLACIÓ DE 16 I MÉS ANYS, RELACIÓ ACTIVITAT I GÈNERE 2001

	total	homes	dones
Total	9100	4.386	4.714
Total població activa	5.612	3.179	2.433
Ocupat	4.973	2.873	2.100
Total desocupat	639	306	333
Cercant primera feina	94	46	48
Havent fet feina abans	545	260	285
Total població inactiva	3.488	1.207	2.281
Jubilat	1.014	645	369
Cobra pensió d'incapacitat	264	142	122
Cobra pensió viduïtat /orfandat	388	10	378
Estudiant	677	319	358
Voluntariat social	9	1	8
Necessita ajuda	24	10	14
Tasques de la llar	1.028	35	993
Altra situació	84	45	39

Taula 5.14 (Font: Institut Balear d'Estadística)

Ens sembla interessant recollir també part de la feina que des dels serveis socials fan per donar respostes a les necessitats socials del conjunt de la població de la barriada. En aquest sentit, a la taula 5.15, observam que entre les demandes que la població fa i les intervencions que més ocupen el temps són les derivades de valorar les situacions de necessitats de les persones per a l'adequada integració social que aglutina òbviament col·lectius de persones inactives laboralment, amb baix nivell d'estudis i recentment immigrants.

DEMANDES DE SERVEIS SOCIALS 2004 %

Demandes de prevenció del risc d'exclusió	0,33
Demandes d'inserció socials	3,86
Demandes de situació de necessitat	2,34
Valoracions de situacions de risc per a la integritat de les persones	0,29
Valoracions de situacions de necessitat per a l'adequada integració social	6,42
Valoracions de situacions de dificultat socioeducativa	1,88
Valoracions de situacions de dificultat psicosocial	1,88

Taula 5.15 (Font: Carbonero i Rosa, 2007)

Com veiem la barriada del Camp Redó ens ofereix un mapa de població divers per les característiques de les persones que l'habiten. D'aquesta manera, la alta densitat de població i l'elevada dependència dels habitants, quant a franja d'edat, fan que sigui necessària una atenció específica en aquest col·lectiu tan nombrós.

D'altra banda, tant l'increment de població estrangera dels darrers anys que s'ha ubicat en el barri com les diferents estructures familiars, especialment les famílies monoparentals, ens podrien fer pensar que les necessitats són diverses i mereixedores d'atenció específica. Els sentiments de soledat o desarrelament, que sovint senten les famílies immigrants o les monoparentals, haurien d'obligar les administracions a plantejar-se la necessitat de dissenyar estratègies i programes d'intervenció encaminades a oferir suport i a pal·liar les possibles dificultats derivades d'aquesta situació. En aquest sentit, la manca de xarxa social i familiar, representada a la taula 5.16, és considerat un indicador de vulnerabilitat i apareix principalment en les persones soles i els residents extracomunitaris, en la mesura en què s'associa a unitats de convivència unipersonals ens informa de la precarietat de les xarxes socials i familiar.

XARXA SOCIAL I FAMILIAR

	2004	Palma=I
Manca de xarxa social i familiar	20,44	0,87

Taula 5.16

(Font: Carbonero i Rosa, 2007)

Cal destacar, també, la relació entre els estudis de la població i els índexs d'ocupació laboral. Hem vist que els habitants del Camp Redó mantenen un nivell d'estudis baixos, i hi predominen les persones que no tenen estudis superiors. Aquest fet indica, juntament amb l'edat de la població, que la inactivitat laboral és alta i pensam que en aquest sentit valdria la pena treballar des dels diferents àmbits per donar resposta a la situació. Els serveis d'atenció social del barri realment tenen una tasca important a desenvolupar relacionada principalment amb la inserció laboral i social dels ciutadans.

Les característiques de la població descrites mostren un panorama en el que és urgent incrementar els serveis d'atenció general per a millorar la qualitat de la barriada i, sobretot, dels seus habitants, i donar respostes a les necessitats.

Anem a veure, tot seguit, els serveis que actualment hi ha a la barriada.²⁰ segons siguin educatius, sanitaris i socioculturals.

²⁰ Atès que la diferenciació entre barriades és molt subtil i no es correspon la distinció geogràfica amb la territorialització dels serveis socials, sanitaris i educatius assenyalam conjuntament els serveis de les barriades de Cas Capiscol i Camp Redó, tenint en compte que les famílies poden gaudir dels serveis tant si viuen a una zona com a l'altra.

SERVEIS EDUCATIUS

Col·legis públics d'Ed. Primària	Guarderies privades	Escoles d'Ed. Infantil públiques	Col·legis concert	Instituts d'Ens. Secundari	Educació d'adults	Aules ocupacionals
CP de Pràctiques	Guarderia Pequeño Bambi	EEL Verge de la Salut	S. Vicenç de Paul	IES Josep Maria Llopart	CEA Camp Redó	Fodesma
CP Felip Bauçà	Guarderia Vaiven	EEL Cas Capiscot	Can Domenge	IES Medina Mayurga		
CP Costa i Llobera	Guarderia Puff el drac màgic		Manjon			
			Sant Josep de la Muntanya			

Taula 5.17

(Font: Carbonero i Rosa, 2007)

Observem que els serveis educatius, taula 5.17, estan desproporcionats per poder atendre les necessitats de la barriada. Recordem que el Camp Redó té una població del 15,13 % que l'any 2004 tenien entre 0 i 14 anys i que, per tant, han d'emprar els serveis educatius. Així, observem que l'oferta educativa per als infants de entre 0 i 3 anys és insuficient, tant sols hi ha dues escoles infantils públiques i evidentment les places no cobreixen a la totalitat de població, per tant les famílies han de recórrer a la oferta privada o fins i tot cercar places públiques fora de la barriada. D'altra banda no existeix cap servei educatiu que ofereixi atenció al conjunt de la família, només els derivats de les pròpies escoles que, formats per les associacions de pares i mares (vegeu taula 5.19), solen oferir activitats socioculturals o d'esbarjo.

SERVEIS SANITARIS

<i>Centre de Salut</i>	<i>Unitat de Salut Mental</i>
Camp Redó	Camp Redó
S'Escorxador	

Taula 5.18

(Font: Carbonero i Rosa, 2007)

Els serveis sanitaris estan concentrats en dos centres, també insuficients per la gran massa de població que ha d'atendre i, sobretot, perquè l'atenció sigui de qualitat per als habitants.

SERVEIS SOCIOCULTURALS

	Camp Redó	Cas Capiscol
Adreçats a població general	Associació veïnats Camp Redó Cooperativa de TTFF Cas Capiscol Centre cultural s'Escorxador Assoc. cultural amics del Camp Redó Fons Mallorquí de solidaritat i cooperació	Assoc.veïnats Cas Capiscol-Son Busquets
Adreçats a infància i joventut	APA C. Can Domenge APA C. Manjon APA C. San Jose de la Montaña APA CP Costa i Llobera APA CP Felip Bauçà APA CP Pràctiques APA Escola Infants Bambi APA Escola Infants Vaiven APA Llorenç Riber Club d'esplai Tren divertit Agrupament Escoltes Tardor	APA C. Sant Vicenç de Paul APA EEI Cas Capiscol
Adreçats a sectors de població	Assoc.3ª edat Camp Redó- Persones majors Assoc.3ªEdat S. Francisco de Paula Pensionistes de les barriades de Camp Redó-Cas Capiscol Assoc.de pares CIPRES CIPRES	As. laringectomizados Balears Assoc. Tercera Edat Cas Capiscol "Ca Nostra" Projecte Àguila Assoc.Balear d'exalcohòlics
Serveis tècnics de Serveis socials	Caritas. Grup d'Acció Social Promoció de la Salut (Drogodependències) Centre Munic.de Serv.Socials Nord Conselleria d'Acció Social (CIM) Unitat de logopedia de Camp Redó Club 3ª edat S. Francesc de Paula Residència Llars dels ancians Residència per a majors (Caixa d'estalvis Sa Nostra) Centre Munic.de drogodependències	Cáritas. Grup d'Acció Social Llars majors S. Francisco de Paula Comissió Provincial d'assistència social

	Margalida Femenies	
Altres serveis	Parròquia de Sant Francesc de Paul Llar parroquial S. Francesc de Paul Poliesportiu de Sant Ferran Alimara Informatiu Balears Fiscalia de la instància Jutjats de la instància	Mercat Camp Redó Policia de barri. Unitat territorial Nord. Parròquia de la Resurrecció

Taula 5.19

(Font: Carbonero i Rosa, 2007)

Si bé l'oferta de serveis socioculturals inclou gairebé tot el ventall de la població (infància, joventut i gent gran) en general es presenta insuficient i sovint es repeteixen les entitats, com ara les associacions de la tercera edat.

Com ja hem dit, es pot veure que hi ha una manca d'atenció específica per a les famílies conjuntament amb els seus fills d'edats compreses entre els 0 i els 3 anys, no existeix cap programa o servei d'aquest tipus. Es troben algunes iniciatives d'atenció únicament per als infants, concretament l'associació de veïnats del Camp Redó té en marxa un projecte anomenat "Es Ferreret" en que atenen a infants a partir dels 3 anys fora de l'horari escolar i durant les vacances, però no existeixen programes consolidats a on es treballa des de la prevenció.

Precisament la mancança de programes i serveis que d'una forma continuada atengüés a aquest col·lectiu, infants fins a 3 anys i famílies, és una de les principals motivacions que fa que des de l'associació XIAIF ens animéssim a experimentar el programa a la barriada del Camp Redó, per intentar així cobrir les necessitats detectades pels professionals relacionats amb l'àmbit de la salut i l'assistència social.

En resum, la barriada del Camp Redó es caracteritza per una heterogeneïtat visible, ja sigui per la població que hi viu (procedència, situació laboral, franja d'edat...) i també pels

equipaments i serveis de què disposa, encara que amb una tendència a la insuficiència per a les necessitats concretes de la població.

L'augment de la població dels darrers anys no es correspon amb l'augment d'inversions en serveis (sobretot educatius, sanitaris i socials) de les administracions. En aquest sentit, consideram que és fa urgent dotar d'espais, serveis i programes a la població en general que millori la qualitat de vida dels ciutadans.

5.3 Reflexions del capítol

El programa, objecte d'estudi d'aquest treball, començà a preparar-se dos anys abans de la seva posada en marxa. En aquest capítol hem descrit i reflexionat sobre el seu recorregut des del moment en què es va pensar que seria bo dissenyar un projecte de les característiques assenyalades. El punt de partida sorgeix de les nostres inquietuds professionals, de les ganes d'unir dos àmbits distints però complementaris en la seva tasca.

Els orígens del programa queden justificats en base a l'atenció a la formació per a pares, com una passa més i a partir de la intervenció continua i immediata després de l'observació de les relacions entre pares i infants de entre 0 i 3 anys. Intervenir en la primera infància és fer una tasca preventiva i és, d'altra banda, possibilitar a l'infant un context ric d'experiències de relacions afectives positives que tindrà ressò en el desenvolupament futur.

L'atenció a la primera infància queda relegada habitualment a oferir un caire purament assistencial, poques vegades s'elaboren programes de qualitat que valorin l'infant i el seu desenvolupament com un aspecte essencial, "els infants es guarden" i poca cosa més. Des d'aquí reivindicuem l'atenció de qualitat a la primera infància, no únicament la que ofereixen

els professionals sinó i, sobretot, la que han d'oferir els pares i mares que dia a dia es relacionen amb ells i que fan el poden i saben.

Les famílies en les que neix i creix un infant mereixen una atenció de qualitat, un acompanyament en la seva àrdua tasca i una mirada profunda per part de les institucions encarregades de vetllar per elles. El suport que actualment necessiten les famílies és diferent del que es necessitava abans, la diversitat de tipologies familiars, la conciliació de la vida familiar i laboral, els canvis sociodemogràfics, etc., com apareix a la primera part del treball, obliguen a crear programes comunitaris i espais a on puguin acudir les famílies i descobrir les capacitats i habilitats que es necessiten per oferir qualitat en les relacions amb els fills. En aquest sentit, alguns països europeus, com hem vist a la primera part del treball, tenen una llarga tradició de serveis d'atenció per a les famílies, serveis diversos que s'adapten a les necessitats de la població i que es converteixen en pilars de suport importants per les famílies. A la nostra comunitat encara estem enrere, o com assenyala Vila (1998, 160) “aún queda mucho por hacer y...merece la pena reflexionar sobre cómo orientar este tipo de intervención”.

A la segona part d'aquest capítol hem volgut donar a conèixer les passes que varem seguir a l'hora d'elaborar i presentar el projecte. Rememorant aquells anys, és curiós observar com les accions s'anaven lligant les unes amb les altres sense ser gaire conscients del que passava en aquell moment. Així, per exemple, la primera visita que férem al coordinador del SIF va ser just dies després que ell conegués el que s'estava fent a Barcelona amb els espais familiars. L'interès que va demostrar en el programa va fer que ens ubiquéssim en una zona geogràfica amb pocs recursos d'atenció social, barriada amb característiques semblants a la zona Franca de La Casa dels Colors, que ens va servir de model per iniciar el programa.

CAPITOL 6. ELS INICIS DEL PROGRAMA. ELS REPTES ESDEVENEN UNA REALITAT

En aquest capítol el lector podrà contactar amb els inicis del programa “Espai Familiar Camp Redó”, dos anys més tard d’aquelles primeres passes que ens han servit per intercanviar idees, compartir criteris educatius i d’alguna manera començar a preparar-nos professionalment.

Veurem també com, uns mesos abans de començar les primeres sessions, iniciem tot un seguit de contactes i visites a professionals i tenim l’oportunitat de conèixer un servei que per a nosaltres ha estat molt important ja que ens ha proporcionat una visió clarificadora d’allò que volem fer. Aquest servei és La Casa dels Colors que a continuació descriurem.

Alguns fets han estat especialment importants ja que condicionen i ens obliguen a reconèixer la importància de la tasca que hem iniciat com poden ser la supervisió de professionals externs o la recerca de beques i suport científic així com l’escriptura d’articles a revistes especialitzades. Aquests apartats es tractaran en aquest capítol.

D’altra banda relatarem com són els principis, les primeres sessions, la primera organització, les primeres famílies i les avaluacions que fem d’aquests primers mesos. Les reflexions entorn a aquests primers moments són importants i, en certa manera, delimiten el camí a seguir en un futur.

6.1 Els inicis del programa (2002)

El mes de febrer de l’any 2002 tres persones visitam, prèvia concertació, dos dels tres espais familiars que estàn en funcionament a Barcelona: *La Casa dels Colors* i *Erasmus Janer*.

L'espai familiar anomenat "*La Casa dels Colors*", com ja s'ha mencionat en el capítol 3, s'inicià a primers dels anys 90 per iniciativa de l'Àrea d'Educació de l'Ajuntament de Barcelona. Aquest centre es troba ubicat a la Zona Franca-Port, al districte de Sants- Montjuïc de Barcelona. El perfil de la població assistent és de classe mitja-baixa, solen ser mares entre 30 i 40 anys que tenen un sol fill, encara que també hi participen d'altres que repeteixen l'experiència amb el segon fill.

La visita ens resulta molt encoratjadora, ja que hem pogut veure in situ com es desenvolupa una sessió: l'organització, la metodologia, l'espai físic, els materials que fan servir, etc. Les persones responsables ens ofereixen tota mena d'explicacions, contenen la història del programa i com foren els seus principis, i amablement ens conviden a recórrer les instal·lacions.

Realment l'aportació d'aquest servei al nostre incipient projecte ha resultat molt valuosa. Ara s'ha confirmat tot allò que hem llegit sobre el projecte que dissenyaren Estela i Jubete (1990) i que és una realitat que ja duu funcionant uns quants anys. Realment *La Casa dels colors* representa un antecedent i referent important, diríem que forma part de la nostra història. A més a més, hi trobam alguns elements en comú entre ells i el que nosaltres volem desenvolupar i que aviat començarem.

D'una banda, les *característiques de la barriada* i la població a on està ubicat el servei són bastant similars a la nostra realitat: un barri amb alta densitat de població, amb pocs serveis d'atenció a la infància, amb famílies amb poca xarxa de suport social, alta presència de famílies immigrants, etc.

D'altra banda, *l'organització del programa*. Tant pel que fa a la dinàmica de les sessions com a l'organització general del servei ens resulta propera pel que són les nostres intencions a l'hora de desenvolupar el programa. Organitzar la sessió en diferents moments ofereix una estructura i ajuda, tant a professionals com a famílies, a seguir un ordre i oferir atenció per separat a mares i infants donant la importància adaptada a les necessitats de les famílies. Com es veurà posteriorment en el capítol 7, el temps i l'experiència amb la realitat de les nostres famílies ens obligarà a estructurar de cada vegada més aquests moments.

En darrer lloc, ens crida l'atenció, i perquè no dir-ho també ens tranquil·litza, el *rol de les professionals* que treballen a *La Casa dels Colors*: les educadores són referents importants per a les famílies, i mantenen constantment l'escolta necessària per captar les demandes i necessitats de les famílies. Així, doncs, la seves funcions estan lluny d'assumir el paper d'un professional expert que diu a les mares el que és convenient fer. El perfil de les professionals que intervenen és de mestra.

Rememorant les primeres impressions de l'equip visitant, que amb poc temps començarem a treballar el programa a Palma, aquestes resulten molt positives. Vegem algunes notes de camp:

“Destaco principalment l'ambient tranquil que es respira, la senzillesa de l'activitat a l'hora que es treballen objectius enriquidors per a les famílies, i la naturalitat amb què es relacionen les persones que hi participen. Tant les mares com els infants sembla que estan a gust en aquell espai, realment se'l senten seu i en bona part tal vegada estigui condicionat pel paper de les professionals que hi treballen. Es nota una relació de confiança, complicitat i familiaritat, aspectes indispensables per l'ajuda que s'ofereix a les famílies. Per altra part, la qualitat dels materials i la disposició dels espais dins la casa ofereixen un context educatiu als infants fàcilment reproducible a l'àmbit familiar. L'aspecte lúdic hi és present i es converteix en una important estratègia de relació entre mare i fill.”

(Annex N2)

Així, doncs, aquesta visita es considera com la primera passa en la formació dels professionals, que es complementa amb la lectura d'articles publicats en diverses revistes sobre la dinàmica i l'organització d'aquesta tipologia de serveis¹.

Aquell mateix any una persona de l'equip, na Pamela, inicia una formació de dos anys organitzada a Palma sobre l'observació de nadons seguint la metodologia de la clínica Tavistock de Londres². Aquest curs permet contactar amb una docent del curs, l'antropòloga i psicoterapeuta infantil Valeria, que treballa a la clínica Anna Freud com a terapeuta amb grups de mares i infants, en els *Parent-Toddler Groups*³, un suport grupal per a pares que tenen dificultats en les relacions amb els infants.

Del contacte amb aquesta psicoterapeuta surt la possibilitat d'establir una relació en la que ens oferirà supervisió externa. Al matí assistirà a la sessió amb les famílies, en qualitat d'observadora, i a la tarda es formarà un espai de reflexió conjunta. És així que les professionals disposem ara d'un espai de formació més o menys regular en el que sobretot s'analitza la funció, el rol dels professionals i les intervencions amb les famílies.

Les aportacions de la supervisora resulten importants i impactants per a l'equip. Així, es reflexiona i revisa profundament el paper dels professionals en relació a les famílies i els infants: mirada als infants, increment de l'observació de la relació mare i fill, excés d'intervencionisme en la diada mare-fill i necessitat de reduir els moviments de les professionals adoptant un rol menys actiu.

¹ Citem alguns d'ells: Elorza, C.; Rubio, T. (1999) *Servicios educativos para padres noveles*. Majem et. al (1995) *Dos nuevos servicios de educación no formal*.

² Clínica fundada el 1920 a Londres que a més d'oferir serveis d'atenció psicoterapèutica es dedica a la formació de cursos per a professionals de la salut mental. Entre els cursos destaca una formació específica de vàris anys sobre les tècniques d'observació de nadons.

³ Per a més informació vegeu l'apartat "Programes terapèutics d'intervenció familiar" descrit en el capítol 3.

Els espais d'intercanvi i reflexió també permeten, d'altra banda, reconèixer aspectes positius de la tasca que reforcen la confiança en el rol. Així se'ns retorna la visió que tenim capacitat de crear un clima càlid i afectuós amb les famílies, que l'acolliment que oferim a les famílies és magnífic sense fer distincions a les famílies segons la seva problemàtica o procedència, i que el moment d'atenció als adults és necessari per a aquestes famílies. Contínuament la supervisora recomana focalitzar l'observació en la relació entre les mares i els fills i reduir al màxim les nostres intervencions.

A mode d'exemple reproduïm a continuació algunes notes de camp sobre algunes observacions de la supervisora:

“Intentar crear vínculo entre madre e hijo...Hace falta observar más a los niños y menos a las mamás...Enfatizar el placer del juego, hacerles ver a las madres que ellas tienen otros recursos. Invitar a las madres para que entren en el juego”

(Annex N4)

De l'entrevista amb la supervisora recollim alguna de les seves impressions:

“En la primera visita había demasiada intervención de los profesionales, esto hacía que la madre tuviera dificultades para encontrar su espacio con el niño y [ustedes] podían entrar en competencia con la madre por el niño. Pero después entendieron que la observación es necesaria para poder fomentar la conexión entre madre e hijo y en la segunda visita los cambios más importantes eran que [ustedes] ofrecían más atención en el fomento de la relación madre-hijo. Esto creo que está relacionado con los ámbitos profesionales de los que provenían la gente que trabaja allí. Los movimientos excesivos entorpecen el trabajo, generan ansiedad y sentimientos de persecución en las familias.”

(Annex EPV)

Simultàniament l'equip de professionals ens comencem a interessar per un aspecte tant important com és la relació de vincle afectiu entre mare i fill, influïdes per la visió que ofereix el treball de la supervisora. És així com iniciam un període de lectura de material

relacionat amb la teoria del vincle afectiu de Bowlby (1969). Tenint en compte que algunes de les professionals no tenen formació relacionada amb la psicologia veim la necessitat d'adquirir més coneixements sobre la temàtica. Un dels primers llibres que consultam, a més d'alguns de Bowlby ⁴(1969, 1986), és el del psicoanalista Marrone (2001) “*La teoria del apego. Un enfoque actual*”, en aquell moment publicat. Aprofundim concretament en una sèrie de capítols: el que descriu el desenvolupament i les bases de la teoria del vincle afectiu, i el que parla de la promoció de la salut mental i descriu diferents programes que treballen la temàtica. Aquests materials són realment importants tant per la autoformació de l'equip com per la visió que es dona sobre els programes d'intervenció amb les famílies i la promoció de la salut mental infantil.

D'altra banda, la revisió i lectura d'articles i altres publicacions en què es tracten temàtiques relacionades amb la competència i les habilitats parentals també suposen elements claus per a la formació. Una d'aquestes publicacions important per a nosaltres era el llibre de J. Barudy (1998) *El dolor invisible en la infancia*, que resulta important per adquirir una visió sistèmica sobre els processos de dificultats i maltractaments dels infants.

La revisió bibliogràfica es complementa amb altres publicacions que tracten sobre les relacions en els primers anys de vida dels infants, com ara Brazelton (1982), Kaye (1982) i Winnicott (1978)

A finals de l'any 2003 el Grup de Recerca d'Educació Infantil de la UIB, conjuntament amb l'associació XIAIF, es presenta a una convocatòria nacional d'ajuts a projectes d'investigació científica i desenvolupament tecnològic⁵. El projecte de recerca és ambiciós i complet tant per la temàtica que pretén abraçar com per els professionals que inclou. Aquests provenen

⁴ Concretament llegirem Bowlby, J. (1969) *El vínculo afectivo*, (1986) *Vínculos afectivos: formación, desarrollo y pérdida*.

⁵ Projecte titulat “*Estudio de las habilidades parentales en familias de riesgo con niños de 0 a 3 años y evaluación de un programa socioeducativo destinado a la mejora de las competencias parentales*”.

de diferents àmbits professionals i estan vinculats a diferents universitats i institucions.⁶ El projecte de recerca pel qual es sol·licitava ajut formula, tal i com s'explica en el resum del document, el següent objectiu:

“...observar y analizar las habilidades parentales de un grupo de familias diagnosticadas de riesgo. Posteriormente se quiere diseñar un programa de intervención que permita mejorar las competencias parentales de estas familias en aquellos aspectos más necesarios detectados previamente de cara a prevenir posibles situaciones de maltratos en los hijos”

Malgrat que no es concedeix la beca, el treball que suposa preparar el projecte es considera beneficiós per al programa que tot just acaba de començar, sobretot pel fet que suposa prendre consciència de la importància de sistematitzar el material que fins ara es té elaborat i per la recerca bibliogràfica que posteriorment va ser de gran ajuda als professionals del programa i va servir de referència important.

Després de cinc mesos d'iniciat el programa, la revista Enginy⁷ ens sol·licita l'elaboració d'un article a partir de l'experiència de les primeres sessions. L'article va ser publicat uns mesos més tard, ja dins l'any 2003 i va ser la primera publicació elaborada per les professionals. Interessa, principalment, donar a conèixer la viabilitat d'un servei incipient i com una modalitat possible i amb pocs antecedents a la nostra comunitat. D'aquesta manera a l'article, tal com recull el resum s'escriu:

“descriu la implementació d'un programa socio-educatiu per a infants menors de 4 anys i les seves famílies que es du a terme a una barriada de Palma.”

(Ferrer, Riera, 2003,49)

⁶ Es compta amb investigadors experimentats de l'àmbit de l'educació infantil, la psicologia clínica, la psicoteràpia infantil i la investigació social. Les universitats i entitats que representen són: la Università' degli studi di Pavia (Itàlia), el Centro Infanzia i Adolescenza e Famiglia de l'ajuntament de Pistoia (Itàlia), la Universitat de les Illes Balears, la Universitat de Barcelona, la Clínica Anna Freud de Londres; el Servei d'Infància i Família del Consell de Mallorca; i l'associació XIAIF.

⁷ Publicació anual del Col·legi Oficial de Psicòlegs de Balears,

Cal esmentar que escriure un article suposa un esforç de síntesi i de transmetre la realitat perquè els lectors puguin fer-se una idea de l'experiència com si l'haguessin viscuda. Les professionals pensam que és una bona oportunitat per donar a conèixer el que fa poc hem iniciat i a l'hora podrem percebre l'interès que suposa per a la població en general i el professionals especialitzats.

Les reflexions que ens fem a partir de l'elaboració de l'article tenen una influència cabdal en el seguiment del programa. Redactar l'article permet constatar, una vegada més, la importància de l'avaluació sistemàtica per incrementar l'eficàcia i la necessitat de la revisió continua de la metodologia de treball que es duu a terme tant amb les famílies com amb les institucions en les que es manté relació (serveis socials, sanitaris, de protecció a menors, etc.).

La documentació per a presentar el programa

Des del principi sorgeix la necessitat, per part de l'equip, de documentar el treball amb diverses finalitats: donar divulgació al programa, sol·licitar ajuts econòmics o, senzillament, perquè a través de la revisió de la documentació recollida ens permetrà anar desenvolupant continguts i reflexionar sobre la pròpia pràctica.

És així, doncs, que donar a conèixer el programa és un objectiu present i important, la millor forma de fer-ho és preparar i presentar material visual que exemplifiqui la feina que es fa. Des del principi tenim clar que és necessari documentar tot el que fem, i per això a les sessions utilitzam tècniques de enregistrament visual, prenem notes de camp, etc. D'una banda, documentar permet mostrar a altres la feina, a través de la documentació tenim l'oportunitat de fer públic el que fem. Tenim present que hem de mostrar dades i imatges del que transcorre a l'Espai Familiar però hem de valorar que siguin fidels i, sobretot, comprensibles per als altres.

D'altra banda, recollir dades i documentar ens permet revisar la feina. En aquest sentit, tal com diu Hoyuelos (2007,9):

“La documentació comporta establir una distància –un nou punt de vista– sobre la nostra feina. Esdevé una ocasió preciosa per discutir i confrontar les reflexions i les síntesis dels nostre projecte. És una ocasió per rellegir els processos d'aprenentatge”

És important que la documentació sigui de qualitat i atractiva, seguint a Hoyuelos (2007), i ha de contemplar una qualitat estètica i unir el contingut i la forma en harmonia.

La documentació recollida ens permet donar divulgació al programa, ens servim d'ella per poder presentar-ho a institucions que pensam que ens podrien oferir suport i ens serveix també per sol·licitar ajusts econòmics. Però la manca de recursos al principi és evident i es redueix a poder enregistrar algunes imatges de les sessions que hem fet fins ara.

Tan sols un mes després d'haver iniciat les sessions, l'equip organitza una trobada amb la intenció que els visitants es puguin fer una idea exacta d'allò que feim a l'Espai Familiar i s'aprofita per mostrar el vídeo que s'havia enregistrat. Els professionals que hi assisteixen són representants de les diverses institucions que mostren interès pel programa: terapeutes del Servei d'Infància i Família ⁸, la cap de servei dels serveis socials de l'ajuntament de Palma, pediatres del centre de salut del Camp Redó, i tècnics del centre municipal de serveis socials Nord. Aquesta trobada suposa un repte perquè permet explicar no allò que es té intenció de fer sinó allò que ja s'ha començat a fer. Les reaccions i les respostes que

⁸ El Servei d'Infància i Família és la secció que depenent de la Direcció General de Menors (Institut Mallorquí d'Afers Socials) gestiona els programes terapèutics d'atenció a la infància i les famílies. El servei actua de manera descentralitzada al territori de l'illa de Mallorca apropant-se a les famílies i als professionals en el seu municipi de residència i a nivell de xarxa, grupal, familiar i individual. Els programes psicoterapèutics gestionats per aquest servei estan especialitzats en la intervenció familiar per a la millora de les habilitats parentals i en el tractament de les seqüeles dels maltractaments i abusos soferts pels infants. Per a més informació consultau http://www.imasmallorca.com/usuarios.php?usu_ID=13.

demostrin els professionals representen una bona raó per continuar endavant amb el projecte. Cal esmentar que des de l'equip vèiem necessari convocar aquesta reunió també com a forma d'agraïment a la confiança dipositada en el programa.

D'aquesta trobada surt la idea de mostrar les imatges i presentar el programa als que són els gestors del Consell de Mallorca⁹. La finalitat principal és donar a conèixer la tasca feta amb el seu suport (principalment de l'espai i de l'interès mostrat pels seus tècnics) i donar continuïtat, fins i tot, si és possible, creixement al programa. Si bé els representats institucionals veuen necessari un programa d'aquestes característiques no es té clara la viabilitat econòmica d'incrementar el suport que s'ha donat fins ara. Malgrat els entrebancs, l'associació i l'equip decidim donar continuïtat al programa després de l'estiu i arriscar la situació econòmica reduint al màxim les despeses i estant atentes a les futures subvencions que puguin oferir-se des d'altres administracions.

La difusió del programa esdevé una necessitat

La necessitat de divulgar el programa, ja no únicament a tècnics especialistes sinó al públic en general i, com una forma de mostrar les activitats i els objectius, fa que a final d'any l'associació decideixi dissenyar un tríptic a on es recullen els principals trets d'identitat i es resumeix la seva filosofia. Es contacta amb un dissenyador gràfic a qui se li encarrega el disseny i s'editen tríptics i pòsters on de forma resumida es descriu l'activitat perquè les institucions la coneguin i es pugui donar difusió del programa. Elaborar una publicitat requereix un procés de reflexió i de selecció de continguts. Es té molt clar que en el material de publicitat s'hi ha d'incloure en poques paraules tot el que es fa a l'espai, el que es pretén i a qui va destinat. Però també és important que el llenguatge que s'empri resulti comprensible per a qualsevol col·lectiu, professionals i famílies en general. Així, es recull

⁹ Així, un mes més tard, en el mes de juliol, es presenta el mateix vídeo i una primera memòria de les activitats, de l'assistència i les característiques de les famílies durant els dos primers mesos a la Consellera de Benestar Social del Consell de Mallorca juntament amb altres caps de la mateixa institució.

una definició concreta de què és l'Espai Familiar, que hi poden trobar els infants, que hi poden trobar els pares i mares, i com funciona. Reproduïm a continuació el format de la publicitat:

L'Espai familiar és un espai integrat al barri perquè pares i mares amb els seus fills i filles menors de 3 anys se puguin trobar cada setmana per compartir jocs i converses.

Què hi poden trobar els infants?

- ▶ Altres infants per jugar i aprendre a relacionar-se.
- ▶ Un espai material per jugar i experimentar.
- ▶ Un espai on l'infant pugui experimentar i descobrir capacitats i recursos personals.
- ▶ Situacions que els permetin viure moments de separació amb les mares i pares de manera tranquil·la.

Què hi poden trobar els pares i les mares?

- ▶ Un espai per jugar i compartir moments amb els fills.
- ▶ Nous recursos de cura a la millora de la relació entre pares i mares i fills.
- ▶ Un espai on els pares i les mares poden descobrir i les capacitats i els recursos del seu propi fill.
- ▶ Situacions per aprendre a viure moments de separació amb l'infant de manera relaxada.
- ▶ Altres famílies amb qui compartir i experimentar el dia a dia dels fills.
- ▶ Un grup de treball per compartir amb altres famílies el suport en l'educació dels fills.

Com funciona l'Espai familiar?

L'Espai familiar de start-up de la xarxa durant 2 hores a la propietat de pares i mares amb els seus fills petits.

Durant aquest temps es pot jugar, explicar contes, aprendre a cuidar, donar biberons als infants i prendre l'arròs amb un cartó mentre s'espera i compartir algunes inquietuds, afusillat i programat en l'educació dels infants.

Para más información

Tel.: 656 696 454

xdaif@ono.com

XARXA D'INICIATIVES D'ATENCIÓ A LA INFÀNCIA I FAMÍLIES

Espai familiar

Un espai pensat per als infants de 0-3 anys i les seves famílies

Mentrestant el Consell Insular de Mallorca organitza una reunió de treball entre les diverses entitats que col·laboren amb el departament de Serveis Socials del Consell de Mallorca amb l'objectiu principal que cada una doni a conèixer la seva tasca en el sector de la prevenció, de la infància i la família. Aquesta és la primera vegada que l'equip exposarà el seu programa de forma pública a altres col·lectius professionals relacionats amb el seu àmbit d'intervenció i, per tant, s'ha de preparar una bona exposició que, de forma resumida i amb un curt espai de temps, pugui donar a conèixer quins són els nostres objectius i la tasca concreta que es duu a terme.

Tanmateix tot i tenint relacions amb el Consell Insular a través de la direcció general de Menors s'haurà d'esperar fins a principis del proper any 2003 en que se signa formalment un conveni amb el departament de Menors del CIM, encara que sense contemplar cap finançament.

A partir del segon trimestre de l'any 2002 l'associació XIAIF comença a treballar intensament en la difusió del programa per poder assegurar-se una implementació sòlida

amb un mínim de continuïtat. La modalitat de sol·licitar subvencions a institucions públiques sembla que és una primera passa vàlida que asseguraria el desenvolupament del programa. En aquest sentit, valoram necessari el suport econòmic provinent de les administracions públiques perquè així hi hauria més implicació per part de les institucions i seguint amb la filosofia que el programa havia de convertir-se en un servei públic a l'abast de tota la població. La situació ens mostra que es fa necessari trobar ajuts per a la continuïtat del programa i es pensa que aquest és un bon moment a causa del canvi polític de l'any 1999: el canvi de govern a les Illes havia deixat el panorama en una situació d'impulsar noves polítiques socials començant, per exemple, creant una Conselleria de Benestar Social.

És així que es reben col·laboracions per part de la Regidoria d'Acció Social de l'ajuntament de Palma, de la Conselleria de Benestar Social del Govern Balear i d'una fundació privada que permet invertir en material bàsic per adequar l'espai i fer front a algunes despeses de personal. Tanmateix, malgrat els esforços, no totes les subvencions sol·licitades foren concedides. No obstant això, consideram que només el fet d'haver-les de sol·licitar suposa una millora pel que fa a la capacitat de gestió. D'una banda, la necessitat permet a l'equip de l'associació establir els primers contactes institucionals de presentació del projecte ja que sovint, prèviament a fer les gestions burocràtiques de demanda d'ajut econòmic, es mantenen entrevistes amb els dirigents responsables per tal de donar a conèixer el programa. D'altra banda, sol·licitar subvencions significa ajustar-se a seguir un esquema d'elaboració del projecte amb el que encara no hi estem del tot familiaritzats. És així com ens preparam per assumir gestions administratives i econòmiques, tant necessàries per a qualsevol entitat. En aquest sentit són de gran ajuda també les consultes a una gestoria administrativa i fiscal que, tenint experiència en aquest àmbit, ens ofereix assessorament per fer millor aquesta tasca.

La recerca d'ajut econòmic obliga, doncs, a programar una sèrie de visites amb representats de les administracions públiques i a oferir una atenció especial a la preparació d'aquestes visites. És així com de les primeres sessions amb famílies que es duen a terme s'extreuen una sèrie d'imatges enregistrades en vídeo i, gràcies al suport del Grup de Recerca d'Educació Infantil de l'UIB, es realitza un vídeo a on es veuen reflectits els objectius i l'organització de l'Espai Familiar.

Cal esmentar que les primeres institucions que donen suport al programa ho fan principalment a través d'alguns dels seus professionals que creuen en el programa i aposten per ell. Aquestes són el Consell Insular de Mallorca, concretament la Direcció General de Protecció al Menor, el centre de Salut del Camp Redó i posteriorment el Centre Municipal dels Serveis Socials Nord. Pel que fa al Consell Insular de Mallorca es rep suport a través del Servei d'Infància i Família i, més concretament, del seu coordinador. Aquest ens explica la tasca que desenvolupen:

“...la sección de Infancia y Familia es un dispositivo terapéutico para niños con dificultades y secuelas derivadas de los maltratos, negligencia y descuidos y abuso.”

(Entrevista ETS)

En realitat, els psicoterapeutes que treballen en aquest servei senten el recurs de l'Espai Familiar com un complement a la seva tasca i un espai privilegiat d'observació de les relacions entre mares i fills en un context natural. L'entrevista al coordinador d'aquest servei confirma aquesta idea:

“Mi impresión cuando presentasteis el proyecto fue ver que tratabais un tema que era súper complementario con lo que nosotros hacíamos. Ciertamente, no es casual que en ese sentido el primer espacio físico que hicisteis fuera en nuestra sede pero...es más yo en mi misión decía “bueno es que esto tiene que formar parte de un espacio más amplio que trabaja con las familias y los niños desde muy abajo” y de alguna manera yo, en algún organigrama incluía para

estas familias como un proyecto externo complementario con unos proyectos que nosotros hacíamos.”

(Entrevista ETS)

Per altra banda, d'un primer contacte amb els serveis sanitaris de la barriada es detecta la impressió dels pediatres que es fa necessari oferir una atenció més individualitzada que la pura consulta externa, i un suport continuat a un cert nombre de famílies pel que fa a la manera de tenir cura dels infants.

“A vegades veus des de la primera visita, quan dus molts anys veient nens i tal, la manera d'agafar el nen, la manera de mirar el nen...”

(Entrevista ETV)

Així, es concerta una visita al centre de salut del Camp Redó i s'explica el projecte a dues pediatres sensibilitzades amb la pediatria social. Sembla que els programa els agrada i pensen que es podria convertir en un bon suport a la seva tasca, sobretot, per les característiques de les famílies que atenen. Ràpidament detecten famílies possibles per assistir-hi: són tres famílies del barri que coincideix que són usuàries del centre de serveis socials de la zona. Aquestes professionals proposen que es contacti amb el centre municipal de serveis socials, ja que els pediatres mantenen relacions amb els serveis socials, tenen reunions sistemàtiques, un cop al mes, per tenir intercanvis sobre les famílies que presenten més dificultats.

A l'equip de l'associació ens sembla una bona opció la possibilitat de treballar amb els diferents serveis de la barriada en un intent d'establir un treball en xarxa. Complementar les actuacions i mantenir contacte i comunicació és un bon principi, permet que, tal vegada en un futur, l'Espai Familiar és pugui convertir en un centre de referència per a la barriada.

Així, es contacta amb el Centre Municipal de Serveis Socials Nord. Els seus tècnics, una vegada presentat el programa, el valoren positivament com un recurs a incorporar en el seu

centre per oferir a les famílies. Aquestes professionals proposen establir relacions de manera formal, presentant el programa als serveis centrals amb el seu aval i intentant signar conveni amb l'Ajuntament per poder derivar famílies i comptar amb suport econòmic. D'aquesta manera, i a partir del seu consell, es prepara una nova reunió a mantenir amb el Director General d'Acció Social i es rep el seu suport. És la primera passa per reconvertir una subvenció en un conveni que permetria consolidar les relacions i garantir la continuïtat del programa.

Del relat fet fins ara es pot desprendre que existeix interès pel programa per part de les institucions, a través dels tècnics que les representen. És un interès positiu i perceben la necessitat de dotar la barriada d'un recurs semblant al que nosaltres proposam. Els tècnics d'atenció primària valoren el servei com espai de referència i de suport per a la població de la barriada, i els tècnics que duen a terme una intervenció secundària, més terapèutica, com és el cas del SIF perceben el programa com un ajut en el seu treball sobre la millora de les habilitats i competències parentals.

6.2 Les primeres sessions

Qualsevol iniciativa necessita un temps de preparació per començar a posar-se en marxa. En el nostre cas, s'han de contemplar tots i cada un dels elements necessaris per iniciar un programa en el que l'objectiu és treballar amb famílies que presenten certes mancances. Cal dir que la principal finalitat del programa, com hem descrit en el capítol 5, sempre ha estat promoure iniciatives de caire social per atendre als infants i les seves famílies però la manera de dur-les a terme no sempre és un camí fàcil. Tanmateix la qualitat és un aspecte que ha de ser-hi present i si per això cal començar poc a poc i amb dosis petites és així com extraurem un procés de reflexió sobre les accions que duim a terme.

Com hem vist, doncs, iniciem el camí de preparació coneixent programes semblants, amb un procés d'autoformació important a través de la recerca documental i amb el contacte amb persones expertes en la matèria i que amb la seva experiència ens poden donar suport professional.

També hem vist com la gestió i presa de contactes amb institucions forma part d'aquest procés inicial. La finalitat és que la implicació amb les administracions públiques hi sigui present d'una o altra manera, ja sigui amb col·laboració econòmica o aportant famílies que es puguin beneficiar del programa.

El programa Espai Familiar necessita d'un espai físic a on poder desenvolupar les activitats i atendre les famílies. Una de les entitats que s'hi implica, com ja hem dit, és el Consell de Mallorca i la seva primera aportació és cedir un local a on es pugui desenvolupar el programa. L'espai que inicialment s'utilitza acollirà als grups de famílies fins l'any 2007.

A continuació convidam al lector a seguir la trajectòria temporal del que varen ser els principis del programa. Així, descriurem l'espai físic a on s'han fet les sessions, les inquietuds, dificultats i adaptacions de les primeres professionals que hi hem participat, com s'han dut a terme les primeres dinàmiques de les sessions, quines són les característiques de les primeres avaluacions de les sessions i, especialment, alguns trets de les primeres famílies que han participat en el programa.

L'espai físic

Com ja hem explicat en el capítol 5, l'Espai Familiar inicia la seva singladura a l'espai destinat com a sala de psicomotricitat de l'edifici de la Llars de la Infància.¹⁰

A continuació comentarem l'organització de les diferents zones en què es divideix l'espai. Cal esmentar que la distribució de l'espai ve justificada per la influència del vessant educatiu de les professionals, la seva experiència ofereix un model d'organització d'espai i temps idoni per al programa i amb una validesa demostrada en els àmbits de treball de la primera infància.

Així, a l'espai trobam una diversitat de zones, concretament sis, cada una d'elles delimitades i amb un sentit i una funció específica¹¹.

- *espai de nadons* (fotografia 1): davant el mirall, que ocupa tot una paret, s'hi posen matalassos a terra coberts amb una tela de tacte agradable que convida a descansar i permet que l'infant estigui estirat i els adults a prop d'ell.
- *espai motriu* (fotografia 2): s'aprofita una estructura d'escuma en forma d'escala, una rampa i uns matalassos
- *espai de joc simbòlic* (fotografia 3): s'hi col·loca una cuineta de fusta i amb un coixí quadrat es fa un espai a on es posen pepes, bressols, etc. També es monta un racó de perruqueria.
- *espai del berenar i de pintar* (fotografia 4): una taula rodona petita permet que els infants s'asseguin al seu voltant per pintar, construir trencaclosques i berenar.
- *espai de tertúlia* (fotografia 5): una taula gran amb cadires grans serveix per delimitar la zona en que s'ubicaran els adults per poder prendre un cafè, parlar i fer manualitats amb les mares

¹⁰ Remetem al lector al capítol 5 a on trobarà descrites algunes de les característiques de la sala. Podeu consultar també l'annex 4.1. Si bé al principi l'espai que ocupàvem era només la sala de psicomotricitat, amb el temps ampliàrem l'espai i incorporàrem una sala contigua, arribant així a disposar d'una superfície total de 53,20 m.

¹¹ El lector trobarà una descripció més detallada de les funcions de les diverses zones en el capítol 7, concretament en el subapartat 7.2.1 en el que s'analitza el context físic i l'evolució al llarg del programa.

- *espai d'higiene* (fotografia 6): un canviador de fusta permet que les mares còmodament puguin canviar els bolquers els seus fills.

Fotografia 1

Fotografia 2

Fotografia 3

Fotografia 4

Fotografia 5

Fotografia 6

Al llarg dels anys aquest racons van sofrir petites modificacions i adaptacions segons les necessitats observades, com es veurà en el capítol 7. Per exemple, s'hi incorporarà més

tard un espai de lectura de contes (fotografies 7 i 8) construït amb matalassos a terra convidant al descans i a compartir un llibre entre mare i fill.

La incorporació d'infants de més edat permet observar que la zona motriu provoca certa dispersió i un excés de moviment en els infants i així es va transformant posant-hi un coixí corbat que serveix de balancí (fotografia 9).

Més tard, es dissenya una zona dedicada a les construccions (fotografia 10) que afavoreix la interacció entre pares i fills, sobre tot a partir de la incorporació de pares a les sessions, ja que s'observa que construir és un joc que agrada als pares i que comparteixen amb els fills.

Fotografia 7

Fotografia 8

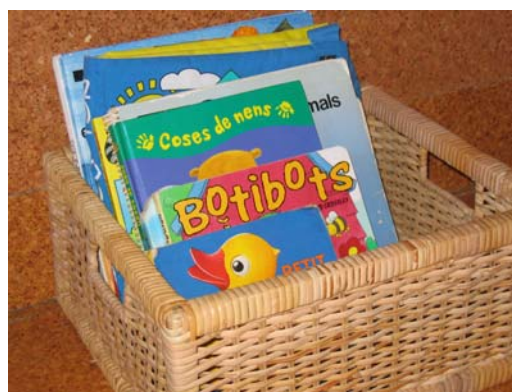

Fotografia 9

Fotografia 10

Els espais es completen amb *material* adequat i adaptat a les necessitats dels infants (fotografies 11 i 12): paneres d'instruments musicals, paneres de tresors, peluixos, contes, material de pintura i manipulació (fang, plastilina, etc), cotxes, trencaclosques, pepes, estris per a la cuineta, animals, etc.

Fotografia 11

Fotografia 12

Les primeres professionals que intervenen a les sessions

Les primeres sessions són organitzades i conduïdes per tres professionals amb perfils diferents: una mestra és d'Educació Infantil, una altra és pedagoga i l'altra és psicòloga. Aquestes tres persones són les que, de forma consensuada, organitzam la dinàmica de les sessions, l'organització de l'espai i els materials, les gestions necessàries, la selecció de les famílies, etc. També decidim que les que estaran al capdavant de forma estable, aspecte molt important com es veurà més endavant, en l'atenció a les famílies i els infants serem na Carmela i jo, mestra i psicòloga respectivament. Les raons que ens duen a prendre aquesta decisió són diverses. D'una banda, en nosaltres hi convergeixen els dos perfils professionals que consideram necessaris per a l'atenció a les famílies. D'altra banda, existeix una raó de tipus pràctic que és la disponibilitat horària d'ambdues, les sessions es duen a terme al matí i les situacions laborals actuals ens permeten poder establir un compromís ferm per assistir-hi. També consideram que atès el nombre de famílies que començaran és suficient que siguin només dues les professionals estables i una altra que assumeixi les tasques d'observació i de valoració de la sessió. És així que na Pamela assisteix esporàdicament a les sessions i dona suport quant a la preparació, observació i avaluació de les sessions i del programa en general. Consideram importantíssim aquest rol, ja des de l'inici és una figura que s'incorpora com un pilar indispensable per a l'eficàcia del programa. Comptar amb una

persona que es manté a la reraguarda, amb una posició d'observadora no participant permet mantenir la distància necessària per afinar la reflexió crítica i ajuda a construir un procés creatiu. Les paraules recollides a l'entrevista amb na Pamela ho confirmen:

“Va ser un privilegi poder estar d'observadora les primeres sessions perquè em varen permetre aquesta distància que afavoria la comprensió de les situacions, no ha estat fins a 3 anys més tard que he participat activament de les sessions. Assumir aquest rol d'observador no participant també ens va ajudar a anar sistematitzant el protocol d'observació.”

(Annex EPP)

Les sessions comencen en el mes de maig del 2002 i es fan deu sessions, cada dilluns, de forma continuada.

Ja hem mencionat que l'espai que s'utilitza és compartit amb altres serveis i això fa que cada setmana ens trobem amb una sala buida. Aquest fet ens obliga a acudir-hi mitja hora abans per poder col·locar i organitzar tot el material del que disposaran les famílies.

Gairebé ja des de les primeres sessions ens qüestionem el rol que hem d'assumir les professionals en relació a les famílies. El referent de la *Casa dels Colors* juntament amb reflexions individuals i conjuntes de l'equip posen el punt de partida sobre el rol a assumir, si bé no es comença a treballar-hi en profunditat fins anys després, com es detalla en el capítol 7.

Vegem algunes notes de camp del meu diari personal escrites un mes abans d'iniciar les sessions:

“Quan fèiem escoles de pares (fa més de quatre anys!) organitzades per les dinàmiques associacions de pares i mares i pels preocupats mestres sobre la relació entre pares i fills sovint jo mateixa em preguntava: què podríem fer perquè els pares que realment necessiten la informació i formació sobre el seu rol assisteixin a les sessions ?

Una vegada acabada l'escola de pares, després de vàries sessions, a la reflexió conjunta amb els organitzadors gairebé sempre es sentia la mateixa frase: "Quina llàstima que no han vingut tots! Han vingut justament els que menys ho necessiten i els que realment els fa falta saber això no venen!" Per una part ens deixava a tots un gust decebedor i a mi personalment em creixia un dubte: què podem fer perquè rebin aquests missatges que els volem oferir les famílies més mancades de recursos?.

Ara amb el temps he après allò que "si les famílies no s'acosten a les escoles de pares hem de fer el possible perquè la formació de pares s'acosti a les famílies". Així d'aquesta manera puc reflexionar avui amb un dels objectius dels espais familiars: apropar-se a les famílies, comprendre-les i fer fàcil la seva tasca no demostrant-los que nosaltres en sabem i elles no, sinó escoltar-les, empatitzar amb elles, respectar-les i treure'n el millor, allò tant bo que tenen i que tots tenim guardat dins nostre".

(Annex NI)

La regularitat d'assistència de les primeres famílies i la previsió de continuïtat del programa, una vegada passat l'estiu, ens fan plantejar la necessitat d'incorporar una tercera persona que en certs moments es pogués ocupar dels infants mentre els adults compartim conversa. D'aquesta manera l'equip d'atenció a les famílies s'incrementa passant a ser tres les que participam de forma activa i continua a les sessions i continuant mantenint la persona externa que ofereix suport¹². Cal esmentar que la incorporació de nous professionals ha estat sempre un aspecte present, així com la possibilitat que el programa esdevengui un espai de formació per als professionals que treballen amb famílies.

Les primeres dinàmiques de les sessions

A les primeres sessions es va conformant la dinàmica a seguir durant les dues hores amb les famílies, i es va oferint un ritme diferenciat per moments. Òbviament la primera sessió serveix per presentar l'espai, per explicar els objectius i perquè les famílies i les professionals ens coneguem i anem establint relacions de confiança.

¹² La persona que ofereix suport adopta el rol d'observadora no participant i suport a la documentació.

Haurà de passar dues o tres sessions fins que no s'introdueixi un ritual a l'entrada en format cançons i que serveixi com a retrobament del grup. Els primers dies serveixen perquè les persones entrem en contacte, ens anam saludant, parlem de manera informal i els infants es dediquen a explorar l'espai i a jugar amb els materials que tenen al seu abast. Una característica d'aquests primers dies és la flexibilitat en l'organització, no hi ha gairebé res planificat. El més important és esbrinar, per part de l'equip, les activitats que més atreuen a les famílies: l'objectiu que ens plantejem és que tots se sentin a gust i amb ganes de tornar la propera setmana. Així s'observa que la diferenciació de la sessió en dos grans moments, l'atenció als infants amb interaccions lúdiques i el moment dels adults prenent un cafè i parlant de manera informal, resulta atractiu i és satisfactori per les famílies en general.

Durant el moment d'avaluació de la segona sessió és quan ja tenim clar que s'ha de marcar un temps diferenciat per a cada activitat i a partir de les propostes verbals que ens facin les famílies. Observam que per a les mares resulta molt atractiu el moment distès del cafè, que tenen necessitat de parlar i expressar opinions i també de contar aspectes de la seva vida personal. D'aquesta manera ho recollim dels documents d'avaluació que enregistram les professionals una vegada acabada la sessió:

“...la setmana que ve proposarem instaurar els moments: moment informal d'entrada, moment de diada mare-fill, moment del cafè, moment de manualitats i moment de cloenda que sigui col·lectiu”

(Avaluació sessió, 20-05-2002)

A la tercera sessió veiem convenient, a partir de la proposta de les mares, incorporar una estona perquè els infants berenin, és una oportunitat per treballar entre d'altres els hàbits d'alimentació, a partir de l'observació que els infants presenten dificultats a l'hora de menjar fruita. Demanem a les mares que duguin fruita a la sessió i així els nins i nines podran berenar.

És a la quarta sessió que, en el primer moment, incorporam la posició d'asseguts a terra fent una rotllana i cantam algunes cançons infantils, ritualitzant així aquest moment i eliminant l'aspecte més informal de l'entrada. Després seguim amb un temps de joc, el berenar dels infants i el moment del cafè alhora que es parla de temes relacionats amb els infants i es fa una activitat manual (sonalls amb materials reciclats, trencaclosques amb fotografies dels infants, etc.), per acomiadar el dia cantam tots junts una cançó. Començar i acabar la sessió de la mateixa manera ho valoram com un aspecte important, simbolitza la salutació inicial i la preparació per a la resta del temps i l'expressió d'haver compartit unes hores agradables i profitoses per a tots. Introduïm els rituals com elements significatius i com a constructors d'identitat del grup. Dia a dia ens anam adonant que l'estructura de la sessió és important, dóna forma i serveix de referència per a les famílies, sembla que tranquil·litza saber així a cada moment el que es farà posteriorment.¹³

Les primeres avaluacions de les sessions

Des del primer dia tenim clara la importància que suposa recollir observacions diàries que ens permetin avaluar la sessió. Aquestes observacions són una bona eina, serveixen per introduir canvis, per modificar i, sobretot, per a millorar l'activitat en general i certs aspectes concrets del programa. En aquest sentit, les aportacions de la persona que fa d'observadora, na Pamela, són valuosíssimes i l'experiència que té en aquest camp serveix per no perdre de vista la necessitat de la continua reflexió i avaluació.

“Aquesta experiència d'observació ha estat una font d'alimentació per a la meva docència en l'assignatura de Metodologia observacional, m'ha ofert exemples i recursos, de la mateixa manera que els meus coneixements en aquesta disciplina han afavorit una major sistematització i rigurositat en l'avaluació i recollida de dades de les famílies participants en el programa”

(Annex EPP)

¹³ El lector trobarà una explicació més àmplia sobre aquests aspectes en el capítol 7.

Consideram que perquè l'observació sigui rigorosa i útil és necessari que parteixi d'un planificació anterior. En aquest sentit, fem referència a la planificació prèvia que hem fet a principi del mes de maig, abans d'iniciar les sessions, i que ens serveix de guió de treball. A més a més, tenir un registre escrit de la planificació ens aporta certa dosi de seguretat a l'equip.

La planificació queda reflectida en un document anomenat "Sessions Espais familiars" on es recullen diversos aspectes: les dades de les primeres famílies participants, els recursos que es poden treballar amb els pares a les sessions (capsa de jocs, quadern casa-espai familiar, decoració de l'espai, plafó d'identitat del grup, etc.), com rebre i presentar el servei a les famílies, l'organització dels espais i la selecció de materials, l'organització de les sessions, els moments compartits entre pares i fills (que es titulen "situacions educatives amb els nins"), els possibles temes de tertúlies amb els pares, i com s'ha de fer l'avaluació del servei.

Per tal de dur un registre de les observacions es dissenya un primer format de full d'avaluació anomenat "Avaluació sessions Espai Familiar" on s'intenta recollir allò més significatiu del que ha succeït i, sobretot les intervencions futures que s'han de fer¹⁴.

Recollim algunes de les observacions que es reflecteixen en aquests primers documents d'avaluació de les sessions com una mostra de la tasca que es realitzava, fins i tot, de les primeres dificultats amb què ens trobam.

"Primeres impressions:

- Dinàmica molt relaxada, de prendre contacte.
- Venien amb ganes i curiositat.
- Molta flexibilitat a la sessió

Moment de tertúlia:

- Canviar d'espai cap a la taula crea una dinàmica diferent al grup.
- Temes per a la propera sessió: iniciar la sessió amb la darrera activitat de la setmana anterior

¹⁴ En el capítol 7 el lector trobarà un apartat on es descriu de forma detallada l'evolució de cada un dels instruments d'avaluació que es fan servir en el programa

- Intervencions futures: aprendre a escoltar el que parla

Dinàmica del grup:

- Observar a la propera sessió què passa amb els infants quan les mares se'n van a fer el cafè? Com viuen l'allunyament de la mare?

Intervencions futures:

- Poc a poc, anar incorporant el ritme de la sessió: entrada, cafè, sortida
- Fer una avaluació de la sessió anterior al principi de la sessió: "Què recordam de la setmana passada?"
- Al final de la sessió acabar amb les preguntes: "Us ha agradat venir? Us heu trobat bé?"

(Avaluació sessió, 13-05-02)¹⁵

A la segona sessió sentim la necessitat d'incloure en aquest document les observacions individuals de les famílies. D'aquesta manera, una vegada conegudes les famílies participants en el programa elaboram un document més detallat a on es recullen les observacions de cada una de les famílies diferenciant les observacions en les diferents sessions. Més tard, com es veurà en el capítol 7, aquest document sofriria una transformació important.

Com es pot veure, els documents elaborats representen una ajuda per reflectir els aspectes més importants i permeten fer una revisió del dia a dia. Així a la quarta sessió anotam les primeres dificultats que sentim tal com es reflecteix en el següent fragment:

"- Moment d'entrada i joc lliure infants:

Tots han arribat més tard, a partir de les 10,20. Na N. ha estat la primera, s'ha trobat malament de sentir-se sola. Això retrasa tota la sessió. Els nins tot d'una comencen a jugar, es saluden i pareixen contents de trobar-se.

Intervencions futures:

Esperam si torna a passar i si passa fer alguna referència al fet d'arribar tard. Fer un registre de l'hora que arriben. Insistir en avisar quan no han de venir."

(Avaluació sessió, 10-06-2002)

¹⁵ Aquesta va ser la primera sessió del programa

Però també hi trobam resums importants que relaten allò més significatiu de les sessions. En aquest sentit, aquests registres esdevenen autèntics instruments de narració que ens permeten guardar memòria d'allò que passa a les sessions. Vegem un altre fragment:

“- Moment de joc diada mare-fill:

Decidim no fer aquest moment ja que vindrà la pediatra i per tenir més temps a la tertúlia.

- Moment de la tertúlia:

Avui ha vingut la pediatra del Camp Redó i s'han tractat diferents temes, les mares han fet preguntes sobre:

- la son: horaris i ritmes necessaris
- bolquers: quan llevar-los
- accidents domèstics lligats també amb l'alimentació
- quan deixar de donar mamar
- mossegades
- sol i platja”

(Avaluació sessió, 24-06-2002)

Veiem, per tant, que les avaluacions de les sessions forment part del conjunt del programa i serveixen per fer un seguiment i valorar el desenvolupament de les sessions dia rere dia. Des del primer dia el treball de l'equip s'ha contemplat dividit en dos grans moments per a cada sessió: el temps dedicat a les famílies i el temps emprat en avaluar. Consideram que tant important és la sessió com la reflexió posterior. Aquesta és una característica del programa que hem mantingut des dels inicis i que hem anat treballant per a la seva millora.

“...recuerdo las sesiones de reflexión que hacían ustedes y la importancia que creo que tiene la evaluación una vez terminada la sesión. Poder analizar como se siente cada una de las profesionales es importantísimo, compartir las actuaciones, las dudas y los sentimientos, analizar la sesión conjuntamente permite descubrir muchas cosas que en la sesión uno no sabe muy bien porque actuó de una u otra manera. Y sobre todo sirve para poder reflexionar sobre las propias vivencias.”

(Annex EPV)

Les primeres famílies que hi assisteixen

Com ja hem dit, en el mes de maig del 2002 s'inicien les sessions. Les trobades duren dues hores i es produeixen el mateix dia de la setmana. En principi es duen a terme tots els dilluns de 10h.a a 12h. i més tard es canvia a divendres a demanda de les famílies.

Les primeres famílies que hi assisteixen són:

1. Mare amb el seu nadó de 2 mesos derivada des dels Serveis Socials.
2. Mare i pare amb un infant de 12 mesos que presenta un retard psicomotriu, en fase de valoració. La família ve derivada des de Serveis Socials i del Centre de Salut, de pediatria.
3. Mare amb una discapacitat física i que acudeix amb els fills bessons de 24 mesos. Els envien des del servei de pediatria del barri.
4. Mare amb un fill de 24 mesos, l'infant presenta un retard evolutiu. La família hi acudeix a proposta del SIF.
5. Mare amb una filla de 24 mesos derivada per Serveis Socials, amb dificultats familiars.

Al cap de poques setmanes s'afegeixen altres famílies al grup:

6. Una mare amb dos fills bessons de 36 mesos, derivada per SIF i amb problemàtica diversa.
7. Mare amb un fill de 24 mesos, veïna de la família 5. És tracta d'una mare primerenca, fa pocs mesos que viu a l'illa i disposa de poc suport.

La informació de les famílies és recollida a través d'un full de derivació¹⁶ que l'equip hem dissenyat i que es demana al tècnic que fa la derivació de la família que l'empleni. Aquest document amb el temps, i a partir de la reflexió, sofrirà alguna petita modificació perquè s'hi introdueixen noves dades.

¹⁶ Vegeu annex núm. 3.I

La fitxa d'informació de les famílies recull la informació mínima perquè l'equip puguem conèixer algunes dades importants relacionades amb la família, l'infant, les característiques de l'habitatge i altres informacions específiques com ara la situació laboral dels pares, etc.

A continuació exposarem breument algunes característiques de les primeres famílies participants. Cal esmentar que són informacions extretes de l'arxiu de documents de l'associació XIAIF i que no es reproduceix literalment tota la informació a fi de preservar la intimitat de les famílies i fent ús de la confidencialitat.

Família 1:

Família derivada per el Centre Municipal de Serveis Socials Nord i composta per un pare, una mare i un únic fill de tant sols dos mesos d'edat, a l'Espai Familiar assisteixen mare i fill. L'infant ha estat prematur i les circumstàncies de soledat de la mare (el pare treballa tot el dia i no compta amb família extensa) fa pensar als tècnics que necessita d'un suport social. L'objectiu és que la mare disposi d'un lloc de referència a on d'una forma continuada es pugui relacionar amb altres famílies i sortir de l'aïllament que sent davant la maternitat.

Família 2:

La derivació d'aquesta família es fa conjuntament des dels serveis socials de la zona i el centre de salut. És una família nombrosa, tenen tres fills i la mare està embarassada de cinc mesos. Hi assisteixen el pare (ja que ara està en situació d'atur), la mare i el fill més petit de nou mesos d'edat. Actualment l'infant està pendent de valoració i certificació per part del Centre Base de l'IBAS¹⁷ La família presenta dificultats econòmiques i socials, perceben un salari social i viuen a la barriada de Corea. Per altra part, la mare també té fet un diagnòstic de discapacitat per l'IBAS. Encara que ella manté un bon suport amb la seva família d'origen, ja que viuen a prop seu, els serveis pensen que el fet de participar en un grup i treballar

¹⁷ Institut Balear d'Afers Socials, depenent de la Conselleria d'Afers Socials, concretament la valoració és fa des de l'Equip de Valoració i Diagnòstic de la Discapacitat.

aspectes concrets relacionats amb l'educació dels fills podria aportar millor qualitat de vida als infants.

Família 3:

Aquesta família en principi ha estat derivada pel centre de salut de la barriada però després també s'ha conegut que és usuària dels serveis socials i que rep puntualment algun tipus de suport econòmic i d'orientació laboral.

A les sessions acudeixen la mare i els dos fills bessons de 24 mesos d'edat. Els infants són un nin i un nina que estan escolaritzats a un centre públic d'educació infantil i que el dia de la sessió surten del centre. Actualment la mare no treballa i té una discapacitat física a causa d'una poliomielitis infantil.

La preocupació de la pediatra està més focalitzada en la nina ja que el seu desenvolupament es veu endarrerit respecte al del seu germà. Per tant, el treball que se'ns proposa és principalment amb la filla pel que fa a la seva socialització i desenvolupament. Aquesta família ha continuat assistint durant gairebé dos anys i és el darrer any quan es fa un treball més individualitzat amb la nina encaminat a l'estimulació i sobretot a què la mare pugui dedicar un temps específic a la seva filla mentre el nin va a l'escola.

Família 4:

La família és derivada per Protecció de Menors i es treballa amb el tècnic i també amb el terapeuta del SIF. Es tracta d'una família monoparental composta per una mare de més de 40 anys i un fill de dos anys amb certificat de discapacitat del IBAS. La mare té un altre fill de 12 anys que actualment està en acolliment permanent amb família externa. Se'n demana a l'equip de l'Espai Familiar que facem una observació de la família pel que fa a la relació entre la mare i el fill i, especialment de les habilitats parentals.

Família 5:

Família derivada conjuntament per serveis socials i el centre de salut. És una família nombrosa en què els dos germans majors, de 14 i 12 anys, presenten diferents problemàtiques i s'està treballant amb ells des de l'Unitat de Salut Mental infanto-juvenil. La mare presenta trastorns alimentaris i apareixen dificultats de relació entre la parella. Acudeixen a les sessions la mare i la filla petita de 18 mesos, que no està escolaritzada. Els serveis derivants pensen que és bo que la nina participi en el programa amb la mare com un pas previ a l'inici a l'escoleta.

Família 6:

Família derivada del Servei d'Infància i Família, que està en un programa terapèutic. Es considera que els dos infants petits, bessons de 36 mesos, estan en risc psicosocial. És una família monoparental, nombrosa i amb dificultats socials i econòmiques. La mare ha sofert maltractaments per part de diferents parelles i actualment no té una parella fixa. La demanda se centra en treballar principalment els hàbits alimentaris dels infants i les relacions entre la mare i els fills, així com, atendre el procés de socialització dels infants.

Família 7:

Família que no ve derivada de cap servei específic sinó que és veïna de la família 5, la qual li va parlar del nostre servei i la va convidar, prèvia consulta amb l'equip, a assistir a una sessió. Està composta per mare, pare i infant de 2 anys que fa poc que viuen a l'illa i, per tant, disposen d'una xarxa de suport bastant reduïda. Acudeix a l'Espai Familiar la mare i el fill ja que el pare treballa. Aquesta seria una família sense cap tipus de risc, únicament el derivat de l'aïllament que representa arribar a una ciutat nova.

Vegem a continuació la taula 6.1 que ofereix un resum de les característiques de les primeres famílies que participaren en el programa Espai Familiar.

FAMÍLIES PARTICIPANTS EN EL PRIMER ANY

Família	Derivació	Edat de l'infant	Característiques	Demanda
1	Serveis Socials	2 mesos	Infant prematur	Suport social
2	Serveis Socials Pediatria	9 mesos	Família nombrosa. Infant pendent de valoració de discapacitat. Dificultats econòmiques i socials. Discapacitat de la mare.	Suport a l'educació de l'infant
3	Serveis Socials Pediatria	Bessons: 24 mesos	Dificultats econòmiques i socials	Suport al desenvolupament infantil
4	Protecció de Menors	24 mesos	Família monoparental. Discapacitat de l'infant	Observació de la relació mare-fill. Observació de les habilitats parentals
5	Serveis Socials Pediatria	18 mesos	Família nombrosa. Dificultats familiars	Preparació a l'escolarització
6	Protecció de Menors- Servei d'Infància i Família	Bessons: 36 mesos	Família monoparental. Dificultats socioeconòmiques i familiars	Treball en la relació mare-fills Socialització dels infants
7	Cap servei	24 mesos	Família nouvinguda	Suport social

Taula 6.1

Podem observar, doncs, la diversitat en la composició del grup de famílies, tant pel que fa a la institució que deriva a les famílies, com a les característiques que tenen. Així, dues són enviades per protecció de menors, i quatre de serveis socials, de les quals tres també les envien des del centre de salut, i una família no ve remesa per cap institució concreta, sinó senzillament per la necessitat de trobar un espai amb qui compartir la maternitat. Quant a les característiques de les famílies observem com algunes presenten dificultats econòmiques, socials i discapacitats que, tal vegada, podrien resultar un possible impediment a l'hora d'exercir les funcions parentals. Les famílies monoparentals i nombroses hi són presents la qual cosa fa que, segons l'opinió dels serveis professionals que

deriven, s'incrementi la possibilitat de risc per als infants, per la manca de suport social que podria suposar.

Les demandes d'aspectes a treballar que se'ns fan estan relacionades principalment amb oferir un espai de trobada a les mares però també atendre aspectes individuals dels infants relacionats amb la socialització i l'atenció individualitzada per part de la mare a l'infant.

En qualsevol cas el que interessa a l'equip són els sentiments de les mares, l'evolució dels infants i la relació que s'observa entre la mare i l'infant per, a partir d'aquí, poder fer intervencions de cara a millorar aquesta relació que necessàriament influeix en el desenvolupament de l'infant.

L'impacte emocional de les situacions familiars a les professionals

Un aspecte a destacar, relacionat amb la tipologia de famílies que participen a l'Espai Familiar, és la posició de les professionals i les dificultats que poden experimentar a partir del contacte amb aquesta realitat social. Encara que en el disseny del projecte ja es contempla que les famílies assistents presenten alguna problemàtica social ara és el moment real per contactar i sentir de ben a prop aquesta realitat, tan present a la nostra societat. Aquest aspecte no ens ha passat desapercebut, al contrari, s'han fet paleses unes necessitats formatives i de recursos professionals i personals a partir d'empatitzar amb el dolor aliè que provocava la situació d'algunes famílies.

Cal esmentar, doncs, l'impacte emocional que ens produeixen les primeres sessions i, sobretot, les primeres famílies amb les seves característiques. Convé recordar que l'experiència professional de na Carmela i na Pamela, fins ara, ha estat vinculada principalment a l'àmbit educatiu, mentre que jo havia tingut l'oportunitat de treballar amb famílies provinents de serveis socials i protecció de menors. En aquell moment, doncs,

s'imposa compartir coneixements i intercanviar experiències des dels diferents àmbits professionals respectius, així, personalment em sentia mancada de recursos i estratègies didàctiques que em permetessin relacionar-me amb els infants.

Relacionar-se amb famílies de risc i amb infants que pateixen les conseqüències del risc en què es veuen immersos a causa del context familiar no és tasca fàcil. L'entrevista a realitzada a na Pamela testimonia aquest aspecte:

“Per altra part el contacte amb famílies de risc, l'apropament a una altra infància, en molts de casos maltractada, abandonada, em creava una altra sensibilitat i una altra visió de la infància. Jo havia treballat en contextos privilegiats i desconeixia aquesta altra realitat. No sabia com col·locar-m'hi, no valia el meu rol de mestra amb infants que tenen totes les necessitats cobertes, amb famílies de classe mitjana. Havia de fer front a unes famílies i infants amb necessitats molt diverses a les que fins ara havia conegut. M'obligava a rompre esquemes del passat i construir-ne de nous, crec que va ser fonamental la presència de na Maria que va fer per a nosaltres de guia de la qual anar aprenent aquest tracte subtil i respectuós, aquesta escolta empàtica, les seves reflexions i avaluacions després de les sessions eren i són moments fonamentals i preciosos per reconstruir el que hem viscut, el que hem sentit a la sessió, de les nostres dificultats i crec que na Maria era la peça clau que ens orientava i ens anava donant les pistes per on caminar.”

(Annex EPP)

L'impacte emocional que la situació de certes famílies i, especialment, dels infants provoca en les companyes no és un sentiment desconegut per jo, és un sentiment viscut temps enrere amb qualitat de terapeuta a la consulta privada i amb el treball de col·laboració, durant dos anys, amb els serveis de Protecció de Menors. El meu sentit de responsabilitat m'empeny a posar-me a disposició de l'equip i compartir les històries de vida d'algunes de les famílies amb les que havia treballat, algunes d'aquestes famílies presentaven problemàtiques molt extremes i dures, fins i tot més de les que ara ens arriben. És així, doncs, que la narrativa sobre el treball terapèutic i el procés de recuperació esdevé una

mena de formació per a les companyes, tasca que en aquell moment tal vegada no era gaire conscient que assumia. Les reflexions sobre aquell primer any del programa ara em duen a pensar que en realitat el meu paper era doble: atendre a les famílies i contenir a l'equip. Personalment confés que aquesta darrera situació és nova per a mi i m'implica un esforç que sent que he d'assumir però que alhora també em provoca pors i dubtes sobre la meua pròpia capacitat. Òbviament intento donar estratègies a les meves companyes per ajudar a reduir l'impacte emocional, així mantenim llargues converses en persona i telefòniques fora de l'horari de feina, facilito informació tècnica sobre els procediments que segueixen les institucions i, especialment, m'empeny en recordar que la nostra tasca no és omnipotent ni infalible, que no tenim solucions màgiques i no podem resoldre tots els problemes de les famílies. Nosaltres, en tant que professionals, només són un petit esglaó en aquesta cadena de professionals que intervenen amb les famílies. En tot moment intento fer un traspàs de la meua experiència professional però també de les meves vivències emocionals. Algunes de les estratègies que comparteixo amb les companyes per poder col·locar el dolor emocional que suposa el sofriment aliè són les que en algun moment em serviren a jo, com ara, no comentar les històries de les famílies amb la família pròpia, intentar no dur-se'n les històries a casa, compartir els sentiments amb l'equip com una forma de suavitzar l'impacte, etc.

Ara, fent la tesi, en el moment de recollir les impressions de les primeres vivències de les meves companyes, sento un reconeixement cap a la meua persona que m'emociona, i per què no dir-ho, em costa acceptar. Aquestes emocions em fan reflexionar i em plantegen interrogants de tipus personal tal vegada vinculats a la pròpia seguretat i autoconfiança. El que sí és cert és que treballant a l'Espai Familiar en cap moment he sentit que estava assumint un rol diferent a la resta de les persones de l'equip.

Com en qualsevol professió relacionada amb les relacions humanes i d'ajuda s'imposa tenir present la protecció emocional de l'equip i establir mecanismes d'autocura. És inevitable

que els primers contactes amb aquesta realitat social provoquin l'aflorament de la sensibilitat i les ganes de poder resoldre la situació dels altres, sobretot dels infants, de forma immediata. Però ja se sap que això no és possible, no és aquest el camí. L'experiència ens ha ensenyat que una bona manera que ajuda l'equip a protegir-se és a través del temps dedicat a l'avaluació i valoració després de cada sessió. Així ho expressa na Martina, psicòloga que treballa en el programa:

“L'equip ha de ser un recurs per compartir, expressar, i així construir una distància empàtica de les històries de les famílies”

(Entrevista EPM)

Compartir allò que s'ha vist, però, sobretot, el que se sent permet alliberar els sentiments de dolor que es produeixen, així com tenir clars els objectius de la nostra tasca i sentir la confiança de saber que també hi ha altres professionals que intervenen en cada una de les famílies. En aquest sentit és habitual escoltar en el moment de l'avaluació *“aquest és un aspecte que nosaltres no podem resoldre, som aquí per treballar el vincle entre mare i fill”*. Recordar els objectius principals del programa i confiar en què cada professional farà el treball que li pertoca en el seu àmbit consideram que ha estat una manera de protegir la salut de l'equip de l'Espai Familiar.

Tornant a les famílies que formen part del primer grup observam que la seva assistència és més o menys regular i, sobretot, ens sembla que es troben a gust a l'Espai Familiar. Així doncs, fins el mes de juliol l'assistència de les famílies permet fer un grup estable de 7 famílies i compartir un dia a la setmana sentiments, inquietuds i vivències totes elles relacionades amb la maternitat i l'educació dels fills.

Una vegada acabat aquest primer període d'experimentació del programa (juliol 2002) es passa una entrevista semiestructurada a les famílies per conèixer el grau de satisfacció i

introduir possibles millores al programa. Serveixin aquí algunes paraules de les mares com a testimoni del que va suposar per a elles passar per l'Espai Familiar:

“he venido a l'espai para relacionarme con otras madres y ver como juegan los niños” (Família 3)

“he aprendido a tener contacto con madres, a estar más relajada y a hablar con mis hijos” (Família 5)

“he aprendido a no gritar tanto a los niños, a que aprendan a comer sentados en su sitio, a intervenir cuando se pelean entre ellos...” (Família 6)

“lo que más me ha gustado han sido las charlas, las tertulias, la gente que he encontrado..” (Família 3)

“el Espai me ha servido para ver como se relaciona mi hijo con otros niños” (Família 5)

“me han gustado todas las actividades que se han hecho, lo que más, el momento del café y el de las canciones con los niños” (Família 2)

“mis hijos desde que vienen aquí están más tranquilos, menos nerviosos, juegan mejor solos en casa, la niña se ha espabilado”, “el niño ha adquirido autonomía”, “ahora en la escoleta noto que se relaciona mejor con otros niños” (Família 3)

“compartir con otras madres me ha servido mucho porque lo que dice una vale para las otras, encuentras otras opiniones” (Família 7)

“si tuviera que explicarle a alguien qué hacemos aquí le diría que es un sitio de relación con los niños, con otros niños, que sientes el apoyo de otras personas y que está muy bien para la madre y el hijo” (Família 5)

Interpretam que les respostes de les mares són prou estimulants com per continuar endavant amb el programa malgrat les dificultats que ens puguem trobar. Analitzant sobre el que senten i pensen les primeres famílies que han passat per l'Espai Familiar ens adonam d'aquells aspectes que més valoren. Podríem relacionar les seves reflexions amb les intencions en les que varem dissenyar el programa. Tornant al capítol 5¹⁸ podem veure que en els inicis ens plantejarem crear un espai per a les famílies que representés:

¹⁸ Concretament a l'apartat 5.1 que parla sobre la gestació i orígens del programa

- un espai de trobada amb altres mares (*conocer a otras madres, compartir con otras madres...*) i amb els infants (*ver como juegan los niños, ver como se relaciona mi hijo con otros niños...*)
- un espai d'aprenentatge (*he aprendido a no gritar tanto a los niños, a que aprendan a comer sentados en su sitio...*)
- un espai afectiu (*sientes el apoyo de otras personas, está muy bien para la madre y el hijo, he aprendido a estar más relajada*)

El testimoni de les famílies, a través de les seves paraules, semblen indicar que han pogut trobar en un mateix espai tot allò que volíem que trobessin.

6.3 Reflexions del capítol

Les reflexions que podem fer sobre el que han estat aquests primers mesos d'experimentació de l'Espai Familiar giren al voltant de diversos aspectes.

D'una banda, iniciar el programa suposa per a l'equip una passa més enllà del disseny pròpiament dit, és la prova real que allò que fins ara havia estat al nostre cap i s'havia traslladat a un paper, ara comença a prendre forma amb el primer grup de famílies que hi ha participat.

La confiança que altres professionals havien dipositat en l'equip ara es convertia en el repte de millorar el projecte i la tasca que tot just s'havia iniciat. Retrospectivament podem considerar que sentíem certa por a tractar amb tipologies de famílies que presentaven dificultats severes, especialment tenint en compte que algunes de les professionals no havien contactat amb aquesta realitat i les històries de vida de les famílies podien arribar a produir dolor i angonya. A nivell personal l'impacte emocional que produïa treballar amb

famílies de risc suposava el repte de saber controlar l'emoció i el patiment de les professionals, així com arribar a la conclusió de saber que l'Espai Familiar no era més que una part en la vida d'aquestes mares i infants. Si a través de la participació a l'Espai es podia aconseguir que els infants es percebessin d'una altra manera -més capaços, competents i amb necessitats d'atenció afectiva-, si les mares poguessin gaudir compartint les seves inquietuds i dubtes amb altres mares i professionals i si, finalment, s'aconseguís que les relacions entre mare i fill fossin satisfactòries, podríem dir que les primeres expectatives sobre l'Espai Familiar s'estaven cobrint positivament.

D'altra banda, iniciar el programa suposa comprovar la necessitat sentida que hi ha de l'existència de programes d'atenció conjunta entre mares i fills, com diu una de les primeres professionals:

“era clar que hi havia una necessitat social que no era coberta per ningú”

(Annex EPP)

També les primeres presentacions a professionals i tècnics confirmen les mancances a la nostra comunitat de serveis que treballen en aquesta direcció, tal i com ho expressa el coordinador del SIF:

“desde ahí había un enorme vacío....que cubre este proyecto, por qué no había otras opciones posibles, más que las que....asesoramientos a veces de los profesionales, los trabajadores sociales, pero que... yo creo que...eh...yo que creo que no en un ámbito grupal eh....como eh...era vuestro proyecto”

(Entrevista ETS)

Si bé és cert que en els centres d'educació infantil s'ofereix una atenció a la primera infància aquesta no és de la mateixa manera que ho proposa l'Espai Familiar. En aquest sentit les paraules d'una de les tècniques de serveis socials són clares:

“jo penso que els espais treballaven altres coses.” [està parlant de les escoles infantils]

(Entrevista ETL)

Quant a com aconseguir famílies que participessin en el programa, cal dir que des de Serveis Socials, el Centre de Salut i Protecció de Menors no tengueren dificultats per identificar famílies que encaixaven en el perfil sol·licitat i a qui els resultaria beneficiós la participació a les sessions. Aquest aspecte també suposà un repte per a l'equip ja que el sentiment de responsabilitat professional ens deia que havíem de fer un treball de qualitat per no decebre la confiança dipositada per les institucions implicades.

La coincidència de presentar el primer projecte a professionals que atenien infants i famílies amb risc i l'interès que demostraren, si bé provocava entusiasme a l'equip per la contribució que suposaria treballar amb les famílies més necessitades, també provocava alguns dubtes. La primera idea que tenia l'equip que havia dissenyat el projecte era treballar amb famílies, sense especificar el seu perfil i les seves característiques. Incloure en el programa famílies amb dificultats produïa certa por i algun sentiment de desconfiança en la pròpia competència professional. Ara, retrospectivament, podem dir que les mateixes pors eren a la vegada reptes de superació professional i personal per a cada una dels components de l'equip, com ho confirma na Pamela:

“Ha estat un procés d'aprenentatge preciós, i tanta sort que vàrem intuir que alguna cosa important sortiria de tot això sinó m'hauria perdut aquesta possibilitat de creixement tant personal com professional.

(Annex EPP)

D'altra banda, allò que fins ara es considerava tant sols un projecte es convertia en una oportunitat d'afiançar i consolidar el programa. Les primeres sessions ens van permetre comprovar-ne la utilitat, sobretot a partir de la satisfacció detectada de les famílies. El sentit del programa era important i ens plantejàvem una nova etapa de recerca de més ajut i suport institucional per ampliar la seva difusió. Així, aquell estiu del 2002 vàrem començar a visitar a altres ajuntaments fora de Palma per demostrar la viabilitat i la necessitat

d'incorporar el programa en els seus recursos, encara que no sempre produïren l'efecte esperat o desitjat:

“La presentació als polítics i gestors no va ser fàcil. Hi varem dedicar molt de temps i energies. Va ser un any invertit sense saber massa bé a on ens duria”

(Annex EPP)

Cal esmentar també la necessitat detectada de formar un equip de professionals estable i sòlid. Hem après que un equip mínim de tres persones amb una formació diferent ens permet posar en comú i treballar conjuntament des de diferents vessants, així podem realitzar una intervenció psicosocial i oferir atenció educativa als infants, principalment. És així com després de l'estiu es va decidir incorporar una nova persona a l'equip, una professional amb experiència amb infants però que a la vegada estava en procés de formació amb la intervenció social.

A hores d'ara podem dir que els tres primers mesos ens obriren diferents portes. Es confirmaven les primeres idees, es guanyava seguretat i confiança en el programa –tant dels professionals que hi treballàvem com de les institucions que hi creien-, ens plantejàvem una sèrie de reptes de futur –fiançar l'economia i fiançar els professionals- i sobretot, percebíem confiança i suport per part de les primeres institucions que demostraven la necessitat d'existència de programes d'aquests tipus. Sense l'acollida rebuda per part d'aquestes institucions la continuïtat del programa tal vegada no hagués estat possible.

CAPÍTOL 7. L'EVOLUCIÓ DEL PROGRAMA. LA REFLEXIÓ TRANSFORMADORA DE CANVIS

A l'Espai Familiar la reflexió i l'apropament als paradigmes teòrics han anat madurant i s'han anat concretant amb estratègies d'intervenció i canvis en el desenvolupament del programa. En aquest sentit, les orientacions teòriques que a continuació es presenten han suposat una autèntica ajuda per a la pràctica diària, un referent important en forma de retroalimentació i amb una relació caracteritzada per la circularitat.

L'aprofundiment¹ ens ha permès l'apropament a importants autors i tendències que, si bé no ens resultaven del tot desconegudes, han provocat una necessitat de conèixer més a fons i de transferir les idees a la pràctica diària. La participació en congressos de temàtica variada² ens ha estimulat a mostrar el que fem i comprovar l'impacte que produïa la nostra feina en altres professionals.

Aquest capítol conté quatre parts diferenciades quant a continguts però relacionades entre sí. En el primer apartat es pretén fer un enquadrament del programa des del punt de vista teòric; per això, es fa un recorregut en forma de revisió dels principals objectius establint relacions amb les perspectives teòriques que emmarquen el programa. Tanmateix no pretenem fer una exposició completa i exhaustiva de les diferents orientacions, tant sols revisarem aquells aspectes que, relacionats amb les finalitats del programa, dirigeixen les reflexions a partir de l'experiència pràctica. Les perspectives teòriques que breuement desenvoluparem formen part de la idea de reflexió que s'ha anat consolidant amb el temps i amb la necessitat d'emmarcar el programa en perspectives i models teòrics que doten de sentit i coherència interna.

¹ Les diverses formes que s'han emprat per aprofundir en la temàtica relacionada amb la recerca han vengut de la mà de lectura de llibres, elaboració d'articles i assistències a jornades i congressos que es descriuen en aquest treball.

² Principalment relacionada amb l'educació familiar i la teoria del vincle

En el segon apartat del capítol el lector hi trobarà una descripció del programa, així com un recull i una reflexió dels canvis que s'han anat produint a partir de les teories incloses en el primer apartat. Certament, hauríem pogut fer una descripció longitudinal en el temps i relatar cronològicament com s'han anat introduint, per exemple, els perfils del professionals, o com es crearen els instruments d'observació que actualment es fan servir. No hem triat aquesta opció perquè tanmateix interessa especialment que es pugui percebre la importància de les relacions que s'estableixen a tots els nivells:

- entre persones: famílies-equip, professional-professional, tècnic-professional, - entre la reflexió i l'acció,
- entre referents teòrics i accions pràctiques.

És per això, doncs, que en el programa que descrivim en aquesta tesi adquireixen una rellevància important els diferents contextos que apareixen i es van desenvolupant: el físic, el temporal i el relacional.

La tercera part del capítol conté una descripció dels diversos instruments que es fan servir en el programa així com l'evolució que aquests han sofert a partir d'observar la necessitat d'anar introduint canvis.

Ja per acabar, en el quart apartat el lector trobarà diverses reflexions entorn els professionals que treballen a l'Espai Familiar, ja sigui des de la seva formació inicial i continua com també algunes de les competències personals necessàries, aspectes tots ells que ens apropen a la importància que tenen en el programa. És evident que sense els professionals el programa no seria possible.

7.1 Els marcs de referència es van definint: de la sistèmica a la teoria de vincle

En aquest apartat pretenem relacionar algunes perspectives teòriques amb els objectius principals del programa. És important observar com s'han anat delimitant els objectius i s'han omplint de contingut. Si bé al principi la formulació d'aquests estava poc fonamentada des del punt de vista teòric, a mesura que ha anat avançant el programa, a partir dels cursos de formació, el propi bagatge professional i les lectures de llibres i articles, hem anat aprofundint en les orientacions teòriques que aquí s'exposen i, sobretot, hem pogut comprovar la necessitat que els objectius del programa vagin trobant el seu suport en els diferents marcs de referència.

Qualsevol programa ha d'estar basat en unes referències teòriques i el fet de disposar de varies perspectives fa que aquest sigui més ric i complex, ja que aportaran reflexions importants que els professionals hauran de tenir presents i acompanyar la seva pràctica diària. Com un procés d'anada i tornada, les referències teòriques són necessàries per acompanyar la nostra tasca i al mateix temps per acudir a elles per tal de revisar la pràctica. En el cas que ens ocupa les referències teòriques més importants pel programa han estat la sistèmica (Minuchin, 1986, Minuchin i Fishman, 1988; Haley, 1973, 1976; Barudy, 1998, Barudy i Dantagnan, 2005), la perspectiva ecològico-relacional (Bronfenbrenner, 1987) i la teoria del vincle (Bowlby, 1969, 1986, 1989). Aquests són els marcs teòrics que es consideren idonis per servir de referència a la pràctica. Consideram que seria important la integració de tots ells ja que les tres teories ofereixen una complementarietat necessària per al nostre treball.

L'orientació *sistèmica* ens ofereix la visió de la família com un sistema viu i en procés de transformació constant, i ens ajuda a entendre les dinàmiques de relació i comunicació entre els membres de la família. A l'Espai Familiar és important atendre les díades mare-fill

en totes les seves dimensions i el seu procés d'interacció. En aquest cas, l'observació que sobre el contacte corporal, lúdic, verbal i visual entre mare i fill es fa, i que s'ha anat incorporant paulatinament, ha estat una estratègia important per comprendre la complexitat del procés de comunicació, un dels principis de la teoria sistèmica. Aquests aspectes es contemplen en el programa i es fa un seguiment detallat i profund per a cada família, com exposarem en el capítol 9.

L'aportació de la perspectiva ecològica ens recorda la necessitat de considerar els contextos de desenvolupament de l'infant i, més concretament, la importància de l'entorn físic i les interaccions socials com elements de protecció per als infants. En aquest sentit, les característiques contextuais de la família en la que viu l'infant no es poden separar de la parentalitat, ja que dificultats contextuais importants podrien arribar a convertir la relació pare-fill en una font de conflicte i disfuncionalitat.

La *teoria del vincle* ofereix la visió relacional necessària per entendre la importància de la formació de vincles positius en l'infant. La vinculació positiva es converteix en un objectiu important en la relació. Com diu Bowlby (1989) el vincle afectiu es forma en els primers anys de vida i determina en bona mesura el desenvolupament de la persona. En aquest sentit, destacaríem del programa l'acompanyament que els professionals fem als pares en la formació i el desenvolupament d'un vincle afectiu segur.

Dels models teòrics que es presenten destaquem un punt de trobada comú: la mirada enfocada en el benestar infantil. En aquest sentit totes les estratègies emprades, traduïdes de la teoria, no perden mai de vista la mirada als infants. Per això, és tant important que les intervencions que els professionals fem amb les famílies, i que a l'Espai Familiar hi són

present, afavoreixin els contactes entre mare i fill³ com una forma d'estimular el desenvolupament de l'infant i alhora com una mostra de protecció.

Consideram necessari que l'atenció a les famílies i als infants es doni el més aviat possible, com més petit sigui l'infant millor, per poder així treballar la formació de vincles afectius segurs i per a la prevenció de la salut mental infantil. En aquest sentit, el programa que analitzam contempla l'atenció a la primera infància, fins i tot en alguns casos arriben al programa infants ben petits, alguns de pocs mesos. Així, per exemple, en el capítol 9 descriurem de forma àmplia el treball que sobre les habilitats parentals es va fer amb una família que va arribar quan l'infant tenia quatre mesos. L'efecte positiu que sobre la relació entre mare i infant es va donar va ser visible i satisfactori.

7.1.1 La teoria sistèmica: claus per a la comprensió del sistema familiar

En aquest apartat, com hem dit, no pretenem fer una exposició exhaustiva sobre la teoria sistèmica sinó únicament tractar d'explicar perquè aquesta és present en el programa.

En primer lloc, cal recordar que la formació de les primeres professionals que hi intervenen ha estat basada principalment des d'aquesta orientació. Tanmateix els cursos de formació des d'una orientació sistèmica que les diferents professionals han anat rebent representen una base prou important per a la feina. Així citaríem, per exemple, un seminari específic sobre l'entrevista a les famílies i la comunicació⁴, o la formació més completa sobre la intervenció amb famílies des del model sistèmic.⁵

³ En aquest treball, com ja s'ha dit, encara que fem la paraula *mare* no ens volem referir exclusivament a la figura femenina sinó a la posició i el rol que assumeix. És per això que amb l'expressió *mare-fill*, que sovint utilitzam, no pretenem deixar de banda la implicació masculina. Tanmateix la majoria de membres adults de les famílies que participen a l'Espai Familiar, com es veurà en el capítol 8, són mares i hi ha poca representació masculina. Tampoc el concepte *fill* es refereix exclusivament a la figura masculina sinó que és utilitzat com a genèric.

⁴ Seminari organitzat per l'ICE, juntament amb l'associació XIAIF i el Grup de Recerca d'Educació Infantil de l'UIB, i l'associació ABIS (Associació Balear d'Intervenció Sistèmica) titulat *Tècniques i*

En segon lloc, aquesta perspectiva, pel que fa al treball amb famílies, ens sembla prou completa ja que dóna estratègies per introduir canvis en les relacions entre la mare i el fill, emfatitza la importància que el subsistema parental sigui suficientment fort i, a més a més, contempla la necessitat de la xarxa dels diferents professionals que hi intervenen, com a element important del treball.

Des de la perspectiva sistèmica allò que esdevé més important és el que succeeix a la comunicació i les relacions entre els membres del sistema familiar. En aquest sentit l'atenció no s'adreça tant a la persona individual, sinó als sistemes relacionals dels quals aquesta participa. El focus d'atenció passa d'allò individual a allò col·lectiu, de l'explicació o interpretació del comportament individual a les observacions del que succeeix entre les unitats del sistema, en aquest cas mare i fill.

És evident que en el nostre programa es focalitza la intervenció en les interaccions i les relacions, intervencions dirigides a les díades formades per mare i fill i també intervencions grupals, dirigides al conjunt de les famílies i com una manera d'ampliar el suport social de cada una d'elles.

Vegem a continuació alguns conceptes claus de la teoria sistèmica que orienten els objectius i donen sentit al programa objecte d'estudi.

L'anàlisi de la família com a sistema dinàmic

L'orientació sistèmica considera la família com un sistema viu, dinàmic i en constant transformació, en el qual es compleix el principi de la *Gestalt* que ens ensenya que *el tot és*

estratègies en el maneig de l'entrevista amb famílies, abril i novembre, 2005, a càrrec del Centre Kine de Barcelona.

⁵ A Palma el Centre Kine de Barcelona organitza cada curs una formació de 200 hores *Model sistèmic aplicat a famílies*, formació que hem rebut quatre de les professionals que treballam en el programa.

més que la suma de les seves parts. En aquest sentit, Minuchin (1988, 26) ens ofereix algunes idees sobre la posició privilegiada del terapeuta familiar, preparada per poder fer intervencions i introduir elements de canvi:

“...[al terapeuta de família] la red de las interacciones familiares se le manifiesta en su complejidad. El contempla el todo, que es más que la suma de sus partes. La familia como totalidad se asemeja a una colonia animal, entidad esta compuesta por formas de vida diferentes, donde cada parte cumple su papel, pero el todo constituye un organismo de múltiples individuos, que en sí mismo es una forma de vida.”

La característica més important dels sistemes vius és la tendència al creixement. En les persones existeix una necessitat de pertinença i cohesió al grup del qual formem part així com una altra de diferenciació i individuació. La família és el grup natural que possibilita la satisfacció d'ambdues necessitats de manera simultània. Vegem com ho descriu Minuchin (1986, 25):

“La familia es un grupo natural que en el curso del tiempo ha elaborado pautas de interacción. Estas constituyen la estructura familiar, que a su vez rige el funcionamiento de los miembros de la familia, define su gama de conductas y facilita su interacción recíproca. La familia necesita de una estructura viable para desempeñar sus tareas esenciales, a saber, apoyar la individuación al tiempo que proporciona un sentimiento de pertenencia.”

L'autor considera la família com a sistema. El concepte de *sistema* es refereix al “conjunt d'elements materials, relacionats d'alguna manera entre ells o interdependents, que constitueixen un tot orgànic, subjecte generalment a determinades lleis”⁶. Els sistemes poden ser *oberts i tancats*, segons si intercanvien matèria, energia o informació amb el medi o si no s'hi dona intercanvi de cap tipus. Un exemple de sistema obert és la família, l'escola o una institució, mentre que un sistema tancat seria una reacció química que té lloc a un recipient segellat.

⁶ Gran Enciclopèdia Catalana (1999, 237)

L'estudi psicològic de la família, considerada com un sistema dinàmic de relacions interpersonals, implica atendre dos aspectes:

- un més interior, que inclou elements de relació i de la història evolutiva de la família que, tot i no ésser-hi present, representa una influència
- un altre relacionat amb aspectes externs però de poderosa influència com ara la xarxa de suport per a la família, les característiques del barri a on viuen, l'experiència laboral dels pares, etc.

La família es considera com un sistema social al qual s'apliquen els principis generals de la teoria general de sistemes⁷. Aquests principis van lligats a les propietats dels sistemes i són: causalitat circular, totalitat, conducta com a forma de comunicació, regulació a través de regles, constància i canvi, objectiu qualitatiu relacionat amb la supervivència, homeostasi per donar estabilitat al sistema i morfogènesi que permet el creixement.

Dins la perspectiva del programa Espai Familiar és important entendre que una família és un sistema que opera a través de les diferents formes de relació. Les transaccions repetides estableixen pautes sobre de quina manera, quan i amb qui relacionar-se i aquestes pautes sostenen el sistema. El sistema familiar es manté a si mateix, i sovint pot oferir resistències al canvi més enllà de cert nivell, en forma de rigidesa, com podria ser, per exemple, no acceptar l'autonomia dels fills. Però per assegurar la funcionalitat del sistema familiar és necessari que l'estructura familiar sigui capaç d'adaptar-se, i flexibilitzar-se, quan les circumstàncies canvien.

L'estructura familiar no és una entitat observable immediatament per l'observador extern. El professional haurà de passar pel procés d'associar-se amb la família, això és, analitzar i conèixer les pautes d'interacció per a poder fer un diagnòstic estructural. En aquest sentit, les persones que treballam a l'Espai Familiar ens vinculam amb les famílies, observam les

⁷ La teoria general de sistemes es proposada per Bertalanffy (1968) i desenvolupada en àmbits diferents (cibernètica, psiquiatria clínica...) durant posteriors dècades per diversos autors, entre d'altres Von Foerster, 1991; Bateson, 1999, etc.

pautes de relació que es donen entre els pares i els fills i, a partir d'aquí, ajustam les intervencions perquè siguin com més encertades millor.

Segons Minuchin (1986), podem considerar les famílies com incloses en algun punt d'un contínuum, a l'extrem del qual hi hauria, d'una banda, famílies amb *límits difusos* i, a l'altra, amb *límits rígids*. Evidentment la major part de les famílies se situarien al mig i passarien per períodes de més aglutinament, com quan els infants són petits, o de més deslligament. Seguint la teoria de Minuchin, la família que manté límits difusos s'anomena família *aglutinada* i la família amb domini de límits rígids seria una família *deslligada*.

Els membres de la família *aglutinada*, amb límits difusos, es poden veure perjudicats en el sentit que l'alt grau de sentiment de pertinença implica abandonar l'autonomia dels membres que la componen. La conducta d'un membre de la família afecta immediatament els altres i l'estrès individual repercuteix intensament a través dels límits i té la seva ressonància als altres subsistemes. D'aquesta manera, la família respon a qualsevol variació en relació a allò més habitual amb una excessiva rapidesa i intensitat.

Els membres d'una família *deslligada*, amb límits rígids, poden funcionar de forma autònoma però tenen un sentit d'independència desproporcionat i els manquen sentiments de lleialtat i pertinença i de sol licitar ajuda mútua quan la necessiten. Aquestes famílies toleren una àmplia gamma de variacions individuals entre els seus membres, per exemple, l'estrès que pot sentir un dels seus membres no afectarà els altres membres de la família, ja que no es traspasa pels límits inadequadament rígids. Així, a la família els membres tendeixen a no respondre quan és necessari fer-ho.

Observam que les famílies que participen a l'Espai Familiar tenen una tendència a l'*aglutinament* que ve donada principalment per l'edat dels infants, però és fàcil observar

famílies en què els infants gaudeixen d'una "falsa" independència en el sentit de que l'excessiva permissivitat dels pares fa que els fills actuïn amb pocs límits i es posi en perill la seva protecció, fins i tot física. També, algunes mares també recorren a l'excés de protecció i no permeten que l'infant experimenti conductes que significarien un assaig de la seva pròpia autonomia, com ara menjar sol, fer un joc o resoldre un conflicte amb un altre infant.

Les aportacions que la teoria sistèmica ofereix al programa es podrien agrupar, doncs, en diferents nivells:

- Dóna claus per interpretar les pautes d'interacció que es produeixen en el sistema familiar.
- Permet analitzar i clarificar el rol parental a partir de l'anàlisi del funcionament i l'establiment dels límits. La claredat dels límits, segons veiem a les aportacions de Minuchin (1986), és un paràmetre d'avaluació del sistema familiar que permet establir la jerarquia i la participació en els diferents subsistemes. A les primeres edats, que és el cas del nostre programa, l'establiment d'uns límits clars entre un nivell d'independència i autonomia dels infants són aspectes essencials per al desenvolupament psíquic i emocional de l'infant.

Els sistemes de comunicació que s'estableixen entre pares i fills

Un altre aspecte contemplat per la perspectiva sistèmica i, concretament la teoria de la comunicació (Watzlawick et al., 1991) és l'aportació que les bases de la comunicació es fixen en els primers anys de vida. Comunicació i conducta són dos conceptes relacionats, és més, els efectes de la comunicació sobre la conducta són poderosos. La comunicació és considerada com un procés d'interacció i, per tant, establir una comunicació de qualitat entre mare i fill, una adequada interacció, és essencial. En realitat en qualsevol procés d'interacció la comunicació és essencial, tal com ho expressa la terapeuta sistèmica Satir

(1991), que compara la importància que té la comunicació en una relació amb la respiració necessària per viure.

A l'Espai Familiar la comunicació s'analitza a través dels contactes entre mare i fill⁸. Els contactes que s'observen, també com indicadors de la qualitat del vincle afectiu, estan relacionats amb els sistemes d'interacció corporal, visual, verbal i lúdic que es donen entre mare i fill. D'aquesta manera una mare que manté un contacte verbal adequat a l'edat de l'infant reforçat per un bon contacte visual oferirà més coherència al sistema de comunicació que s'estableix entre ells.

Vegem a continuació alguns exemples recollits en els informes de les famílies:

“La mare estableix un contacte amorós i qualitatiu amb la filla: és un contacte suau, amb moltes carícies, estimulant a la filla, amb un to de veu fluix i amb bona interacció visual.”

(Informe Teresa-Silvia, 5-07-04)

“El contacte verbal que fa servir la mare per atreure l'atenció de la filla, o per interaccionar amb ella, confon a la darrera, en el sentit de que es produeixen sovint dobles missatges i incoherència entre el llenguatge verbal i el no verbal. Empra paraules carinyoses però en to de duresa, molts imperatius, frases destinades a donar ordres i limitant les conductes. La filla, per altra part, cerca l'aprovació i el reconeixement de la mare.”

(Informe Isabel-Estela, 2-07-04)

“Les interaccions verbals sempre van acompanyades de contacte visual a mode de reforç de la comunicació que s'estableix entre els dos. “

(Informe Carlota-Ignacio, 30-06-05)

⁸ En el capítol 9 el lector trobarà una anàlisi sobre la comunicació i els contactes que s'estableixen entre mares i fills.

Qualsevol conducta és considerada una forma de comunicació, com expliquen Watzlawick et al.(1991, 24):

“Toda conducta, y no sólo el habla, es comunicación, y toda comunicación afecta a la conducta”

Les relacions que es donen entre els pares i els infants petits estan basades principalment en la comunicació no verbal, així el contacte visual, el corporal i el lúdic són aspectes essencials en el procés comunicatiu. Aquests tipus de contactes són observats de forma profunda en el treball que es fa a l'Espai Familiar i les intervencions aniràn encaminades a dotar de coherència i qualitat aquests contactes perquè la relació sigui positiva i funcional. En aquest sentit, es té present com objectiu desenvolupar en els pares la capacitat per proveir de respostes sensibles a les demandes dels infants. Aquestes respostes adoptaran, a vegades, la forma de comunicació verbal i altres el procés de comunicació estarà mediatitzat pel tipus de contacte que s'estableixi.

La teoria dels canvis en els sistemes: incidir en una part del sistema implica modificacions a tot el sistema

La teoria sistèmica ens ajuda a entendre les dinàmiques de relació i comunicació entre els membres de la família. Des d'aquest punt de vista es pot observar que els canvis que es produeixen en alguna part del sistema familiar, ja sigui en un subsistema concret o en la individualitat d'una persona, provoquen canvis en alguna altra part del mateix sistema familiar. Perquè es doni un canvi en la percepció de la situació hi ha d'haver un canvi en el context.

“El individuo influye sobre su contexto y es influido por éste por secuencias repetidas de interacción. El individuo que vive en el seno de una familia es un miembro del sistema social al que debe adaptarse. Sus acciones se encuentran

regidas por las características del sistema, y estas características incluyen los efectos de sus propias acciones pasadas”

(Minuchin, 1986, 30)

És per això que a l'Espai Familiar es dóna importància a la introducció de petits canvis en les característiques contextuals de les famílies. Així, per exemple, hem observat com la regularització de la situació legal d'una mare immigrant, perquè ha aconseguit tenir un contracte de feina, provoca en el seu fill un canvi important en el procés de socialització. Podria pensar-se un cert paral·lelisme entre la socialització de la mare i la socialització del seu fill. Mare i fill, en aquest cas, estarien immersos en un procés interactiu d'influència mutua, en una retroalimentació o *feedback*, tal i com expliquen Dowling, Osborne (1996, 27):

“En el modelo de *feedback* de intercambio de información cualquier nexo es modificado por su interacción con otros y dicha modificación, que tiene lugar en un proceso circular, se conoce como circuito de *feedback* “

Un altre exemple que ajuda a entendre aquest aspecte l'ofereix una família participant en el programa. Observam com l'inici d'un procés terapèutic individual de la mare, per treballar la seva pròpia història de maltractament infantil, desencadena en el seu fill de 4 anys, que fins el moment no pronunciava gairebé cap paraula, una explosió del llenguatge, com si hagués descobert, de sobte, una necessitat d'expressar tots els seus pensaments i sentiments (com la mare?). En aquest cas, encara que el treball s'hagi fet principalment sobre un membre de la família, l'efecte s'ha deixat veure sobre un altre. Des del punt de vista sistèmic es dóna poca importància a l'estructura interna de les diverses unitats que formen el sistema i en canvi prén força allò que passa entre les unitats del sistema, com diu Minuchin (1986, 20):

“Cuando se transforma la estructura del grupo familiar, se modifican consecuentemente las posiciones de los miembros en ese grupo. Como resultado de ello, se modifican las experiencias de cada individuo.”

Aquesta visió l'ofereix també Andolfi (1987, 17) amb les següents paraules:

“...los cambios de una unidad van seguidos o precedidos por cambios de las otras unidades”

Cal destacar de la perspectiva sistèmica l'èmfasi que posa en la causalitat circular. A diferència d'altres orientacions que ofereixen una visió lineal de la relació de les persones, en què la conducta d'una és causa i la de l'altra es converteix en efecte, la sistèmica entén la causalitat com circular, és a dir, les conductes i les relacions són causa i efecte alhora. La forma d'interacció entre els elements que conformen el sistema familiar adopten forma d'espiral, de tal manera que es dona una relació de reciprocitat entre aquests elements.

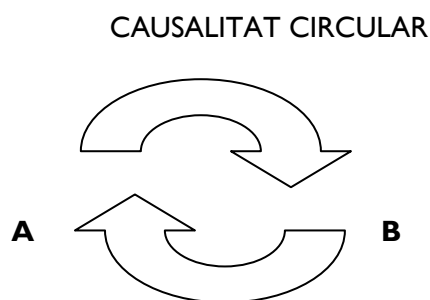

Figura 7.1

Per exemple, el cas d'una família en que el nin presenti alguna discapacitat, aquesta característica pot arribar a provocar en la mare algun tipus de rebuig vers el fill, però simultaniament aquest sentiment no ajudarà l'infant en el seu desenvolupament. Per tant, veiem com en cas de disfuncionalitat serà necessari que el canvi es dirigeixi vers el cicle d'interacció, delimitant previament el punt de ruptura i la forma en què s'interromp, és a dir, quines intervencions o estratègies emprarà el professional per ajudar a millorar la relació entre mare i fill.

El procés d'interacció mútua en el que es veuen sotmesos els membres d'un sistema familiar fa entendre les relacions entre aquests no de forma lineal sinó com una cadena d'interaccions d'influències mútues, convertint el procés en circular, tal i com ho entén la teoria general de sistemes, base de l'orientació sistèmica.

“Esta visión sistèmica de los acontecimientos implica una epistemología diferente; la pregunta *por qué* (lineal, modelo de causa-efecto) es sustituida por *cómo* ocurre el fenómeno, y se presta atención a las secuencias de la interacción y los patrones repetitivos que rodean al suceso.”

(Dowling, Osborne, 1996, 25)

En aquest sentit, i seguint aquest principi, a l'Espai Familiar es treballa per defugir de la visió més lineal que comportaria, seguint l'exemple, “culpabilitzar” la mare de la causa dels pocs progressos del fill amb discapacitat.

La importància de la primera etapa del cicle vital

La teoria sistèmica, com apuntàvem, ofereix la visió de la família com un sistema viu i en procés de transformació constant. Aquest canvi és totalment perceptible a través del temps i de les modificacions que s'incorporen a través de les etapes del cicle vital per les que passa la família. Cada etapa té les seves pròpies característiques i planteja diferents necessitats i exigències.

Haley (1973) distingeix sis estadis successius:

- (1) el període de festeig,
- (2) l'etapa inicial de parella,
- (3) *el naixement i la relació amb el fill*,
- (4) el període intermig de la parella,
- (5) la separació dels pares per part dels fills
- (6) la jubilació i vellesa.

És en el tercer període a on s'ubica el programa que descrivim en aquest treball. En aquesta primera etapa amb els fills és on s'estableixen les bases perquè els següents períodes siguin funcionals. Així, en alguns dels documents que hem analitzat per elaborar la tesi⁹ apareixen entre els objectius principals la idea de reforçar el context educatiu familiar i també oferir als pares assessorament, suport i informació de l'etapa, sobretot, dels elements de risc per a la salut física i psíquica dels infants. A l'Espai Familiar s'ofereix una atenció especial i aprofundiment d'aquesta etapa tant important com és la primera del cicle vital d'una persona. Passar aquesta primera etapa bé (amb seguretat, amb afecte, amb estimació...) és una prevenció per a continuar el desenvolupament òptim. Prèn força la importància d'haver-se sentit acceptat, reconegut, estimat...durant la primera infància per algú fort i segur al teu costat, amb adequades competències parentals. La individualitat es va conformant a través de les primeres experiències relacionals i si aquestes són positives es produeix un augment de la resiliència.

Cal considerar que el pas d'una etapa a l'altra suposa un període de canvis, és un moment crític que podria anar acompanyat de crisi. L'aportació de Haley (1973), assenyalant la importància de la superació de les crisis de pas situades en els diferents estadis de la vida familiar, ens serveix com a referència per prendre consciència de la importància d'aquesta etapa. En aquest sentit, en el programa es fan múltiples intervencions directes i subtils, encaminades a preparar les famílies per als canvis ràpids que es produeixen en cada nova etapa, i que es manifesten a través de les adquisicions dels infants. Així, fem servir estratègies que afavoreixen l'adaptació de les mares en el procés de creixement dels fills i observam i acompanyam, per exemple, com es fa la transició dels braços al caminar, de la lactància materna a permetre menjar autonomàment, de la dependència i proximitat dels primers mesos a la progressiva autonomia, del joc exploratori de l'infant al pas al joc simbòlic, etc.

⁹ Ens referim al projecte i les memòries del programa dels diferents anys (veure annexes 2.1, 2.2, i 2.3).

La mirada sistèmica obre perspectives

Partim de la base que la mirada sistèmica permet obrir noves perspectives. Però a què ens referim quan parlem de la “mirada sistèmica”? Com ja hem dit, la mirada sistèmica es fixa i ofereix atenció a les relacions i les interaccions, i no a la individualitat. En aquest sentit l'enfocament en aquesta mirada ens permet observar i intervenir per modificar la disfuncionalitat en les relacions entre mare i fill.

Mirar sistèmicament permet obtenir una visió ampla, de conjunt, sortir a la perifèria, tenir una visió d'ocell, analitzar el sistema amb els seus diferents subsistemes i, sobretot, les relacions que es donen entre els membres, a través de la comunicació (verbal i no verbal). La perspectiva sistèmica es presenta com un bon marc de referència per les professionals de l'Espai Familiar ja que ofereix una mirada holística i integradora. En aquest sentit, entre els objectius del programa es treballa per observar les pautes de relació i, si ve el cas, fer intervencions terapèutiques, introduint modificacions o tallant cercles de relació que provoquen disfuncionalitat, distorsions o dificultats en la relació que no permeten desenvolupar el benestar individual.

Cal dir que mirar sistèmicament no és exclusiu de l'àmbit purament terapèutic. En aquest sentit Cirillo (1994,15) ens recorda que “la òptica sistèmica es un modelo de lectura de la realidad que trasciende el sector limitado de la psicoterapia”. Les aportacions que ofereix aquesta mirada resulta vàlida per a tots els nivells d'intervenció, des del primari (més preventiu) com el terciari (terapèutic)

“Si nuestra òptica sistèmica es un modelo interpretativo de la realidad, una clave de lectura, debe entonces proporcionar las herramientas de comprensión y intervención, incluso en las “franjas” no terapéuticas de nuestro trabajo”.

(Cirillo, 1994, 21)

A continuació ens detindrem en alguns aspectes derivats de la teoria sistèmica que s'han anat convertint en objectius prioritaris del nostre programa: l'enfortiment del subsistema parental i el treball en xarxa

Enfortir el subsistema parental

El naixement d'un infant implica l'aparició de noves funcions per els adults de la família, sovint desconegudes per a ells i que podrien arribar a desestabilitzar la dinàmica de la parella (Belart, Ferrer, 1998). La unitat conjugal, si existeix parella, ha de canviar el seu funcionament per poder respondre a les demandes de la maternitat i la paternitat. El funcionament del subsistema conjugal ha d'anar modificant-se per afrontar els esdeveniments que sorgiran amb la parentalitat. El sistema familiar necessàriament ha d'incorporar els canvis complexos resultat de la transformació del sistema: passar de ser dos a ser tres. Fins i tot, una vegada nascuts els fills és necessari que no es perdi de vista el dinamisme del sistema familiar, tal i com ens suggereixen Minuchin i Fishman (1988, 32): "El subsistema parental tiene que modificarse a medida que el niño crece y sus necesidades cambian" .

El sistema familiar es diferencia i duu a terme les seves funcions a través dels "subsistemes". Les persones formen subsistemes a l'interior d'una família que poden estar compostats per generació, sexe, interès o funció. Les díades, com les de espòs-esposa, mare-fill, germà-germana, també esdevenen subsistemes. Cada individu pertany a diferents subsistemes simultaniament en els quals té diferents nivells de poder i en els que aprèn habilitats diferenciades. En el sistema familiar trobam tres subsistemes principals: conjugal, parental i fraternal.

El "subsistema parental" es forma quan neix el primer fill/a. El funcionament eficaç requereix que pares i fills acceptin el fet que l'ús diferenciat d'autoritat és un ingredient

necessari del subsistema parental. Com bé assenyalen Whitaker i Bumberry (1991, 219) la posició dels pares resulta vital:

“Los padres son la verdadera columna vertebral de la familia, y los hijos obtienen una sensación de seguridad de la dirección y la solidaridad de los padres”

Els autors opinen que la família que funciona bé és la que estableix un separació clara entre les generacions, i els pares, sense adoptar actituds rígides, exerceixen un domini sobre el fills, entés com una força que ofereix seguretat i protecció. Així, la família es converteix en un lloc d'assaig i de formació social per als infants que necessiten aprendre a negociar en situacions de poder desigual.

Els subsistemes “protegeixen” les seves funcions a través dels límits. Seguint a Minuchin (1986) podem dir que els límits d'un subsistema estan formats per les regles que defineixen qui hi participa i de quina manera. La funció dels límits és la protecció de la diferenciació del sistema i, perquè el funcionament familiar sigui adequat els límits del subsistema han de ser clars. Aquests han de definir-se amb tal precisió que afavoreixin als membres dels subsistemes el desenvolupament de les seves funcions sense interferències indegudes, però també han de permetre el contacte entre els membres del subsistema i els altres.

La teoria sistèmica, a través dels seus impulsors, alguns ja citats, Haley (1973, 1976), Andolfi (1987), Minuchin (1986), Minuchin i Fischman (1988), Whitaker i Bumberry (1991), Boszormenyi-Nagy i Spark (2001), té present la importància de la posició dels pares dins la jerarquia familiar. És més, alguns d'aquests autors consideren necessari dins la família l'existència d'un ordre jeràrquic que clafiriqui les posicions dels seus membres. Vegem el que diuen alguns d'ells:

“...toda familia debe organizarse jerárquicamente elaborando reglas sobre quiénes tendrán más status y poder y quiénes ocuparán un nivel secundario”

(Haley, 1976, 95)

Fins i tot, els mateixos autors caracteritzen les funcions que des de la jerarquia haurien d'assumir pels pares:

“...dentro del subsistema parental, los adultos tienen la responsabilidad de cuidar a los niños, de protegerlos y socializarlos.; pero también poseen derechos. Los padres tienen el derecho de tomar decisiones que atañen a la supervivencia del sistema total en asuntos como cambio de domicilio, selección de la escuela y fijación de reglas que protejan a todos los miembros de la familia ”

(Minuchin, 1988, 32)

Observem que alguns autors, units per la mateixa perspectiva, estan d'acord amb el posicionament que dins l'estructura familiar tenen els pares:

“Pero el subsistema [parental] al que se le asignan tareas debe poseer también la autoridad necesaria para llevarlas adelante. Y si bien es preciso que el niño tenga libertad para investigar y crecer, sólo podrá hacerlo si se siente seguro porque su mundo es predecible”

(Minuchin i Fischman, 1988, 32)

Òbviament aquest és un aspecte rellevant en el nostre programa. La protecció que els pares ofereixen als fills a través dels límits a les conductes és clau i, sovint en les famílies que participen a l'Espai Familiar observem dificultats reals a l'hora de posar límits. Aquest és un tema present, bé a través de demandes directes que fan les mares a les professionals, bé a partir de detectar la conveniència d'utilitzar aquesta estratègia.

Així, és habitual que ens trobem amb mares que presenten alguna dificultat quan han de dir “no” als infants davant algunes peticions que podrien ser perjudicials per al seu desenvolupament. Algunes vegades aquesta incapacitat ve donada per compensar la manca d'atenció i dedicació en temps, seria el cas de les mares que no conviuen amb els seus fills;

altres vegades no limiten certes conductes perquè fer-ho representa un esforç, que no estan disposades o preparades per assumir; i altres és senzillament perquè no són conscients del creixement i el desenvolupament de recursos que suposa per l'infant.

Citem el cas d'una mare adolescent amb un fill de 18 mesos, que estava temporalment en una família d'acollida. Ella constantment li donava lllaminadures, i mai s'havia plantejat deixar de donar-n'hi. En el moment de la reflexió l'equip va escriure:

“Avui, en el moment de la tertúlia, s'ha parlat de límits als fills i s'ha aprofitat per confrontar a la mare de M. sobre l'excés de caramels i xocolata que li dona a cada sessió, aquest és un aspecte que preocupa l'equip. P. [la mare] ha respost: “és que si no li dono els caramels el nin plora i a jo no m'agrada veure'l plorar”, i afegia “a més per la poca estona que estic amb ell, el vull veure riure, i és tant guapo quan té la cara plena de xocolata!”.

(Avaluació sessió, 22-09-2005)

Altres vegades, com hem dit, són les mares les que demanden explícitament suport a l'hora de limitar certes conductes dels infants, com és el cas d'aquelles que senten dificultats a l'hora de contenir algunes enrabiades dels fills. Vegem un fragment d'una observació d'una mare i l'infant de dos anys:

“Avui l'infant ha manifestat una conducta d'oposició que a la mare li ha costat de manejar, al final ha optat per deixar-lo sol a un racó i esperar que se li passés l'enrabiada. Aquesta conducta ens ha donat peu, en el moment de la tertúlia, de parlar del tema dels límits, la mare directament ha demanat ajuda sobre estratègies que podria fer servir, no sap com limitar l'infant quan vol una cosa que no se li pot donar, manifesta que a ella li produeix un gran malestar que això ho manifesti al mig del carrer o quan van a comprar”

(Observació díada Carlota-Ignacio, 22-09-2005)

En aquests casos, les intervencions dels professionals aniràn encaminades a reforçar el subsistema parental fent servir diferents estratègies: assenyalant a la mare l'èxit cada vegada

que actui adequadament, oferint models d'intervenció dels mateixos professionals amb els infants, etc.

“La nina ha intentat alguna vegada que la mare fes el que ella volia i s’ha hagut de fer intervencions d’aturar a la mare o de fer-li reflexionar sobre el que anava a fer”

(observació diada Antònia-Rosa, 9-I I-2006)

“A la mare se li ha dit que quan li diu “no” a la filla, després no la besa com demanant perdó”

(Observació diada Antònia-Rosa, 16-I I-06)

Com es veu, en el programa es té clara la importància de la posició dels pares, i es treballa per l'enfortiment del subsistema parental fent que aquest esdevengui coherent amb les actuacions i es converteixi en un element prou segurant per l'infant. L'infant trobarà la seguretat en aquell adult que li proporcioni protecció però que també el permeti donar una passa més en el seu procés de creixement.

El treball en xarxa

L'Espai Familiar esdevé un servei que intenta la convergència dels diferents contextos d'intervenció social en els que coincideixen els membres d'una mateixa família. L'atenció continua i regular que es dona a les famílies, a través d'una sessió setmanal durant un període determinat de temps, converteix el programa en un element aglutinador d'altres serveis comunitaris.

Si bé és cert que, des del principi es tenia present la importància de treballar amb els serveis que ens adreçaven les famílies, aquest objectiu es va anar perfilant a mesura que s'incorporaven noves famílies amb una especificitat concreta. Com, per exemple, aquelles en les que estant en un procés de valoració de les habilitats parentals per decidir una reunificació familiar, per part dels tècnics, sen's demanava l'observació per complementar el

diagnòstic. Aquest és un aspecte que és valorat positivament i de gran ajuda pels tècnics del servei de protecció a la infància, com així ho expressa na Catalina, cap de servei de Menors:

“Entonces el hecho de tener un recurso...Como el vuestro. Es muy útil, claro...A ellos [els tècnics] les da muchas pistas de cara a... con esta mamá se ha trabajado la situación parental, se le ha ayudado... Se puede aprovechar este recurso según el nivel en que... trabajemos, no?

Y ellos pueden tener un elemento cara a defender porqué vamos hacia esta dirección y no hacia esta, el técnico tiene que utilizar vuestro recurso...Ellos se nutren de elementos de vuestra valoración.”

(Annex ETC)

És així com en el programa va prenent força el treball en xarxa. Amb el temps hem après que coordinar els diferents recursos que intervenen en l'atenció social en les famílies és possible a través del treball en xarxa.

Des de l'orientació sistèmica es dóna importància a aquest aspecte, com una manera de detectar les prioritats en les intervencions de la família, seqüenciar el treball a fer i mantenir objectius de treball conjunts. És així com la xarxa, seguint a Vega (1997), esdevé un instrument de treball per als professionals, que permet construir contextos col·laboratius entre diferents equips, institucions i serveis que intervenen. Aquests contextos, ben construïts i desenvolupats, augmenten el sentiment de competència professional i milloren l'eficàcia de les intervencions en les famílies. Les xarxes de relacions basades en el suport mutu entre professionals actuen com a multiplicadores de beneficis quan s'aconsegueix entendre i dur a la pràctica el vincle de complementarietat. D'aquesta manera, el professional s'involucra comprometent-se i reconeixent-se com a protagonista del procés, aquesta visió permet entendre que els èxits o les dificultats no són responsabilitat d'un dels seus membres sinó de tot el grup que conforma la xarxa.

A més a més, quan en el subsistema del sistema de professionals s'introdueixen canvis, l'efecte es deixa veure en els altres subsistemes. És així, doncs, pel cas que ens ocupa que l'Espai Familiar per si sol no basta per complir amb tots els canvis proposats per a la família. Es fa necessària, doncs, la tasca dels diversos serveis que intervenen en la família: educatius, sanitaris, socials, etc. D'aquesta manera, el programa participa de la revisió dels casos conjuntament amb les altres entitats implicades, i esdevé un element més de la xarxa. La freqüència de contacte i la relació que els professionals de l'Espai Familiar mantenen amb les famílies, permet convertir el programa en un servei de complement i de redefinició de la situació familiar que ajudarà a altres sectors a tenir una visió completa de la família.

Treballar en xarxa suposa coordinar semblances i diferències, contrastar opinions i punts de vista, per tal d'afavorir la recerca del consens i de solucions possibles a les problemàtiques que es plantegen relacionades amb les famílies. Les aportacions de Vega (1997, 195) amplien l'explicació:

“Los pasos necesarios para ampliar el campo de observación y elaboración de hipótesis posibilitan la comprensión del problema y permiten diseñar, en el mejor de los casos, adecuadas estrategias de intervención mediante la renegociación de atribución de significados compartidos”

Des d'aquesta perspectiva, el més complex explica allò menys complex i no a la inversa, i el procés de suport entre les diferents entitats que intervenen a la xarxa passa per les peticions de col·laboració mútua. Encara que es poden trobar certes dificultats a l'hora de la pràctica com, per exemple, les relacionades en com fer que els professionals i els sistemes de serveis aconseguixin per igual percebre la necessitat d'una coordinació o com superar la fragmentació dels recursos que coexisteixen. Les dificultats podrien provocar una ineficàcia de l'actuació dels professionals, si aquests se senten desmotivats, i això podria influir en la resolució dels casos. Consideram que en la nostra realitat professional ens trobam amb una manca de tradició de treball en grup a l'àmbit comunitari i seria necessari

assolir aprenentatges prou fermes que milloressin la cultura del treball en xarxa. Aquesta opinió és compartida també per altres professionals que hem entrevistat:

“Yo creo que el trabajo en red que, por otro lado, hay que poner en un interrogante, creo que hemos abusado de esa denominación, creo que tenemos en este momento una hipertrofia de espacios, de encuentros interprofesional pero, con un bajo rendimiento. ...Yo creo que hay que reinventar el trabajo de red, y aprovecho este comentario para comunicarlo, pero tiene que ser mucho más eficiente, mucho más, responsable, tiene que ser mucho más,....co-responsable, en la línea de..., en los compromisos que se asumen. El trabajo, en lo que es la primera infancia, y con familias sólo es comprensible en este marco de trabajo, de cooperación y de colaboración”

(Entrevista ETS)

Des de l'Espai Familiar hem observat, com a membres integrants de la xarxa, que les reunions de xarxa són elements adequats per el treball, sempre i quan es facin a partir de l'intercanvi sistemàtic i es reflexioni sobre les funcions i les posicions dels professionals que participen en el cas. D'aquesta manera s'analitzen els models d'intervenció i l'evolució dels casos i, sobretot, s'estableixen línies comunes d'actuació quant a objectius, estratègies i indicadors d'avaluació.

Si recordam el cas abans esmentat de la família en què la mare va iniciar una teràpia per tractar els maltractaments i abusos que a la infància i adolescència havia sofert, aquest ens serveix per veure quins són els recursos posats en aquesta família. És una mare amb tres fills, i des de l'Espai Familiar es treballava la vinculació afectiva entre ella i el fill del mig, de quatre anys, que presenta certes dificultats amb sospites de discapacitat psíquica, en procés diagnòstic. En la família intervenen diversos recursos: serveis socials, protecció de menors, educadora familiar, escola i Espai Familiar. Així, en una reunió de xarxa es va prendre conjuntament la següent decisió respecte al cas: que la mare iniciés un procés terapèutic. El treball d'acompanyament des dels serveis socials, la contenció a l'escola per part de l'educadora familiar, el reforç de la potencialitat com a mare i la vinculació amb el fill

treballada des de l'Espai Familiar i, evidentment la psicoteràpia, va ajudar a que aquesta família es mobilitzés i poses en marxa recursos que fins aleshores semblaven “amagats”.

Tal com diu Ballester (2004) perquè sigui efectiu el treball en xarxa ha de ser integral, atenent a la diversitat de necessitats, i interdisciplinar, promovent la participació integrada dels diferents professionals. Les mesures que s'adopten des de la xarxa, i a desenvolupar per cada servei, permeten entendre la globalitat en l'atenció a la família. Així, per exemple, quan apareixien actuacions amb finalitats preventives (assumides sovint pel programa), d'atenció personalitzada (per part de l'educadora familiar), d'inserció sociolaboral (des dels serveis socials), etc. és quan podríem parlar d'un model d'organització global que afavoreix el disseny d'estratègies d'actuació compartida que tendran un efecte en la família.

A través de les entrevistes efectuades a diversos professionals amb els que hem compartit casos, hem pogut constatar la importància que donen a aquesta metodologia de treball:

“[el treball en xarxa] al final passa bastant per les persones. Si no hi ha una cosa molt pactada i seriosa i obligada... altra cosa és voluntarisme. ..El millor es fer un pla de feina conjunta”

(Entrevista ETL)

Així com també hem pogut captar la valoració que en fan de l'Espai Familiar com element de la xarxa:

“yo creo que...desde ahí, desde la perspectiva de trabajo en red, evidentemente nosotros vais a ocuparos de un segmento de ese proceso de trabajo, pero creo que los otros profesionales en esa misma perspectiva de compartir una...lo que se llamaría un ecro (un esquema compartido), una descripción, de la necesidad del problema, de la hipótesis, de la necesidad de poder trabajar cada uno desde su lugar, eh...trabajar en la dirección de favorecer ese bienestar de la infancia y de la familia, ¿no?”

(Entrevista ETS)

Veiem, doncs, que el treball en xarxa no significa únicament la coordinació entre els recursos que intervenen amb les famílies, tal i com s'havia plantejat en la redacció del primers projecte de l'Espai Familiar. Al llarg dels anys hem après que el treball en xarxa és un treball sistemàtic de col·laboració i complementació entre els recursos, significa compartir informació i aprendre de l'experiència dels altres, redefinir concepcions i projectes. A més a més aquesta metodologia de feina permet als professionals prevenir dificultats derivades de la sensació de treballar en solitud amb les famílies i poder confirmar apreciacions i actuacions que siguin encertades.

La xarxa que s'estableix entre els diversos professionals que intervenen en una família actua com context de suport social per a la família, aspecte que és important, tal i com veurem a continuació amb la teoria ecològica.

7.1.2 La teoria ecològica: la influència dels contextos

Les ciències socials adopten el terme *ecologia* de les ciències biològiques per a referir-se al medi on es desenvolupen els éssers vius, tal i com descriuen Clemente i Hernández (1996). A partir dels anys 40 ens trobam amb autors que relacionats amb la psicologia fan ús d'aquest concepte, com ara Lewin (1943), Whiting i Child (1953), o autors de l'anomenada "Escola de Kansas" (Barker i Wright, 1955) en què ofereixen una metodologia alternativa als experiments, als tests i als qüestionaris per estudiar el comportament humà, a través de l'observació de la persona en el seu escenari natural. Però l'autor que més va desenvolupar el model ecològic per estudiar el canvi evolutiu de la persona en el seu context natural fou Bronfenbrenner (1987).

La perspectiva ecològica de Bronfenbrenner (1987) ofereix un marc teòric adequat per explicar la influència dels contextos en el desenvolupament humà. El model es fonamenta en

el fet que el desenvolupament es pot explicar per factors externs que afecten la persona, per tant, és important l'entorn físic i les interaccions socials. L'autor pensa que, per poder entendre els fenòmens psicològics, és necessari contemplar tots els factors exteriors en els que viu la persona. Aquests factors són els anomenats "contextos de desenvolupament". El model ecològic organitza els diferents contextos que influeixen en la persona en un sistema en el qual el subjecte es troba en el centre i tots els contextos d'influència al seu voltant.

La perspectiva ecològica analitza la persona en el seu context real i natural. El context social on viu una persona certament la condiciona fins a tal punt que proporciona un desenvolupament determinat. Vegem com descriu Bronfenbrenner (1987, 40) la relació entre la persona i l'entorn:

"La ecología del desarrollo humano comprende el estudio científico de la progresiva acomodación mutua entre un ser humano activo, en desarrollo, y las propiedades cambiantes de los entornos inmediatos en los que vive la persona en desarrollo, en cuanto este proceso se ve afectado por las relaciones que establecen entre estos entornos, y por los contextos más grandes en los que están incluidos los entornos."

Com veiem Bronfenbrenner (1987) proporciona un model ecològic a l'estudi del desenvolupament humà que s'ha convertit en una referència important. El model consisteix en varis tipus de sistemes que mantenen una relació inclusiva entre ells i que estan organitzats en diferents nivells. En primer lloc, ens trobam un nivell més intern format pel context o entorn més immediat a on es desenvolupa la persona; és el *microsistema* i els principals exemples en serien la família i l'escola.

"Un microsistema es un patrón de actividades, roles y relaciones interpersonales que la persona en desarrollo experimenta en un entorno determinado, con características físicas y materiales particulares."

(Bronfenbrenner, 1987, 41)

El segon nivell, el *mesosistema*, inclouria les relacions que s'estableixen entre els entorns del primer nivell, és a dir, són les interconnexions, solapaments i influències recíproques entre els diferents microsisitemes en què una persona participa.

“Un mesosistema comprende las interrelaciones de dos o más entornos en los que la persona en desarrollo participa activamente (por ejemplo, para un niño, las relaciones entre el hogar, la escuela y el grupo de pares del barrio; para un adulto, entre la familia, el trabajo y la vida social).”

(Bronfenbrenner, 1987, 44)

El tercer nivell esta relacionat amb l'hipòtesi que el desenvolupament humà es veu afectat profundament per aquells entorns en els que la persona ni tant sols es troba present però que exerceix la seva influència, són l'*exosistema*: institucions educatives, econòmiques, polítiques, culturals, socials..

“ Un exosistema se refiere a uno o más entornos que no incluyen a la persona en desarrollo como participante activo, pero en los cuales se producen hechos que afectan a lo que ocurre en el entorno que comprende a la persona en desarrollo, o que se ven afectados por lo que ocurre en ese entorno.”

(Bronfenbrenner, 1987, 44)

I, en darrer lloc, el *macrosistema* que estaria format per aquells valors culturals, creences i circumstàncies socials i històriques que envolten la persona:

“El macrosistema se refiere a las correspondencias, en forma y contenido, de los sistemas de menor orden (micro-, meso- y exo-) que existen o podrían existir, al nivel de la subcultura o de la cultura en su totalidad, junto con cualquier sistema de creencias o ideología que sustente estas correspondencias.”

(Bronfenbrenner, 1987, 45)

Aquesta perspectiva té el seu ressò en el programa objecte d'estudi de la recerca. Vegem de quina manera. Una de les idees que es va incorporant progressivament a l'Espai Familiar,

i que formaria part dels objectius, és que per a les famílies és important afavorir la seva participació social en la comunitat. Així es recull a la memòria del programa:

“Alleugerir el sentiment d'aïllament i debilitat d'alguns pares i mares afavorint el treball en grup com un mitjà per augmentar la seva capacitat parental... El servei ofereix un espai tranquil i agradable que propicia l'intercanvi espontani entre els membres del grup per contrastar experiències, punts de vista o inquietuds respecte a la seva vivència com a pares...Els pares i les mares juntament amb l'equip parlen i reflexionen sobre les pròpies actuacions a partir de temes que interessin al grup... Es tracta bàsicament d'afavorir la participació de tots i totes procurant que les persones siguin acceptades pel grup i es puguin expressar de forma lliure. Es donen pautes per a millorar la dinàmica del grup com respectar el torn de paraula, aprendre a escoltar i fer notar les intervencions interessants que es realitzen.”

(Annex 2.3)

Finalitzat el primer any de funcionament del programa i, després de recollir algunes opinions de les famílies, anam veient la importància que té el programa com a xarxa de suport social. De l'entrevista realitzada a una de les primeres mares que hi assistien confirmam l'idea que participar a l'Espai Familiar representava per a ella un suport:

Investigadora: “¿y qué recuerdas del trabajo que se hacía allí?”

Mare: “Sí, sí, sí, lo recuerdo... Principalmente ayudarnos unas a otras Sí...sentía que l'Espai era un apoyo, que parecía que estaba cómo respaldada ahí.”

(Entrevista EFN)

A les valoracions sobre el programa que cada any es demana a les famílies es recullen opinions que anirien en la mateixa línia. Vegem-ne algunes:

“he aprendido a tener contacto con madres, a estar más relajada y a hablar con mis hijos”

(Annex 3.5)

“lo que más me ha gustado han sido las charlas, las tertulias, la gente que he encontrado..”

(Annex 3.5)

I passats uns anys una mare expressava així la seva opinió:

“Me ha ido muy bien venir aquí. Cada vez que nos sentamos aquí a hablar [a la sala de tertulia] aprendo alguna cosa que me enriquece”.

(Annex 3.5)

Anem a veure perquè interessa destacar la perspectiva ecològica com un dels fonaments teòrics del programa que, com dèiem, es va fent palès amb la seva trajectòria.

La xarxa de suport de les famílies : l'exosistema

A mesura que es van incorporant famílies en les que s'observa que el seu suport social és mínim i que experimenten sentiments de soledat relacionats amb la maternitat i la criança dels fills adquireix sentit l'aprofundiment en la teoria ecològica desenvolupada per Brofenbrenner (1987).

La manca de suport social que presenten les mares té una influència directa sobre el desenvolupament de l'infant, no únicament des del suport més instrumental de poder tenir algú que momentaniament es faci càrrec de l'infant, sinó i, sobretot, en el sentit que se senti acompanyada en el seu rol. Òbviament aquesta situació es presenta sovint en les famílies monoparentals i també en les immigrants. Com diu Rodrigo (2005), tant important és la xarxa de suport formal i informal per als pares que es converteix en un autèntic element de protecció per als fills i així augmenta la resiliència de la família.

Anys enrere el concepte de “xarxa social” ha estat desenvolupat i definit per una sèrie d'autors (Lewin, 1943; Moreno, 1951; Barnes, 1972, etc.). Més recentment, i aplicat al context clínic de la terapia familiar, Sluzki (1998) defineix la xarxa social com la suma de les relacions que una persona percep com a significatives. L'autor caracteritza la xarxa com una de les claus més importants de l'experiència individual d'identitat, benestar i competència.

“Existe amplia evidencia de que una red social personal estable, sensible, activa y confiable protege a la persona en contra de enfermedades, actúa como agente de ayuda y derivación, afecta la pertinencia y la rapidez de la utilización de servicios de salud, acelera los procesos de curación y aumenta la supervivencia, es decir, es salutogénica.”

(Sluzki, 1998, 71)

També Bronfenbrenner (1987) assenyala que els vincles de suport exteriors són necessaris i que les interaccions entre pares i fills tindran major impacte en el desenvolupament de l'infant si els vincles de suport entre l'entorn familiar i l'exterior són nombrosos. L'autor destaca com element clau la influència contextual sobre el desenvolupament de la persona (en aquest cas l'infant), influència que es veu manifestada a través de la relació inclusiva dels diferents entorns que envolten el sistema familiar i que té una repercussió directa sobre l'infant.

El model teòric ofert per Bronfenbrenner ens aporta una visió àmplia i complexa dels ambients i els contextos. Aquests, igual que des de la perspectiva sistèmica, s'analitzen en termes de sistemes i en causalitats i relacions circulars, i així es converteixen en interaccions recíproques. En aquest sentit, dona gran importància a les relacions entre les persones i a la influència en el desenvolupament de cadascuna d'elles. Des d'aquesta perspectiva les capacitats humanes i el seu desenvolupament depenen en gran mesura del context més ampli, social i institucional.

La teoria ecològica és una concepció teòrica no reduccionista sinó que va més enllà de les característiques i conductes de l'infant (o la mare). Inclou des dels sistemes funcionals més interns de la persona en desenvolupament fins als elements que apareixen en els seus entorns. Justament aquest aspecte justificaria la necessitat que no és suficient que els professionals facin intervencions sobre els infants sinó que és imprescindible ampliar la intervenció, i sovint a través del treball en xarxa, modificar alguns elements dels diferents

entorns que envolten els infants, ja siguin els més propers (microsistemes) o els més llunyans, però que també tenen una influència en el seu desenvolupament. Per això en el programa va interessar, per exemple, contemplar el treball en xarxa o atendre les condicions socials de la família, fins i tot conèixer la situació laboral dels pares com a part de l'exosistema de l'infant.

La influència de les característiques individuals i contextuals en el desenvolupament de les habilitats parentals: el microsistema

Òbviament les característiques individuals i contextuals dels pares tenen un impacte en les capacitats parentals, començant per la seva història de vida, el model de criança que hagin viscut i la transmissió intergeneracional que es fa vers els fills. És així que des de l'Espai Familiar es contemplen certs aspectes importants que podrien tenir una incidència més o menys directa en la capacitat que demostren els pares a l'hora d'exercir les funcions parentals. Algunes característiques dels pares els ajudarien a incrementar la competència, com assenyalen Barudy i Dantagnan (2005, 46):

“Entre las características de estos padres competentes y resilientes se encuentran la flexibilidad, la capacidad para enfrentar y resolver problemas, las habilidades de comunicación y las destrezas para participar en redes sociales de apoyo”

D'aquesta manera, a l'Espai Familiar es considera l'estat psicològic dels pares, si presenten dificultats en forma de depressió, alts nivells d'ansietat o altra simptomatologia important. També el nivell intel·lectual, d'estudis i formació serien elements importants en la adquisició de certes habilitats parentals relacionades amb les informacions que tenen sobre l'educació dels fills. En el programa s'observen també algunes peculiaritats dels pares com poden ser la tendència a comportaments agressius, la manifestació de l'estat anímic, el nivell d'autoestima, etc.

Està clar que les característiques del microsystema són determinants per al desenvolupament infantil, però seria interessant la idea de tenir en compte el microsystema en què cresquen els propis pares i com això exerceix una influència en la seva capacitat parental. Per als infants no és el mateix tenir uns pares que han viscut la seva infància en una institució o, amb experiències de maltractaments, o que hagin disposat d'un ambient estable, continuu i harmoniós.

“...saber responder a las demandas de cuidados de un hijo o una hija, protegerles y educarles, son el resultado de complejos procesos de aprendizaje que se realizan en la familia de origen y también en las redes sociales primarias”

(Barudy i Dantagnan, 2005, 81)

L'Espai Familiar considera de forma àmplia les característiques del context familiar actuals, en el moment en què la família participa. Així, per exemple, s'interessa per la situació de l'habitatge, la qualitat de la relació de parella, els recursos econòmics de què disposa la família, i evidentment per l'ajuda que rep de la família extensa o d'altres persones. Cal esmentar que és important, en aquest sentit, la informació dels serveis derivants a través del full de derivació¹⁰, per això en aquest document hi ha una casella on es demana que s'especifiqui quina és la situació familiar, el lloc de treball dels pares, el nombre de fills i les característiques de l'habitatge. També s'hi inclou un altre apartat en el que se sol·licita informació sobre característiques específiques dels pares i de l'infant, com ara la descripció de problemàtica social, antecedents familiars determinants, etc.

De la descripció d'en Bronfenbrenner (1987,77) ens interessa cada un dels contextos i, en particular, les relacions que apareixen dintre dels microsystemes, formant el que anomena estructures interpersonals o díades, com a contextos del desenvolupament humà.

“Una díada se forma cuando dos personas prestan atención o participan cada una en las actividades de la otra. ... es el componente básico del microsystema”

¹⁰ Vegeu l'annex 3.1

Aquest aspecte resulta especialment interessant en el sentit que ens confirma la necessitat que des del programa s'ofereixi una atenció especial a les díades pares-fills. L'Espai Familiar focalitza la seva atenció en l'estudi de la díada i en la importància que allò que passa a la díada esdevé un condicionant poderós en el desenvolupament de les persones que conformen la relació. Partim de la hipòtesi que enfocar la mirada en la díada permet obtenir informació de la relació entre mare i fill i, a la vegada, descobrir possibilitats i dinàmiques noves per a ambdós. Així, seguint una de les aportacions de l'autor, si un dels membres d'una díada experimenta un canvi evolutiu, és probable que a l'altre li passi el mateix, aspecte que sovint s'observa en les famílies. Per exemple, la mare que observa com el fill és capaç de menjar tot sol un dia i un altre, ella mateixa experimenta paulatinament una adaptació en aquesta destresa recentment adquirida per l'infant fins que, uns mesos després, deixarà d'intervenir quan sigui l'hora del menjar. En aquest cas, estariem davant la posició d'una adaptació sincronitzada, establerta simultaniament per mare i fill a resultes de l'evolució en el procés d'autonomia de l'infant. Com diu Cyrulnik (2005, 66):

“Y en cuanto esta estimulación es percibida, adquiere sentido porque es interpretada. La historia de quien percibe da sentido a esta percepción.

Per observar i analitzar amb més profunditat la relació que s'estableix en la díada mare-fill, per a l'Espai Familiar ha servit de manera important el suport de la perspectiva del vincle afectiu que a continuació descriurem.

7.1.3 La teoria del vincle: la qualitat de les relacions a la primera infància

Una de les aportacions que també es consideren valuoses per a configurar el marc teòric del programa Espai Familiar és la teoria de *l'attachment* o teoria de l'afecció o del vincle

afectiu¹¹. Aquesta perspectiva, entre d'altres, ofereix una visió àmplia de la relació entre mare i fill, necessària per donar suport a la parentalitat i contemplar els contextos de relació afectiva positiva essencials per als infants. És així com l'afecció està relacionada amb la parentalitat. Com ja hem mencionat, el vincle afectiu es forma en els primers anys de vida i determina en bona mesura el desenvolupament de la persona.

La teoria de l'*attachment* es basa en el paradigma desenvolupat a partir de la teoria de l'afecció de Bowlby (1969), que defensava l'impacte de les figures vinculants en el creixement i desenvolupament dels nens. Aquest paradigma està basat en la psicologia evolutiva i l'etologia. Diversos autors a partir de Bowlby han remarcat la importància d'un vincle sa com un factor de prevenció dels diferents tipus de maltractament infantil, cal citar entre altres Brazelton i Cramer (1993), Lopez (1995), Barudy (1998), Cyrulnik (2002).

El desenvolupament de la teoria del vincle afectiu ha permès la comprensió de com la família en el seu conjunt proporciona una base segura, des de la qual l'infant explora el món i desenvolupa les seves capacitats.

La teoria de l'afecció és una forma de conceptualitzar la tendència dels éssers humans a crear forts lligams afectius amb determinades persones en particular. El desenvolupament de la conducta d'afecció és especialment important entre els 9 i 30 mesos d'edat, aproximadament. Aquesta perspectiva representa un intent d'explicar l'àmplia varietat de formes de dolor emocional i trastorns de personalitat com ara l'angoixa, la depressió i l'allunyament emocional, que es produeixen a conseqüència de la separació indesitjada i de la pèrdua afectiva.

La qualitat de les relacions a la primera infància és tant important, com ho demostren les aportacions de Bowlby (1986), que senten les bases per a futures relacions diferents de les

¹¹ Tot i que podrien tenir matisos diferents en aquest treball emprarem com sinònims les tres accepcions.

que es desenvolupen en el context familiar. La forma de tenir cura de l'infant, d'atendre les seves necessitats fisiològiques i emocionals, i donar respostes sensibles es convertiran, juntament amb altres aspectes, en elements seguritzants per els infants o, al contrari, produiran en ells una inestabilitat difícil de recuperar.

L'existència de relacions sanes i funcionals entre pares i fills depenen en bona mesura de com es produïren en la infància els processos de vincle afectiu amb figures vinculants. Com diu, el neuropsiquiatra Barudy (2000, 18)

“El apego es lo que produce los lazos invisibles que crean las vivencias de familiaridad caracterizada por los sentimientos de pertenencia a un sistema familiar determinado”

És així com s'observa que el vincle uneix a pares i fills en l'espai i el temps. Durant la primera infància es genera una tendència a mantenir una proximitat física que proporciona un sentiment de seguretat, aquest és un aspecte contemplat a l'Espai Familiar.

Des d'aquest punt de vista caldria destacar algunes idees importants relacionades amb l'afecció:

- La imatge i la representació que tinguin els pares del fill influirà en la manera de tractar-lo i, sobretot, en la qualitat de la resposta que donen a les demandes i necessitats infantils.
- La qualitat i el grau de resposta sensible, adequada o ajustada són factors que determinen la qualitat del vincle afectiu de l'infant amb cada un dels pares.

Bowlby (1986) demostra com la qualitat de les cures paternes i/ maternes en els primers anys de vida de l'infant és de vital importància per al futur de la salut mental infantil. L'aportació més important d'aquesta teoria és la descripció de la relació inicial que es dona entre mare i fill i que influirà en les relacions futures. L'autor explica com els humans tenim

necessitat d'establir vincles forts, selectius i duradors. La conducta d'afecció té una funció per a la supervivència: l'infant té major possibilitat de sobreviure i sentir-se estable emocionalment si se sent protegit per un altre ésser humà.

Com ja s'ha assenyalat, és important l'enfocament de l'afecció des del punt de vista de la prevenció de la salut mental infantil entenent que el benestar emocional dels infants es veu altament influït per la qualitat de les relacions que s'hagin establert en la primera infància. Indubtablement la salut mental de la família, sobretot la maternal, juga un paper significatiu en el desenvolupament del benestar emocional infantil. Són diversos els estudis que ens suggereixen que els infants poden resultar afectats per la salut mental dels seus pares i mares. Citem entre d'altres les investigacions de Cooper i Murray (1997, 2001) que demostren que infants les mares dels quals estan deprimides presenten major risc de manifestar problemes conductuals i emocionals, i alteracions en el desenvolupament socioemocional. Les taxes altes de depressió post-part fan que es dediqui una especial atenció a la simptomatologia, entre altres coses, per la influència que exerceix sobre el nou nat.

Mantenir la proximitat amb la figura d'afecció, tal com diu Yàrnitz (2006) durant l'època de major immaduresa de les criatures és bàsic per aconseguir la supervivència, tant de l'individu com de l'espècie. La proximitat respecte a la figura d'afecció aconsegueix dues funcions adaptatives: promou la seguretat i facilita l'exploració.

Així, doncs, el vincle afectiu té com a finalitats principals:

- mantenir la proximitat física del cuidador principal
- procurar un sentiment de seguretat que afavoreixi l'exploració
- afavorir el pas de la coregulació de les emocions a l'autoregulació

- donar estratègies en front de l'estrès emocional
- afavorir la sociabilitat

Les recerques sobre l'afecció assenyalen que, tal com diu Marrone (2003), la qualitat de la interacció materno-infantil depèn en bona mesura de la capacitat del cuidador o de la figura parental de proveïr de tres condicions bàsiques: la continuïtat, una resposta sensible (empatia i tacte), i una funció reflexiva.

Si aquestes condicions són òptimes l'infant podrà desenvolupar un sistema de representacions essencialment positiu, anomenat "afecció segura" o "vincl afectiu segur". El vincl afectiu o afecció serien, segons opinió de l'autor, les representacions internes de les relacions que tenim amb aquelles persones més significatives.

És per tot això que des de l'Espai Familiar es vol fer una aportació doble:

- en els infants, perquè tinguin la possibilitat, malgrat que només sigui durant dues hores setmanals, de gaudir d'experiències plenes, de contacte càlid i disponibilitat per part de les seves mares, i fins on sigui possible incidir en la formació del vincl afectiu segur
- en les mares, perquè elles mateixes es converteixen en coprotagonistes de les experiències gratificants per les que passen els seus fills i, alhora, se sentin competents i capaces d'oferir als infants allò que tal vegada algunes d'elles no tengueren la possibilitat de sentir en la pròpia infància. L'Espai Familiar es presenta com un camp experiencial on es redefeixen les vivències dels pares en relació a la formació del seu propi vincl afectiu i es relacionen amb el que construeixen amb els seus fills.

Vegem un fragment de l'entrevista amb la supervisora del programa, on fa referència a aquest aspecte:

"...el momento del café era muy bueno, -aunque al principio me sorprendió- era una oportunidad magnífica para los padres de sentirse atendidos, a través de esto se cubrían las necesidades infantiles de los padres, aunque hablaran de

sus propios hijos. Porque muchos de aquellos padres, en el momento de la vivencia como hijos, no pudieron cubrir sus necesidades y ahora se podría reconducir.”

(Annex EPV)

Treballam, per tant, sobre el vincle afectiu que s'ha de conformar entre mare i fill. Però, també, sobre la qualitat del vincle que va viure la mare o el pare en la seva pròpia infància, rememorant emocions sovint doloroses i reconstruint històries de vida passades oferint un vessant terapèutic al programa.

La bibliografia i investigacions sobre el vincle afectiu és extensa i permet recórrer, des de diferents vessants, la temàtica. Són molts els estudis que s'estan portant a terme actualment relacionats amb les repercussions de l'afecció en el desenvolupament socioemocional dels infants. Mereix un especial reconeixement la feina que està portant a terme l'*International Attachment Network*¹², organització que s'ocupa, a través de publicacions, congressos i altres activitats, de promoure el coneixement i la comprensió de la teoria de l'afecció i altres temes relacionats¹³.

L'equilibri entre proximitat-distància

Com diu Pierrehumert (2003), la primera funció de l'afecció és la protecció, la socialització i l'obertura, que permet l'exploració. Hi ha d'haver un equilibri entre l'afecció i l'exploració.

¹² El lector trobarà l'adreça web en el capítol 3.

¹³ Existeixen diversos estudis longitudinals que mesuren les conseqüències de l'afecció a llarg termini com els que han realitzat Grossman i Grossmann (1991) o el que realitzà el NICHD (National Institute for Child Health and Development) a Estats Units amb el projecte anomenat *Study of Early Child Care and Youth Development (SECCYD)*, des de 1991 fins el 2007, en diferents fases. El citat estudi té com a objectiu examinar, entre altres aspectes, la conducta d'afecció i el desenvolupament socioemocional dels infants segons les variacions en la criança.

Cal destacar, també, els estudis que analitzen l'afecció a institucions extrafamiliars. Un dels primers estudis foren els realitzats per Schaffer i Callender (1959) amb infants hospitalitzats. Assenyalem també estudis transculturals relacionats amb les maneres de vinculació maternofilial a diverses cultures de Grossmann i Grossmann (1991).

Destacam alguns instruments o escales que ajuden a observar la relació d'afecció entre pares i fills. Així, l'*Escala de Massie-Campbell* sobre indicadors d'afecció mare-fill sota estrès (1983), o el *Attachment Q-Set* (Waters y Deane, 1985) que avalua l'afecció a la llar, o la *ORCE Rating Scales*, la *Escala Sensitive Challenging Interactive Play*.

Si l'afecció no és segura, l'infant no se sentirà lliure emocionalment per explorar tot el que l'envolta i sentirà més necessitat d'atreure l'atenció de la persona referent per aconseguir-ne aquell suport emocional que ell mateix necessita.

A l'Espai Familiar un altre dels objectius importants és afavorir l'equilibri dependència-autonomia entre pares i fills. D'aquesta manera les professionals que intervenen en les famílies procuren al llarg de les sessions donar models als pares, a partir de les seves actuacions, de conductes no invasives o intrusives, tot afavorint el procés de separació entre pares i fills.

El moment de la tertúlia dels adults¹⁴ és un temps que permet treballar aquest aspecte. Tot i que en cap moment es prohibeix que els fills acudeixin a veure els pares mentre parlen i prenen un cafè, sí que sovint es verbalitza la importància que els infants aprenguin a passar petits moments lluny físicament dels pares. Així, per exemple, és habitual que a les primeres sessions on acudeix una família, la mare no vulgui participar de la tertúlia posant com excusa que no desitja separar-se del fill¹⁵, o bé, sol·licita poder participar-hi però amb l'infant a la falda. Poc a poc es treballa perquè l'infant provi d'experimentar petits distanciaments de la mare i es quedi amb els altres infants compartint jocs. És curiós observar que la dificultat de la separació sovint l'experimenten més les mares que els propis fills. Els infants gaudeixen lliurament del joc i gradualment les visites a la taula de tertúlia es van espaiant fins que arriben a desaparèixer.

L'equilibri entre dependència i autonomia en la relació pares i fills també es treballa a partir d'afavorir una adequada capacitat d'espera i observació i una no precipitada intervenció per

¹⁴ El lector trobarà una descripció més detallada de l'organització de les sessions a través de diferents moments a l'apartat següent que fa referència al context temporal.

¹⁵ Aquesta situació es dona principalment, en els casos en què els fills no viuen amb la família biològica.

part dels pares. Per això s'aprofiten diverses situacions que es donen a les sessions com, per exemple, l'ajut que una mare dóna al seu fill a l'hora de construir un trencaclosques. La tendència és que la mare s'anticipa a l'acció de l'infant i ho fa ella mateixa, o li diu a l'infant allò que ha de fer; en aquest cas els professionals intervendran suggerint a la mare que es retiri i observi si l'infant pot fer-ho sol. El resultat és sorprenent per a la mare quan observa (acompanyada pel professional) que l'infant té una gran capacitat, fins i tot més del que ella pensava. Les paraules de Brazelton i Cramer (1993, 164) il·lustren la situació:

“La técnica más eficaz de la madre para mantener una interacción parece consistir en ser sensible a la capacidad de prestar atención y la necesidad de retraerse –parcial o totalmente- de su hijo tras haberla atendido durante cierto período de tiempo”

Tal i com es treballa des de l'Espai Familiar, és important oferir una atenció especial al desenvolupament de l'infant i les seves necessitats canviant dia a dia, afavorint l'autonomia i donant oportunitats perquè vagi prenent petites decisions, incorporant un cert procés de negociació entre pares i fills.

L'autonomia dels infants també es treballa en altres moments de la sessió. Per exemple, el berenar dels infants és aprofitat per l'equip -a més de treballar hàbits d'alimentació-, per convidar als adults a la no intervenció i a la observació dels infants: deixar que es rentin les mans sols (amb un mínim d'ajut pels petits), deixar que escullin el tros de fruita o, simplement, que decideixin quan han acabat de menjar. Aquí la intervenció de l'adult serà únicament de supervisió i de procurar que aquest sigui un moment tranquil.

El context afectiu-relacional

Hem vist que la formació de vincles afectius positius i segurs forma part d'un dels objectius de l'Espai Familiar, però no podem deixar d'atendre l'ambient que es crea a les sessions. Per això el programa té com a objectiu, també, convertir-se en un espai per a vivenciar vincles

positius per a totes les persones que hi participen de tal manera que es procura tenir cura de l'espai, que sigui càlid i agradable i es disposi de materials de qualitat. També es cuida l'atenció que s'ofereix a les famílies, per exemple, es vigila d'oferir una rebuda càlida i afectuosa, l'acollida i l'acomiadament a les famílies és important, han de sentir-se escoltades, valorades i reconegudes com a persones.

Si bé, des del principi, l'observació del vincle afectiu representa un dels eixos més importants a treballar en el programa, poc a poc, es van descobrint altres dimensions de la vinculació afectiva importants per a les famílies i, sobretot, per les mares. Ens referim a la vinculació que elles experimenten amb les professionals i la que es va creant amb altres membres del grup. A mesura que anam descobrint la importància que té per a les mares experimentar relacions positives amb les professionals, contemplam el context afectiu-relacional com un element indispensable per tal d'oferir a tots els participants del grup un ambient emocional afectuós, de respecte i acceptació. És així que treballam per afavorir la vinculació amb les famílies, mostrant interès per aspectes personals, oferint especial atenció al moment de la rebuda i l'acomiadament perquè esdevinguin moments càlids. També acompanyam, per part de la mateixa professional, durant unes quantes sessions a les famílies de recent incorporació o compartim amb les mares els progressos del seus fills.

A més a més tenim present la construcció de relacions de respecte i confiança tant amb els pares com amb els infants. Per això, en la mesura de les nostres possibilitats evitam les actituds intrusives i la interferència en les díades mare-fill quan la relació és de qualitat. Així, contemplam la posició que ocupam com a observadors en la relació entre mare i fill. En aquest sentit ens serviren de gran ajuda algunes recomanacions oferides per la supervisora i que ara ens recorda a l'entrevista:

“En la primera visita había demasiada intervención de los profesionales, esto hacía que la madre tuviera dificultades para encontrar su espacio con el niño y podían entrar en competencia con la madre por el niño. Pero después

entendieron que la observación es necesaria para poder fomentar la conexión entre madre e hijo y, en la segunda visita, los cambios más importantes eran que ofrecían más atención en el fomento de la relación madre-hijo”.

(Annex EPV)

En el transcurso del programa les professionals hem après a intentar controlar la nostra ubicació física i establir un equilibri entre la proximitat i la distància amb infants i adults. Aquest és un aprenentatge adquirit, principalment a través de les reflexions compartides amb l'equip i amb l'aportació de la visió externa d'altres professionals, com la supervisora. Vegem l'opinió de n'Esmeralda, una de les professionals:

“El fet de mantenir-se al marge, i veure les actuacions des de la distància fa que sigui més fàcil incorporar algunes actuacions o captar possibles intervencions en un futur. També és una posició privilegiada per observar quin tipus d'interacció es dona entre mare/pare-infant”

(Entrevista EPE)

Cal esmentar que aquest és un aspecte que podria suposar dificultats, la tendència a intervenir de forma activa fa que a vegades ens oblidem de la importància de la distància com un element afavoridor de les relacions. Algunes professionals expressen així aquestes dificultats:

“Moltes vegades sentia que havia de fer més que el que estava fent, fins que, en gran part gràcies a la visita de na Valeria, vaig comprendre que ajudava més observant que fent”

(Entrevista EPN)

Però no és l'única que percep aquestes dificultats, és una opinió compartida amb altres professionals que actualment treballen a l'Espai Familiar:

“Un altre aspecte fou (i segueix sent a vegades) el saber mantenir la distància-proximitat adequada perquè la intervenció sigui efectiva i no invasora.”

(Entrevista EPE)

Altres aprenentatges importants adquirits que podríem citar, fruit de la reflexió i la supervisió, serien controlar el to de veu, evitar els excessius desplaçaments per l'espai i lentificar el nostres moviments, intentant així contribuir a crear un clima de benestar general, de calma i seguretat emocional.

Al llarg dels anys també hem après la importància de l'emmarcament de la situació i el nostre rol d'observador. L'emmarcament o escenari físic no es pot subestimar: ha de ser clar i estable. El *setting* ¹⁶comunica tant com allò que una persona diu a una altra, és molt important tenir cura del entorn, s'ha de procurar trobar formes d'allò més consistents. El setting conté al professional que treballa i a les persones que s'hi inclouen.

Cal destacar també la importància que dia a dia s'ha anat oferint a l'estabilitat, en tots els seus sentits. Hem après que l'espai físic s'ha de mantenir estable durant un cert temps, sembla que les famílies se senten més tranquil·les i segures quan reconeixen cada un dels petits racons de l'espai. També pren força, com es veurà en el següent apartat, l'estabilitat del personal que treballa amb les famílies, sobretot per les vinculacions que s'estableixen. Tots aquests són aspectes presents en les valoracions que rebíem per part de la supervisora, tal i com es recull a l'entrevista:

“El entorno físico para las familias proporcionaba estabilidad. Para nosotros, los psicoanalistas, el entorno físico es muy importante, intentamos modificar lo mínimo posible, siempre quedamos con los pacientes a la misma hora, en el mismo lugar, en la misma sala, las sesiones duran el mismo tiempo. El tiempo, el espacio y la duración crean una gestalt que forma parte del tratamiento, internalizando esto se está ayudando. Esto percibí en el Espai, una estabilidad interna y externa, segurizante para las familias como si se dijeran a sí mismas: “el tiempo nos pertenece, y estamos aquí para aprovecharlo”

(Annex EPV)

¹⁶ Concepte extret de la teoria psicoanalítica que fa referència a l'escenari o enquadre que dona forma a un determinat contingut a través del procés terapèutic d'anàlisi.

Veiem, doncs, que la teoria del vincle afectiu ha suposat una guia important pel programa a l'hora de seguir estratègies d'intervenció amb les famílies i, sobretot, ha proporcionat una base teòrica que ha servit per ampliar la perspectiva de les professionals. Alguns dels aspectes, relacionats amb aquesta teoria, els reprendrem en el capítol 9, en el que es tractaran amb profunditat els paràmetres que des de l'Espai Familiar se segueixen per observar el vincle entre mare i fill i les intervencions que les professionals realitzen per tal d'afavorir-lo.

De cada una de les teories exposades fins ara podríem destacar-ne alguns dels aprenentatges que des de l'Espai Familiar hem anat incorporant i que han sigut claus per el desenvolupament del programa. Anem a veure els més significatius.

De la sistèmica:

- ampliar la mirada més que centrar-la
- intentar posar la mirada sobre la dinàmica de la relació mare-fill
- considerar necessari un subsistema parental sòlid i fort
- entendre la importància del treball en xarxa
- considerar essencial el contacte entre mare i fill com a forma de comunicació

De l'ecològica:

- contemplar els contextos com elements clau del desenvolupament de l'infant
- identificar els elements de protecció en els contextos de l'infant

De la teoria del vincle afectiu:

- el rol dels professionals per afavorir el vincle afectiu
- les dificultats que suposen en els infants no gaudir d'un vincle afectiu segur
- la necessitat d'intervenir en els primeres edats
- el contacte com a forma d'expressió del vincle afectiu

- les adequacions de les respostes dels pares per a les necessitats dels infants
- la importància d'oferir a les mares una vinculació positiva

Observam que des de les tres perspectives que s'han vist fins ara el context és un element compartit per les tres. Així, la teoria sistèmica contempla el context relacional dels subsistemes que formen el sistema familiar, la teoria ecològica considera els contextos com eixos clau pel desenvolupament de l'infant, i la teoria del vincle emfatitza la importància que el context afectiu entre mare i fill sigui segur i positiu per l'infant.

Vegem a continuació com a l'Espai Familiar adquireixen una rellevància considerable els contextos que s'ofereixen a les famílies i que tenen una incidència cabdal a l'hora d'aconseguir els objectius.

7.2. La rellevància dels contextos en el desenvolupament del programa

En aquest apartat volem donar a conèixer l'evolució de l'Espai Familiar en totes les seves dimensions. Obviament se n'hagués pogut oferir una visió lineal i descriure com han evolucionat els objectius generals del programa, com s'ha distribuït l'espai a la sala a on es desenvolupa, com ha anat variant l'organització del temps i com es relacionen les persones que participen en el programa. Tanmateix la intenció final és que el lector pugui copsar cada un dels canvis que s'han desenvolupat a l'Espai Familiar. En aquest sentit, consideram que descriure l'evolució del programa a través dels contextos més rellevants permetrà al lector obtenir una visió integral del conjunt del programa.

En aquest treball, emprarem el terme context per fer referència als aspectes físics, temporals i socials del programa. Els contextos, tal i com apunten Clemente i Hernández

(1996), es podrien descriure a partir d'algunes de les característiques que les formen: com a construccions humanes, com a constructes socials, com a integradors d'elements psicològics i com a elements d'influència recíproca entre ells. En darrera instància, en interessa la visió dels contextos com a generadors d'importants canvis en les conductes i les relacions humanes.

Si bé a efectes d'un millor enteniment per al lector hem diferenciat els diversos contextos (físic, temporal i relacional) som conscients que els tres formen part d'un tot i no es poden separar l'un de l'altre. Sistèmicament no tendria sentit l'atenció a un context físic sense la temporalitat i sense implicar a les persones i les relacions que es produeixen, o seguint la idea de Silveira (2002), es dona una articulació profunda entre el temps, l'espai, les accions, els materials i les relacions. És més, els canvis que s'introdueixen a un d'aquests contextos suposen modificacions en els altres.

Els tres contextos són necessaris per a formar el desenvolupament de les relacions entre pares i fills, però aquestes estan influïdes per cada un dels àmbits que hi intervenen: l'espai, el temps i les relacions entre persones.

Recollim, doncs, la visió de context en totes les seves accepcions ja que resulta important quan parlem de relacions humanes i del desenvolupament d'aquestes. En aquesta tesi considerarem com a sinònims paraules extretes del diccionari Barcanova de la llengua (1994) com ara:

- *Àmbit*: contorn, espai circumscrit, perímetre d'una cosa.
- *Ambient*: allò que envolta, que circula al voltant d'una cosa. Conjunt d'elements que integren el camp visual. Conjunt d'elements que poden actuar sobre l'individu.

- *Espai*: extensió continua que conté tots els objectes sensibles i dins la qual aquests poden canviar de posició. Lloc en el qual es desenvolupa una acció.
- *Context*: conjunt de circumstàncies que envolten i expliquen un esdeveniment, situació, individu, etc.

7.2.1 El context físic: els espais cobren significat

A mesura que ha evolucionat el programa hem anat prenent consciència de l'especial atenció que hauríem d'oferir al context físic on es duu a terme l'Espai Familiar. Certament, l'entorn físic juga un paper fonamental en el benestar dels infants i les persones. Cuidar la qualitat dels espais i dels equipaments contribuirà a generar sensacions de benestar i harmonia i proporcionarà sentiments de seguretat, confortabilitat, benestar i harmonia per a totes les persones.

L'entorn físic parla (Riera, 2005), comunica a les persones, i produeix emocions positives o negatives, suggereix accions o conductes tranquil·les, relaxants o caòtiques. Sembla com si l'entrada a un espai i l'observació de la disposició dels elements que el componen ens submergís en un món que condiciona els nostres moviments, les nostres actituds i, fins i tot, les relacions que mantindrem en aquest espai. L'espai esdevé un llenguatge silenciós, com diu Giovanini (2008) que transmet missatges, comunicacions, informacions i contempla les conductes individuals però també és testimoni de l'organització social.

Entenem l'espai com una xarxa de relacions entre adults, infants, objectes i experiències. L'espai forma part de la història i biografia dels seus participants i esdevé un important testimoni de vivències, experiències que causen dolor o plaer, agradables i constructives. Malaguzzi, segons Hoyuelos (2006), entenia el context físic com un àmbit experiencial amb el que els infants mantenen un lligam afectiu i emotiu.

La idea d'àmbit que ofereix López Quintás (1987), ens sembla aplicable a l'Espai Familiar. L'autor descriu l'àmbit com un lloc habitable de trobada entés com espai dinàmic, interrelacional, qualificat i obert a les possibilitats múltiples de les actuacions humanes, a les quals, dóna sentit existencial. En aquest sentit, en el nostre programa es contemplen aquestes característiques com elements essencials: el dinamisme, les interaccions i la varietat de possibilitats d'actuacions.

El context físic a l'Espai Familiar pretén aconseguir relacionar diversos aspectes: personal, emocional i social, convidant a la comunicació i a la interacció de les persones que hi participen. Així s'hi inclouen zones delimitades i moments al llarg de les sessions que conviden a treballar aquests diversos aspectes. Intentam que els espais siguin rics i ofereixen diverses possibilitats de joc. Per exemple, podem trobar-hi un espai dedicat a treballar les emocions, la quietud, el silenci, tant dels infants com dels adults, que seria la zona dels contes amb llibres adequats; s'organitza i es disposa d'un moment dedicat a l'atenció a les relacions socials, com és la tertúlia o el berenar dels infants; les famílies troben materials que afavoreixen la interacció, com són les construccions o l'espai dedicat al joc simbòlic; i els més petits poden explorar tranquil·lament, al seu ritme, davant la mirada dels pares encisats per cada un dels progressos dels fills.

L'espai esdevé un escenari d'acció-interacció i ha d'adaptar-se a les necessitats dels infants (fisiològiques, afectives, de socialització, autonomia, moviment i exploració) de tal manera que se'n puguin apropiar o situar-s'hi i construir així unes relacions saludables amb el món que els envolta. Entenem l'espai com generador de descobertes de relació. Els infants han de poder trobar àmbits de joc i activitats diversos: simbòlics, per al moviment, per a l'expressió plàstica i musical, per a la manipulació i exploració amb objectes i materials diversos. La diferenciació de les zones a l'Espai familiar permet que desenvolupin aquests

aspectes acompanyats dels adults, com una manera d'oferir un entorn favorable, com diu Falk (2005):

“La competència de l'infant és una aptitud que es desenvolupa al màxim de les seves possibilitats tant gràcies a l'atenció i a les respostes adequades que aportem, com també a les condicions d'un entorn favorable que nosaltres li proporcionem”

(Falk, 2005, 20)

La idea d'ordre, harmonia i claretat afavoreix la legibilitat dels espais. Els espais han de ser ordenats, harmònics, sense sobrecàrrega d'estímul, amb colors suaus, que transmetin una sensació d'apaivagament, de calma i tranquil·litat i, sobretot, que repercuteixin en la qualitat de les accions i actituds que es desenvolupen en aquest entorn.

És així, doncs, que procuram que la sala a on es disposen aquests espais tenguí unes qualitats estètiques acceptables, que sigui ample, amb llum natural, amb colors càlids i no estridents per tal que convidin a passar moments de tranquil·litat i benestar a totes les persones que estem allà.

La calidesa de l'ambient es pot aconseguir a través de l'espai físic i, també, de la qualitat dels espais i materials que es posen a l'abast de les famílies. Pel que fa a l'espai volem que sigui estimulante i adequat al desenvolupament dels infants de les diferents edats que participen del programa. Els materials que s'utilitzen a l'Espai Familiar estan a disposició dels infants i dels pares, col·locats a la vista i organitzats en prestatgeries fàcilment accessibles, com una exposició que convida a agafar-los i experimentar de forma activa.

En el programa es té una cura especial pels materials. En aquest sentit, procuram que aquests estiguin en bones condicions i siguin de bona qualitat. S'ofereixen, també, materials variats i adequats a les diferents edats dels infants: contes, peluixos, cotxes, peces de construcció, instruments musicals.... A través de l'organització, la distribució, l'ordre i la

qualitat estètica volem aconseguir crear un clima ambiental de tranquil·litat i harmonia, tal i com suggereix Riera (1999, 2005). Per això, cercam l'equilibri cromàtic, perceptiu i sensorial, i una decoració sense estereotips infantils. Per als infants el material resulta un important instrument per a l'activitat i el joc, i això implica que sigui variat, polivalent i estimulant, que permeti la manipulació, l'experimentació, l'observació i la construcció.

A l'Espai Familiar tenim present que els espais diferenciats afavoreixen la creació de reptes per als infants i un nivell progressiu de complexitat. Així, hem observat que les zones permeten que cada infant pugui progressar cap a fites més avançades i que la díada mare-fill vagi enriquint la seva relació, cada vegada més, a través de l'espai i els materials que s'hi troben i que actuen com a mediadors de la relació.

Els espais diferenciats conviden a jugar. Tal com deia Decroly (1987), que malgrat l'antiguitat no ha perdut vigència, el joc és el pont que uneix l'infant a la vida. És així, doncs, que l'activitat lúdica troba satisfacció i resultat per si mateixa:

“L'infant juga constantment: juga quan té son, juga menjant, juga tot anant a passeig: faci el que faci, juga sempre. És tant cert que jugar és sinònim de viure, quan es tracta de l'infant, que el primer neguit d'una mare davant el seu fill malalt, creix en el mateix moment en què deixa de jugar”

(Decroly, 1987, 103)

Els espais i materials: mediadors de les relacions¹⁷

Dia a dia hem anat descobrint com els espais clarament diferenciats i els materials actuen com a mediadors de les relacions entre pares i fills. Per això, és important que els professionals observem continuament les necessitats i preferències dels infants i les mares, i

¹⁷ Hem vist en el capítol 6 com era l'organització de l'espai físic en diferents zones. Si bé no és la intenció repetir el que ja s'ha dit, creim important recórrer a una descripció detallada d'aquestes zones i, sobretot, de les funcions i l'ús que els infants i les mares en fan en el nostre programa. Cal dir que, en aquest apartat, interessa veure l'evolució i els canvis introduïts a partir de les observacions i les avaluacions realitzades.

ens esforcem en crear espais que prioritàriament afavoreixen la interacció, introduint materials nous que actuïn com a mediadors.

Si bé l'apariència dels espais pot semblar que van adreçats només als infants, en realitat el que tenim clar és la necessitat d'implicació dels pares com un apropament als infants i com una manera de treballar el vincle afectiu.

Consideram que a través de la diversificació dels espais en el programa s'ha aconseguit crear una estructura sòlida que justifica les funcions i el sentit que té cadascun. Així, cada un d'ells té uns objectius i una metodologia pròpia, des del moment en què suggereixen activitats lúdiques determinades. La disposició dels espais permet, a partir de la seva estructura, respectar la relació entre mare infant i treballar per millorar o afavorir el vincle.

Una manera adequada és crear una diversitat d'ambients en un mateix espai. En aquest sentit, la diversificació dels espais per zones d'activitat que podem trobar en els centres d'educació infantil ens resulta útil. Organitzar l'espai per racons o zones diferenciades, en el més pur estil montessorità, potencia l'autonomia física i intel·lectual, tal com deia l'autora.

Cal esmentar que, a l'hora de construir els espais, els professionals hem tengut en compte certs aspectes, entre d'altres podríem citar:

- que s'adaptin a les edats dels infants,
- que siguin estimulants i complexos,
- que induixin a un procés de creació i no donin productes finals,
- que afavoreixin l'experimentació i l'acció directa,
- que agradin a l'infant i a la mare, després d'observar les seves preferències,
- que afavoreixi l'intercanvi i la relació.

Vegem a continuació la distribució de l'espai físic a partir de cada una de les zones. Convidam al lector a imaginar-se la sala a on es duen a terme les sessions de l'Espai Familiar, per això, i amb ajuda del plànol que trobarà a l'annex 4.I, proposam fer un recorregut imaginari i, per uns moments, quedar-nos a cada una de les zones per tal de captar el sentit i les sensacions que intentam transmetre a les famílies.

Entrant per la porta principal trobam en primer lloc a mà esquerra l'espai estora.

- *Espai estora.* (fotografia 13). Aquesta zona permet que els nadons se sentin lliures i segurs per explorar l'espai i els materials que es posen al seu abast. Sovint reben visites dels infants més grans que se senten atrets pels petits. Les mares s'acomoden en els matalassos acompanyades de les professionals que suggereixen diverses activitats que contribueixen a afavorir la relació i la descoberta i exploració de l'infant.

Aqui, els pares i infants poden trobar un espai recollit per poder estar sols o en companyia si ho desitjen, es tracta de crear espais que protegeixen la privacitat i afavoreixen les relacions d'intimitat, o com suggereix Hoyuelos (2006, 118) siguin afavoridors d'expressions:

“Un ambiente que consienta a los usuarios (niños, educadores y padres) sentirse acogidos para expresar sus potencialidades”

Com assenyalen Cabanellas i Eslava (2005), Hoyuelos (2006), hi ha espais que conviden a quedar-s'hi, a reposar, i que transmeten ritmes tranquils i pausats.

Fotografia 13

Seguint per l'esquerra ¹⁸ ens trobam amb la zona dedicada al joc simbòlic.

- *Espai per al joc simbòlic.* (fotografies 14 i 15) Aquest és el més visitat pels infants entre dos i quatre anys. A mesura que ha passat el temps s'ha anat dotant de més diversificació i varietat de materials, així, al principi només hi havia una cuina, les pepes i una perruqueria, després es va introduir material de metges a demanda de les pròpies famílies. Observam que, en general, les mares s'impliquen en aquest joc amb els infants encara que quan venen al principi no saben molt bé quin ha de ser el seu paper i, normalment, es deixen dirigir pels infants.

En aquesta zona observam sovint algunes dificultats de les mares per seguir el joc que l'infant proposa, o bé són elles les que organitzen el joc sense deixar participar l'infant o, senzillament, adopten una actitud passiva, sense intencionalitat, i fan tot allò que l'infant diu.

¹⁸ Les fletxes del plànol assenyalen la trajectòria proposada en la descripció de les zones

En ocasions, fins i tot, poden arribar a manifestar que no els agrada estar en aquest espai perquè se senten ridícules i no saben com actuar.

Òbviament aquest espai també afavoreix la inversió de rols: l'infant condueix i dirigeix el joc i els pares han d'acceptar i deixar-se conduir. Pels pares això significa que han de desenvolupar una bona capacitat empàtica vers els fills i permetre que, per un moment, el fill actuï com a pare i ell esdevengui infant.

Aquest espai permet a les professionals poder observar com l'infant reproduceix algunes de les escenes de la vida quotidiana familiar com ara, posar a dormir les pepes, cuinar, rentar els plats, etc. També observem, en ocasions, el poder que té l'infant sobre la mare, especialment, en aquells casos en els que ella es deixa dur per la voluntat de l'infant.

Vegem un fragment de l'observació a una família composta per el pare, la mare i les dues filles:

“N'A. [filla major] li apropa un maletí de metges a la mare però no inicia cap joc. La mare aprofita per treure un instrument del maletí i inicia un joc amb n'E. [filla petita] que és la que se troba més a prop (l'escolta, li posa una injecció) i convida l'altra filla a què vengui a jugar. La filla major quan ve inicia un joc de cuinetes on participen les dues filles, la mare i na C. [professional] (que és qui dirigeix un poc el joc per tal d'aconseguir una mínima durada). Na C. ofereix un “pa amb oli” a en T. [pare] a la qual cosa respon negativament de forma rotunda.

(Observació habilitats , 10-06-05)

Aquest registre evidencia el rebuig del pare a la convidada simbòlica de la professional, i en conseqüència, a la interacció lúdica amb la resta de la família.

Fotografia 14

Fotografia 15

Enfront de l'espai simbòlic es troba ubicada la zona dedicada al berenar i a la pintura o manualitats.

- *Espai de berenar i pintar.* (fotografies 16 i 17). Aquesta és una zona polivalent que s'utilitza per dues funcions: els infants i les mares hi poden pintar o fer puzzles i, a més a més, s'empra per fer el moment col·lectiu de berenar dels infants.

En el moment de la diada aquest espai s'empra perquè els infants que ho desitgin puguin muntar un trencaclosques, pintar, fer alguna manualitat, etc. Està pensat perquè els infants més grans puguin compartir amb les mares les seves produccions, fins i tot perquè elaborin dibuixos conjuntament.

Les dificultats de relació entre mare i fill són fàcilment observables en aquest espai ja que, en moltes ocasions hem observat que es presenten com un joc paral·lel, sense compartir: cadascu fa el seu dibuix o la seva figura de plastilina, fins i tot hi ha mares que es molesten si l'infant interromp i intervé en la seva feina. Per exemple, en una ocasió observarem una família, la mare i el fill de tres anys, que l'infant constantment mirava i intentava imitar el dibuix que feia la mare, i com més s'apropava el fill a la mare, més s'allunyava ella. A l'espai de pintar les professionals suggerim activitats conjuntes, que un ensenyi l'altre o que elaborin alguna manualitat els dos junts. Aquest espai permet desenvolupar fàcilment un joc en paral·lel, encara que el sentit és que poc a poc es vagi ajustant i acoplant el joc de l'infant i la mare per arribar a una interacció de qualitat.

Cal esmentar que les mares que se senten atretes per les manualitats gaudeixen de passar una estona en aquest espai, fins i tot, s'aprofiten les seves habilitats per proposar l'organització d'algun taller com a activitat col·lectiva compartida.

La zona de pintar i realitzar manualitats és utilitzada a un moment diferent, quan s'ha acabat la diada i comença el berenar dels infants. En el berenar l'objectiu és millorar els hàbits d'alimentació, que els infants provin la fruita i les galetes, eliminant aliments poc nutritius, però alhora que sigui un moment per compartir amb la resta d'infants, agradable i tranquil. Les mares, al seu costat, supervisen els infants més petits que no es posin trossos grans de fruita a la boca, o estimulen els més grans a menjar. En aquest espai, les professionals es mantenen bastant al marge, oferint només suport puntual a les mares.

Fotografia 16

Fotografia 17

Seguint el recorregut proposat, al costat de la taula del berenar es troba la zona de construccions.

- *Espai de construccions.* (fotografies 18 i 19). La incorporació de famílies amb infants més grans ens va suggerir crear un espai de construccions, sobretot a partir d'observar casos de famílies en què hi assisteix el pare que sembla que s'implica més en el joc si està relacionat amb una activitat constructiva i manipulativa.

Certament, hi ha espais que permeten un joc paral·lel entre pares i fills, com seria l'espai de construccions o de pintura, que hem explicat. Aquests són ideals quan la relació és molt distant i s'ha de fer un apropament progressiu. Observam com a través del material de construcció es va “construint” també la relació. Per exemple, durant varies sessions una mare construïa ponts i cases i l'infant, al seu costat, construïa carreteres, fins que un dia arribaren al punt d'ajuntar les seves creacions i formaren una ciutat. Les característiques del material afavoreix que cada díada pugui emprar-ho segons els seus interessos i nivell evolutiu (pel que fa a la capacitat manipulativa i constructiva).

Fotografia 18

Fotografia 19

A continuació trobam la zona dedicada a experimentar el joc motriu.

- *Espai de joc motriu.* (fotografies 20 i 21). Aquest espai possibilita el moviment per als infants un poc més grans, tot afavorint els reptes motrius que necessiten. Les estructures de goma-escuma permeten que s'integri la part simbòlica, per exemple, en forma d'amagatall. Aquest és un espai que ha anat modificant-se en funció de les edats dels infants, de les seves característiques i de les seves demandes. Per exemple, hem observat que, els anys en que el grup ha estat nombrós i que hi coincidien infants més grans, provocava en ells una dispersió i un excés de moviment, quedant relegada a un segon terme la participació de l'adult, cosa que no és la finalitat. Un dels objectius de l'espai motriu és potenciar la relació entre mare i infant a partir de la corporalitat,

L'experiència ens ha mostrat que hi ha pares i mares que es relacionen amb el fill a través d'un joc dinàmic. Aquesta zona afavoreix establir una relació entre mare i fill basada principalment amb el contacte corporal, i també que la mare acompanyi a l'infant en els

seus progressos motrius, així li dona la mà per tirar-se de la rampa, l'engronxa en el coixí corb, etc.

Vegem, en el següent exemple, com en el moment de revisió d'una sessió ens qüestionam, a partir de l'observació, si l'espai motriu compleix la funció que en principi pensavem: afavorir el joc corporal entre mare i fill.

“Intervencions futures en la dinàmica de la sessió:

Ens plantejam la utilitat del racó motriu ja que sembla que només s'utilitza per fer un joc individual o relacional entre els infants però no dóna peu a fer un joc de relació mare-fill. Els nins juguen autonòment i no necessiten l'ajuda de la mare la qual cosa fa que les mares els deslliurin d'atendre'ls.”

(Avaluació sessió, 26-05-2005)

Aquell mateix dia ens proposam la introducció d'un nou espai de pintar que pensam que aproparà més la mare i l'infant:

“El proper dia provarem de posar en el racó del joc motriu, un racó de pintura, treure la pisarra i paper per pintar. Farem la prova la setmana que ve.”

(Avaluació sessió, 26-05-2005)

Cal esmentar que aquest és un espai que agrada especialment a les mares adolescents que sovint conviden els seus fills a estar-s'hi una estona, fins i tot, diríem que elles gaudeixen del material tou que comparteixen amb plaer amb els seus fills.

Fotografia 20

Fotografia 21

El recorregut acaba amb una zona de lectura.

- *Espai de contes.* (fotografies 22 i 23). Aquest espai permet que l'infant de forma relaxada, i acompanyat pel pare o la mare, comparteixi la tranquil·litat que suposa llegir un conte. Cal dir que, en general, és un espai que requereix el suport dels professionals ja que les famílies manifesten no saber contar contes als infants.

Així, hi ha espais que impliquen una major intimitat i complicitat en la relació, com és aquest dedicat a la lectura de contes: hem observat famílies que necessiten unes sessions prèvies abans de estar-s'hi en aquest espai i altres a les que els ràpidament descobreixen la possibilitat de gaudir del moment tranquil amb l'infant.

Fotografia 22

Fotografia 23

Entenem diversificació d'espais com una organització vàlida que contempla la diversitat d'estils de relació i, a més a més, permet uns matissos d'implicació diferents que depen dels

infants, de les mares i, principalment, del vincle que hi ha entre ells, vincle que es va modificant al llarg de les sessions.

Fora de la sala comuna trobam un darrer espai dedicat als membres adults, és l'*espai de la tertúlia* (fotografia 24). En aquesta zona, com veurem, s'hi desplacen els pares i mares, juntament amb alguna professional en el moment dedicat a compartir converses. És una sala annexa, petita, al mig hi ha posada una taula i cadires mida adult i al voltant d'un cafè es convida a què, de forma distesa, s'expressin inquietuds, dubtes i temàtiques relacionades amb l'educació dels infants.

Fotografia 24

Els espais i els materials doten de recursos i ofereixen models als pares

En el transcurs del programa hem anat observant la importància dels espais i els materials per diverses raons, algunes ja esmentades. En aquest sentit, l'Espai Familiar a través de l'organització dels espais pretén oferir models a les famílies i dotar de recursos i estratègies que facin més agradables les estones d'interacció lúdica que passen els infants amb les mares a casa. Les idees que les mares reben de l'ús que es podria fer d'alguns materials o de la

distribució de les zones de joc facilita models per donar continuïtat a l'àmbit familiar. Tanmateix no es tracta de reproduir un Espai Familiar a petita escala a l'habitació de l'infant o al menjador de casa, sinó que d'alguna manera les mares siguin conscients de la importància que els espais a casa es puguin transformar i adaptar a les necessitats dels infants, i esdevenguin en una possibilitat de treballar el vincle amb els fills a través de la interacció lúdica.

Podriem dir que el programa té una funció de complementarietat i de compensació d'algunes mancances de l'àmbit familiar, i l'objectiu és que les famílies puguin superar les mancances a partir de la seva intervenció activa i sempre des del convenciment propi. En realitat no serviria de res fer que les famílies adaptessin l'espai de la pròpia casa als infants si no entenen el perquè. A l'Espai Familiar tenen la possibilitat de poder entendre i experimentar la importància que tenen l'espai i els materials per al desenvolupament global dels infants.

Cal esmentar que es procura que els materials que s'empren a l'Espai Familiar siguin propers a l'àmbit familiar, justament per facilitar el model a les famílies. Així, per exemple, s'empren recursos senzills i fàcils d'aconseguir: fustes per a les construccions, materials de rebuig per l'espai simbòlic, etc. Sovint són les mateixes mares les que aporten material de casa per compartir amb el grup.

Consideram que l'espai també serveix com element de cohesió de grup i implicació de les mares. D'aquesta manera en algunes ocasions se suggereix dedicar un temps de la sessió a elaborar materials conjuntament, que s'emprin per ambientar l'espai com ara, fer dibuixos per penjar a la paret, elaborar un àlbum de fotografies que reculli els esdeveniments grupals o crear una decoració nadalenca, tot això ajuda a la implicació de les famílies. Organitzar taller dirigits per les pròpies mares és una bona manera que ajuda a cohesionar el grup i

afavorir la participació activa. Les mares responen molt bé davant les propostes de les professionals de fer un taller de cuina, de pintura o de manualitats. L'objectiu és fer una feina conjunta mare-fills-grup.

7.2.2 El context temporal: l'estabilitat i la continuïtat

Un aspecte a considerar en el treball amb les famílies i, sobretot, amb infants petits, és el context temporal. A l'Espai Familiar el temps no és vist com un element carent de significativitat, sinó a l'inrevés, el temps i la seva organització esdevé una eina que dota d'estructura el programa.

Cal oferir a les famílies un marc estable de referència que els orienti i que permeti als infants preveure les situacions. L'estabilitat del temps prén força i és una de les característiques més seguritzants per a les persones que participen en el programa. En aquest sentit, és important que les dinàmiques que se segueixin es mantinguin estables al llarg del temps, perquè només anticipant les accions i repetint-les els infants, i les seves famílies, troben l'estabilitat que normalment no tenen incorporada en la seva quotidianitat. A través d'experimentar una regularitat en l'organització del temps es podria inferir una estabilitat en les relacions, necessària per assumir una parentalitat adequada i un desenvolupament òptim de l'infant. La regularitat i l'equilibri en les rutines diàries ajuden a ordenar el pensament i ofereixen seguretat i contenció. Com explica Silveira (2002), és a través de la temporalitat estable que l'infant comença a diferenciar el seu temps intern de l'exterior i que aprèn a construir hàbits socials col·lectius.

“Els infants necessiten, per tant, que els fets se succeeixin d'una manera més o menys estable, configurant un cicle que els proporcionï seguretat i eficàcia en les seves accions (...); les percepcions i els sentiments que configuren la vida diària s'organitzen entorn de fets passats (records) i d'anticipacions del futur (esperes) que s'integren en esquemes d'acció i estructures mentals capaçes

d'anar resolent els diferents conflictes emocionals i de permetre l'adaptació al seu medi.”

(Martín, 1996, citat a Silveira, 2002, 31)

Per tant, consideram important oferir dinamisme i estabilitat a les trobades. El dinamisme vendria marcat per la participació de les famílies i per la varietat i els diferents moments en què una mateixa sessió es desenvolupa. Així, es combina l'organització de moments més íntims entre pares i fills i altres més col·lectius i d'intercanvi general.

A mesura que transcorren el programa cada vegada ha anat prenent més força la idea que les sessions haurien de mantenir un ritme estable. L'estabilitat és important tant pels infants com per les famílies, pensem que aquestes mares sovint estan immerses en un context d'inestabilitat en tots els sentits: econòmica, emocional, social, etc. i trobar punts de referència estables els pot servir de contrapunt i augmentar el sentiment de seguretat. També el fet de viure experiències estructurades permet poder transferir la idea d'estabilitat a l'organització de la vida familiar.

Ja hem dit que les sessions s'estructuren en moments estables, seguint una rutina. Introduir rutines en l'organització del temps no és aleatori o fruit de l'atzar sinó que a l'Espai Familiar adquireix un sentit important que reforça l'estabilitat. Les rutines són necessàries per als infants, i també per als pares, ja que ofereixen el sentit de l'anticipació i esdevenen elements seguritzants. L'estabilitat que dona la seqüenciació de les accions, sempre de la mateixa manera, durant el mateix temps, una cosa darrera l'altra, permet donar sentit de continuïtat i confiança a les persones que participen en el programa. En aquest sentit, les rutines ofereixen un emmarcament, que dota d'estructura i d'identitat les sessions.

Una bona manera de donar estructura als diferents moments és a través de la incorporació de rituals i accions repetides a les sessions. El fet de repetir determinades accions ofereix

estabilitat i seguretat a les persones; les famílies de l'Espai Familiar se senten tranquil·les quan saben que després que els infants hagin acabat el seu berenar serà el moment de pendre un cafè amb els altres adults.

En el transcurs del programa ens hem adonat que els rituals compleixen una sèrie de funcions o efectes que contribueixen a la continuïtat i a la identitat del grup. Són marcadors de transicions, i esdevenen una bona forma d'unir finals amb inicis: ens indiquen que passam d'una acció o situació a la següent. Podríem dir que es converteixen en símbols, nexos d'unió del temps passat, present i futur, tal i com ens suggereix Falicov (2001), els rituals uneixen allò concret amb allò metafòric.

És així, per exemple, que quan hem acabat de cantar (passat) ens aixecam de la rotllana (present) per a continuació anar a jugar (futur). A més a més, els rituals creen vincles entre les persones que hi participen i les reforcen. Com expressa Lengua (2003) “La ritualitzación es una esquematización formal del reencuentro (...) para contener, canalizar y derivar los comportamientos”. En aquest sentit diríem que esdevenen autèntics organitzadors de les relacions interpersonals.

El significat dels moments

Cada un dels moments en que es desenvolupa una sessió de l'Espai Familiar té un sentit i un objectiu, i així mateix es verbalitza a les famílies. Pensam que és fonamental transmetre el significat i el sentit de cada espai de temps per poder aconseguir així la seva disponibilitat. Aquest és un aspecte que sovint les professionals recordam a les famílies i introduïm preguntes, com per exemple, “i ara, què hem de fer?, per a què?”. També són importants els petits minuts de transició que hi ha entre un moment i el següent ja que permeten suaument l'adaptació al moment següent.

Des dels inicis del programa, com s'ha descrit en el capítol 5, ja es tenia present la diferenciació del temps durant la sessió en quatre grans moments:

1. Moment d'entrada
2. Moment de díada: manualitats entre mares i fills o jugar per l'espai
3. Moment tertúlia: cafè de les mares
4. Moment de sortida

A mesura que anaven passant les sessions, i a partir de les continues reflexions de l'equip, es va introduir un tercer moment dedicat al berenar dels infants, quedant el temps estructurat de la següent manera:

1. *Entrada.* És un temps relativament curt, entre 10 i 15 minuts, en el qual es van incorporant les famílies, hi ha una rebuda en el moment que s'obrin les portes de la sala i ens anam acomodant en rotllana. Es fa un ritual en forma de cançons que permet la salutació col·lectiva, donar la benvinguda, repassar qui falta i iniciar el dia.
2. *Diada.* Acabada la rebuda, la proposta és passar a compartir un temps de relació entre mare i fill en els diferents espais que estàn organitzats, tal com hem comentat. Aquest és un dels moments més importants ja que permet a les professionals observar les relacions entre pares i fills. Ocasionalment es podria reconvertir aquest moment i proposar algun taller col·lectiu de manualitats que, tot i continuar focalitzant la mirada en la díada, serveix per donar cohesió al grup. El moment s'acaba amb la recollida del material i amb rentar les mans dels infants, fet que prepara per al temps següent.
3. *Berenar dels infants.* A continuació s'organitza un petit berenar per als infants a base de fruita i galetes. Com ja s'ha esmentat, en els seus inicis, aquest moment no es contemplava, però les observacions quant a hàbits alimentaris i la demanda de les famílies ens dugueren a incorporar-lo. En aquest temps les

professionals, ajudades per algunes mares, preparem una safata de fruita i galetes i, de forma col·lectiva, al voltant d'una taula de dimensions petites adaptada als infants, es convida a què els infants mengin i gaudeixen de la tranquil·litat. Cal destacar que algunes famílies desconeixen la importància d'una bona alimentació i, sobretot, no ofereixen l'atenció que caldria per cobrir aquesta necessitat. Aquest és un moment en el que domina el silenci i la tranquil·litat, l'observació de com mengen els infants permet comentar dificultats o gaudir del moment. Diríem que, en general, els infants no estan massa habituats ni a menjar fruita ni a seure tranquil·lament a menjar, i normalment al principi que hi participen els costa, però, poc a poc, s'hi ayesen, davant la sorpresa i satisfacció dels pares.

4. *Tertúlia.* Quan els infants han acabat de menjar s'aixequen de la taula i poden anar a jugar lliurement per l'espai mentre una o dues de les professionals es queden amb ells. El ritme tranquil iniciat a la tauleta del berenar proposa la continuació d'aquest estat i els adults ens dirigim a una taula més gran a compartir cafè i conversa. Les mares senten aquest com el seu moment i ho demostren amb la participació activa i les ganes de contar alguna cosa o de demanar dubtes. Els tres quarts d'hora que dura la tertúlia s'aprofita per conversar sobre temes relacionats amb els infants i la seva educació, encara que les necessitats dels pares sovint poden desviar la conversa a parlar d'altres temes més personals. Consideram que aquest és un moment clau en què més es fa palès el vessant terapèutic del programa.
5. *Sortida.* Quan manquen cinc o deu minuts per les dues hores, els adults "sortim" de la tertúlia, aspecte que a vegades és difícil ja que els pares desitjarien allargar la conversa, i ens retrobam amb els infants. Tot seguit arreplegam el material, cada un a l'espai que pertoca, i ens tornam a seure en

rotllana per cantar una cançó que ens servirà per acomiadar i quedar per a la setmana següent.

Cal esmentar que cada un d'aquest moments descrits té un ritme propi. D'aquesta manera es pot diferenciar un inici, un desenvolupament i un final que serveix per lligar amb el moment següent.

La continuïtat i fluïdesa temporal

La continuïtat del temps i de les accions és un element important en el programa. Així, a l'Espai Familiar s'intenta enganxar una sessió amb l'altra a través de diferents accions: continuant els temes a les tertúlies, repetint certes situacions de joc que s'han observat agradables, i fent ús de rituals simbòlics, com deiem abans. Les repeticions ens permeten anar aprofundint en allò que s'està fent, i tenen un valor important:

“El valor de donar continuïtat a experiències anteriors, el valor de la repetició, de la qualitat i el donar temps per sedimentar les experiències viscudes, reprendre la construcció iniciada el dia anterior, rellegir el conte, acabar la peça de fang, reprendre l'espai de joc....”

(Riera, 2001)

Seguint l'idea de Silveira (2002), a través de la repetició es van construir i consolidant determinades estructures mentals. A més a més en el fet de repetir els infants descobreixen el sentit de la continuïtat. D'aquesta manera, intentam recordar d'una sessió a una altra com va jugar aquell infant amb la mare, què és el que va deixar i procuram a la propera sessió que puguin reprendre aquella activitat amb la que tant varen gaudir, així li donam una altra volta i podem completar i aprofundir en la interacció. Vegem un exemple: una vegada un infant va construir una torre immensa amb el pare, amb el que li costava mantenir una relació lúdica, com es recull al document:

“C. [fill] i M. [pare] han compartit molt el joc de construccions; el pare li ensenyava com fer la torre; hi han estat molta estona; el pare esperava i deixava que agafés la peça i ell mateix construís o resolgués el conflicte. “A ver como lo vamos a solucionar”, deia el pare. Observam que al pare li costa fer la proposta de joc però, si el fill s’hi apropa, ell es posa a la seva disposició.”

(Observació diàda, 4-05-06)

Aquest va ser un fet extraordinari, l’infant estava orgullós de la construcció i del que significava per ell haver-ho compartit amb el pare. En el moment de l’avaluació, l’equip va decidir per a la propera sessió donar continuïtat a l’activitat, convidant a reprendre la construcció. Així, la setmana següent pare i fill es trobaren amb la mateixa torre, convidant a continuar amb l’activitat lúdica i millorant el producte. Semblava com si el temps, malgrat la distància d’una setmana a altra, no hagués passat.

El temps d’aproximació i adaptació al programa

Un aspecte a considerar és la necessitat d’una atenció continuada i perllongada en el temps perquè així es puguin assolir i consolidar els canvis incorporats.

Les famílies que vénen a l’Espai Familiar, tot i algunes semblances, tenen característiques diferents i, òbviament, es troben a moments d’evolució distints. Per això, intentam respectar i adaptar el temps al ritme de relació de cada diàda, fins i tot, diríem de cada persona. Les famílies necessiten un temps d’apropament, familiarització i adaptació al programa. En aquest sentit, proposam a les famílies que provenen de serveis socials, i que, a diferència de les que envien des de Protecció de Menors, hi assisteixen voluntàriament, que participin en un mínim de quatre sessions continuades.

Els primers dies que venen les famílies, una persona de l’equip fa un acompanyament que durarà tantes sessions com es cregui necessari, fins que s’observi que la família estigui integrada i participi amb soltesa de la sessió.

Consideram que són necessàries aproximadament dues o tres sessions seguides perquè les famílies es familiaritzin amb el programa. Així, observam que les primeres sessions són d'observació del grup, de l'equip i de les propostes. En funció de les característiques de l'infant i de la mare s'hi implicaran més o menys però també hi intervenen altres factors, no és el mateix acudir a l'Espai Familiar perquè des de Protecció de Menors els obliguen o fer-ho, o perquè des d'atenció primària els han convidat a participar-hi.

Sovint quan les mares veuen que el seu fill ha passat unes hores agradables, en aquell espai i en aquell grup, és quan se senten més motivades a continuar en el programa. A més a més, una vegada que descobreixen que aquell espai també és per a elles les ganes de continuar participant-hi s'incrementen.

Observam que a les primeres sessions les famílies se solen moure poc per la sala, es dediquen a observar-ho tot amb atenció fins que troben el seu lloc. Vegem un exemple que relata la primera vegada que una família assistia a l'Espai Familiar.

“En el moment d'entrada

Hi havia na N. [infant] i n'A [mare] que s'han incorporat avui per primera vegada. Na N. estava una mica empegueida i no ha participat a la rotllana però sí que estava a prop i estava pendent de les cançons.

En el ritual de sortida

Na N. no ha participat i no ha entrat dins la rotllana, pensam que com que era el primer dia la nina s'està adaptant i així li hem comentant a n'A.”

(Avaluació sessió, 14-10-2005)

L'experiència ens ha ensenyat que la familiarització amb el programa sol tenir lloc després de varies sessions, encara que observam que les mares i pares que, en el moment de la tertúlia, s'han atrevit a contar alguns aspectes de la seva situació personal, sembla que s'adaptin més ràpidament, potser per la confiança que han dipositat en el grup?

De la mateixa manera els professionals també preveuen diferents moments en les intervencions amb les famílies: un temps d'adaptació al programa, un segon moment per a definir els objectius per a cada família i un tercer, dedicat a dissenyar un pla d'intervenció. Finalment, s'ha d'avaluar el resultat i la revisió de les intervencions realitzades amb cada una de les famílies. No hi ha, doncs, un temps concret perquè les famílies hi participin, aquest serà variable i anirà en funció de les característiques. La finalització de cada família es consensua amb la resta de professionals de la xarxa.

7.2.3 El context relacional: potenciador dels canvis

Un dels àmbits considerats essencials per al programa és el context relacional. Sentim que l'Espai Familiar esdevé un teixit relacional, facilitador de connexions i intercanvis: entre adults, entre infant i adults, entre infants i infants... Hoyuelos (2004) assenyala com el pedagog italià Malaguzzi valorava el paper de l'ambient, la qualitat de l'ambient depèn de les relacions que és capaç de generar.

Ens sembla fonamental que les persones adultes que participen en el programa mantenguin una actitud relaxada i serena creant així un ambient de calma i seguretat emocional, com ens suggereixen David i Appel (1986). Pensem que els pares de les famílies en risc sovint podrien presentar dificultats per adoptar tals actituds, la seva realitat personal i contextual fa difícil que incorporin actituds d'aquest tipus. Tanmateix serà feina dels professionals transmetre i aconseguir que els pares mantenguin actituds càlides i tranquil·les contribuint a formar un ambient agradable.

Consideram que les relacions que es donen a través del treball en grup són enriquidores i potenciadores de canvi. En aquest sentit, doncs, el treball en grup és entès com a procés de

creixement a més de crear sentit de seguretat i serenitat, el grup es converteix així en espai d'aprenentatge.

Existeixen altres programes, alguns d'ells citats a la primera part d'aquesta tesi¹⁹, que treballen la parentalitat únicament a través del grup de pares i mares. Nosaltres adoptarem la modalitat de la intervenció conjunta pares i fills ja que pensam que el fet que hi participin conjuntament permet, per una banda, compartir i gaudir d'una mateixa activitat i, per l'altra, els professionals poden observar com es donen les interaccions i manejar amb més rapidesa, "in situ" algunes actuacions que semblin inadequades o conflictives o reforçar aquelles més positives. Comprovam com alguns tècnics externs al programa comparteixen aquesta idea quan hem demanat la seva opinió sobre la modalitat d'intervenció conjunta pares i fills:

“ Crec que si no estan junts [pares i fills] és més difícil...Vull dir, treballar només amb els pares és treballar en laboratori...Treballar en teoria però no veure la pràctica, no veure la realització real..”

(Entrevista ETG)

En els inicis del disseny del programa la reflexió que ens feiem era: perquè treballar només amb pares quan el rol parental existeix en la mesura que existeixen els infants? Incloure els infants ens semblava més enriquidor. En aquest sentit, el treball grupal amb pares i fills és un mètode útil com a mitjà d'intervenció directa en el camp de la promoció de la salut mental infantil. Sembla que els programes que es desenvolupen són més efectius si es fan en un context grupal més que individual (Marrone, 2001). Amb això no volem dir que no es puguin fer intervencions individuals, si més no, sovint serà necessària una atenció individual als pares i als infants complementària a la intervenció grupal.

¹⁹ Vegeu el capítol 3

Pensem que el treball en petit grup podria promoure el desenvolupament de capacitats diverses: habilitats socials, formes de relació diversa, habilitats comunicatives, etc. L'efecte del grup en les persones és poderós, i arriba a produir efectes terapèutics i educatius (Cirigliano-Villaverde, 1997). En aquest sentit, són valuoses les aportacions de la psicologia humanista i la seva visió del grup. Estem d'acord amb Barceló (2000, 56) que diu:

“El grup és molt més que la suma de les persones: és una nova unitat organísmico-social que, si funciona, si és viu, desplega un fort potencial de creixement i desprèn una forta energia, té un gran poder educatiu”

Atès que les famílies que participen en el programa són famílies amb poc suport, a través del grup s'incrementa la seva xarxa social; per tant, el grup es converteix en un espai de referència social. Pel que fa als membres adults, pare i mare, podrien aconseguir alleujar els sentiments de soledat i aïllament que senten amb la maternitat o paternitat, tot compartint inquietuds o dubtes, fins i tot alegries relacionades amb els fills. Per als infants, trobar-se amb un grup és tenir l'espai per experimentar la socialització i l'adult de referència haurà d'acompanyar aquest procés, permetent i afavorint les relacions dels infants.

En el treball en grups de pares immersos en contextos vulnerables hi trobam una superposició d'aspectes preventius, educatius i terapèutics. En aquests grups una de les tasques a realitzar és explorar els models interns dels pares en el context de la seva pròpia història personal. El fet que la intervenció sigui grupal permet també treballar les relacions i habilitats socials de les persones que formen part del grup. En el grup també els pares poden observar models de relacions i de criança diferents dels seus incorporant, així, noves estratègies i recursos, que poden venir de part d'altres pares o del professionals. Així ho manifesta una mare:

“...compartir con otras madres me ha servido mucho porque lo que dice una vale para las otras, aquí encuentras otras opiniones...”

(Annex 3.5)

A l'Espai Familiar, doncs, es té la possibilitat de formar una xarxa de relacions, un àmbit agradable, amable i alegre que conforma un lloc qualificat de comunicació (Hoyuelos, 2006)

Les diverses formes d'agrupament conviden a diverses modalitats de relacions

El context relacional que es crea a través del grup es veu enriquit a través de la heterogeneïtat de la composició del grup. Obviament, com més variat sigui el grup més possibilitats per a les famílies de conèixer altres maneres de fer i problemàtiques diferents a la pròpia. L'heterogeneïtat és defineix, entre d'altres factors, per la diversitat de situacions familiars, les distintes procedències culturals, econòmiques, la diversitat d'edats dels infants. És així, per exemple, que en un grup trobam mares adolescents i mares de famílies nombroses, o famílies monoparentals i famílies reconstituïdes. La diversitat d'estructures familiars oferirà una perspectiva ample i permetrà experimentar una diversitat de formes de relacionar-se.

Cal esmentar el nombre de persones que participen en un mateix grup. El grup serveix per a compartir i, per tant, no pot ser molt nombrós, com a màxim de vuit o deu famílies, ja que si no és faria difícil que es crein relacions de confiança, i, a més a més, els professionals no podrien fer un treball de qualitat oferint l'atenció individual que les famílies necessiten. Per a poder crear un ambient càlid i acollidor entre el grup és important la grandària, la seva estabilitat i continuïtat, com es fa a la psicoteràpia de grups.

Anem a veure la diversitat de modalitats de treball en grup que es donen a l'Espai Familiar.

- *Gran grup.* En els moments d'entrada i de sortida tot el grup de pares i infants comparteix temps i activitat, són els moments col·lectius i de participació conjunta.
- *Diada mare-fill.* Aquesta forma d'agrupament es proposa, a més d'altres moments en què podria sorgir espontaniament, com una forma de promoure la relació i el vincle entre pare i fill.

- *Grup d'infants.* Es forma quan els infants berenen plegats (tot i que estàn acompanyats de les mares), i en el moment de joc quan els pares fan la tertúlia.
- *Grup d'adults.* La tertúlia dels pares i mares afavoreix i promou la relació de grup entre adults.

Observarà el lector que cada una d'aquestes modalitats d'agrupament suggereix i afavoreix modalitats de relacions diverses. En aquest sentit, pares i infants han de saber moure's en aquesta diversitat i passar en un curt espai de temps de relacionar-se amb una persona i, a continuació, amb vàries simultàniament, amb tot el que això implica. D'aquesta manera, la diversitat de modalitats permet experimentar diversos rols, òbviament no és el mateix estar amb el fill o estar en una posició d'iguals amb altres mares.

Si bé la proposta general de diverses formes de agrupar-se, i per tant, de relacionar-se, és la que acabam de descriure, els professionals respecten les necessitats de les famílies, tant dels infants com de les mares. Així és fàcil que, sobretot si és una mare que no viu amb el seu fill, es sol liciti els primers dies no participar en el grup d'adults a la tertúlia i quedar-se amb el seu fill per a continuar la díada, o que sigui l'infant que reclami la presència de la seva mare, òbviament aquest desig serà respectat.

La continuïtat del grup ofereix estabilitat i permet establir relacions més íntimes

Un element clau que dóna estabilitat és la continuïtat del grup. Encara que al llarg del curs²⁰ s'hi poden anar incorporant famílies noves es prioritza que el grup sigui estable ja que aquesta és una manera d'afavorir i donar continuïtat a les relacions entre les persones i permet establir relacions més íntimes.

²⁰ Parlem de curs perquè el programa Espai Familiar s'inicia el mes de setembre i s'acaba el juny.

A l'Espai Familiar, els professionals hem de procurar crear un context relacional afectiu amb les famílies, sobretot amb els membres adults. A mesura que ens anem vinculant amb les mares, oferint confiança i demostrant una bona capacitat d'escolta i empatia, les famílies aniran confiant amb el programa i es mostraran més receptives davant els suggeriments de canvi que puguem oferir. En aquest sentit, la relació entre professional/mare-infant esdevé més sòlida si tenim capacitat d'oferir una atenció afectiva individual i demostram disponibilitat vers la família.

Tanmateix al llarg dels anys sen's han presentat dificultats per aconseguir aquesta estabilitat que consideram necessària, ja que a les mares a vegades els costa percebre la importància de la seva continuïtat, quant a l'assistència a les sessions²¹, com a membres del grup. Així, sovint hem de recordar que és important no faltar a les sessions o organitzar activitats, anunciant-les d'una setmana a l'altra, que siguin prou atractives per les famílies i que facilitin la seva presència.

Destacam com un aspecte important la claretat i solidesa de l'estructura del programa, quant a l'organització de les sessions, normes del programa, etc. ja que consideram que actuen de protecció per a totes les persones involucrades a l'Espai Familiar, ja siguin les professionals, els pares, els infants, fins i tot, els tècnics que deriven a les famílies. Així, per exemple, algunes d'aquestes normes que s'estableixen i que les famílies tenen clares són: els horaris i la importància de la puntualitat, ens llevam les sabates i ens posem uns calcetins, els infants només mengen fruita i galetes, abans de l'acomiadament desam la sala tots junts...

En darrer lloc, ens sembla important també l'estabilitat dels professionals com un element afavoridor de les relacions amb les famílies. Ja hem mencionat a l'apartat anterior

²¹ En el capítol 8 el lector trobarà una descripció numérica de l'assistència de les famílies a les sessions i comentaris sobre la regularitat d'assistència.

l'acompanyament que un mateix professional fa a les famílies durant les primeres sessions creant una relació que servirà per introduir a les altres modalitats de relació en el grup. És així, doncs, que a l'Espai Familiar, les professionals es mantenen estables al llarg del curs, i es converteixen en punts de referència importants.

7.3 La reflexió i planificació: les eines professionalitzadores

A l'Espai Familiar la tasca sistemàtica de planificar el treball a desenvolupar, juntament amb la reflexió de les accions i intervencions que es duen a terme, esdevenen importants eines professionalitzadores que garanteixen la rigurositat del treball.

Al llarg dels anys hem observat que quan l'equip avalua sistemàticament, reflexiona conjuntament, analitza, proposa millores, etc. sembla com si el fet de compartir les dificultats conduís a que s'anessin resolent per elles mateixes, com si el sol fet de posar en comú, de posar-hi energies ja produeix canvis.

Consideram que disposar d'espais i moments per a compartir fa que els professionals, a través de l'intercanvi, modifiquem els nostres punts de vista i les nostres actituds i incorporem noves visions. Tot junt provoca una sèrie de transformacions, a vegades quasi imperceptibles, que implica canvis en les persones de l'equip: és la visió sistèmica, “si vols canviar el món, comença canviant tu mateix”, i així comprovam com els canvis en una part del sistema, en un subsistema, comporten canvis a la totalitat del sistema.

Per a l'Espai Familiar l'observació esdevé un important instrument de reflexió contínua. És a través de l'observació de les sessions i les famílies com anam creant noves eines i modificant els instruments que fem servir per avaluar els diversos aspectes que contempla

el programa. D'aquesta manera, podríem dir que adquireixen sentit les explicacions d'alguns autors (Kemmis, 1985; Schön, 1998) sobre la reflexió en l'acció. Es tracta de reflexionar sobre l'acció i que aquesta condueixi a un nou procés de reflexió a partir d'una relació interactiva, com apuntava Schön (1998, 62):

“Cuando la actuación intuitiva nos lleva a sorpresas, agradables o prometedoras, o no deseadas, podemos responder con la reflexión desde la acción. Entonces la reflexión tiende a centrarse interactivamente en los resultados de la acción, la acción misma, y el saber intuitivo implícito en la acción”

El procés de reflexió entre les professionals de l'Espai Familiar és contemplat com un procés de transformació de la pròpia experiència, com diu Kemmis (1985), s'entén com una transformació afectada per les tasques concretes emprant la comunicació, la presa de decisions i l'acció.

Com hem dit en el capítol 6, des dels inicis del programa es disposava d'instruments i documents per a la planificació i avaluació, tant de les sessions com de les famílies. Pensam que els instruments es converteixen en eines professionalitzadores que milloren dia a dia la qualitat del programa i permeten plasmar i recollir els canvis.

En aquest apartat el lector trobarà una descripció dels diversos instruments que es fan servir en el programa així com l'evolució i els canvis que han sofert a partir del procés reflexiu que incorporam com a part fonamental del treball ²². Així, podem observar com la demanda per part dels tècnics d'una plaça per a la participació de les famílies en el programa és recollida en un formulari en el que també s'inclou un mínim d'informació de les característiques del sistema familiar²³. A continuació es descriuran les eines que

²² Per una millor comprensió en els següents subapartats el lector trobarà dos títols separats per dos punts. El primer fa referència a una descripció breu sobre el contingut de l'instrument i el segon és el nom que les professionals de l'Espai Familiar assignam al document.

²³ Ens referim al document anomenat “Fitxa de derivació”

s'empren per avaluar diàriament cada sessió i les observacions de cada una de les díades²⁴. Més tard es podrà veure com una atenció més específica i completa es recull en una graella²⁵, que permet una observació acurada sobre les capacitats parentals. A partir d'aquest instrument s'elaboren els dos darrers²⁶ que s'inclouen i es descriuen en aquest apartat, i en els que s'integren els coneixements i les intervencions que sobre la família es van efectuant al llarg del programa i ens serveixen per fer una devolució als tècnics sobre la valoració de les habilitats parentals.

Primeres informacions de les famílies: Fitxa de derivació

La fitxa de derivació fou creada gairebé des dels inicis del programa i s'ha mantingut fins a l'actualitat amb petits canvis. És una eina que serveix per recollir informació general sobre la família, per això, es demana als serveis derivants que l'emplenin abans que la família comenci. Una vegada que s'ha rebut la fitxa, que ve a ser la sol·licitud de participació de la família, l'equip valora la viabilitat d'integració en el grup i a quin grup convé més que s'inclogui.

Com es pot veure en el document (vegeu annex 3.1) es recullen algunes dades individuals (edat dels pares, de l'infant, adreça, telèfon, genograma familiar, ...) però també ens interessa una mínima descripció de les característiques contextuais de la família i la problemàtica que presenta, ja que pensam que aquestes tenen una influència per a tot el sistema familiar, com ja s'ha assenyalat.

²⁴ Ens referim als documents anomenats "avaluació sessió" i "observació díada".

²⁵ Graella anomenada "observació de les habilitats parentals".

²⁶ Els que s'anomenen "perfil de les famílies" i "informe de les famílies".

Amb el temps es va ampliar l'informació que es demanava als tècnics i així s'hi va incloure que, a més d'assenyalar quin servei derivava a la família, en el tercer apartat (derivació dels usuaris) ens indiquessin quin era el tècnic de referència així com que s'explicités la demanda de treball amb la família. El canvi s'introdueix arran de detectar que ens semblava que els tècnics, sobretot els de Protecció de Menors, no tenien clar el que volíem que treballàssim amb les famílies i aquesta era una manera de clarificar la demanda, com per exemple, observació d'habilitats parentals (com a complement del seu diagnòstic), intervenció sobre les habilitats, treballar el vincle afectiu entre pares i fills, etc.

Vegem concretament alguns exemples de les demandes que ens feien els tècnics i que es reflecteix a la casella creada a l'efecte:

Derivació dels usuaris (Consell Insular, Pediatria, Serveis socials, altres.): Menors
Tècnic de referència: -----
Telèfon de contacte: ----
Demanda del servei derivant: Valoració sobre les habilitats maternals i el vincle afectiu entre mare-filla

(Família Isabel- Maria)

Derivació dels usuaris (Consell Insular, Pediatria, Serveis socials, altres.): Menors
Tècnic de referència: ---
Telèfon de contacte: ---
Demanda del servei derivant: Valoració de la possibilitat de treball per a la millora de la capacitat parental. Observació de les habilitats parentals de la mare i el pare.

(Família Antònia-Toni)

Derivació dels usuaris (Consell Insular, Pediatria, Serveis socials, altres.): Menors
Tècnic de referència: ---
Telèfon de contacte: ---
Demanda del servei derivant: Observació de les relacions i els vincles afectius entre infants i adults.

(Família Guillermina-Tomeu)

Actualment el procediment de derivació que es segueix és el següent: l'imprés és enviat, per part dels serveis que deriven famílies, després de comprovar, prèvia consulta telefònica, que es disposa de places i es transmet per correu electrònic. L'associació responsable del programa archiva aquest document en un expedient que s'obre i que conté tota la informació de la família.

Registre de la reflexió diària: Avaluació de les sessions

En un primer moment es va crear un document d'avaluació de la sessió, on es recollien aspectes relacionats amb la dinàmica de la sessió i alguns aspectes particulars de cada família.

El sentit d'aquest registre és documentar la sessió de forma ràpida, reflexionar sobre què ha passat i proposar canvis a introduir tot incrementant la capacitat d'escolta i observació dels professionals. És així, que aquest document ens obliga a avaluar, reflexionar, comentar, compartir i confrontar diversos punts de vista i sentiments sobre el que ha passat a la sessió, com diu Hoyuelos (2007) ens permet guardar memòria del que s'ha experimentat.

En aquest document es va incloure la valoració de la dinàmica i el ritme de la sessió en els diferents moments: d'entrada i joc lliure dels infants, de joc díada mare-fill (a on s'inclou l'observació de la díada), del berenar dels infants, de la tertúlia i del moment col·lectiu de cloenda. Al final de cada un d'aquests apartats, hi apareixia una proposta d'intervencions futures i un darrer apartat on es tractava de valorar el clima general de la sessió, la dinàmica del grup i el rol de cada participant. Cal dir que el document s'emplena una vegada acabada la sessió, s'archiva i es revisa a la setmana següent abans de començar la sessió com un

recordatori d'allò que va passar l'anterior setmana amb la finalitat de donar continuïtat a les sessions.

Vegem el format d'aquesta primera versió del document d'avaluació d'una sessió:

AVALUACIÓ SESSIONS ESPAI FAMILIAR

Data: _____ **Participants de la sessió:** _____

Dinàmica i ritme de la sessió:

1-Moment entrada i joc lliure infants:

Intervencions futures:

2-Moment de joc diada mare-fill:

DIADA	ACTIVITAT	OBSERVACIONS

Intervencions futures:

3-Moment del berenar dels infants:

Intervencions futures:

4-Moment de la tertúlia-café (temes tractats...)**a-temes tractats****b-temes de reflexió-observació durant la setmana****c-Temes per a la propera sessió i Temes futurs que es deriven de la dinàmica del grup***Intervencions futures:***6-Moment col·lectiu de cloenda mares-fills:***Intervencions futures:***Dinàmica del grup:**▪ **Clima durant la sessió:**▪ **Participació de les mares/pares en les converses, jocs, cafè....:**• **Rol de cada participant en el grup:***Intervencions futures:*

L'experiència adquirida en el transcurs del programa va fer que ens replantegéssim aquest instrument i s'introduïssin algunes modificacions, sobretot a partir de detectar que necessitavem donar un pes més important a observar i recollir de forma més detallada el que havia passat a les sessions amb cada una de les famílies. D'aquesta manera, el document d'avaluació es va dividir i s'eliminà l'apartat titulat de "el moment de joc díada mare i fill" donant lloc a un nou instrument dedicat a l'observació de la díada que a continuació descriurem.

El document en qüestió adoptà la forma següent:

AVALUACIÓ SESSIONS ESPAI FAMILIAR

Data: _____ **Participants de la sessió:** _____

Dinàmica i ritme de la sessió:

1-Moment entrada i joc lliure infants:

2-Moment de joc diada mare-fill:

(Vegeu full a part)

3-Moment del berenar dels infants:

4-Moment de la tertúlia-café (temes tractats...)

-temes tractats

-Temes per a la propera sessió i Temes futurs que es deriven de la dinàmica del grup

5-Moment col·lectiu de cloenda mares-fills:

Dinàmica del grup:

Participació de les mares/pares en les converses, jocs, cafè...:

Intervencions futures amb la dinàmica de la sessió:

Posteriorment, en el darrer any²⁷ i a partir de la realització de sessions de formació en què treballarem la importància del moment de la tertúlia²⁸, es varen introduir altres apartats en el punt 4 (moment de la tertúlia-café) per a poder representar la posició física que ocupaven les famílies, l'ambientació del moment, si s'havia ofert alguna atenció individualitzada a alguna de les famílies, etc. El document, que és el que es fa servir actualment, va quedar amb aquest format:

AVALUACIÓ SESSIONS ESPAI FAMILIAR

Data:

Dinàmica i ritme de la sessió:

1-Moment entrada i joc lliure infants:

2-Moment de joc diada mare-fill:

(Vegeu full a part)

3-Moment del berenar dels infants:

4-Moment de la tertúlia-café (temes tractats...)

Ambientació agradable:

Atenció individualitzada:

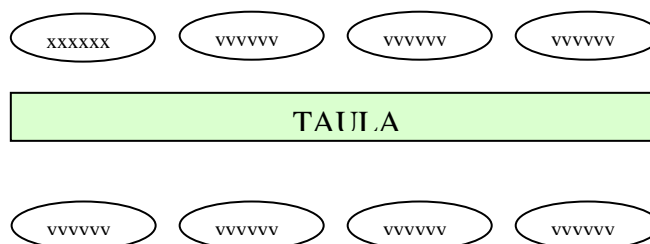
Tractament d'incident de la sessió:

Temes tractats:

Cloenda de la tertúlia:

Ubicació de les famílies:

p
o
r
t
a

c
a
f
e

²⁷ En referim a l'any 2006

²⁸ Vegeu apartat 7.4.2 en que es descriu la formació dels professionals

Participació de les mares:

-Temes per a la propera sessió i Temes futurs que es deriven de la dinàmica del grup

-	Joc lliure:
---	--------------------

5-Moment col·lectiu de cloenda mares-fills:

Dinàmica del grup en general:

- **Participació de les mares/pares en les converses, jocs, cafè,...Relacions observades entre les famílies:**

Intervencions futures amb la dinàmica de la sessió:

Veiem, per tant, com aquest document és important per a una valoració global de la sessió i serveix per a revisar i reflexionar sobre el context físic i temporal de les sessions, valorar l'organització, introduir canvis i atendre diàriament la dinàmica de la sessió.

Registre de les famílies: Observació de les díades

Com s'ha vist, durant els primers mesos del programa el registre de l'observació per a cada família estava inclòs en el document que avaluava la sessió. La manca d'espai per fer el registre, la quantitat d'informació observada i l'increment del nombre de famílies va fer que, ja en el primer any que es desenvolupava el programa, es dissenyés un nou document,

diferent de l'altre, en el que es recollien, sessió per sessió, observacions específiques sobre cada diada mare-fill i intervencions futures a tenir en compte. El document tenia la següent forma:

AVALUACIÓ DÍADA MARE- FILL

Nom de la mare:

Nom del pare:

Hi assisteix:

Nom del fill:

Sessió n. _____	Data: _____
Observacions:	
Intervencions futures:	

Sessió n. 2	Data: _____
Observacions:	
Intervencions futures:	

La pràctica diària i la poca agilitat que suposava tenir un document per a cada família ens va dur a pensar la possibilitat de crear un nou format que recollís les reflexions sobre cada una de les famílies que havien assistit a la sessió. Així, l'any següent es va crear un nou document que, en format graella, permetia incloure els aspectes més rellevants que havien passat a la sessió: quina o quines activitats havien fet mare i fill, què observàvem de la relació, quins canvis percebíem, quines havien estat les nostres intervencions i quines intervencions futures serien necessàries dur a terme. Actualment es manté el document amb aquest format.

Cal esmentar que és un instrument que dóna una informació valuosa i es revisa exhaustivament, especialment en el moment en què volem elaborar el perfil de la família així com quan s'han de lliurar informes als tècnics. Vegem un exemple:

Diada	Activitat	Observacions	Canvis observats	Intervencions educadors	Intervencions futures
Maria-Manel-Carles	Contes, construccions	La mare s'ho passa bé jugant amb el fill, el pare s'ho passa bé observant com juga el fill. El pare observa bé i amb sentit comú.	El nin ha participat més dels moments de la sessió: ha berenat, ha cantat, etc. D'entrada es veu un nin sa i feliç.	Na L. [professional] ha intentat ajudar la mare i el fill en el moment de posar-se les sabates, per afavorir que ho fes ell sol, encara que al final ho ha fet la mare ràpidament.	La setmana que ve estar devora ells al moment de posar i llevar les sabates per tal d'afavorir l'autonomia de l'infant

(observació diada, 26-01-06)

L'observació diària de les díades, juntament amb el document que a continuació explicarem, ens permeten focalitzar l'atenció i l'anàlisi sobre el vincle afectiu entre mare i fill i alhora observar la relació a través de les accions diàries.

Anàlisi de les capacitats parentals de cada família: Graella d'observació de les habilitats parentals

La incorporació de famílies derivades des dels serveis de Protecció de Menors i les demandes que fan ens duen a pensar la necessitat d'aprofundir en les capacitats i habilitats parentals i en la possibilitat de dissenyar estratègies d'actuació amb cada una de les famílies.

Aquest representa un repte important que decidim assumir. Així és que ens documentam sobre la temàtica i començam a treballar amb un document que pretén valorar, d'una banda, les habilitats dels pares i, d'altra banda, a partir de l'observació, plantejar objectius d'intervenció a curt, mig i llarg termini.

Disposar d'un instrument d'observació de les competències parentals hauria d'ajudar a aconseguir una intervenció coherent focalitzada en els infants. Entenem que si avaluam als pares és per a protegir les necessitats dels infants.

“L'observació per mi ha estat una font d'aprenentatge important. El fet de mantenir-se al marge, i veure les actuacions des de la distància fa que sigui més fàcil incorporar algunes actuacions o captar possibles intervencions en un futur. També és una posició privilegiada per observar quin tipus d'interacció es dona entre mare/pare-infant.”

(Entrevista EPE)

Una vegada més, el temps i la pràctica ens demostren que aquesta informació s'ha de dividir, que és difícil recollir els dos aspectes simultàniament. Així, arribam a la conclusió que primer hem de dedicar temps i esforços a observar a les famílies (durant varies sessions) seguint unes categories que ens ajudaran a focalitzar l'atenció, i, després de l'observació, ja podrem dissenyar o reflexionar sobre possibles estratègies d'actuació adaptades a cada família.

El repte a l'hora d'avaluar les competències parentals és poder manejar els aspectes subjectius de l'observació. Així aquest instrument pretén donar claus de lectura als professionals que els permetin focalitzar millor la seva observació i disposar de dades més objectives i organitzades per avaluar les competències. Però observar no és una tasca fàcil, com diu Sanmartin (2003, 67): “...observar es contemplar y examinar atentamente algo con el objeto de determinar su naturaleza y funcionamiento”. Per això disposar d'una eina resulta de gran ajuda: “...no se observa propiamente con los sentidos, sino sólo mediante

ellos. Con lo que se observa es con todo el conjunto de complejos instrumentos categoriales que construimos al efecto.” (Samnartin, 2003, 73)

Els professionals expressen algunes dificultats en aquest procés, dificultats d'adoptar una posició mental prou distant, de contenir l'ansietat, d'adonar-se del poder que té la mirada, a vegades intrusiva, sobre les persones observades. Veiem alguns testimonis:

“Quan em posicionava com a observadora, al principi em sentia com a cohibida, com si sentís que la família a la que estava observant percebia que se l'estava mirant. Aquesta sensació amb el temps ha anat desapareixent, i et vas sentint més còmoda a mesura que veus que les famílies van integrant i assimilant el fet de que hi hagi algú que “pren notes” en la distància.”

(Entrevista EEP)

“El fet d'observar persones i prendre apunts del que fan i el que diuen sense poder participar d'allò que fan resultava una tasca molt difícil per a jo. Tenia la sensació d'estar a un laboratori i d'invasió la seva intimitat. Em donava la impressió que era una situació artificial i que malgrat les famílies amb el temps semblava que s'avesaven a tenir qualcú que les observàs, tenia la impressió que no es comportaven amb tanta naturalitat com quan no hi havia observadors. També se'm feia difícil no poder intervenir”

(Entrevista EPN)

Com veiem d'aquestes opinions el rol d'observador/a dins el programa és una tasca complexa però a la vegada enriquidora i font d'aprenentatge. La possibilitat de situar-se a un pla extern a observar i registrar les interaccions que es creen entre mare i fill i les intervencions que fan les professionals envers les famílies, ens dona un punt de vista únic que va enriquint els coneixements dia a dia.

“Baix el meu punt de vista, les dificultats que he sentit ocupant el rol d'observadora es podrien resumir amb la següent frase: com fer-me invisible però present. La dificultat de trobar l'equilibri entre no ser massa visible per les famílies però alhora convertir-me amb una cara familiar i reconeguda dins l'espai.. És a dir, a les primeres sessions el meu objectiu principal era passar

desapercebuda, i les mirades de curiositat d'algunes mares, de reprovació d'algunes altres, i els oferiments verbals d'alguns infants, em feien sentir incòmoda. Progressivament, vaig veure com el meu rol es convertia en un paper familiar dins aquella habitació plena de jocs i converses, i el fet de la meua presència es vivia amb naturalitat i comoditat, tant per les famílies com per jo.

Penso que per aconseguir aquest equilibri són necessaris diversos factors. El factor temps: les famílies i l'observador necessiten un temps d'adaptació per conèixer-se. El lloc a dins l'espai: penso que un bon observador ha de saber situar-se físicament dins l'espai per no distorsionar la dinàmica. L'actitud, habilitats, comportament no verbal de l'observador: penso que igual que els professionals que intervenen de manera activa dins l'espai, tenen molt en compte la seva actitud, to de veu, mirada, posició del cos amb les famílies, l'observador també ha de treballar en aquesta línia perquè les famílies l'integrin de manera acollidora i no com un agent fiscalitzador o expert.

Com a reflexió final, dir que tothom hauria de fer d'observador abans d'intervenir directament a l'espai.

(Entrevista EPM)

Els efectes d'allò observat no passa "sense pena ni glòria" en els professionals. Com assenyalen Barudy i Dantagnan (2005), el treball amb famílies multiproblemàtiques poden provocar, per part dels professionals, respostes distintes com són: una identificació exagerada amb els pares, la identificació amb els infants en contra dels seus pares o una actitud negativa i culpabilitzant vers els infants.

Al llarg dels anys anam aprenent que per a l'observació és important confiar en la pròpia capacitat i retenció d'allò observat. La subjectivitat de l'observador és sempre present en el procés de l'observació, diríem que les impressions més les dades recollides formen part d'un bon diagnòstic. En aquest sentit, consideram important compartir l'observació entre diferents professionals, així la coobservació permet compartir significats i confrontar les opinions i els propis judicis.

a-Construcció de l'instrument

En un primer moment²⁹ el document que es feia servir per observar les habilitats parentals era totalment obert i sense establir categories, de fet ni tant sols pensàvem en observar habilitats sinó només relacions. A cada sessió es registraven les observacions sobre els pares i els infants i es proposaven algunes intervencions futures. De forma subjectiva es relatava, entre tot l'equip, el que s'havia vist de la relació en el moment d'avaluació de la sessió i es decidia quines intervencions futures es podrien fer amb la família.

Vegem l'exemple concret d'una observació realitzada a una mare i la seva filla de 24 mesos:

Sessió n.4

Mare/pare: Maria	Fill/a: Neus
<ul style="list-style-type: none"> - Li ha costat connectar amb la filla en el moment de la diada. - Ens explica que vol fer canvis en la situació del dormir de la filla, encara que també vol canviar altres coses. <p><i>Intervencions futures:</i> Fer veure que els canvis prioritaris són en ell mateixa (pendre decisions i actuar), i no tant focalitzats en la nina.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - En els moments col·lectius avui ha plorat menys. - En el moment del berenar plora molt quan algun adult la mira. <p><i>Intervencions futures:</i> Intentar no fer-ne cas i respectar el temps que necessiti per adaptar-se a les situacions de l'Espai.</p>

(Observació habilitats parentals, 23-03-2003)

Més tard, el contacte amb tècnics de Protecció de Menors i el SIF que tenien relació professional amb J. Barudy va permetre conèixer la feina de l'autor³⁰. Així coneguérem la

²⁹ Durant l'any 2002 i 2003

³⁰ L'autor és neuropsiquiatra, psiquiatra infantil i terapeuta familiar. Ha estat docent de la Universitat Catòlica de Lovaina (Bèlgica), fundador del centre EXIL (Centre mèdic i psicosocial per exiliats i víctimes de violència) a Bèlgica i Espanya, i del IFIV (Instituto de Formación e Investigación sobre la Violencia). És autor entre d'altres de *El dolor invisible de la infancia* (1998), coautor amb Dantagnan de *Los buenos tratos a la infancia* (2005), i coautor amb Marquebreucq de *Hijas e hijos de madres resilientes* (2006).

“Guía de valoración de las habilidades parentales” (2000)³¹ document no publicat i que es posava a disposició dels professionals de Protecció de Menors per a la seva aplicabilitat i proves. Les aportacions sobre la teoria del vincle afectiu també foren importants a l'hora d'elaborar el document, així com les reflexions de l'equip a partir de l'acció i la pràctica amb les famílies.

A partir de la revisió d'aquest instrument dissenyàrem un protocol d'observació adaptat a famílies amb infants menors de 3 anys i l'organitzàrem en cinc grans apartats:

- a- capacitat d'establir contacte amb el fill: corporal, visual, verbal i lúdic
- b- capacitat empàtica dels pares per observar i entendre el fill: senyals fisiològiques, estats d'ànim...
- c- capacitat dels pares d'oferir respostes sensibles a les necessitats dels fills: fisiològiques, emocionals i relacionals
- d- característiques individuals i contextuals dels pares i el seu impacte en les habilitats parentals
- e- capacitat dels pares per integrar-se en xarxes socials

Cada una d'aquestes categories es va subdividir en diferents ítems, intentant concretar al màxim les conductes observades, com es pot veure en el capítol 9.

Les categories d'observació es varen ordenar des d'aquelles que consideràvem com a capacitats mínimes dels pares (establir contacte) fins a les més complexes (assumir el rol parental).

³¹ Tenim coneixement de que posteriorment s'ha fet una revisió d'aquest material que duu per títol *Guía de valoración de las competencias parentales a través de la observación participante* (Gener, 2005), document no publicat.

Posteriorment la consulta a Anna Bondioli³² ens obre els ulls a aspectes relacionats amb el procediment a seguir, la metodologia i la temporització, i ens fa descobrir dos aspectes importants:

1. El focus de l'observació. La professora italiana ens insisteix en la importància de focalitzar la mirada en els punts forts dels pares i de les mares i no tant en les seves dificultats. Així ho anotam de les reunions mantingudes amb ella:

“Aprofitar les competències que ja tenen les mares per traslladar-les a habilitats que encara no han adquirit. De la fase de diagnòstic avaluar no només les competències que no tenen sinó i sobretot les que tenen bones i, a partir d'aquestes, fer les propostes d'intervenció...De la fase de diagnòstic avaluar no només les competències que no tenen sinó també quines tenen bones i a partir d'aquestes fer les propostes d'intervenció. Destacar els punts forts de les mares i a partir d'aquí enfocar el programa d'intervenció.”

(Annex N3)

Així es dissenya el protocol d'observació pensant que també ens pugui servir per ajustar la intervenció dels professionals amb cada una de les famílies usuàries a partir de la detecció dels punts forts i febles de les relacions entre pares i fills.

2. El procediment i les fases de l'observació. També analitzam amb ella el procés a seguir en l'observació:

“Fase de diagnòstic

1. Dissenyar categories d'observació
2. Recollir les observacions (vídeo, notes de camp, etc.)
3. Buidatge de les observacions emprant les categories establertes

³² La dra. Anna Bondioli és professora de la Università degli studi di Pavia (Itàlia), del departament de Filosofia, secció de Teoria de l'Educació i la Personalitat. Està especialitzada en avaluació de la qualitat de serveis educatius, en l'elaboració d'instruments d'avaluació per a serveis d'educació infantil. És autora, entre d'altres, de Bondioli, A.; Savio, D. (1994) *Osservare e valutare il gioco di finzione, una scala di valutazione delle abilità ludico-simboliche infantili (SVALS)*; E. Becchi, A. Bondioli, M. Ferrari (1999) *ISQUEN: indicatori e scala di valutazione della qualità del nido.*; Bondioli, A.; Ferrari, M. (2000). *Manuale di valutazione del contesto educativo*; A. Bondioli (2001). *The Adult as a Tutor in Fostering Children's Symbolic Play (CL)*.

4. Fer un perfil de les competències parentals de cada família assenyalant els punts dèbils i forts.”

(Annex N3)

b-Procediment i planificació de l'observació

Actualment el procediment de registre és senzill. Es recullen dues observacions de cada família, en forma de narració descriptiva, que després es trasllada a la graella, i una tercera observació enregistrada en video, que també es trasllada a la graella. El conjunt de les observacions estan planificades i temporalitzades durant el curs, de tal manera que de cada família disposam d'un mínim de tres observacions realitzades.

Vegem un exemple de narració descriptiva abans de registrar l'observació al protocol:

10:05h.- Observació Inés- Marta (10-02-2006)

Arriben 5 minuts tard, les altres famílies ja estan en rotllana. Tot d'una quan entren la mare s'asseu a terra i es lleva les sabates a la vegada que li diu a M [filla] “¿te quito los zapatitos?” Na M duu la xupa, la mare amb suavitat li lleva l'abric, les sabates i la xupa. Li diu “ven!”, la nina es queda quieta, dreta, somrient, la mare l'agafa i se la posa al mig de les cames per incorporar-se a la rotllana.

Canten “El lleó no em fa por”, na I [mare] somriu amb satisfacció, aquesta cançó se la sap molt bé i li agrada molt, la canta mirant a la filla. Després en S [infant] diu “el caballo” i duu una figureta d'un cavall, canten tots contents el cavall. I [mare]. fa que la nina faci el gest del cavall, li agafa la mà, estan contentes, riuen, després canten l'elefant. I i M no canten, però somriuen, la nina observa als altres com canten amb molta atenció. Quan es diu a jugar, na I besa a la filla i li diu “vamos a jugar”, na M li duu el tigre de l'Índia a la mare i ella li ensenya com es mou, després la convida a fer-ho i li posa a la mà: “tu sola, tu sola” i la deixa un poc a veure si ho fa, es separa i l'observa, simultàniament. I. es menja les ungles i mira a na C [professional] i mentre na M i na P [professional] juguen amb el tigre, P diu “ensenya-li a sa mamà”, perquè la mare està ensimismada, la nina li mostra i la mare s'enganxa al joc. M agafa un altre animal i una construcció i li dóna a na C.

(Document XIAIF)

Posteriorment aquesta narració es trasllada a la graella categoritzant les conductes observades. Per seguir l'exemple vegem com un fragment de l'observació es col·loca a la graella:

I-Capacitat d'establir contacte amb el fill	
CONTACTE CORPORAL	
a. Agafar el fill en braços	<p>- La mare l'agafa i se la posa al mig de les cames per incorporar-se a la rotllana.</p> <p>- N' Isabel fa que la nina faci el gest del cavall, li agafa la mà,</p>

(Document XIAIF)

Vegem, doncs, que es combinen les observacions més descriptives, realitzades per les observadores externes, amb la utilització sistemàtica del protocol d'observació dissenyat específicament per a l'avaluació de les capacitats parentals. Es recullen també enregistraments en vídeo de les sessions per analitzar amb més profunditat cada un dels ítems a observar.

Com hem, dit, cada família té enregistrades com a mínim dues observacions a partir d'una narració i una més enregistrada en vídeo. L'observadora és la encarregada de filmar la família, després de la sessió visualitza l'enregistrament que trasllada a la graella.

Cal esmentar que durant el darrer any l'equip va estar treballant sobre la planificació de l'observació, no únicament en referència a la temporalització sinó definint també els instruments a emprar i sobretot les finalitats de l'observació, com es pot veure a través del següent document:

Planificació de l'observació

	Observació inicial	Observació processual	Observació final
Temporalització	1er.mes assistència programa	3er. mes assistència programa	6è. mes assistència programa
Instruments	Protocol d'observació Fitxa de derivació	Registre vídeo Fitxes d'avaluació sessions Reunions seguiment	Protocol d'observació Informe
Finalitats	Identificar punts forts i febles Disseny pla d'actuació	Observar evolució Revisar objectius d'actuació	Elaborar informe final

(Document XIAIF)

Com veim aquest instrument és important per al desenvolupament del programa i actualment està sotmès a revisions i actualitzacions, és una eina d'observació fonamental per a les professionals, per poder revisar les observacions recollides de la família comparant com es mostrava a l'inici i els canvis que s'han anat produint. És també una eina que permet guiar i planificar les intervencions durant les sessions i per elaborar el pla de treball amb les famílies, com veurem a continuació.

Reflexió sobre el pla de treball per a cada família: Perfil de les famílies

A l'Espai Familiar es fa servir un document per a cada família en el que s'intenta recollir, a partir de les observacions de les díades realitzades, el perfil general de cada família i les estratègies d'actuació a curt i mig termini. Per emplenar el document es consulta el protocol d'observació que s'ha enregistrat i es redacten unes hipòtesis inicials sobre la identificació de punts forts i febles de la família. Aquestes serviràn, en un primer moment, per a delimitar i orientar les intervencions i les estratègies d'actuació amb la família i

posteriorment, en el mateix document, podrem revisar si les estratègies han de variar o és necessari incorporar-ne noves. És per això que el document consta de dues parts: una primera que serveix per redactar les hipòtesis inicials i una segona que permet revisar aquestes hipòtesis.

Vegem a continuació l'exemple d'un perfil d'una família³³.

PERFIL DE FAMÍLIA: C-A

I^a OBSERVACIÓ: 8-12-06

INSTRUMENT: Directa, graella

OBSERVADOR: E.

HIPÒTESI INICIAL: (Punts forts i punts febles)

Punts febles:

- *Mare:* poca connexió de la mare amb la filla. Dispersió de la mare en general. Absència de contacte. La mare expressa indiferència o incapacitat per expressar sentiments d'afecte cap a la filla.
- *Filla:* dispersió en el joc i les activitats. La filla tampoc no cerca molt la mare. La nina aprofundeix poc en les activitats: "pica" un poc de tot però sense "quedar-s'hi".

Punts forts:

- *Mare:* Manifesta inquietuds i ganes d'aprendre, curiositat. Fa demandes de temes que li preocupen d'una forma clara. Actituds positives davant la vida que l'ajuda a estar més tranquil·la. La capacitat de minimitzar els problemes pot ser un avantatge per a la relació amb els fills.
- *Filla:* és molt independent i molt curiosa, amb ganes de tocar-ho tot.

ESTRATÈGIES D'ACTUACIÓ (directes, indirectes....)

a. A curt termini

- Intentar que la mare connecti amb la filla a través de situacions de joc. Fer que la mare observi el joc de la filla i descobreixi el plaer amb la interacció.
- Parlar de com veiem els nostres fills: coneixement de la filla.
- Fer suggeriments directes sobre els tipus de joc i limitar el nombre joguines a casa que limitin la dispersió que té la nina.

b. A mig termini

- Centrar més el temps de permanència en un mateix el joc i anar augmentant

³³ Tot i que el document està incomplet ja que no es va fer la revisió del perfil, ens pareix interessant la reproducció completa del document perquè el lector es faci una idea de quins aspectes inclou.

- Augmentar l'observació de la mare cap a la filla
- Cercar joc interactius entre mare i filla, convertint el joc en un diàleg de relació: teles, encaixos, contes, construccions...
- Augmentar l'expressió d'afecte de la mare vers la nina: besades, carícies. Descobrir quines manifestacions d'afecte necessita la nina de la mare.
- Parlar a una tertúlia de les mostres de afecte i esbrinar d'on parteixen si de les necessitats dels infants o de les pròpies de les mares.

REVISIÓ DEL PERFIL DE LA FAMÍLIA: C-A

2ª OBSERVACIÓ DATA:

INSTRUMENT:

OBSERVADOR:

REVISIÓ HIPÒTESI INICIAL: (Punts forts i punts febles)

REVISIÓ ESTRATÈGIES D'ACTUACIÓ (directes, indirectes....)

b. A curt termini

b. A mig termini

(Document XIAIF)

Cal dir que aquest és un instrument que es va crear el darrer any, el 2006, i que encara està en fase d'experimentació i sotmès a reflexions i renovacions. Pensam que un document d'aquest estil és necessari per establir els objectius de treball individuals per a cada família, alhora que permet revisar les estratègies emprades, i plantejar-ne noves a partir de l'experiència. També resulta de gran utilitat per elaborar l'informe final als tècnics ja que orienta les intervencions efectuades.

Reflexió final de les famílies participants: Informes de les famílies i indicadors

La vinculació amb institucions va fer que, des del principi, ens plantegéssim la necessitat de fer una devolució individualitzada de les famílies participants als tècnics que sol·licitaven una demanda d'intervenció.

Les eines que per això es feien servir, i que continuem utilitzant, són uns informes en els que es recullen de forma estructurada i resumida el conjunt de les observacions realitzades, les estratègies d'intervenció que s'han seguit des del programa i una sèrie de propostes futures a seguir.

Cal esmentar que aquests informes es lliuren als tècnics de referència com a mínim una vegada a l'any, durant el mes juliol, encara que a vegades les circumstàncies d'algunes famílies (per exemple, haver de prendre la decissió d'una retirada dels fills als pares, o bé accelerar la reunificació familiar) fan que sigui necessari elaborar un informe de valoració abans que finalitzi la seva participació. Aquesta modalitat d'informes es lliuren tant als tècnics dels serveis socials com als de Protecció de Menors.

Com es pot veure en el següent exemple³⁴, es fa una valoració qualitativa de les habilitats parentals que s'han observat en les famílies juntament amb algunes dades quantitatives com és el percentatge d'assistència de la família a les sessions.

³⁴ A causa de la gran extensió del document hem optat per reproduir en el contingut de la tesi únicament un fragment, el lector podrà consultar el document complet a l'annex 3.2.

INFORME DE SEGUIMENT DELS USUARIS DEL PROGRAMA ESPAI FAMILIAR CAMP REDO

Data informe: 5 Juliol 2006

Nom mare/pare: M.T.- M.E.

Nom nin/nin: C.E.T.

Data d'ingrés a l'E. Familiar: Presentació del cas dia 15-09-2005, primera sessió dia 19-01-2006

Dades d'assistència al programa: Des de gener del 2006 fins a juny s'han fet un total de 24 sessions a les quals la família ha assistit a 21 sessions, que representa un 87,5% . Les sessions que han faltat han estat prèviament justificades.

Demanda dels equips derivants

Intervenció per a la millora de les habilitats parentals.

Observacions realitzades respecte a les habilitats parentals i a la qualitat de la relació pares-fills

A-Freqüència i qualitat dels contactes entre pares-fill

Valoram la qualitat i la freqüència dels contactes entre pares i fill a partir de les observacions que s'han fet i diferenciant els diferents tipus de contactes: corporal, visual, verbal i lúdic. Els aspectes esmentats es consideren indispensables a observar per a la relació pares-fills.

Observam que el **contacte corporal** entre els pares i l'infant és diferent i durant les sessions no es donen moltes situacions de contacte corporal entre ells. Podem dir que en ocasions mare i fill han desenvolupat joc corporal a través d'alguna joguina, per exemple un cavall, i el contacte ha acabat en forma de pessigolles. També s'ha observat en alguna ocasió com el pare establia contacte suau amb el fill: en els moments col·lectius de rotllana i davant certa agitació del nin el pare l'acariciava l'esquena o el braç tal vegada amb la intenció de contenció o senzillament per tranquil·litzar-lo. El contacte corporal de la mare sol ser intencionat, és a dir, agafa l'infant amb la finalitat d'aconseguir que faci el que ella troba que ha de fer, com pot ser posar-se les sabates per sortir. L'equip opina que aquest tipus de contacte moltes vegades incrementa l'agitació de l'infant més que contribuir a la

seva col·laboració. Es tracta d'un contacte brusc i fort i no sempre resulta exitós (sovint la mare intenta encalçar l'infant mentre aquest es desplaça per tota la sala).

Les relacions amb els serveis socials municipals va fer que, a més a més, del document esmentat es disposés d'un altre on es recullen altres informacions relacionades amb l'evolució de la família. El document ³⁵ va ser dissenyat per l'equip de professionals, l'any 2005, juntament amb l'equip de serveis socials, i inclou una sèrie de dades relatives als canvis observats en les famílies, basats principalment en la qualitat de les relacions entre pares i fills, així com altres informacions que emplen els mateixos tècnics de serveis socials

Vegem un exemple³⁶. L'apartat anomenat "Indicadors d'habilitats de criança" és emplenat pels tècnics de serveis socials i en ell es compara l'evolució de la família en aspectes tals com nutrició, alimentació, etc. Els indicadors que determinen la qualitat de les relacions mares-fills, emplenats per l'equip d'Espai Familiar, estan relacionats amb el contacte corporal, verbal, visual i lúdic. També s'hi inclou una valoració numèrica sobre diferents capacitats dels pares: d'empatia, d'oferir respostes sensibles als infants i d'assumir el rol parental.

<p style="text-align: center;">ESPAIS FAMILIARS CAMP REDÓ <u>FITXA D'INDICADORS</u></p>	
---	--

I. Indicadors organitzatius

INDICADORS	Nº
<u>Nº total de sessions planificades</u>	66 sessions
<u>Nº total de sessions realitzades</u>	66 sessions

INDICADORS D'HABILITATS DE CRIANÇA I D'HABILITATS SOCIALS

I. Identificació dels participants

Nom de la família i del menor	A. -J.J
Data inici al projecte	

³⁵ Aquest document rep el nom de "Indicadors d'avaluació de famílies"

³⁶ L'extensió del document ens ha fet optar per reproduir en el text un fragment i adjuntar com annex el document complet, que podeu consultar a l'annex 3.4.

2. Indicadors d'habilitats de criança

L'infant no presenta un aspecte desnodrit

Inici	1	2	3	4	5
Final	1	2	3	4	5

3. Indicadors de la qualitat de la relació pares-fills

Freqüència del contacte entre pares-fill

Contacte corporal

Inici	1	2	3	4	5
Final	1	2	3	4	5

Qualitat del contacte entre pares-fill

Contacte corporal

Inici	1	2	3	4	5
Final	1	2	3	4	5

Capacitat empàtica de la mare/pare per observar i entendre el fill

Inici	1	2	3	4	5
Final	1	2	3	4	5

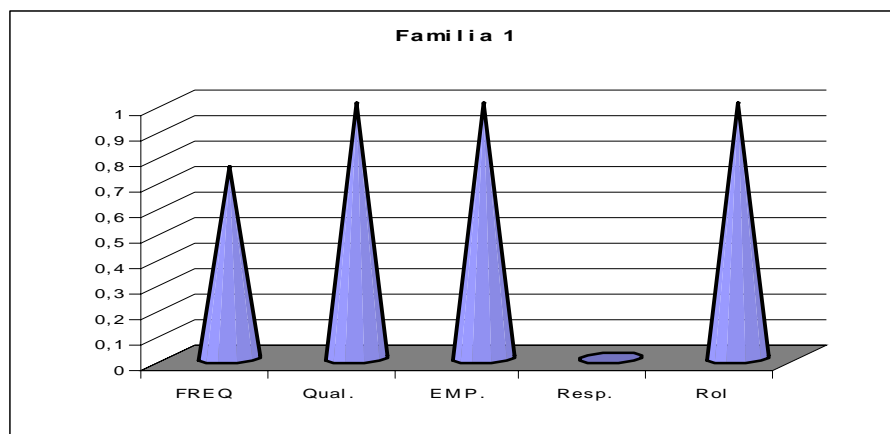
Capacitat de la mare/pare d'oferir respostes sensibles a les necessitats dels fills

Inici	1	2	3	4	5
Final	1	2	3	4	5

11 Capacitat de la mare/pare d'assumir el rol parental

Inici	1	2	3	4	5
Final	1	2	3	4	5

Una vegada emplenat un document d'avaluació per a cada família, el conjunt de les dades es recullen en un gràfic que representa la situació de la família i en el que s'especifica la valoració assignada per a cada uns dels ítems, tal com es mostra a l'exemple següent:

gràfic 7.1

(Document XIAIF)

A continuació, i com a valoració del conjunt de les famílies s'elaboren uns gràfics que representen una valoració global de les capacitats de les famílies i ens serveixen per incorporar a la memòria final del programa.

Valoració global del programa: Memòria anual

L'associació XIAIF anualment elabora una memòria del programa³⁷ per a les entitats que col·laboren i donen suport a l'Espai Familiar. Aquest és un document que, al llarg d'aquests anys, ha sofert algunes modificacions incorporant apartats a mesura que millorava la capacitat de gestió, organització i planificació de l'entitat. Pasarem a continuació a descriure breument els apartats de què consta la memòria anual.

La primera memòria del programa es va elaborar en el mes de juliol del 2002 i atès que eren els primers mesos del programa el títol que posàrem, com es pot veure a l'annex 2.2, va ser: "Innovació i experimentació de serveis socio-educatius per a infants i famílies: "Espai

³⁷ En els annexos 2.2 i 2.3 es poden consultar les memòries que es varen elaborar durant el primer any, 2002, i el darrer, any 2006, per tal que lector pugui veure els canvis que s'incorporaren. El volum d'aquests documents ens ha fet pensar que era millor incloure-los com a documents annexos i no en el text, com ho hem fet amb altres documents.

Familiar Camp Redó””. Cal esmentar que aquella era la primera memòria i que les persones que duiem a terme el programa disposàvem de poca formació en l'àmbit de la gestió de programes. Una vegada identificada l'entitat responsable el contingut de la memòria estava basat en els punts següents, com es pot veure a l'índex que aquí reproduïm:

ÍNDEX

- 1. JUSTIFICACIÓ**
- 2. OBJECTIUS**
- 3. USUARIS DEL SERVEI**
- 4. PARTICIPACIO DELS USUARIS**
- 5. ORGANITZACIO DEL SERVEI I RECURSOS EMPRATS**
- 6. DINÀMICA DE LES SESSIONS I INTERVENCIONS REALITZADES**
- 7. PRESSUPOST I RECURSOS NECESSARIS PER A LA CONTINUITAT DEL PROGRAMA**

(Annex 2.2)

En els dos primers apartats es descrivia una justificació general i s'enumeraven les finalitats i els objectius del programa, apareixien entre aquests la intenció de “reforçar el context educatiu familiar”, “ampliar l'oferta de serveis socials” i incidir en el “treball interdisciplinar”.

En el punt 3 “Usuaris del servei” es va incloure una taula de descripció molt elemental a on s'especificava si hi assistia el pare o la mare, l'edat dels infants i quin era el servei que feia la derivació de cada família. La participació dels usuaris (punt 4) era descrita també a través d'una taula i un gràfic que assenyalava el nombre de pares, mares i infants que havien acudit a cada sessió.

Pel que fa al punt 5 “Organització del servei i recursos emprats” es descrivien la relació de persones que formaven part del programa, la titulació i la funció que tenien. A continuació es passava a descriure quina era la dinàmica de les sessions i les intervencions realitzades pels professionals, tot diferenciant-ho en cada un dels sis moments de la sessió i els criteris per a l'observació que es seguien (“observar el joc i les relacions dels infants”, “observar les

relacions informals que es produeixen entre les mares”....) i els objectius i pautes d'intervenció de l'equip (“propiciar un clima distés per potenciar les relacions informals entre les mares”, “marcar les normes de funcionament del servei”...).

La memòria acabava amb un detall del pressupost que es considerava necessari per a la continuïtat del programa.

La memòria de l'any 2006 va ser bastant més elaborada i completa. Es diferenciaren alguns apartats i sobretot la diferència amb la de l'any 2002, estava principalment amb les dades quantitatives que s'aportaren i que estaven incloses en els apartats “dades de derivació”, fent referència a les institucions que enviaven famílies i les “dades d'assistència”. Destacam també la detallada descripció que es feia del perfil de les famílies assistents, mitjançant gràfics i explicacions, anomenant algunes de les característiques més importants. També s'hi va incloure un apartat sobre avaluació. Reproduïm a continuació l'índex de la memòria 2006 i convidam al lector a ampliar la informació a través de l'annex 2.3.

ÍNDEX

Identificació de l'entitat.....	pag. 3
Finalitats – Justificació	pag. 4
Objectius. Generals. Específics.....	pag. 7
Recursos humans	pag. 10
Recursos materials.....	pag. 10
Metodologia i dinàmica de les sessions.....	pag. 11
Objectius i estratègies d'intervenció.....	pag. 12
Calendari any 2006.....	pag. 15
Perfil de les famílies	pag. 15
Dades de derivació.....	pag. 21
Dades d'assistència 2006.....	pag. 23
Avaluació.....	pag. 27
Conclusions.....	pag. 30

(Annex 2.3)

La descripció dels documents que s'empren a l'Espai Familiar ens ha ofert la possibilitat d'endinsar-nos en la quotidianitat del treball de les professionals i ens ha permès copsar la importància que tenen els instruments. Destacam que aquestes eines que s'utilitzen estan elaborades per les mateixes professionals i són fruit de continuos processos de reflexió que caracteritzen la metodologia de feina. Consideram que la competència professional es va adquirint a partir, no únicament de saber fer la feina, sinó de saber aplicar una anàlisi sistemàtica que introdueix millores en la pràctica. En aquest sentit, a l'Espai Familiar hi és continuament present la reflexió sobre la pràctica, la reflexió durant l'acció, seguint l'idea de Shön (1987), que com diuen Gimeno i Pérez Gómez (1993, 418) apareix en un "proceso de diálogo con la situación problemática y sobre la interacción particular que supone la intervención en ella".

7.4 Els professionals de l'Espai Familiar

A continuació ens centrarem amb els professionals que treballam a l'Espai Familiar, interessa d'ells tant la seva formació professional com personal, la formació continua que es duu a terme, (amb suport extern o entre el mateix equip) així com les funcions i els rols a adoptar per intentar assolir els objectius del programa.

Cada grup de famílies de l'Espai Familiar està directament coordinat per un equip estable de tres persones, les quals tenen una funció determinada segons el moment de la sessió. Així, una persona condueix la tertúlia amb els pares, l'altra s'encarrega més dels infants i la tercera dona suport a ambdues i, en el moment de la diada, realitza tasques d'observació retirant-se a un racó de l'espai³⁸. Un aspecte fonamental per aquest tipus de programes és

³⁸ L'associació XIAIF manté convenis de col·laboració amb l'UIB, amb els estudis de Psicologia, Pedagogia i Psicopedagogia, la qual cosa ens permet disposar d'alumnes practicants que ajuden en l'observació i s'integren en el grup de treball.

la formació i el perfil dels professionals tant en el seu vessant personal com professional. L'experiència al llarg d'aquests anys ens ha permès descobrir quins han de ser els perfils professionals adients per treballar en el programa.

7.4.1 Perfil dels professionals

Hem vist la gran importància que els professionals provinguin de diferents àmbits perquè hi hagi una complementarietat pel que fa a les intervencions i als coneixements. Tanmateix treballar amb població en risc requereix un esforç interdisciplinar important que dona lloc a un enriquiment recíproc, o com assenyala Vega (1997, 185): “Los intercambios entre disciplinas implican necesariamente cooperación, interacción y circularidad”. En aquest sentit es té clar que l'equip ha de ser multidisciplinar ja que permet desenvolupar la feina amb més amplitud, aportant cada un els coneixements des de diversos àmbits professionals. La diversitat d'àmbits proporciona una complementarietat de funcions que enriqueix la tasca a desenvolupar.

Així, consideram necessari que entre els perfils dels professionals hi siguin presents els àmbits clínic, educatiu i social. A l'Espai Familiar l'equip està format, doncs, per psicòlogues, mestres d'Educació Infantil, pedagogues, educadores socials i psicopedagogues.

Cal dir que al principi no teníem consciència de la necessitat de la figura del psicòleg ja que no es contemplava tant el pes de la intervenció terapèutica, sinó que els objectius estaven més relacionats amb intervencions educatives i preventives. Però, a partir de l'increment de relacions amb els serveis de Protecció de Menors i de les demandes dels tècnics, la visió que l'Espai pot ser un recurs vàlid per complementar les valoracions respecte de les habilitats parentals i, especialment per la tipologia de famílies assistents, ens va fer veure la necessitat de disposar de manera fixa d'un especialista en l'àmbit de la psicologia.

Les intervencions amb els infants i els coneixements quant a estratègies didàctiques fan necessaris també que mestres d'infantil hi participin de manera activa. Aquest perfil professional contempla el treball amb la primera infància i complementa les mancances formatives que senten les persones que han estat formades amb estudis de pedagogia o psicologia.

Vegem les opinions de dues de les professionals que actualment hi treballen, la primera és pedagoga i l'altra psicòloga:

“...durant la carrera vaig trobar molt a faltar tot el relacionat amb la primera infància i família. Només vaig realitzar una assignatura que tractava aquests temes, i era de tipus optativa. També vaig trobar a faltar temàtica o assignatures referents a psicologia evolutiva.”

(Entrevista EPE)

“He sentit dificultats derivades de les mancances teòrico-pràctiques de psicologia del desenvolupament i pautes educatives amb infants. Encara que vaig estudiar una assignatura sobre la temàtica sentia que em faltaven eines i recursos per relacionar-me amb els infants”

(Entrevista EPM)

Afortunadament, la combinació dels perfils ajuda a que quedin compensades algunes de les mancances. Vegem, per exemple, el testimoni d'una professional formada com a mestra d'Educació Infantil:

“També em va servir per conèixer estratègies metodològiques quant al treball amb famílies en situació de risc, desenvolupar la capacitat d'escolta per saber detectar necessitats i fer servei de la feina en equip per donar una resposta adequada. “

(Entrevista EPN)

La incorporació en el programa de professionals capaços d'intervenir en diferents camps relacionats amb la inadaptació social i el desenvolupament comunitari justifica també la presència d'educadores socials. També la presència de professionals especialitzats en

pedagogia i en psicopedagogia contribueixen, a partir de la seva formació, a planificar, gestionar, dirigir, intervenir i avaluar a l'àmbit de la intervenció social.

7.4.2 Formació complementària i continua

Alguns autors, entre ells Barudy i Dantagnan (2005), recomanen que els professionals que treballen amb infància i famílies en contextos vulnerables hagin desenvolupat diverses capacitats: la vinculació, la facilitació d'espais de diàleg i conversa, i la capacitat de treballar en xarxa. És per això que els professionals haurien de tenir habilitats, coneixements i experiència en el treball amb infants petits, el tracte amb les famílies, la dinamització i conducció de grups.

Dintre la preparació professional és necessari, per tant, que es coneguin les característiques evolutives dels infants així com estratègies d'intervenció per a aquestes edats per donar suport al desenvolupament infantil i detectar possibles trastorns o retards evolutius en els infants. Necessitaran també coneixements en relació a la teoria del vincle afectiu i els seus trastorns, maltractaments infantils, funcionament del sistema familiar i les seves disfuncions.

També el fet que la modalitat d'intervenció sigui a nivell grupal fa imprescindible una formació i entrenament en tècniques de dinàmiques de grup.

Al llarg d'aquests anys hem après que hi ha altres aspectes considerats fonamentals, com ara la capacitat d'observació i escolta activa, (necessària per oferir una adequada retroalimentació), i la capacitat de treballar en equip.

Atesa la necessitat de formació continua i complementarietat cada any varies persones de l'equip han anat rebent formacions complementàries a les inicials. Així, algunes professionals

(mestres i pedagogues) es formen en el model sistèmic com una manera d'incorporar coneixements relacionats amb l'àmbit familiar, i ho valoren positivament com ho expressa una professional pedagoga:

“La complementarietat en un àmbit professional diferent, la psicologia, també era molt atractiu per a mi i de fet ha suposat un enriquiment personal i professional enorme, m'ha obert portes a altres disciplines i marcs teòrics. L'apropament a la sistèmica, a la teoria del vincle han estat fonamentals i l'interés m'ha duit a cursos, jornades i congressos per aprofundir-hi.”

(Annex EPP)

Actualment continuen els processos de formació individual des de la perspectiva sistèmica. És així que la formació des d'aquest model permet que la majoria de professionals que treballam en el programa tinguem una formació comuna i poguem parlar un llenguatge comprensible per a totes, unificant criteris i visions, tot compartint una mateixa òptica sistèmica-relacional.

Al marge de la formació externa, a l'Espai Familiar té molta importància la formació continuada i especialment la disposició d'espais de trobada i supervisió que ens permeten reflexionar sobre les intervencions. A l'entrevista realitzada a una de les professionals es mencionen les sessions de formació:

“Les pràctiques, i posteriorment la feina, em va impulsar a conèixer més sobre això, ja fos de manera autònoma (lectura de llibres, cursos etc,), mitjançant sessions de formació que es duen a terme amb tots els integrants dels Espais, i amb la feina del dia a dia, fonamental per jo per adquirir aquests coneixements”.

(Entrevista EPE)

En aquest sentit s'organitzen sessions de formació interna de manera regular cada dos mesos. En aquestes reunions es tracten temàtiques variades relacionades amb el treball, així durant aquests anys hem aprofundit en temes com ara les tertúlies, l'observació d'habilitats parentals, les intervencions dels professionals o la redacció d'informes, entre d'altres.

Vegem, per exemple, extractes de diferents documents de planificació de dues sessions de formació en que es tractava el moment de la tertúlia.

“SEMINARI I. TEMA LA TERTÚLIA

ÍNDEX DE CONTINGUTS A TREBALLAR:

- Què volem i que no volem en el moment de la tertúlia? Objectius i el sentit de la tertúlia. Què és la tertúlia, per a què serveix, què no ha de ser?
- Temes i continguts que es poden tractar
- Estratègies i modalitats per dinamitzar la tertúlia
- Estratègies per afavorir la dinàmica del grup
- Actitud personals dels professionals per conduir la tertúlia
- Anàlisi dels rols dels professionals: conductor i suport
- Com donar continuïtat als temes tractats
- Autoobservació i avaluació de la tertúlia: elaboració de graella d'observació
- Veure videos de tertúlies”

(Reunió de formació, 13-10-2005)

Cal destacar que es procura que els temes tinguin una continuïtat en la formació i així són objecte d'estudi durant varies sessions per donar un sentit més profund a la formació. Vegem com set mesos després de l'anterior sessió es continuava encara treballant el mateix tema.

“Revisió dels objectius de la tertúlia: Sentit de la tertúlia

1. Crear un espai a on puguin expressar emocions, angoixes i dificultats.
2. Retornar observacions a les mares del que ha passat les sessions
3. Tractar temes relacionats amb el rol parental
4. Afavorir el canvi d'actituds relacionades amb el rol parental
5. El grup com un espai de creixement personal: paliar el sentiment d'aïllament i afavorir l'intercanvi d'impressions
6. Revisar els objectius i la dinàmica del programa”

(Reunió de formació, 22-05-2006)

Esmentar, també, la formació rebuda per professionals externs a l'equip i que han estat de gran ajuda. Al menys una vegada a l'any es reb la visita de professionals que considerem podrien fer aportacions importants des del punt de vista professional i com observadors externs. Per exemple, mencionariem la formació organitzada sobre l'observació de nadons³⁹, o la visió d'una pedagoga especialitzada en el model de Lóczy⁴⁰ que ens ha servit d'ajuda perquè ens qüestionessim la nostra posició com educadores, o també alguns seminaris sobre educació emocional.

Altres formacions importants que no volem deixar de mencionar han estat l'assistència i participació a cursos, seminaris, jornades i congressos que han contribuït a ampliar la formació professional des de diferents vessants: la teoria del vincle, l'educació familiar, etc.⁴¹

7.4.3 Característiques personals

Les professionals que intervenim en el programa tenim com un dels objectius contribuir a la millora de les condicions de vida de les persones amb qui realitzam les intervencions: pares, mares i infants. Per tot això es contempla el desenvolupament de certes competències necessàries per poder assolir l'esmentat objectiu. En relació a les característiques personals dels professionals, tenim clar que han de ser capaços de promoure un vincle afectiu segur tant amb els pares com amb els infants i disposar d'unes capacitats que s'han d'anar treballant i revisant. N'anomenarem algunes:

³⁹ Aquesta formació va ser realitzada en dos seminaris, durant dos anys a càrrec de la mateixa supervisora externa del programa.

⁴⁰ Institut Loczy (Budapest) creat per Emmi Pikler. Ha desenvolupat un model de relació entre l'educadora i l'infant.

⁴¹ Citariem entre d'altres, la participació al X Congreso Internacional de Educación Familiar. Fortalezas y debilidades de la familia en una sociedad en cambio (Las Palmas de Gran Canaria, 2005), participacions a les Jornades sobre la teoria del vincle afectiu: aplicacions en salut mental, prevenció comunitària (Palma, 2003), o les Jornades de Apego y salud mental: la intersubjetividad (Alacant, 2005) organitzades per l'International Attachment Network- Ibèrica.

- Escolta empàtica

Consideram indispensable desenvolupar la capacitat d'empatia, sensibilitat, i saber transmetre confiança i seguretat. Pensam que treballar amb famílies de risc requereix persones emocionalment estables, no reactives a les famílies i infants, i amb habilitats per manejar situacions de conflicte doloroses i impactants. Es fa necessari també una bona capacitat de contenció i estar disposats a tractar els conflictes de forma creativa i flexible així com ser tolerants i respectuosos amb les famílies. Un element indispensable és la capacitat d'escolta empàtica vers les famílies i els infants. Per tant, els treballadors de l'Espai Familiar han d'haver assolit un cert grau de maduresa i equilibri personal.

- Ambient afectiu i respectuós

Els professionals hem de ser capaços d'oferir als infants i als seus pares un ambient emocional afectuós i de respecte per a cada un, aconseguir que tots els participants se sentin acceptats com a persones que són. Treballam per mobilitzar recursos que permetin vincular-se positivament des del punt de vista emocional. Les relacions de confiança i seguretat que mantenim amb les famílies permeten transmetre la confiança de que creiem amb les seves potencialitats i possibilitats de canvi. En aquest sentit, en tot moment s'ofereix ajuda als pares pel que fa el desenvolupament de les seves habilitats a partir de l'assenyalament del seus punts febles i forts en relació a la vinculació dels fills.

- Facilitar i promoure conversacions

Una altra capacitat dels professionals que consideram important és la de facilitar i promoure conversacions. Facilitar espais de diàleg fa que els pares i mares connectin amb la seva problemàtica específica i es treballi de forma grupal. En aquest sentit, és necessari atendre al llenguatge utilitzat evitant paraules i termes negatius i procurant que sigui respectuós i càlid.

Contemplar les esmentades competències en els professionals que intervenen a l'Espai Familiar contribuirà si més no a oferir un ambient de bon tracte als infants i oferir noves relacions familiars introduint models competents i sans de parentalitat, com suggereixen Barudy i Dantagnan (2005).

En els moments dedicats a la reflexió i avaluació, ja sigui després de cada sessió o en els espais de formació, és important l'atenció i poder compartir els sentiments dels professionals relacionats amb les famílies o amb les pròpies actuacions. D'aquesta manera, l'equip actua de reforç i cada membre es converteix en una font de suport per als altres amb la tranquil·litat que suposa saber que l'ajut és recíproc. És una forma d'aplicar un sistema d'autocura prevenint les situacions de desgast que suposa treballar amb aquesta tipologia de famílies.

7.4.4 Funcions i rols

Durant les sessions, les persones que no fan la funció d'observadora es reparteixen l'atenció als infants i als adults en els diferents moments. A l'Espai Familiar les professionals conduïm conjuntament els rituals d'entrada i sortida i acompanyam els moments de diada i del berenar dels infants. Si el grup de famílies no és massa nombrós, o si es disposa de practicants per estar amb els infants, són dues les professionals que participen de la tertúlia.

Si bé l'atenció a les famílies ocupa la major part del temps s'ha de dir que les persones de l'equip no treballam només amb les famílies sinó que també organitzam, planificam, avaluam i reflexionam sobre la pròpia pràctica i els efectes que la feina produeix tant en cada família, individualment, com en el conjunt de famílies. També s'ha de tenir en compte la relació amb la xarxa i els serveis que deriven les famílies. Aquesta tasca implica una dedicació important, com es veurà en el següent capítol.

A continuació descriurem, de forma més concreta, les tasques i funcions que desenvolupam les professionals en relació als diferents àmbits: amb l'observació, amb les famílies, amb la planificació i gestió del programa i amb la coordinació amb els serveis.

- *Les professionals amb l'observació*

Des dels inicis del programa varem veure la necessitat de que l'equip que treballa amb cada grup de famílies estigués format per un mínim de tres persones amb diferents perfils, les quals assumeixen diferents funcions segons el moment de la sessió o segons les necessitats. Així una d'elles assumeix un paper d'*observadora*, que es retira des de l'inici de la sessió fins el moment de la tertúlia i aquell dia segueix a una família en concret o a una professional. Quan s'observa una família es fa una narració descriptiva que després es trasllada a la graella d'observació, o bé es fa un enregistrament en vídeo, tal com hem explicat a l'anterior apartat parlant dels instruments.

Aquesta tasca suposa una important base d'aprenentatge per a totes les persones que treballam a l'Espai Familiar. Anem a veure que en pensen n'Esmeralda i na Martina, professionals que al principi de treballar en el programa assumiren aquesta funció:

“L'observació per a mi ha estat una font d'aprenentatge important. El fet de mantenir-se al marge, i veure les actuacions des de la distància fa que sigui més fàcil incorporar algunes actuacions o captar possibles intervencions en un futur. També és una posició privilegiada per observar quin tipus d'interacció es dona entre mare/pare-infant.”

(Entrevista EPE)

Però com diu na Martina en el darrer fragment d'entrevista, aquesta feina és complexa i no queda exempta de dificultats.

“El rol d'observadora dins el programa és, una tasca complexa i a la vegada enriquidora i font d'aprenentatge continu. La possibilitat de situar-te a un pla

extern a observar i registrar les interaccions que es creen entre mare i fill i les intervencions que fan les professionals envers les famílies, et dóna un punt de vista únic que va enriquint els teus coneixements dia a dia. “

(Entrevista EPM)

És interessant també comprovar com se sentien al principi algunes de les professionals a l'hora d'assumir aquest rol:

“Quan em posicionava com a observadora, al principi em sentia com a cohibida, com si sentís que la família a la que estava observant percebia que se l'estava mirant.”

(Entrevista EPE)

“...a les primeres sessions el meu objectiu principal era passar desapercebuda, i les mirades de curiositat d'algunes mares, de reprovació d'algunes altres, i els oferiments verbals d'alguns infants, em feien sentir incòmoda. Progressivament, vaig veure com el meu rol es convertia en un paper familiar dins aquella habitació plena de jocs i converses, i el fet de la meva presència es vivia amb naturalitat i comoditat, tant per les famílies com per jo.”

(Entrevista EPM)

“El fet d'observar persones i prendre apunts del que fan i el que diuen sense poder participar d'allò que fan resultava una tasca molt difícil per a jo. Tenia la sensació d'estar a un laboratori i d'envair la seva intimitat. Em donava la impressió que era una situació artificial i que malgrat les famílies amb el temps semblava que s'avesaven a tenir qualcú que les observàs, tenia la impressió que no es comportaven amb tanta naturalitat com quan no hi havia observadors.”

(Entrevista EPN)

Durant els dos darrers anys hem incorporat també l'observació del treball de les professionals, observacions que són aprofitades després en algunes sessions de formació. Vegem a continuació un fragment d'una narració d'una de les observacions que es va fer a una professional.

“Estan en cercle. Asseguts al terra. Na M.[professional] explica que n'E. [infant] no està bé, que té gastroenteritis. En C.[infant] no seu i na M. diu: “en C. si no seu no s'ho passarà tan bé com nosaltres”. Després en C.seu i na M. li diu: “molt bé”. Canten dues cançons; la de la mà (“jo tenc una mà” i “plorau, plorau, ninetes...”). N'E. plora i en C. fa un comentari referent a que na M.C. [mare de n'E.] giri a la nina cap el cercle. Na M. torna a repetir allò que diu en C. i la mare de E. gira a la nina. Na M. torna a reforçar en C. perquè s'ha assegut devora ella i perquè ens ha recordat la cançó de la mà. Li diu: “gràcies C. per asseure't devora jo”.

(Observació a professional, 2-03-2006)

Com deim, aquesta transcripció servirà perquè l'equip, en una de les sessions de revisió i formació, es dediqui a fer una anàlisi de les actuacions i intervencions per a valorar diversos aspectes com ara la comunicació verbal, la ubicació física, la vinculació amb els pares i els infants, etc.

- *Els professionals a les sessions i amb les famílies*

Des de l'equip intervenim amb els pares estimulants l'observació dels infants i ajudant a esbrinar les necessitats i demandes dels infants. Aquesta és una manera de promoure la capacitat d'escolta empàtica. Per això, utilitzam algunes estratègies com ara verbalitzar les demandes de l'infant, posar paraules a la comunicació no verbal de l'infant, assenyalar els canvis i progressos ja sigui de l'infant com de la relació entre pare i fill, etc. També oferim pautes per atendre les necessitats fisiològiques, emocionals i relacionals dels infants: donant instruccions directes, intervenint a moments de conflicte, o oferint models d'actuació amb els infants. Les actuacions positives dels pares en relació als infants es reforcen com una manera de fer visible i desenvolupar les capacitats parentals. Es potencia que els pares comparteixin activitats i juguin amb els seus fills en el moment establert. Per això, proposam situacions lúdiques, jugam directament amb els infants, oferim als pares models d'interacció lúdica amb els nins i organitzam activitats col·lectives.

Vegem un altre fragment de la transcripció de l'observació a una professional.

“Després en C. [infant] vol una jogueta que havia duit (N’Espiderman). En C. s’enfada i crida. Na M. [professional] li diu: “vols que pintem n’Espiderman (amb to alt)?”... O vols enfilar-te com n’Espiderman...? En C. llança totes les joguetes al terra. Na M. diu: “a mem si haurem d’enfadar-nos amb en C.? (el seu pare mira a na M. i riu). En C. fa rabietes. La seva mare l’agafa i en C. posa resistència. Na M. veu que la mare no pot i li diu: “deixa’l fer, ja es tranquil·litzarà!”. Posteriorment els tres llegeixen un conte. En Ll.[infant] reproduïx el mateix que fa en C. (llança el titelles al terra) i la seva mare li diu. “no facis el mateix que en C. (amb to sec). Na M. ho observa però no intervé. Na M. dona un coixí a la mare d’en C. perquè es pugui recolzar a la paret per mirar el conte. En C. diu: “i jo?” i na M. li contesta: “tu també”. Després na M. els deixa sols.”

(Observació a professional, 2-03-2006)

Ja hem vist com a l’Espai Familiar es dona força importància a l’organització del context físic. És per això que les professionals també ens preocupam d’organitzar l’espai físic de manera agradable, càlida i acollidora, oferint un ambient emocional afectuós, respectuós i d’acceptació.

Recordem que les famílies que acudeixen a l’Espai Familiar solen mantenir una xarxa de suport social reduïda, la qual cosa augmenta els factors de risc, per això una de les finalitats del programa és alleugerir els sentiments d’aïllament i feblesa que senten alguns pares en relació a la paternitat. Una manera d’aconseguir-ho és a través del treball en grup i les relacions que s’estableixen entre els membres del grup. En aquest sentit, intentam afavorir la construcció d’una xarxa social d’ajuda mútua entre les famílies a través de propiciar la participació, la integració i el sentiment de pertinença al grup.

L’intercanvi espontani i la participació de les famílies s’aconsegueix en diversos moments (encara que més especialment a la tertúlia) contrastant experiències i punts de vista

respecte a vivències o actuacions relacionades amb l'educació dels infants i la maternitat; proposant temes de debat, recollint les demandes de les famílies, reflexionant individualment o conjuntament sobre les actuacions amb els infants, etc. Tanmateix no sempre és fàcil la posició del professional, tal i com ho expressa na Martina:

“Personalment , aquest darrer punt [acabam de parlar del rol] és el que encara actualment em presenta més dificultats, concretament la conducció del grup en el moment de la tertúlia sense assumir un paper directiu, però tampoc convertint la tertúlia en una xerrada sense contingut”

(Entrevista EPM)

Parlar de temes que no són exclusivament dels infants afavoreix que es desenvolupi una cohesió en el grup incrementant la relació de confiança i ajuda. Així, és habitual que entre les mares es realitzin intercanvi de roba dels infants o que fora de la sessió quedin entre elles per anar al parc o a passejar. Vegem un exemple d'un fragment de l'inici d'una tertúlia en el s'observa com algunes persones comparteixen sentiments relacionats amb la situació personal unes famílies recentment immigrants.

“¿Qué tal la semana, I. [mare]?”, diu na Carmela [professional], ella conta que un familiar seu se'n ha anat a Colombia, i que ha estat nerviosa i triste per això i que per tant la nina també ha estat nerviosa, ha tengut còlics...Quan I. parla de tot això en R. [pare] sembla que no vulgui escoltar el que conta, sembla trist, com enyorat...Les altres mares l'escolten i la miren però ell no, fa com si no ho sentís. Na Martina [professional] diu “Y tu, R., echas de menos a la familia?”...Contesta “No, estoy acostumbrado a estar solo, he vivido com si fuera un huérfano, yo he sufrido mucho pero siempre yo solo, con mi hijo y ya está” Na Martina continua “¿Tienes una buena familia ahora, no?”. “Sí, sí, ahora sí”, contesta.

I. torna a reprendre la conversa i diu que ella ara està molt ocupada amb els fills i així no se'n recorda de la tristesa i l'enyorança de la família”.

(Transcripció tertúlia, 10-02-2006)

Un aspecte a destacar és l'atenció individual que s'ofereix a cada família, sovint al membre adult, i, encara que no és l'objectiu principal, és inevitable dedicar petits moments de la sessió a atendre les demandes dels pares. L'actitud de respecte i acolliment no ens permet deixar de banda les sol·licituds d'atenció individual que ens fan i és així que s'escolta a la família i s'intenta donar sortida a la qüestió plantejada. Per exemple, davant algun esdeveniment com pugui ser que la mare ens comunica que s'acaba de separar i està passant per un mal moment, a més d'escoltar-la, li suggerirem que convindria que ho comunicués a Protecció de Menors o ho treballés amb el seu terapeuta, si és que disposa d'aquest recurs.

- *El professionals en la planificació i gestió del programa*

Com ja hem comentat, l'equip de professionals també participam activament en la planificació, l'avaluació i el seguiment del programa.

Una de les feines és organitzar els grups. Si bé durant els primers anys aquesta no era una tasca necessària, a partir de l'any 2005 l'increment de demandes ens obligà a crear dos grups en dies diferents, com es veurà en el capítol 8. L'organització del grup és fa en base a la heterogeneïtat, com ja hem mencionat⁴². Així a l'hora de realitzar el grups de famílies es contemplen les edats dels infants, el servei que deriva la família i el perfil dels pares i mares.

La planificació de la sessió es fa a l'inici del dia, a partir de la reflexió i l'avaluació de la darrera. Així, per exemple, algun dia incorporam algun espai nou, perquè el darrer dia es va observar que alguna família s'hi estava molt a gust o es decideix fer alguna activitat diferent perquè les circumstàncies ho afavoreixen (festa de carnaval, Nadal, etc.)

⁴² Vegeu apartat 7.2.3

Treballar en el programa també significa avaluar les sessions, planificar reunions de seguiment amb altres serveis, valorar l'evolució de les famílies, etc. Per això és evident que l'equip de cada grup de famílies necessita temps, diferent del dia de la sessió, per a poder posar en comú objectius, programació, preparació de reunions de xarxa o elaboració d'informes.

Cal esmentar que els professionals conjuntament dissenyam eines que ens ajuden a l'avaluació (de les famílies i de la nostra feina) i a la documentació que es fa necessari elaborar. Així, per exemple, es va revisant la graella d'observació d'habilitats parentals, intentam sistematitzar les nostres intervencions amb les famílies i amb el programa i elaboram una memòria anual del programa.

- *Els professionals i la coordinació amb els serveis*

La tasca de les professionals respecte al treball en xarxa s'ha anat incrementant al llarg d'aquests cinc anys i participam activament de la feina en xarxa amb altres serveis: recollint la demanda de la proposta d'incorporació de la família, valorant l'adequació del perfil de les famílies, participant del disseny d'objectius i plans de treball de les famílies, establint el temps de permanència de la família al programa i també realitzant reunions de seguiment amb els serveis. Finalment, la devolució de les observacions i la feina desenvolupada a l'Espai Familiar amb cada família implica elaborar un informe-resum que es lliura al servei. Aquesta és una feina que implica dedicar-hi temps i esforç i que és important ja que t'ofereix una visió ampla de la família i, especialment, dels objectius i les possibilitats futures per a la millora de les relacions entre mare i fill.

Al principi d'aquest capítol hem mencionat les dificultats del treball en xarxa producte de la manca de tradició per seguir aquesta metodologia de feina. Tanmateix a l'Espai Familiar ens trobam amb algunes dificultats, com ho expressen n'Esmeralda i na Núria:

“Una altra dificultat que estic descobrint recentment, és la del contacte amb la resta de professionals externs al XIAIF (per exemple, tècnics de famílies, etc), que no és precisament fàcil, i que fa que les coses no siguin tant àgils com haurien de ser.”

(Entrevista EPE)

“La sensació d'impotència davant les situacions que vivien les famílies de risc m'afectava a un nivell més enllà del purament professional. Sentia que l'Espai estava ajudant en el procés de reestructuració dels vincles familiars, però al mateix temps que no es prenen les decisions pertinents per part de les institucions que ens havien derivat el cas, amb la qual cosa, la nostra feina es veia coixa.”

(Entrevista EPN)

Per acabar aquest apartat voldríem comentar com s'ha anat definint la posició i el rol de professional. A la primera part d'aquest treball, concretament en el capítol 3, hem descrit les aportacions de Cunningham i Davis (1988,13) analitzant la posició dels professionals.

“...la relación entre los padres y los profesionales. Esta se halla influida en gran medida por la conducta de los profesionales, la cual, a su vez, viene parcialmente determinada por la forma en que éstos perciben su rol en relación con los padres”.

Dels tres models definits pels autors (expert, trasplantament i usuari) escollim un model més semblant al tercer, l'usuari, per identificar el rol que assumeix el professional de l'Espai Familiar però amb certs matissos. Tenint en compte sempre el treball conjunt amb els pares, la nostra atenció no és exclusiva per als infants sinó per a la relació, i és aquí a on, preferentment, ens ubicam: a la relació i la mediació que feim entre pares i fills. En aquest sentit, ens considerem com a *mediadors de relacions* o facilitador de relacions i interaccions positives. Recordem que els principals objectius es dirigeixen a que tant pares com fills experimentin interaccions personals positives i plaents, per això els professionals intentem crear situacions perquè aquestes experiències es produeixin i afluïnin. Pensam que només a partir de passar per l'experiència de vivenciar sentiments positius sorgits de les

interrelacions, els professionals contribuïrem també a modificar algunes actituds dels pares i dels infants.

Cal destacar també que el rol dels professionals no es manté estàtic, sinó que ha d'anar ajustant-se a les intervencions per tal d'arribar a aconseguir els objectius. Un exemple d'un fragment d'una observació a una professional permetrà entendre amb més facilitat com en una mateixa sessió s'adopten característiques dels diferents models:

“En C. [infant] llança totes les joguetes al terra. Na M. [professional] diu: “a mem si haurem d'enfadar-nos amb en C? (el seu pare mira a na M. i riu). En C. fa rabietes. La seva mare l'agafa i en C. posa resistència. Na M. veu que la mare no pot i li diu: “deixa'l fer, ja es tranquil·litjarà”⁴³. Posteriorment els tres [infant, mare i professional] llegeixen un conte.. Na M. observa però no intervé. Na M. dona un coixí a la mare d'en C. perquè es pugui recolzar a la paret per mirar el conte⁴⁴. En C. diu: “i jo?” i na M. li contesta: “a tu també”. Després na M. els deixa sols.

Després es dirigeix a la mare de n'E. [infant] perquè veu que n'E. està molt nerviosa. Na M. [professional] li explica a la mare que per tranquil·litjar una criatura és necessària molta paciència. Exactament li diu: “si nos ponemos nerviosos luego ella lo nota y luego ella también se pone más”⁴⁵

Després na M. mira a n'E. mentre li diu: “mem si tornes una mica més gran (dolçament mentre la mira i li dona una besada a la mà)”. Després li acaricia la cara per tranquil·litjar-la⁴⁶”

(Observació a professional, 2-03-06)

⁴³ En aquest moment la professional estaria assumint un rol d'expert diguent-li a la mare el que pot fer per resoldre la situació

⁴⁴ En aquest cas el paper que realitzaria la professional seria més a prop del trasplantament, o mediador de la relació entre mare i fill ja que intervé reforçant la interacció positiva.

⁴⁵ Novament estariem davant un rol d'expert per part del professional

⁴⁶ Podríem considerar la intervenció seguint un rol de mediador, oferint un model d'actuació a la mare

En aquest sentit, com diuen els autors Cunningham i Davis (1988), s'alternarà el tipus de relació i, algunes vegades asumirem una posició més d'expert, altres més de trasplantament, però sempre tenint present que l'objectiu és mediar en la relació.

7.5 Reflexions del capítol

Si haguéssim de fer una reflexió general sobre què ha suposat per a l'Espai Familiar decantar la mirada vers les orientacions teòriques podríem resoldre les reflexions en forma d'aprenentatges. És així que podríem considerar que, del conjunt de les perspectives teòriques presentades, hem après que:

- ✖ necessitam orientacions teòriques per recórrer-hi i verificar el sentit de la pràctica professional
- ✖ les orientacions teòriques ens ofereixen suport i seguretat en les actuacions
- ✖ relacionar-se amb les teories esdevé un element indispensable per a mantenir viu el programa i ens serveix de guia i orientació a la pràctica
- ✖ és important reflexionar sobre les actuacions i comprovar amb les referències teòriques si el que s'està fent va ben encaminat, o incorporar noves estratègies, per millorar la pràctica professional
- ✖ qualsevol objectiu que ens marquem necessitarà d'un suport teòric per donar sentit i revisar la pràctica
- ✖ és necessari dotar de fonamentació teòrica cadascun dels objectius

Vegem a continuació a mode de reflexions finals alguns dels eixos que des dels diversos marcs teòrics dirigeixen les observacions i serveixen per orientar les intervencions dels professionals. Com hem apuntat les actuacions es van revisant de manera sistemàtica a través dels diversos instruments que ja s'han explicat i en els moments de reflexió inclosos en el programa, com ara, les valoracions diàries després de cada sessió o els espais

estructurats d'autoformació que s'organitzen entre els professionals que treballam a l'Espai Familiar.

APORTACIONS TEORIA SISTÈMICA I ACTUACIONS DEL PROGRAMA

Des de la teoria sistèmica	Actuacions del programa
<i>Família: sistema viu i dinàmic</i>	Atenció a l'estructura familiar i a la capacitat d'adaptació i flexibilitat enfront els canvis dels subsistemes
<i>Procés de comunicació en les relacions</i>	Observació i anàlisi dels processos comunicatius que s'estableixen: la bidireccionalitat de les relacions. Ofereix models positius de comunicació amb el fill
<i>El subsistema parental</i>	Estratègies d'intervenció per a reforçar el subsistema parental: assenyalar a la mare l'èxit cada vegada que actui adequadament, oferir models d'intervenció, ajudar als pares a establir límits...
<i>Xarxa de relacions professionals</i>	Participació en el treball en xarxa a través de reunions i revisions amb els agents implicats amb les famílies. El programa com a servei de complement i redefinició de la situació familiar.
<i>Mirada sistèmica</i>	Ofereix als professionals un model de lectura i interpretació holística i integradora

Taula 7.1

APORTACIONS TEORIA ECOLÒGICA I ACTUACIONS DEL PROGRAMA

Des de la teoria ecològica	Actuacions del programa
<i>Contextos de desenvolupament</i>	La rellevància del context físic, temporal i relacional en el disseny del programa
<i>Estructures interpersonals o díades (microsistema)</i>	- Atenció especial a la díada mare-fill per descobrir possibilitats i dinàmiques noves per a ambdós. - Observació dels canvis experimentats per un membre de la díada
<i>Estructures contextuais i socials (exosistema)</i>	- Afavorir la participació social de la família en la comunitat (afavorint la inserció laboral, la independència econòmica de les mares...) - El treball en grup com suport social.

	- Atenció a les característiques del context familiar: situació de l'habitatge, qualitat de la relació de parella, recursos econòmics, suport de família extensa, etc
<i>Estructures culturals i ètiques (macrosistema)</i>	- Integració de la diversitat ètnica i cultural que aporten les famílies al programa

Taula 7.2

APORTACIONS TEORIA DEL VINCLE AFECTIU I ACTUACIONS DEL PROGRAMA

Des de la teoria del vincle	Actuacions en el programa
<i>El vincle afectiu i la repercussió en el desenvolupament</i>	L'objectiu prioritari del programa és afavorir el vincle entre pares i fills
<i>Qualitat de les capacitats parentals</i>	Observació de la qualitat del contacte, capacitat empàtica i capacitat d'oferir respostes sensibles als infants
<i>Equilibri proximitat-distància</i>	-Desenvolupar la capacitat d'espera i observació dels pares vers els fills - Oferir models als pares de conductes no invasives - Afavorir el procés de separació entre pares i fills
<i>El context afectiu-relacional</i>	- Mantenir l'espai càlid i agradable - Atenció a la qualitat d'atenció que s'ofereix a les famílies. - Vinculació de les professionals amb les famílies i amb el grup -Construcció de relacions estables, de respecte i confiança amb els pares i amb els infants.

Taula 7.3

Consideram que a l'Espai Familiar hem tengut l'oportunitat de treballar a partir d'un procés de reflexió sobre l'acció, a la manera descrita per Schön (1998): "...cuando alguien reflexiona desde la acción se convierte en un investigador en el contexto práctico" (Schön, 1998, 72). Pensam que aquesta ha estat una bona manera d'aprofitar la pràctica sense perdre de vista la importància de l'avaluació i la reflexió com eines promotores de canvis. En aquest sentit, la reflexió ha esdevingut un poderós instrument de desenvolupament del pensament i l'acció. Com s'ha pogut veure en aquest capítol el pensament reflexiu és un punt clau per l'equip de professionals que treballem a l'Espai Familiar. D'aquesta manera resulten valuoses les aportacions de Schön (1987,1998) sobre el coneixement reflexiu, entès com un procés de reflexió en l'acció o com una conversa reflexiva amb la situació que es té davant.

Entenem que la nostra pràctica professional millora si aprenem d'ella mateixa, a l'estil del model indagador-col·laboratiu proposat per Medina (1991) que permet afavorir processos crític-reflexius, evitar actituds dogmàtiques, incidir en els processos d'anàlisi, reflexionar i contrastar situacions i idees, tot fomentant hàbits cooperatius, propis del context grupal de treball, i potenciant tasques de màxima cooperació que ens ajuden a debatre, contrastar i, en definitiva, compartir. Podem dir que realment la reflexió ha estat una eina clau per a la transformació i evolució del programa.

CAPÍTOL 8. IMPACTE SOCIAL DEL PROGRAMA: LES FAMÍLIES I ELS AGENTS SOCIALS

Relacionam l'impacte social del programa, d'una banda, amb l'efecte que arriba a produir en les famílies que hi participen, en el sentit que les repercussions que tenen les experiències viscudes a l'àmbit del programa es deixen sentir en el context familiar, com així ho testimonien elles mateixes i, d'altra banda, en els agents de suport social. En aquest sentit, doncs, podem pensar que l'Espai Familiar actua a nivell microsistèmic oferint recursos i estratègies d'actuació a les persones que componen la família. D'altra banda, interessa contemplar com el programa, amb els anys, incideix a la realitat social, acollint a una diversitat de famílies amb unes característiques específiques.

Però també parlem d'impacte social a un nivell més ampli, entenent que és responsabilitat de les administracions vetllar perquè els pares i mares, en cas de dificultats, puguin trobar espais de referència a la comunitat en què aprenguin a millorar aquelles habilitats necessàries per acompanyar el desenvolupament dels infants. En aquest sentit, l'Espai Familiar esdevé una peça que forma part de les polítiques socials de suport que tant preocupen als països de la Unió Europea, com s'ha vist a la primera part d'aquesta tesi.

En aquest capítol el lector trobarà descripcions de caire quantitatiu de diversos aspectes del programa des de la seva implementació, a l'any 2002, fins al 2006. Les dades que presentam es relacionen en dos grans blocs:

- les relacionades directament amb les famílies,
- les que fan referència a la relació que es mantén amb institucions i tècnics.

En el primer apartat donarem a conèixer algunes dades numèriques sobre les famílies, que hem dividit en dos subapartats. En el primer trobam la descripció de la participació i

l'assistència de les famílies a l'Espai Familiar. A través del segon mostrarem algunes característiques de les famílies que al llarg d'aquests anys hi han participat com ara les edats de les persones, la procedència geogràfica, la varietat d'estructures familiars, la situació laboral de les famílies i els factors de risc i les mesures de protecció que tenen algunes d'elles.

El segon apartat del capítol està dedicat a descriure com han estat les relacions amb les institucions, així podrem veure com s'han consolidat les relacions amb serveis d'atenció primària i secundària. Tanmateix les dades i altres evidències ens permetran copsar la importància que té el programa per a aquests serveis. En darrer lloc, el lector trobarà una descripció de l'evolució relacions mantingudes amb altres institucions, com ara la UIB, que, tot i no participar directament en el programa, hi té un pes específic i fa possible que aquest es desenvolupi de manera més sòlida.

Abans de passar a detallar les dades numèriques i comentar cadascuna d'elles, cal esmentar que han estat cinc anys d'increment numèric quant a participació de famílies, d'implicació de les institucions i dels tècnics que hi treballen. Cinc anys en què una de les característiques importants ha estat la diversificació de famílies participants, pel que fa a la tipologia, estructura o la seva procedència cultural i geogràfica. Cinc anys que els gestors i responsables de les institucions relacionades han confiat en el programa i la prova més evident queda representada per l'increment de famílies enviades a participar a l'Espai Familiar. Cinc anys en què aquelles primeres impressions que teníem de la necessitat social de programes de suport a la parentalitat, descrites en el capítol 5, encara continuen vigents amb el testimoni de l'evolució del programa. És evident que si aquelles impressions, només haguessin estat intuïcions purament subjectives actualment no haguéssim pogut fer aquest treball, ja que segurament el programa s'hauria esvaït.

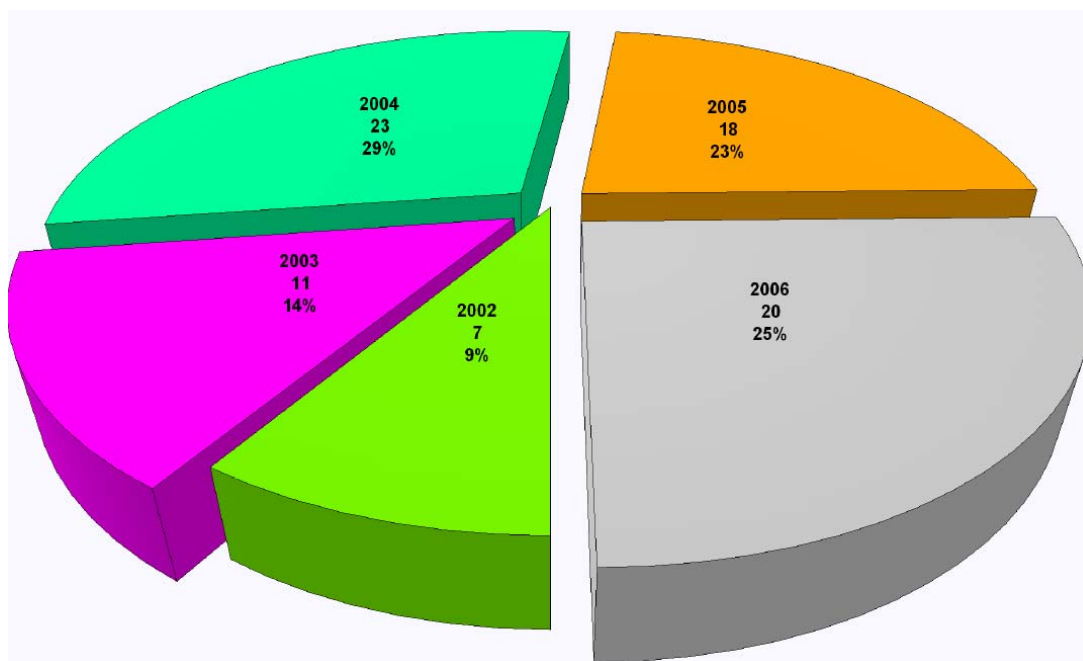
8.1. Dades de les famílies participants

Al llarg del desenvolupament del programa hem estat testimonis d'algunes modificacions en diversos aspectes, tant en relació a la participació de les famílies com a les seves característiques. Les dades que presentam a continuació fan referència a aquests canvis i demostren com el programa ha esdevingut un espai ampli on convergeixen una varietat important de famílies, agrupades en categories i perfils diferents.

En aquest apartat es mostraran, per tant, les dades numèriques relacionades amb les famílies de l'Espai Familiar. Així veurem el nombre total de famílies que han participat en el programa des del 2002 al 2006, i algunes de les seves característiques: edat dels infants, edat dels pares, procedència, tipus d'estructura familiar, dades d'assistència, factors de risc i mesures de protecció a destacar d'aquelles que vénen de menors.

8.1.1 Participació i assistència

Des del 2002, any d'inici del programa, fins a finals del 2006 hi han participat un total de 79 famílies diferents a l'Espai Familiar. Vegem a continuació com és la distribució per anys del nombre de famílies i el percentatge que suposa del total: 20 famílies durant el 2006, 18 el 2005, 23 famílies participaren l'any 2004, i 11 i 7, durant el 2003 i 2002, respectivament. Cal esmentar que, en general, les famílies no participen del programa només durant un any sinó que poden romandre en el programa durant varis anys.

TOTAL FAMÍLIES PERÍODE 2002-2006

gràfic 8.1.1

(Font: elaboració pròpia)

Observam, doncs, en el gràfic 8.1.1 que, del total de famílies participants durant aquest període el nombre s'ha incrementat especialment durant els tres darrers anys. Del primer (2002) al segon any (2003) gairebé es va duplicar el nombre de famílies així com del segon al tercer, mantenint-se més o menys estable en els dos darrers anys. Cal esmentar que l'any 2006 s'obre un nou grup de famílies a una altra població distinta, a Inca, les dades de les quals no s'inclouen en aquest treball i que d'alguna manera lleven participants a l'Espai Familiar Camp Redó. Aquesta diversificació es valora com un efecte positiu de creixement i d'aproximació al lloc de residència de les famílies.

Si ens fixem en la quantitat d'infants que han participat en el programa comptabilitzem un total de 93 infants. En general, cada família assisteix al programa amb un infant, però es donen alguns casos, concretament 12 famílies, que hi han assistit amb dos infants

simultàniament, fins i tot hi ha el cas d'una família que hi va acudir amb tres infants en diferents anys.

El nombre de famílies que ha participat cada any és el que apareix a la taula 8.1.1, així com el nombre d'infants i les famílies que hi han assistit amb més d'un infant.

NOMBRE FAMÍLIES PER ANYS

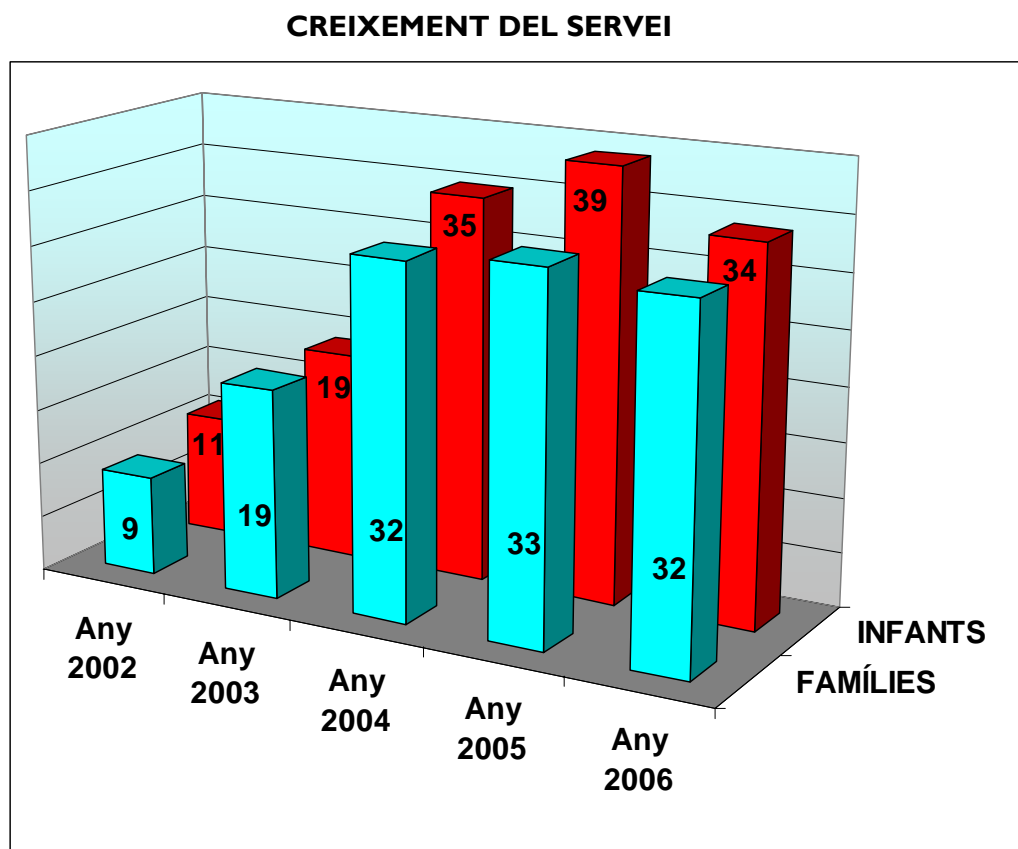
	FAMÍLIES	Famílies amb 2 infants	INFANTS
Any 2002	9	2	11
Any 2003	19	0	19
Any 2004	32	3	35
Any 2005	33	6	39
Any 2006	32	2	34
TOTAL	125	13	138

taula 8.1.1

(Font: elaboració pròpia)

Com veiem, les famílies ateses, fent un desglossament per anys, són 125, encara que com ja hem dit, en realitat són 79 famílies diferents que han participat en el programa. Com veiem en el gràfic 8.1.2 hi ha 46 famílies que han repetit al menys un any més, normalment han començat el mes de setembre i han continuat fins el juny de l'any següent¹, o també pot ser que algunes hagin repetit durant dos anys consecutius.

¹ Recordam al lector que la temporització del programa es fa en base a cursos escolars, de setembre a juny.

gràfic 8.1.2

(Font: elaboració pròpia)

Durant l'any 2004 es produeix un allau important de demanda de famílies, fins a gairebé duplicar-se el nombre. És justament per poder donar cobertura a les demandes que en aquell moment es va prendre la decisió de formar dos grups en dies diferents, un és dijous a la tarda i el divendres matí. Així es diversifica l'oferta de dies i d'horaris.

Cal esmentar que aquesta diferenciació de grups es manté en l'actualitat, i a l'any 2006, com ja hem dit, s'organitzà un nou grup de famílies a la població d'Inca abraçant així una territorialització més àmplia, evitant així que algunes famílies de la part nord de l'illa haguessin de desplaçar-se a Palma. En el grup d'Inca hi participen també famílies que provenen del serveis socials municipals, a més de les incloses en el servei de Protecció de Menors.

Respecte a la **participació de pares i mares** a l'Espai Familiar podem dir que aquesta és desigual, així durant aquests anys hi han participat un total de 77 mares i 14 pares, tal com es representa en el gràfic 8.1.3. Només en dos casos han assistit els pares sols, la resta de pares participava conjuntament amb les mares. Les dades fan palesa, doncs, la poca implicació del pares a l'Espai Familiar per diferents causes. Com després es veurà, són moltes les famílies monoparentals a les quals l'únic membre adult és la mare, els motius laborals també dificulten la participació dels pares, i no podem deixar de mencionar la poca implicació dels pares en la criança dels fills petits. Òbviament en famílies vulnerables encara es fa més difícil esperar la col·laboració dels pares en l'educació.

PROPORCIÓ DE PARTICIPACIÓ PARES / MARES

gràfic 8.1.3

(Font: elaboració pròpia)

Tot i els canvis a la nostra societat quant a les relacions de gènere la tasca de tenir cura dels infants continua estant principalment a càrrec de les dones, o com assenyalen Máiquez et al. (2000, 21) "El propio perfil social señala a las madres como las principales

protagonistas del bienestar de sus hijos” Comprovam, per tant, a través de les dades, que són principalment les mares les que participen a l’Espai Familiar i es fa palesa la unitat entre infància i dona, com diu Hoyuelos (2004, 291):

“...en las diferentes culturas y países, por las condiciones sociales o por las interpretaciones psicológicas (...), la mujer y lo maternal está ligado al niño, y que ambas imágenes (infancia i mujer) y reconocimientos van, inevitablemente, unidos”.

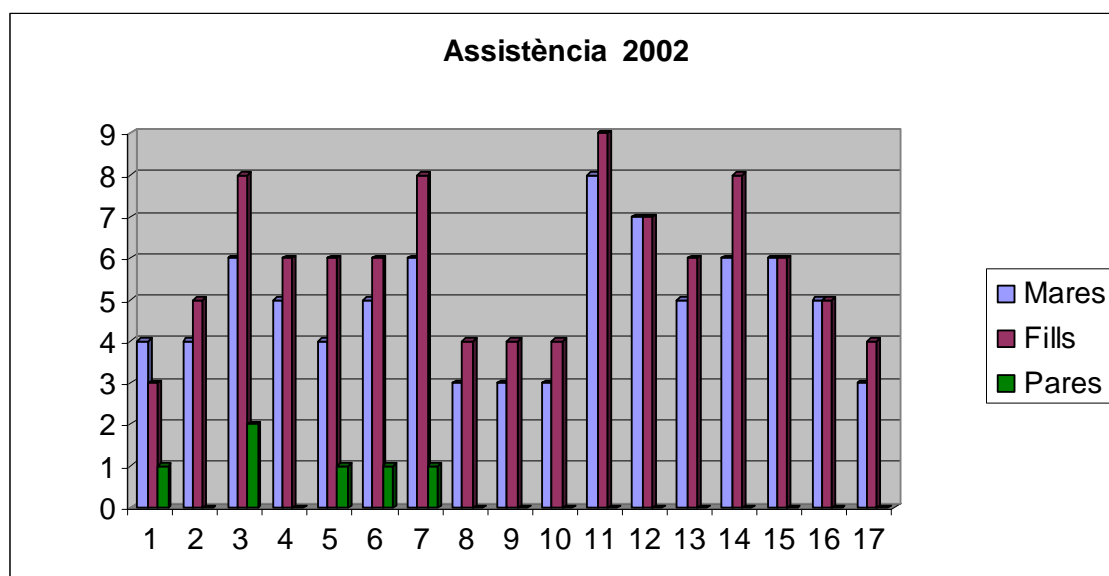
Abans de passar a la presentació de les dades d’assistència cal esmentar que a mesura que ha anat evolucionant el programa des de l’associació XIAIF hem intentat anar introduint millores en aspectes relacionats amb la gestió, l’organització i la planificació com s’ha dit en el capítol 6. Un d’aquests aspectes és el procediment a l’hora de recollir dades, com ara el registre setmanal d’assistència de les famílies a les sessions.

Observarà el lector com alguns dels gràfics que presentam, extrets dels documents de l’associació, no segueixen la mateixa forma al llarg dels anys, sinó que es va variant la presentació, cosa que podria donar lloc a confusió. Tanmateix la metodologia de recollir i presentar dades es podria considerar una dificultat en la que, a través de reflexions i revisions continues, es va anar treballant per arribar a trobar la manera més clara i adient de recollir les dades i presentar-les. Així, per exemple, durant el darrer any, 2006, es va decidir crear una plantilla que, amb agilitat, permetés plasmar d’una banda les famílies que hi havien assistit cada dia, i d’altra banda que es pogués tenir un registre del nombre de sessions a les que havia participat cada família. Òbviament una família que participa durant més sessions es veurà més beneficiada del programa, a la manera de les orientacions de Bronfenbrenner (1987) quan afirma que la implicació dels pares en els programes, la intervenció en les primeres edats dels infants i la durada dels programes aporten beneficis

importants i duradors en els pares. Recordem que l'Espai Familiar abraça la franja d'edat dels infants des dels 0 als 5 anys, i els pares poden assistir-hi durant tot aquest període.

Anem a veure a continuació com ha estat la participació de les famílies a les sessions en els diferents anys. Durant l'any 2002 el grau d'assistència de les famílies a les sessions es veu reflectit al gràfic 8.1.4. En aquest any es varen fer 17 sessions, distribuïdes en dos períodes: un abans de l'estiu i l'altre després (maig a juliol i novembre a desembre). El dia que coincidiren més famílies a una mateixa sessió en vingueren vuit, una d'elles amb els seus dos fills.

ASSISTÈNCIA FAMÍLIES 2002

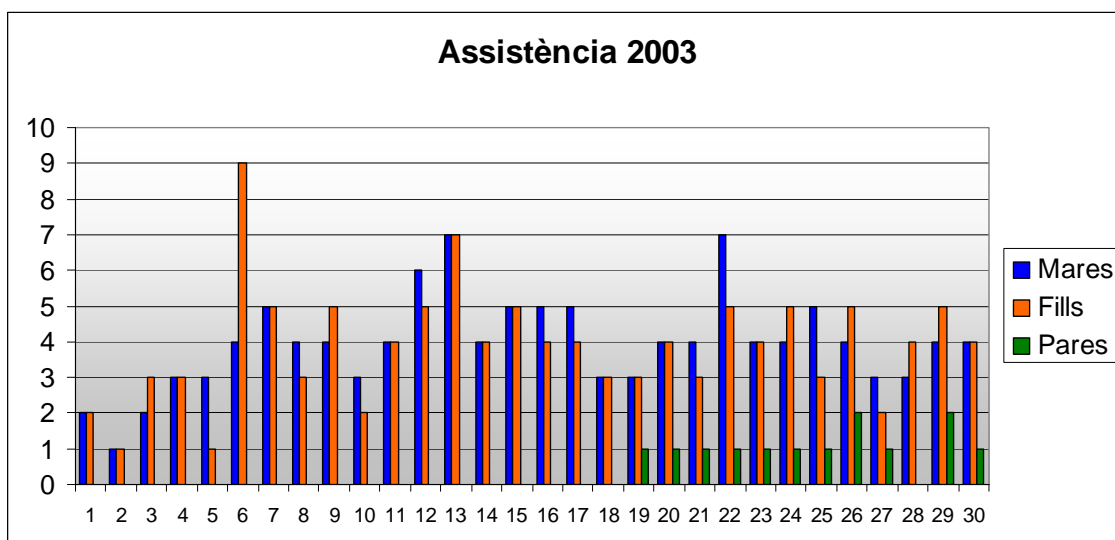
gràfic 8.1.4

(Font: document XIAIF)

Observem com a l'any 2003, gràfic 8.1.5, gairebé es duplicà el nombre de sessions (30), i es va mantenir el programa durant tot l'any, exceptuant els dos mesos d'estiu. L'assistència de les famílies a les sessions va anar variant, així hi havia sessions en les que participaren fins a nou infants i altres en que només en va venir un. Destacam que durant aquest any, a la

meitat més o menys, s'incorpora un pare al programa que va continuar fins a final de l'any, a diferència de l'anterior en què la participació dels pares va ser a principi del curs.

ASSISTÈNCIA FAMÍLIES 2003

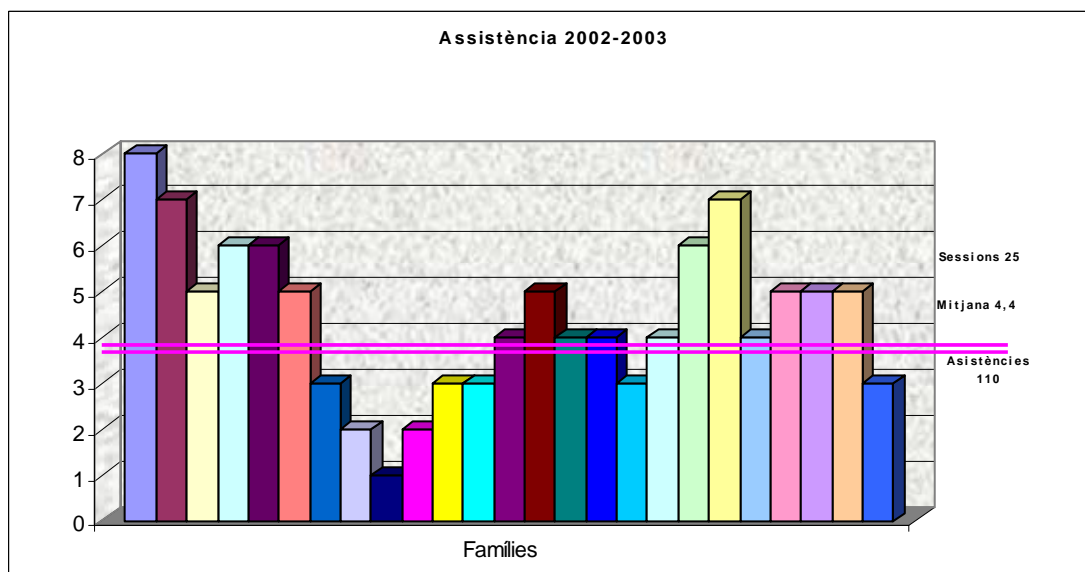

gràfic 8.1.5

(Font: document XIAIF)

Els gràfics presentats a continuació recullen les dades d'assistència de les famílies a cada una de les sessions durant dos períodes de temps. El gràfic 8.1.6 correspon al curs escolar 2002-2003 (des de l'inici fins a juny de 2003) i el 8.1.7 representa el curs 2003-04 (entre setembre de 2003 i juny de 2004).

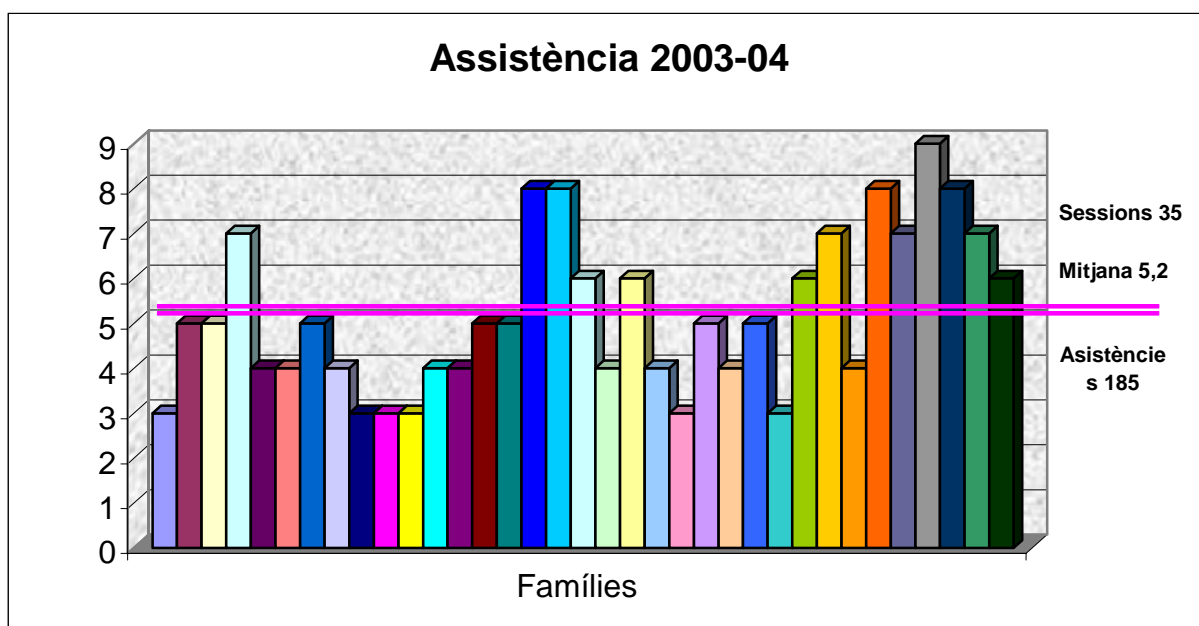
Com ja hem esmentat, el lector observarà una nova manera de recollir les dades d'assistència a les sessions, a partir de calcular el nombre de famílies que assistiren a cada sessió i calculant la mitjana d'assistència.

ASSISTÈNCIA FAMÍLIES 2002-2003

gràfic 8.1.6

(Font: document XIAIF)

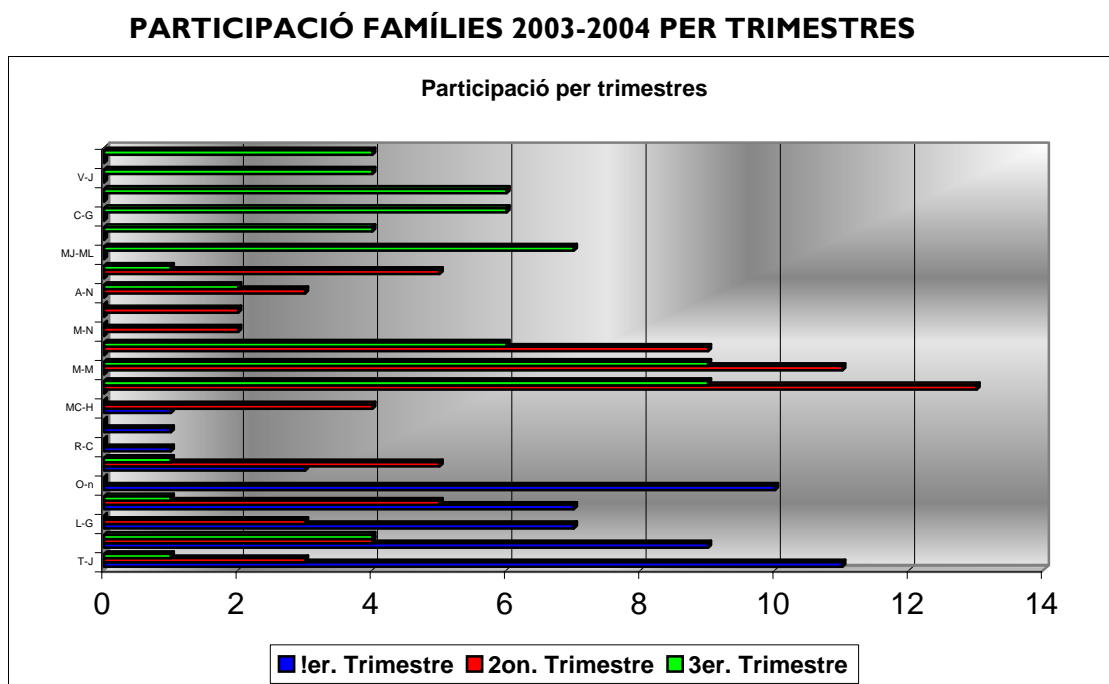
Així, podem comparar l'increment de famílies participants a les sessions incrementant la mitjana, des de 4,4 (2002-03) fins arribar a 5,2 (2003-04)

ASSISTÈNCIA FAMÍLIES 2003-2004

gràfic 8.1.7

(Font: document XIAIF)

Durant aquest període, 2003-04, les dades recollides també es distribuïren per famílies, és a dir, es comptabilitzaren el nombre de sessions a les que assistia cada família diferenciant els trimestres, donant així una nova forma a la representació gràfica, tal i com es veu el gràfic 8.1.8. En aquest gràfic, l'eix vertical representa cada una de les famílies mentre que a l'horitzontal apareixen el nombre de vegades que cada família ha assistit en els tres trimestres. Observam que hi ha poques famílies que hi hagin participat durant els tres trimestres –només quatre-, tanmateix ens els dos darrers trimestres el nombre de famílies es va incrementat fins arribar a un total de nou. A l'últim trimestre s'incorporaren sis noves famílies en el programa, les quals continuaren en el curs següent.

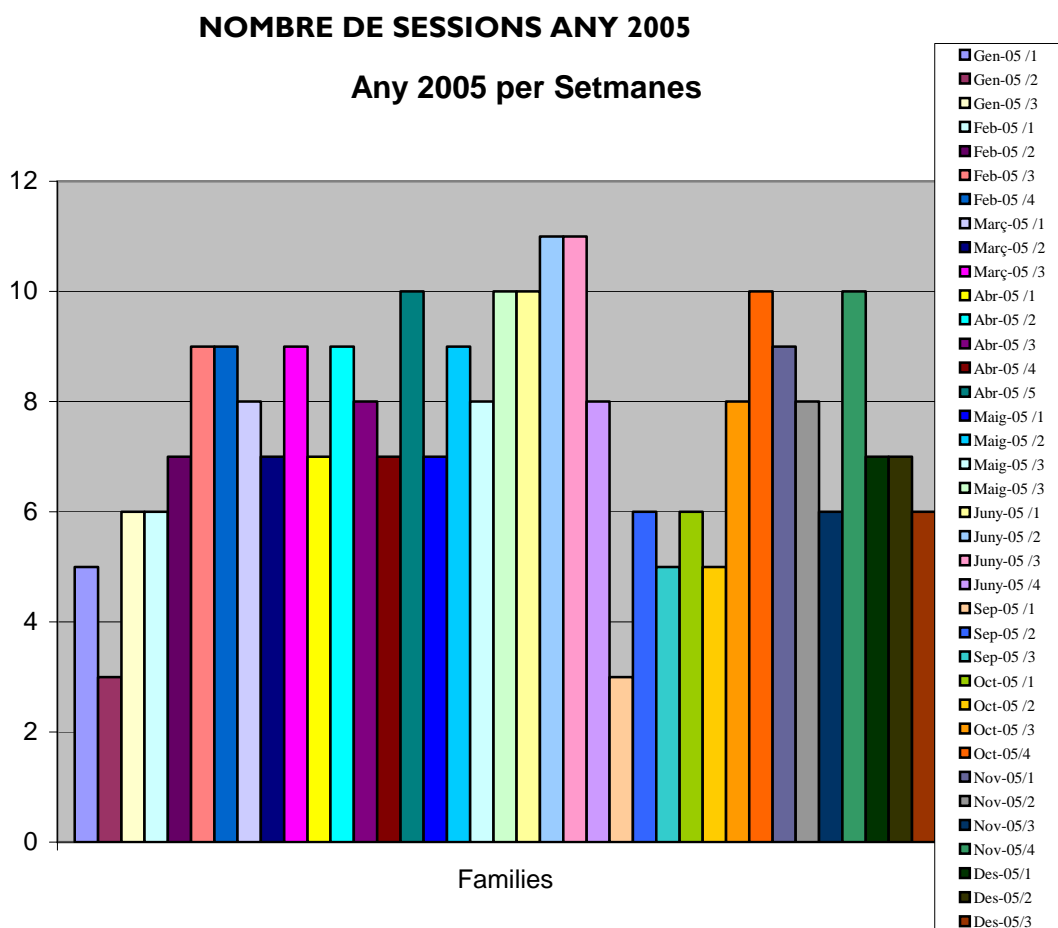
gràfic 8.1.8

(Font: document XIAIF)

A partir de l'any 2005, des de l'associació decidim recollir les dades a partir d'anys naturals i no per cursos escolars, ja que aquesta manera donava lloc a confusions a les institucions quan donàvem a conèixer les dades. Recordem que a partir de setembre de l'any 2004 el

programa es desdobla en dos grups, com ja hem mencionat, i es passen a fer sessions dos dies a la setmana.

El gràfic 8.1.9 representa el total de sessions comptabilitzades (73 sessions), de l'any 2005 entre el programa del dijous (36) i el programa del divendres(37)². S'observa que els dies amb més assistència de famílies s'arribà a 11, i els dies amb menor assistència hi hagué tres famílies. Les setmanes on es registra una major afluència de famílies són la segona i tercera setmana de juny, i la que menys durant la segona setmana de gener, coincidint amb la tornada del període de vacances.

gràfic 8.1.9

(Font: document XIAIF)

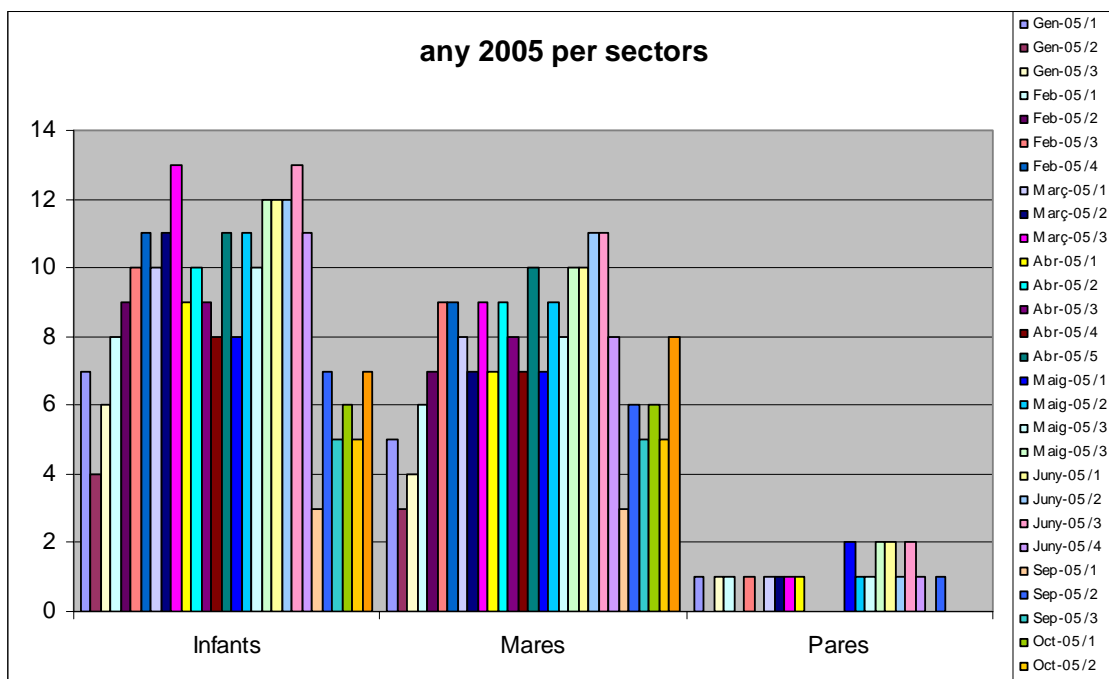
² A partir d'ara, i per a facilitar la comprensió, anomenarem als grups de famílies que participaven el dijous i el divendres com Programa A i Programa B, respectivament.

En relació a la irregularitat de l'assistència de les famílies sembla interessant mencionar breuement els efectes i les causes d'aquest aspecte. Així, per una banda, són diversos els motius que provoquen repetides absències de les famílies a les sessions i que estan relacionats amb les característiques pròpies de les famílies com ara desestructuració, inestabilitat laboral, etc., o fins i tot les malalties pròpies de la curta edat dels infants. El grup necessita, com ja hem dit, regularitat i estabilitat, en canvi les famílies que assisteixen al programa per els motius comentats, a més d'una manca de costum per assumir les responsabilitats, provoquen aquesta assistència irregular. Els efectes d'aquesta irregularitat es deixen sentir en el grup, i també en els professionals, a diferents nivells ja que provoquen, entre d'altres, dificultats per a cohesionar el grup, dificultats en la planificació d'objectius i estratègies d'intervenció per a cada família. Cada dia, abans de començar la sessió, se'ns presenta la incògnita de saber quantes famílies hi assistiran, i encara que es demana justificació d'absència no sempre les famílies avisen prèviament. A les sessions de reflexió dels professionals es perceben, algunes vegades, sentiments de frustració per no haver pogut dur a terme allò que es tenia planificat. Tanmateix això ens obliga a desenvolupar altres recursos i a tenir preparades diverses alternatives de la tasca planificada. Aconseguir una regularitat d'assistència és una tasca costosa en qualsevol programa d'atenció a pares, com assenyalen Máiquez et al. (2000). En el nostre programa quan una família no assisteix a les sessions es fa un seguiment i s'intenta esbrinar el motiu de l'absència, bé a través dels tècnics o directament contactant amb la família, a través d'un avís telefònic, interessant-nos per quin motiu no varen assistir a la sessió i mostrant interès per la seva situació.

Si ens fixem en la participació dels membres de la família, infants, mares o pares, comprovarem (gràfic 8.1.10), una vegada més, que les mares hi assisteixen més que els pares. Tanmateix cal esmentar que durant l'any 2005 hi va haver famílies que hi participaren

amb dos infants, fins i tot una d'elles durant varies sessions hi va assistir amb tres dels seus fills.

PARTICIPACIÓ FAMÍLIES ANY 2005

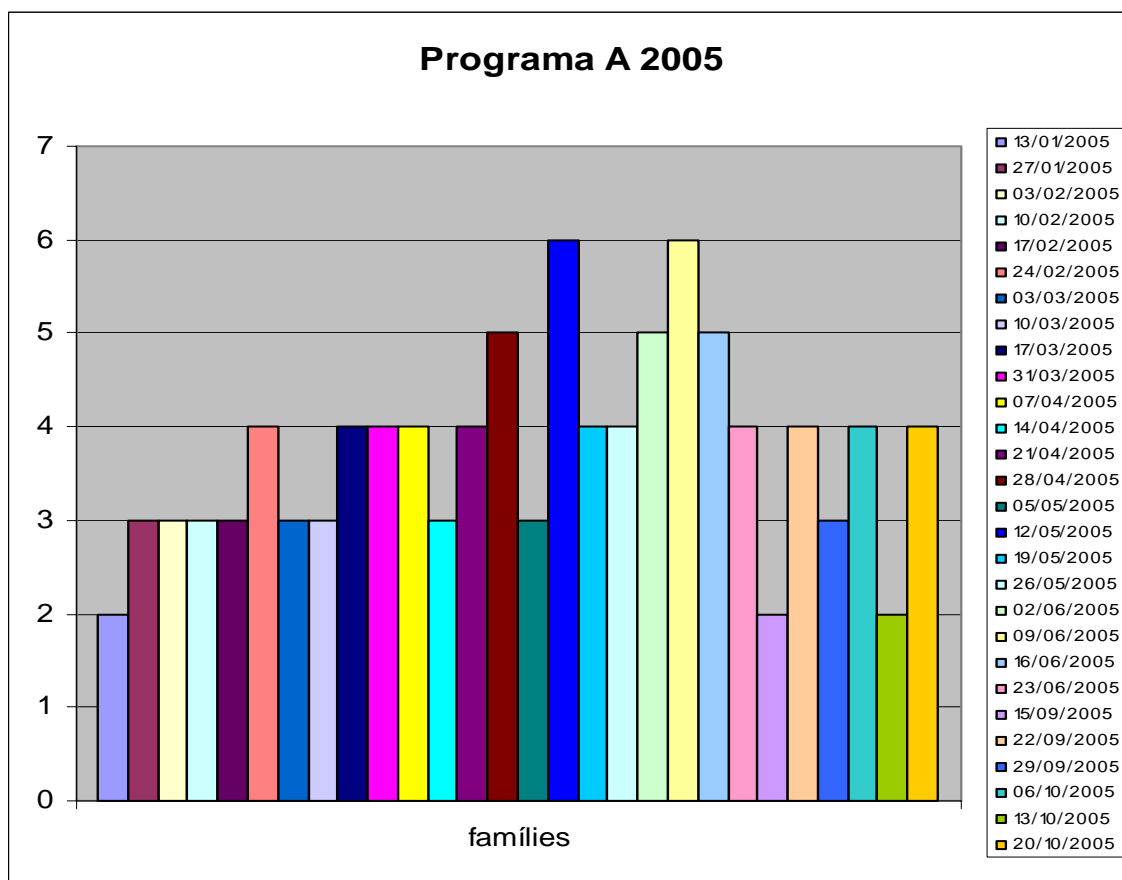
gràfic 8.1.10

(Font: document XIAIF)

Consultats els documents en què apareixen les dades numèriques d'assistència de les famílies³ hem pogut comprovar que en el registre d'assistència de l'any 2005 (gràfic 8.1.11) s'hi inclou el nombre de famílies que han participat a les sessions detallat per setmanes, i diferenciant els dies (programa A i programa B), només fins al mes d'octubre. Ens sembla important, de totes maneres, reproduir en aquest treball els gràfics que venen a continuació encara que no contemplin els dos darrers mesos, per oferir al lector una visió de continuïtat de les assistències de les famílies a cada una de les sessions

³ Concretament a la memòria anual de l'any 2005

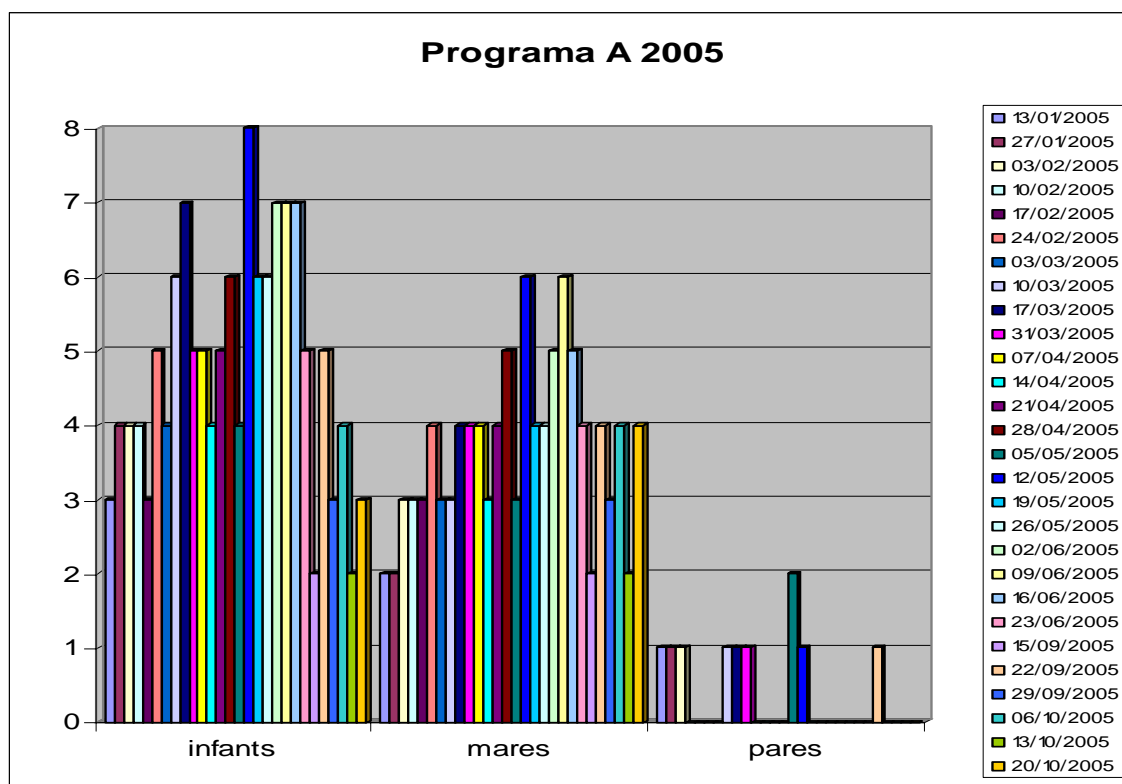
ASSISTÈNCIA FAMÍLIES PROGRAMA A 2005

gràfic 8.1.11

(Font: document XIAIF)

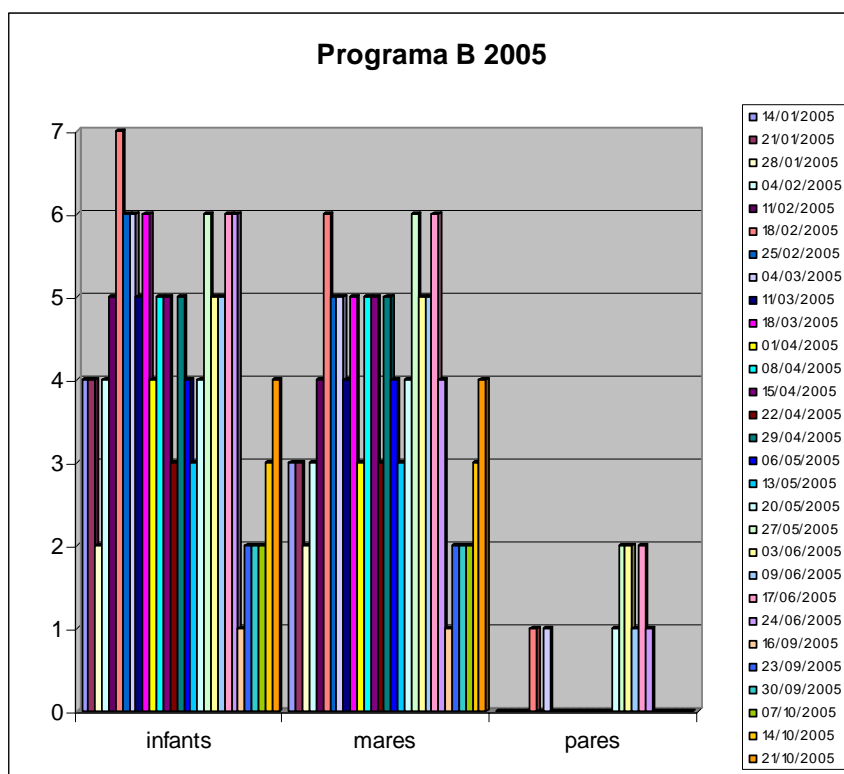
En el grup de famílies del programa A, representat pels gràfics 8.1.11 i 8.1.12 observam com durant 11 sessions hi assistiren quatre famílies i a dues participaren sis famílies. Una vegada més, comprovam que hi ha algunes famílies (gràfic 8.1.12) que hi assistiren amb més d'un infant; seria el cas dels germans.

INFANTS, MARES I PARES PROGRAMA A 2005

gràfic 8.1.12

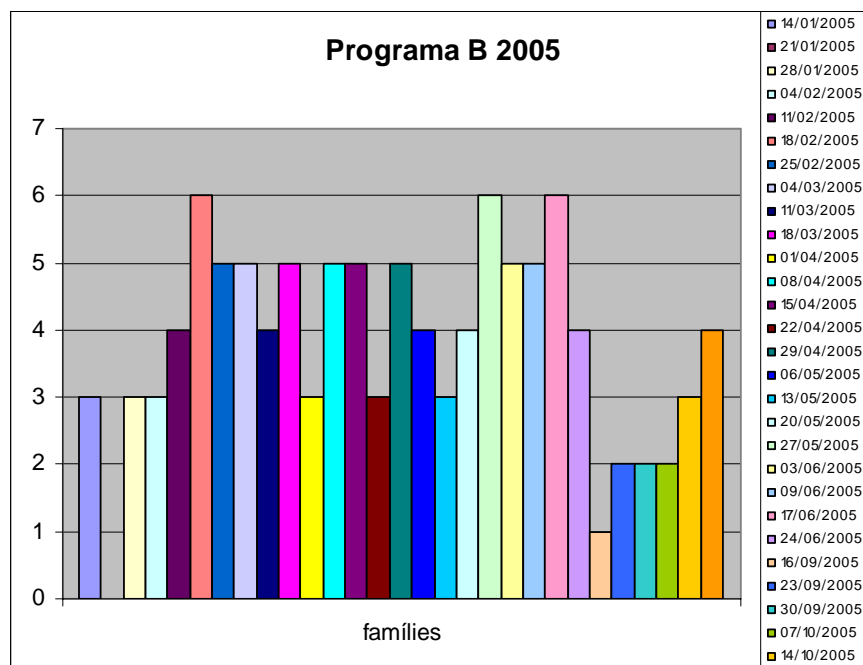
(Font: document XIAIF)

Les informacions extretes del registre d'assistència de famílies que participaven del programa B ens indiquen una major, encara que lleugera, participació del nombre de famílies a les sessions, tal i com apareix en els gràfics 8.1.13 i 8.1.14.

INFANTS, MARES I PARES PROGRAMA B 2005

gràfic 8.1.13

(Font: document XIAIF)

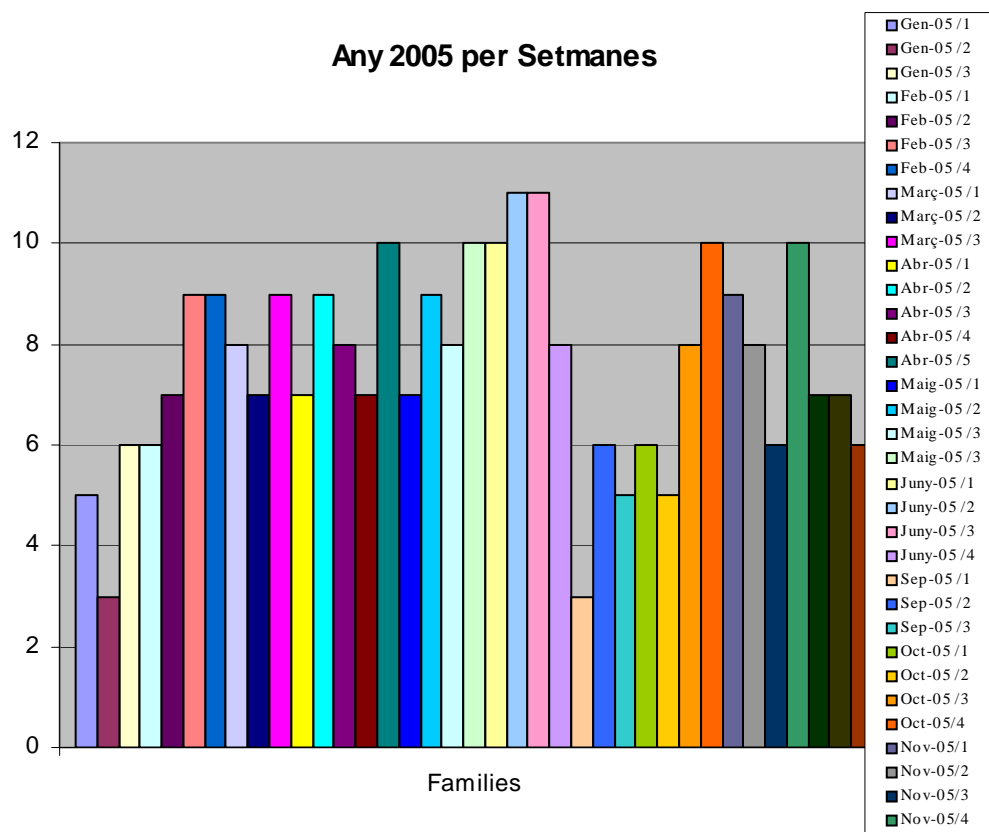
ASSISTÈNCIA FAMÍLIES PROGRAMA B 2005

gràfic 8.1.14

(Font: document XIAIF)

Tanmateix al final es decidí, per part de XIAIF, agrupar els dos dies i elaborar un sol gràfic que resumís l'assistència global, tal com apareix representat en el gràfic 8.1.15.

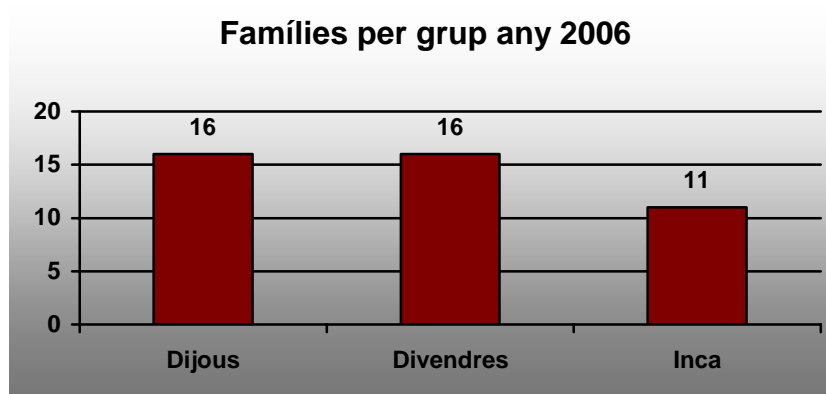
ASSISTÈNCIA FAMÍLIES ANY 2005

gràfic 8.1.15

(Font: document XIAIF)

Durant l'any 2006 el nombre total de famílies participants, per a cada grup, quedava repartida de la manera que apareix representada en el gràfic 8.1.16.

gràfic 8.1.16

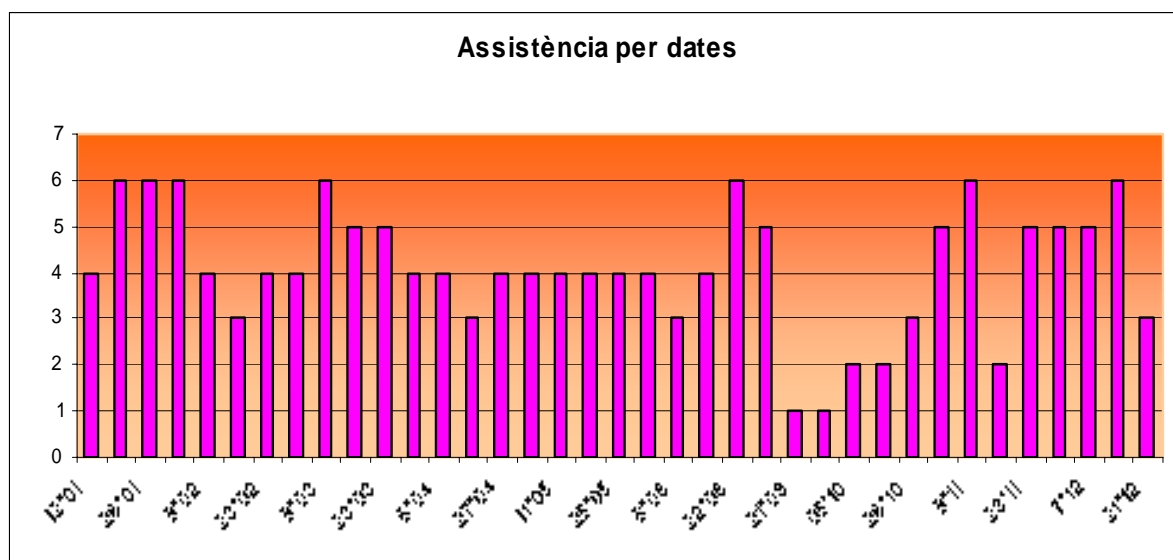
(Font: document XIAIF)

Cal esmentar que en els mes d'abril d'aquest any és quan s'obre el grup d'Inca a partir de l'increment de la demanda i de la diversificació de les famílies. Tot i que aquest grup no és objecte d'estudi d'aquest treball és interessant observar com des del principi hi va haver una participació elevada de famílies.

Analitzant l'any 2006 el lector podrà observar, a través dels gràfics 8.1.17 (programa A) i 8.1.19 (programa B) que es varen realitzar un total de 72 sessions, mantenint-se la diferenciació entre els dos grups de famílies. En el programa A es varen realitzar 37 sessions i en el programa B varen ser 34 les sessions realitzades.

Observant en detall la participació de les famílies del programa A de l'any 2006 desglossades per sessions, representat al gràfic 8.1.17, veiem a cada sessió el nombre de famílies que participaren.

ASSISTÈNCIA FAMÍLIES PER DATES PROGRAMA A 2006

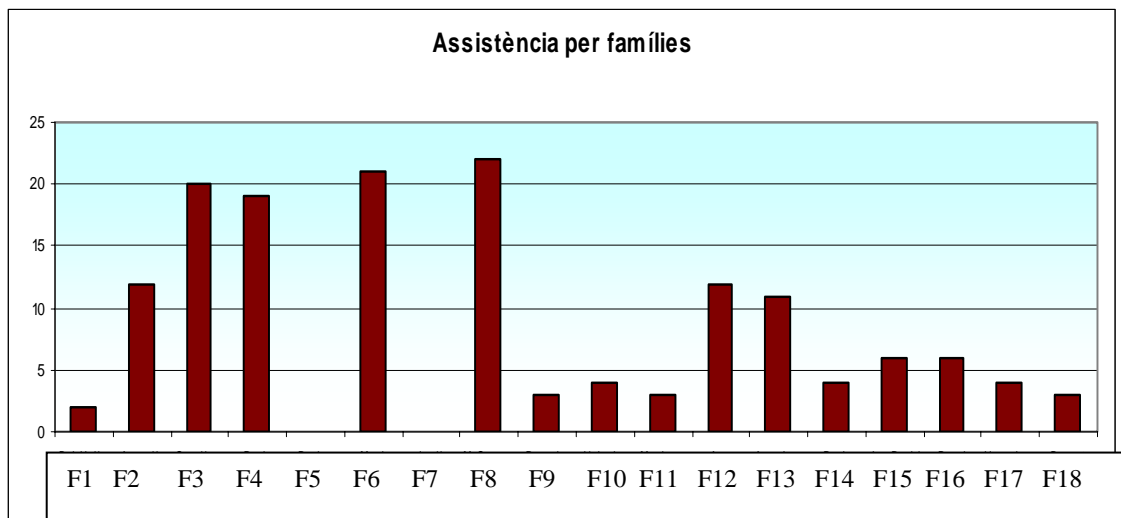
gràfic 8.1.17

(Font: document XIAIF)

Les setmanes on es registrà una menor participació correspon a la darrera setmana de setembre i la primera d'octubre, coincidint amb l'inici del programa, que és quan les famílies es comencen a incorporar gradualment. Com aspecte a valorar positivament destacaríem que es compleix una pauta d'assistència bastant regular.

Observam a la gràfica 8.1.18 com hi ha determinades famílies amb un índex d'assistència elevat, és el cas de les famílies representades F8 i F6 per sobre de les 20 sessions, així com en altres la seva participació ha estat menor, com seria la família F1, F5 o F7. Sovint la falta d'assistència d'algunes d'aquestes famílies ha estat causada per factors aliens al programa com puguin ser: inserció laboral, canvis en la situació familiar, modificacions del pla de treball, etc.

NOMBRE DE SESSIONS PER FAMÍLIES PROGRAMA A 2006

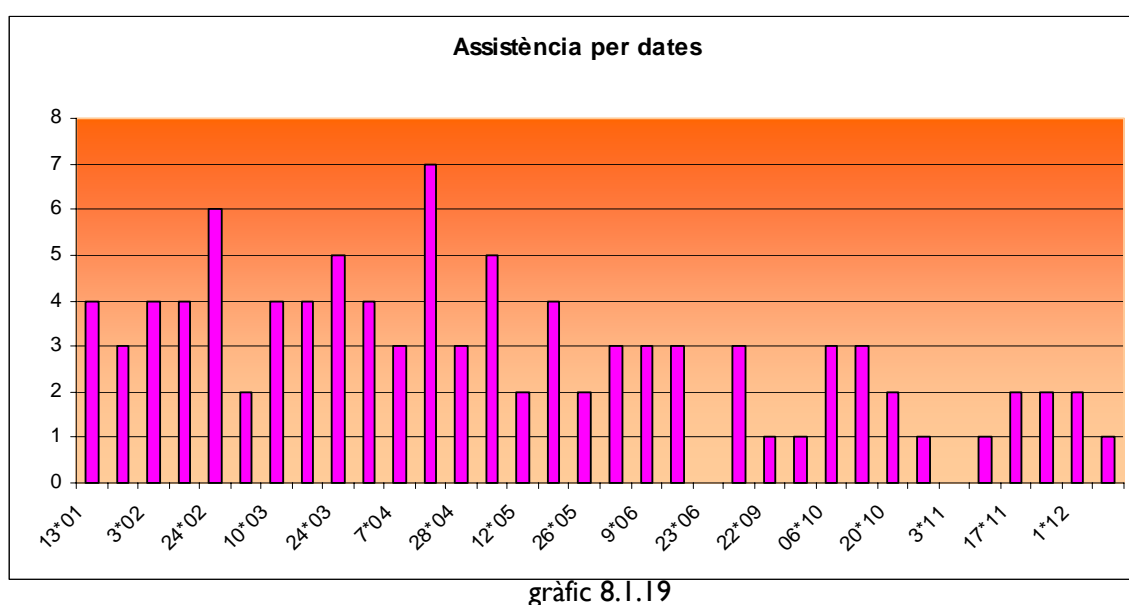
gràfic 8.1.18

(Font: document XIAIF)

En el programa B durant l'any 2006 es dugueren a terme un total de 34 sessions distribuïdes també en dos períodes de temps: de gener a juny es realitzaren 22 sessions i les 12 restants entre setembre i desembre.

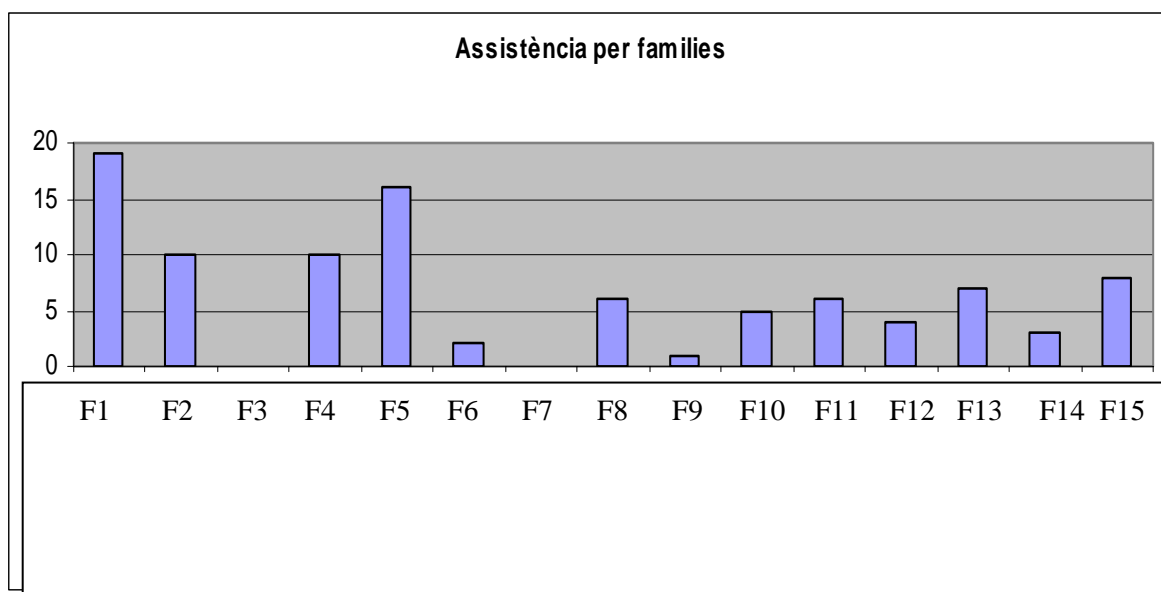
En el gràfic 8.1.19 es pot veure el nombre de famílies que hi va assistir cada setmana. Així, s'observa que durant les setmanes dels primers mesos (octubre, novembre i desembre), coincidint amb els inicis de les sessions del programa, com ja hem dit, l'assistència fou més baixa. A partir del gener, veiem que la participació és va tornant més regular i elevada.

ASSISTÈNCIA FAMÍLIES PER DATES PROGRAMA B 2006

(Font: document XIAIF)

En aquest grup, programa B, gràfic 8.1.20, s'observa que quatre famílies presentaren un nivell d'assistència molt baix, no arribant a superar les cinc sessions. Aquestes famílies foren donades de baixa del programa per motius diversos: finalització de la intervenció per haver-hi assistit els anys anteriors havent assolit els objectius del programa, canvis en les situacions familiars i/o el pla de treball dels serveis derivants, desestimació de reunificació familiar, etc.

NOMBRE DE SESSIONS PER FAMÍLIES PROGRAMA B 2006

gràfic 8.1.20

(Font: document XIAIF)

Actualment des de l'associació responsable del programa s'està plantejant realitzar un seguiment més rigorós de les altes i baixes que es donen en el programa i analitzar els motius pels quals una família deixa de venir durant varies sessions o es dona baixa. Disposar d'informació detallada permetria dibuixar el panorama dels motius pels quals deixen de participar les famílies i podria ajudar a dissenyar noves estratègies d'intervenció per evitar l'absentisme, fins i tot acotaria el perfil de famílies més adient per a participar en el programa. Per exemple, una mare que tingui dificultats econòmiques, o que estigui en un procés d'inserció laboral i a la recerca de feina, és evident que si aquesta és considerada una prioritat, des de la xarxa, el dia que trobi una feina amb incompatibilitat horària amb el programa deixarà de participar a l'Espai Familiar. Per això, és important treballar la viabilitat de la participació de cada família d'una manera acurada i seriosa.

8.1.2 Característiques de les famílies

Anem a veure algunes de les característiques més destacades de les famílies que han participat en el programa al llarg dels anys. Les informacions que es presenten a continuació parteixen de les dades que hem anat recollint en les memòries de cada any de l'Espai Familiar i d'altres documents de l'associació. Com ja hem dit, també les memòries són un instrument d'avaluació, instrument que a mesura que passen els anys i es millora la capacitat de gestió es va modificant per recollir les dades de manera més precisa i rigorosa.

Les dades que es mostren recullen dades relatives a: les edats dels infants i dels pares i mares, els països de procedència de les famílies, les diferents estructures familiars, el nombre de fills que tenen les famílies participants i la seva situació laboral. També assenyallem els principals factors de risc que tenen les famílies, a partir de la valoració que fan els serveis que les deriven, i les mesures o la situació en què es troben els infants en el moment en que inicien la participació en el programa.

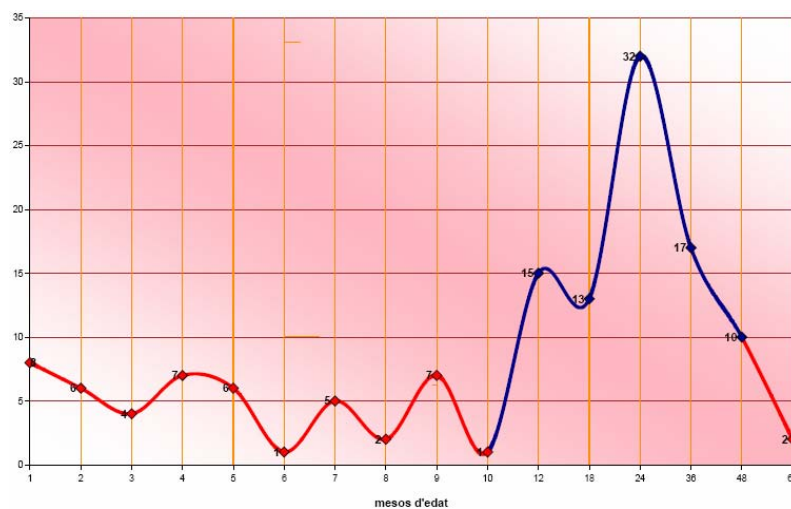
Cal esmentar que les dades que aquí es reflecteixen són recollides de les informacions dels serveis que deriven les famílies en el moment que es comença la participació en el programa, principalment a través de la fitxa de derivació⁴. Volem advertir doncs que algunes d'aquestes dades no es mantenen estables en el temps, si més no poden variar durant el temps de permanència de les famílies a l'Espai Familiar, sent habitual, per exemple, que una família que va iniciar el programa amb una situació de monoparentalitat acabi incorporant un adult més a l'estructura familiar i convertint-se en família biparental. Òbviament les edats també sofreixen variacions així com la situació laboral també es podria veure modificada. En els casos dels infants que temporalment estan acollits en una família cangur, i sent un dels objectius del serveis de Protecció de Menors valorar la relació entre mare i fill per optar a

⁴ Vegeu el capítol 7, i més concretament l'apartat 7.3

un possible retorn amb la mare biològica, és indubtable que el pas pel programa introduirà modificacions en la mesura: si la valoració és positiva gradualment l'infant retornarà amb els pares, i per tant, aquesta característica variarà.

Anem a veure, en primer lloc, les **edats dels infants** que participen a l'Espai Familiar. El gràfic 8.1.21 ens assenyalava la distribució dels infants, per mesos de vida, que durant el període han participat en el programa.

EDATS DELS INFANTS PERÍODE 2002-2006

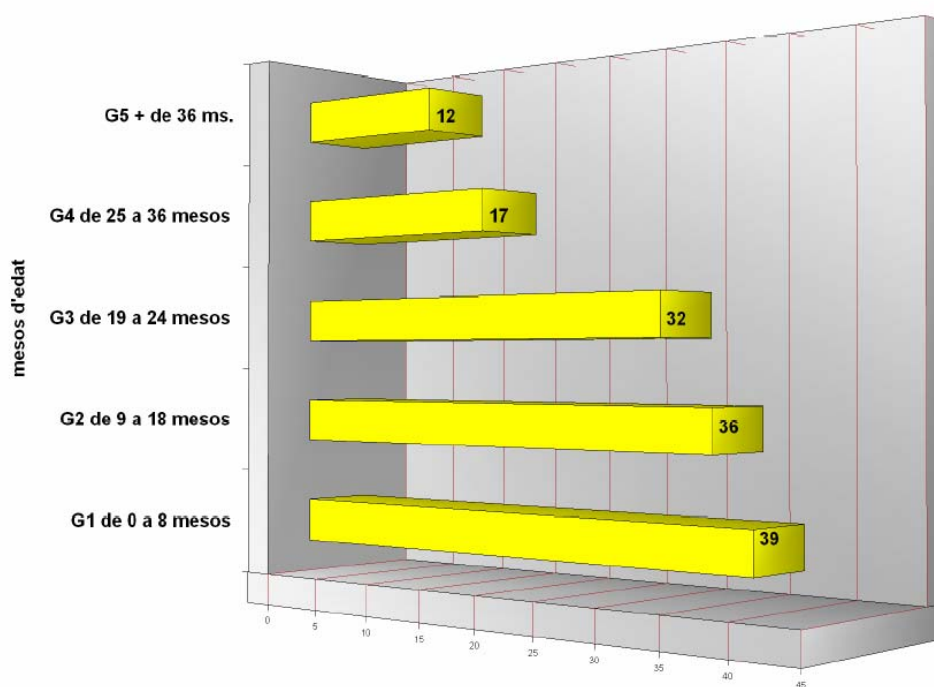
gràfic 8.1.21

(Font: elaboració pròpia)

Si bé al principi del programa la franja d'edat atesa era només fins els 36 mesos, la demanda va fer que s'ampliés l'edat d'atenció als infants fins els cinc anys i s'incorporessin infants més grans, encara que la franja d'edat més nombrosa durant tot el període ha estat d'infants que tenien entre 0 i 24 mesos, tal com figura al gràfic 8.1.22 que distribueix les edats en cinc grups. Òbviament un programa en el que es treballa el vincle afectiu ha d'incloure principalment infants que estan en edat de formació de vincles, entre els 9 i els 30 mesos, tal i com s'ha dit en el capítol 7. L'elevat nombre d'infants entre 0 i 18 mesos permet que el

programa pugui desenvolupar aquells aspectes més preventius relacionats amb la qualitat de la relació entre mare i fill, oferint una atenció primària i intervenint en el casos en què els trastorns de vincle afectiu encara no estan instaurats.

GRUPS D'EDATS DELS INFANTS PERÍODE 2002-2006

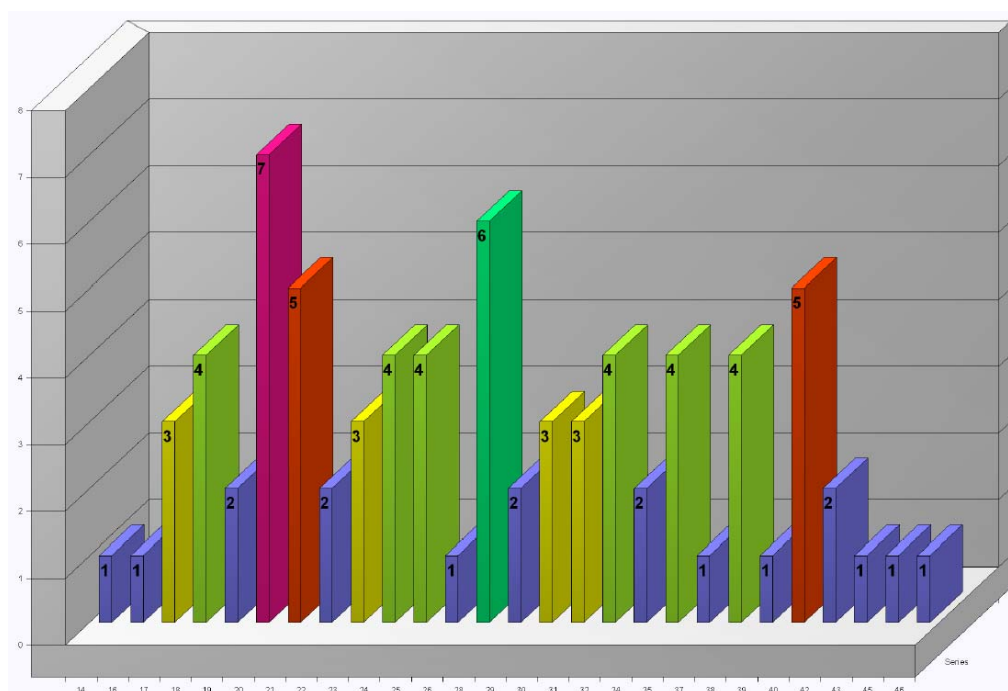
gràfic 8.1.22

(Font: elaboració pròpia)

Cal destacar la gran quantitat d'infants que participen a l'Espai Familiar que tenen al voltant de 24 mesos, període en què es manifesten conductes d'oposició, o com diu Thió (2003) apareix el "nonisme" i l'afirmació de la identitat i que és quan els pares podrien presentar més dificultats a l'hora de posar límits a aquestes conductes.

Presentam a continuació les dades que ens indiquen les **edats dels membres adults** de les famílies que participaren en el programa.

EDATS DE LES MARES PERÍODE 2002-2006

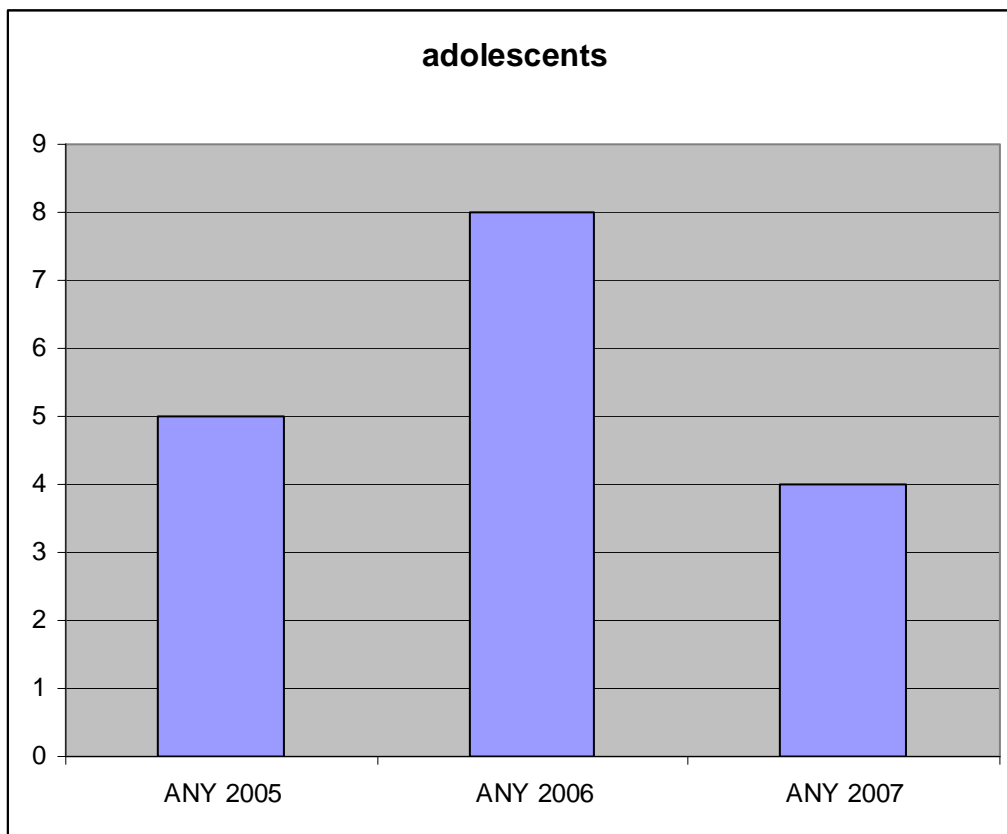
gràfic 8.1.23

(Font: elaboració pròpia)

En el moment en què iniciaren la participació a l'Espai Familiar, encara que les edats de les mares estaven repartides entre el 14 i els 46 anys, com podem comprovar en el gràfic 8.1.23, hi havia una major presència de mares amb 20 anys, concretament set, sis que en tenien 29, cinc amb 21 anys i altres cinc amb 42 anys. Destaquen, per tant, les mares de menys de 20 anys i sense parella estable, que podríem considerar com a mares adolescents, encara que algunes tinguessin la majoria d'edat. Serveixi com a exemple les xifres del gràfic 8.1.24, comparativa dels tres darrers anys, que indiquen el nombre d'adolescents que s'atenien, s'observa que només a l'any 2006 entre els dos grups hi participaren vuit mares

adolescents. Del total de famílies que han assistit a l'Espai Familiar en el període 2002-2006 un 9% estaven compostades per mares adolescents.

NOMBRE DE MARES ADOLESCENTS 2005-2007

gràfic 8.1.24

(Font: document XIAIF)

La presència de mares adolescents en el grup suposa diverses implicacions a les quals cal oferir una atenció especial. Incorporar famílies en què les mares són adolescents en general és valorat positivament per part dels serveis que deriven famílies, com ho expressa una tècnica de Protecció de Menors:

“..tenim moltes d’adolescents de 16, 17, 18, 20 anys... que no han sabut..., que com no han estat maternades, és que a les seves filles no les poden maternar... No saben que vol dir agafar-les amb carinyo, o cuidar-les, què vol dir cuidar un bebè..”

(entrevista ETM)

L'experiència ens demostra que aquesta tipologia de famílies, una vegada que han passat per un període d'adaptació i a mesura que experimenten l'acceptació per part del grup, ofereix dinamisme i grans dosis de vitalitat al grup. Observam que les mares adolescents, per una banda, solen mantenir contactes corporals rics amb els seus fills però, d'altra banda, podrien presentar algunes mancances a l'hora de satisfer algunes de les necessitats fisiològiques més bàsiques dels infants, com comenta la mateixa tècnica, parlant d'una mare adolescent de 17 anys:

“I estava disposada a què l'ensenyéssim...I aquí és, no sabia ni com li havia de preparar un biberó...Ni com havia de preparar una papilla de fruita, una papilla, és a dir res...

(Entrevista ETM)

Vegem algunes observacions recollides per l'equip sobre dues mares adolescents, la primera tenia 14 anys i el fill només quinze dies. La segona mare tenia 16 anys i el seu fill quatre mesos:

“A la mare sembla li costa interpretar les conductes, no demana ajuda a no ser que li faci falta. Si l'infant plora demana a alguna professional si li sembla que té gana. Quan ha de donar el biberó crida a na M [professional] perquè estigui al seu costat: “por si se atraganta”, diu la mare”.

(Observació díada, 1-10-2004)

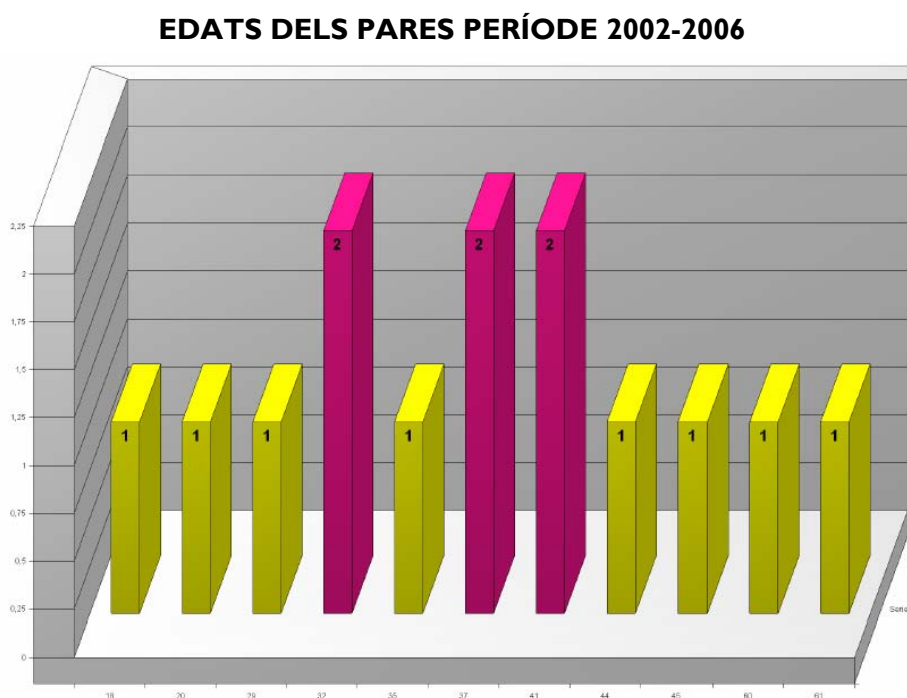
“Observam una relació un poc caòtica i brusca, la mare passa de mantenir un contacte corporal molt intens i visual a una separació ràpida i sense contacte visual. Sembla com un desordre en la relació, quan li retira el contacte el fill queda com “desolat”

(Observació díada, 16-05-03)

Consideram que la diversitat d'edats de les mares afavoreix en el grup l'intercanvi de diversos models de criança que podrien oferir les mares més expertes. En aquest sentit, les mares amb més experiència poden actuar com a suport per a les primerenques, però

sobretot, aquesta heterogeneïtat contribueix a què cadascuna d'elles pugui reconèixer que existeix una varietat àmplia de fórmules educatives vàlides relacionades amb les diverses realitats familiars.

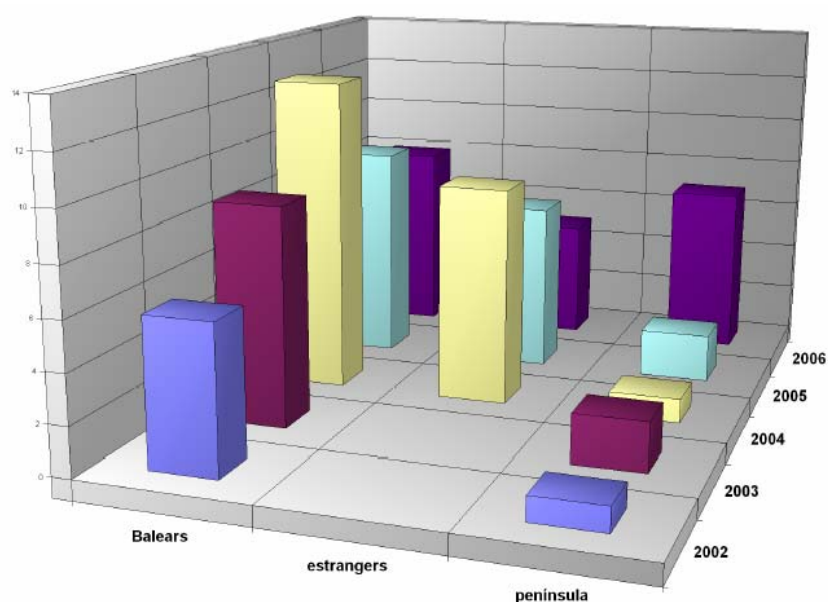
En relació als pares observam en el gràfic 8.1.25 les edats dels 14 pares que hi han participat fins el 2006. Com podem veure la franja d'edat oscil·la entre els 18 anys, el pare més jove i els 61 anys, el de més edat.

gràfic 8.1.25

(Font: elaboració pròpia)

A continuació reflectim en el gràfic 8.1.26, la **procedència de les famílies** com un element important que explica la situació de les famílies.

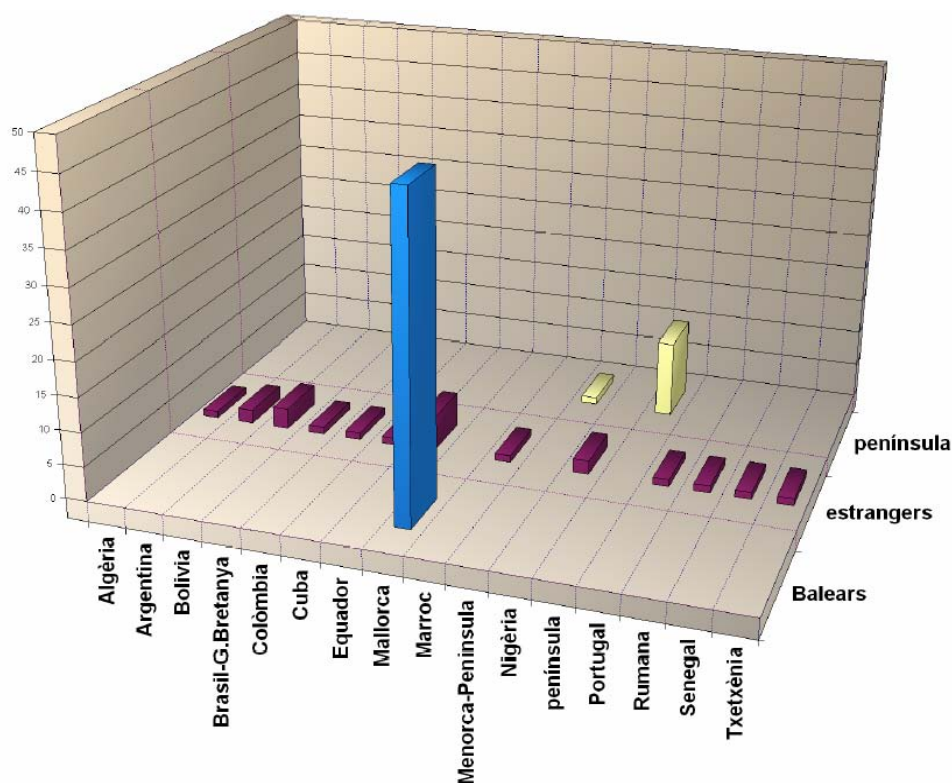
PROCEDÈNCIA DE LES FAMÍLIES PERÍODE 2002-2006

gràfic 8.1.26

(Font: elaboració pròpia)

Com ja hem assenyalat en el capítol 7, un aspecte important que es treballa des del programa és la xarxa de suport social com a element de protecció. Així, en els dos primers anys les famílies procedien exclusivament de l'estat espanyol, però a partir de l'any 2004 s'hi incorporaren famílies immigrants i es mantingueren fins a l'actualitat. Els països de procedència eren diversos, tal com s'assenyala en el gràfic 8.1.27, destacant els sud-americans (Argentina, Bolívia, Brasil, Colòmbia, Cuba i Equador), seguits d'altres com Nigèria, Algèria, Marroc, Portugal, Romania, Senegal i Txexènia. En aquest sentit, el programa esdevenia un espai de suport social per aquelles famílies més mancades de relacions socials.

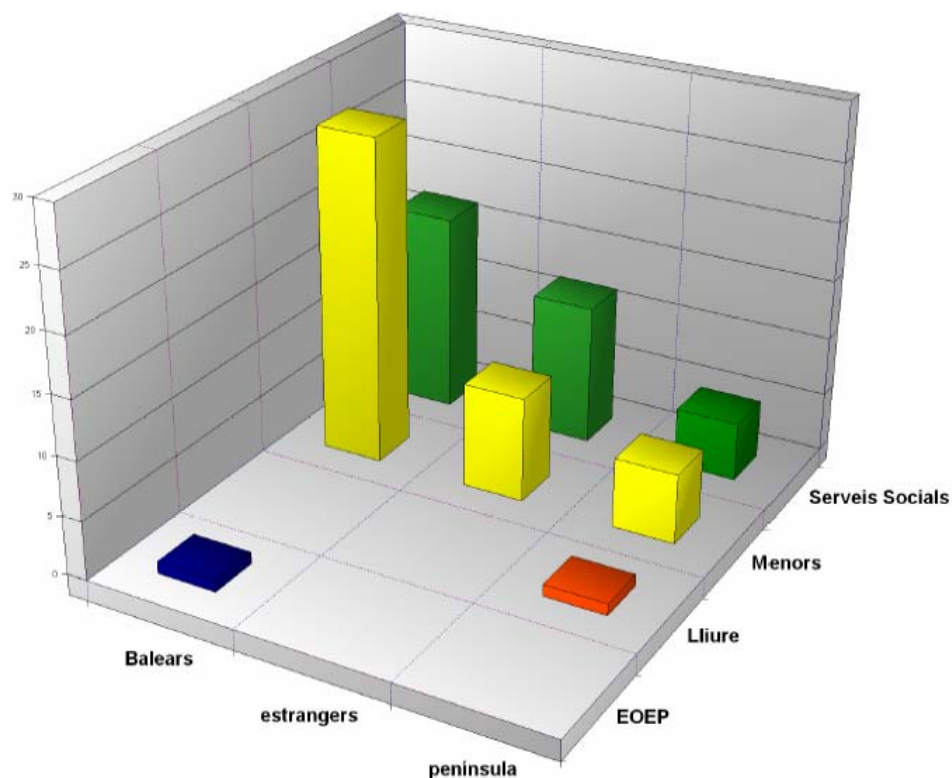
PAÏSOS DE PROCEDÈNCIA PERÍODE 2002-2006

gràfic 8.1.27

(Font: elaboració pròpia)

Observam que, tal i com en mostra el gràfic 8.1.28, eren els serveis socials municipals els que, en el període analitzat, derivaven més famílies procedents d'altres països, que interpretam com que aquestes institucions consideraven el programa com adient per cobrir les necessitats de suport d'aquestes famílies.

PROCEDÈNCIA DE LES FAMÍLIES I SERVEIS PERÍODE 2002-2006

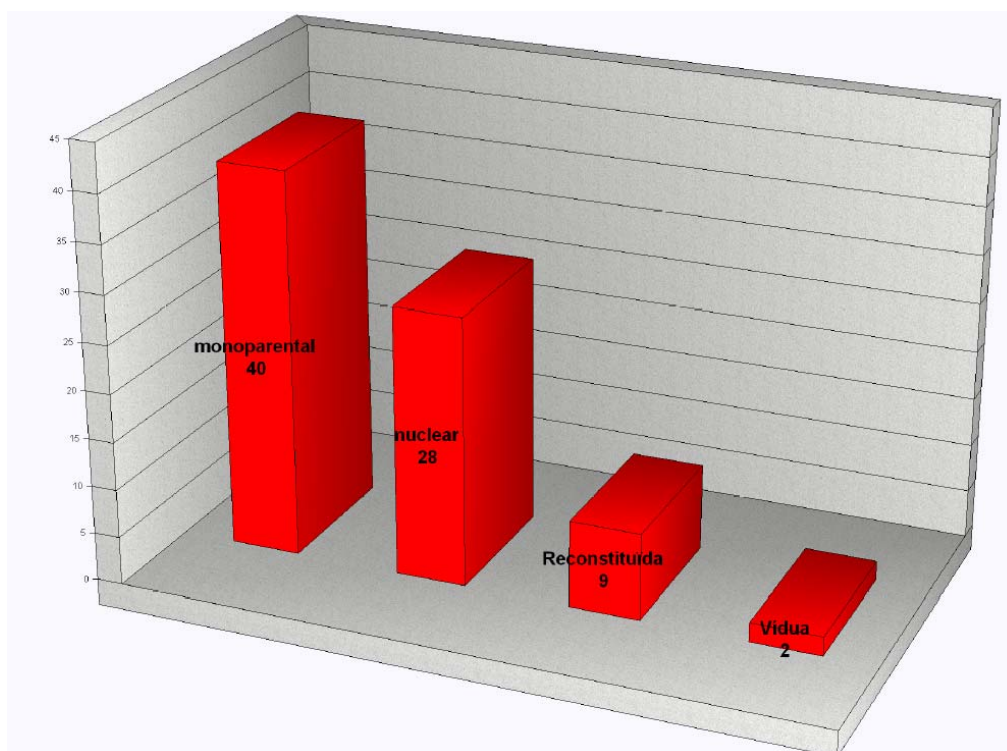
gràfic 8.1.28

(Font: elaboració pròpia)

Consideram que la diversitat de procedències de les famílies suposa un enriquiment al grup, ja que afavoreix l'heterogenenitat. Tanmateix destacaríem algunes dificultats sentides per part dels professionals en relació en aquest aspecte com ara l'esforç que representava adequar-se a l'estil comunicatiu i a les diferències individuals que presenta cada família. Així per exemple, podíem sentir a vegades dificultats per comunicar-nos a través del llenguatge verbal, seria el cas d'algunes mares recentment arribades al nostre país que no entenien l'idioma, però també existien altres dificultats per entendre alguns codis socials producte de les diferències culturals respecte a la criança dels fills.

En relació a la composició de les **estructures familiars**, gràfic 8.1.29, observam que la tipologia més nombrosa han estat les famílies monoparentals (40), en front de les biparentals o nuclears (28), nou famílies reconstituïdes i les mares vídues, que només en participaren dues. Les famílies monoparentals estaven configurades per mares soles, excepte un cas que era el pare el que ell sol s'encarregava de la criança del seu fill.

ESTRUCTURES FAMILIARS PERÍODE 2002-2006

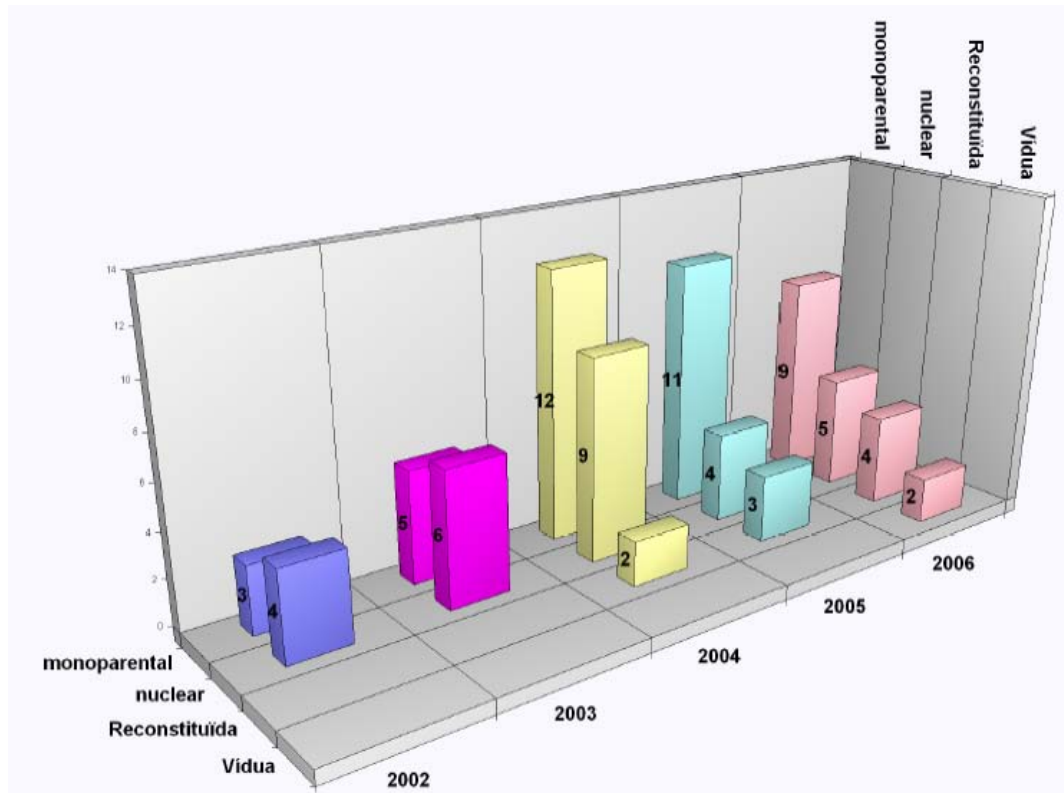
gràfic 8.1.29

(Font: elaboració pròpia)

Cal recordar que aquestes dades estan extretes de les fitxes de derivació, en el moment en què es feia la sol·licitud de participació de les famílies. Òbviament algunes dades, com hem dit, van sofrint modificacions a mesura que passa el temps. Així, és habitual que una família amb una situació de monoparentalitat quan comença a l'Espai Familiar canviï la seva composició passant a convertir-se en família biparental. Al llarg dels anys hem vist que la inestabilitat de parella és una característica bastant comú en les famílies que participaven en el programa, aspecte que en alguns casos podria arribar a incrementar els factors de risc,

sobretot en els infants, que entre les seves necessitats figura l'estabilitat i continuïtat en les relacions interpersonals i, especialment, l'absència de discòrdia en la família, tal com ho expressa Schaffer (1990).

NOMBRE D'ESTRUCTURES FAMILIARS PER CADA ANY

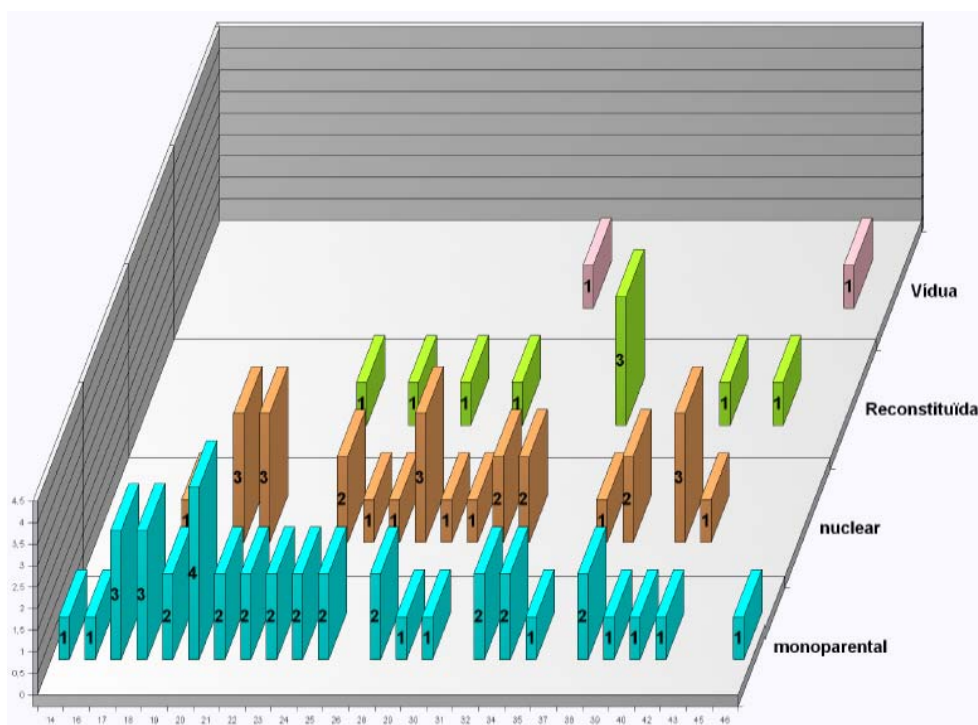
gràfic 8.1.30

(Font: elaboració pròpia)

En relació a la varietat d'estructures familiars que participaren cada any en el programa (gràfic 8.1.30) observam com fins el tercer any, 2004, no s'hi incorporaren les famílies reconstituïdes, repartint-se fins aleshores, de forma més o menys igualitària, la participació de famílies nuclears i monoparentals. En qualsevol cas, al llarg dels anys, excepte els dos primers, hi assistiren sempre més famílies monoparentals. És obvi que aquestes famílies són les que necessiten més suport i xarxa social a causa del gran esforç que suposa afrontar una persona tota sola la criança dels fills. Coincideix, d'altra banda, que la gran majoria de famílies monoparentals tampoc no solen comptar amb l'ajuda de la família extensa.

Cal destacar també la relació que es dona entre el tipus d'estructura familiar i les edats de les mares, gràfic 8. 1. 31, observant que una bona part de les famílies monoparentals se situen en la franja d'edat més jove.⁵

RELACIÓ ESTRUCTURA FAMILIAR- EDAT DE LES MARES.
PERÍODE 2002-2006

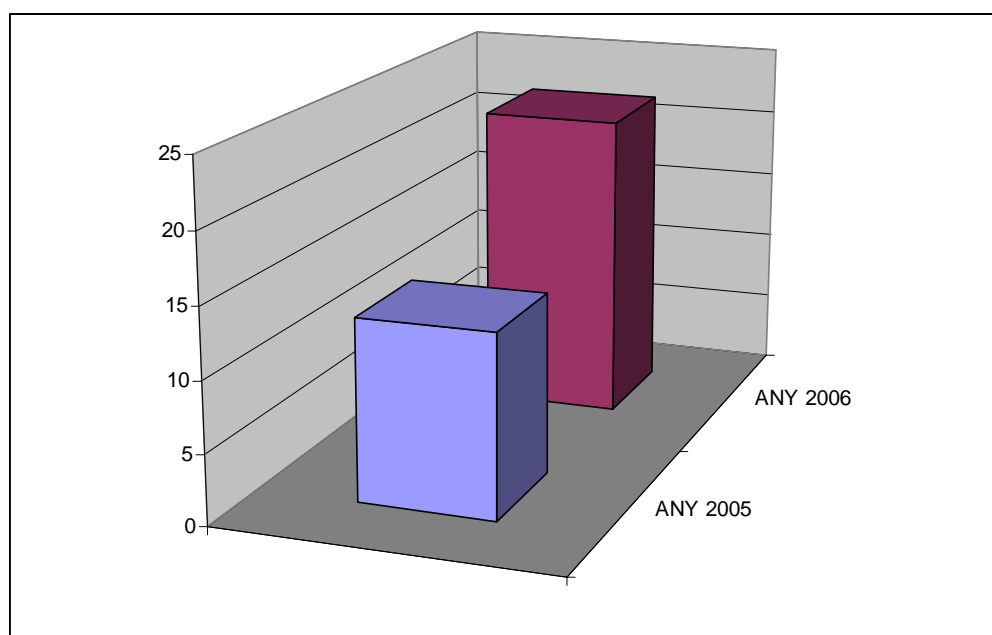

gràfic 8. 1.31

(Font: elaboració pròpia)

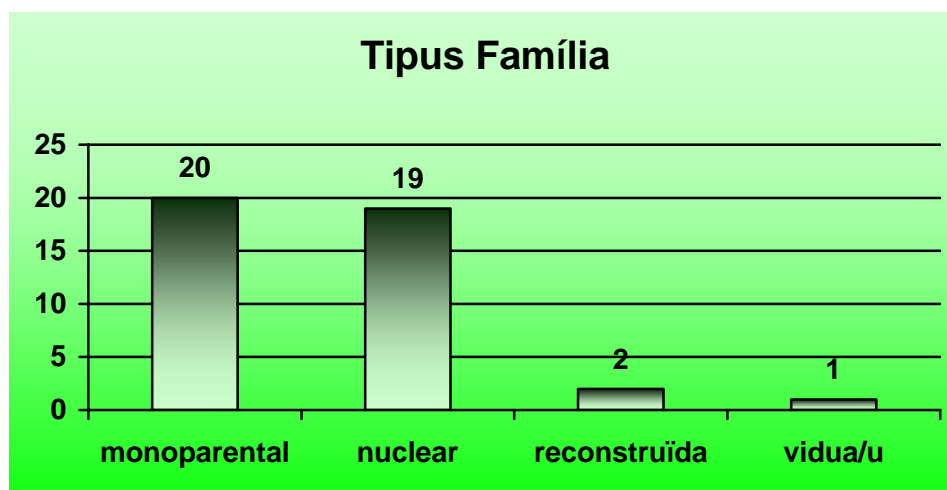
En els dos darrers anys la participació de famílies monoparentals, com es veu en els següents gràfics (8.1.32 i 8.1.33) han anat augmentant, fins a arribar a 20 les famílies d'aquesta tipologia d'estructura que assistiren a l'Espai Familiar durant l'any 2006.

⁵ Notarà el lector que en aquest gràfic el nombre de famílies monoparentals no coincideix amb el total, això és degut a que representa només les edats de les mares i no dels pares i com ja hem mencionat una de les famílies monoparentals estava composta per un pare.

FAMÍLIES MONOPARENTALS ANYS 2005 I 2006

gràfic 8.1.32

(Font: elaboració pròpia)

ESTRUCTURES FAMILIARS ANY 2006

gràfic 8.1.33

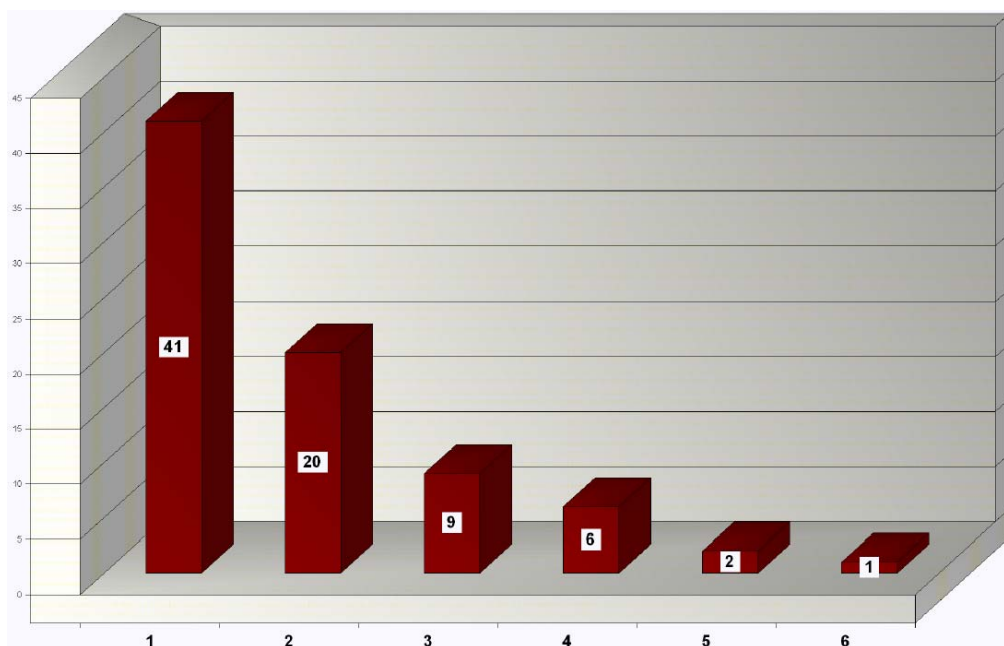
(Font: document XIAIF)

Cal esmentar que algunes de les famílies considerades monoparentals en realitat tal vegada no ho siguin, és a dir, podria ser que algunes d'elles tinguin parella, però la discontinuïtat o les característiques de la relació ens duu, a efectes de recollida de dades, a no considerar-la estable.

El **nombre de fills** que tenen cada una de les famílies és un indicador important, sobretot si apareix juntament amb altres factors com, per exemple, una situació laboral inestable, ja que en aquest cas podrien existir dificultats que requerissin intervencions en la família.

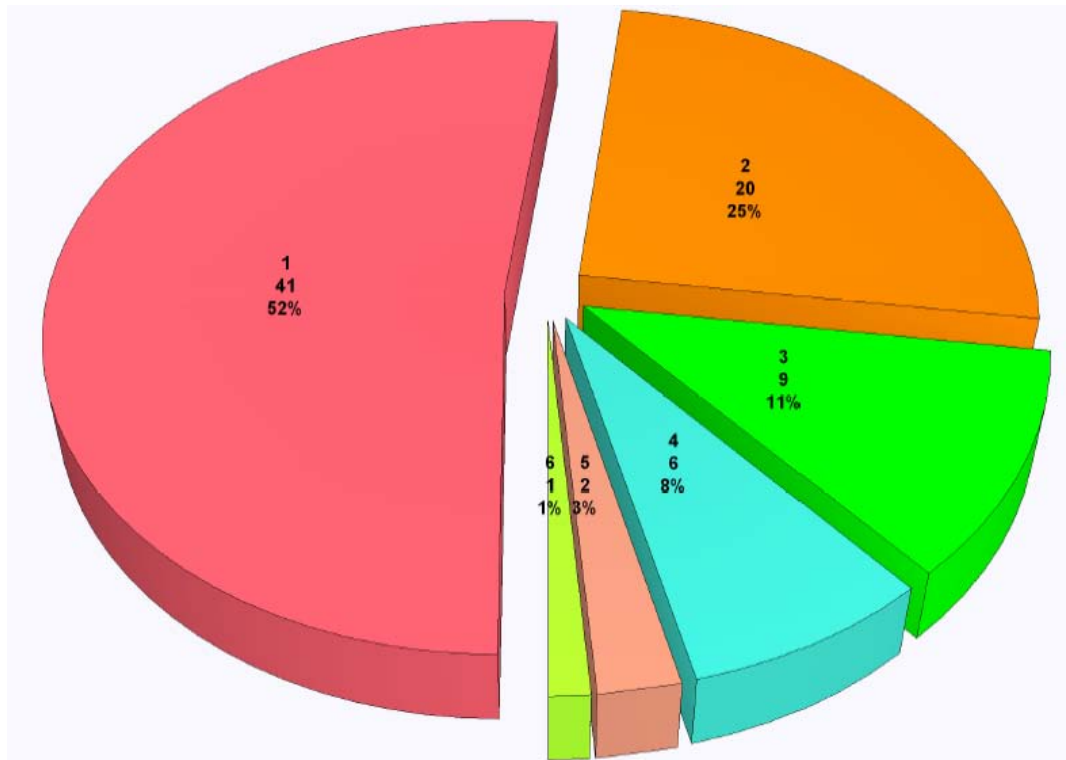
A l'Espai Familiar més de la meitat de les famílies (concretament un 52%) tenen un sol fill, el que implica que aquestes famílies es poden beneficiar del suport i l'acompanyament a la maternitat que suposa el programa, sobretot en el casos en què es detecten indicis de desestructuració familiar. Els gràfics següents (8.1.34 i 8.1.35) mostren les dades numèriques del nombre de fills que tenen les famílies, i s'observa que només 18 famílies són nombroses enfront de les 61 restants que tenen un o dos fills.

NOMBRE DE FILLS PER FAMÍLIA. PERÍODE 2002-2006

gràfic 8.1.34

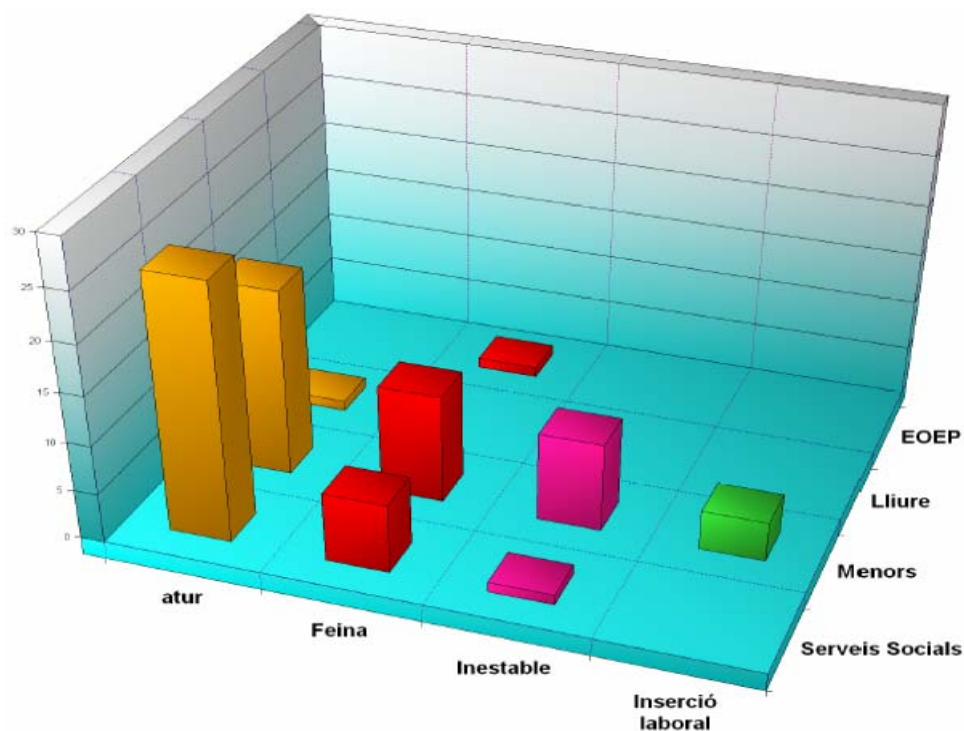
(Font: elaboració pròpia)

PERCENTATGES NOMBRE DE FILLS PER FAMÍLIA. PERÍODE 2002-2006

gràfic 8.1.35

(Font: elaboració pròpia)

Una característica a contemplar és la **situació laboral de les famílies** que assisteixen a l'Espai Familiar, que podríem agrupar en quatre gran blocs: en situació d'atur, amb feina estable, amb feina inestable i en procés d'inserció laboral. Cal esmentar que quan diem que una família es troba en situació d'atur ens referim a què no té una feina reconeguda i remunerada; en aquests casos els serveis socials donen suport a la família per a la recerca de feina, excepte quan els infants són nadons en què habitualment es prefereix, des dels serveis socials, tramitar ajuts econòmics per tal que la mare pugui romandre prop de l'infant i treballar així prioritàriament la relació.

SITUACIO LABORAL PER SERVEIS. PERÍODE 2002-2006

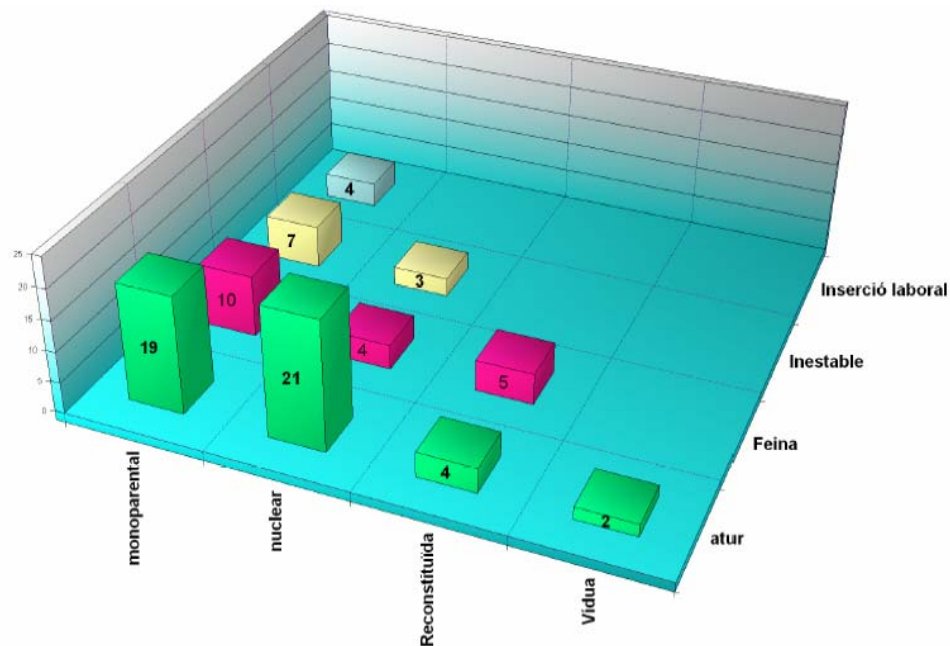
gràfic 8.1.36

(Font: elaboració pròpia)

En el gràfic 8.1.36 s'observa que la majoria de famílies que participen en el programa, ja sigui que vinguin des dels serveis socials com des de Protecció de Menors, tenen dificultats econòmiques derivades de la inestabilitat o la manca de treball. Cal assenyalar que les mares que es troben en un procés d'inserció laboral, i que mantenen en el temps aquesta formació, habitualment són les que estan vinculades als serveis de Protecció de Menors, en les que en el pla de feina s'inclou l'obligatorietat de treballar aquest aspecte. No passa el mateix amb els serveis socials, que s'ajusten a les demandes de les famílies i l'experiència ens ha mostrat que poques d'elles es mantenen des del principi fins al final en els cursos de formació.

Observem també la relació que es dona entre la tipologia familiar i la situació laboral. Les famílies que participen a l'Espai Familiar solen presentar dificultats laborals, en el sentit que la majoria es troben sense feina, aquesta és inestable o estan en un procés d'inserció laboral. En el gràfic 8.1.37 es pot veure com només 19 famílies mantenen una feina estable. Aquesta inestabilitat laboral és més patent en les famílies monoparentals.

ESTRUCTURA FAMILIAR I SITUACIÓ LABORAL. PERÍODE 2002-2006

gràfic 8.1.37

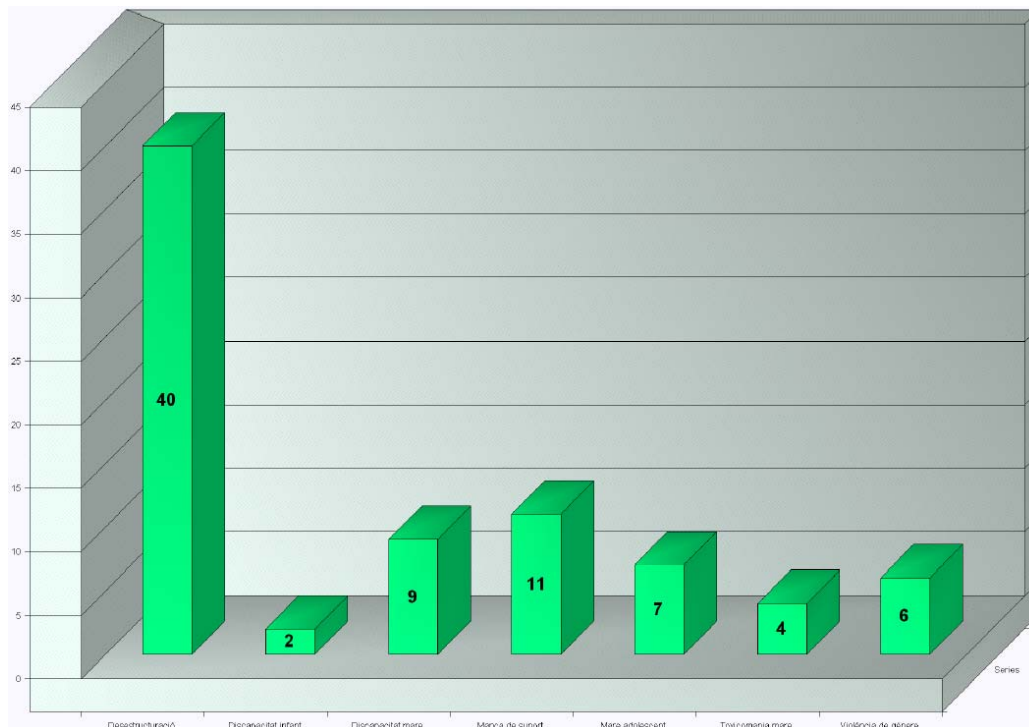
(Font: elaboració pròpia)

Òbviament la inestabilitat o precarietat laboral és un factor que té una enorme incidència en les relacions i la dinàmica familiar ja que la manca de seguretat econòmica es converteix en una font d'estrès que afecta a tot el sistema familiar. Pensam que si no es resol la problemàtica econòmica d'aquestes famílies difícilment podrem abordar l'estabilitat de les relacions amb els fills. En aquest sentit, algunes vegades des dels serveis que intervenim en la xarxa hem considerat prioritària la intervenció de l'orientació laboral d'algunes famílies

abans que el treball de suport a la criança, posposant la seva participació a l'Espai Familiar durant uns mesos fins aconseguir una feina estable.

Vegem a continuació altres característiques de les famílies que han participat en el programa al llarg d'aquests anys. Ens centrarem ara amb el que hem denominat **factors de risc** i que posen en evidència indicadors que es podrien convertir en obstacles a l'hora d'assumir unes adequades capacitats parentals i cobrir, així, les necessitats dels infants. Cal esmentar que ens fixem només en aquells factors de risc considerats com principals, tanmateix les famílies normalment no són portadores d'un sol i aïllat risc, sinó que sovint hi convergeixen diversos factors que augmenten la problemàtica. Una vegada més cal recordar que les dades que aquí es presenten són extrems de les informacions de les característiques contextuais i individuals dels pares que ens relaten des dels serveis que deriven les famílies i, per a cada família hem seleccionat aquell factor de risc considerat més visible.

FACTORS DE RISC DE LES FAMÍLIES. PERÍODE 2002-2006

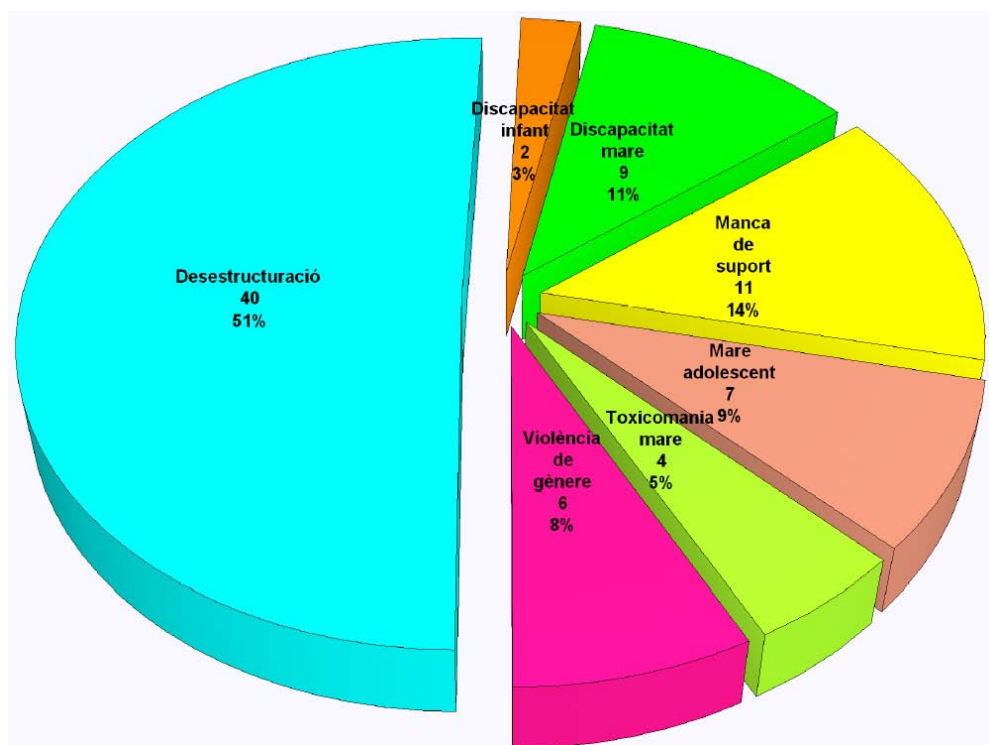

gràfic 8.1.38

(Font: elaboració pròpia)

En primer lloc, destacam que, tal i com expressen els gràfics 8.1.38 i 8.1.39, un nombre elevat de famílies, 40, que representa un 51%, compta entre les seves característiques principals algun tipus de desestructuració familiar, entenent com a tal dificultats varies que no es redueixen únicament a determinades configuracions materials o humanes de les unitats familiars, a la manera d'entendre de Casas (1998), sinó que les dificultats abracen aspectes més amples relacionats amb les normes, els hàbits i els processos de socialització. Consideram la desestructuració com aquella desorganització familiar prou important que afecta al desenvolupament infantil i a les relacions entre els membres del sistema familiar: agressivitat continua, conflictes constants i dificultats per a la seva resolució, conductes disruptives dels fills, dificultats a l'escola, retards en el desenvolupament, etc.

PERCENTATGES DELS FACTORS DE RISC. PERÍODE 2002-2006

gràfic 8.1.39

(Font: elaboració pròpia)

En segon lloc, consideram també un risc per a les famílies les situacions de discapacitat que presenten algun dels seus membres, ja sigui en els pares o en l'infant. Òbviament qualsevol tipologia de discapacitat produeix tensió i estrès i implica a les famílies un procés d'adaptació i acceptació de la situació, aspecte que no és gaire fàcil en el cas que sigui l'infant qui presenti la discapacitat. En aquest sentit, recordem que la franja d'edat d'intervenció a l'Espai Familiar és fins els cinc anys, i sovint quan arriben les famílies l'infant és petit i no s'ha conclòs encara el procés d'adaptació a la situació.

Destacam també que, juntament al 3% d'infants amb alguna discapacitat diagnosticada, un 11% de les mares presentava algun tipus de discapacitat. En aquest darrer cas, les discapacitats eren majoritàriament psíquiques (concretament sis) que oscil·laven entre el 33% i el 68%⁶, i en tres casos les mares presentaven alguna minusvalidesa física per diferents causes (poliomièlitis, ceguera i embòlia cerebral). Òbviament el treball amb aquestes famílies implica un esforç important per als professionals, encara que no és el mateix segons sigui una discapacitat física o psíquica. En el cas de les físiques, l'equip havia de contemplar alguns aspectes que afavorissin la participació de les mares, com ara, permetre que s'asseguessin a una cadira en lloc de enterra, o acompanyar verbalment els moviments de la filla perquè la mare, que era invident, pogués fer-se una idea del que succeïa a la sessió. Amb les mares que presentaven minusvalidesa psíquica les professionals assolien un rol més expert tant per la informació que oferien com per l'actitud, i sovint es feia necessari l'acompanyament constant. Vegem l'exemple d'una observació efectuada a uns pares, que els dos presentaven discapacitat:

“S'observa que durant els moments que no hi ha un educador devora, als pares els resulta complicat desenvolupar un moment lúdic amb la filla”

(Observació habilitats parentals, 4-05-2005)

⁶ Com ja hem mencionat en el capítol 6 els percentatges sobre el grau de discapacitat que aquí apareixen són considerats per l'IBAS (Institut Balear d'Afers Socials) i l'Equip de Valoració i Diagnòstic de la Discapacitat.

Per als casos de famílies amb adults discapacitats consideram que el programa, sempre en coordinació amb altres recursos, podria servir com a prevenció de dificultats futures i d'acompanyament al maternatge.

Com ja hem assenyalat repetides vegades en aquesta tesi, és important el suport social que rep la família. En el gràfic 8.1.39, observam, en tercer lloc, que un 14% de les famílies participants presentaven principalment una manca de suport per diferents circumstàncies (recentment immigrades, desvinculació amb la família d'origen, etc.). En aquest sentit, es podria associar l'aïllament social amb un alt risc pel maltractament infantil, tal i com assenyalen Rodríguez et al. (2006). Algunes investigacions demostren que els pares maltractadors gaudeixen d'una xarxa d'amics més reduïda (Starr, 1982) i tenen menys contacte amb la família d'origen (Zuravin i Greif, 1989), així com solen estar més aïllats de les institucions i els sistemes formals de suport, com assenyalen Gracia i Musitu, (2003).

La violència de gènere és considerada, també, un factor de risc, ja que els infants poden ser testimonis d'unes relacions de parella conflictives o violentes. En general, sembla, tal i com assenyalen Howes i Cicchetti (1993) que les parelles de pares maltractadors són menys càlides, es donen menys suport entre si i es mostren més agressives que els pares que no maltracten els seus fills. Entre les famílies que participaren a l'Espai Familiar en un 8% dels casos es coneixia algun tipus de violència de gènere, el que no sabem és si la resta havia patit alguna vegada agressions per part de la parella.

Les mares adolescents, a causa de la seva inexperiència amb infants juntament amb cert grau de immaduresa, també es podrien considerar com elements que augmenten el risc. En aquest sentit, com hem comentat, durant tot el període un 9% de les mares eren adolescents.

En les famílies que han assistit al programa, un 5% de les mares presentaven toxicomanies. L'experiència amb aquestes famílies ens ha demostrat dificultats per treballar amb elles i resultats poc optimistes, sobretot amb les que fa poc que havien iniciat el procés de desintoxicació. Així, per exemple, de les quatre mares amb dificultats relacionades amb la toxicomania ⁷, posteriorment es va realitzar un seguiment amb els tècnics i es va saber que en tots els casos es va produir una separació entre elles i els seus fills, passant aquests a un acolliment permanent o en adopció. Tanmateix el procés de desenvolupament i les necessitats dels infants en aquestes edats segueixen un ritme més ràpid que el que es pugui dur en procés de desintoxicació.

En qualsevol cas, diferents estudis demostren que és l'acumulació de varis factors de risc els que ofereixen un efecte negatiu en el desenvolupament del menor (Rodríguez et al. 2006). En aquest sentit, consideram que s'haurien d'aplicar criteris objectius i de prudència a l'hora d'assignar factors de risc a les famílies.

La descripció que hem realitzat i les informacions rebudes sobre les característiques familiars mostren que el perfil i la situació de les famílies descrites que participen a l'Espai Familiar és propi de famílies que viuen immerses en contextos vulnerables, la qual cosa augmenta el risc de desenvolupament per als infants.

Anem a veure, a continuació, les **mesures de protecció** aplicades a algunes de les famílies participants en el programa. Aquest tipus de mesures fa referència a la situació d'algunes de les famílies en el moment de començar en el programa, com ara infants en acolliment temporal, acolliment amb família extensa, o família que viu a un centre residencial. Com és de suposar, la gran majoria de famílies amb mesures de protecció als infants provenen de

⁷ Encara que no sigui l'objecte d'aquest treball fer el seguiment de les famílies una vegada han deixat d'acudir al programa, en el cas d'aquestes famílies les professionals varem seguir l'evolució dels casos.

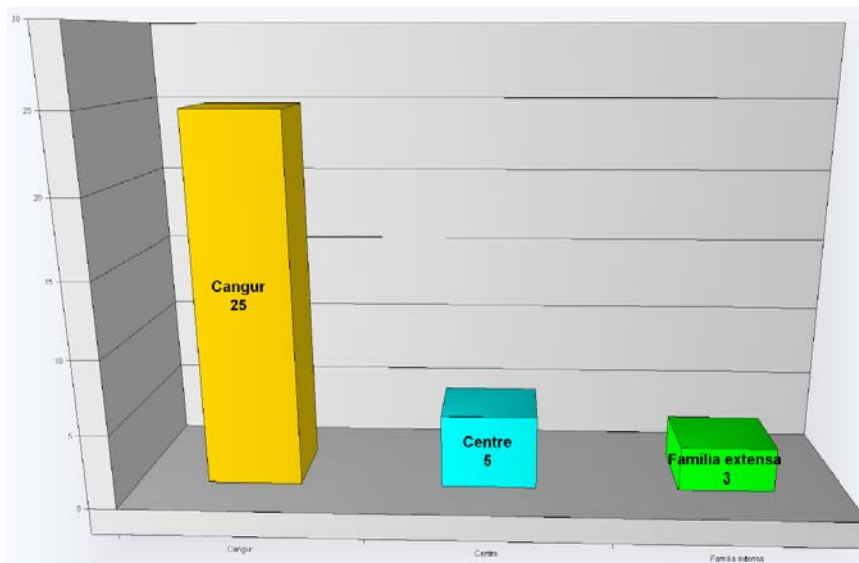
Protecció de Menors, excepte una d'elles que estava en un centre d'acolliment, a causa que la mare havia sofert violència de gènere.

La llei orgànica 1/1996 de protecció jurídica del menor d'àmbit estatal estableix una gradació de mesures a aplicar per part de les institucions competents segons siguin les circumstàncies i les previsions de desprotecció per a l'infant. Així, tal com descriuen Amorós i Palacios (2004) es diferencia segons s'hagi detectat una situació de risc o una situació de maltractament. En el primer cas la mesura a aplicar estaria relacionada amb els programes de preservació familiar amb intervencions per tal de modificar la situació de risc i realitzar un seguiment de la situació. En el segon cas davant una situació de maltractament se separa l'infant de la seva família, que pot ser una separació amb vistes a una posterior reunificació (acolliment simple), o una separació sense previsió de reunificació (acolliment permanent o adopció).

En el transcurs del programa es van incorporant cada vegada més famílies que disposen d'alguna mesura de protecció des dels serveis de Protecció de Menors.⁸ Entre les diverses categories podem observar famílies els infants de les quals es troben en un procés d'acolliment simple o temporal amb el que s'anomena una família cangur⁹, altres que es troben en acolliment amb família extensa i unes altres en què, tot i no sempre haver aplicat una mesura de protecció per a l'infant, les mares i fills, per diverses causes, viuen a centres d'acollida.

⁸ En el següent apartat descriurem, a partir de les dades numèriques, l'increment de famílies que provenen d'aquesta institució.

⁹ S'anomenen *famílies cangur* a aquelles que participen d'un programa establert a la nostra Comunitat Autònoma des de l'any 2001. El programa "Famílies Cangur", segueix un model implementat a diverses comunitats de l'estat espanyol, i es dedica a formalitzar acolliments d'urgència-diagnòstic com una alternativa als acolliments residencials. Les finalitats d'aquests acolliments, tal com assenyalen Amorós et al. (2003), estan relacionades en facilitar una atenció immediata als infants en situació de desemparament, i proporcionar un temps d'espera mentre es fa una valoració i avaluació del cas. Els infants que participen en aquesta tipologia d'acolliment són infants entre 0 i 6 anys que estan fins a un màxim de 9 mesos amb les famílies que els acullen.

FAMÍLIES AMB MESURES DE PROTECCIÓ. PERÍODE 2002-2006

gràfic 8.1.40

(Font: elaboració pròpia)

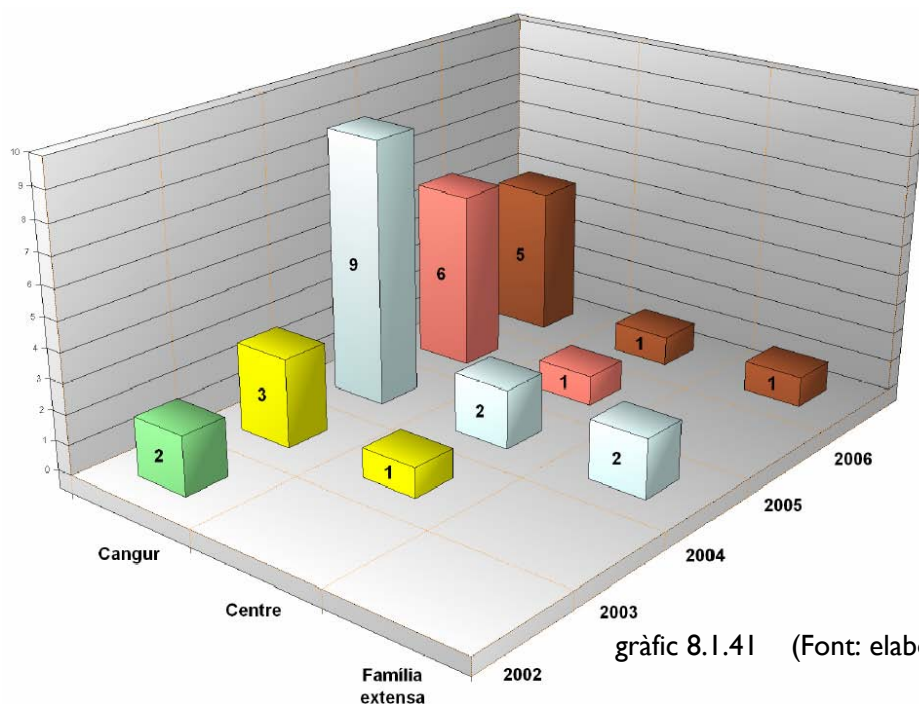
Del total de famílies participants observem en el gràfic 8.1.40 que 25 famílies no conviuen amb els fills en el moment d'iniciar la participació en el programa, aquests estaven temporalment en famílies cangur i la família es trobava en un procés de valoració, pendent, per tant, que es produeixi una reunificació familiar. No obstant això, en tots els casos no sempre s'acaba produint aquesta reunificació per diverses causes (incompliment del pla de feina, esdeveniments greus que afecten la competència familiar,...) i al final es podria arribar a realitzar una separació definitiva. Cal esmentar que algunes de les famílies els fills de les quals estan en el programa de famílies cangurs se'ls ofereix l'oportunitat de tenir la visita setmanal a l'Espai Familiar i les informacions que des del programa es donen als tècnics serveixen per fer el seguiment i complementar el seu diagnòstic sobre les habilitats parentals.

Observem, també en el mateix gràfic, que diverses famílies que han passat pel programa es trobaven vivint en centres d'acolliment, en aquests hi viuen conjuntament la mare i el fill. Aquestes cinc famílies es distribueixen en dues modalitat de centres: una que representa

una protecció per a la dona després d'haver sofert violència de gènere (era el cas d'una sola família), i l'altra correspon a un centre per a mares adolescents.

Destacam del gràfic 8.1.40 les tres famílies que tenien els infants en acolliment en família extensa i que corresponen al darrer any que aquí analitzam. Durant l'any 2006 es va incorporar la derivació de famílies per part d'un programa anomenat Famílies Niu¹⁰ que acull a infants de la pròpia família i que, tot i dependent dels serveis de Protecció de Menors, treballen la relació de l'infant amb la família d'origen o l'adaptació de l'infant amb la família acollidora. És una modalitat d'acolliment que, des de l'any 1997, s'ha anat estenent a tot el territori de l'estat espanyol seguint models d'altres països europeus, tal i com ens mostra la recerca de Monserrat (2006)¹¹.

MESURES DE PROTECCIÓ PER ANYS DE PARTICIPACIÓ

gràfic 8.1.41 (Font: elaboració pròpia)

¹⁰ Aquest és un programa d'acolliment familiar permanent en família extensa en el qual la temporalitat és indefinida, el retorn amb la família biològica no està programat ni definit. Els infants que estan en aquesta situació mantenen relació amb els seus pares, tot i que conviuen en un context familiar conegut per ells i considerat més adient per a les seves necessitats i desenvolupament.

¹¹ Monserrat, C. (2006) *Benestar i acolliment d'infants en família extensa: percepcions, avaluacions i aspiracions dels principals agents implicats*.

Veiem amb més detall els anys de participació de les famílies i les mesures aplicades en el gràfic 8.1.41. Observam, així, que durant el primer any eren poques les famílies biològiques que tenien els infants temporalment en famílies cangur (només dues) i cap en família extensa o vivint a centres. A mesura que s'incrementa la participació de famílies enviades pels serveis de Protecció de Menors, són més les famílies els infants de les quals viuen amb famílies alienes temporalment (famílies cangur), destacant durant l'any 2004 que varen coincidir fins a nou famílies amb aquesta mesura.

8.2. Els agents socials: evolució i consolidació de les relacions

Ja hem assenyalat, en els capítols 5 i 6, com la relació del programa amb les institucions ha estat una constant i ha seguit una evolució durant tots aquests anys. Recordem que, en principi, les relacions es varen iniciar a partir de la coneixença personal amb professionals que treballaven a les diferents institucions.¹² Però a mesura que passaven els anys, l'Espai Familiar anava prenent forma i les relacions s'anaven consolidant i tornant-se cada vegada més estables.

Podríem dir que els primers contactes amb institucions, o millor dit amb representants d'institucions, eren més bé informals, no tant per la qualitat del contacte sinó per la vinculació que suposava. No existia, en el primer any, cap mena de relació contractual sinó que ens trobàvem en una situació purament voluntària de dur endavant el programa. Com és de suposar, per tant, els professionals que començàrem a treballar aquell primer any ho fèrem de forma altruista i totalment conscients que assumíem un risc ja que ningú ens garantia la possibilitat de continuïtat del programa.

¹² Ens referim especialment a professionals del Servei d'Infància i Família, del centre de Salut Camp Redó i del centre de Serveis Socials Nord.

Al llarg d'aquests anys, l'Espai Familiar ha mantingut relacions amb diverses entitats que, tot i que no totes han derivat famílies per assistir al programa¹³, han contribuït de forma important al desenvolupament del programa ja sigui a través d'oferir col·laboració de recursos econòmics o humans, com és el cas de la UIB, que després comentarem. És així, doncs, que assistim a una trajectòria de relacions amb entitats amb dues modalitats diferenciades: d'una banda, aquelles amb les que finalment es va signar formalment un conveni de col·laboració¹⁴, i d'altra banda, les institucions que durant aquests anys han anat donant suport econòmic al programa¹⁵. Unes i altres han permès la continuïtat i consolidació del programa fent possible, així, que l'Espai Familiar, fins aleshores, sigui un servei públic i totalment gratuït per a les famílies que participen.

Un aspecte que cal destacar és la divulgació que des de l'associació XIAIF s'ha fet a diferents institucions per tal de presentar i donar a conèixer l'Espai Familiar. En aquest sentit, en el transcurs del programa han estat nombroses les reunions de presentacions que s'han dut a terme, i que han servit per donar difusió del programa i, evidentment, en els casos que pertocava s'ha implicat els tècnics en la detecció i derivació de famílies per a poder participar. Cal esmentar que, en aquestes sessions de presentació l'acceptació per part dels tècnics ha estat positiva i encoratjadora per a l'equip del programa.

El gràfic 8.2.1 representa el nombre de **sessions de presentació** del programa que s'han fet, així com les entitats a qui s'ha presentat, durant el període 2002-2006. Observarà el lector que hi ha entitats a les que s'ha presentat el programa més d'una vegada, és el cas del

¹³ La derivació de famílies a participar al programa ha estat principalment dels serveis socials municipals i del servei de Protecció de Menors, tal com descriurem en aquest apartat.

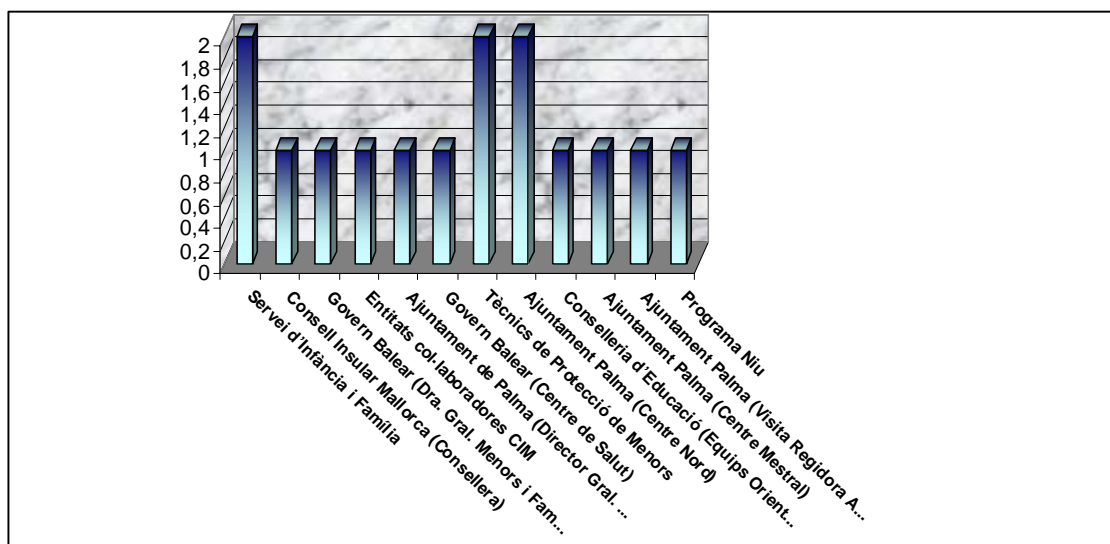
¹⁴ Seria el cas, per exemple, del Consell Insular de Mallorca, a través de S'Institut (conveni 2006-2008) i la Regidoria d'Acció Social de l'Ajuntament de Palma (conveni de revisió anual).

¹⁵ En el període 2002-2006, l'associació XIAIF ha rebut el suport econòmic de dues fundacions d'àmbit privat i del Govern Balear per al desenvolupament del programa.

Servei d'Infància i Família, els tècnics de Protecció de Menors i l'Ajuntament de Palma (Centre Nord)¹⁶.

NOMBRE DE SESSIONS DE PRESENTACIÓ DEL PROGRAMA.

PERÍODE 2002-2006

gràfic 8.2.1

(Font: elaboració pròpia)

Consideram necessària l'organització de reunions de presentació periòdicament, cada cert temps, ja que la participació de les famílies depèn de la derivació dels tècnics. També s'ha de tenir en compte que a les diverses institucions contínuament es van incorporant nous tècnics, a més a més, parlar amb els tècnics de l'Espai Familiar suposa un recordatori i resituació del programa, com ho expressa el cap de menors:

“... és necessari cada cert temps tornar a resituar els professionals en la realitat, en la dimensió del programa...”

(Entrevista ETG)

¹⁶ En aquesta darrera institució a les dues presentacions que s'han fet hi acudiren tècnics de diferents centres municipals.

Observam una relació directa entre les presentacions del programa als tècnics i el nombre de famílies que participen a l'Espai Familiar, és així que com més parlem del programa amb els tècnics més famílies deriven, com si a través de la difusió ens estem fent més present per a ells. També l'increment de tècnics que s'hi impliquen està en relació a les presentacions que es fan.

A les presentacions habitualment es presenta un enregistrament en vídeo i els objectius generals del programa, encara que el contingut de les reunions es va adaptant a la institució i a les demandes. En el vídeo es mostra com es desenvolupa una sessió de l'Espai Familiar, els diferents moments que la componen, també s'inclouen els objectius concrets i les estratègies d'intervenció dels professionals per treballar les capacitats parentals. Ocasionalment es poden presentar les dades de participació del darrer any o el perfil de les famílies o el treball concret que s'ha fet amb alguna família.

A continuació reflectirem, en primer lloc, les dades relacionades amb la vinculació del programa amb institucions, ja siguin aquelles que intervenen en un nivell d'atenció primària, en la prevenció, o les que tenen el seu focus d'intervenció a l'àmbit terciari, com és el cas dels serveis de protecció a la infància. Per acabar l'apartat descriurem la relació que el programa ha mantingut amb la Universitat de les Illes Balears des de la perspectiva de la recerca i la divulgació de coneixements.

8.2.1 De l'atenció primària a la col·laboració amb l'atenció terciària

Veurem en aquest apartat com el programa ha anat mantenint i consolidant la relació amb aquelles institucions que tenen el focus d'intervenció a àmbits diversos, des de l'atenció primària, a la secundària i terciària.

Ens sembla necessari prèviament descriure, de forma breu, la diferència entre aquests àmbits d'atenció, i per això ens servirem de les revisions que Fernández-Ríos (1994) va realitzar sobre la classificació, elaborada en el seu moment per Caplan (1964) de prevenció primària, secundària i terciària.

Des l'atenció primària es treballa per a la prevenció de situacions de risc i l'objectiu és disminuir la incidència d'una malaltia o disfunció. Les característiques bàsiques de la prevenció primària, segons Fernández-Ríos (1994) serien entre d'altres: enfocament comunitari, interdisciplinarietat, utilització de tècniques educatives i socials, i promoció de contextos socials adequats. Diríem que són intervencions pròpies dels serveis socials en les s'apliquen mesures de tipus general que operen abans de l'aparició de la dificultat. Per tant, la intervenció primària té per objectiu la promoció del benestar i l'atenció a la vulnerabilitat.

La prevenció o atenció secundària focalitza els seus esforços en la detecció precoç i la identificació de factors de risc. La finalitat principal és, doncs, reduir els efectes de les dificultats.

Per la seva part, des de l'atenció terciària es fan intervencions que apareixen una vegada que s'han detectat les dificultats. És així que adquireix sentit el procés de seguiment de les intervencions.

El serveis socials, relacionats amb el nostre programa, treballen des de l'atenció primària, oferint una atenció globalitzada i polivalent, detecten i preveuen des de la base.

El serveis de Protecció de Menors, són serveis especialitzats, i constitueixen el nivell d'atenció específica dirigida al diagnòstic i tractament dels maltractaments infantils. El tractament de la competència parental seria propi d'una atenció secundària, que en el cas

de la nostra comunitat és treballat des del SIF, com ja hem assenyalat en el capítol 6, i consisteix en l'aplicació d'intervencions terapèutiques destinades a tractar dificultats en el moment que apareixen.

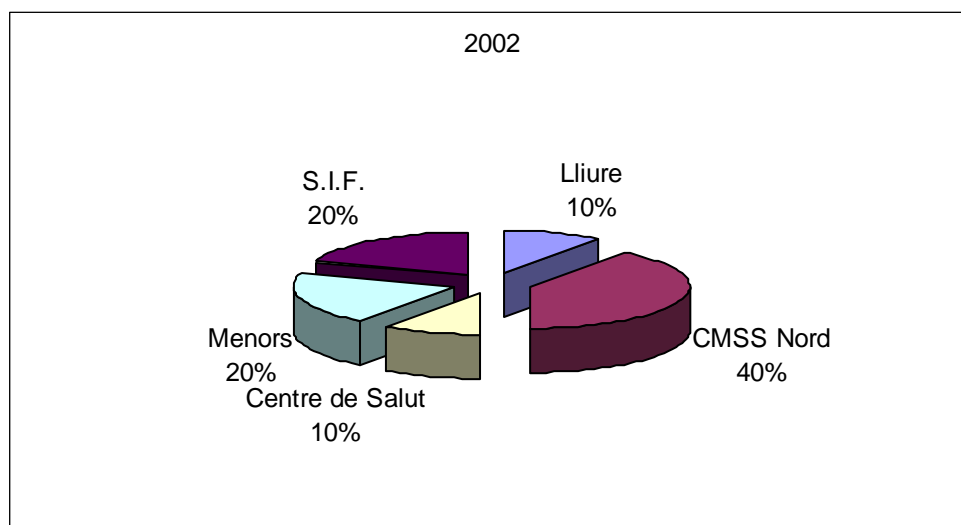
Vegem a continuació les dades que indiquen la **derivació de famílies** per part dels tècnics de Protecció de Menors i dels Serveis Socials municipals.

Analitzant les memòries del programa¹⁷ observam com les dades presentades expliquen la diversificació de serveis que s'anaven implicant cada any. Reproduïm a continuació els gràfics de cada any en què es reflecteix la incorporació dels serveis ¹⁸.

En el gràfic 8.2.2 es mostra el desglossament de famílies derivades pels serveis durant l'any 2002. En aquell moment a les memòries que elaborava l'associació es diferenciava entre la derivació de Menors i el SIF, que agrupaven un 40% de les famílies que hi participaven. Es veurà després com, a partir de l'any 2005, es va unificar la recollida de dades dels dos serveis ja que pertanyien a la mateixa institució.

¹⁷ Vegeu annexos 2.2. i 2.3

¹⁸ Cal recordar que l'associació en un afany de millorar la planificació i documentació del servei ha anat modificant el sistema de recollida de dades i, sobretot, la manera de representar-les. És per això que el lector podrà observar diferents formes de representar gràficament la participació dels serveis, relacionada amb la quantitat de famílies que derivaren.

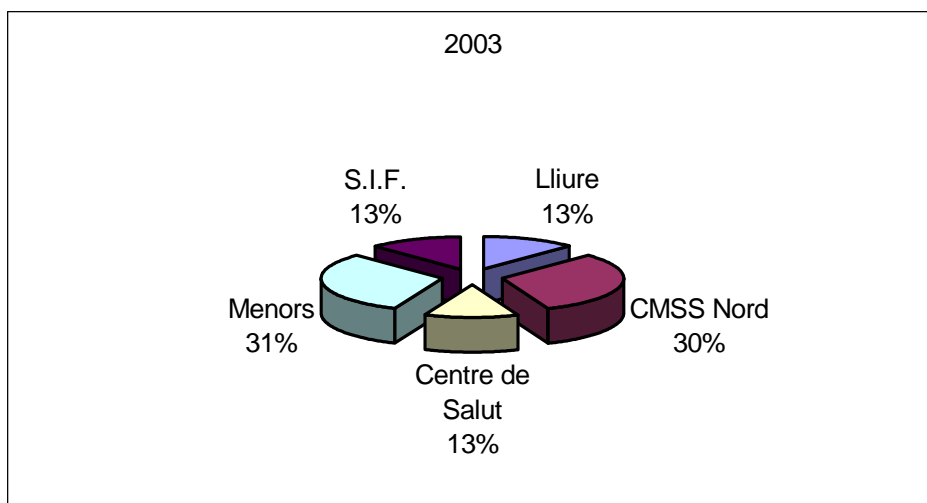
SERVEIS DE DERIVACIÓ DE FAMÍLIES. ANY 2002

gràfic 8.2.2

(Font: document XIAIF, annex 2.2)

Observam en el mateix gràfic com apareix reflectit el Centre Municipal de Serveis Socials (CMSS) Nord, amb un 40% de participació. Cal dir que en aquell any només es tenia relació amb els serveis socials municipals d'aquest centre. El gràfic 8.2.2 també contempla la derivació d'alguns casos que es varen fer des del centre de salut de la barriada, aspecte que més tard es va deixar de contemplar i les famílies derivades per aquest servei es varen incloure en els serveis socials ja que eren usuàries dels mateixos serveis (serveis sanitaris i serveis socials).

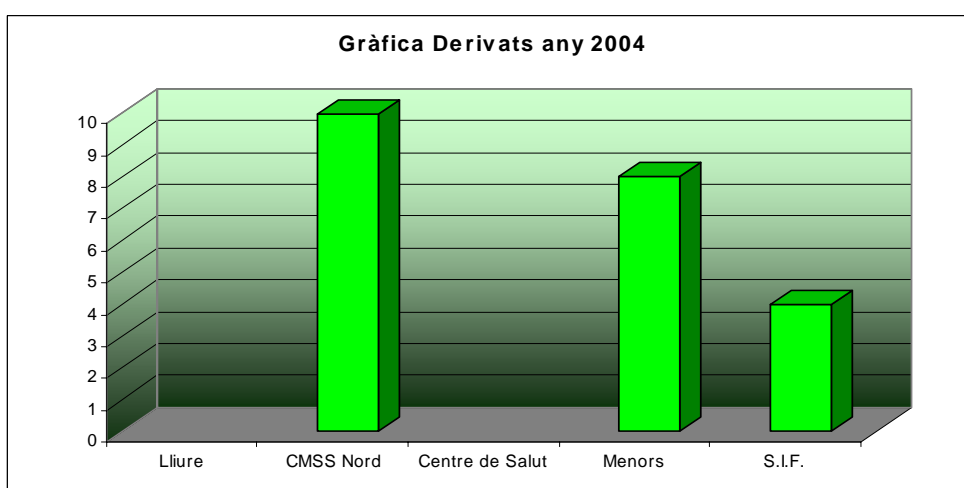
Seguint en l'evolució a l'any següent, el 2003, observam en el gràfic 8.2.3 la variació que es va produir, varen augmentar les derivacions de Menors. En aquest cas, l'increment es va produir després d'haver realitzat una reunió de presentació del programa als tècnics de Menors, que com apuntàvem, solia provocar a una major demanda de participació de famílies.

SERVEIS DE DERIVACIÓ DE FAMÍLIES. ANY 2003

gràfic 8.2.3

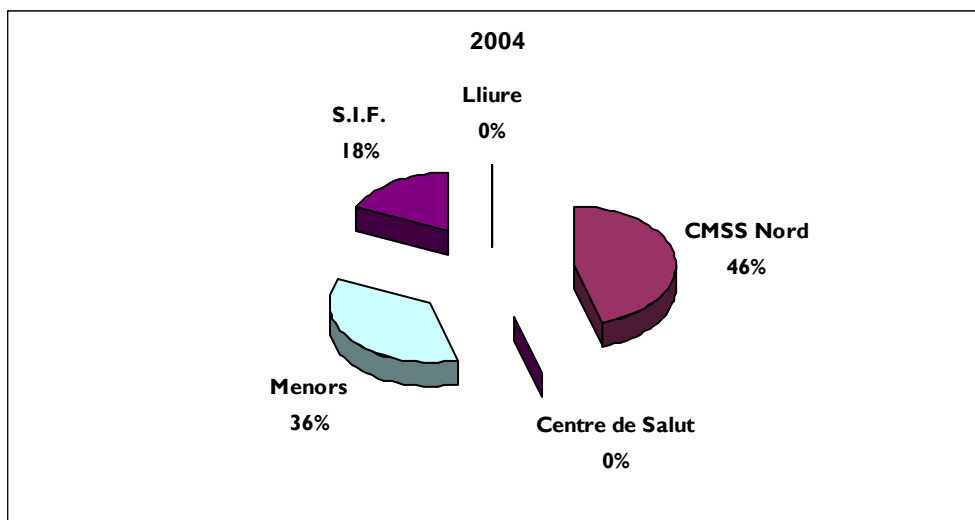
(Font: document XIAIF)

Durant l'any 2004, el gràfic 8.2.4 ens mostra que els serveis socials derivaren a nou famílies, que representaven un 13% del total (gràfic 8.2.5), mentre que les restants famílies eren derivades per Menors (set) i el Servei d'Infància i Família (quatre)

NOMBRE DE FAMÍLIES DERIVADES PER ELS SERVEIS. ANY 2004

gràfic 8.2.4

(Font: document, XIAF)

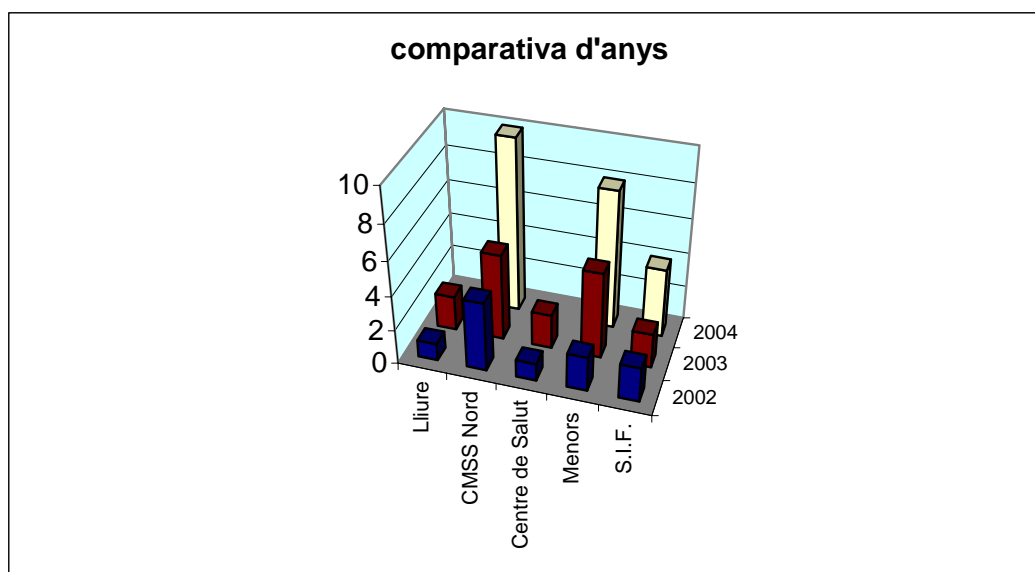
PERCENTATGES DE FAMÍLIES DERIVADES PER ELS SERVEIS. ANY 2004

gràfic 8.2.5

(Font: elaboració pròpia)

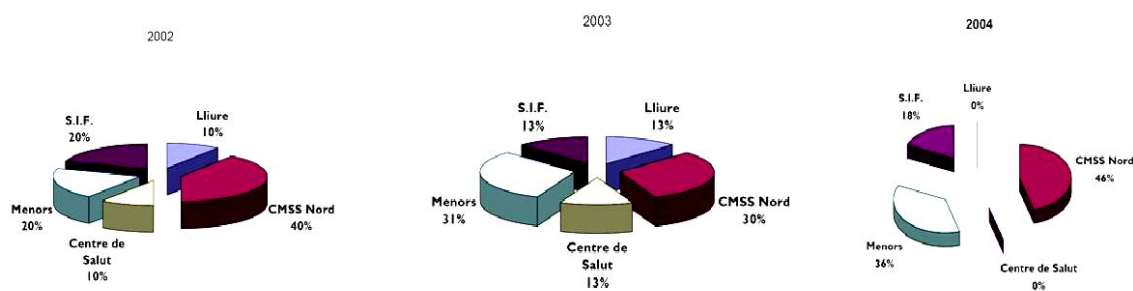
Observam com, a partir d'aquell any, des del centre de salut deixaren de derivar famílies ja que vehiculitzaven la derivació a través del serveis socials de la zona.

Tal com es recull a la memòria de l'any 2004 podem veure un gràfic comparatiu (8.2.6) entre els serveis que, durant els tres primers anys, derivaven famílies on es pot veure l'augment de famílies que cadascun d'ells havien derivat. Així, observam que des dels serveis socials passaren de 4 a 10 famílies (del 2002 al 2004), des de Menors de 2 a 8 famílies, i des del SIF de les 2 famílies que havien derivat l'any 2002 passaren a derivar-ne 4 durant el 2004. Les mateixes dades es mostren representades en percentatges al gràfic 8.2.7. Consideram que l'increment de famílies participants possiblement podia evidenciar també per part dels tècnics la confiança que oferien al programa.

SERVEIS DE DERIVACIÓ DE FAMÍLIES. ANYS 2002, 2003 I 2004

gràfic 8.2.6

(Font: document, XIAIF)

PERCENTATGES DE FAMÍLIES- SERVEIS. ANY 2002, 2003 i 2004

gràfic 8.2.7

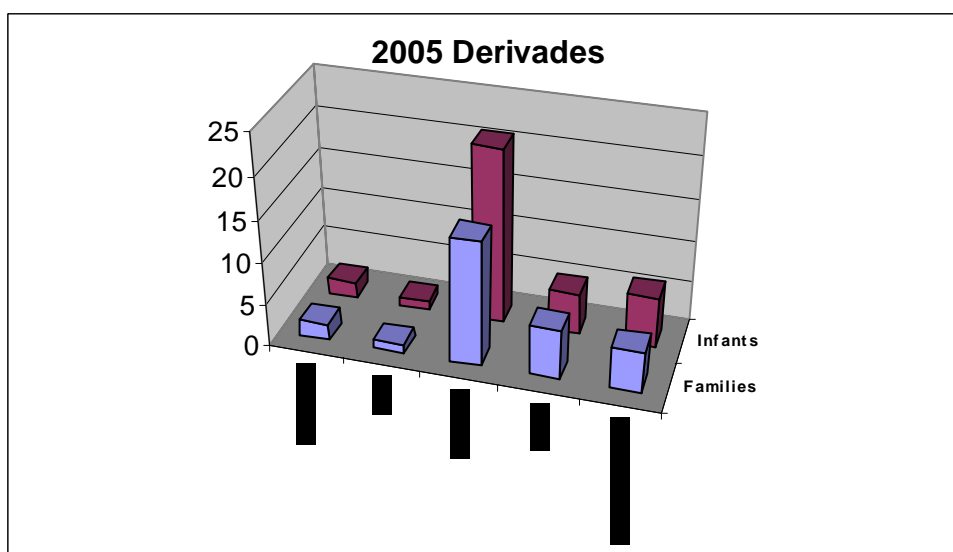
(Font: elaboració pròpia)

Any rere any creixia el nombre de famílies que participaven en el programa, així durant l'any 2005 hi participaren un total de 29, l'any anterior havien assistit 22 famílies. Cal

recordar que en aquest curs es va diversificar el grup i es va passar a fer dos grups de famílies.

Així, observam en els gràfics 8.2.8 i 8.2.9, recollits de les memòries anuals, com des de Menors derivaren a 15 famílies, un 52%, i des dels serveis socials a 13 que representaven el 45% de totes les participants.

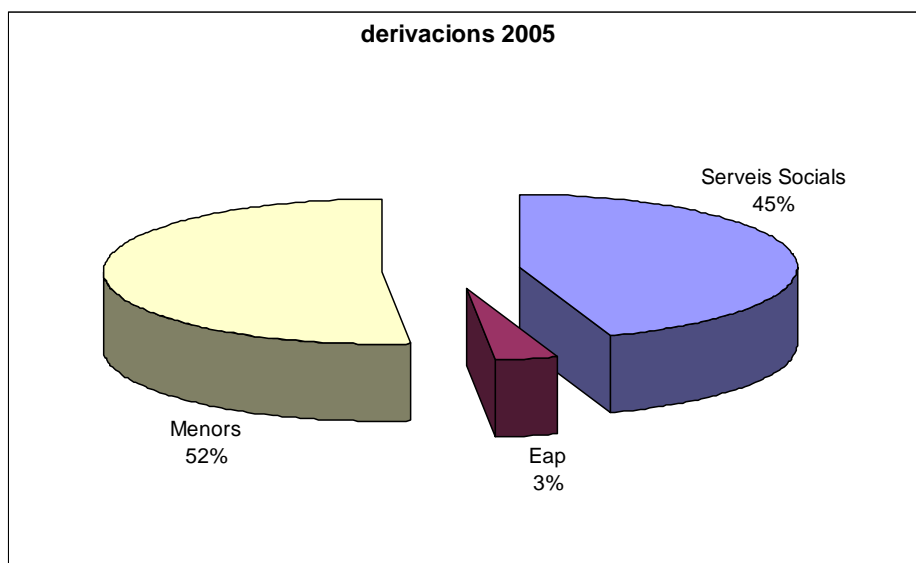
NOMBRE DE FAMÍLIES DERIVADES PER ELS SERVEIS. ANY 2005

gràfic 8.2.8

(Font: document XIAIF)

PERCENTATGES DE FAMÍLIES DERIVADES PER ELS SERVEIS. ANY 2005

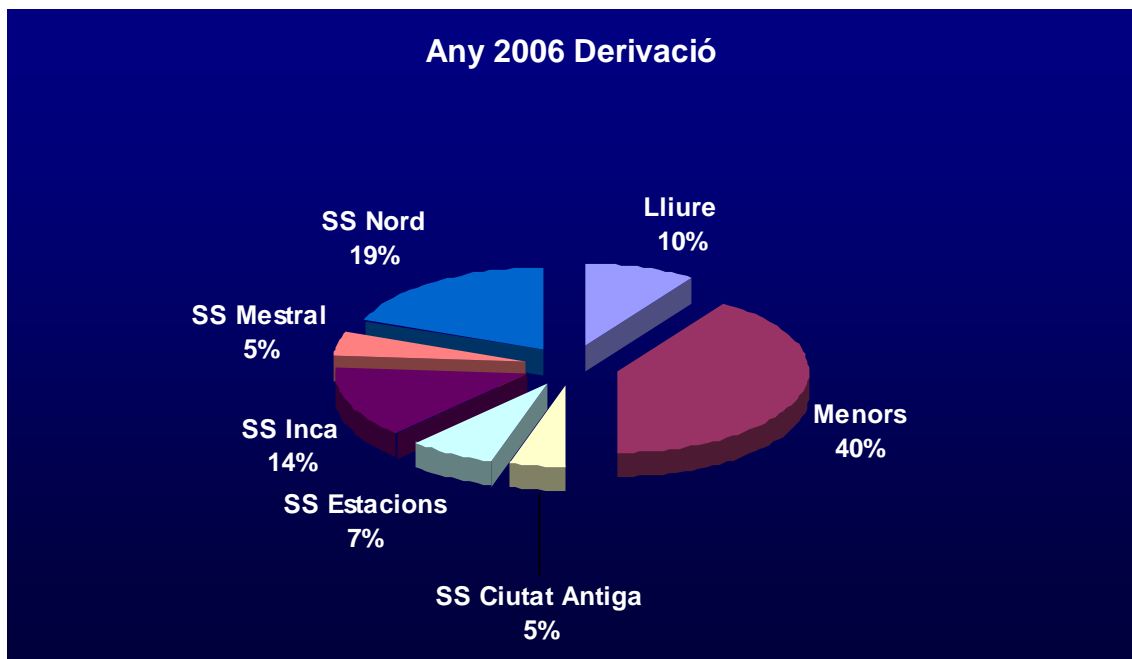
gràfic 8.2.9

(Font: document XIAIF)

En el gràfic 8.2.8 també es pot veure com es començaven a incorporar famílies d'altres centres de serveis socials (Ciutat Antiga i Ses Estacions) derivant entre tots dos set famílies.

Durant l'any 2006 (gràfic 8.2.10) es va incrementar la demanda de famílies dels centres de serveis socials, i es diversificaren les places a famílies usuàries dels centres de serveis socials Mestral, Ses Estacions, Ciutat Antiga i es continuà amb Nord.

PERCENTATGES DE FAMÍLIES DERIVADES PER ELS SERVEIS. ANY 2006

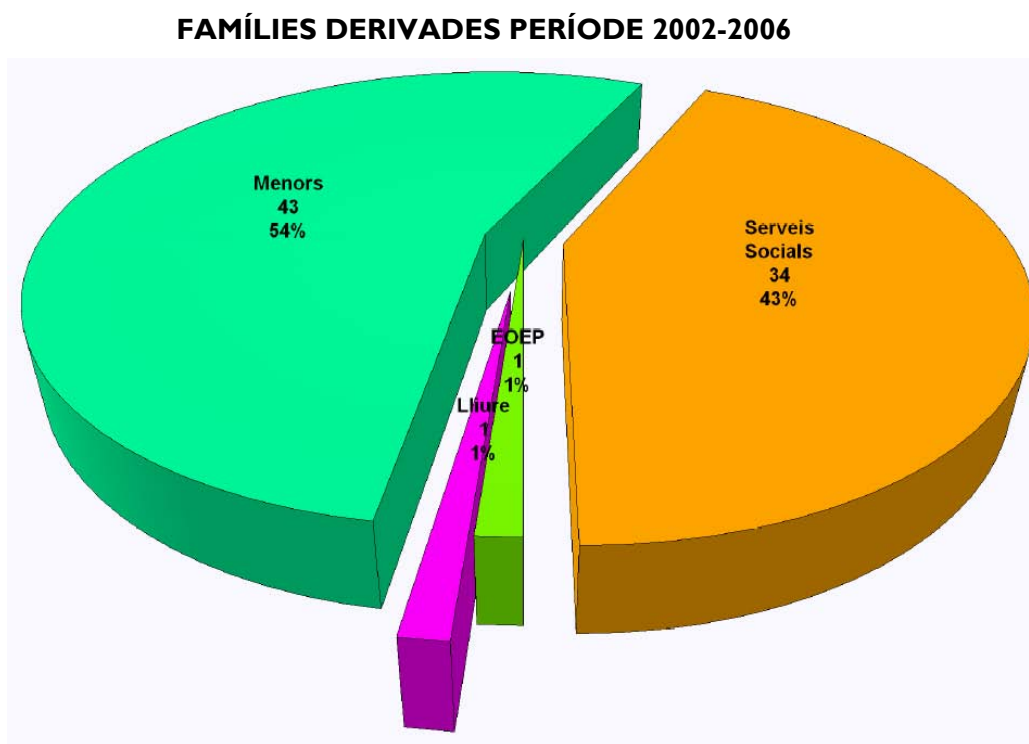

gràfic 8.2.10

(Font: document XIAIF, annex 2.3)

Recordem que durant aquest any, les relacions amb Menors també s'amplien a través de l'establiment d'un conveni i s'obre una extensió del programa en un altre espai, a Inca, oferint la possibilitat que des dels serveis socials d'aquesta població puguin enviar famílies com així va ser (un 14%).

Com hem vist fins ara, durant el període 2002-2006 les institucions que derivaren famílies foren principalment els serveis de Protecció de Menors i els serveis socials municipals, tal i com es reflecteix al gràfic 8.2.11. Pel que fa a la primera institució aquesta va remetre un total de 43 famílies, que representava un 54% del total i la segona a 34, un 43%. Comptàrem, també amb una família que va sol·licitar directament la participació i una altra que va ser derivada per l'Equip d'Orientació de la conselleria d'Educació que coneixia l'existència del nostre programa.

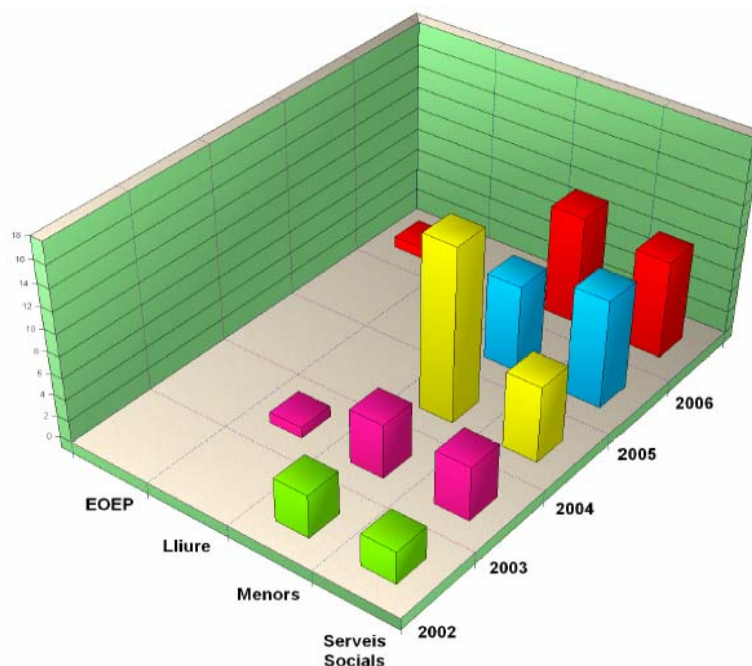
gràfic 8.2.11

(Font: elaboració pròpia)

Si bé ja des del principi hi havia presència dels dos serveis (Menors i Serveis Socials), el nombre de famílies que cadascun d'ells derivava s'anava incrementant a mesura que passaven els anys, com ens mostra el gràfic 8.2.12. D'aquesta manera, podem observar com el servei de Menors gairebé va triplicar el nombre de famílies durant l'any 2005, i els serveis

socials municipals també anaven derivant cada vegada més famílies, excepte el darrer any en que es va mantenir estable.

NOMBRE DE FAMÍLIES DERIVADES PER SERVEIS I ANYS

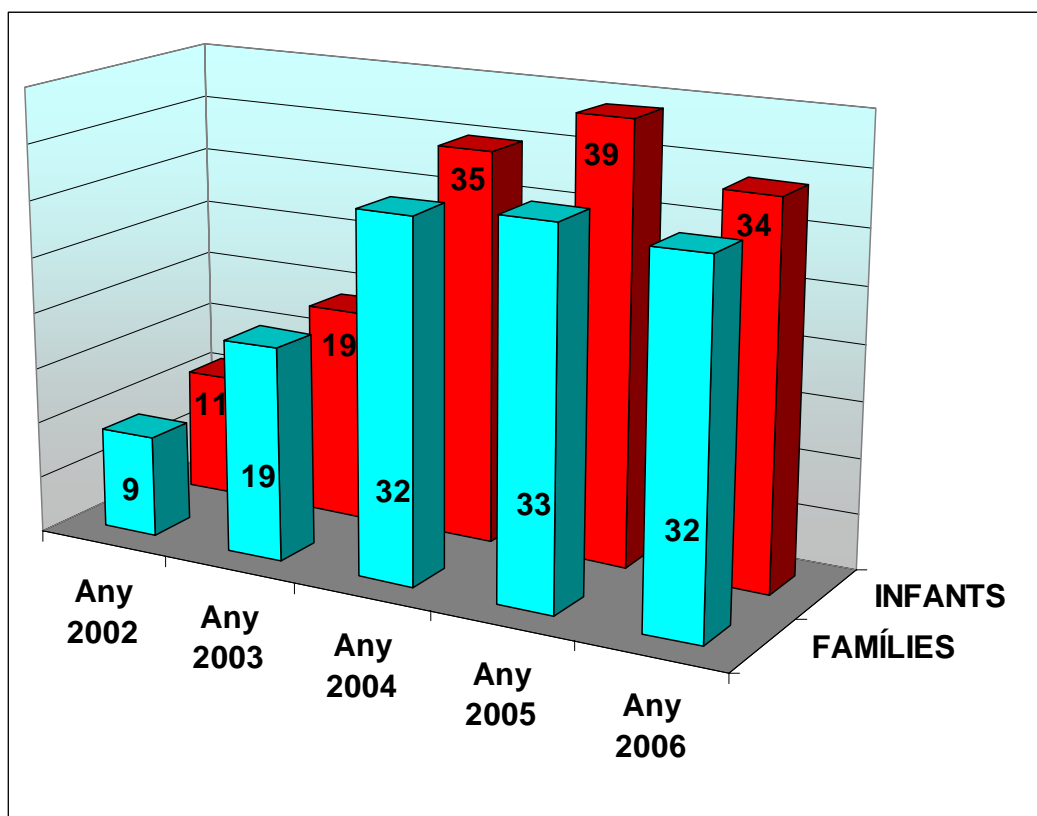

gràfic 8.2.12

(Font: elaboració pròpia)

El gràfic 8.2.13 ens serveix per veure el **nombre total de famílies i infants**, que hi han participat a cada un dels anys. Podem observar que fins el 2005 va anar creixent la participació i l'any 2006 hi va haver un lleuger descens de participació, coincidint amb l'inici del programa a Inca. El gràfic representa les famílies que durant el mateix any han participat en un mateix grup.

NOMBRE DE FAMÍLIES PARTICIPANTS PER ANYS

gràfic 8.2.13

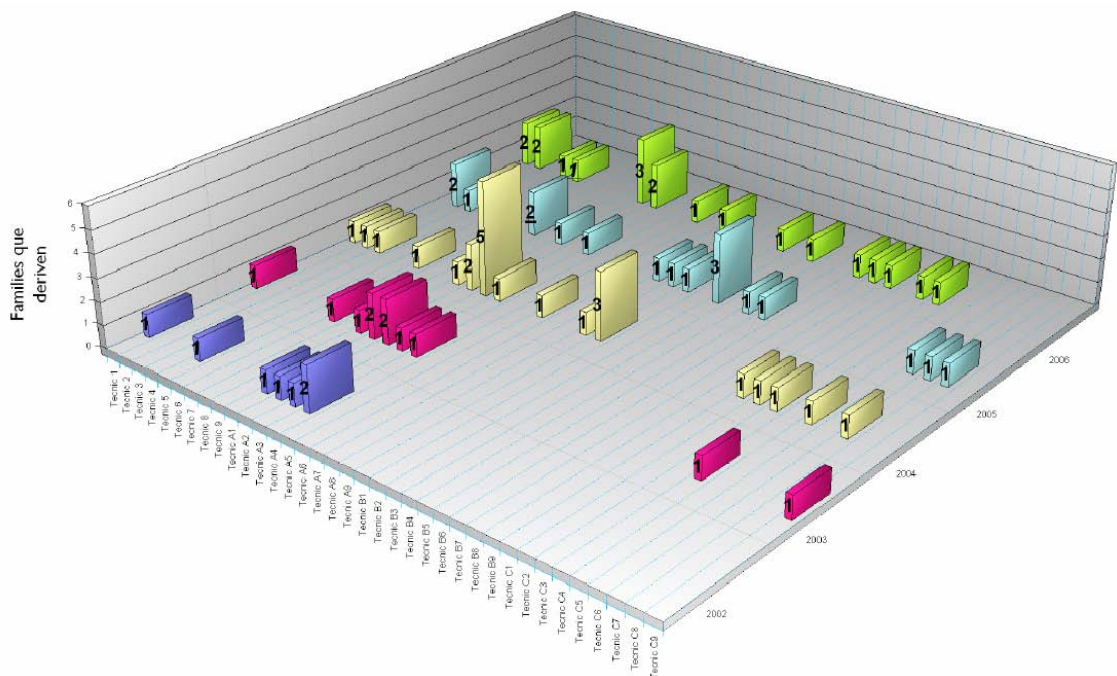
(Font: elaboració pròpia)

Consideram positiva l'evolució del programa pel que fa a l'índex de participació de les famílies. Recordem que a l'Espai Familiar es treballa en un nombre reduït de famílies per a cada grup (entre vuit i deu) i a més a més cada família té assignada una temporalització diferent segons les seves circumstàncies. Aquest darrer aspecte fa que l'entrada de les famílies al grup es produeixi de manera esglaonada, i que, per tant, es dona el cas que diferents famílies entren i surten del grup en un mateix any.

A continuació comentarem la **implicació dels tècnics** en el programa a partir del nombre de famílies que han anat derivant al llarg dels anys. Així, observam en el gràfic 8.2.14 que han estat un total de 36 tècnics diferents, entre els de serveis socials i els de Protecció de Menors, que han derivat famílies, distribuïts en els diferents anys. Destacam l'increment del

nombre de tècnics que, coneixedors del programa, han identificat famílies que podien beneficiar-se amb la seva participació. Observam com en el primer any foren sis els tècnics que derivaren famílies, un d'ells en va remetre dues. L'any següent, el 2003, s'incorporaren tres tècnics més, fins arribar a nou els que derivaren famílies, dos tècnics remeteren dues famílies en el mateix any. L'any 2004 gairebé es duplicaren el nombre de tècnics implicats, destacant que un d'ells (en el gràfic identificat com tècnic A) va arribar a enviar fins a cinc famílies distintes. A partir de l'any 2005 es va estabilitzar el nombre de tècnics.

NOMBRE DE TÈCNICS I FAMÍLIES DERIVADES. PERÍODE 2002-2006

gràfic 8.2.14

(Font: elaboració pròpia)

Interpretam la gradual incorporació dels tècnics implicats com un senyal que consideraven el programa d'utilitat i complement en el seu àmbit de treball atès l'augment de famílies que anaven derivant. Consideram que continuar enviant famílies a l'Espai Familiar denota, per

part dels professionals, una confiança en el programa i la seva incorporació com un recurs¹⁹ adequat a les tasques d'atenció i suport a les famílies dels que fins aleshores, tal vegada, els mancava.

Podríem classificar en tres grups les raons principals per les que els tècnics justifiquen el seu interès en el programa: en relació el treball que es fa amb la família, el suport a la institució i la funció del programa. Vegem, doncs, a través del testimoni dels tècnics, la valoració que, des de diferents vessants, fan alguns dels tècnics implicats:

a) Ajudar les mares a les habilitats de relació amb els fills

“... el que es fa, doncs, es veure les habilitats i ajudar la mare en les habilitats de relació amb aquest infant..I s'intenta poder dotar a aquesta mare i aquest nin dels mínims per la convivència. No a totes, està clar, però si que hi ha moltes famílies on aquest vincle, aquestes habilitats que els falten...sobretot, jo ho destaco més amb mares que no han tingut maternatge...Elles no han tingut maternatge, han viscut situacions de negligència sobretot... I de maltractament a la seva vida....I no saben maternar...És a dir, no les han maternades...”

(Entrevista ETM)

“...para nosotros la valoración que hacemos es muy positiva por la tipología de familias que trabajamos, normalmente tienen una historia familiar donde les ha resultado muy difícil aprender modelos positivos de crianza...Pues el hecho de que hay profesionales que puedan trabajar específicamente en lo que es el modelo, el modelaje y con otros niños incluso y otras mamás...Dirigido por profesionales para nosotros es muy positivo... Porque la gran mayoría de mamás y papás que tenemos, pues, tienen este denominador común, no? ...creo que un programa de estas características tiene que haber y que era muy necesario. Espero que perdure!”

(Annex ETC)

¹⁹ Varies vegades hem parlat en aquesta tesi que consideram el programa com un recurs de treball per als professionals de les institucions que deriven famílies. Entenem per “recurs” com aquell element que dóna resposta a una sèrie de necessitats socials en el sentit de que satisfan necessitats i problemàtiques socials manifestades de forma col·lectiva. En aquest cas, recurs s'entendria com a sinònim d'ajut i de suport a altres institucions i a les famílies.

“Lo que vosotras hacéis es una manera de trabajar mucho más micro, en procesos de relación de madre - niño...y de dar modelos...Y en ese sentido yo creo que erais complementarios a nuestro trabajo, al trabajo más terapéutico con familias donde había niños pequeños, que no podíamos ocupar nosotros desde nuestra dimensión.”

(Entrevista ETS)

b) L'observació i el diagnòstic del vincle i les habilitats parentals

“es un recurso bueno para los técnicos, a la hora de complementar, por ejemplo, un diagnóstico...los técnicos tienen que trabajar, hacer un procedimiento normativo. Pero ellos necesitan documentar el expediente, las propuestas que se hacen a las familias tienen que venir motivados por algo...Entonces ese algo tiene que estar acreditado. El hecho de tener un recurso como el vuestro es muy útil, claro. A ellos les da muchas pistas de cara a..., con esta mamá se ha trabajado la situación parental, se le ha ayudado...Se puede aprovechar este recurso, y ellos pueden tener un elemento cara a defender porqué vamos hacia esta dirección y no hacia esta otra, el técnico tiene que utilizar todos los recursos. Ellos se nutren de elementos de vuestra valoración.”

(Annex ETC)

“[El Espai Familiar] se convierte, pues, en un espacio privilegiado de observación y ayuda de protección de menores en la evaluación, ...del pronóstico y de las capacidades y de la capacidad de recuperabilidad de la parentalidad. Lo vimos desde ese primer momento, ...la necesidad de poder contar con ese recurso para lo que sería la observación y la valoración, ...”

(Entrevista ETS)

c) El treball d'intervenció primària, relacionat en l'àmbit de la prevenció

“Entiendo que lo que hacéis es trabajar en la prevención, ya no sólo terciaria que seríamos nosotros, ya no cuando el problema esté instaurado sino para hacer una prevención. De alguna manera donde vemos que existen posibilidades, incluso cuando, ya está seleccionada la población de riesgo...Pues eso evitaría realmente que llegara a esta institución, que es cuando ya realmente el maltrato está instaurado”

(Annex ETC)

“Sí, és..és un programa molt important i necessari, perquè estem treballant, estem xerrant de nins molt petits, molt vulnerables...i de situacions familiars molt delicades, i és molt important, fer una valoració de necessitats de les famílies, com treballar el que són elements de recuperabilitat...i de potenciació...si a aquestes edats no ho podem fer, més endavant segur que ja no ho podem fer. És una prevenció primària.

...S'han de desenvolupar més enfocaments preventius i normalitzadors...”

(Entrevista ETG)

Consideram que la relació entre els tècnics i els professionals de l'Espai Familiar està basada en un procés de feedback prou significatiu. D'una banda, la devolució que fan els tècnics respecte al programa ens serveix per fiançar el sentit i el significat del treball. D'altra banda, denota la soledat dels tècnics i la demanda de complementarietat, com per exemple, la necessitat de compartir diagnòstics i avaluacions de les capacitats de les famílies quant a la parentalitat. Contrastar punts de vista es veu com una necessitat també de recollir evidències que donin suport a la seva feina i ens mostra la gran responsabilitat que han d'assumir amb els casos que estan treballant, aspecte que es fa, si més no més lleuger quan tenen l'oportunitat de poder-ho compartir amb altres professionals, com els de l'Espai Familiar. Òbviament treballar amb famílies multiproblemàtiques és una tasca d'una gran responsabilitat, també per les mesures legals que s'han de prendre i evidencia una necessitat de suport en la qual treballen molts del tècnics. En aquest sentit, el treball en xarxa és una eina fonamental, com ja hem assenyalat en el capítol 7.

Vegem a continuació el **nombre de reunions** que s'han dut a terme amb els serveis que han derivat famílies. Cal esmentar que únicament disposam de dades recollides durant l'any 2005 i 2006 ja que fins aleshores no es duia un registre sistemàtic de les reunions.

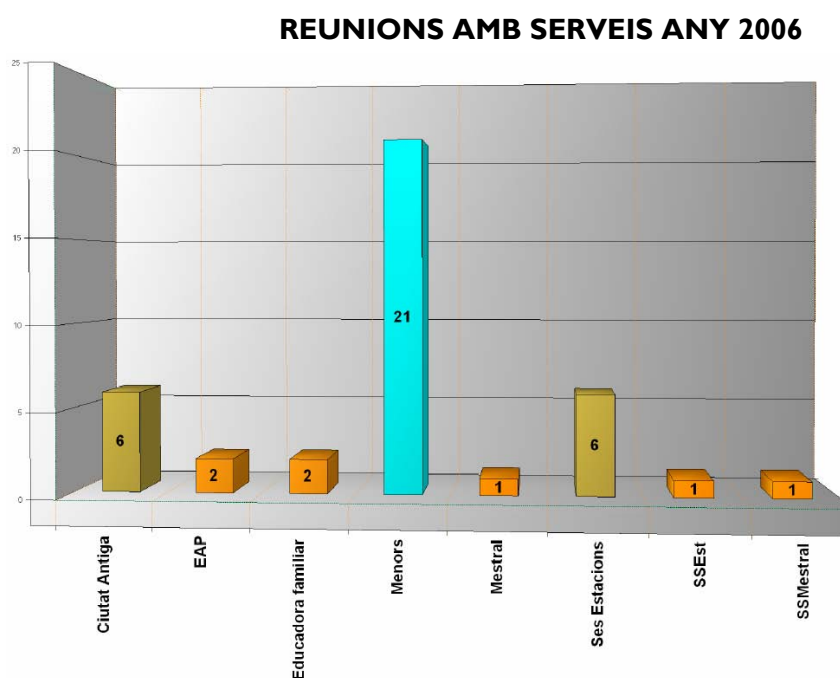
REUNIONS AMB SERVEIS ANYS 2005

DATA	ENTITAT	CONCEPTE
14/01/2005	Serveis Socials	Presentació casos
14/01/2005	Serveis Socials	Presentació casos
28/01/2005	Serveis Socials	Seguiment casos
18/02/2005	Serveis Socials	Seguiment casos
11/03/2005	Serveis Socials	Seguiment casos
14/03/2005	Serveis Socials	Presentació programa
18/03/2005	Serveis Socials	Seguiment casos
01/04/2005	Serveis Socials	Presentació casos
15/04/2005	Serveis Socials	Seguiment casos
10/05/2005	Menors	Reunió xarxa
13/05/2005	Serveis Socials	Seguiment casos
27/05/2005	Serveis Socials	Presentació cas
03/06/2005	Serveis Socials	Seguiment casos
07/06/2005	Serveis Socials	Presentació programa
17/06/2005	Serveis Socials	Reunió xarxa
22/06/2005	Menors	Reunió xarxa
01/07/2005	Menors	Seguiment casos
04/07/2005	Serveis Socials	Devolució informes
04/07/2005	Serveis Socials	Devolució informes
04/07/2005	Serveis Socials	Devolució informes
14/09/2005	Menors	Reunió xarxa
16/09/2005	Menors	Presentació casos
07/10/2005	Menors	Presentació casos
10/10/2005	Menors	Reunió xarxa
30/09/2005	Serveis Socials	Presentació casos
21/10/2005	Serveis Socials	Presentació i seguiment

Taula 8.2.1

(Font: document electrònic XIAIF)

Les dades extretes dels documents de l'associació ens permeten veure el nombre total de reunions, 25, que es dugueren a terme fins el mes d'octubre de l'any 2005, entre els serveis socials i Menors i quin era l'objectiu d'aquestes reunions. Observam que a mesura que transcorre l'any es van incrementant el nombre de reunions amb Menors. Amb aquest darrer servei es tingueren, al llarg del 2005, set reunions i la majoria eren participacions en el treball en xarxa. El contingut de les 18 reunions realitzades amb els serveis socials estava relacionat principalment amb la presentació i el seguiment de les famílies.

gràfic 8.2.15

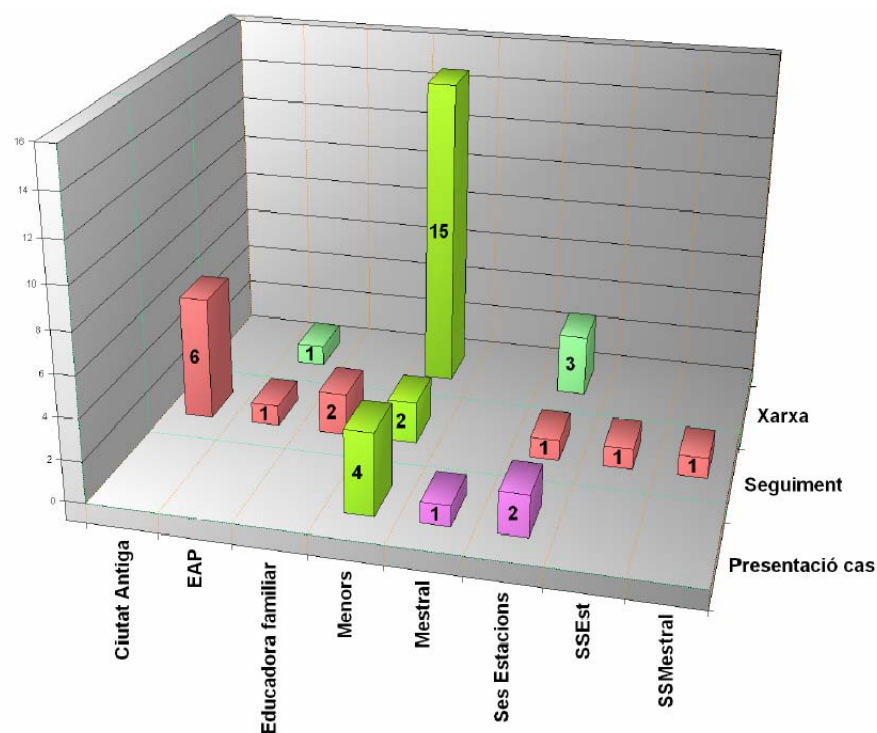
(Font: elaboració
pròpia)

L'any 2006 es realitzaren un total de 40 reunions, gairebé una per setmana, tenint en compte els períodes de vacances. Òbviament no es feia una reunió setmanal sinó que la freqüència la determinava la marxa dels cas o les necessitats dels serveis i del programa. El gràfic 8.2.15 reflecteix la quantitat de reunions mantingudes amb els diversos serveis. Així, podem observar que el major nombre de reunions varen tenir lloc amb els tècnics que treballen al servei de Protecció de Menors arribant a 21 reunions en un any. Les altres reunions quedaven repartides entre els serveis socials, l'Equip d'Atenció Primerenca de la Conselleria d'Educació i dues reunions realitzades amb educadores familiars que intervenien amb les famílies.

Cal esmentar que, a més de les reunions, existeixen altres tipus de contacte amb els tècnics menys estructurat com seria a través del contacte telefònic o el correu electrònic, aquestes modalitats permeten donar fluïdesa quan les circumstàncies ho requereixen. Així, per exemple, s'arribà al acord que quan les famílies no assistissin a les sessions durant dues setmanes consecutives, sense justificar, des del programa s'avisaria telefònicament als tècnics perquè en tinguessin coneixement.

Les reunions realitzades amb els serveis es podrien classificar en tres modalitats segons el contingut: per a presentar casos nous, per fer un seguiment de les famílies i les reunions de xarxa.

MODALITATS DE REUNIONS AMB SERVEIS any 2006

gràfic 8.2.16

(Font: elaboració pròpia)

El gràfic 8.2.16 relaciona la tipologia de reunions amb cada servei i el nombre de reunions realitzades amb cadascun d'ells. Així, observam que pel que fa a les reunions de presentacions de casos, durant l'any 2006 se'n realitzaren set. Actualment el procediment que es segueix és el següent: es realitza un primer contacte entre el tècnic i el programa, que pot ser a través d'una conversa telefònica, per veure si hi ha places disponibles i parlar del perfil de la família, també es decideix conjuntament la data d'inici de la família. Però hi ha casos en els que podria ser que es cregués més convenient mantenir una reunió prèvia a la incorporació de la família per tal d'oferir informació més detallada.

Cal esmentar que, tot i no disposar de dades concretes d'anys anteriors sobre el nombre de reunions dedicades a presentar informacions de les famílies, en els primers anys ocupaven bona part del temps. Podríem interpretar l'elevat nombre de reunions de presentació com que, tal vegada, els mateixos professionals de l'Espai Familiar percebíem la necessitat d'acumular informació de les famílies prèviament a què comencessin; podria ser una manca d'autoconfiança professional? A mesura que ha anat transcorrent el programa hem pogut comprovar que disposar de molta informació de les famílies no és un aspecte important, al menys durant les primeres sessions, ja que la narració que el tècnic fa en el moment de la derivació podria predisposar una actitud concreta en els professionals i es perdria la receptivitat i acceptació necessària vers la família. Consideram que la capacitat de gestió i organització de l'equip de professionals ha facilitat amb el temps que aquestes reunions no fossin necessàries, i ara en la majoria de casos, a través de la fitxa de derivació i el contacte telefònic es considera suficient perquè la família comenci a participar en el programa.

Una altra modalitat de reunions són les que en el gràfic 8.2.16 s'anomenem de seguiment. Durant l'any 2006 les professionals varen participar a 14 reunions de seguiment, principalment amb els centres de serveis socials. En aquestes reunions es valora el procés

d'una família, o del conjunt de famílies del servei. Així, per exemple, es transmet l'opinió de les famílies sobre la seva participació en el programa, la incorporació de nous recursos de suport, o l'adequació de la finalització d'una família en el programa. Amb els serveis socials es va planificar realitzar reunions de seguiment dels casos periòdicament, cada sis o set setmanes, amb el tècnic que des de cada centre s'assignava com a portaveu.

Pel que fa a les reunions de xarxa, hi participen tots aquells recursos i entitats que, simultàniament, estan treballant amb una mateixa família: terapeuta, treballador social, educador familiar... segons les característiques de cada cas. El contingut d'aquestes reunions, tal com s'ha explicat en el capítol 7, se centra en la valoració que cada entitat realitza de la família i la posada en comú d'objectius de treball. Com veiem, al llarg del 2006 s'han dut a terme un total de 19 reunions d'aquest tipus. Cal dir, que aquestes reunions tenen lloc exclusivament per a les famílies que venen derivades del servei de Menors.

Cal destacar que en aquests moments, des de l'equip detectam algunes dificultats relacionades amb les reunions amb altres professionals. La manca d'instruments de què disposam per poder fer un seguiment del contingut de les reunions condiciona, en certa mesura, la sistematització de les informacions ja que s'ha de limitar a prendre notes del temes tractats i això fa que no sempre es segueixin els mateixos criteris per part dels professionals de l'Espai Familiar. Actualment, s'està treballant per a la creació d'un document únic que reculli de forma àgil el contingut de les reunions de xarxa i els acords que es prenen. En aquest sentit, esteim d'acord amb les recomanacions de Vega (1997, 167):

“Reflexionar sobre usos y efectos de los instrumentos de trabajo en el proceso de ayuda conduce no sólo a actualizar experiencias profesionales propias y relatos de experiencias de otros generadas frente a diversas problemáticas y contextos, sino, además, a contrastar necesidades, circunstancias, modos de hacer...”

També oferim una especial importància a la preparació de les reunions de xarxa que consideram que ajuda a agilitzar-les i a resultar més fructíferes, una reunió prèviament preparada forma part de la millora de la planificació i la gestió del programa. En aquest sentit, ens esforcem per fer una recollida d'informació així com dedicar un temps a compartir criteris i visions sobre la família entre les persones de l'equip prèviament a assistir a les reunions de xarxa.

8.2.2 Divulgació i recerca. La retroalimentació entre la teoria i la pràctica

En primer lloc, abans passar a descriure en què han consistit les relacions entre el programa i la Universitat de les Illes Balears cal explicar per què hi ha hagut aquesta relació. Els orígens d'aquesta relació els trobam, com ja s'ha explicat en el capítol 5, en les trajectòries i inquietuds professionals de les persones que iniciarem el programa. Recordem que coincideix que algunes de les professionals que participam a l'Espai Familiar també treballam com a docents a la universitat, en àmbits relacionats en l'atenció a la primera infància i famílies. Aquest seria, doncs, el principal motiu que relaciona les dues entitats: XIAIF, com a responsable del programa, i UIB, com a promotora de recerca i divulgació. En aquest sentit, assistim a un procés de relacions d'intercanvi circular de coneixements i pràctiques que consideram doten de riquesa a ambdues. Les aportacions mútues es farien a la manera que assenyala Schön (1998, 35):

“...los investigadores proporcionan las bases y la ciencia aplicada de la que derivan las técnicas para el diagnóstico y la solución de problemas en la práctica. Los profesionales se supone que suministran a los investigadores los problemas por estudiar y las pruebas de utilidad de los resultados de la investigación. “

Al cap i a la fi, el que realment interessa és, com diu l'autor, que encara que les dues entitats estiguin institucionalment separades, a través de les funcions pròpies de la investigació i la pràctica, es mantengui la connexió a través de relacions d'intercanvi clarament definides.

L'associació XIAIF s'ha vinculat a l'Universitat de les Illes Balears a través de dues modalitats diverses: pràctiques per a estudiants i treball de recerca.

D'una banda, assistim a les relacions contractuals que, al llarg dels anys, s'han anat consolidant perquè alguns estudiants poguessin conèixer en profunditat el programa i contribuir així a la seva formació professional²⁰, fins i tot treballar-hi²¹.

D'altra banda, la relació amb la recerca de la UIB ha estat a través del Grup de Recerca d'Educació Infantil. Les relacions que s'han establert durant aquests anys han possibilitat realitzar importants tasques de divulgació i seguiment del programa. Així, per exemple, s'han generat la publicació de diversos articles a revistes especialitzades, i capítols de llibres²², la participació a jornades i congressos nacionals o internacionals²³, la participació

²⁰ Actualment, en el moment d'elaborar aquesta tesi, es tenen signats convenis de pràctiques amb les facultats d'Educació (estudis de Pedagogia i Psicopedagogia) i Psicologia, i set estudiants han dut a terme el Practicum a l'Espai Familiar.

²¹ Amb la Fundació Universitat Empresa es mantenen relacions per a facilitar estudiants que duguin a terme pràctiques en empreses. Així, durant el període 2002-2006 han estat quatre estudiants que han pogut fer, de forma remunerada, les pràctiques a l'Espai Familiar.

²² Citem, entre d'altres, les següents publicacions: Ferrer, Riera (2003, 2007) a la revista *Enginy del Col·legi Oficial de Psicòlegs de les Illes Balears*; Riera, Ferrer (2003) a la revista *Educació i Cultura de la UIB*; Riera, Ferrer (2003) a la revista *In-fan-cia*; Ferrer, Mir, Riera, (2007, en premsa) capítol V sobre salut mental de Fundació para el Desarrollo de la Enfermería; Riera, Ferrer (2007) a la revista *Le Furet*, etc.

²³ Anomenam, entre altres congressos internacionals, el Congreso Internacional Costa Rica (2001), el II Congr s de Família (Palma, 2004), el Congr s de Psicologia de l'Educació (Barcelona, 2005), el X Congreso Internacional de Educación Familiar (Las Palmas, 2005), el XI Congreso Internacional de Educación Familiar (Coimbra, 2007), Jornades de l'ICE (Palma, 2006).

en cursos de postgrau²⁴ i la participació conjunta en projectes de recerca²⁵. Cal esmentar que actualment, en el moment d'escriure aquesta tesi les relacions amb aquesta institució continuen vigents.

8.3 Reflexions del capítol

En el primer apartat del capítol hem descrit dos aspectes importants per a poder contemplar la implementació i l'evolució del programa: el grau de participació de les famílies i les seves característiques. D'aquesta manera, pensem que el lector s'haurà pogut fer una idea del creixement i d'alguns canvis que s'han anat produint al llarg d'aquests anys. La nostra intenció era mostrar com l'Espai Familiar, a través de les dades de participació, s'ha anat convertint en un recurs de suport per a les famílies que necessiten una atenció específica relacionada amb la criança dels fills. Pensem que, tenint en compte que el programa no ha estat dissenyat per seguir una temporalització concreta, a diferència d'altres que organitzen un nombre determinat de sessions en funció dels continguts a tractar²⁶, el volum de famílies que han participat durant aquests anys ha resultat satisfactori.

Com hem assenyalat en el capítol 7, la reflexió sobre l'acció és una preocupació constant dels professionals que treballem a l'Espai Familiar. Gràcies a la revisió sistemàtica, no únicament de les nostres accions, sinó del conjunt del programa hem pogut reconèixer algunes dificultats que, lluny de provocar-nos sentiments de frustració, ens encoratgen a

²⁴ Citem la participació en el Curs d'Expert en Maltractaments Infants (2006, 2007) de la Universitat de les Illes Balears.

²⁵ Concretament s'ha participat conjuntament en dos projectes de recerca: 1) *Estudi de les habilitats parentals en famílies de risc amb nens de 0-3 anys*, finançat per la UIB (2003-2005). 2) *Implementació i avaluació d'un programa comunitari per a famílies de risc amb infants de 0-3 anys adreçat a la prevenció i promoció de la salut mental* finançat per la Conselleria de Salut i Consum del Govern Balear (2004).

²⁶ Vegeu alguns dels programes mencionats en el capítol 3, com ara el Programa Experiencial para padres (1995), Programa de Competència Familiar (2004), etc.

treballar per tractar de solucionar-les. En aquest sentit, treballam en la línia suggerida per Schön (1998, 124), que assenyala:

“Hay una controversia no sólo acerca del modo mejor de solucionar problemas específicos, sino acerca de qué problemas merece la pena resolver y qué papel debería desempeñar el profesional en la solución.”

La primera dificultat, recollida en aquest capítol, està relacionada amb la constància de les famílies pel que fa a l'assistència. Tanmateix sabem que resulta difícil aconseguir que totes les famílies tinguin el mateix grau de motivació i d'implicació en les sessions del programa, la qual cosa fa que algun dia no considerin prioritari venir a l'Espai i ens donaran així qualsevol excusa (“havia d'anar al metge”, “me feia mal el cap”, “he perdut l'autobús”, etc.).

No obstant això, les professionals continuem ideant noves estratègies que contribueixin a mantenir la assistència regular de les famílies. És així que contínuament organitzam tallers atractius per les mares, o implicam a alguna mare més motivada a què ensenyi al grup a fer una manualitat i ho anunciam la setmana anterior afavorint que les famílies es comprometin a aportar un material concret, o celebrem els aniversaris dels infants. També donam espai als pares, perquè en cas de necessitat, puguin compartir amb el grup alguna preocupació personal o fins i tot vivències de la pròpia infància. L'objectiu és que a través de l'assistència regular s'aconsegueixi una cohesió grupal i una continuïtat de les intervencions.

Es podria pensar que una altra dificultat, relacionada amb el segon punt d'aquest apartat, podria ser la derivada de les pròpies característiques de les famílies que ofereixen una diversitat notable. Però més que inconvenients hi trobam avantatges, pensam que això representa una riquesa. La pluralitat de les famílies que participen a l'Espai no és més que una mostra de la diversitat de la societat. Òbviament cada una de les famílies mereix una atenció especial adaptada a les seves circumstàncies. És així, que les famílies, a l'Espai Familiar, tenen l'oportunitat d'entrar en contacte amb altres pares o mares que estan en la

mateixa situació, i trobar beneficis de l'intercanvi, com proposen Beavers i Hampson (1995, 212):

“Comentar y compartir el dolor, las reflexiones y los éxitos con otras personas da a estos apremiados padres esperanza, interés y una sensación de éxito y competencia en la labor educativa”

Les característiques específiques de les famílies ens obliguen als professionals a atendre aquells aspectes que podrien incrementar el risc per els infants, es tracta de treballar, a nivell microsistèmic, sobre els elements de protecció que assegurin el benestar infantil, sobretot atesa les edats dels infants. En aquest sentit, per exemple, la monoparentalitat, tal i com es reflecteix en alguns estudis (Ackerman et al., 1999; Rodríguez et. al. 2006) podria ser un factor que, units a altres, podria augmentar la probabilitat de risc en el desenvolupament dels infants, a causa de la complexitat, els sentiments de soledat i les situacions d'estrès a què normalment es veuen sotmeses aquestes famílies. Estem d'acord, amb Navarro (2002, 3), quan suggereix que es doni suport social a les famílies:

“Las familias con recursos humanos limitados son mucho más vulnerables a estas situaciones [de crisis] (por ejemplo, las familias monoparentales, o familias sobrecargadas de responsabilidades). Cuando estas familias no reciben el apoyo social adecuado, generan sentimientos adicionales de aislamiento y exclusión social. Y entonces la crisis puede dar paso a problemas cada vez más graves: depresión, alcoholismo, etc.”

En els casos de famílies que presenten discapacitats o trastorns mentals el programa pot ser útil per prevenir els maltractaments infantil ja que segons els estudis de Zuravin (1988) per exemple, les mares que presenten una depressió greu tenen quasi el doble de possibilitats de mantenir conductes negligents vers els fills.

La realitat familiar és la que té cada una de les famílies, amb les seves especificitats, i des del programa, treballam perquè no es generin situacions que podrien agreujar, fins i tot, posar en perill en els infants.

A través de les dades presentades en el segon apartat del capítol hem pogut constatar la importància de les relacions entre les institucions en diferents nivells. Consideram que relacionar institucions i programa ha suposat un enriquiment recíproc que cal mantenir i incrementar, si és possible.

Quins beneficis han suposat per a l'Espai Familiar mantenir relacions amb les diverses institucions? En primer lloc, hem de mencionar, indubtablement el suport econòmic rebut que ha permès donar estabilitat i assegurar la continuïtat del programa. Òbviament sense el seu ajut no hagués estat possible la viabilitat i la permanència de l'Espai Familiar durant aquests anys.

El programa s'ha anat consolidant a mesura que s'establien relacions cada vegada més fermes amb les institucions, en forma de signatura de convenis, i que s'unificava el suport econòmic amb la derivació de famílies. Contactar, primer, i consolidar, després, les relacions amb els serveis que des de les institucions poden derivar famílies ha permès al programa i, especialment, a l'equip de professionals experimentar un creixement important, tant pel que fa a la seva capacitat de gestió, organització i planificació, com per les intervencions en les famílies.

En darrer lloc, cal mencionar la relació que, des dels seus inicis, es va establir amb la recerca científica a través de la Universitat i que ha suposat una doble aportació. D'una banda, ha introduint una dinàmica de feina sistematitzada que implica un procés de reflexió important i ha contribuït al disseny de la planificació i el desenvolupament del programa a través del suport a l'hora de construir instruments d'avaluació. D'altra banda, la difusió i divulgació que, des d'aquesta institució, s'ha fet del programa durant aquests anys ha estat àmplia. En aquest sentit, l'associació XIAIF, per si sola, no hagués pogut arribar a l'àmbit científic sense el seu suport.

I què ha suposat el programa per a les institucions que s'hi han implicat? Pel que fa a les institucions que treballen a l'àmbit sociofamiliar, sigui quin sigui el seu nivell d'atenció²⁷, hem pogut constatar, a través d'aquesta recerca, com el programa es converteix en un element important de suport per a la seva tasca. La mostra més evident la trobam a la continua derivació de les famílies per a participar del programa.

En relació a la institució universitària, consideram que el programa ha contribuït a desenvolupar recerques i ha possibilitat l'aplicació pràctica del coneixement científic. En aquest sentit, el programa ha estat, metafòricament parlant, el pont que ha permès unir la teoria amb la pràctica.

No voldríem acabar aquest apartat sense mencionar alguns aspectes en els que consideram que s'hauria de continuar treballant i que esdevenen projectes de futur.

És important una implicació més sòlida i compromesa de les institucions autonòmiques encarregades de dissenyar polítiques socials d'atenció a la infància i a les famílies que responguin a les seves necessitats reals. L'increment d'inversió en política social, a nivell local, podria incorporar un programa de l'estil del que aquí analitzam com un servei permanent per a tots els centres de serveis socials que donés cobertura a les famílies.

El programa esdevé un espai privilegiat per a contribuir a la formació de futurs professionals i continuar també amb la formació contínua. En aquest sentit, es podria dissenyar un pla estratègic de formació per a cobrir les contínues necessitats formatives dels professionals que treballen amb famílies i primera infància.

²⁷ Ens referim al nivell d'intervenció, des de la prevenció primària, secundària o terciària

Per acabar, consideram que l'Espai Familiar podria contribuir a l'augment de la recerca científica des de varis vessants, com per exemple, elaboració d'estudis longitudinals de les famílies, avaluació del programa, creació d'instruments vàlids per el diagnòstic de les habilitats parentals, etc.

CAPÍTOL 9. INCIDÈNCIA DEL PROGRAMA EN LA PARENTALITAT

Aquest capítol se centrarà en un dels objectius prioritaris del programa Espai Familiar: el treball que es du a terme relacionat amb les capacitats i la competència parental.

Nombrosos autors, entre d'altres, Bronfenbrenner (1987), Bowlby (1989), Brazelton i Greenspan (2005), etc. apunten que les primeres relacions que els infants estableixen amb els adults de referència tenen un gran impacte en el seu desenvolupament. En aquest sentit, és imprescindible que les capacitats dels pares es despleguin àmpliament per cobrir les necessitats dels infants i, així, el vincle entre ells esdevengui positiu. Aquest aspecte estava contemplat ja en els inicis del programa però a mesura que anava evolucionant ha anat prenent força i s'ha convertit en un eix clau per a treballar amb les famílies.

També les demandes dels tècnics amb qui el programa ha mantingut relació han contribuït a focalitzar l'atenció en les capacitats parentals per tal de valorar les competències que disposaven els pares, com s'ha descrit en el capítol 8. És així que ens plantejarem la necessitat de crear algunes eines¹ que ens permetessin analitzar, a partir de les conductes observades, com eren les habilitats dels pares i si aquestes produïen experiències de bons vincles amb els infants. D'aquesta manera ens apropàvem a una doble anàlisi que ens obligava a posar la mirada en els pares i en l'efecte que produïen les seves actuacions i actituds en els infants.

A continuació, el lector trobarà en aquest capítol una sèrie de conceptes relacionats amb la parentalitat i les competències necessàries per poder cobrir les necessitats bàsiques dels infants. La clarificació d'aquests conceptes ens permetrà, a la segona part del capítol, estar en disposició de descriure les capacitats que els pares necessitaràn en relació a mantenir el

¹ Ens referim principalment al document descrit en el capítol 7 anomenat "Observació de les habilitats parentals"

contacte amb l'infant, la capacitat empàtica que han de desenvolupar i la forma de donar respostes sensibles i adients a les demandes dels infants.

En un darrer apartat, centrarem l'atenció en l'observació de les habilitats parentals, i les intervencions que sobre elles dugueren a terme les professionals, a partir de l'aplicació d'un cas d'una família que inicià la participació en el programa quan l'infant tenia quatre mesos i va finalitzar als dos anys. El seguiment d'aquesta família il·lustrarà de manera concreta i detallada el treball realitzat sobre les capacitats parentals.

9.1. La parentalitat i l'atenció a les necessitats dels infants

Un dels pilars fonamentals per a una adequada parentalitat és l'atenció a les necessitats dels infants. Parlar aquí de les necessitats dels infants ens permetrà comprendre quines són les habilitats mínimes que els pares han de desplegar perquè els infants puguin seguir un desenvolupament òptim. Tanmateix parentalitat i atenció a les necessitats dels infants són conceptes relacionats en el sentit que els infants necessiten que els adults que tenen cura d'ells, siguin o no els seus pares, exerceixen les funcions parentals de manera adequada per promoure el seu desenvolupament. La qualitat de l'atenció que reben els infants es relaciona amb les capacitats que els pares aniran desenvolupant a mesura que s'estableixin interaccions positives entre pares i fills.

La primera infància és l'etapa del cicle vital en què es van assentant les bases del desenvolupament futur, per tant esdevé un dels períodes més crítics i vulnerables en la vida d'una persona. Des del moment del naixement, com assenyala Lurçat (1986, 8), "...l'infant depèn dels adults per a la satisfacció de les seves necessitats", i els adults han de ser conscients del seu paper a l'hora de satisfer les necessitats dels infants perquè aquestes quedin cobertes de forma adequada i sense entorpir el seu desenvolupament. És

responsabilitat dels adults vincular-se amb els infants de tal manera que s'afavoreixi la qualitat de vida, com assenyala Tonucci (2002, 35):

“Los niños saben que dependen fuertemente de los adultos, tienen necesidad de ellos, están condicionados a ellos, así que poder contar con buenos adultos se vuelve para ellos una condición indispensable para asegurar una aceptable calidad de vida infantil”

Però ens podríem qüestionar quines són les necessitats dels infants? Són molts els autors que han escrit sobre les necessitats infantils des de diferents vessants, alguns relacionant-les amb els drets, les polítiques d'atenció a la infància i l'àmbit social (Lurçat, 1986; Casas, 1998; Amorós i Palacios, 2004), altres des de l'atenció pediàtrica i clínica (Brazelton i Cramer, 1993; Brazelton i Greenspan, 2005), o des de l'àmbit educatiu (Vila, 1998; Tonucci, 2002).

Les necessitats infantils considerades bàsiques es podrien classificar en quatre grans blocs, relacionades amb la salut física, l'afectivitat, el desenvolupament cognitiu i les relacions socials. Les dues primeres són primordials des del moment mateix del naixement i les altres apareixen progressivament en els primers anys de vida.

Ens sembla interessant la detallada descripció que elaboren Brazelton i Greenspan (2005) sobre les que consideren les set necessitats bàsiques de la infància² que proporcionen la base sobre les que es desenvolupen les habilitats intel·lectuals, socials i emocionals dels infants.

En relació a les *necessitats fisiològiques* o relacionades amb la salut física, els adults hem de procurar que els infants gaudeixin d'una bona salut, que rebin menjar en qualitat i quantitat suficient i que les seves condicions d'habitabilitat siguin adequades. Òbviament ens

² Brazelton i Greenspan (2005) descriuen exhaustivament les següents necessitats bàsiques de la infància: relacions afectives estables; seguretat, regulació i protecció física; experiències adequades a les diferències individuals; experiències adequades a l'etapa de desenvolupament; establiment de límits, estructura i expectatives; comunitats estables i de continuïtat cultural.

correspon vetllar per la seva protecció davant els perills que podrien amenaçar la seva integritat personal, així com que disposin d'una adequada assistència mèdica. Les necessitats físiques dels infants també podran ser satisfetes en un ambient a on s'afavoreixi l'exploració i l'activitat física, lliure de riscos i perills. En qualsevol cas s'ha de contemplar també l'atenció a la infància prèviament al naixement, com assenyalen Amorós i Palacios (2004, 19):

“... las necesidades que los bebés tienen al respecto son una continuación de las que ya tuvieron durante el embarazo, que es un complejo proceso biológicamente guiado desde dentro, pero que requiere de toda una serie de cuidados y atenciones por parte de la embarazada”

Aquesta opinió és compartida també per Brazelton i Greenspan (2005, 87):

“El primer paso para garantizar cuidados y protección física a la infancia es ayudar a la madre durante el embarazo, el parto y los primeros años de vida, dándole apoyo afectivo”

Els infants tenen també unes *necessitats afectives* que es cobreixen a través de mantenir uns vincles afectius segurs, estables i continus per a poder desenvolupar tot un seguit de capacitats com ara l'empatia, la confiança o l'autoestima. Per això és important per a l'infant sentir-se acceptat pels adults i percebre que es confia en les seves capacitats, o seguint a Lurçat (1986, 12) “*Ser aceptat tal com s'és pels pares, pels mestres, contribueix a assegurar una infància feliç*”³. L'afectivitat i les emocions es van desenvolupant adequadament a partir de sentir seguretat en les relacions afectives amb els adults de referència. Compartim amb Brazelton i Greenspan (2005), l'opinió que les relacions emocionals són tant importants que constitueixen la base sobre les que s'assentarà el desenvolupament cognitiu i social.

Les *necessitats cognitives* estan relacionades amb el desenvolupament i l'estimulació intel·lectual. Permetre que l'infant experimenti, aprengui a actuar sobre el medi amb la

³ La cursiva és de l'autora

intenció de modificar-lo d'una manera constructiva, reconèixer i reforçar positivament les actuacions de l'infant i donar suport serà una manera d'oferir atenció a aquestes necessitats que desenvoluparan aspectes tals com l'adquisició d'aprenentatges, la resolució de problemes i l'aparició del llenguatge tant important per mantenir relacions socials.

En darrer lloc, les *necessitats socials* estarien vinculades a la convivència i al desenvolupament d'habilitats de relació amb altres éssers humans. Els adults hem d'oferir un ambient de consideració i reconeixement als infants com a persones vàlides. Per existir com a ésser social és important que l'infant es representi com un valor per a la societat, com una persona singular, només així podrà desenvolupar adequadament el seu procés de socialització. Els infants necessiten estructures (Barudy i Dantagnan, 2005), normes ben tractants i èticament acceptables si la seva finalitat és la convivència i el respecte dels drets humans i l'acceptació de la diferència, i tenen el dret d'aprendre a mantenir conductes d'acord a les normes socials de la seva cultura. Els infants tenen dret a creure en valors que els permetin sentir-se part de la seva cultura, són els valors que donen sentit ètic al bon tracte. Interioritzar les regles socials mitjançant valors positius i significatius permet que els infants se sentin dignes, orgullosos i confiats amb els adults de la seva comunitat.

“Tratar bien a un niño es también darle utensilios para que desarrolle su capacidad de amar, de hacer el bien y de apreciar lo que es bueno y placentero. Para ello debemos ofrecerles la posibilidad de vivir en contexto no violentos, donde los buenos tratos, la verdad y la coherencia sean los pilares e su educación.”

(Barudy i Dantagnan, 2005, 75)

9.1.1 Les funcions parentals

Coletti i Linares (1999) assenyalen que la parentalitat està relacionada principalment amb funcions nutrícies⁴ i sociabilitzants dels adults de la família vers els infants. Les primeres permeten que els infants se sentin estimats i valorats pels seus pares, mentre que a través de les segones senten que estan protegits del seu entorn i es dóna una adequada normativització i clara transmissió de normes i valors culturals.

En la mateixa línia segueixen les explicacions de Barudy i Dantagnan (2005) quan assenyalen tres vessants de la funció parental, cadascuna amb finalitats fonamentals. Anem a veure la descripció que els autors fan de cadascuna.

- **Funció nutrient**

A través d'aquesta funció, basada en la teoria de l'afecció, els pares competents ofereixen els nutrients necessaris, sensorials i emocionals, perquè els infants es desenvolupin i sentin el món familiar "seguritzant". L'assimetria de poder i de competències entre un adult i un infant, sistèmicament parlant, és la condició estructural que permet a una mare o un pare competent donar els diferents nutrients que necessiten els seus fills per a créixer i desenvolupar-se. Des del moment en què el nou nat s'aferra d'una forma singular a una mare "nutritiva" és que el món percebut s'estructura en un món familiar "seguritzant" per a ell, en el que podrà incorporar tots els aprenentatges necessaris per al seu desenvolupament.

- **Funció socialitzadora**

La socialització és un procés en què els pares esdevenen, per una banda, fonts fonamentals per a la formació de l'autoconcepte de l'infant, i per l'altra afavoreixen l'assumpció de normes i regles que permeten la integració en el món social. En aquest sentit, és important

⁴ Enteses com l'acte de nodrir emocionalment, de fomentar sentiments positius que els infants necessiten per viure.

la contribució dels pares a la construcció del concepte de si mateixos o d'identitat dels fills. Els pares són capaços de comunicar de manera permanent missatges incondicionals d'afecte i de respecte que confirmen als seus fills com subjectes legítims en la convivència recíproca. Tot això permetrà la formació d'un autoconcepte sa, positiu i resilient. Allò que un pare sent, pensa o fa pels seus fills i la forma en què ho transmet tindrà un impacte significatiu en la manera en què un infant es concep a si mateix i en la seva autoestima.

- Funció educativa

A través de la funció educativa els pares han de garantir que els infants adquireixen els aprenentatges que necessiten. Mitjançant l'educació els infants accedeixen al món social de la convivència i de la vertadera autonomia. Però educar un infant és, sobretot, un procés relacional en el que intervé la vinculació afectiva. La modulació emocional i conductual és un dels grans objectius de l'educació. En aquest sentit, els infants necessiten ser ajudats per aprendre a modular les seves emocions, a controlar els seus impulsos i comportaments.

A la primera part d'aquest treball⁵ hem descrit les principals funcions educatives de les famílies atenent a les dimensions de protecció, suport emocional, estimulació i socialització. Hem vist també com diferents autors (Cataldo, 1991; Musitu et al., 1996; Schaffer, 1990; Rodrigo i Palacios, 1998) contempen aquestes funcions com a determinants per el desenvolupament infantil. En aquest sentit, les funcions parentals relacionades amb la nutrició emocional, la socialització i l'educació, que acabam de descriure, complementarien les explicacions.

⁵ Vegeu capítol 2

Les disfuncions parentals

Els pares que, per diferents circumstàncies, no han pogut o no han sabut desenvolupar les seves capacitats òbviament presentaran dificultats a l'hora d'exercir les funcions parentals. Són varis els autors que han assenyalat de quina forma es manifesten les disfuncions parentals. Citam, entre d'altres a Marrone (2001), que parla de la manca de suport i comprensió dels pares vers els fills, d'actituds poc respectuoses vers les iniciatives dels infants, de sentiments i expressions de rebuig, de dificultats a la cura quotidiana, d'inconstància en la relació amb el fill, de manca d'habilitats a l'hora de mantenir interaccions lúdiques amb els fills i d'inversió o delegació de rols paterns, com a possibles maneres de manifestar la disfuncionalitat parental.

Barudy i Dantagnan (2005) descriuen extensament les dificultats que experimenten els pares en el moment d'exercir les funcions parentals en base en els tres nivells descrits⁶. És així que els autors classifiquen la manifestació de les deficiències parentals en les tres tasques bàsiques de la parentalitat:

I-Deficiències en la funció nutridora

Els pares i mares que presenten dificultats en aquesta funció disposen de pocs recursos per aportar els nutrients que els infants necessiten. La base de les seves dificultats serien els trastorns d'afecció i de l'empatia: no es representen els seus fills com a subjectes amb necessitats pròpies i singulars. Les incapacitats, en aquest sentit, també es podrien manifestar per una "intoxicació de cures", i és així que l'infant existeix per satisfer les necessitats dels pares. D'aquesta manera neguen els recursos dels fills, les seves capacitats i la singularitat de les seves necessitats d'acord amb la seva edat. La manifestació més clara apareix en forma de conductes sobreprotectores lligades a la por que els fills visquin experiències traumàtiques.

⁶ Ens referim específicament a la funció nutrient, socialitzadora i educativa

2-Deficiències en la funció socialitzadora

Els pares no mostren la capacitat per representar i comunicar avaluacions positives dels seus fills i presenten dificultats per reconèixer les seves qualitats. La manifestació és expressada a través de comportaments negligents o conductes d'abús. Els pares poden presentar trastorns d'identitat, internament se senten incapaços, sense valor i baixa autoestima, per tant, és comprensible que transmetin valoracions negatives als fills.

3-Deficiències en la funció educativa

En aquest nivell la problemàtica parental estaria relacionada amb els sistemes de modulació emocional i conductual que els infants necessiten i són exercides a través de diferents formes d'agressió com les amenaces, els càstigs corporals i les privacions de llibertat, amb l'objectiu de provocar por en els infants. També al contrari, poden ser manipulats psicològicament a través de la ignorància, el menyspreu o la negació de la paraula. Evidentment són conductes que no faciliten l'autonomia o la diferenciació.

Però fins i tot en el pitjor dels casos en què ens trobéssim amb pares que manifestessin algunes d'aquestes disfuncions podríem parlar de necessitat de supervivència i superació per part de l'infant. És així que hauríem d'incorporar la *resiliència* (Cyrulnik et al., 2004, Vanistendael i Lecomte, 2002) com una capacitat poderosa. En aquest sentit, podríem relacionar la competència familiar amb la resiliència, com assenyala Cyrulnik (2003, 51):

“El niño aprende su entorno, lo incorpora a su memoria y a sus desarrollos desde los primeros meses. Cuando la burbuja sensorial que proporciona el entorno familiar está bien estructurada mediante rutinas afectivas y de comportamiento, el niño se desarrolla a lo largo de estas estructuras sensoriales”

La resiliència es defineix com aquella capacitat o conjunt de recursos que disposa una persona per a mantenir un procés adequat de desenvolupament malgrat les condicions

difícils que es viuen o s'han viscut. El concepte és explicat per Cyrulnik (2002, 212) de la següent manera:

“Se trata de un proceso, de un conjunto de fenómenos armonizados en el que el sujeto se cuele en un contexto afectivo, social y cultural. La resiliencia es el arte de navegar en los torrentes. Un trauma ha trastornado al herido y le ha orientado en una dirección en la que le habría gustado no ir. Sin embargo, y dado que ha caído en una corriente que le arrastra y le lleva hacia una cascada de magulladuras, el resiliente ha de hacer un llamamiento a los recursos internos que se hallan impregnados en su memoria, debe pelearse para no dejarse arrastrar por la pendiente natural de los traumas que le impulsan a correr mundo y a ir de golpe en golpe hasta el momento en que una mano tendida le ofrezca un recurso externo, una relación afectiva, una institución social o cultural que le permita salir airoso.”

La resiliència, ens interessa per la seva perspectiva dinàmica i interaccional que mostra, no com un factor individual independent de l'entorn, sinó en tant que es veu influït per les condicions de l'entorn. És així, doncs, un concepte interactiu ja que una part depèn d'aspectes constitutius de la persona, dels recursos interns com diu Cyrulnik (2002), però també es veu influït pel que rep del seu entorn. En aquest sentit, les condicions de funcionalitat familiar formarien part d'aquest entorn i es tractaria de descobrir si existeix una relació afectiva, o d'afavorir-la com es pretèn des de l'Espai Familiar, a la qual l'infant pugui aferrar-se i navegar de manera més calmada, per seguir amb la metàfora de l'autor.

El concepte de resiliència ens serveix com a guia d'ajuda en els infants i pares en el sentit d'oferir suport als seus recursos naturals, així com permet discriminar criteris per poder avaluar les capacitats resilients dels adults com a professionals de promoció i d'intervencions sobre les habilitats parentals. Els adults resilients són aquells capaços de donar suport en varis nivells, com per exemple: oferint vinculacions d'afecció sanes i contínues, facilitant la presa de consciència de la realitat familiar i social, cercant alternatives de canvi, acceptant ser part activa de la xarxa psicoafectiva de l'infant, promovent i

participant de processos educatius que potenciïn el respecte i els drets dels infants i de les persones, etc.

A continuació descriurem diversos conceptes relacionats amb la parentalitat. Ens centrarem amb aquelles característiques que, en conjunt, proporcionen les bases mínimes per assolir una adequada parentalitat des del moment en què cobreixen les necessitats infantils. És així que, en aquest treball ens interessa fer una revisió sobre conceptes i aspectes que, relacionats amb la parentalitat, contribueixin a aconseguir un adequat desenvolupament i benestar infantil a partir de les relacions que els pares estableixen amb els seus fills. Cal esmentar que no són únicament els aspectes relacionats amb les interaccions els que influeixen en el desenvolupament infantil, les característiques individuals i contextuais dels pares tenen un impacte significatiu i directe⁷ en les seves competències parentals, i consegüentment en el context familiar.

9.1.2 De les capacitats a les competències parentals

Abans de passar a descriure els conceptes relacionats amb la parentalitat ens sembla important clarificar els significats genèrics d'habilitat, capacitat i competència. La Gran Enciclopèdia Catalana (1999) defineix *habilitat*⁸ com aquella “qualitat de ser hàbil, idoni, apte”. La *capacitat*⁹ es definida com la “aptitud, disposició o suficiència per a fer alguna cosa”, i aquest terme és ampliat com a “talent, disposició per a comprendre bé les coses” i “plena potencialitat d'un individu per a l'execució d'una tasca física o intel·lectual o per a l'exercici d'una funció professional. És condicionada per les aptituds de l'individu i depèn de condicions prèvies com l'aprenentatge, el grau de maduresa psicofisiològica, etc.”. En darrer

⁷ Vegeu, en el capítol 7, parlant de la teoria ecològica, les explicacions que oferim sobre la influència de les característiques individuals i contextuais en el desenvolupament de les habilitats parentals.

⁸ Gran Enciclopèdia Catalana (1999) Volum 12, 326

⁹ Gran Enciclopèdia Catalana (1999) Volum 6, 202

lloc, la *competència*¹⁰ és definida com “el dret de decidir, sia en virtut d’una autoritat legal, sia en virtut d’un reconegut coneixement de la matèria”. Con veiem, doncs, sembla que en cada un d’aquests conceptes esta ímplit el significat dels altres. Certament perquè una persona sigui competent ha d’haver adquirit una sèrie d’habilitats i capacitats.

Les capacitats parentals bàsiques

Barudy i Dantagnan (2005) defineixen les capacitats parentals fonamentals com aquell conjunt de capacitats que tenen el seu origen determinat per factors biològics i hereditaris, encara que també són modulades per les experiències vitals i influïdes per la cultura i els contextos socials. Anem a veure’n la descripció amb més detall:

1. La capacitat de vincular-se afectivament als fills inclou els recursos emotius, cognitius i conductuals que els pares tenen per vincular-se positivament responenent a les necessitats dels seus fills. La capacitat de l’adult per a respondre als seus fills no depèn únicament de factors biològics, sinó de les pròpies experiències de vincle i de la seva història de vida. També els factors ambientals que faciliten o obstaculitzen les relacions primerenques amb els fills són fonamentals en el desenvolupament de la capacitat de vinculació. En aquest sentit, aquesta capacitat es podria promoure a través de programes d’acompanyament durant l’embaràs, com suggereixen entre altres Amorós i Palacios (2004), Brazelton i Greenspan (2005).

2. L’empatia és la capacitat de percebre les vivències internes dels fills a través de la comprensió de les seves manifestacions emocionals i gestuals amb les que aquests manifesten les seves necessitats. Els pares amb aquesta capacitat poden sintonitzar amb el món intern dels seus fills i respondre adequadament a les seves necessitats. En aquest sentit, les respostes dels pares seràn coherents i encertades ja que atendran les necessitats múltiples i canviants dels infants.

¹⁰ Gran Enciclopèdia Catalana (1999)Volum 7, 531

3. Els models de criança són el resultat de complexos processos d'aprenentatge que es realitzen a les famílies d'origen i també a les xarxes socials primàries, influïts per la cultura i les condicions socials de les persones. Es transmeten de generació en generació com fenòmens culturals; les formes de percebre i comprendre les necessitats dels infants estan incloses implícitament o explícitament, igual que les respostes per a satisfer necessitats i les maneres d'oferir protecció i educació.

4. La capacitat de participar en xarxes socials i d'emprar els serveis comunitaris. Fa referència a la facultat de demanar, aportar i rebre suport de xarxes familiars i socials, fins i tot de professionals i institucions que tenen com a finalitat la promoció de la salut i el benestar infantil.

Estem d'acord amb Barudy i Dantagnan (2005) quan diuen que els pares haurien de disposar de capacitats que oferissin contextos relacionals segurs als seus fills i que contemplessin, entre d'altres, les característiques següents:

- Disponibilitat múltiple. És necessari oferir als fills diversitat d'experiències en espais diferenciats: espais afectius, espais íntims, espais lúdics i espais d'aprenentatge.
- Estabilitat. Aquesta capacitat permet oferir una continuïtat de relacions que assegurï la cura i la protecció per a preservar al fill dels riscos de l'entorn.
- Accessibilitat. Els pares accessibles transmeten que estan visibles i disponibles per atendre les necessitats dels fills.
- Perspicàcia. La perspicàcia permet als pares reconèixer que són observadors participants dels processos de creixement dels seus fills.
- Eficàcia. El model de criança seguit oferirà eficàcia a l'hora de respondre adequadament a les necessitats múltiples i evolutives dels seus fills.
- Coherència. Els pares són capaços d'oferir un sentit coherent a les actuacions dels seus fills.

- **Flexibilitat.** La capacitat de mantenir certa flexibilitat davant alguns aspectes permetrà si més no que la relació entre pares i fills esdevengui fluida i afectuosa.
- **Afrontar i resoldre problemes.** La capacitat d'afrontar problemes i la recerca d'estratègies per a la seva resolució augmentarà la competència parental.
- **Habilitats de comunicació.** Els pares han de disposar d'adequades habilitats de comunicació a on es contempli l'escolta focalitzada, reflexiva i activa i que la cooperació i negociació formi part de l'element principal de la comunicació

Competència i parentalitat

La descripció sobre les necessitats infantils ens ha permès apropar a descobrir quines són les habilitats que els pares han de posar a disposició dels fills per assumir el rol parental de forma adient. Tanmateix les competències dels pares, a l'hora de desenvolupar adequadament les seves funcions, estan relacionades no únicament amb ells mateixos sinó amb un procés d'ajustament a l'infant i les seves necessitats, tal com mostra Brazelton (1981). L'autor parteix de la base que no existeix una perfecció parental, sinó que es tracta que els pares reconeixin les seves motivacions a tenir fills i a observar les respostes de l'infant. També descriu tot un seguit de frustracions normals per les que els pares han de passar per vèncer les dificultats i sortir-ne enfortits. L'essència de la paternitat i maternitat rau en els processos d'intercanvi que es produeixen entre l'adult i l'infant i no en les accions específiques. Brazelton (1981) es refereix a la construcció de la paternitat com un procés d'adaptació. Evidentment, els pares necessiten considerar la capacitat d'acomodació gradual, tant física com emocional, a la criança dels fills. Pensam que, en algunes ocasions, les excessives preocupacions dels pares per formar-se tècnicament parlant poden fer oblidar la necessitat de construir uns vincles emocionals amb l'infant que proporcionin una base segura i perdre la satisfacció que suposa convertir-se en pares.

A l'àmbit social, com assenyalen Arruabarena i de Paúl (1996), els continguts dels programes d'ensenyament d'habilitats parentals normalment són entre d'altres: autocontrol, disciplina, respostes davant la conducta infantil, habilitats de comunicació i interacció, cura física i nocions de desenvolupament evolutiu infantil.

En qualsevol cas, en els programes de capacització parental es tracta de proporcionar recursos als pares perquè, si cal, millorin les seves capacitats parentals i al mateix temps facilitar models més sans per a la criança dels seus futurs fills.

El concepte "parentalitat" s'utilitza per a definir la funció que es té com a pares. És un concepte relacionat amb la competència parental que més concretament determina quines són les funcions que han d'assumir els pares per arribar a ser competents. Destacam els estudis que tracten el tema de les habilitats i competències parentals, especialment els treballs de Barudy (1998) i Barudy i Dantagnan (2005). La competència parental està vinculada al cobriment de les necessitats infantils, els pares competents serien aquells que no permeten que els seus fills tinguin necessitats sense cobrir. El concepte fa referència al conjunt d'habilitats, estratègies i recursos que disposen els pares i que permeten promoure el desenvolupament emocional, físic i social dels infants. Això implica que els pares, per a desenvolupar la seva competència, necessiten disposar de certes habilitats, coneixements i aptituds. En aquest sentit, en el concepte de competència parental s'inclourien diverses dimensions:

-Afectiva. Es refereix a la satisfacció vers la paternitat i maternitat i amb l'autoconfiança en la tasca parental. A partir d'aquesta dimensió les relacions entre adults i infants són personalitzades, afectuoses i respectuoses, i els pares es mostren sensibles davant el sofriment emocional dels seus fills. La proximitat física, les manifestacions afectives i les demostracions de tendresa són viscudes amb satisfacció i plaer. Els pares poden tenir un

sentiment d'enyorança vers el fill quan està lluny o absent, però són capaços de respectar els seus processos de autonomia, donant, així, prioritat a les necessitats dels infants enfront de les pròpies. Demostren explícitament l'alegria i el plaer amb la seva presència, somriuen, afavoreixen els contactes físics i es donen temps per a conversar amb els seus fills i filles.

-Cognitiva. Aquesta dimensió estaria relacionada amb els coneixements i informacions sobre els fills, les atribucions i expectatives sobre la conducta i la percepció d'autoeficàcia sobre els problemes relacionats amb la criança. Les representacions que els pares tenen sobre els fills corresponen a imatges positives, de tal manera que els seus atributs i graduals adquisicions desperten admiració, gratificació i plaer als adults. Les expectatives dels infants són constructives i es confia en les seves possibilitats.

Des d'aquesta perspectiva els pares s'emocionen quan constaten els esforços que els fills fan per a avançar en els reptes del seu desenvolupament. Així, per exemple, quan els nadons tracten de moure's al bressol, quan intenten seure, els assajos abans d'aconseguir la posició bípeda, les primeres passes, les primeres paraules... Manifesten interès i plaer quan descobreixen que els seus fills es comuniquen amb l'entorn, a través de somriures, seguir amb la mirada, balbuceig, ploren per a obtenir allò que necessiten... Més tard s'interessen per l'emergència de la paraula en els seus fills, no sols del que diuen, sino també de les explicacions que construeixen sobre allò que van descobrint i sobre els interrogants que es plantegen. Els coneixements que tenen sobre la infància permeten que els pares s'interessin i coneguin als seus fills: gustos, interessos, amics... Els fills i filles tenen una importància transcendental en les seves vides, i per això són capaços de respectar els seus processos de diferenciació i autonomia.

-Conductual. A través d'aquesta dimensió els pares poden tenir un maneig de conducta adequat davant els problemes de criança i de les habilitats de comunicació i utilització de

pautes interaccionals que afavoreixin el desenvolupament infantil. El control dels comportaments dels infants s'exerceix mitjançant intervencions inductives consistents. Si les advertències o sancions són necessàries es presenten de forma respectuosa, clara i raonable. Els pares protegeixen als fills de situacions de perill i preveuen els riscos inútils organitzant l'entorn. La funció parental es veu immersa en un sistema familiar nutridor a on existeix una jerarquia clara i explícita, per tant, l'atribució de rols i funcions està clarament definida. En aquest context, les normes, regles i lleis que modulen els comportaments són mostrades en un marc de relacions afectives que són recordades i reforçades mitjançant conversacions quotidianes i significatives.

Podem deduir, doncs, que els pares amb més grau de competència disposen de coneixements i informacions (*dimensió cognitiva*) sobre els processos evolutius infantils i identifiquen les conductes dels fills. Les estratègies de criança es relacionen amb l'establiment de normes i límits, amb la manera d'establir les negociacions, fins i tot, amb la forma en què els pares reconeixen i reforcen positivament les conductes considerades adequades (*dimensió conductual*). També els sentiments positius que senten vers la paternitat permeten establir comunicacions afectives amb els fills (*dimensió afectiva*) però saben discriminar entre les necessitats afectives pròpies i les de l'infant. Així, per exemple, permetran que els fills avancin en el seu procés d'autonomia encara que això vulgui dir distanciament entre pares i fills.

Actualment, i sobretot gràcies a les aportacions de la teràpia familiar sistèmica, es parla de parentalitat biològica i parentalitat social, diferenciant els dos termes. Mentre que la primera està relacionada amb la capacitat de procrear o donar vida, la segona es refereix a la capacitat de satisfer les necessitats dels infants i respectar els seus drets. Hem vist com Barudy (1998) i Barudy i Dantagnan, (2005) descriuen el concepte de "competència parental" i es refereix a les capacitats que tenen els pares per tenir cura, protegir i educar

els seus fills assegurant un desenvolupament sa. Les competències parentals formarien part del que s'anomena "parentalitat social" per diferenciar-la de la "parentalitat biològica". En general, la majoria de pares assumeixen les dues parentalitats alhora, però hi ha pares que, per diverses raons, només poden assumir la biològica, és a dir, la capacitat de donar vida. La conseqüència de no assumir la parentalitat social és el maltractament, en forma d'abandonament, que pot sofrir l'infant a partir de la no satisfacció de les necessitats infantils més bàsiques.

Com hem dit, habitualment coincideixen les dues parentalitats, la social és continuació de la biològica, fins i tot els pares i les mares solen preparar-se en el moment en què saben que es convertiran en pares i comencen a treballar la seva parentalitat social: cercant informació, formació, a través de suport social (familiar o extern). Però també hi ha una sèrie de casos en què no és possible continuar amb la parentalitat social a partir de la biològica a causa de diferents aspectes relacionats principalment amb les característiques contextuais i individuals que impacten profundament en la seva capacitat per poder assumir el rol. Podríem pensar que algunes possibles causes de les incapacitats dels pares es troben en les seves històries personals, familiars i socials.

L'adquisició de competències parentals és el resultat de processos complexos a on s'inclouen les característiques personals innates, marcades per factors hereditaris, juntament amb els processos d'aprenentatge influïts per la cultura i les experiències de bon o mal tractament que el futur pare o mare hagi conegut en la seva pròpia història familiar, sobretot a la infància i adolescència. Ser mare o pare competent és una tasca delicada i complexa, però fonamental per a la preservació de l'espècie humana. En aquest sentit trobam estudis vinculats a avaluar la funcionalitat de la família (Epstein et al. 1982; Beavers i Hampson, 1995) i altres que tracten pròpiament la competència parental (Barudy i Dantagnan, 2005) com una forma de oferir respostes adequades a les necessitats dels fills i

que promociónen el bon tracte als infants i, en conseqüència desenvolupen una bona salut mental infantil.

Entenem que la competència familiar no es pot entendre en termes estàtics sinó en un relació dinàmica, per això s'hauria d'observar la competència en un continu progressiu que va des del funcionament familiar sa fins al més disfuncional, com assenyalen Beavers i Hampson (1995). En aquest sentit, i a suggeriment dels autors, no concebre la competència en tipologies categòriques permet assumir la visió del potencial de creixement i adaptació en les famílies, defugint una òptica immobiliària i acceptant les possibilitats de canvis. Òbviament, les famílies més competents són aquelles amb capacitat d'equilibrar i canviar els seus estils de funcionament segons es van produint els canvis evolutius, tal com apunten nombrosos autors (Barudy i Dantagnan, 2005; Beavers i Hampson, 1995; Brazelton i Greenspan, 2005; Haley, 1976; Minuchin, 1986)

“El mérito de las madres y de los padres reside en el hecho de que deben responder a múltiples necesidades de sus hijos, necesidades que, además, cambian con el tiempo. Deben, por consiguiente, disponer no solamente de recursos y capacidades, sino también de una plasticidad estructural para adaptar sus respuestas a la evolución de estas necesidades del desarrollo infantil”

(Barudy i Dantagnan, 2005, 61)

Però ens podríem qüestionar, quin és el context familiar òptim per facilitar el desenvolupament psicològic en els infants? Arranz et al. (2004) desenvolupen una sèrie de conceptes facilitadors d'un adequat context familiar a partir de l'anàlisi de variables que es corresponen al diferents nivells sistèmics: macrosistema, exosistema, mesosistema i microsistema. Anomenem algunes d'aquestes variables: entorn lliure de pressions, qualitat de l'entorn físic, diversitat d'experiències, estimulació acadèmica, acceptació, afecte, disciplina no punitiva, baixa conflictivitat marital, suport social, coherència educativa, foment de l'autoestima, flexibilitat i adaptabilitat, foment del pensament crític... La consideració d'aquestes variables permetrien desenvolupar programes d'intervenció familiar de tipus

preventiu i optimitzadors per a famílies. Algunes d'aquestes variables es contemplen a l'Espai Familiar com elements prioritaris a treballar en la relació entre mare i fill.

9.2. Observació i intervenció en las capacitats parentals

Per afavorir la competència parental des de l'Espai Familiar ens centram fonamentalment en el treball de tres capacitats que consideram bàsiques i que constitueixen els aspectes prioritaris de l'observació i intervenció: la capacitat d'establir contacte, la capacitat empàtica i la capacitat d'oferir respostes sensibles. Vegem a continuació el significat de cadascuna d'elles i com s'analitzen a l'Espai Familiar.

9.2.1 La capacitat d'establir contacte amb el fill

Nombrosos autors, a partir de la teoria de Bowlby descrita en els anys 50, han insistit en la importància d'una afecció sana com un factor de prevenció dels diferents tipus de maltractament infantil (López, 1995; Cyrulnik, 2002; Barudy, 1998). La interiorització d'una figura d'afecció estable i disponible és allò que permet a l'infant sentir-la com base de seguretat per explorar el seu entorn i les persones desconegudes. Els pares que transmeten una afecció segura són interioritzats per els fills com la font de seguretat que els permet explorar l'entorn construint la seva xarxa psico-socio-afectiva, com assenyala Arranz (2004). Sabem que si en els dos o tres primers anys de vida els infants no han tengut la possibilitat d'establir una afecció de qualitat tendran llacunes en els seus comportaments futurs. Són molts els estudis que demostren la relació entre trastorns de l'afecció, conjugalitat i parentalitat, sembla que l'exposició a conflictes relacionats amb la parella constitueix un factor de risc (Cummings i Davies, 1994; Grych i Fincham, 2001)

A l'Espai Familiar s'observa directament com són les relacions entre pares i fills, a partir de situacions lúdiques. Quan diem com són les relacions ens referim a les característiques essencials de la relació: calidesa, tendresa, acolliment o, per contra, domina la brusquedat, l'agressivitat, la duresa, la invasió i les actituds dominants entre mare i fill.

Observar el tipus de vincle afectiu és un privilegi i un punt de partida determinant per a contribuir, de manera acurada, a introduir o modificar certs aspectes que fan que la relació sigui com més segura millor per a l'infant. En aquest sentit, cal recordar que les professionals de l'Espai Familiar tenim clar que el més important per als infants que hi participen és la vivència d'experiències afectives segures i sòlides.

Veim, doncs, que un dels aspectes fonamentals on centra l'atenció i l'observació l'Espai Familiar és en el tipus de vincle que s'estableix entre mares i fills, és per això que farem una breu referència als estudis que s'han dut a terme per classificar les diverses modalitats de vincle.

Mereix una menció especial l'instrument elaborat per Ainsworth et al. (1978) anomenat *Procediment de la situació estranya* amb l'objectiu d'avaluar la qualitat de l'afecció amb infants de 51 setmanes d'edat. Aquest és un procediment de laboratori, originalment dissenyat el 1964 per l'autora i el seu equip de Baltimore, per avaluar els diferents estils d'afecció. Si bé al principi només es parlava de tres tipus (segura, ambivalent i evitativa) més tard, Main i Weston (1981) i Main i Solomon (1986) hi afegirien una quarta categoria: afecció desorganitzada-desorientada.

El treball de laboratori elaborat pels autors ens interessa per poder descriure alguns aspectes observats en les mares i els infants que participen en el programa objecte d'estudi d'aquest treball. Cal esmentar que en cap moment pretenem classificar els vincles dels

infants amb la intenció d'etiquetar o de oferir un diagnòstic tancat sinó que tant sols interessa la classificació en la mesura que ens fa més conscients de les necessitats dels infants i de les intervencions de les professionals sobre la relació entre mare i fill. Així, doncs, passam a descriure breument el tipus de vincle que identificaren els autors mencionats diferenciant entre vincles segurs i insegurs (ambivalent, evitatiu i desorganitzat).

■ L'expressió vivencial de *l'afecció segura* és la sensació de seguretat que hom té. Poder interioritzar una figura estable i disponible però simultàniament separada d'un mateix, permet a l'infant sentir-la com a base de seguretat per explorar el seu entorn i les persones desconegudes per a ell. Aquesta seguretat facilitarà la diferenciació necessària per arribar a ser un adult capaç d'oferir a les seves pròpies criatures, en el seu moment, una vinculació sana. El vincle segur evoca sentiments de pertinença en una relació allà on l'infant se sent acceptat i en confiança.

Les relacions productes d'una vinculació sana produeixen certs efectes en les persones, entre d'altres trobam:

- el desenvolupament de l'empatia i el maneig equilibrat dels impulsos i desitjos,
- la construcció d'un sentiment de pertinença a través del desenvolupament de les capacitats de donar i rebre,
- el desenvolupament de recursos per a manejar situacions emocionalment difícils com ara separacions, pèrdues o ruptures,
- la capacitat de vincular-se positivament amb els altres,
- la capacitat d'obtenir bons resultats en els processos d'aprenentatge, especialment en l'àmbit escolar,
- i la capacitat d'adaptació social.

L'existència, per tant, de relacions sanes i funcionals entre pares i fills depenen, en bona mesura, dels processos de formació del vincle afectiu que en els primers anys s'hagin establerts. És per això que l'Espai Familiar, com a programa de suport a la parentalitat, inclou l'objectiu prioritari de reforçar les relacions per tal d'afavorir el desenvolupament d'una afecció segura.

Segons Ainsworth et al. (1978) un infant amb vincle segur té major habilitat per jugar i explorar l'ambient amb alegria, seguretat i curiositat. També presenta gran capacitat per manifestar disgust davant una separació no esperada de la mare però, alhora, demostra major capacitat per calmar-se quan se li ofereix consol.

■ En el *vincl ambivalent*, caracteritzat per una figura d'afecció inconsistentment disponible que interfereix en la capacitat d'exploració, l'infant no explora, i sol presentar dificultats per tranquil·litzar-se, plora més, és més irritable i reacciona fortament davant la separació. Segons Yarnoz (2006), els infants que presenten aquesta modalitat de vincle mantenen poca relació social amb iguals i tenen dificultats per integrar-se en el grup. Les estratègies emocionals dels infants solen exagerar les seves demandes d'atenció i mostrar una dependència extrema vers la figura d'afecció. Per la seva part, segons l'opinió de Yarnoz (2006), en aquest tipus de vincle la mare utilitza estratègies que filtren els senyals de l'infant. La seva relativa manca de resposta davant l'infant actua de reforç intermitent envers les demandes del fill. Aquestes mares utilitzen estratègies per tenir cura de l'infant basades en mantenir l'infant molt a prop seu, com si la distància curta signifiqués una més gran protecció i cura. Les seves conductes de relació solen ser més bé intrusives interferint amb l'autonomia i l'exploració de l'infant.

Serveixi com exemple, el cas d'una família participant a l'Espai Familiar formada per una mare i un infant de 15 mesos que, per diversos motius, no conviuen junts. Durant repetides

sessions s'observava com l'infant cada vegada que la mare s'allunyava d'ell, i deixava d'haver-hi contacte físic, immediatament deixava l'activitat que estigués fent i, plorant desconsoladament, anava a la recerca de la mare fins que aconseguia estar a sobre d'ella, encara que continuava plorant. La mare normalment es passava gran part de la sessió amb l'infant en braços però al mateix temps manifestava una necessitat d'allunyar-se del fill i així, es queixava quan desitjava anar a pendre un café a la tertúlia i l'infant reclamava la seva presència.

■ El *vinclle evitatiu* estaria caracteritzat per una mare no disponible per l'infant que se sent obligat a mantenir una neutralitat afectiva davant ella, manifestant indiferència quan la mare el deixa sol i explora. L'infant aprèn així a inhibir les seves manifestacions conductuals de necessitats emocionals a partir d'haver sentit successius rebujos. Segons Yarnoz (2006) solen semblar independents, madurs i autònoms. Les aportacions de Ainsworth et al. (1978) i, posteriorment Main et al. (1981), diuen que presenten una expressió continguda de l'afecte negatiu de manera desigual i imprevisible. Les mares empren estratègies basades en la cura a distància, protecció de l'infant des de la distància i s'hi observa un lleuger rebuig vers l'infant.

Un exemple el tenim amb una mare i la seva filla de onze mesos en que la nina, ja des de les primeres sessions, no presenta cap tipus de manifestació d'estranyesa en el grup: no plora mai davant desconeguts i expressa confiança amb qualsevol adult. La mare sembla presentar dificultats per establir interaccions amb la filla i així que comença la sessió, normalment la deixa a un racó de la sala deixant que la nina descobreixi per si sola sense oferir-li atenció durant bona part de la sessió.

■ El *vinclle desorganitzat* descrit per Main et. al (1981,1986) provoca en aquests infants reaccions confuses i desorganitzades, fins i tot atemoritzants. Les mares dels infants que

presenten aquests tipus de vincle serien imprevisibles en les seves respostes i resulten incoherents des del moment en què haurien de donar suport però a la vegada provoquen por. Davant la separació i la posterior trobada l'infant no reacciona, sembla com "congelat", en una posició rígida, aferrat a la mare però sense mirar-la. Alguns estudis, entre ells Rygaard (2008), assenyalen que infants amb aquestes característiques poden desenvolupar un trastorn de vincle reactiu.¹¹

A mesura que des del programa es va consolidant la relació amb els serveis socials i Protecció de Menors, les demandes dels tècnics obliguen a posar esment en l'observació acurada i detallada de la relació mare-fill. En aquest sentit, s'identifiquen una sèrie d'aspectes que permetran valorar el contacte que s'estableix entre mare i fill: contacte corporal, visual, verbal i lúdic. Les reflexions prenen forma amb l'elaboració d'un document que, a partir d'una graella, permet anotar el contacte i les habilitats parentals¹²; aquesta graella es va modificant i ampliant a mesura que les observacions es van fent més completes. El protocol d'observació pretén donar claus de lectura als professionals per poder focalitzar la seva observació i disposar de dades més objectives i organitzades per avaluar les competències dels pares i dissenyar posteriorment un pla d'actuació.

D'aquesta manera es descriuen, individualment per a cada família i de forma continuada, aquelles conductes que mostra la mare i que testimonien la capacitat d'establir contacte amb el fill. Consideram que un dels elements que aporten informació valuosa sobre la tipologia del vincle entre mare i fill és el contacte que s'estableix entre ells. El contacte es desglossa, per afinar millor l'observació, en diferents tipus i per a cada un d'ells s'estableixen uns ítems.

¹¹ Segons Rygaard (2008, 31) el concepte de trastorn de vincle reactiu és aplicat a infants que han sofert privacions i estrès de forma extrema durant la seva primera infància, i les característiques de la seva personalitat són variades "en un extremo un niño introvertido, cerrado y autodestructivo, que no es capaz de funcionar en las relaciones sociales y, en el otro extremo de la escala, un niño muy extrovertido, impulsivo/agresivo"

¹² Ens referim al document "Observació de les habilitats parentals", descrit en el capítol 7.

Partir de l'observació de la freqüència i la qualitat del contacte és una base que determina les característiques principals de la relació. Incidim així en un dels objectius prioritaris del programa: *“facilitar i enfortir l'establiment del vincle afectiu entre infants i pares/mares”*¹³.

El primer paràmetre d'observació està centrat en la relació que s'estableix entre pares i fills a partir del contacte corporal, visual, verbal i lúdic. D'aquesta manera s'analitza:

- * la freqüència del contacte corporal. S'observa si hi ha una exagerada presència de conductes del tipus: agafar a l'infant en braços, acariciar-lo, donar-li besades, engronxar-lo, jocs corporals...
- * la qualitat del contacte corporal. La mirada es dirigeix a observar quan i com es donen els comportaments assenyalats anteriorment respectant el ritme i l'espai de l'infant, adequant els contactes a l'edat i necessitats individuals de l'infant (contactes invasius i bruscos, contactes poc càlids...)
- * la freqüència de contacte verbal. S'observa la presència o absència d'interaccions verbals entre mare i fill: ordres, instruccions, explicacions, paraules, comentaris...
- * la qualitat del contacte verbal. Es fixa l'atenció en si quan es parla a l'infant es fa amb un to de veu adequat a les característiques de la situació i de l'infant (modulant el to en funció del context), emprant paraules adequades per cridar a l'infant, donant ordres de forma adient, emprant un vocabulari i expressions adaptades a l'edat de l'infant i prenent iniciatives en la interacció verbal amb el fill
- * la freqüència de contacte visual. S'observa si es dona una elevada presència o absència de comunicació visual: seguir l'infant amb la mirada, mirar-lo als ulls en els moments de la interacció...

¹³ Vegeu al respecte l'annex 2.1

- * la qualitat del contacte visual. L'atenció es centra en observar si el contacte es produeix respectant el ritme i l'espai de l'infant, si no són contactes invasius, excessivament a prop o lluny del fill quan es dona el contacte
- * la freqüència de contacte lúdic. Es focalitza l'observació en si es dona una elevada o poca presència d'aspectes del tipus: realitzar propostes de joc, prendre la iniciativa de joc, participar en el joc amb el fill
- * la qualitat del contacte lúdic. Se centra la mirada en les interaccions lúdiques si es fan respectant el ritme i espai de l'infant, adequant-se a l'edat i característiques individuals del fill, implicant-se en el joc amb una participació activa, oferint varietat de jocs: corporals, exploratoris, simbòlics, deixant pas a la participació activa i donant autonomia al fill. També s'observa si hi ha una actitud de plaer en el joc compartit amb l'infant.

Vegem l'exemple d'una observació de la capacitat d'establir contacte d'una mare amb el seu fill de 24 mesos.

I-Capacitat d'establir contacte amb el fill	
CONTACTE CORPORAL	
<i>a. Agafar el fill en braços</i>	
<i>b. Acariciar el fill</i>	Durant el moment del ritual d'entrada, en D. està repenjat sobre les cames de na I. i na X. [professional] li conta una petita història amb un cocodril a les mans. En D. està molt tranquil i na I. li acaricia les galtes i els cabells.
<i>c. Donar besades al fill</i>	
<i>d. Agafar la mà</i>	
<i>e. Engronxar</i>	
<i>f. Fer pessigolles</i>	En diferents ocasions n'l. juga amb en D. a fer pessigolles. En dues ocasions aquest joc s'ha donat després d'alguna empenta del nin cap a la mare.
<i>g. Jocs corporals</i>	Han jugat molt a tirar-se pels matalassos. Normalment el joc corporal sorgeix d'una provocació (empenta) de'n D. i n'l. respon amb pessigolles, immobilitzar-lo... Sembla que a en D. li agrada molt perquè riu tot el temps.
<i>h. No té contacte corporal</i>	
Altres	
Observacions generals	

CONTACTE VISUAL	
<i>a. Segueix el fill amb la mirada</i>	En el moment que en D. se separa d'ella, no el perd de vista. Es una vigilància constant dels seus moviments, sempre acompanyats de frases d'alerta.
<i>b. En els moments d'interacció mare-fill el mira als ulls</i>	Com es tracta normalment de joc corporal, es dona amb dificultat el contacte visual. Encara que quan li ha de cridar l'atenció d'una forma més seriosa, cerca els seus ulls per dir-li-ho fixament.
<i>c. No el mira mai</i>	
Altres	
Observacions generals	
CONTACTE VERBAL	
<i>a. to de veu (suau, brusc, fort...).</i> Mostra un actitud brusca a l'hora de dirigir-se a l'infant.	
<i>b. paraules que utilitza per cridar al fill (el nom, apel·latiu, paraules carinyoses...)</i> Sovint empra el seu nom ("D!!"), "vine aquí fiera", "animal". Aquestes expressions les repeteix en més d'una ocasió.	
<i>c. manera de donar les ordres al fill (imperatius, en forma de pregunta, en forma de suplica...)</i> Utilitza imperatius constantment: "Vine aquí", "no peguis cocs"... i també en forma de pregunta: "Què passa D.?", "Per què has de ser tan animal?"	
<i>d. empra un vocabulari i expressions adients a l'edat del infant</i> No. Les frases anteriors són usades amb molta freqüència. Constantment dirigeix frases en negatiu i culpabilitzadores cap a l'infant.	

e. el contacte verbal es dona per iniciativa del fill/ de la mare /d'altres (educadora, altres mares...)
Altres
Observacions generals
CONTACTE LÚDIC
<p>a. Qui proposa el joc: el fill /la mare /educadora/altre mare</p> <p>Normalment l'infant a través del contacte corporal. Na X.[professional] i na M.[professional] també han proposat el joc amb la pilota gegant per tal que n'l. s'animàs a jugar amb D.</p>
b. Qui inicia el joc: mare /fill/els dos/ l'educadora
<p>c. Implicació en el joc: el fill juga i la mare observa/ la mare participa en el joc del fill/ la mare proposa i dirigeix el joc/ la mare participa i el fill observa</p> <p>Quan es tracta de joc corporal, hi participen tot dos, normalment. Quan és na X. [professional] o na M. [professional] les que juguen amb en D., na I. observa i no hi participa a no ser que la convidin.</p>
e. Durada o freqüència en el joc: no juguen en tota la sessió/juguen a estones curtes/juguen tot el temps.
<p>f. Tipus de joc: corporal, d'exploració (joc heurístic), simbòlic, motriu, manipulatiu i artístic (retallar, dibuixar...), lectura de contes...</p> <p>Principalment corporal. Al final de la sessió han estat jugant mare i fill al laberint de les bolles damunt els matalassos durant una bona estona.</p>
Altres
Observacions generals
<p>Data: 28/01/05</p> <p>Nom mare/pare: I.</p> <p>Nom nin/nina: D.</p> <p>Observador: L.</p>

A través d'aquesta observació ens podem fer una idea de les característiques del contacte establert entre mare i fill, en què domina el contacte corporal i la duresa d'algunes actuacions per part de la mare, sobretot pel que fa a les interaccions verbals i visuals.

Observam, doncs, com la capacitat d'establir contacte és el primer aspecte que es contempla però no es considera només la qualitat sinó també la freqüència ja que entre els dos indicadors hi ha d'haver cert equilibri. Òbviament una elevada freqüència de contacte no és necessàriament indicador de bona qualitat, per exemple, a vegades, un excés de contacte corporal és indicatiu de sobreprotecció o de contacte massa invasiu per l'infant ja que no es respecta la seva autonomia i podria interpretar-se com una forma de vincle insegur. D'aquesta manera és l'observació dels dos indicadors en conjunt el que ens dona una aproximació més fidel de l'adequació o inadequació del contacte entre pares i fills.

9.2.2 La capacitat empàtica per observar i entendre el fill

Un dels aspectes essencials per a l'establiment d'un vincle afectiu segur és la capacitat empàtica de l'adult vers l'infant. Estem d'acord amb la definició d'empatia, assenyalada per Barudy i Dantagnan (2005, 81) com:

“...la capacidad de percibir las vivencias internas de los hijos a través de la comprensión de sus manifestaciones emocionales y gestuales con las que manifiestan sus necesidades”

Marrone (2003) assenyalava que la representació que tinguin el pare o la mare de l'infant influeix directament en la seva manera de tractar-lo i, sobretot, en la qualitat de la resposta a les comunicacions i demandes infantils. És per això, que des de l'Espai Familiar s'insisteix en la capacitat d'observació dels pares vers els fills i la reflexió que facin de les conductes dels infants. Segons l'autor, els pares que presenten una alta capacitat reflexiva tendrien més capacitat de promoure un afeció segura.

Observam com les aportacions de la teoria del vincle a la pràctica de l'Espai Familiar estan vinculades a la sensibilitat materna, la regulació emocional i l'estil de vincle que s'estableix entre el nadó i la mare.

L'empatia és una emoció positiva i social, com diu López (2005), que suposa percepcions, comunicació i inferències sobre l'estat i el punt de vista de l'altre i que, a més a més, orienta la conducta d'atenció i ajut vers l'altre. L'autor parla de dos tipus d'empatia:

- disposicional: és el grau de capacitat de posar-se en el lloc de l'altre. Representa un tret estable de la persona, innata (reactivitat fisiològica, caràcter) i apresada (relacions de vincle afectiu),
- situacional: és la resposta concreta en una situació concreta, pot ser més variable i és el resultat de la interacció entre dues persones.

L'empatia, segons López (2005), és una emoció que es presenta variable, depèn de l'estat emocional, de la personalitat, de les atribucions de conducta i de la situació de l'altra persona (edat, sexe, tipus de relació...). En el context de les relacions l'empatia és necessària per a la supervivència de l'espècie i per a les relacions íntimes així com pel control de l'agressió. Permet establir una connexió emocional entre dues persones i és la millor evidència de sentir-se comprés i ajudat.

En aquest sentit, aquesta emoció és contemplada a l'Espai Familiar quan s'analitza la capacitat de la mare per observar i entendre el fill. Així, s'observa si la mare capta les necessitats de l'infant, entén els seus estats d'ànim, identifica les seves demandes i observa les iniciatives i els progressos de l'infant.

L'empatia és la capacitat de percebre les vivències internes dels fills a través de la comprensió de les seves manifestacions emocionals i gestuals amb les que manifesten les seves necessitats. Els pares amb aquesta capacitat poden sintonitzar amb el món intern dels seus fills i respondre adequadament a les seves necessitats. Els trastorns de l'empatia podrien estar relacionats amb els trastorns de l'afecció.

La capacitat empàtica fa referència a comprendre i donar sentit a les accions, intencions i sentiments dels fills. La empatia implica percepcions, comunicacions, o inferències sobre l'estat del fill, i orienta la conducta d'atenció i ajuda necessària vers els fills. Adquireix sentit el concepte de intersubjectivitat, com diu Marrone (2001) com la capacitat d'entendre les accions, intencions i sentiments dels altres.

A l'Espai Familiar, a través del protocol, s'observa la capacitat dels pares de llegir adequadament els senyals que els hi arriben del fill i la comprensió i forma de donar sentit a les accions, intencions i sentiments del fill. Vegem algunes categories d'observació que es fan servir:

2-Capacitat empàtica de la mare per observar i entendre el fill (la mare capta el que el fill vol i necessita)	
2.1. Entendre els senyals fisiològics de cansament, son o gana del fill. a-La mare verbalitza el que li passa al fill (té gana, té son...)	
2.2. Entendre els estats d'ànim del fill: irritabilitat, mal humor, alegria, conflicte...	
2.3. Identificar les causes dels senyals que arriben del fill	

2.4. Observar les iniciatives i progressos del fill	
Altres	
Observacions generals	

(Annex 3.3)

Com veim, s'observa la capacitat dels pares per observar el fill i identificar els senyals per adonar-se de les necessitats bàsiques i fisiològiques: les sensacions corporals com la gana, la set, necessitat de contacte, son, etc. que pot tenir l'infant.

Els següents exemples il·lustren algunes observacions fetes a diferents famílies. El primer cas es tracta d'una mare i el seu fill de tres anys.

18-05-2006

En G. [infant] està una mica incòmode a l'hora de menjar damunt les cames de la seva mare. Na L. [professional] ho percep i li diu: "P. [mare], jo crec que si cada un s'assegués a una cadira estaria més còmodes". I na P. contesta: "estam bé el que passa és que en G. té juguera".

Com es pot veure, la interpretació que la mare fa de la situació no és la mateixa percepció que té la professional, sembla que la mare no s'adoni de la situació d'incomoditat de l'infant. Vegem el cas d'un pare amb un nadó de dos mesos.

17-11-2006-R [pare] G. [infant]

En R. estira el braç de na G. per posar-la de panxa. Na G. es tomba i queda amb la cara al matalàs. En R no veu que amb els braços al darrere, na G. no pot aixecar el cap.(...)

En R. fa comentaris durant la sessió sobre la seva filla: quan na G. està asseguda al seu costat i ell li torna a llevar el moc bruscament, la nina gira el cap en senyal de molèstia, i el pare diu "Es tranquila". (...)

Més endavant na G. està tombada al matalàs i en R. comenta: "Cuando se cansa con los juguetes, juega con la mano, se mira y se duerme" (...)

Quan na X. [professional] li proposa jugar amb la pilota grossa en R. diu: "Mmm... no se, no se si le va a gustar"

Observam com el pare identifica de manera poc encertada els senyals que li arriben de l'infant, fent poc ús de l'observació davant els missatges.

A les observacions a les famílies la mirada se centra, també, en la capacitat dels pares per observar al fill i identificar els senyals per adonar-se de les necessitats emocionals i relacionals: la capacitat per entendre els estats d'ànim del fill com la irritabilitat, alegria, conflictes, i s'avalua també en aquest apartat la capacitat per observar les iniciatives i progressos del propi fill. Vegem uns exemples d'observacions d'aquesta capacitat. La primera família és la mateixa mare i fill de tres anys que en el cas anterior.

18-05-2006

En G. [infant] ha construït una taula (amb les construccions), agafa uns cossiols i li diu a la seva mare: "son para el agua" i la mare diu "¿paraguas?" fent cara de incertesa, de no comprendre el seu fill

Més tard, en G. agafa la tapa de la caixa de les construccions i li fa unes potes. La mare diu: "está coja" però na M. [professional] reforça en G. dient: "però està molt bé".

Consideram que, en aquesta ocasió, la mare ha aprofitat poc les iniciatives de l'infant, i ha necessitat el suport d'una professional per reforçar l'acció de l'infant.

A continuació presentam dos exemples més d'observació de la capacitat d'una mare d'entendre les necessitats i actuacions del seu fill de 24 mesos.

17-03-2004

N'A.[mare] ha verbalitzat en diverses ocasions que no enten el comportament del seu fill i sovint la interpretació que fa d'aquest és negativa. Manifesta quasi sempre unes expectatives negatives de cara al comportament del seu fill.

Exemple:

-en Ll.[fill] li mostra una goma, N'A. diu "oh, no me gusta esto", dirigint-se a la professional "luego se la come"

-En Ll. diu una cosa i n'A. diu "no se lo que dice, no le entiendo"

-en J. [un pare] entra a l'espai i en Ll.s'acosta a ell, n'A. diu posant mala cara "ya está, otra vez se acerca a los hombres" Na C. [professional] intervé "bueno, pero esto no tiene porque ser malo"

-Parlen del nin na C. i n'A. i na C. diu "jo saps que crec..." i n'A. diu "...que passa de jo, no?", C. "no, dona, no" "jo crec que ell agrairia que li proposis coses, que li facis mimos, que intentis entendre'l"

-En un altra ocasió en Ll.camina i sense que hi hagi cap motiu per dir-ho n'A. diu "¡no te caigas, eh!. També una altra vegada va darrera d'ell com amb por que el nin caigui i fa el gest d'agafar-lo encara que no hi ha cap indicati que el nin hagi de caure.

Vegem una altra situació de la mateixa familia, uns mesos més tard:

24-02-2005

En Ll.està assegut damunt la mare jugant amb plastilina, el nin estira el braç per agafar un pot de plastilina però no hi arriba, posa mala cara i protesta, n'A. li diu "no vols seure?", continua la mare: "no sé". Més tard el nin aconsegueix agafar el pot i n'A. no se n'adona.

N'l. [infant] plora porque en T. [infant] li ha pres una cosa, n'A. mira a n'l. i es gira cap al seu fill i li diu "tu no te animes que te veo", encara que en Ll. esta concentrat pendent de la seva plastilina.

A través d'aquests exemples podem constatar diverses maneres d'observar algunes dificultats de la mare per fer una lectura adequada dels senyals i comunicacions de l'infant, sembla demostrar poca capacitat empàtica: no es posa en el lloc de l'infant, es precipita davant les seves accions, interpreta erròniament les conductes de l'infant, fins i tot fa comentaris despectius que menyspreen les capacitats i les iniciatives de l'infant.

La capacitat empàtica està relacionada amb la manera de respondre als infants, per això un altre aspecte que es contempla a l'Espai Familiar és la capacitat dels pares per oferir respostes sensibles i adequades a les demandes o necessitats de l'infant que a continuació descrivim.

9.2.3 La capacitat d'ofrir respostes sensibles a les necessitats dels fills

Òbviament no és suficient tenir capacitat per observar i recollir els senyals que arriben del fill sinó que, a més a més, s'ha d'incorporar l'anàlisi de la manera de donar resposta en aquests senyals. Es tracta d'un paràmetre que dirigeix l'observació vers la capacitat dels pares per donar una interpretació sobre els senyals del fill i respondre-hi adequadament. Hi ha pares que rarament estan disponibles quan l'infant plora, per exemple, i que encara que tracten de calmar-lo difícilment entenen les seves demandes. Es tracta d'establir un acoblament de la intensitat, el ritme i la forma de les expressions afectives dels infants a través de diverses modalitats perceptives (tacte, visió, audició). Perquè l'ajustament sigui efectiu els cuidadors han de saber "llegir" adequadament els senyals dels infants.

Els pares i mares sensibles, a través de l'empatia, poden connectar amb els senyals comunicatius dels fills i respondre adequadament, mentre que la manca de sensibilitat i empatia provocaria inseguretat emocional en els fills. La sensitivitat materna estaria relacionada, segons Ibáñez (2005), amb la capacitat de l'adult de llegir i interpretar els signes i els senyals no verbals que li arriben del nadó, aspecte que es contempla en el programa. La mateixa autora assenyala la importància, a l'hora d'establir un vincle afectiu segur, de la capacitat de la mare per atendre i respectar la reciprocitat i saber mantenir una espera en els diàlegs interactius que s'estableixin amb el fill en un intent de mantenir l'equilibri entre la proximitat-distància amb l'infant.

Existeixen tres conceptes relacionats amb la capacitat empàtica i la d'ofrir respostes sensibles que cal assenyalar. Ens referim a la simetria/asimetria, les intervencions contingents i la intersubjectivitat i negociació que s'estableixen en les relacions. Vegem-los.

Simetria/asimetria

Són nombrosos els autors que han tractat la simetria/asimetria en les relacions pares-fills. Com diu Riera (1999), des dels primers dies de vida, es constata l'existència de sincronies interactives d'acomodació de ritmes mutus i de proimitació entre els moviments, gestos, mirades i vocalitzacions del nadó i els moviments, gestos, mirades i discurs verbal de la mare, tant en situacions d'alimentació com de joc cara a cara. Molts dels autors que han estudiat les relacions entre mares i fills (Brazelton i Cramer, 1993; Kaye, 1982) destaquen l'asimetria d'aquestes primeres relacions, en les que la iniciativa per començar i mantenir la interacció depèn fonamentalment dels adults, i subratllen la seva importància per preparar i equipar al nadó amb instruments cognitius i relacionals que posteriorment necessitarà per adquirir noves habilitats.

“Aprendiendo el “lenguaje” del bebé, según se refleja en sus conductas autonómicas y motrices, así como en las correspondientes a sus estados de atención, los padres pueden sincronizar sus propios estados de atención y desatención con los del hijo. Pueden ayudar al bebé a prestar atención y luego a prolongarla dentro de la interacción. En el logro de esta sincronía, los padres dan el primer paso.

Durante la comunicación sincrónica, el bebé aprende a ver a su progenitor como a un ser merecedor de confianza y receptivo, y empieza a intervenir en el diálogo. A través de la sincronía, los padres, a su vez, experimentan su propia competencia”

(Brazelton i Cramer, 1993, 187)

Diversos autors han dissenyat estudis en què adults i infants, habitualment mares i fills, es veuen compromesos en una situació d'activitat conjunta, generalment de tipus diàdic (Wertsch, 1984; González i Palacios, 1992; Rogoff, 1993; Méndez i Lacasa, 1995). Aquests treballs indiquen que les intervencions dels adults van per davant del nivell de competència efectiva de l'infant, com hem vist en Brazelton i Cramer (1993). Es veu també una forta correlació entre la tendència de les mares a ajustar el nivell d'ajuda a les dificultats dels

infants i la competència posterior de l'infant per a resoldre un problema similar de forma independent.

Kaye (1982) identifica set tipus diferents de marcs a través dels quals els pares estructuren el món per als seus fills: el marc de protecció, l'instrumental, el de feedback, el de modelat o demostració, el de discurs, el de memòria. Vegem el seu significat.

- El marc de *protecció*: la seva funció és permetre a l'infant que vagi un poc, encara que no massa, més enllà de les seves competències i l'adult pren les precaucions que li semblen adequades per evitar els riscos innecessaris.
- El marc *instrumental* és aquell en que l'adult actua interpretant les intencionalitats de l'infant.
- El marc de *modelat o demostració*: en aquest cas l'adult realitza una acció i espera que l'infant tracti d'imitar-la
- El marc de *feedback*: els adults deixen espais perquè els infants puguin inserir les seves actuacions. Dosifiquen les propostes, demandes i suports d'acord a les accions dels infants.
- El marc de *discurs*: es dona forma de diàleg a la interacció, raó per la qual exigeix que s'hi incorporin les intervencions de l'infant i adquireixi un sentit el tema sobre el que tracta la interacció adult-infant.
- El marc de *memòria*: l'adult sap, gràcies a les seves experiències anteriors, quins són els objectes que han intrigat l'infant, què ha sigut capaç o incapaç de fer amb ells, què ha imitat i quin feedback ha rebut dels objectes o de les persones.

Tornant a les explicacions de Brazelton i Cramer (1993), la simetria en la interacció significa que la capacitat dels adults per oferir atenció al nadó, al seu estil i a les seves preferències, ja sigui per rebre o respondre, influirà en la qualitat de la interacció. Des del punt de vista del diàleg simètric que es va elaborant, l'adult respecta els nivells i les iniciatives de l'infant,

és així que cada membre de la interacció participa activament per aconseguir i mantenir la sincronia. Però el responsable d'aquesta simetria és l'adult i ha de saber mantenir-se en el seu rol: d'una banda, ha de respectar la independència del nadó, i de l'altra ha de mantenir un desig de retroalimentació amb l'infant. D'alguna manera, els pares han d'estar disposats a renunciar a una part de si mateixos per suscitar noves respostes del fill, han de permetre que les necessitats dels infants vagin per davant les seves.

La complexitat de la relació i el propi desenvolupament de l'infant condueix a una interacció cada vegada més recíproca en què l'infant cobra un protagonisme, com diu Coll (1991, 146):

“A medida que se avanza en el desarrollo se diversifican las actividades realizadas conjuntamente y se hacen más complejas; el bebé acumula experiencias, enriquece su bagaje de conocimientos sobre el mundo de los objetos y de las personas y desarrolla nuevas habilidades. El ajuste mutuo y la contingencia de los intercambios se hace progresivamente más difícil de conseguir (...). Además, la relación va haciéndose más simétrica, en el sentido de que el niño puede tomar la iniciativa para comenzar, mantener, interrumpir u orientar el significado de las interacciones.”

És per això que és important que l'adult adquireixi la capacitat de llegir els senyals de l'infant i construeixi una relació amb una gran quantitat d'afectivitat sincronitzada, com diuen Brazelton i Greenspan (2005, 42):

“...hay que disfrutar del bebé, sentirse parte del bebé y aún así, interactuar de forma recíproca. El respeto por la iniciativa e idiosincrasia del bebé es una tarea psicológica nada fácil que no se aprende improvisando, no se aprende si no se invierte en él, porque la calidad de la empatía y de la sincronía nunca será la misma.”

Veim, doncs, com en les relacions entre mare i fill es passa per un procés de simetria i asimetria en què cal que l'adult sigui conscient del rol a assumir per la bona marxa de la relació.

Intervencions contingents

Els adults que duen a terme amb major eficàcia la funció d'oferir suport als progressos dels infants realitzen intervencions contingents a les dificultats que troben a l'hora de realitzar una tasca. La intervenció eficaç és la que es dirigeix a aquells aspectes de la tasca que l'infant encara no domina i que, per tant, només pot realitzar amb el suport de l'adult. Tal com assenyala Riera (1999) això exigeix de l'adult una avaluació contínua de les activitats de l'infant, una "interpretació" de les errades i de l'efecte provocat per les intervencions precedents, o com expressen Brazelton i Cramer (1993, 1990):

"Las madres responden eventualmente cuando pueden interpretar los mensajes transmitidos en esas señales. Al responder, la madre aprende a partir del éxito o el fracaso de cada una de sus respuestas, determinados por la conducta del bebé. De este modo, la madre va refinando la eventualidad de sus respuestas y desarrollando un repertorio de "lo que da resultado" y "lo que no da"...La contingencia requiere que la madre esté accesible, tanto cognitiva como emocionalmente"

La *regla de la contingència*, descrita per González i Palacios (1992) i sobre la que s'han realitzat investigacions diverses (Wood, Bruner i Ross, 1976) es refereix a què el nivell d'intervenció de l'adult és inversament proporcional a les competències que va demostrant l'infant en el sentit que a més capacitat demostrada menys suport ofereix l'adult, quan s'observa que l'infant no sap continuar, l'adult augmentarà el seu suport fins que observi que augmenta la competència de l'infant.

Per tant, el tipus de suport ofert per l'adult ha d'estar ajustat a les necessitats i característiques dels infants. Aquest suport, bàsicament, ha de proporcionar informació organitzada i estructurada, oferir models d'accions a imitar, formular indicacions i suggeriments per emprendre noves tasques, plantejar problemes a resoldre, etc. Així, l'adult no contempla només els seus objectius com adult, sinó també allò que l'infant sap en

concret, la interpretació de les seves accions, així com les intencions i idees que l'infant explícitament manifesta. Tot això en un marc de recerca d'una intersubjectivitat inicial mínima que permeti actuar conjuntament.

Intersubjectivitat i negociació

La intersubjectivitat (Wertsch, 1984) apareix quan dues persones comparteixen algun aspecte de les definicions de certa situació. És així que, l'adult i l'infant que s'impliquen conjuntament en l'execució d'una tasca o en el desenvolupament d'una activitat tenen, cada un per a la seva part, una definició de la situació, és a dir, es representen d'una determinada manera la situació i el conjunt d'accions a desenvolupar. Si en la situació d'interacció una d'elles es representa la situació totalment diferent a com se la representa l'altra, la sintonia, compartir l'activitat o sincronitzar les accions serà impossible.

Trevarthen (1982) afirma que perquè els infants comparteixen una situació amb altres persones han de ser capaços d'exhibir els rudiments de consciència i intencionalitat individual, capacitat que anomena subjectivitat. Però això no és suficient, per comunicar-se han d'adaptar-se o adequar-se a la subjectivitat dels altres, és a dir, han de mostrar la seva capacitat d'intersubjectivitat.

D'aquesta manera, Trevarthen (1982) definex la intersubjectivitat com el reconeixement i el control d'intencions cooperatives i pautes de coneixement conjuntes. L'infant emprà qualsevol mitjà per a comunicar les seves necessitats, igual que ho fan els adults per descobrir allò que l'infant necessita comunicar. Segons l'autor, a través d'un procés cerebral, es crea en l'infant la capacitat per a compartir estats mentals amb les persones que en tenen cura. L'aportació de l'autor és important ja que dota l'infant d'una activitat en el seu propi desenvolupament i afirma que els nadons poden percebre els atributs personals de les seves persones de referència. No és només que les mares atenen curosament i

responen als canvis d'humor dels nadons sinó que els nadons perceben i interpreten la personalitat de la mare.

En la mateixa línia apunten les reflexions de Wertsch (1984) quan afirma que perquè pugui establir-se la comunicació és necessari un cert nivell d'intersubjectivitat: els dos han de compartir, encara que sigui parcialment, una definició de la situació i, a més a més, han de saber que la comparteixen. És imprescindible que es produeixi una negociació que acabi en una definició intersubjectiva inicial de la situació.

Per la seva part, Bronfenbrenner (1987), referint-se a la relació diàdica en el curs d'una activitat conjunta en la que un dels seus membres ha de coordinar les seves activitats amb les de l'altre, afirma que el feedback mutu motiva els participants a intervenir en patrons d'interacció cada vegada més complexos.

En aquest sentit, també Brazelton i Cramer (1993) descriuen com un aspecte essencial en el procés d'interacció adult-infant la conducta de "l'arrossegament" entesa com una seqüenciació rítmica de la interacció. Una vegada que l'adult i l'infant han aconseguit establir una sincronia entre els senyals i les respostes s'afegeix en aquest procés una altra dimensió relacionada amb el ritme d'atenció o desatenció que s'ofereixen un a l'altre:

"La interacció asume, así, un nuevo nivel de participación. Cada miembro de la diada se adapta al otro, de manera que el bebé no se limita a ajustarse al indicio del adulto, sino que los ritmos del adulto también tienden a seguir los movimientos de niño"

(Brazelton i Carmer, 1993, 191)

Yárnoz (2006), assenyalava que el nadó aprèn, per tant, a partir de la regulació emocional que estableix amb la mare. Així, per exemple, diu que les mares sensibles ofereixen una àmplia

gamma d'emocions en els seus fills, les mares introvertides emocionalment fan que els fills minimitzin les emocions sense reconèixer-ne la importància, i les mares que no responen davant les demandes dels fills provoquen que aquests augmentin les seves emocions, i la seva expressió, per aconseguir així l'atenció de la mare. Cal recordar que aquestes capacitats estarien relacionades amb les experiències viscudes de les mares en la seva pròpia infància i la sensibilitat desenvolupada.

D'igual manera, Ibañez (2005) assenyala la importància de certes actituds i conductes de les mares: com han de conduir-se per poder oferir respostes sensibles, respectar el ritme dels infants, mantenir la distància justa i oferir una escolta activa al nadó.

Els conceptes explicats ens reafirmen en la tasca que des de l'Espai Familiar es duu a terme. D'aquesta manera per exemple, en el programa s'observa acuradament si la mare satisfà les necessitats fisiològiques de l'infant, de quina manera respon a les demandes emocionals i relacionals, si ofereix recursos i estratègies d'actuació a l'infant davant els conflictes, si ofereix estímuls de llenguatge o de joc adequats, etc. Hi ha mares que participen en el programa que sovint presenten certa tendència a resultar invasores amb els infants, amb l'acció, amb la paraula, amb l'estimulació motriu, amb desplaçaments permanents dels nadons (volen que caminin ràpid, que s'aguantin drets, ...), contínuament canvien de postures al nadó, li ensenyen una joguina darrera una altra sense oferir temps per a la seva exploració, etc. Òbviament aquestes respostes maternes no sempre s'adapten a les necessitats i al ritme de l'infant.

Vegem la forma que pren l'instrument que guia a l'hora d'observar les capacitats dels pares d'oferir respostes sensibles a les necessitats dels fills. Observarà el lector que, com dèiem al principi d'aquest capítol, les capacitats dels pares estan relacionades amb les necessitats considerades bàsiques per l'infants, així es contemplen aspectes relacionats amb les

necessitats fisiològiques, altres que donen respostes a les emocionals i relacionals i en el darrer apartat s'observen les estratègies que fan servir els pares per cobrir les necessitats cognitives i motrius dels fills.

3-Capacitat de la mare d'oferir respostes sensibles a les necessitats dels fills.	
3.1. Capacitat de satisfer les necessitats fisiològiques:	
a-Alimentació: li dona el berenar, berena de fruita..	
b-Vestimenta: dur la vestimenta adequada (roba còmoda, no massa ajustada, adaptada al temps)	
c-Salut: atenció mèdica...; l'infant es veu saludable o arriba amb mocs, tos, febre...	
d-Higiene: es veu una bona higiene (cos, cabells...)	
e-Seguretat: la mare acudeix davant els riscos físics...	
3.2. Capacitat de satisfer les necessitats emocionals i relacionals.	
a-.Apropar-se físicament al fill que plora o té conflictes	
b- Donar recursos i estratègies d'actuació al fill davant els conflictes	
c- Propiciar que el fill es relacioni amb altres adults i nins	
d- Participació en situacions de relació del fill amb altres.	
3.3. Capacitat de satisfer les necessitats cognitives i motrius.	
a-Oferir estímuls de llenguatge adequats.	
b-Oferir recursos de jocs adequats.	
c- Oferir materials i estímuls externs.	
d- Propiciar el canvi de postures del nadó.	
e- Afavorir nous reptes motrius a l'infant.	
Altres	
Observacions generals	

(Annex 3.3)

A continuació reproduïm diferents exemples que mostren de forma concreta cada una de les categories analitzades. Cal esmentar que no sempre s'emplenen cada un dels apartats sinó únicament aquells que s'observen.

- La capacitat dels pares per a respondre a les necessitats bàsiques i fisiològiques com ara satisfer la necessitat d'alimentació, salut, higiene o seguretat.

Aquesta situació és observada a una sessió entre una mare i el fill de nou mesos.

18-01-2006

En el moment del berenar l'infant està assegut davant la mare a una cadira i ella davant també asseguda, li dona el "potito" de manera mecànica seguint unes passes rígides, sempre de la mateixa manera:

-fica la cullera al potito

-l'acosta cap al nin, però no prou a la boca

-i espera a que el nin s'acosti cap a la cullera per menjar, i així successivament.

Si hi ha algun canvi a la situació, la mare no s'adapta, segueix la mateixa seqüència, per exemple l'infant gira el cap per mirar al nin de devora i na P[mare] es queda quieta amb la cullera suspesa a l'aire fins que el nin torna a girar el cap i menja. A vegades li diu "[infant].!" una o dues vegades perquè giri el cap.

Òbviament no es demostra una conducta de satisfer la necessitat d'alimentació de l'infant de manera activa i adaptada, aquest moment podria haver estat aprofitat per la mare per establir una interacció de qualitat. Vegem un altre exemple del moment del berenar d'una altra família, en aquest cas, l'infant tenia prop de tres anys.

17-02-2006

La mare va agafant trossets de fruita i li dona al fill a la boca.

Un moment la mare demana al fill "¿quieres plátano?", ella agafa el tros i li dona a la mà. M., l'educadora, interve i diu "ahora yo solo mamá", ella la mira i permet que ell agafi sol (ha entès el missatge), però només ho fa una vegada, tot d'una agafa ella un altre bocí i li dona a ell.

En aquest cas, seria idoni mantenir conductes per part de la mare encaminades a afavorir l'autonomia de l'infant, atesa l'edat, fins i tot el suggeriment de l'educadora proposa una resposta diferent per part de la mare, que al final sembla no incorporar.

- La capacitat dels pares per donar resposta a necessitats emocionals i relacionals com apropar-se al fill quan plora o té conflictes, donar estratègies d'actuació davant les dificultats o afavorir que el fill es relacioni amb altres infants i adults.

Seguint amb la mateixa família, s'interpreta de l'observació com en aquest cas la mare dubta a l'hora d'oferir una resposta a una demanda de l'infant i necessita el suport professional.

17-02-2006

“Y ahora que hacemos, M[infant].?”, ell es posa el dit a la boca i la mare li diu “caca, no te pongas el dedo en la boca”, “no es el chupete, ¿dónde está el chupete? Ell el cerca, no el troba, la mare no sap què dir, es queda callada, em mira a jo [observadora], jo li dic que ara na C. [professional] treurà el berenar, i ella li comunica al nin, ell es conforma amb l'explicació, està clar que la mare no sabia com conduir la situació de demanda de l'infant. Surt na C. amb el berenar i ell fa un bon somriure, se'n va cap a la taula i ella li diu “no, espera te he de lavar las manos”. S'asseuen tots dos a la tauleta”.

- La capacitat per a satisfer necessitats cognitives i motrius del fill. Per oferir estímuls de joc adequats, emprar el llenguatge idoni i oferir una estimulació motriu adequada a partir de jocs corporals, canvis posturals en el nadó, etc.

Vegem a continuació dos exemples. La primera observació és d'una mare i l'infant de tres anys, i es pot veure com la mare fa una proposta de joc a l'infant però no para esment si és del seu gust.

17-02-2006

La mare fa que vagin a l'engronsadora i cada un es posa a una engronsadora i canten "din, dan". Ella seu i ell puja i baixa, ella l'ajuda, després agafa les 2 construccions grosses i fa un cercle perquè ell hi passi a dintre, ell no ho té clar, dubta i ella quasi l'obliga a passar-hi, no se'l veu conforme a ell, la mare no espera que ell s'ho pensi, l'empeny.

L'exemple següent, d'un pare i un nadó de dos mesos, ens permet comprovar com l'estimulació del pare al nadó, a través d'oferir objectes, no és del tot adequada per a les necessitats de l'infant.

17-11-2006

No s'ha observat pràcticament cap moment de contacte verbal per part del pare a la filla. El joc es redueix a oferir les joguetes (sonalls i peluixos) que es troben al abast del pare que està tumbat al matalàs

Evidentment les necessitats cognitives i motrius dels infants requereixen altres actuacions per part dels pares que les que hem vist a l'exemple, els infants necessiten dels adults que els ofereixen recursos de joc adequats a les seves edats, que els materials que es posin a la seva disposició siguin prou estimulants, que s'afavoreixin nous reptes motrius, etc.

Vegem a continuació diverses accions d'una mare encaminades a satisfer les necessitats de la seva filla de cinc mesos.

3.3. Capacitat de satisfer les necessitats cognitives i motrius.	22-04-2005
a-Oferir estímuls de llenguatge adequats.	La mare estimula la nina quan aquesta barboteja.
b-Oferir recursos de jocs adequats.	Per suggeriment que li fa na M. [professional], na C. [mare]li ofereix a na B. [infant] dos peluixos i aprofita aquest moment (per pròpia iniciativa) per canviar-la de postura panxa avall i li col·loca els objectes davant els seus ulls.

	Per iniciativa pròpia li ofereix un sonall. A estones li deixa a la nina per a què aquesta el manipuli i a estones l'agafa la mare per fer-lo sonar davant la nina.
c- Oferir materials i estímuls externs.	Va canviant els objectes (un peluix, un sonall, un animallet,...) respectant el temps que la nina necessitat per explorar-lo i habitar-se a l'objecte.
d- Propiciar el canvi de postures del nadó.	La va canviant de postura. La nina ha estat una estona tombada panxa avall, una altra estona tombada panxa enlaire, també ha estat mig tombada amb uns coixins i asseguda damunt la mare.
e- Afavorir nous reptes motrius a l'infant.	La nina està mig tombada damunt uns coixins i na X. [professional] comença a estirar-li dels bracets per a estimular-la a que pugi. Després na C. imita el que fa na X., al principi d'una forma poc hàbil però ràpidament controla la situació (més suau, tenint cura del cap i dels braços,etc.

(Annex 3.3)

Com es pot veure en aquest cas la mare, si bé necessita el suport de professionals, actua de manera adient a les necessitats de l'infant: estimula els sons de l'infant, els recursos de jocs i materials no provoquen sobreestimulació, els canvis de postura del nadó són propiciats així com fa servir gestos suaus.

Com hem dit, en aquest apartat hem descrit només les capacitats que consideram bàsiques per assumir la competència parental. Les observacions que, des de l'Espai Familiar, es duen a terme contemplen altres aspectes més amples i abstractes i no tant focalitzats en les interaccions mare i fill, fàcilment observables durant les sessions¹⁴. Ens referim a les capacitats d'entendre rols diferenciats entre pares i fills, d'assumir el rol parental, a les

¹⁴ El lector pot consultar a l'annex 3.3 el document complet "Observacions de les habilitats parentals", a on s'inclouen les categories mencionades.

característiques individuals i contextuals dels pares i el seu impacte en les capacitats parentals (nivell intel·lectual, estat psicològic i anímic, context familiar...) i a les capacitats per integrar-se en xarxes socials. Entenem que aquestes categories també s'han de valorar a l'hora que els pares puguin assolir una competència parental ja que formen part, com hem assenyalat d'acord amb Arranz (2004), d'un context familiar òptim que contribueix al desenvolupament infantil.

9.3 El cas de na Isabel i na Maria

En aquest apartat ens endinsarem en el treball concret que, des de l'Espai Familiar, es va duu a terme amb una família durant els cursos 2005 i 2006. El propòsit de la presentació d'aquest cas ens permet, a través de la seva anàlisi, comprendre millor el treball que es realitza en el programa en el sentit que el cas és l'instrument per oferir una visió global del programa i ens permet mostrar la tasca que es desenvolupa amb les famílies (Stake, 1998). A diferència de la metodologia general seguida en aquesta tesi que es relaciona amb un estudi intrínsec de cas, tal com expliquem en el capítol 4, aquest apartat fa incidència en una modalitat més instrumental ja que a través de l'anàlisi del cas d'una família, pretenem aconseguir altres finalitats indagatòries, com ara tenir una visió completa del programa sobre com es treballen les habilitats parentals. Per això hem seguit plantejaments semblants als emprats en els estudis de casos, hem aprofundit en l'anàlisi i hem emprat diverses tècniques que ens han servit per a la recollida de les dades: entrevista, observacions, enregistraments visuals i consulta de documents.

A partir d'ara ens fixarem, doncs, en una família específica i farem una descripció de la seva trajectòria durant el temps que va estar en el programa. En certa manera ens trobaríem davant una modalitat semblant a l'estudi de cas, perquè com diuen Rodríguez Gómez et al.

(1996), l'única exigència per a considerar-se un estudi de cas és que tengui algun límit físic o social que el confereixi entitat.

Presentar el cas d'una família ens permetrà copsar el funcionament global del programa. Fins ara, en aquesta tesi, hem descrit exemples que si bé ens han permès analitzar diferents aspectes dels programa també és cert que ens han donat una visió un tant fragmentada, per això en aquest apartat volem oferir una visió global del que es fa amb una família des que inicia la participació en el programa fins que se'n va.

Consideram que el recorregut en el temps, centrant la mirada en el procés seguit per la família, els professionals de l'Espai Familiar i els tècnics implicats dels diferents serveis que van intervenir ens mostrarà, a petita escala, el treball que es duu a terme amb les famílies per tal d'afavorir les relacions entre mare i fill i, especialment, per evitar situacions de risc futures.

Les dades recollides de la família que presentam ens ofereixen un panorama dinàmic i evolutiu i ens permeten acompanyar-la com si es tractés d'una història en el temps, en cada un dels moments. Així podrem descobrir per què la família va ser derivada a l'Espai, què observàrem de la família, quines intervencions es varen realitzar i quins serveis hi han estat implicats..

Justificació de l'elecció de la família

Abans de passar a descriure el cas ens sembla oportú esmentar per què escollirem aquest cas i no un altre. Quines han estat les motivacions que ens han dut a escollir aquesta família per mostrar la feina que es fa a l'Espai?

La selecció del cas ve donada per diversos motius. En primer lloc, *el temps de permanència* de la família en el programa ha possibilitat una extensa recollida d'informació, concretament la família va començar el mes de gener de l'any 2005 i va acabar el juny del 2006, va ser, doncs, un any i mig que va permetre observar l'evolució de la família. Cal esmentar que estimam com a mínim un temps de permanència de sis mesos en el programa per poder veure resultats en el treball.

Un altre factor que ens ha fet decantar per a la selecció d'aquesta família fou la *regularitat d'assistència* de la família a les sessions. Com hem explicat en el capítol 7, la continuïtat és un aspecte important per poder duu a terme un treball eficaç, així, diríem que alguns objectius del programa es varen anar aconseguint en la família de forma gradual a partir de la continuïtat i progressió en les intervencions dels professionals.

D'altra banda, *l'edat de l'infant* ha estat també un criteri important de selecció. Recordem que el programa intervé amb famílies i infants fins als cinc anys, òbviament com més petit és l'infant menys dificultats trobam i la dinàmica de relacions entre mare i fill està menys instaurada, aspecte que fa que les intervencions que es fan sobre les relacions siguin més efectives. Ja se sap que a vegades és més fàcil començar de bell nou que desfer primer allò que no funciona i tornar-ho a refer. En aquest cas, l'infant va arribar a l'Espai Familiar quan tenia quatre mesos la qual cosa ens permetia fer intervencions primerenques en una fase inicial del seu desenvolupament. A més a més, en aquell moment les relacions amb la mare no estaven establertes, ja que hi havia hagut una separació entre mare i filla, i es tractava d'introduir situacions que permetessin un reconeixement recíproc entre elles.

Juntament amb això, les *característiques específiques* de la família eren prou representatives. Com dèiem la separació que s'havia produït entre mare i filla abans del quatre mesos d'edat implicava que s'havia de "recuperar" la confiança de l'infant en la mare i el sentit de

competència de la mare. També la joventut de la mare a l'hora de assumir la maternitat significava que no havia assumit encara una maduresa emocional suficient i disposava de poca informació sobre el desenvolupament dels infants, fet que implicava una necessitat de suport amb la criança. Les paraules de la tècnica de referència del cas deixen veure les mancances de la mare pel que fa la cura de l'infant:

“ ...ella no sabia ni com li havia de preparar un biberó, ni com havia de preparar una papilla de fruita, una papilla, és a dir res...Es tractava de dotar-la, de donar-li uns instruments i habilitats per poder tenir cura a aquella nina...”

(Entrevista ETM)

D'altra banda, el fet de descobrir que la mare tenia una motivació per “aprendre a fer de mare” òbviament va facilitar la seva *implicació en el programa*.

“Ella era conscient, tenia clar que no ho sabia fer, reconeixia que no tenia habilitats però hi havia la voluntat”

(Entrevista ETM)

Des de les primeres sessions la vinculació amb les professionals va ser bona, sobretot després d'observar la tasca de suport que realitzaven. Per exemple, la mare mai havia dormit a la seva filla, no sabia què fer quan l'infant plorava, passades quatre sessions se li va suggerir que podia provar d'engrònsar suaument a la filla, i intentar dormir-la en els seus braços, l'acompanyament d'una de les professionals va ser essencial en aquella situació encoratjant cada un dels seus moviments, animant a continuar en aquella posició, etc., a partir d'aquí la mare va sentir la confiança demostrada per l'equip.

Assenyalam també com una de les motivacions que ens han fet pensar la viabilitat de mostrar el cas ha estat la *implicació dels tècnics i les relacions entre els serveis* que han treballat amb la família. Si bé en el moment de començar a l'Espai Familiar no s'havien posat encara molts de recursos, a mesura que passava el temps, i veient l'evolució del cas, s'incorporaven

nous serveis que permetien treballar diversos aspectes: habilitats socials, formatives, etc. Com es veurà la dotació de recursos per una família és un factor important per eliminar riscos, tanmateix des del punt de vista professional és normal el dubte que es crea sobre la quantitat de recursos de suport oferts a la família, com ho expressa la tècnica:

“...Si hi ha molts de professionals de forma simultània, per algunes famílies es pot arribar a convertir en un “agobi”. L’experiència ens diu que, o ens dóna resultats o a aquesta mare la sostenen...Està clar que sí, que és vera que ens hi hem de posar tots, però hem de saber on ens hem de posar el “tope”...perquè si en aquesta mare la sustentem nosaltres...! per nosaltres queda l’interrogant: Que passarà quan un se’n vagi?, sobretot si té uns antecedents que siguin molt durs, uns antecedents de risc importants...

(Entrevista ETM)

Però, especialment, cal assenyalar que ens pareix important presentar el cas d’aquesta família pels canvis observats en la relació entre mare i filla. Les nombroses observacions, visuals i directes, de les que disposam de la família són bona mostra del procés que hem presenciats. Hem acompanyat la família en el pas de la mare de prioritzar les seves necessitats a prioritzar les de la filla, o com ens indica la tècnica quan fa una valoració general de la família:

“...el que sí que té de responsable [es refereix a la mare] és vetllar perquè la filla estigui bé, que tingui tot el que necessita”.

(Entrevista ETM)

Consideram que hem estat testimonis d’una situació inicial desconnectada, fins i tot diríem caòtica pel que fa a la relació, a una interacció tranquil·la, càlida i, sobretot, atenent prioritàriament a les necessitats de l’infant i no tant a les de la mare

9.3.1 El context familiar

Anem a endinsar-nos a la història familiar de na Isabel i na Maria i reconstruir breument la seva biografia.

En el moment que coneixem a la família, na Isabel (la mare) té 17 anys i mig i na Maria (la filla), com hem dit, quatre mesos. La filla és fruit d'una relació iniciada fa poc temps i no consolidada, es tracta, doncs, d'una família monoparental que, fins el moment del naixement de na Maria viuen en família extensa. Ja durant l'embaràs el pare de na Isabel contacta amb el servei de Menors per denunciar la situació en què es trobava la filla: havia sortit del domicili familiar, no havia passat per les revisions mèdiques necessàries, no tenia cura de la seva pròpia alimentació i no disposava d'habitatge. El pare decideix fer-se càrrec d'ella fins que tengués el nadó. Poques setmanes després de néixer la filla, la mare deixa el domicili familiar a causa de les contínues desavinences i s'instal·la a la casa familiar del pare¹⁵ de na Maria, deixant l'infant amb la família de na Isabel. És així que fins aleshores na Isabel convivia amb el seu pare i la seva actual parella que aporta a la família un fill de 13 anys i conjuntament han tengut una filla que ara té 11 anys (germana de na Isabel per part de pare). La mare biològica de na Isabel va abandonar el domicili familiar quan ella tenia tres anys, actualment es troba en parador desconegut. Va deixar a la filla al càrrec del pare, encara que qui realment va cuidar a na Isabel va ser la comunitat gitana a la que pertanyien.

Representam a continuació la constel·lació familiar a través del genograma que ajudarà a entendre millor la composició de la família. Observam com estaven formats els nuclis de convivència¹⁶ en el moment en què la família va començar a participar a l'Espai Familiar (figura 9.3.1). En aquell temps mare i filla es veien un dia a la setmana, primer amb visites

¹⁵ El pare de na Maria, segons informacions proporcionades, presenta una discapacitat psíquica.

¹⁶ Les figures que apareixen en el genograma dins el perímetre corresponen a les persones que conviuen juntes en un mateix domicili.

supervisades d'una hora i quan comencen a l'Espai Familiar s'amplia a dues hores setmanals. Les visites supervisades representen un punt de partida ja que allà es va detectar una voluntat per part de na Isabel de recuperar la filla i col·laborar amb el servei de Menors.

GENOGRAMA I

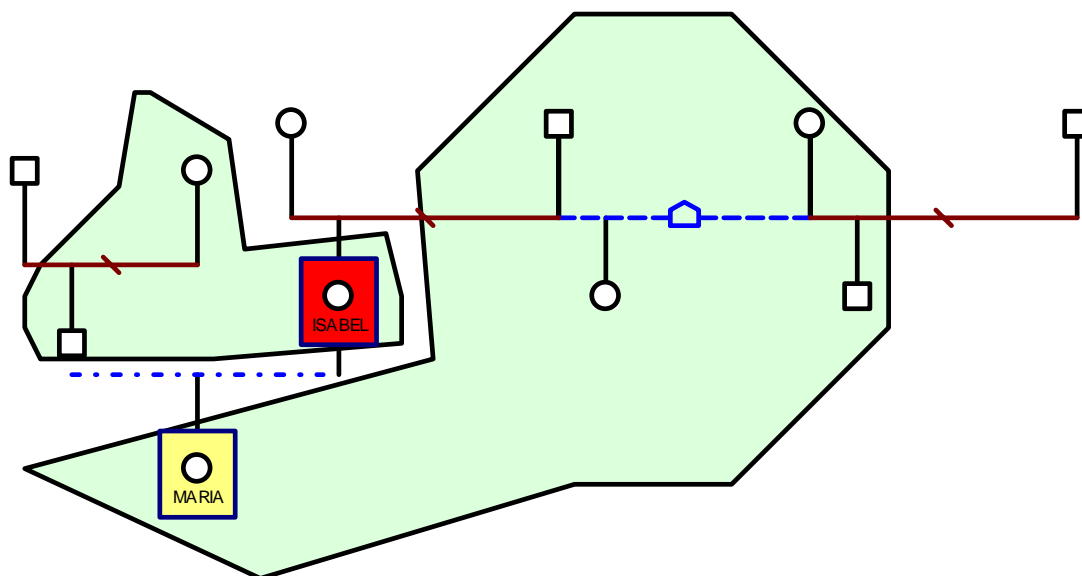

Figura 9.3.1

Unes setmanes més tard aquests nuclis es modificaren a partir de la separació de na Isabel amb el pare de na Maria i es va conformar un nou nucli de convivència a on mare i filla es traslladen a viure a un centre d'acollida temporalment (figura 9.3.2). Distanciades les relacions entre na Isabel i el pare de na Maria queda també trencada la relació del pare amb l'infant. De fet, com que no estava reconeguda legalment no hi havia obligació, per part del servei de Menors, d'oferir espais de relació. La forma de la representació queda, per tant, de la següent manera:

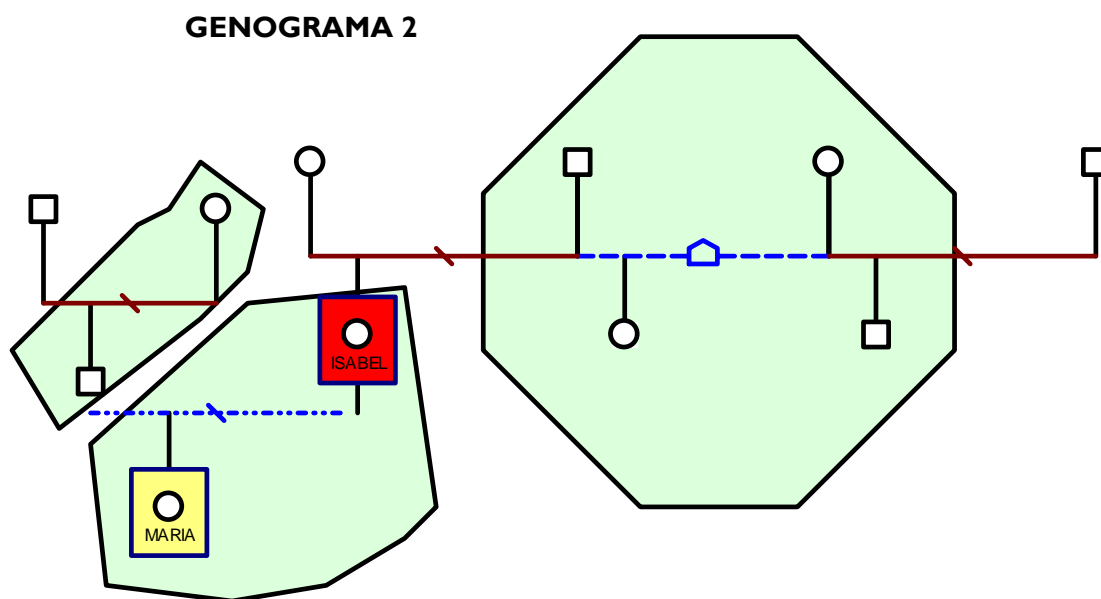

Figura 9.3.2

Altres característiques de la família a tenir en compte és que la mare de l'infant no té cap tipus de formació laboral, ni tant sols va acabar l'escolarització obligatòria, no fa feina i, per tant, no disposa d'ingressos econòmics. Destacam que na Isabel es mostra com una persona inquieta, nerviosa i impulsiva, trets típics de l'adolescència, també és comunicativa i alegre, expressa els seus sentiments i pensaments de forma oberta, fins i tot a vegades, sense una reflexió prèvia. En aquest sentit, en nombroses ocasions s'ha hagut de treballar la contenció emocional i la impulsivitat, especialment en moments que podrien representar un conflicte en la relació amb l'infant.

Observam també que la motivació per vincular amb la filla és alta, opinió compartida amb la tècnica de Menors:

“...es va veure que aquesta mare i filla, que tenia...com a mínim que tenia la voluntat, es notava un cert vincle entre mare i filla...”

(Entrevista ETM)

En la família que presentam apareixen una sèrie d'indicadors que ens podrien fer pensar que existeix un risc per a l'infant. Com ha assenyalat González Sala (2006) en un estudi recent sobre famílies en situació de risc, existeixen tota una sèrie de indicadors que resulten significatius per determinar si ens trobam davant una família en risc, i que estan en relació amb:

- l'hàbitat: localització, condicions d'habitabilitat
- l'estructura i organització familiar: conducta parental no competent, dificultats en l'administració econòmica, mancances en la competència social, situació de monoparentalitat, transmissió intergeneracional i família d'origen problemàtica, mare adolescent
- les característiques socioculturals de la família: baix nivell cultural del pares
- el nivell econòmic i laboral: dificultats econòmiques, situació d'atur
- xarxa social familiar: problemes amb família extensa, aïllament social i manca de suport
- la salut: presència de problemes de salut físics o psicològics, esdeveniments vitals negatius com ara toxicomanies, divorcis, defuncions, abandonaments..., elevat nivell d'estrès familiar.

En el cas que ens ocupa identifiquem alguns factors de risc relacionats principalment amb les característiques familiars, el context sociocultural i les característiques individuals de la mare. Així, per exemple, entre les característiques familiars observam que aquestes podrien suposar un risc en funció de l'estructura (monoparental, maternitat adolescent i alta vulnerabilitat per la curta edat de la menor), en funció de les relacions ens trobam amb una família en la que es manifesta una problemàtica relacional de la parella (falta d'estabilitat, continus conflictes entre ells), dificultats intrafamiliars (problemes de relació amb els padrins), manca d'estabilitat en les parelles de la família extensa (alta presència de

separacions), antecedents d'abandó de la menor delegant la seva cura al padrins materns. Pel que fa al context sociocultural i econòmic observam que la família no disposa d'estabilitat en relació als recursos econòmics, a la situació laboral, a l'habitatge i a més a més hi ha presència de déficits educatius i formatius. En relació a les característiques individuals dels pares apareix una absència de la figura materna de na Isabel, o com diu la tècnica:

“...en realitat, de na Isabel es va fer càrrec la comunitat gitana..no va tenir un maternatge de la seva mare...als tres anys aquesta nina va deixar de tenir mare...tampoc no havia tingut una criança ni un model...”

(Entrevista ETM)

També hi havia presència de conflictes relacionals amb el pare i la seva parella. A més a més la mare de na Maria presenta un problema de salut física (hipotiroidisme) i el pare una discapacitat psíquica.

En aquest sentit, les aportacions de Barudy i Dantagnan (2005) sobre la “incompetència parental”¹⁷ resulten valuoses per identificar la tipologia de parentalitat de la família a partir de la diferenciació que els autors estableixen entre parentalitat mínima, parcial, disfuncional severa i tòxica. Així, estaríem davant una tipologia de parentalitat mínima ja que existeixen recursos de vincle, nivells d'empatia i models de criança que, encara que no siguin del tot adequats, mostren que l'infant és considerat com un subjecte amb necessitats i drets; la família demostra capacitat de demanar suport als serveis socials; existeix, per part de la mare, un mínim de capacitat introspectiva i reflexiva necessària per assumir un mínim grau de responsabilitat respecte a la filla; i, per acabar, observam en la mare una confiança i col·laboració amb els professionals i institucions que li ofereixen suport i ajudes.

¹⁷ Recollim la nomenclatura aportada pels autors tot i que la paraula “incompetència” hauria de matisar-se ja que podria entendre's com una etiqueta que implica immobilisme. En aquest sentit preferim adoptar una visió més dinàmica i la confiança de la possibilitat de canvi en relació a les capacitats parentals.

La situació familiar, a partir de les característiques descrites, fa que intervinguin diversos serveis i institucions per tal d'eliminar al màxim el risc per l'infant. En aquest sentit, tot i que l'incorporació en el treball sobre el cas és gradual¹⁸, ens trobam que arriba un moment en què estan implicats professionalment amb la família un total de cinc recursos. Anem a veure les funcions de cadascun d'ells.

Òbviament els serveis de Protecció de Menors vetllen per el benestar de l'infant i per això fan la valoració psicosocial de la família i l'elaboració d'un pla de treball que la família es compromet a seguir. També s'encarreguen de realitzar el seguiment amb la família i la coordinació amb els altres serveis implicats per tal de valorar conjuntament el procés de la família. Un altre servei que treballa amb la mare és el d'atenció primària. Així, els serveis socials són els encarregats de proporcionar suport per a la recerca de feina o recursos de formació, per a la recerca d'habitatge, i suport econòmic per a les despeses de l'escoleta de l'infant. Per la seva part, des del centre Sortida¹⁹ s'intervé per tal d'oferir acolliment temporal a la mare i la filla i per treballar les habilitats personals i de convivència de la mare. Des d'Almayurga²⁰ s'encarreguen de treballar per a la formació de la mare en relació a les habilitats pre-laborals i oferint coneixements del sector serveis i turisme. En darrer lloc de l'Espai Familiar s'espera el treball de les capacitats parentals i el vincle afectiu entre mare i filla.

Com hem dit, la família comença a l'Espai Familiar el mes de gener de 2005 i el mateix mes es realitza, per part del Servei de Protecció al Menor la resolució administrativa de la proposta de tutela de na Maria i la delegació de guarda provisional amb la família extensa.

Posteriorment (setembre del 2005) se signa l'alta en el centre Sortida i un pla de feina per a

¹⁸ En el moment que la família va iniciar la participació a l'Espai Familiar únicament s'intervenien des de Protecció de Menors i posteriorment, en aquest ordre, s'implicaren altres recursos: els serveis socials, un programa per a l'emancipació juvenil i un programa de formació professional.

¹⁹ En el centre Sortida gestionat per una comunitat religiosa, s'ofereixen pisos de reinserció i es treballa de cara a l'emancipació per mare i infants.

²⁰ Almayurga és un programa gestionat per una entitat que, entre els diversos programes, ofereix formació professional relacionada amb el sector serveis i es treballa per la inserció social.

la mare perquè na Maria deixi de viure amb la família extensa i passi a conviure amb la mare. El mes de febrer del 2006 mare i filla, voluntàriament, deixen el centre i retornen amb la família materna, encara que tres mesos més tard tornen a viure al centre per un període de dos mesos en què tornen al domicili familiar del pare de na Isabel.

Veiem, per tant, que l'Espai Familiar és present com a recurs des del moment que el Servei de Protecció al Menor detecta possibles riscos per a la menor. D'aquesta manera, consideram que l'agilitat d'intervenció, per part de la institució que vetlla per la menor, va resultar cabdal per a la resolució de la situació. Recordem que na Maria tenia pocs mesos i en aquest sentit el treball que des del nostre programa podíem realitzar en relació a afavorir el vincle afectiu amb la mare arribava en un moment adequat del desenvolupament de l'infant.

9.3.2 Evolució de les relacions

A continuació centrarem l'atenció amb l'evolució de la família pel que fa al treball que s'ha realitzat a l'Espai Familiar. Com ja hem explicat en el capítol 7, normalment per a cada família es recullen un mínim de tres observacions que permeten fer una valoració de les capacitats parentals però en el cas de la família Isabel-Maria es recolliren un total de 11 observacions (a través del protocol i enregistraments en vídeo) al llarg de l'any i mig que restaren en el programa amb l'objectiu d'aprofundir més en el cas i, sobretot, per poder observar l'evolució en el temps a partir de les intervencions dels professionals. Altres materials que hem fet servir per la presentació del cas han estat: els informes, la fitxa de derivació, entrevista al tècnic de referència i s'han consultat els plans de feina elaborats per el servei de Protecció de Menors. La següent taula resumeix el material consultat:

DOCUMENTS CONSULTATS

OBSERVACIONS	INFORMES	Documentació consultada de Servei de Menors
1. 21-01-05		Fitxa de derivació
2. 5-02-05		Pla de treball (1-08-05)
3. 25-02-05		Pla de treball (16-02-06)
4. 18-03-05		Pla de treball (12-05-06)
5. 01-04-05 (vídeo)	1.19-05-05	
6. 2-12-05		
7. 16-12-05		
8. 27-01-06 (vídeo)	2.6-02-06	
9.10-02-06		
10.24-02-06 (vídeo)		
11.26-05-06	3.14-06-06	

Taula 9.3.I

Relatar tot el contingut del material consultat representaria una tasca massa extensa per a l'objectiu que pretenem en aquest apartat.²¹ Tanmateix la nostra intenció és oferir una mostra sobre quina era la situació de la família quan va arribar al programa i *perquè* es considerava que s'havia de treballar amb ella, quins canvis s'observaren a partir d'emprar algunes estratègies d'intervenció que ens indicaven *cóm* es podia treballar, i, per acabar quins foren alguns dels resultats de la nostra intervenció. Com assenyalen George i Bennet (2005), les preguntes explicatives de l'estil *com* i *per què* condueixen fàcilment a l'estudi de casos perquè tracten amb cadenes operatives que es desenrotllen en el temps, els casos i

²¹ Cal esmentar que a l'hora de relatar el contingut del material consultat hem contemplat els criteris de confidencialitat i, per això, hem obviat algunes dades i hem canviat el noms de les persones i les entitats per tal de preservar les identitats.

les històries permeten tractar amb el rastreig de processos. Per això escollirem tres moments en el temps representatius²² que indicaven l'inici, la meitat i el final.

Cal esmentar que centrarem l'anàlisi en només les tres capacitats parentals considerades bàsiques i que s'han presentat en aquest capítol anteriorment: establir contacte, ser empàtica i oferir respostes sensibles a les necessitats dels infants.

a) Observacions i intervencions en el primer mes d'assistència

Ens pareix oportú, per oferir un major coneixement al lector sobre la família, assenyalar algunes de les característiques de l'infant quan la família comença en el programa. Observam que na Maria presenta un desenvolupament motriu i cognitiu adequat a la seva edat, sembla que, en general, connecta amb la mirada i el somriure, es mostra receptiva al contacte i a les propostes. Durant les primeres sessions plorava molt amb la mare, no es calmava en els seus braços, semblava com si mare i filla no trobessin el nexa comú que permetés establir una connexió entre elles, i li costava trobar el punt de relaxació i tranquil·litat per adormir-se.

En el moment en què la família inicia el programa²³ observam algunes característiques de la capacitat de la mare a l'hora d'establir contacte amb la filla: corporal, visual, verbal i lúdic. Pel que fa al contacte corporal aquest es limitava principalment a tenir-la en braços, a oferir algunes carícies i, sobretot a engronsar-la. Vegem alguns fragments de les primeres observacions²⁴:

²² A la taula apareixen ombrejades les dates seleccionades per l'anàlisi, el nombre que apareix juntament amb la data és el que es farà servir en el moment de transcriure els exemples per tal d'agilitzar la lectura.

²³ Cal esmentar que durant les primeres sessions habitualment no es realitzen observacions a la família, aquestes comencen varies setmanes després, però en aquest cas, amb motiu de la recerca, la primera observació es va realitzar durant la segona setmana que participava la família.

²⁴ A partir d'ara el lector trobarà a les transcripcions de les observacions algunes frases amb cursiva, les hem assenyalades de tal manera per facilitar la lectura i com a mostra de les explicacions que oferim en el text.

“Durant gran part de la sessió té na Maria en braços. Quan la nina queda dormida *la vol seguir tenint en braços*, però passada una estona em demana [a l’observadora] ajuda per col·locar-la als matalassos, ja que diu que té els braços cansats de sostenir-la.”

(Observació 2)

“Li *fa besades contínuament*, tant quan és desperta com quan està adormida. Normalment li dóna les besades a la cara i boca.”

(Observació 2)

“*L’ha engronsada molt* perquè avui na Maria ha plorat un poc als diferents moments de la sessió. Quan la nina ha plorat la forma d’engronsar-la era un poc brusca. En els altres moments (quan dormia) l’engronsava amb més tranquil·litat”

(Observació 2)

El contacte visual observat entre mare i filla es donava o bé després de besar la filla o hi havia poca presència i es feia necessària la intervenció d’alguna professional:

“...*la mira als ulls*, sobretot després de fer-li una besada, per observar el seu gest.”

(Observació 1)

En relació al contacte verbal ens adonam que era gairebé inexistent, la mare parlava poc amb la filla, no feia servir frases i les seves explicacions no estaven adaptades a l’edat de l’infant:

“Pràcticament *no utilitza el contacte verbal* amb na Maria (...) No parla amb la nina. En moltes ocasions que na Maria es fica coses a la boca i na Isabel no ho vol, *no li verbalitza cap frase completa*, només emet sons (txs, txs)”

(Observació 1)

“Crida especialment l’atenció el to de veu que ha utilitzat avui amb la nina. Na Maria s’ha queixat en diferents ocasions durant la sessió (plorant) i na Isabel sembla que es posa molt nerviosa en sentir els plors i *puja el to de veu*, amb la qual cosa na Maria s’altera encara més. (...) En una ocasió quan la nina plorava ha dit “¡Que te calles ya hombre!”

(Observació 2)

El contacte lúdic observat entre mare i filla era pràcticament inexistent, com ho demostren les observacions registrades:

“No hi ha gairebé joc. Sembla que la mare no sap com estimular-la ni com jugar amb la nina.”

(Observació 1)

“Segueix oferint quantitat d’objectes a la nina sense arribar a fer un joc.(...) No hi arriba a haver una durada. Es limita a agafar una senalla amb objectes i li va oferint amb molta rapidesa els diferents objectes.”

(Observació 2)

Seguint amb la categorització de les capacitats observades recordem que per capacitat empàtica entenem les habilitats de la mare per observar i entendre el que l’infant demanda o necessita, com ara, si té son, cansament, gana o també el seu estat d’ànim. En aquest sentit, interessa observar si la mare identifica adequadament els senyals que li arriben del fill. Vegem la descripció de les primeres setmanes:

“D’igual manera que la setmana passada, quan han passat uns deu minuts del temps de joc lliure, na Isabel verbalitza que la nina té son i la posa a dormir. Avui na M. [professional] li ha demanat com sabia que na Maria tenia son i ella li ha contestat que ho sabia perquè es gratava els ulls. L’ha posada al “maxicosi” però en un parell de minuts s’ha adonat que la nina no volia dormir, sinó que volia estar fora del “maxicosi”.

(Observació 1)

Pel que fa a la capacitat de la mare a l’hora d’oferir respostes sensibles a les necessitats de la filla, tant les fisiològiques (alimentació i seguretat)²⁵, com les emocionals i relacionals, les

²⁵ En aquelles primeres sessions les necessitats de vestimenta, salut i higiene no es podien valorar en relació a la mare ja que l’infant vivia amb família extensa i òbviament era aquesta l’encarregada de satisfer aquesta tipologia de necessitats.

cognitives i motrius observàvem que també es notava una manca de destreses importants i que calia intervenir per tal d'oferir suport a la mare. Vegem alguns exemples:

En la relació a la satisfacció de les necessitats fisiològiques de l'infant:

“Aquesta setmana ja ha estat la segona que, o bé na M. [professional] o bé na C [professional], li han hagut de cridar l'atenció perquè *li posa a la boca trossos de fruita* perquè els llepi.”

(Observació 1)

Respecte a satisfer les necessitats emocionals i relacionals podíem veure un cert nivell d'ansietat en la mare:

“Quan la nina plora, *la mare s'angoixa i es posa nerviosa*, amb la qual cosa no pot satisfer la necessitat de seguretat que necessita la nina, sinó tot el contrari.”

(Observació 2)

Veiem, també, la seva dificultat per satisfer les necessitats cognitives i motrius de la filla al nivell òptim d'estimulació o als canvis de postures:

“*No hi ha llenguatge*. No li diu res, excepte que en alguna ocasió li diu “que guapa”.

(Observació 1)

“*No interactua verbalment* amb Na Maria, només emet sons quan plora amb l'intenció que calli.”

(Observació 2)

“Li va oferint juguetes com pilotes, peluix, tortuga... però *simplement li posa al damunt o al davant* sense fer res amb ella. A més li ofereix contínuament diferents objectes sense que la nina pugui arribar a explorar-los. Sembla que no sap què fer amb ella ni com estimular-la.”

(Observació 1)

“Durant tota la sessió l'ha tinguda en diferents postures: en braços, asseguda, tombada... Quan té la nina asseguda al damunt *no mira d'oferir-li una postura que li doni llibertat*, tot i que ja li han explicat que ha d'anar en compte amb el braç

que queda al darrera perquè a més de que pot resultar incòmode per na Maria també li lleva un ventall de moviments molt ampli.”

(Observació 1)

“Quan la nina es queixa (comença a plorar) la canvia de postura per veure si és aquest el motiu, tot i que si se segueix queixant *no sap com posar-la i la canvia contínuament de posició.*”

(Observació 2)

- *Primeres hipòtesis per a la intervenció*

A partir dels exemples podríem identificar un sèrie de punts forts i febles en relació a les capacitats parentals, ja que com dèiem en el capítol 7, és important descobrir aquells aspectes en què les mares demostren ser competents i treballar sobre ells²⁶. Òbviament en els inicis de la participació de la família dominen els punts febles sobre els forts. D'aquesta manera observam la tendència de la mare a tenir a la filla en braços durant bona part de la sessió i a mantenir el contacte un tant intrusiu i brusc (engronsades amb molt de moviment, de forma excitada i besades fortes i repetides), habitualment empra un to de veu massa alt i poc suau i el seu llenguatge és mínim, únicament sons i onomatopeies, sense frases explicatives. La interacció lúdica és inadequada i senzillament la mare es dedica a oferir estímuls excessius de joc. Pel que fa a la capacitat empàtica sovint la mare presenta dificultats per posar-se en el lloc de l'infant i manifesta malestar davant els senyals desagradables, sobretot dels plors. A l'hora de respondre davant les necessitats de la nina demostra poques habilitats en relació a les necessitats fisiològiques i a l'estimulació cognitiva i motriu.

Destacam també algunes actituds de la mare que interpretem de bon pronòstic i que formen part de les capacitats, com ara, el propi reconeixement de les mancances, la motivació per incorporar noves destreses, la demanda de suport als professionals i la

²⁶ En el cas que només centréssim la mirada en les mancances tindríem la tendència a què les intervencions de les professionals anessin encaminades a dir a la mare allò que ha de fer, assumint únicament un rol d'expert i aquest no és l'objectiu.

receptivitat que demostra davant els suggeriments d'actuació. També són importants les demostracions de satisfacció envers la maternitat i les expressions positives després d'haver aconseguit alguna petita fita, com ara dormir a l'infant. En darrer lloc, observam que per a na Isabel resulta important el grup ja que es mostra respectuosa, participativa i cerca mantenir relacions amb altres mares. Vegem, a través de la taula, un resum de les principals dificultats i les competències observades:

RESUM DE LES OBSERVACIONS (PRIMER MES)

Algunes febleses	Fortaleses
Contacte corporal constant, intrusiu i brusc	Reconeixement de mancances i motivacions de millora
To de veu alt i absència de llenguatge verbal	Demanda de suport davant situacions desconegudes
Contacte lúdic sobreestimulant	Satisfacció davant els assoliments personals
No interpretació dels senyals de l'infant: angonya davant els plors	Vinculació amb el programa: professionals i grups de famílies
Poca habilitat per cobrir necessitats fisiològiques, emocionals i cognitives	Observació i interès per les maneres diferents de relacionar-se que observava en les altres famílies

Taula 9.3.2

- Centrant les intervencions

Una vegada identificats aquests aspectes estem en disposició de dissenyar un mínim pla d'actuacions de les professionals orientades a millorar les capacitats observades. En aquest sentit, els objectius aniran encaminats a reforçar l'adaptació i vinculació de la mare amb el programa, l'equip i el grup. A partir d'aquí es donaran informacions i explicacions a la mare sobre el desenvolupament infantil i les necessitats bàsiques dels infants relacionades amb la salut, higiene, motricitat, llenguatge, aspectes cognitius, etc. a través de pautes verbals directes i d'oferir models d'actuació. Vegem alguns exemples:

“No la mira gaire als ulls. Normalment té la nina d’esquena a ella. Na C. [professional] li comenta que a les cançons de falda s’ha de posar la nina mirant-se cara a cara, ella ho fa i imita el que fa na C.”

(Observació 2)

“No es comunica gaire amb la nina. (...) Na C. [professional] li ha dit en un dels moments en què plorava, que per ventura el que vol és que li parli. Però na Isabel es resisteix bastant a usar la comunicació verbal amb na Maria”

(Observació 2)

“En una ocasió na Isabel li ha ofert a n’A [una altre mare] que agafés a la nina. N’A. ha accedit i ella s’ha quedat mirant què feien (...) Amb qui més interactua és amb n’A. Na C. [professional] li ha proposat a na Isabel que posés la nina al matalàs i que ella hi posaria a na Z. [filla de A.] L’hi ha posada però sembla que no tenia molt clar quin sentit tenia, ja que l’ha col·locat de forma que gairebé ni es veien (sí es podien veure pel mirall, però estaven un poc lluny). Més tard na M. [professional] ha proposat que les posessin una en de front de l’altra. Na Isabel no n’ha fet cas i ha agafat la nina en braços.”

(Observació 1)

“En una ocasió en què na Isabel tenia na Maria tombada al matalàs boca amunt (la nina li estirava de les mans), na Isabel ha dit que tenia molta de força i na C. [professional] li ha dit que per estimular-la podia fer “serra mamerra” al matalàs. Na Isabel li ha fet i ha quedat bastant sorpresa de la força de la nina.”

(Observació 1)

L’equip ha de tenir en compte també algunes intervencions encaminades a treballar la contenció emocional de la mare per afrontar l’estrès que sembla produir-li la relació amb l’infant, a partir del desconeixement mutu.

“(…) quan la nina plora ho atribueix a què li passa qualche cosa dolenta amb la qual cosa la mare es posa molt nerviosa. Na C. [professional] li explica que no sempre que ploren és per res dolent, sinó que és la seva forma d’expressar el que

li passa (son, pipí, fam...). Na C. li diu que provi de adormir-la per veure si té son. Ho fa i en uns minuts queda adormida. Aleshores na Isabel verbalitza “tenía sueño”

(Observació 2)

A més a més es posen en pràctica algunes intervencions amb la mare per tal d'afavorir l'observació de l'infant i la reflexió.

“...na Isabel verbalitza que la nina té son i la posa a dormir. *Avui na M. [professional] li ha demanat com sabia que na Maria tenia son* i ella li ha contestat que ho sabia perquè es gratava els ulls.”

(Observació 1)

També un dels objectius importants és transmetre a la mare la confiança en les seves capacitats. Per això ens servirem de l'observació acurada i la identificació d'algunes actuacions adequades que ens permetran reforçar-les.

b) Els canvis es van produint a partir de 8è mes d'assistència

Dia a dia es van observant canvis significatius en la família. Pel que fa a la nina quan feia vuit mesos que havien començat en el programa ella en tenia 16 i òbviament les seves necessitats eren distintes a les observades anteriorment.²⁷ Na Maria ha començat a caminar i es mostra alegre, curiosa i desperta, notam com cerca el contacte amb la mare i sovint pren la iniciativa en el joc. Tot i que no parla gaire emet algunes paraules i es fa entendre sense problemes, capta tot el que se li diu i es mostra participativa i col·laboradora. Vegem alguns exemples d'accions de la nina:

“Na Maria pega “cridets” per comunicar-se i es fa entendre, també entén tot el que se li diu.

(...) la nina vol jugar amb plastilina, na C. [professional] li diu: “li demanam a sa mamà si quan acabi la recepta jugarà amb tú a la plastilina?”, na Isabel diu: “sí, después”, na Maria agafa la capsa de plastilina i somrient s'acosta cap a sa mare,

²⁷ Cal esmentar que en el moment d'enregistrar les observacions mare i filla s'havien traslladat al centre i feia aproximadament quatre mesos que vivien juntes.

na Isabel continua concentrada en la recepta i no respon de cap manera a l'oferiment, la nina s'enfada i devora sa mare es tira al terra.

(...) Na Isabel ha duit un cd de cançons infantils, l'hem posat a l'hora del berenar, *na Maria quan l'ha sentit s'ha posat drete i s'ha posat a fer mamballetes*, na Isabel també fa mamballetes"

(Observació 7)

"Mentre conten contes estan una devora l'altra, na Isabel li fa un gest amb els braços i *na Maria s'asseu a damunt les seves cames*, obrin un nou conte i comencen a contar-lo.

(...) *Na Maria pren la iniciativa de parlar en freqüència* mentre juga o quan se vol dirigir a algú ja sigui la mare o una educadora, va dient moltes coses, mitjançant sons que encara no s'entenen bé (per la seva edat) manco alguns "sí", "no", "ja ta", "hoya", o "mamá", però normalment na Maria se comunica i se fa entendre.

(...) Na Maria va cap als cotxes i comença a mostrar-los fent així una nova proposta de joc. Na Isabel s'afegeix tot d'una al joc agafant un cotxe i fent-lo rodar pel terra, també li roda un cotxe per damunt l'esquena mentre li somriu. Na M. [professional] participa també fent l'acompanyament. Na Maria agafa el cub gros de les construccions i tira un cotxe a dins, na Isabel fa el mateix amb un altre cotxe. *És la nina la que marca la dinàmica del joc i la mare està pendent i segueix el joc* donant-li suport i fent preguntes i comentaris –"¿lo ponemos aquí?"- . Així estan una estona.

"(...) Na Isabel pitja damunt un conte que fa un renou (xiulet) i na Maria també ho fa i riu molt, obrin el conte i na Isabel diu: "había una vez un cerdito", li fa els sons dels animals que surten als contes, diu: "una vaca, muuuuu-, y un perrito guauaua", *na Maria escolta i va assenyalant amb el dit els dibuixos*"

(Observació 8)

Observem, a continuació, la descripció de les capacitats parentals bàsiques quan feia entre vuit i nou mesos que la família havia començat a l'Espai Familiar. Pel que fa a la capacitat d'establir contacte recollim algunes de les anotacions del protocol d'observació que descriuen els canvis. Del contacte corporal destacaríem la presència i la suavitat:

“Na Isabel es tomba al racó dels bebès, na Maria està damunt seu molt tranquil·la, *la mare li acaricia suaument l'esquena i el cul, és una situació de molta tranquil·litat.*”

(Observació 7)

“A la rotllana mentre canten les cançons na Isabel té la seva filla damunt les seves cames i li agafa les mans per ajudar-la a fer la mímica de les cançons (...) Quan acaba de posar-li el bolquer l'agafa en braços per baixar-la del canviador i abans de deixar-la enterra *li dóna una besada suau.* Després de fer-li pessigolles li diu -un besito- i la mare li dóna una besada mentre diu -mua-.”

(Observació 8)

El contacte visual apareix per reforçar la interacció:

“En el moment del berenar na Maria s'aixeca de la taula i va caminant enfora per la sala, na Isabel la segueix amb la mirada...(…) *Quan la mare interactua amb la filla de manera activa li cerca la mirada.*”

(Observació 7)

“Quan li canvia el bolquer li parla i la mira als ulls. (...) En els moments d'interacció *la mira i li somriu molt sovint.* (...) Quan la mare vol xerrar-li i la nina no mira sovint li cerca la mirada.”

(Observació 8)

Els canvis del contacte verbal són perceptibles especialment en l'entonació, el vocabulari, que cada vegada és més ric, i la verbalització de les accions:

“Na Isabel cada vegada més utilitza una entonació adient per parlar amb la nina encara que a moments puntuals ha emprat un to brusc. Per exemple, a la rotllana na Maria està asseguda damunt la mare i ella li ha dit amb un to sever: “¡eh, quieta!” (...) *Cada vegada mes empra el to de pregunta,* però a moments molt puntuals ha emprat un to sever i excessivament imperatiu.”

(Observació 8)

“Normalment la crida pel nom però en alguna ocasió li ha dit: “hija mía o mi niña” (...) Mentre li fa pessigolles li diu: “¿tiene cosquillas mi niña?”

Mentre juguen o interactuen la mare li fa preguntes a la seva filla amb un to adient
 (...) Jugant amb un cotxe la mare li demana: “¿lo ponemos aquí?”

(Observació 8)

S'observen canvis en la interacció lúdica, tan pel que fa a la iniciativa i implicació de la mare en el joc de la filla, com en el tipus de joc que incorporen diverses modalitats (construccions, contes...), òbviament condicionat per l'edat de la nina. Tot i així a la mare encara li costa mantenir una implicació continua en el joc de la filla, i sovint s'observa el joc en paral·lel entre ambdues. Vegem alguns registres que ho il·lustren:

“El joc de la plastilina el proposa la filla agafant la capsa i anant cap a la mare. El joc l'inicia la mare molt més tard després de l'oferiment, ha anat cap a la taula de la plastilina. Quan juguen amb la plastilina al principi *na Isabel participa de forma activa*, ajudant a na Maria a fer espaguetis, figures,...etc, però quan na Maria fa propostes de altres jocs na Isabel acaba jugant tota sola i davant la falta de resposta de la mare na Maria acaba jugant amb na C. [professional]

(...) *Na Isabel prioritza les seves necessitats de joc a les de la filla*. Ella vol jugar al que ella li agrada i li costa adaptar-se al ritme i a les necessitats de joc de la filla”

(Observació 7)

“La majoria dels jocs avui els ha proposat na Maria. Na Isabel s'ha afegit a tots els jocs que ha proposat la seva filla continuant-los o iniciant-los. *La mare ha participat a tots els jocs activament*, ha estat molt implicada, postura corporal d'implicació (assegada al terra, a l'alçada de la nina, mirant-la als ulls,...

(...) La proposta la fa na Maria assenyalant amb la mà i anant cap a les construccions, hi estan jugant na P. [una altra mare] i en M. [un infant]. Na Isabel s'hi afegeix seient a devora. Comencen a treure peces de la capsa de construccions. *Totes dues juguen molt implicades, comparteixen el joc*, na Isabel comença una torre i li va indicant a na Maria on ha de posar les peces “Maria, aquí”, i li assenjala amb el dit. Na Maria va entrant i sortint al joc en funció de l'atenció que li dedica la mare o del que passa al seu voltant, la mare la té molt present i *quan du una estona sense interaccionar amb ella intenta engrescar-la de*

nou, “Maria, ven vamos a hacer la torre aquí, venga”, la nina respon acostant-se i tornant a compartir el joc. Juguen una estona i na Isabel li diu: “aquí” i li assenyala on ha de posar la peça, la mira,..., li acompanya la ma per col·locar-la, quan ho fa li diu. “¡bieeeenn!”, després na Maria torna a descentrar-se del joc. Finalment na Isabel aconsegueix que na Maria se centri una estona més llarga en el joc i el comparteixen juntes.

(Observació 8)

En relació a la capacitat empàtica la següent descripció ens permetrà comprovar alguns dels canvis observats respecte uns mesos enrere:

“Na Isabel se n’ha anat al bany i abans ha avisat a la seva filla. Li ha dit: “Maria, Maria, ¿me escuchas un momento?”, la nina no para atenció perquè està pendent del joc, na Isabel l’agafa de les aixelles, *li cerca la mirada* i li diu: “¿me escuchas?”, la nina mou al cap d’un costat a l’altre i fa que no l’escolta, na Isabel puja el to de veu, “¿me escuchas?”, la nina se mou molt i intenta alliberar-se del braços de la mare, na Isabel davalla el to i diu (sense deixar de cercar la mirada): “Ahora vengo un momento, ¿vale?, voy al baño ¿vale?”, la nina respon: “sí”, la mare: “¿sí?, vale” i l’amolla. Després s’assegura: l’agafa del braç li cerca la mirada i li torna a dir: “ahora vengo ¿vale?”, la nina torna a dir: “sí” i mou el cap fent un moviment afirmatiu. Na Isabel diu: “vale” i se’n va al bany, na Maria es queda jugant amb na M. [professional], abans de sortir del tot de l’espai na Isabel des de la porta torna a cercar na Maria per indicar-li amb un gest amb el dit que se’n va al bany. Quan na Isabel desapareix de l’espai na Maria remuga una vegada, però tot d’una es queda tranquil·la jugant amb na M.

(Observació 8)

Un dels aspectes a on més es nota l’evolució de la capacitat de la mare és en la manera d’oferir respostes a les necessitats de la filla. Vegem alguns exemples de les respostes a les necessitats fisiològiques:

[En el moment del berenar]

“Està pendent del que la nina menja, si es posa molt de menjar a la boca li fica els dits i li treu.

(...) En el moment del berenar na Maria es distreu amb la música i no menja, na C. [profesional] diu: “le conviene merendar”, na Isabel respon: “es que no le conviene mucho porque ha vomitado”, na C. diu: “tienes toda la razón”

(Observació 7)

“Encara que a anteriors sessions na Maria començava a seure tota sola al moment del berenar, en aquest sessió na Isabel l'ha asseguda damunt les seves cames. Quan duen la cistella amb el menjar agafa un tros de plàtan *li deixa damunt la taula i li diu: “tú sola”*

(Observació 8)

[En el moment d'higiene]

“Va a canviar-li el bolquer, ho fa de manera adient: amb tranquil·litat fa els preparatius, posa la tovallola damunt el canviador, agafa les tovalloletes humides, etc., na Maria està jugant amb na M. [professional] i li diu: “Maria, venga, hija mía, vamos a cambiarte el pañal”, *l'agafa en braços suaument la tomba al canviador*, li dóna el paquet de tovalloletes perquè jugui, i *va fent totes les passes amb tranquil·litat*, li somriu i fa comentaris i gestos dirigint-se a la seva filla. “Uf que peste”, la implica dins l'activitat dient-li: “Maria, dame una toallita” la nina està molt tranquil·la. Quan ja li ha posat el bolquer li diu: “¿ya?” i la nina fa un renou i la mare diu: “muy bien” i somriu. La nina té un bolquer a la mà i li diu: “¿me lo devuelves?”...

(...) *Li renta les mans abans de berenar però primer l'anticipa: “ahora vamos a lavarte las manos porque vamos a merendar”*

(Observació 8)

[Seguretat davant els perills físics]

“Na Maria mentre juga se trepitja els calçons i na Isabel per iniciativa pròpia l'agafa i *els hi doblega perquè pugui caminar més còmoda*. Mentre ho fa la nina intenta aixecar-se per jugar i ella li diu: “espera, espera, un momento”

(Observació 8)

Vegem alguns registres on s'observa com s'afavoreixen també les necessitats relacionals de l'infant:

(...) *Na Isabel li diu a la seva filla: “dale un besito a la nena”, referint-se a na S.[un altre infant] i agafa a la seva filla col·locant-la a prop de na S. perquè li doni una besada, na Maria no ho fa i intenta desfermar-se de sa mare, na Isabel insisteix: “dale un besito” però finalment ho accepta, la separa de na S. i li diu: “¿no?, ¿no quieres darle un besito?” i la nina s’aixeca per seguir jugant.”*

(Observació 8)

També es contemplen les necessitats cognitives i motrius:

(...) *La mare està pendent dels interessos de joc de la filla, na Isabel està engronsant na Maria al balancí, na Maria se mou un poc del balancí com si volgués baixar i la mare li diu. “¿ya está?”. La nina respon amb el seu llenguatge i es torna a col·locar per seguir engronsant-se, na Isabel diu: “¿mas?” i la segueix engronsant. (...) Mentre l’engrona na Isabel per iniciativa pròpia li canta amb suavitat: “el lleó no em fa por,..” quan acaba na Isabel aplaudeix i diu: “bieeen!”*

(Observació 8)

- *Revisant les capacitats*

En relació a la capacitat d’establir contacte observam certs canvis significatius en la mare adaptant-se a l’edat de l’infant, així, per exemple, la freqüència de contacte corporal s’ha anat moderant per afavorir i donar pas a l’autonomia de l’infant. És important, també, observar que apareixen simultàniament diversos tipus de contacte reforçant així els missatges i amb intenció de donar més coherència i credibilitat a l’acció que es vol transmetre. Les interaccions verbals han millorat qualitativament, i encara que en ocasions es manté el to sec, brusc o distant, especialment en el moment de donar ordres, sembla que es va incorporant una atenció més càlida i suau, si més no s’ha incrementant el contacte verbal²⁸. Pel que fa el contacte lúdic s’ha passat d’oferir estímuls de joc sense gaire connexió, necessitant el suport continu de professionals, a establir una interacció lúdica rica i variada, com hem vist en els exemples, adaptada als canvis associats al creixement de l’infant. Així i tot, podríem considerar com un aspecte a millorar les propostes de joc que

²⁸ Recordem que a les sessions inicials la mare només parlava a la filla amb onomatopeies.

sovint són més iniciades per l'infant i algunes actituds de la mare que no demostrin una disponibilitat total sinó que, segons el dia i el seu estat, s'hi implica més o menys. En aquest sentit es donen freqüents situacions de joc en paral·lel entre mare i filla i, en ocasions, es denota una necessitat de distanciament de la filla com interpreta l'observadora:

“Na Isabel prioritza les seves necessitats de joc a les de la filla. Ella vol jugar al que ella li agrada i li costa adaptar-se al ritme i a les necessitats de joc de la filla”

(Observació 7)

Si bé al principi observàvem inquietud i cert estat de nerviosisme de la mare davant alguns senyals de l'infant, reconeixent-se poc competent, a hores d'ara és capaç d'identificar les demandes i verbalitzar el que creu que vol controlant les emocions. Destacam, també, alguns assaigs de la mare d'anticipar les accions a la filla, com per exemple, quan surt de la sala o quan li lleva el moc, com hem vist en els exemples.

A més a més es mostra pendent de satisfer cada una de les necessitats fisiològiques (supervisa el menjar, es mostra atenta a la higiene i ofereix protecció en els moments adequats). Com hem mencionat en el contacte lúdic, els recursos de joc oferts són adients i prou motivadors per l'edat de l'infant: contes, cançons, etc. i, sovint, observa la reacció de la filla per continuar amb l'activitat o per parar-la si creu que no és del seu gust.

Vegem, a través de la taula següent, els canvis que s'han produït en les capacitats parentals, alguns punts febles que ens indiquen que s'ha de continuar treballant amb la mare i els aspectes favorables que destaquen en la relació mare i filla.

RESUM DE LES OBSERVACIONS (VUITÈ MES)

Algunes febleses	Fortaleses	Canvis observats
To de veu sec, brusc	Reconeixement de mancances i motivacions de millora	Moderació del contacte corporal i increment del contacte suau i respectuós
Poca iniciativa en la interacció lúdica	Demanda de suport davant situacions desconegudes	Presència del contacte visual per reforçar les interaccions
Presència de joc paral·lel	Satisfacció davant els assoliments personals	Increment del contacte verbal, modulació del to de veu (adaptat a la situació), verbalització d'actuacions. Anticipació d'actuacions.
	Vinculació amb el programa: professionals i grups de famílies	Interacció lúdica rica i variada
	Observació i interès per les maneres diferents de relacionar-se de les altres famílies	Identificació de les demandes de la filla i acceptació de conductes d'oposició o que indiquen malestar. Control de les pròpies emocions davant la filla,
		Observació i adaptació als canvis i progressos de la filla. Respostes que afavoreixen l'autonomia i la relació amb altres infants i adults. Capacitat d'atendre les necessitats de la filla

Taula 9.3.3

Observam com, en comparació a l'anterior taula, ha minvat el nombre de punts febles i hem descobert en la mare fortaleces que a l'inici no eren visibles. Però el que més ens interessa descobrir aquí és la capacitat de canvi, els canvis observats en les seves capacitats parentals i la incorporació d'aspectes nous, com ara l'espai que deixa la mare perquè l'infant adquireixi autonomia, l'increment d'interacció verbal, la millora del contacte lúdic, la manera d'atendre les necessitats i la capacitat d'observar les reaccions de l'infant.

- *Estratègies d'intervenció emprades per les professionals*

Pel que fa a la feina de les professionals si bé s'han mantingut els mateixos objectius (incidir sobre els punt febles i amplificar els forts) i estratègies d'intervenció (pautes directes, modelatge d'actuacions, reforç positiu...) s'han incorporat algunes actuacions noves. Assenyalaríem entre d'altres les verbalitzacions en veu alta d'allò que pot pensar l'infant (posar paraules a les expressions de la nina), intervencions individuals o grupals que indueixen a la reflexió de les actuacions, acompanyament des de la distància per fomentar l'autonomia a l'infant, així com intervencions encaminades a afavorir l'assumpció de responsabilitat com a mare, substituint aspectes de simetria en la relació per altres de més adients. Així, per exemple, trobam algunes intervencions de les professionals per tal d'afavorir la reflexió de la mare:

"[En el moment de la tertúlia] Na C.[professional] diu: "y yo me pregunto ¿Por qué Maria sólo me ofrece cosas a mí?". Na P. [una altra mare] contesta: "porque su madre pasa de ella y juega sola". Na Isabel riu: "es que soy pequeña". C. contesta: "eres joven, y aquí eres la mamá de Maria".

En el moment de berenar na Isabel posa a na Maria asseguda damunt seu, na C. diu: "Isabel, ¿te acuerdas de lo que hicimos la semana pasada?" Isabel: "¿el qué?". Na C. continúa: "pues sentar a Maria sola porque ya es mayor", amb la ajuda de na C. i na Isabel na Maria s'asseu tota sola a un coixí."

(Observació 7)

I, òbviament, es mantenen intervencions donant pautes d'actuació directes:

“A vegades quan li dóna instruccions a na Maria ho fa de manera poc adient a la edat de la nina i això provoca que la nina no respongui. Per exemple li diu: “¡cógelo!” amb un to sec i massa ràpid, na C. [professional] li diu: “Isabel se lo dices muy rápido!”

(...) Na Isabel segueix escrivint la recepta a la pissarra i després de molts oferiments finalment na C. [professional] ha dit: “empezaremos a jugar nosotras y luego tu vienes”, na M. [professional] també intervé dient: “Isabel, puedes dejar la pizarra para luego?, tu hija te està esperando”. Isabel contesta: “¡pues que se espere!- Sa nina va cap a sa mare plorinyant, na Isabel l’agafa sense deixar d’escriure i se l’asseu damunt els genolls, la nina es tranquil·litza, mentre ella segueix escrivint”

(Observació 7)

Sovint es fan intervencions centrades en reforçar les actuacions de la mare:

“Mentre li canvia el bolquer la mare li fa comentaris: “Maria, dame un toallita”, na C. [professional] que està devora diu: “ho sents sa mamá que te diu?”, na Isabel fa la pregunta d’una altra forma: “¿me das una toallita?”, posant una entonació adaptada a la nina, tot això amb to suau”

(Observació 7)

En algunes ocasions les professionals intervenen per tal d’oferir models d’actuació amb la intenció que la mare els imiti:

“Juguen a engronsar na Maria als balancins, na X. [professional] canta “tin tan, les campanes,...”, na Isabel alguns moments també canta “tin tan,..”, na Maria en alguna ocasió ha repetit i també ha cantat “tin, tan...”

(...) Quan acaba d’escriure la recepta diu “venga, vamos a jugar” i agafa la nina de la mà i se’n van cap a la taula de la plastilina, s’asseu a na Maria damunt les cames i comencen a manipular la plastilina. Després d’una estona na Maria se separa, agafa un tigre i li mostra a na C. [professional], na Isabel segueix amb la plastilina i no s’adapta a la proposta de canviar de joc de na Maria. Amb les intervencions de na C. na Isabel fa apropaments de compartir els jocs amb la seva filla però de seguida se’n cansa i acaba jugant tota sola. Na Isabel ha jugat mes tota sola que amb la seva filla, davant les indicacions de na C. ha respost bé, ha

compartit el joc, però després tot d'una s'ha cansat i ha acabat concentrada jugant individualment."

(Observació 7)

Algunes actuacions dels professionals són tant subtils que gairebé passen desapercebudes, com és el cas de quan es fa un acompanyament a la interacció entre mare i filla:

"Na Isabel agafa na Maria en braços per posar-la a l'engronsadora. Na X. [professional] està devora i fa l'acompanyament. Na Isabel l'engronxa per una banda i la va seguint amb la mirada, la nina també la mira, na X. per l'altra banda canta: "dong, dong..", és un moment de molta tranquil·litat. Na Isabel respecta el ritme de la filla, l'engronsa amb suavitat, la nina somriu. Na Isabel també ha cantat: "tin tan,.." i na Maria també. "tin tan...". Na Isabel varia un poc el joc i apareix pel costat dels balancins fent: "oh...", la nina mou el cap i la segueix. Les dues riuen."

(Observació 8)

Una intervenció que es fa servir amb freqüència és posar paraules als infants per tal d'interpretar els senyals i que arribin directament a la mare:

"Na Isabel li ha llevat el moc a la nina i abans li ha anticipat dient-li "Maria, vamos a quitarte los mocos", la nina posa la cara en posició perquè la mare els hi llevi. Na M. [professional] diu: "¡es que así da gusto que me quites los mocos, mamá!"

(Observació 8)

També s'ofereixen alternatives que afavoreixen la relació, ja sigui de manera directa o participant del joc de l'infant:

"Després d'una estona na Maria se separa, agafa un tigre i li mostra a na C. [professional], na Isabel segueix amb la plastilina i no s'adapta a la proposta de canviar de joc de na Maria, na C. intervé: "oye Isabel, yo te he guardado a la niña mientras tú hacías la receta pero ahora está jugando conmigo", na Isabelriu i diu: "¡Maria, ven!", però seguidament continua jugant de manera individual al joc de la plastilina. Passa una estona i na Isabel fa un lleó de plastilina i espontàniament canta: "el lleó no em fa por,..." però després segueix amb el

seu joc, na C. intervé: *“le tienes que ofrecer juegos para que venga”*, na Isabel contesta: *“es que va a su aire”*, seguidament respon a les indicacions de na C., se l’asseu damunt els genolls i continua jugant amb la plastilina, na C. suggereix: *“puedes hacer un corazón con tu hija”*, na Isabel ho intenta però se cansa i segueix jugant tota sola.”

(Observació 7)

“Na Isabel i na X. [professional] estan engronsant na Maria al balancí, a partir de la iniciativa de na X. li mouen el balancí de manera que na Maria cau un poc cap enrere, quan la nina fa el moviment de caure cap enrere na Isabel la acompanya agafant-la del braç. La nina riu.”

(Observació 8)

c) Consolidació dels canvis a partir del 13é mes d’assistència

Els darrers mesos en què la família participava en el programa es va continuar amb les observacions amb la intenció, entre d’altres coses, de poder comprovar si els canvis observats es mantenien en el temps. Cal esmentar que en aquell moment la filla tenia 20 mesos, mare i filla havien deixat el centre d’acollida i havien tornat a viure amb la família de la mare. Mesos abans les relacions s’havien reiniciat i estaven en un període de prova de tornar a viure junts. Tanmateix na Isabel i na Maria tornarien al cap de dos mesos al centre per una estada curta fins que, a partir de juny, s’instal·laren definitivament al domicili matern.

Ja hem vist com a mesura que passava el temps s’observaven canvis significatius en la relació entre mare i filla. Òbviament alguns d’ells estarien relacionats amb el procés evolutiu de la filla al que sembla que la mare acompanyava adaptant algunes de les actuacions a les necessitats de la filla. En aquest sentit, el contacte corporal es dona més vegades per demanda de la filla que de la mare, la filla gaudeix dels jocs i de les pessigolles i la mare es mostra atenta a les reaccions de la filla per comprovar si li agraden i continuar així amb l’activitat.

“Na Isabel vol pintar la cara de na Maria ja que avui a l’espai celebrem el carnaval. Per això *l’acaricia per l’esquena i la mira*, li col·loca bé el turbant, l’agafa de la mà i la du al racó dels nadons, devora el mirall perquè na Maria es pugui mirar.”

(Observació 10)

“Na Isabel engronsa la seva filla quan ella li porta un dels coixins del racó de psicomotricitat que el fan servir de cavallet.(...) Na Maria es llança sovint damunt la seva mare quan aquesta està asseguda enterra parlant amb na C. i na X. [professionals].”

(Observació 11)

És denota, també, una complicitat en el joc, mare i filla gaudeixen del contacte:

“Na Isabel parla amb na X. [professional] i na M. [professional]. Na Maria, després va cap al racó nadó i es tomba i li diu a na Isabel: “¡Hola!” Na Isabel va cap a la seva filla, es tomba amb ella i juguen amb el cos. Na Maria s’enfila, riu, na Isabel també”

(Observació 11)

La comunicació visual és present a la relació i és emprada per part de la mare amb diverses finalitats: per reforçar el contacte lúdic, per donar suport al missatge verbal o per acompanyar les demostracions d’afecte (carícies, besades...)

“Durant el ritual d’entrada na Maria s’aixeca primer a cercar el fonendo i una pepa i després va a cercar un tassó al racó de les cuinetes. Na Isabel *no li lleva l’ull del damunt i fins i tot la crida* perquè torni al cercle a cantar. Na Maria creu el que li diu la seva mare.”

(Observació 11)

Cal destacar també el progrés de la mare pel que fa al contacte verbal amb la filla. Si a les primeres sessions observavem que li costava parlar a na Maria, tot i que les educadores li suggerien de forma directa, en l’actualitat notam que ho fa per iniciativa pròpia i sovint li demana si li ha agradat aquell objecte amb el que juga, o la cançó que li canta. Na Maria és una nina força expressiva i comunica molt amb el seu gest, això ha ajudat a què la mare se

sentís motivada a estimular verbalment a la nina. En aquest sentit observam una clara bidireccionalitat en la interacció entre elles.

“Na Isabel i na Maria tenen un contacte verbal adequat, s’entenen entre elles. Un exemple d’això és que na Maria agafa un mocadoret del canviador per mocar-se i quan acaba na Isabel li diu: “ja la basura!” assenyalant-li el fems. I na Maria el llença.”

(Observació 11)

El contacte lúdic segueix sent ric i variat explorant totes les zones de l’espai per part de la filla normalment acompanyada per la mare. Pensam que hi ha hagut canvis en l’actitud de la mare davant el joc, actualment la mare és capaç d’estar una estona observant la filla com explora algun objecte o com es mira al mirall, o es relaciona amb un altre infant. Ara, també en el moment de la díada, la mare utilitza alguns dels jocs i cançons que es fan servir al ritual d’entrada. Aquest aspecte el consideram positiu en el sentit que durant el ritual d’entrada sol ser l’educadora qui proposa el joc o la cançó, però durant el temps de joc amb la filla és na Isabel la que el fa servir per iniciativa pròpia i com una forma més de relacionar-se amb la filla. Sembla que no es dóna tant de joc en paral·lel però, a vegades, la seva qualitat encara no és gaire positiva, en el sentit que s’observen situacions en què la filla proposa el joc, la mare s’hi implica però també el condueix.

“Na Isabel se’n va cap al racó dels nadons i es llança a sobre na P. [una altra mare]. Na Isabel li col·loca [a la filla] la ploma que na C. [professional] li ha fet a na Maria. Després na C. diu: “hala, hala, què guapa!!!” i na Isabel fa el renou que fan els indis posant-se la mà a la boca. Na Maria les mira i na C. diu: “Ves a mirar-te al mirall, Maria”. Na Isabel l’agafa de la mà i ella hi posa resistència però al final la du al mirall. Na Maria es mira i fa la “o” amb la boca. Li cau la ploma mentre la mare li diu: “¡ay què guapa!”. La mare li torna a col·locar la ploma i li diu: “mira Maria”. Ella es mira i riu, sembla que s’agrada. “

(Observació 10)

“En el joc dels instruments s’impliquen molt tant la mare com la filla i també na X. [professional] Totes tres toquen els instruments. El joc el dirigeixen na X. i

na Isabel que mostren a na Maria com sonen i com fer sonar els instruments. *La mare sempre participa i la filla també.*

(...) *Na Isabel no s'implica quan na Maria agafa l'altra senalla dels nadons. Segueix tocant els instruments. Na Maria s'implica quan escolta la música que fa la seva mare i mou les espatlles.*

(...) *Na Maria va a jugar amb els instruments al racó dels nadons mentre na C. [professional] i na Isabel parlen. Na Maria li du les maraques a na X. [professional]. Na Maria juga una estona a altres racons fins que, després d'un parell de joc corporals amb la seva mare, na Isabel li mostra el pal d'aigua. Na Maria l'agafa i el fa sonar. Després na X. li mostra el xilòfon i na Maria el fa sonar. Na Isabel agafa les maraques i també exploren les castanyetes, na Isabel agafa la carraca i na Maria la vol fer sonar. L'agafa i la fa sonar. Na X. també ensenya a na Maria a tocar el "raca, raca". Na Maria toca la carraca i na Isabel els cascavells. Després na Isabel toca la caixa xinesa i canta.*

(...) *Na Isabel proposa a na Maria jugar a les bolles. Les llança enterra, arrossegant-les. Na Maria vol fer el mateix que la seva mare però les llança enlaire. El joc acaba quan recullen les bolles perquè na Maria no creu a na Isabel i les llença constantment enlaire."*

(Observació 11)

En relació a la capacitat empàtica sembla que la mare identifica les demandes de la filla de forma adient, observa les actuacions, pròpies o d'altres, i de cada vegada més, manté un temps d'espera per veure l'efecte que produeix en l'infant. També la filla està pendent de la mare, expressa alegria quan la veu i si la mare desapareix de la seva vista la cerca, fins i tot arriba a plorar. Vegem alguns exemples:

"Na Isabel veu que na Maria ja està cansada que la pinti. Observa que tot el temps es mou i descobreix que quan na Maria es mira al mirall està més tranquil·la i no es remena tant. Aprofita aquest recurs."

(Observació 10)

(...) Na Maria se'n va al racó de psicomotricitat i agafa un dels coixins arrossegant-lo fins al racó nadó que és on està la seva mare. Na Isabel li diu: "¿vamos a jugar al tris, tras?" Na Maria de seguida seu sobre el coixí (com si fos un cavallet) i na Isabel la engronsa mentre diu: "Tris, tras, tris, tras...". Na Maria també ho repeteix. Després fan el mateix joc però en aquest cas na Isabel es posa el coixí sobre el genolls"

(Observació 11)

A les darreres sessions s'observa com la capacitat de la mare d'oferir respostes a l'infant s'ha vist millorada, ja sigui a l'hora d'atendre les necessitats fisiològiques, d'alimentació i higiene, com les altres. Vegem uns exemples:

"(...) Na Maria s'asseu davant el plat de plàtan i menja molt aviat. La seva mare li explica que ha d'acabar el tros que té a la boca abans d'agafar-ne un altre. Na Maria menja tota sola. Canten la cançó de la fruita i na Maria segueix la pulsació (més o manco) amb les mans que les pica damunt les cames. Es nota que està contenta, que gaudeix de berenar amb la seva mare a la vora i els seus amics. Després la seva mare li obre el suc i l'ajuda només al principi a beure'l. Després el beu tota sola. Fan una roda de presentació per presentar na P. [una altra mare] al grup. Na Maria interactua amb en R. [un pare]. Na Maria agafa la galeta, menja una mossegada i l'amolla. La seva mare li diu: "¿cómete esto!" amb to sec i contundent i li torna a repetir. Na Maria intenta agafar un tros de plàtan i la seva mare li torna a repetir "¿cómete esto!"

(Observació 10)

(...) Na M. [professional] reparteix les tovallolletes. Na Isabel fa netes les mans a na Maria abans d'anar a berenar. (...) Quan na M. li dóna la tovallola a na Maria na Isabel diu: "dile gracias" i na Maria repeteix: "gracias". "

(Observació 11)

Recollim un fragment que mostra com la mare afavoreix l'aprenentatge social de la filla:

"Na Maria vol tocar a un nadó. La seva mare li diu: "espera, espera, es un bebé, espera, espera" i acompanya la mà de na Maria amb la seva per prevenir que li faci mal sense voler."

(Observació 10)

Per acabar, anem a veure exemples d'algunes estratègies que emprà la mare a l'hora de treballar les necessitats cognitives i motrius de la filla:

“Es posa na Maria a sobre les cames i li conta el conte. *Li va dient: “la pierna” i na Maria repeteix “pierna” amb la mateixa entonació.* Passa el mateix amb “pie, mano, cabeza, oreja, culo”. Na Maria està molt atenta.

(...) Na Maria se'n va al racó de psicomotricitat i agafa un dels coixins arrossegant-lo fins al racó nadó que és on està la seva mare. Na Isabel li diu: “¿vamos a jugar al tris tras?”. Na Maria de seguida s'asseu sobre el coixí (com si fos un cavallet) i na Isabel la engronsa mentre diu: “tris, tras, tris, tras”.

(Observació 11)

Al llarg de les darreres observacions s'han pogut constatar canvis importants en la relació entre la mare i la filla. Així, s'ha vist una evolució en les capacitats parentals considerades bàsiques a l'hora d'establir contacte, d'empatitzar amb la filla i d'oferir-li respostes adequades a les seves necessitats.

Ens sembla important esmentar com era la situació familiar en el moment en que la família va deixar d'assistir al programa i quins eren els arguments dels serveis per decidir passar a treballar amb la família des d'un vessant diferent. Després d'un any i mig d'intervenció i acompanyament a la mare en relació a la criança de la filla va semblar adequat focalitzar l'atenció en altres aspectes que fins al moment s'havien treballat poc, aspectes més relacionats amb l'atenció individual a la mare i no tant amb la filla. Tanmateix alguns dels objectius primers es consideraven aconseguits com seria treballar la vinculació afectiva entre mare i filla. D'una banda, ara es tractava de centrar la mirada en na Isabel i treballar el seu creixement personal, objectius que correspondrien a altres recursos i no a l'Espai Familiar. D'altra banda, hi havia una demanda explícita per part de na Isabel de deixar d'assistir al programa i s'observava, de cada vegada més, cert desinterès, com ho demostren algunes frases: “es que hace mucho que vengo”, “a veces me aburro”, “no sé que hacer”, la

seva motivació havia baixat la intensitat. És així com, conjuntament amb el servei de Menors i, atesa la circumstància que mare i filla havien tornat al domicili familiar i semblaven mantenir una certa estabilitat, es va decidir que deixessin d'assistir al programa. La tècnica ho expressa així:

“(…) a mesura que anava aprenent, que ella agafava responsabilitat amb la filla, pareixia que adquiria més sensibilitat per relacionar-se amb la família, com que tornés a la seva família...

(...)...jo crec que al final, l'habilitat que ella va agafar era de responsabilitat de la nina...i després necessitava altres coses més personals”

(Entrevista ETM)

d) Les professionals espectadores del canvi

Com ja hem dit, el treball amb famílies és complex i en relació a les intervencions i als recursos que es posen a l'abast sempre queda el dubte de si s'hagués pogut fer d'una altra manera. Tanmateix hem de ser conscients que l'Espai Familiar, com dèiem en el capítol 6, no cobreix totes les àrees que necessiten les famílies, tant sols representam un petit esglaó en la cadena de professionals que intervenen amb les famílies. En relació a la família de na Isabel i na Maria hem reflexionat conjuntament amb la tècnica de referència sobre el cas. Vegem la seva opinió:

“...en aquest cas ens va faltar la figura del SIF [es refereix a un treball terapèutic], tal vegada a mitjans d'intervenció...però el que passava és que també hi havia molts de recursos...jo crec que la història personal d'aquesta nina [referint-se a na Isabel] no es va treballar... la història d'abandonament de la seva mare... coincideix amb què la mare biològica va contactar amb ella... i ella va ser quan va començar a cercar... tenia necessitat de col·locar-ho tot... com si diguéss “em queda una per col·locar”, sí, sí, crec que aquesta ha faltat”

(Entrevista ETM)

En qualsevol cas, consideram que el treball que es va fer amb na Isabel com a mare va permetre veure com s'anaven modificant algunes de les seves capacitats. Dia a dia les

professionals érem espectadors del canvi de relació entre mare i filla, així contemplaven amb satisfacció com na Isabel anava incorporant la suavitat i la calidesa de contacte amb na Maria, a través de la mirada, de la paraula, com passava d'un estat nerviós davant les demandes a respondre de manera més tranquil·la i segura i com, de cada vegada, necessitava menys del nostre suport per gaudir del creixement i desenvolupament de na Maria.

9.4 Reflexions del capítol: fortaleces dels pares vers l'atenció als infants

A través d'aquest capítol hem pogut veure de forma gradual quines són les principals capacitats dels pares que els infants necessiten per al seu desenvolupament global. Aquestes formen part d'un tot integrat en el sistema competencial dels pares, de tal manera que és indispensable, per exemple, que es fomentin i afavoreixin adequats estímuls cognitius i motrius, relacionals i afectius per tal de guiar i acompanyar l'infant en el seu procés. Les reflexions i l'observació de l'infant que els pares incorporin a les seves actuacions, amb suport professional o sense, en bona mesura serà un element determinant per respondre de forma satisfactòria a les demandes i necessitats més essencials dels infants.

Tanmateix cada infant parteix d'una situació contextual i afectiva diferent i, per tant, serà fonamental identificar en cada moment del seu creixement allò que l'ajuda a incrementar el seu benestar general.

De la capacitat d'establir contacte a assumir el rol parental

Des del programa hem après la importància de treballar les capacitats de forma progressiva: primer establir contactes qualitatius entre mare i fill, després incidir en l'empatia i finalment centrar-se en la capacitat d'oferir respostes adequades a les necessitats dels infants. Aquestes passes prèvies pensam que ajuden a assumir el rol parental, tot i que s'han de

contemplar també les característiques individuals dels pares. Com ja hem dit, en el cas exposat teníem una sèrie d'elements que afavorien l'eficàcia i els efectes del programa com ara el temps de permanència i la continuïtat d'assistència de la família, la intervenció primerenca en relació a l'edat de l'infant i a la situació de la família, la vinculació de la família als professionals del programa i la coordinació dels recursos i serveis que donaven suport. Tot això no fa més confirmar que és important contemplar les característiques específiques i situacionals de la família ja que aquestes condicionaran el treball.

De la intervenció directa dels professionals a l'acompanyament

L'experiència i les reflexions ens han ajudat a descobrir la importància que té el treball de les professionals, no només a través d'intervencions sinó fins i tot a partir de la no intervenció. Sovint pot resultar més efectiva una contemplació de la situació més que una intervenció activa i directa en el moment en que ocorre l'acció. En aquest sentit, de la mateixa manera que consideram que treballar les capacitats parentals forma part d'un procés, la feina del professional en relació a la família segueix una progressió.

El cas que hem presentat ens ha mostrat diverses modalitats en les intervencions professionals, des de donar pautes d'actuació directes a la mare per tal d'oferir una protecció i atenció a l'infant, fins a plantejar dubtes a la mare que li provoquin una reflexió, o servir de model per a la mare interactuant amb l'infant. L'observació continua i reflexiva que les professionals fem de les famílies ens permet captar les “bones” actuacions de la mare vers el fill, aquest és un dels aspectes que tenim més presents i que, quan es dona, el reforçam per tal que la mare se n'adoni que convé mantenir aquella línia d'actuació.

Actuar sobre intervencions adequades de les mares respecte als fills adquireix una significació especial des del moment en què des del programa tenim la mirada posada en descobrir les fortaleces de les mares en relació als fills, més que intentar “eliminar del

repertori” tot allò que es considera feblesa. Com ja hem dit en el capítol 7 quan descrivíem el protocol d'observació, des del principi aprenguérem la importància de focalitzar la mirada en els punts forts dels pares i de les mares, tot i les dificultats que això comporta ja que sense adonar-nos-en sovint tenim temptacions d'intervenir i actuar ràpidament amb els infants fent nosaltres el que la mare encara no ha aconseguit fer. Creure en les potencialitats ens ajuda a refrenar certes actuacions.

La qualitat d'atenció als infants com a necessitat prioritària

Hem vist com molts d'autors, citats en aquest treball²⁹, defensen la idea de cobrir les necessitats infantils i ens reafirmam en la posició que cal fer-ho des d'un vessant qualitatiu. Consideram que el desenvolupament infantil seguirà una bona evolució des del moment en què els adults siguem conscients de la importància que té per als infants rebre una atenció de bona qualitat. Per això, tal vegada, caldrà desenvolupar recursos o incorporar estratègies que dotin de qualitat la relació que mantenim amb els infants, o com diu Hoyuelos (2004, 65):

“...es necesario un adulto que sepa, también, encontrar sus propios recursos, y que aprenda a interaccionar adecuadamente con el niño, sin suplantar su propio camino de aprendizaje”

En aquest capítol, hem intentat donar algunes pistes per a contemplar la satisfacció de les necessitats infantils des d'un punt de vista qualitatiu com ara reconèixer i considerar l'infant, donar suport a les seves iniciatives, observar els seus progressos, permetre l'exploració com un pas previ a l'autonomia i establir amb ell una relació comunicativa respectuosa i càlida.

És des d'aquesta visió que es justifica adquirir, per part dels pares, aquelles capacitats que donin respostes adaptades a les demandes dels infants, deixant si cal temporalment

²⁹ Entre d'altres Bowlby (1987), Marrone (2001), Casas (1998), Amorós i Palacios (2004), Barudy i Dantagnan (2005), Tonucci (2002), Vila (1998), Brazelton i Greenspan (2005), etc.

relegades a un segon pla les necessitats dels pares. Valgui com exemple el cas presentat en el que és important saber que na Isabel sembla que al final ha descobert que les necessitats de na Maria, en aquests primers anys, són prioritàries a les seves pròpies.

TERCERA PART

CAPÍTOL 10. PER QUÈ, COM I QUIN SUPORT A LES FAMÍLIES?

“Lo importante es hacer las cosas *con gusto*. Y si habéis escogido un tema que os interesa, si habéis decidido dedicar verdaderamente a la tesis el período que os hayáis prefijado...os daréis cuenta de que la tesis puede vivirse com un juego, como una apuesta, como una búsqueda del tesoro”

(Eco, 2002, 232)

I arribam al final del trajecte...que, com ens suggereix l'autor, hem viscut amb el plaer que dóna el joc, amb la superació que suposa un repte, i amb l'entusiasme d'anar a la recerca del tresor.

En aquest capítol intentarem recollir algunes de les reflexions que ens han anat sorgint al llarg d'aquest treball. Per això, desenvoluparem les idees a través de tres apartats.

Per començar, en el primer apartat, centrarem la mirada en la revisió de la situació política i social relacionada amb el suport a les famílies. Intentarem justificar perquè consideram necessàries les polítiques de suport a les famílies com una forma de treballar en la protecció de la infància i reprendrem la idea, explicitada en la tesi, que parlar de la família és parlar principalment del benestar infantil. Tanmateix, segons la nostra opinió, encara queda molt de camí per recórrer i consideram fonamental promoure polítiques integrals que contemplin de forma sistèmica el suport a la família.

El segon apartat del capítol es relaciona principalment amb la segona part de la tesi, en l'estudi de cas. El procés d'exploració i aprofundiment que hem anat realitzant a l'Espai Familiar Camp Redó ens ha posat de relleu alguns eixos claus dels programes d'atenció a les famílies i ens ha mostrat alguns elements que consideram essencials incorporar en els dissenys d'aquest tipus de programes. Sense la pretensió de servir de model per a futurs programes ens agradaria transferir la nostra experiència i contribuir a la nostra societat per

tal d'orientar, humilment, a institucions i professionals que vulguin treballar en la temàtica. Per això s'oferiran algunes idees que, relacionades amb l'estructura, el disseny flexible i versàtil i els professionals, haurien de contemplar-se i que, pensam, dotarien de qualitat el suport a les famílies.

En el tercer apartat hem inclòs una sèrie de reflexions relacionades amb recerques futures i amb alguns dels aprenentatges que gràcies a l'estudi hem assolit.

La revisió que hem fet a la tesi sobre la temàtica ens condueix a plantejar la preocupació que desperta l'atenció a les famílies, a nivell social i especialment en el camp de la recerca, i deixa la porta oberta per a continuar investigant en la temàtica, del que ens atrevim a oferir suggeriments per a futures recerques.

Acabarem el capítol relatant el que ha suposat el treball de recerca i ens centrarem en alguns aprenentatges relacionats amb les inquietuds professionals i personals de la investigadora.

10.1 Revisant el suport a les famílies avui

Un dels aspectes que al llarg d'aquest treball hem anat afirmant és la necessitat de suport a les famílies, especialment des del vessant polític i social. La revisió teòrica ens ha permès reafirmar la idea, llargament defensada, de la importància de la família dins el teixit social. Tanmateix hem entès que, sigui quina sigui l'estructura que s'adopti, la família és l'espai més important de desenvolupament de les persones. La perspectiva ecològica ens ha ensenyat la relació inclusiva entre els diferents contextos, per tant, és important atendre a cada un d'ells perquè el desenvolupament dels membres de la família esdevingui òptim. En aquest

sentit, la família, atesa la seva multidimensionalitat, obri un ampli ventall d'àmbits d'intervenció, des del microsisstèmic al macrosistèmic.

Defensem la idea de concebre la família com un element protector i introductor del subjecte humà en el seu entorn social i cultural, la qual cosa implica entendre la necessitat que la família sigui una entitat políticament protegida. Les polítiques de suport han de proveir la família dels recursos necessaris perquè els infants creixin en un ambient d'estabilitat i seguretat. Podríem dir que incidir en les seves capacitats parentals, o intervenir per millorar-les, és qüestió prioritària de tota la comunitat.

La realitat social actual amb els canvis sociodemogràfics i econòmics assenyalats en el capítol 2, juntament amb l'allau de situacions problemàtiques (increment dels maltractaments infantils, conflictivitat en l'adolescència, etc.) estan demanant un major compromís de l'Estat en el suport a la família. Aquests fets són objecte d'atenció i tractament però és necessari també i, sobretot, que es treballi des de la prevenció. A més a més els nous models de famílies, quant a estructura, impliquen noves necessitats que van des de l'assessorament fins a intervencions terapèutiques que ajudin a encaixar i introduir canvis a la dinàmica intrafamiliar per aconseguir el seu benestar. Es necessita el suport a la família, i no només a les famílies en situació de risc sinó també a les famílies sense risc aparent o visible.

Però tal com apuntàvem en el capítol 2, parlar de suport a la família és parlar del benestar de l'infant. Sabem que l'atenció i la prevenció en la infància és absolutament necessària i imprescindible per evitar que sorgeixin futures problemàtiques, i per l'òptim desenvolupament social i emocional dels infants. La promoció de la salut mental en els primers anys de vida pot donar lloc a una àmplia gamma de resultats positius, incloent

l'increment de la salut mental, menys risc de trastorns mentals i de conducta i millor qualitat de vida.

És necessari, doncs, oferir suport i promoure l'atenció a les famílies però sense deixar de posar la mirada en els infants. Com assenyala Barudy (2001), el caràcter sa d'una societat es basa en el benestar dels infants i la capacitat per assegurar la seva protecció. Segons l'autor, és responsabilitat de tota la comunitat treballar per a la protecció infantil, ja que la supervivència de l'espècie depèn de la capacitat del món adult d'aconseguir desenvolupar i protegir els infants.

Diversos articles de la Convenció sobre els Drets dels Infants (1989)¹ emfatitzen la importància d'oferir atenció a la família per tal de protegir la infància. Així, en el preàmbul ja apareix:

“Convencidos de que la familia, como grupo fundamental de la sociedad y medio natural para el crecimiento y el bienestar de todos sus miembros, y en particular de los niños, debe recibir la protección y asistencia necesarias para poder asumir plenamente sus responsabilidades dentro de la comunidad...”

Més tard, l'article 18.2 assenyala:

“A los efectos de garantizar y promover los derechos enunciados en la presente Convención, los Estados Partes prestarán la asistencia apropiada a los padres y a los representantes legales para el desempeño de sus funciones en lo que respecta a la crianza del niño y velarán por la creación de instituciones, instalaciones y servicios para el cuidado de los niños”

I també des de l'article 19.2 s'anomenen com a mesures de protecció per a l'infant l'establiment de programes socials amb l'objectiu de proporcionar l'assistència que necessita l'infant i les persones que tenen cura d'ell. En aquest sentit, un programa de les característiques de l'Espai Familiar adquireix un significat per a la comunitat. Hem vist com la desprotecció en què es troben les famílies i els infants, a través de la creixent demanda

¹ <http://www2.ohchr.org/spanish/law/crc.htm> [consulta 18 maig 2008]

de places, demostrin que l'atenció a aquest col·lectiu és fa necessària. No basta dir que les mares no tenen prou capacitats parentals i que, en base en això, es prenguin decisions de separacions dels seus fills. Aquest fet no faria més que engreixar les llistes dels infants en situació de desprotecció, fet que la nostra societat ben segur no podria assumir.

També la Llei del Menor 1/1996, d'àmbit estatal, a l'article 17 assenyalava que:

“Una vez apreciada la situación de riesgo, la entidad pública competente en materia de protección de menores pondrá en marcha las actuaciones pertinentes para reducirla y realizará el seguimiento de la evolución del menor en la familia.

(BOE, núm.15- 17-1996, pag. 1231)

Consideram que una manera de realitzar el seguiment del menor i la família i organitzar accions per tal de reduir situacions de risc és a través de comptar, des dels serveis de protecció de menors, amb recursos o programes que treballin amb l'objectiu de millorar les capacitats parentals, com és el cas del programa descrit.

La qualitat d'atenció als infants s'ha de considerar com una necessitat prioritària. Contemplar la satisfacció de les necessitats dels infants vol dir reconèixer i considerar l'infant com subjecte de drets.

En el capítol 2 hem elaborat una aproximació del panorama relacionat amb les polítiques d'atenció a les famílies que disposam actualment i hem vist com, tot i la voluntat, encara queda molt per fer. Tal com apuntàvem, les despeses són mínimes per a la creació de lleis que donin suport a les famílies, per no dir que la possibilitat de pensar en la creació de serveis públics o programes estables que dediquin l'atenció a les famílies queda lluny de ser una realitat.

Detectam, doncs, enormes mancances a Espanya en relació a la política d'atenció integral a la família, així com que existeix una necessitat urgent de crear centres i serveis d'atenció a

la família que s'ocupin no únicament de famílies de risc, sinó també d'aquelles que quotidianament s'enfronten als problemes comuns de qualsevol família: dificultats de comunicació, crisi d'adaptació als canvis propis del cicle vital, dificultats de parella...

Tal com dèiem, actualment les polítiques de suport a les famílies que es contemplen en el context espanyol estan relacionades amb els següents àmbits:

- Llei bàsica de protecció a les persones dependents
- Potenciació de la xarxa de serveis d'atenció a la dependència
- Increment de l'oferta de serveis d'atenció a menors de 3 anys
- Nous permisos de paternitat i millora de les excedències i suspensions per càrregues familiars
- Millora de les prestacions familiars des de la seguretat social
- Millora del tractament fiscal de les famílies

Però com organitzar l'atenció a la família? La nostra opinió és que les polítiques de suport han de ser contemplades des de totes les àrees d'actuació en un sentit de complementarietat. Atès que la família és present a diferents àmbits (atenció a majors, infants, discapacitats...) defensam la idea d'actuacions integrals des de les diverses administracions i al llarg de tot el cicle vital. Polítiques de família no vol dir només la creació de centres de suport específics per a la família sinó posar en marxa altres actuacions complementàries. Per exemple, promoure polítiques de treball flexibles que ajudin a conciliar la vida familiar i la laboral, creació de serveis de qualitat d'atenció a la primera infància, suport econòmic a l'educació... També és important dotar de mitjans de suport, no només econòmics sinó també posar recursos humans al servei de les famílies, incrementant la presència de professionals (psicòlegs, pedagogs...) en els sectors que es relacionen amb les famílies: sanitaris, educatius i socials. Es tractaria, doncs, segons la nostra opinió, de construir ciutats pensant en les persones que hi viuen, a la mida de les seves necessitats canviants.

Els contextos familiars necessiten forçosament el suport estructural i funcional de la comunitat en la tasca d'atenció als infants. Per això, és imprescindible que des dels sistemes de gestió pública es fomentin polítiques laborals que facilitin la corresponsabilitat home-dona en la cura dels infants, que incorporin ajuts econòmics que afavoreixin la família i que permetin la creació de serveis de suport a la tasca educativa. Consideram que les polítiques adreçades a les famílies han d'anar desenvolupant-se, també, conjuntament amb les de la infància, només així es podran completar les actuacions d'una manera més integral i eficaç.

10.2 La qualitat dels programes d'atenció a les famílies

Arran de l'estudi i, a partir de l'anàlisi en profunditat d'un programa, hem constatat alguns elements essencials en la manera d'oferir atenció a les famílies.

La complexitat del programa presentat a l'estudi de cas es manifesta a través de diversos aspectes, entre d'altres cal remarcar l'estructura i l'organització del programa (planificació, avaluació, atenció grupal, estabilitat i continuïtat d'atenció), l'adaptació a les famílies i els professionals que hi treballen (el treball interdisciplinari, el rol que assumeixen i la manera d'intervenir). Compartim l'opinió de Castillo i Cabrerizo (2003, 75) quan assenyalen que els programes socioeducatius han d'incidir i ajudar a millorar la realitat:

“Un programa de intervención socioeducativa ha de convertirse en un instrumento para la mejora de situaciones o grupos concretos en situación de desventaja, partiendo de sus necesidades, y ha de ser concretado en un ámbito de interevención, con la finalidad de solventar las dificultades y necesidades detectadas.”

Els programes d'atenció a les famílies haurien de contemplar un ampli ventall d'aspectes i s'haurien de desenvolupar a partir d'uns criteris de qualitat excel·lents per poder repercutir

en les capacitats parentals. Com hem vist al llarg de l'estudi, qualsevol programa que vulgui oferir una atenció de qualitat a les famílies ha de tenir en compte les demandes i necessitats de les famílies.

D'altra banda, l'exposició del treball també ens ha permès valorar la importància que els programes que atenguin a les famílies han de desenvolupar-se en base a una qualitat òptima, haurien de contemplar una multiplicitat d'elements: metodologia, organització, materials, intervencions, documentació, etc. Seria important, també, atendre la trajectòria del programa i preveure que, tal vegada, no sempre serà possible seguir una linealitat temporal pel que fa a l'inici, el desenvolupament i la consolidació. Caldria fer també una previsió dels obstacles i les dificultats que podrien sorgir, fruit de diverses circumstàncies. En el procés de reflexió, els programes haurien de posar la mirada en els elements que afavoreixen la seva implementació i continuïtat.

En aquest sentit, en els capítols 5 i 6 hem pogut veure com l'Espai Familiar en el seu procés de desenvolupament ha hagut de vèncer diversos obstacles com ara la dependència econòmica de les institucions vinculada, d'altra banda, a les decisions polítiques. Reconeixem, també, alguns elements afavoridors per el programa entre els que citaríem l'estabilitat i continuïtat de les professionals², i el bagatge professional que disposaven les persones que, en el seu moment, iniciaren el programa.

De l'estudi de l'Espai Familiar podem extreure alguns principis que s'haurien de contemplar. En primer lloc, cal parlar de l'estructura, que dotarà de solidesa i coherència interna al programa, formada pels marcs teòrics que s'adoptin, i que esdevenen punts de referència en els que s'estableix un procés d'anada i tornada, així com la definició clara dels objectius que guien les intervencions. En segon lloc, la versatilitat com aquella capacitat dels

² Cal recordar que les professionals que en els seus inicis idearen el programa actualment participen de forma activa.

programes per adoptar maneres de fer diferents en funció de les necessitats. Un tercer principi estaria relacionat amb els professionals, la seva formació i el rol que assumeixen.

El procés de suport a les famílies que s'ha seguit en els darrers anys va creant la necessitat de plantejar la importància de cercar uns referents teòrics sòlids que consoliden i donen estructura a cada un dels programes, com assenyalen Máiquez et al. (2000, 37):

“La formación de padres ha sido y sigue siendo un campo de intervención de gran tradición y pujanza debido a su interés personal y social. Sin embargo, a diferencia de otras modalidades de intervención, ha estado en franca desventaja debido a la ausencia de teorías que den sentido y cobertura explicativa al conjunto de decisiones que deben tomarse cuando se plantea un programa de formación de padres”

En els programes presentats en el capítol 3 s'evidencien les orientacions teòriques que cada un d'ells segueixen. Així, per exemple, hem pogut veure com a *La Maison Verte* o en el programa PIPPIN apareix la psicoanàlisi com la teoria que ofereix suport al programa, mentre que des del programa Experiencial de Canàries se segueix una línia constructivista, o l'exemple del Programa de Competència Familiar de la nostra comunitat que s'emmarcaria en una orientació cognitiva-conductual.

En el cas estudiat en aquesta tesi hem vist, en el capítol 7, quines han estat les teories que acompanyen la pràctica dels professionals: la teoria sistèmica, l'ecològica i la del vincle afectiu. Així, s'acudeix a la teoria sistèmica quan hom té la sensació que no es pot parlar de famílies des d'una visió fragmentada. Aquesta perspectiva ens recorda la importància de concebre el tot, d'adoptar una mirada holística, integral, àmplia per contemplar les relacions que s'estableixen entre les parts: entre mare i fill, entre família i professional, entre professionals...La teoria ecològica ens remet a la importància dels contextos que ens envolten i, com una continuïtat de la visió sistèmica, ens permet analitzar i, si s'escau, intervenir, en un context concret en un moment determinat. Treballar per a l'infància dóna

sentit a contemplar la teoria del vincle afectiu com una base per al desenvolupament. Com ja hem dit, atendre les relacions afectives que es formen en els primers anys de vida és cabdal per oferir seguretat i autonomia a la persona. Per això, qualsevol programa que s'ubiqui en el suport a famílies en la primera infància considerem que hauria de recórrer en aquesta teoria.

Comptar amb una orientació teòrica de base és imprescindible per revisar la pràctica que es duu a terme. En aquest sentit es produeix un efecte de retroalimentació entre la teoria i la pràctica. La investigació “teòrica” nodreix d'elements que obliguen el professional, a revisar i reflexionar sobre la seva pròpia pràctica quotidiana. Alhora el professional ofereix exemples pràctics sobre els que es puguin establir les teories i el coneixement científic, fins i tot, ell mateix esdevé part integrant en la construcció de la teoria. Com apuntàvem en el capítol 7, reflexionar des de l'acció, segons Schön (1998, 72), converteix el professional en un investigador en el context pràctic:

“No es dependiente de las categorías de la teoría y la técnica establecidas, sino que construye una nueva teoría de un caso único”

Un dels elements que orienten els professionals és, per altra banda, la definició clara dels objectius que clarifiquen la direcció a seguir. Castillo i Cabrerizo (2004, 247), defineixen els objectius com:

“...marcos de referencia ideológicos, sociológicos, culturales, políticos, etc. de los que se extrae la justificación de los propósitos y objetivos que se persigue. Cada uno de los fines inmediatos y concretos que nos van a permitir alcanzar el fin total”

La revisió d'alguns programes, en el capítol 3, ens ha permès constatar la varietat d'objectius que es contemplen en cadascun d'ells. Hem vist com alguns enfatitzen més el vessant social, altres l'educatiu i altres el terapèutic, i alguns combinen els tres vessants. La diferència principal estaria en la forma que pren el treball a partir dels objectius proposats.

Per exemple, a la *Maison Verte*, els objectius van encaminats principalment al treball amb els infants: socialització, autonomia i prevenció de trastorns. Mentre que en el programa PIPPIN es dirigeixen a dotar als pares de certes capacitats: observar el fill, donar respostes, etc. En canvi, en el programa *Tempo per le famille* es contempla el vessant social com eix clau del programa: suport davant l'aïllament dels pares, afavorir l'agrupament entre els pares, etc.

En realitat seria ingenu pensar en programes que no contemplessin entre els seus objectius elements ideològics, culturals o, fins i tot, polítics que els sustentin. En qualsevol programa es podria identificar el substrat ideològic de rerefons que, forçosament, condicionarà la idea i el concepte de família.

Entenem que el suport a les famílies perquè sigui de qualitat ha de comptar amb programes que incloguin entre els seus objectius el suport social, l'educatiu i l'emocional. A l'Espai Familiar hem pogut veure que es combina la informació que es dona als pares sobre diversos aspectes relacionats amb la criança dels fills i el suport que reben de part dels professionals, a la manera que suggereixen diversos autors del que haurien de contenir els programes de formació de pares. Així, Belsky (1984), Gracia (1997) i Máiquez et al. (2000) parlen de la importància de proporcionar suport social (informació i orientacions sobre el desenvolupament infantil, cura i educació dels fills...), suport emocional (afecte i acceptació interpersonals, reforç de la competència parental...), suport instrumental o pràctic (acompanyament de les tasques bàsiques dels mares: donar biberons, canvi de bolquers...) i expectatives i integració social (per a les famílies que senten soledat).

Hem vist també a l'estudi de cas, com les demandes dels serveis derivants, a mesura que s'anaven incorporant cada vegada més famílies de l'àmbit de la protecció de menors,

obligaven al programa a assumir unes característiques específiques i a incrementar la professionalitat en relació a la protecció de menors.

Veiem, per tant, que tot i la flexibilitat que ha de tenir qualsevol programa per tal d'adaptar-se a les necessitats canviants no hauria de perdre la seva coherència interna, malgrat la complexitat i heterogeneïtat de les situacions. Coherència, d'altra banda, necessària per oferir seguretat a les famílies i als professionals i, que en el cas del programa estudiat, era aportada, entre d'altres, per els marcs teòrics de referència i les supervisions externes de professionals. Òbviament la generalització del programa al col·lectiu format per pares i infants no vol dir que sigui una tasca fàcil, però si els objectius i les referències teòriques són clares es podran introduir canvis que dotaran d'un caràcter versàtil sense perdre l'essència.

L'estudi de cas ens ha permès constatar que les necessitats de les famílies són diferents segons les circumstàncies personals i contextuals i cal que un programa de suport sigui capaç d'adaptar-se perquè esdevingui de qualitat, la versatilitat serà, doncs, una característica essencial.

A través de l'estudi de cas hem vist l'aplicació d'un programa d'atenció a la infància i a les famílies a una població específica, la que viu en contextos vulnerables, però tenim clar que, amb algunes variacions, es podria desenvolupar un programa de característiques semblants a altres tipologies de famílies. En aquest sentit, l'experiència que ens proporciona treballar a l'Espai Familiar ha estat fonamental i, com dèiem en el capítol 5, ens ha permès també desenvolupar programes semblants que hem anomenat Espais de Trobada aplicats a altres contextos³. Tanmateix ningú està exempt de passar per dificultats que podrien fer pensar que, en un moment concret, els pares senten minvades les seves capacitats. Òbviament les

³ Cal dir que aquests programes estan coordinats per l'associació XIAIF i hi participen les mateixes professionals que treballen a l'Espai Familiar Camp Redó.

famílies amb dificultats necessiten més que cap una atenció concreta i específica, però aquest suport és vàlid també per a aquelles famílies que aparentment no presenten dificultats en la criança dels seus fills. Els pares sovint tenen la necessitat de millorar el seu rol, a partir de la responsabilitat que senten com a pares⁴. És probable que siguin pares amb inquietuds, interessats en saber més sobre la criança dels fills i, per tant, disposaran d'informació relativa al desenvolupament infantil, o tendran recursos per cercar-la. Però tal vegada es farà necessari reconvertir aquesta informació, a vegades fins i tot un excés d'informació, en un procés de reflexió sobre les actuacions.

Els reptes que es plantegen és que els programes i serveis de suport disposin de dissenys prou flexibles per tal de donar resposta a les diverses necessitats de les famílies d'avui a partir de contemplar el context social i familiar amb les seves característiques específiques: procedència geogràfica, estructura familiar, etc.

Hem vist en el capítol 2 alguns dels canvis socials que s'han produït en els darrers anys i que han evidenciat un nou panorama de la realitat familiar. Un d'ells ha estat la incorporació de la dona al món laboral. Una conseqüència d'aquest canvi és el sentiment d'estrès d'algunes mares davant la necessitat de compartir la vida familiar i laboral, els ritmes frenètics que han de seguir impliquen també que l'infant s'incorpori en aquest ritme i, així, ens trobam amb infants que des de petits, realitzen un excés d'activitats al llarg del dia. Un altre exemple el trobam amb el retard dels pares a l'hora d'estrenar-se amb la paternitat que implica, algunes vegades, que els fills siguin "excessivament" desitjats, aquest fort desig podria arribar a comportar una alta expectativa vers el fill i condicionar la manera de relacionar-se.

Un altre dels aspectes que al llarg de l'estudi hem pogut constatar és la importància que adquireixen els professionals en aquest tipus de programes. Així, apuntàvem que els

⁴ Seria el cas de les famílies participants en els Espais de Trobada.

professionals han de procedir de diferents àmbits: educatiu, social i clínic, i haurien de realitzar un treball interdisciplinar, la diversitat d'àmbits proporciona una complementarietat de funcions que enriqueix la tasca a desenvolupar.

També assenyalàvem la rellevància que pot arribar a tenir una bona coordinació dels recursos que intervenen amb les famílies per evitar duplicitats o contradiccions en les estratègies d'intervenció. Pensem que la xarxa que s'estableix entre els diversos professionals que intervenen amb una mateixa família actua de suport social per a la pròpia família. En bona mesura la qualitat del programa es pot veure enriquida per les intervencions dels professionals, amb el treball en xarxa i amb la formació continua que els mateixos professionals rebin.

D'altra banda hem posat de relleu també la importància del rol dels professionals tant amb les famílies com dintre del mateix equip i amb els altres agents amb els que estan en contacte (personal de menors, de serveis socials...).

La situació de les famílies pot arribar a produir un impacte emocional en els professionals. Haurien de contemplar aquest element i cercar estratègies perquè això no tenguin conseqüències en la feina a desenvolupar. En aquest sentit pot arribar a ser d'ajuda el treball de l'equip, com assenyala una professional a l'entrevista:

“Crec que aquest és un tema important que cada professional s'ha de treballar a nivell personal, però que també s'ha d'utilitzar a nivell d'equip. L'equip ha de ser un recurs per compartir, expressar, i així construir una distància empàtica de les històries de les famílies.

Crec que quan t'impliques emocionalment amb una història la teva actuació com a professional perd qualitat. “

(Entrevista EPM)

Un tema que ens ha interessat especialment al llarg de l'estudi és la definició del rol dels professionals: experts, mediadors... Máiquez et al. (2000), en relació al Programa Experiencial per a pares que descriuen, caracteritzen el rol del responsable dels grups com de guia o mediador, caracterització amb la qual hi estem d'acord. Així, entre les tasques a assumir hi hauria la de facilitar i millorar les formes de verbalització dels pares, convertir-se en font d'informació alternativa proporcionant models educatius, mediar, donar suport i facilitar el procés d'intercanvi dels diversos punts de vista dels pares i regular el clima emocional del grup.

En el programa Espai Familiar aquests trets són presents però n'hi podríem afegir altres. El fet de treballar en grups de pares i infants permet al professional, a través de les intervencions, mediar en la relació entre pare i fill incorporant un paper de facilitador de relacions. L'exemple de la família que s'ha exposat en el capítol 9 ens ha ensenyat que sovint els professionals interpreten verbalment allò que els infants voldrien expressar, convertint-se en intermediaris entre la mare i l'infant. Hem vist també com es contempla de manera fonamental la vinculació del professional amb cada una de les famílies que hi participen. En aquest sentit, partim de la base que com més vinculat estigui el professional amb la mare més fàcil serà que aquesta accepti com a necessaris els canvis a introduir en la relació amb el fill. Només així els pares permetran que els professionals pronunciïn frases com ara, "què podeu fer vosaltres per a recuperar els infants?" o, "què podeu fer per ser millor mares?" o tal vegada, "què podeu fer perquè el vostre infant creixi bé?". Aquestes temàtiques apareixien contínuament en el moment de la tertúlia. La vinculació reforçarà la confiança mútua entre professional i família.

Per això, des del programa s'ofereix una especial atenció a la creació d'un context de col·laboració i vinculació amb la família. Consideram que és la millor manera de demostrar a les famílies que es confia amb les seves potencialitats i que poden desenvolupar les

capacitats necessàries per donar resposta i seguretat als infants. La confiança en les famílies permet emfatitzar les fortaleces per sobre les mancances, i així es transmet a les famílies.

Els professionals que treballen a l'Espai Familiar es relacionen amb les famílies, amb els infants i els seus pares i això els confereix una responsabilitat que cal que assumeixin i que en siguin plenament conscients. Cal que en el seu procés de relació assoleixin un rol entre actiu i aparentment passiu, que passin de la intervenció a la no intervenció, i que tenguin clar que la no actuació també significa una forma d'intervenció. En aquest sentit, les aportacions de Pikler (1980, 1985, 1996), concretament l'entrenament de l'adult en la pràctica pedagògica, suposen una gran ajuda, com diu Godall (2007, 195):

“...una de les grans aportacions de Pikler en la formació de l'adult té a veure amb la necessitat de construir estructures de comunicació sòlides, infant-adult, basades en l'afecte sincer dins de la relació educativa i/o familiar”

D'una banda, dels professionals s'espera que “donin” als pares models d'actuació i de relació amb els infants, per això ells mateixos, en un exercici continu de reflexió sobre les pròpies actuacions, cal que tinguin clara quina ha de ser la manera més adient per establir una relació de qualitat. No es tracta que donin instruccions als pares sobre com han de comportar-se amb els seus fills sinó que estiguin atents a aquelles actuacions que ajudin a consolidar la relació entre el pare i l'infant. Tanmateix hem de transmetre als pares allò que Pikler demanava a l'adult:

“...que sàpiga estar a l'alçada de l'infant, que aprengui a mirar, a interpretar i a esperar amb paciència perquè l'infant pugui aprendre significativament. Només allò que un aprèn per ell mateix ho aprèn realment.”

(Godall, 2007, 199)

D'altra banda, cal que els professionals tinguin capacitat d'identificar allò que reben de cada família tant a nivell personal com a nivell professional. Per als professionals que treballen amb col·lectius amb dificultats resulta formatiu el contacte amb les famílies que han passat

per processos difícils, els recursos que es desenvolupen són enriquidors professionalment i ensenyen a treballar amb altres contextos, aparentment més fàcils. Així evidencien les opinions d'algunes professionals les aportacions de les famílies al seu bagatge professional:

“El temps que vaig estar als Espais pens que em varen ajudar a canviar la imatge i certs estereotips envers les famílies que tenen diferents problemàtiques i que sovint són etiquetades i qüestionades de manera molt negativa. La imatge que els professionals tenim dels usuaris és difícil d'amagar i sovint els hi tornam amb la nostra actitud i model com a educadors. Crec que part de l'èxit de la nostra feina depèn de com ens els miram, per això és important tenir una visió àmplia dels diferents factors que intervenen en les problemàtiques concretes de cada família.”

(Entrevista EPL)

“També em va servir per conèixer estratègies metodològiques en quant al treball amb famílies en situació de risc, desenvolupar la capacitat d'escolta per saber detectar necessitats i fer servei de la feina en equip per donar una resposta adequada.”

(Entrevista EPN)

I també l'enriquiment personal que suposa treballar amb aquestes famílies que viuen situacions difícils d'afrontar i que ens ensenyen del seu coratge i confiança en la vida.

“...cada una de les famílies m'ha ensenyat alguna cosa molt important, la seva capacitat resilient d'afrontar les dificultats, la confiança amb la vida en alguns casos en situacions d'extrema dificultat són llegats que ens van deixar aquestes mares i infants que afronten amb molta soledat la seva existència. Això em feia replantejar el meu rol com expert i cercar noves maneres de plantejar el nostre rol i les nostres actuacions, calia una actitud d'un gran respecte, humilitat, escolta cap a les famílies i als infants.”

(Annex EPP)

Per acabar, consideram que qui millor podria valorar la qualitat d'un programa d'atenció a les famílies són les persones que, d'una o una altra manera, hi participen: les famílies, i les,

que a partir de la seva experiència professional, tenen una visió externa de la situació. Per això recollim l'opinió de diverses famílies sobre l'Espai Familiar:

“Me ha ido muy bien venir aquí. Cada vez que nos sentamos aquí a hablar (a la sala de tertulia) aprendo alguna cosa que me enriquece. He aprendido a jugar con mi hijo y eso me llena. He aprendido como he de actuar a la hora de los hábitos (de la comida sobre todo) y de poner límites. He aprendido a negociar”

(Annex 3.5)

“Per jo l'Espai Familiar ha estat un lloc molt important. Sembla que només jugam, però aquí se fa molta feina amb les mares i els nins. Aquí he pogut passar més temps, i millor, amb els meus fills. He pogut demanar coses que a un altre lloc no hagués demanat... Si quan jo era petita ma mare hagués trobar un lloc com aquest, les coses haurien estat diferents”

(Annex 3.5)

La supervisora expressava així la seva valoració:

“...se utilizaba l'Espai Familiar para que las familias biológicas hicieran las visitas a sus hijos que estaban en familias de acogida. Me pareció una aplicación muy buena esta posibilidad de utilizar el Espai para observar las familias, brillante... esto me parece un éxito. Si vuelven cuando ya tienen a sus hijos es porque reconocen que les ha servido y los más importante, que se han sentido bien.... En realidad, aunque al principio ustedes [les professionals] no se lo creyeran aquello era un espacio terapéutico”

(Annex EPV)

I l'opinió sobre l'Espai Familiar d'un tècnic de Protecció de Menors:

“...para nosotros la valoración que hacemos [de l'Espai Familiar] es muy positiva por la tipología de familias que trabajamos normalmente, tienen una historia familiar donde les ha resultado muy difícil aprender modelos positivos de crianza”

(Annex ETC)

10.3 A tall de cloenda...

El capítol acaba aportant alguns suggeriments per a futures investigacions relacionades amb la temàtica que hem tractat en la recerca.

També relatarem l'oportunitat que ens ha donat el treball d'assolir alguns aprenentatges de caire professional i personal. Tanmateix ja se sap que l'elaboració d'una tesi és només el principi d'un llarg camí.

Recerques futures

La quantitat de recerques que, des de vessants diferents, van sorgint en els darrers anys en la comunitat científica posen de manifest la necessitat d'investigar sobre temàtiques relacionades amb la família i la infància. L'elaboració del treball ens ha permès consultar altres recerques i detectar, així, la preocupació que existeix sobre el tema. Tanmateix tot i que es treballin aspectes diferenciats, la família i l'atenció que se li ofereix és objecte d'un gran nombre d'investigacions actuals.⁵

Consideram que a través d'aquest recerca hem obert la porta a futurs treballs que permetrien anar més enllà de les pròpies limitacions de la nostra recerca, així com indicar nous camins per a continuar la investigació en la línia del nostre treball.

Així, entre les propostes de recerques futures suggerim investigar sobre diferents àmbits:

- Investigar sobre els professionals, a partir d'analitzar les seves actituds, la manera d'oferir suport als pares, establir relacions amb els infants (sense entrar en competència amb les mares), com oferir als pares models de relació amb els infants.

⁵ Entre d'altres podríem citar Rodríguez (2004). *Educación Familiar*; González Sala (2006) *Estudio de los perfiles de las familias en situación de riesgo social: Programas de ayuda P.E.R y P.E.P. del Ayuntamiento de Valencia*; Navarro (2002) *La intervención psicosocial con familias multiproblemáticas; la perspectiva ecológica*; Treviño (2006) *Estructura y dinámica de la monoparentalidad en España*; Antón (2003). *Serveis d'atenció a la infància de 0 a 6 anys. El cas de la ciutat de L'Hospitalet*, etc.

La investigació sobre el rol dels professionals podria anar acompanyada d'una anàlisi de la seva formació inicial, complementària i contínua necessària per aquest tipus de treball.

- Seria interessant, també, investigar sobre quines són les actituds dels adults que afavoreixen el desenvolupament saludable i autònom dels infants: la capacitat d'escolta, l'acompanyament en les noves adquisicions, el tractament suau i càlid sense "imposar", sinó convidant, suggerint, mostrant, etc.
- Estudiar la influència que tenen les històries de vida de les mares i els pares en el desenvolupament de l'infant el que permetria establir criteris relacionats amb la transmissió generacional.
- Analitzar a nivell local, autonòmic i /o estatal els diferents programes que existeixen i que pretenen objectius semblants en els que aquí es plantegen aportaria la construcció del mapa socioeducatiu pel que fa a l'atenció a les famílies i als infants.
- La comparació de diferents programes de suport a les famílies, des del seu inici fins a la seva consolidació per comprovar semblances i diferències podria ampliar la recerca que hem iniciat amb aquest estudi.
- Dissenyar estudis longitudinals per tal d'analitzar els efectes que han produït en les famílies els diferents programes.

Aprenentatges assolits

Acabam aquestes reflexions fent una breu referència als propis aprenentatges, sens dubte, un treball de tesi implica reptes personals i professionals que es van transformant a mesura que es va avançant i construint el projecte de recerca. Assenyalarem només alguns d'aquests aprenentatges.

Aprenentatges en relació al procés d'investigació

Hem après a moure'ns-en entre els llibres. Endinsar-se en un procés d'investigació suposa dedicar un temps, no precisament curt, a revisar bibliografia tant en relació a la temàtica com a la manera d'elaborar la investigació. La consulta bibliogràfica permet seleccionar informacions vàlides per a la temàtica que s'investiga i a valorar la científicitat de la informació.

A través d'un treball de recerca la capacitat investigadora es veu incrementada, la dedicació a la recerca obliga a una autodisciplina, a aplicar criteris de sistematització, a desenvolupar la capacitat estratègica, des del moment que imposa una planificació i marca unes passes a seguir que s'han d'anar revisant. La revisió forma part, també, del procés d'autoavaluació que, a vegades, resulta més dur i despietat que el que puguin fer persones externes al treball.

La recerca ensenya a ordenar i estructurar les idees i el discurs a transmetre. Aprendre a transmetre i redactar no és una tasca fàcil, sobretot pensant en el lector. Així hem après de les dificultats que suposa escriure amb l'objectiu que qui ho llegeixi ho entengui, a més de que ho avaluï, la qual cosa suposa una gran responsabilitat.

La implicació en la recerca ha resultat de tanta envergadura que sense adornar-nos-en ens ha obligat a tenir les orelles i els ulls ben oberts per tal de relacionar el que passa al món amb el que s'està investigant: podríem dir que és una finestra cap a l'exterior.

Aprenentatges professionals i personals

Aquest estudi ens ha permès poder reflexionar sobre un ampli ventall d'elements relacionats amb el programa investigat: famílies, professionals i administracions, i ens ha mostrat que encara queden moltes coses a fer *amb* i *per* les famílies.

El fet de no deixar de treballar amb les famílies i amb la docència durant el procés d'elaboració del treball, tot i els entrebancs organitzatius, ens ha permès relacionar i constatar, de forma gairebé immediata, els descobriments que la recerca ens anava mostrant.

Haver investigat sobre la temàtica relacionada amb la família i la primera infància ha reafirmat l'elecció professional que en el seu dia optarem per seguir.

La recerca ha refermat la idea que la millor manera d'oferir suport als pares, i també als infants, és estar a prop seu, acompanyar el procés de creixement parental mentre ells, a la vegada, acompanyen el creixement del fills. Estar a prop de les famílies significa gaudir de les seves adquisicions, conquestes i èxits, i saber "amollar-los" amb la mateixa confiança i tranquil·litat que hauríem de tenir quan "amollam" els nostres fills al món.

Si al principi de la tesi començàvem dient que les inquietuds professionals de la investigadora foren la motivació per dur endavant el treball ara, al final del recorregut podem dir que ens sentim satisfets amb les aportacions incorporades. Sentim que hem integrat aquelles tres fases professionals mencionades: la teràpia i la docència, la informació

a pares i el suport a les famílies. El programa Espai Familiar Camp Redó ens ha donat l'oportunitat d'aprendre que es pot donar informació als pares, que la intervenció terapèutica hi té un lloc en el suport a les famílies i que la docència ens empeny a investigar sobre la realitat de les famílies.

Des del punt de vista personal i professional, i em permet la llibertat d'acabar canviant el registre i parlar en primera persona, puc dir que he “matat el cuquet” de poder continuar treballant en un àmbit clínic, propi de la meva formació inicial, la psicologia.

REFERÈNCIES

- Ackerman, B.P.; Izard, C.E.; Schoff, K.; Youngstrom, E.A. i Kogos, J. (1999). Contextual risk, caregiver emotionally and the problem behavior of six and seven-year-old children from economically disadvantaged families. *Child*, 70(6), 1.1415-1.427.
- Ackoff, R.L. (1960). Systems, organizations and interdisciplinary research. A F. E. Emery (ed.): *Systems Thinking*. pàgs. 330-347. Middlesex: Penguin Allen Lane. Harmondsworth.
- Adelman, C. (1980). *Rethinking cases study: notes from the second Cambridge conference*. Norwich: East Anglia University.
- Ainsworth, M.D.; Blehar, M.C.; Waters, E. i Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Hillsdale, NJ.: L. Erlbaum.
- Alcazar, J. (2007). Infancia y familia: centros de atención a la familia-conclusiones del tercer desayuno de infocop. *Infocopline Revista de Psicología*. http://www.infocop.es/view_article.asp?id=1390 [consulta 12-11-2007].
- Alvarez Rojo, V. (coord.). (2002). *Diseño y evaluación de programas*. Madrid: Eos Universitaria.
- Amorós, P.; Palacios, J.; Fuentes, N.; León, E. i Mesas A. (2003). *Famílies cangur. Una experiència de protecció a la infància*. Barcelona: Fundació La Caixa. Col·lecció Estudis Socials, núm. 13.
- Amorós, P. i Palacios, J. (2004). *Acogimiento familiar*. Madrid: Alianza.
- Ander-Egg, E. i Aguilar, M.J. (1998). *Cómo elaborar un proyecto: guía para diseñar proyectos sociales y culturales*. Buenos Aires: Lumen-Humanitas.
- Andolfi, M. (1987). *Terapia familiar*. Buenos Aires: Paidós.
- Anguera, M.T. (1995). Tratamiento cualitativo de los datos. A M.T.Anguera; J.Arnau; M.Ato; R. Martínez; J.Pascual i G.Vallejo (eds.). *Métodos de investigación en psicología*. Cap. 20. Madrid: Síntesis.
- Antón, M. (2003). *Serveis d'atenció a la infància de 0 a 6 anys. El cas de la ciutat de L'Hospitalet*. Universitat Autònoma de Barcelona. Tesis doctoral.
- Aparici, E; Ballester, L; Carballo, S.; Caro, F.; Cucci, G.; Flaquer, L.Mas, F.; Rado i A.Rísquez, M. (2002). *La realitat familiar a les Illes Balears*. Palma: Lleonard Muntaner.
- Arnaiz, V. (2000). *La seguretat emocional en l'educació infantil*. Barcelona: Praxis.
- Arranz, E. (coord.). (2004). *Familia y desarrollo psicológico*. Madrid: Pearson Educación.
- Arruabarrena, M.I. i De Paúl, J. (1996). *Maltrato a los niños en la familia. Evaluación y tratamiento*. Madrid: Pirámide.
- Arumí, M. (2006). *Incidència d'una acció pedagògica dirigida a l'autoregulació. Dos estudis de cas a l'aula d'iniciació a l'aprenentatge de la interpretació consecutiva*. Universitat Pompeu Fabra. Tesis doctoral.
- Asociación para la salud mental infantil desde la gestación.(ASMI). <http://www.asmi.es/asmi/es/index.php>.
- Associació Benestar i Desenvolupament. <http://www.abd-ong.org/home.php>.
- Ballester, L. (2004). *Curs de formació sobre Treball socioeducatiu en xarxa*. Material de formació.

- Barceló, B. (2000). *Centrar-se en les persones. Un model transformador d'intervenció socioeducativa*. Barcelona: Pleniluni.
- Barker, R.G. i Wright, H.F. (1955). *Mildwest and its children*. New York: Row Peterson.
- Barnes, J.A. (1972). *Social Networks Readings*. Mass: Addison-Wesley.
- Barudy, J. (2001). *Maltrato Infantil. Ecología Social: Prevención y Reparación*. Santiago de Chile: Galdoc.
- Barudy, J. (1998). *El dolor invisible en la infancia*. Barcelona: Paidós.
- Barudy, J. (2000). *Guía valoración habilidades parentales*. Document no publicat.
- Barudy, J. (2005). *Guía de valoración de las competencias parentales a través de la observación participante*. Document no publicat.
- Barudy, J. i Dantagnan, M. (2005). *Los buenos tratos a la infancia*. Barcelona: Gedisa.
- Barudy, J. i Marquebreucq, A.P. (2006). *Hijas e hijos de madres resilientes*. Barcelona: Gedisa.
- Bateson, G. (1999). *Pasos hacia una ecología de la mente*. Buenos Aires: Lumen.
- Baumrind, D. (1971). Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology Monographs*, 4, 1-102.
- Beavers, W.R. i Hampson, R.B. (1995). *Familias exitosas. Evaluación, tratamiento e intervención*. Barcelona: Paidós.
- Becchi, E.; Bondioli, A. i Ferrari M. (1999). *ISQUEN: indicatori e scala di valutazione della qualità del nido*. Bèrgamo: Ed.Junior.
- Beck, U. (1998). *La sociedad del riesgo: hacia una nueva modernidad*. Barcelona: Paidós.
- Belart, A. i Ferrer, M. (1998). *El ciclo de la vida: una visión sistémica de la familia*. Bilbao: Desclée de Brouwer. Col·lecció Serendipity.
- Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: a process model. *Child Development*, 55, 83-96.
- Bertalanffy, L. Von (1962). General system theory. *A critical review General Systems*, 7, 1-20.
- Bertalanffy, L. Von (1968). *System theory: Foundations, development, applications*. New Cork: Braziller.
- Best J.W. (1982). *Cómo investigar en educación*. Madrid: Morata.
- Blaxter, L.; Hughes, Ch. i Tight, M. (2000). *Cómo se hace una investigación*. Barcelona: Gedisa.
- Bondioli, A. (2001). The Adult as a Tutor in Fostering Children's Symbolic Play. A. Goncu, E. L. Klein (eds.). *Children in Play, Story, and School*. New York: Ed Guilford Publications.
- Bondioli, A. i Ferrari, M. (2000). *Manuale di valutazione del contesto educativo*. Milano: Ed. Franco Angeli.
- Bondioli, A. i Savio, D. (1994). *Osservare e valutare il gioco di finzione, una scala di valutazione delle abilità ludico-simboliche infantili (SVALSI)*. Bèrgamo: Ed.Junior.
- Bondioli, A. i Mantovani, S. (1998). *Manual de educação infantil. De 0 a 3 anos*. Porto Alegre: Artmed.
- Boszormenyi-Nagy, I. i Spark, G.M. (2001). *Lealtades invisibles*. Buenos Aires: Amorrortu.
- Bowlby, J. (1969). *El vínculo afectivo*. Buenos Aires: Paidós.
- Bowlby, J. (1986). *Vínculos afectivos: formación, desarrollo y pérdida*. Madrid: Morata.
- Bowlby, J. (1989). *Una base segura. Aplicaciones clínicas de una teoría del apego*. Barcelona: Paidós.

- Brazelton, T.B. (1981). *On becoming a family*. New York: Merloyd Lawrence.
- Brazelton, T.B. (1982). *Bebés y madres: el primer año de vida*. Buenos Aires: Emecé Editores.
- Brazelton, T.B. i Cramer, B.G. (1993). *La relación más temprana. Padres, bebé y el drama del apego inicial*. Barcelona: Paidós.
- Brazelton, T.B. i Greenspan, S. I. (2005). *Las necesidades básicas de la infancia*. Barcelona: Graò.
- Bronfrenbrenner, U. (1987). *La ecología del desarrollo humano*. Barcelona: Paidós.
- Cabanellas, I. i Eslava, C. (coord.). (2005). *Territorios de la infancia*. Barcelona: Graò.
- Cancrini, L. ; De Gregorio, F. i Nocerino, S. (1997). *Las familias multiproblemáticas*. A Coletti, M. i Linares, J.L. (comp.). *La intervención sistémica en los servicios sociales ante la familia multiproblemática. La experiencia de Ciutat Vella*. pàgs. 45-82. Barcelona: Paidós.
- Caplan, G. (1964). *Principles of preventives psychiatry*. Nueva York: Basic Books. (trad. castellà: *Principios de psiquiatría preventiva*. Barcelona: Paidós, 1985)
- Carballo, S.; Guerra, O; Panadés, C.; Rosselló, V. i Vaño, C. (1994). La familia des d'una perspectiva sistèmica. *Institut d'Estudis Baleàrics*, 50, pàgs. 33-48.
- Carbonero, M.A. i Rosa, J.M. (coord.). (2007). *Observatori de la vulnerabilitat de Palma/Consorti Riba. Dades per un diagnòstic dels barris de Palma*. Ajuntament de Palma.
- Carta de Ottawa (1986). <http://planificacionsanitaria.com/declaraciones/CartaOttawa.pdf> [consulta 30 abril 2008].
- Casas, F. (1998). *Infancia: perspectivas psicosociales*. Barcelona.: Paidós.
- Casas, F. (2002). Políticas y servicios para la infancia en Europa. A F. Casas i C. Gómez-Granell (comp.) *Infancia, familia y calidad de vida*. pàgs. 3-22. Barcelona: Instituto de Infancia y Mundo Urbano (CIIMU).
- Castillo, S. i Cabrerizo, J. (2003). *Evaluación de programas de intervención socioeducativa: Agentes y ámbitos*. Madrid: Pearson Educación.
- Cataldo, C. Z. (1991). *Aprendiendo a ser padre*. Madrid: Visor.
- Cava, M.J. i Musitu, G. (2000). *La potenciación de la autoestima en la escuela*. Barcelona: Paidós.
- Ceballos, E.M. i Rodrigo, M.J. (1998). Las metas y estrategias de socialización entre padres e hijos. A M.J. Rodrigo i J. Palacios (coords.). *Familia y desarrollo humano*. pàgs. 225-243. Madrid: Alianza.
- Chesney, M. (2001). Dilemmas of self in the method. *Qualitative Health Research*, 11 (1), 127-135.
- Cirigliano, G. i Villaverde, A. (1997). *Dinámica de grupos y educación*. Buenos Aires: Lumen-Humanitas.
- Cirillo, S. (1994). *El cambio en los contextos no terapéuticos*. Barcelona: Paidós.
- Clemente, R. i Hernández, C. (1996). *Contextos de desarrollo psicológico y educación*. Málaga: Aljibe.
- Cohen, E. i Franco, R. (1993). *Evaluación de proyectos sociales*. Madrid: Siglo XXI Editores.
- Cohen, L. i Manion, L. (1990). *Métodos de investigación educativa*. Madrid: La Muralla.
- Coletti, M i Linares, J.L. (1997). *La intervención sistémica en los servicios sociales ante la familia multiproblemática. La experiencia de Ciutat Vella*. Barcelona: Paidós.

- Coll, C. (1991). *Aprendizaje escolar y construcción del conocimiento*. Barcelona: Paidós Educador.
- Convenció sobre els drets de l'infant. (1989). <http://www2.ohchr.org/spanish/law/crc.htm> [consulta 18 maig 2008].
- Cooper, P. J. i Murray, L. (1997). The Impact of Psychological Treatments of Postpartum Depression on Maternal Mood and Infant Development. A L. Murray i P. J. Cooper (ed.) *In Postpartum Depression and Child Development*. pàgs. 201–220. New York: Guilford Press.
- Cosley, D. i Lury, D. (1987). *Data Collection in Developing Countries*. Oxford: Clarendon Press.
- Cummings, E. i Davies, P. (1994). *Children and Marital Conflict. The Impact of Family Dispute and Resolution*. London: The Guilford Press.
- Cunningham, C. i Davis, H. (1988). *Trabajar con los padres. Marcos de colaboración*. Madrid: Siglo XXI.
- Cyrlunik, B. (2002). *Los patitos feos. La resiliencia: una infancia infeliz no determina la vida*. Barcelona: Gedisa.
- Cyrlunik, B. (2003). *El murmullo de los fantasmas. Volver a la vida después de un trauma*. Barcelona: Gedisa.
- Cyrlunik, B.; Tomkiewicz, S.; Guénard, T.; Vanistendael, S ; Manciaux, M. i altres. (2004). *El realismo de la esperanza. Testimonios de experiencias profesionales en torno a la resiliencia*. Barcelona: Gedisa.
- Cyrlunik, B. (2005). *Bajo el signo del vínculo. Una historia natural del apego*. Barcelona: Gedisa.
- David, M. i Appel, G. (1986). *La educación del niño de 0 a 3 años*. Madrid: Nancea.
- Dawson, G.; Asman, S.B. i Carver, L.J. (2000). The role of early experience in shaping behavioural and brain development and its implication for social policy. *Development and Psychopathology*. 12, pàgs. 695-712.
- De Miguel, A. i De Miguel, I. (2002). *Nuestros hijos*. Madrid: Fundación Solidaridad-Carrefour.
- Decroly, O. (1987). *La funció de globalització i altres escrits*. Vic: Eumo.
- Denzin, N.K. (1978). *The Research Act: A Theoretical Introduction to Sociological Methods*. New York: McGraw-Hill.
- Denzin, N. i Lincoln, Y. (eds.). (1994). *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Diccionari Barcanova de la llengua. (1994). Barcelona: Ed. Barcanova.
- Dolto, F. (1981). *La dificultad de vivir*. Buenos Aires: Gedisa.
- Dowling, E. i Osborne, E. (1996). *Familia y escuela. Una aproximación conjunta y sistémica a los problemas infantiles*. Barcelona: Paidós.
- Eco, U. (2002). *Cómo se hace una tesis*. Barcelona: Gedisa.
- Elliott, L. (1990). *La investigación-acción en educación*. Madrid: Morata.
- Elorza, C. i Rubio, T. (1999). Servicios educativos para padres noveles. *Cuadernos de Pedagogía*, 282 , pàgs. 31-34.
- Epstein, N.B.; Bishop, D.S. i Baldwin, L.M. (1982). McMaster Model of Family Functioning: A view of the normal family. A F. Walsh (comp.) *Normal family processes*. Nueva York.

- Erlandson, D.A. (1993). *Doing Naturalistic Inquiry*. Newbury Park, CA: Sage.
- Espinoza, M. (1986). *Evaluación de proyectos sociales*. Buenos Aires: Humanitas.
- Estela, A. i Jubete, M. (1990). *Projecte Context-Infància*. Ajuntament de Barcelona. Fundació Bernard Van-Leer. Document no publicat.
- Falicov, C. (2001). Migración y familia. *Perspectivas Sistémicas*- noviembre-febrero, 69. Article on-line: <http://www.redsistemica.com.ar/migracion.htm>. [consulta 29-03-2008].
- Falk, J. (2005). *La conquista de l'autonomia*. Barcelona: Col·lecció Temes din-fàn-ci-a. Associació de Mestres Rosa Sensat.
- Family Welfare Association (FWA). <http://www.fwa.org.uk/>.
- Fernández-Ríos, L. (1994). *Manual de psicología preventiva Teoría y práctica*. Madrid: Siglo XXI editores.
- Ferrer, M. i Riera, M. A. (2003). Innovació i experimentació de serveis socio-educatius per a infants i famílies: els espais familiars. *Enginy*. Col·legi Oficial de Psicòlegs de les Illes Balears, núm.12-13, pàgs.49-56.
- Ferrer, M.; Mir, M.L. i Riera, M.A. (2007). *Educación para la Salud Mental en la Primera Infancia*. Cap. V. Líneas de Especialización en Enfermería: Colección y Acciones Formativas- (en premsa).
- Ferrer, M. i Riera, M.A. (2007). El rol i les intervencions dels professionals en programes socioeducatius per a famílies de risc. *Enginy*. Col·legi Oficial de Psicòlegs de les Illes Balears, núm.16-17, pàgs. 31-39.
- Flaquer, L. (1999). *La estrella menguante del padre*. Barcelona: Ariel.
- Flaquer, L. (2002). Cambios en la estructura familiar. A Casas, F. i Gómez, C. (comp.) *Infancia, familia y calidad de vida*, pàgs.48-6. Barcelona: Instituto de Infancia y Mundo Urbano (CIIMU).
- Flaquer, L., Olivar, E. i Gómez, A. (2004). Polítiques de suport a les famílies. *Guix d'Infantil*, núm. 20. pàgs.10-13.
- Fundación ECCA. <http://www.radioecca.org/conozca/index1.html>.
- Garcia, G.A. i Ramírez, J.M. (1996). *Diseño y evaluación de proyectos sociales*. Zaragoza. Certeza.
- George, A.L. i Bennet, A. (2005). *Case studies and theory development in the social sciences*. Cambridge: MITPress.
- Gimeno, J. i Pérez Gómez, A.I. (1993). *Comprender y transformar la enseñanza*. Madrid: Morata.
- Giovanini, D. (2008). Conferència *I Bambini hanno bisogno di tempo per conoscere e per conoscere*. Universitat de les Illes Balears.
- Godall, T. (2007). *Emmi Pikler: el desenvolupament motor autònom des del naixement fins a la seguretat de les primeres passes. Un estudi de casos basat en l'escala de desenvolupament motor de Pikler-Lóczy*. Universitat de Barcelona. Tesi doctoral.
- Gómez-Granell, C. (2002). El observatorio de la infancia y la familia de Barcelona. A Casas, F. i Gómez, C. (comp.) *Infancia, familia y calidad de vida*, pàgs. 32-47. Barcelona: Instituto de Infancia y Mundo Urbano (CIIMU).

- González, M.M. i Palacios, J. (1992). Interacció educativa adult-infant en l'àmbit familiar. Nivells d'anàlisi i nivells de significació. *Temps d'Educació*, 7, pàgs. 89-115.
- González Sala, F. (2006). *Estudio de los perfiles de las familias en situación de riesgo social: Programas de ayuda P.E.R y P.E.P. del Ayuntamiento de Valencia*. Universitat de Valencia. Tesis doctoral.
- Gracia, E. (1997). *El apoyo social en la intervención comunitaria*. Barcelona: Paidós.
- Gracia, E. i Musitu, G. (2003). Social isolation from communities and child maltreatment: a cross-cultural comparison. *Child abuse and neglect*, 27 (2), pàgs.153-168.
- Gran Enciclopèdia Catalana. (1999) Volumes 6, 7, 12 i 2. Barcelona: Enciclopedia Catalana.
- Granell, E. (1986). Evaluation of high risk indices for preventive programs: A new challenge for behavioral assessment. *Evaluación Psicológica*, 2, (5), pàgs. 3-13.
- Grossmann,K. i Grossmann, K.E. (1991). Newborn behavior early parenting quality and later toddler-parent relationships in a group of German infants. A J.K. Nugent, B.M.Lester i T.B. Brazelton (Eds.). *The cultural context of infancy*. Vol II, pàgs. 3-38. Norwood: Ablex.
- Grych, J. i Finchman, F. (2001). *Interparental Conflict and child development. Theory, Research and Application*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Guba, E. i Lincoln, Y. (1982). Epistemological and Methodological Bases of Naturalistic Inquiry. *E.C.T.J.* 30 (4) pàgs. 233-252.
- Guba, E. i Lincoln, Y. (1994). Competing paradigms in Qualitative Research. A N. Denzin i Y. Lincoln (eds.) *Handbook of Qualitative Research*. pàgs.105-117. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Haley, J. (1973). *Terapia no convencional*. Buenos Aires: Amorrortu.
- Haley, J. (1976). *Terapia para resolver problemas*. Buenos Aires: Amorrortu.
- Head Start. <http://www.headstartinfo.org/index.htm>.
- Hombrados, M.I. (1996). *Introducción a la psicología comunitaria*. Málaga: Aljibe.
- Howes, P.W. i Cicchetti, D. (1993). A family/relational perspective on matreating families: parallel processes across systems and social policy implications. A D. Cicchetti i S.L. Toth (eds.): *Child abuse, child development and social policy*. pàgs. 249-300. Noorwood, NJ: Ablex.
- Hoyuelos, A. (2004). *La ética en el pensamiento y obra pedagógica de Loris Malaguzzi*. Barcelona: Octaedro-Rosa Sensat.
- Hoyuelos, A. (2006). *La estética en el pensamiento y obra pedagógica de Loris Malaguzzi*. Barcelona: Octaedro-Rosa Sensat.
- Hoyuelos, A. (2007). Documentació com a narració i argumentació. *Guix d'infantil*, núm. 39. pàgs. 5-9.
- Ibáñez, M. (2005). Ponència *Nuevas alternativas en investigación sobre apego e intersubjetividad*. *Instrumentos de evaluación*. A Jornades "Apego y salud mental". Alacant: Internacional Attachment Network – Iberoamericana.
- Institut d'Estadística de les Illes Balears. <http://www.caib.es/ibae/ibae.htm>.
- Instituto Nacional de Estadística. <http://www.ine.es/>
- International Attachment Network (IAN). <http://www.attachmentnetwork.org/>

- Isaacs, C.D. (1982). Treatment of child abuse: A review of the behavioral interventions. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 15
- Janesick, V. (1994). The dance of qualitative research design: metaphor, methodolatry, and meaning. A N.K. Denzin i Y.S. Lincoln (eds.). *Handbook of Qualitative Research*. pàgs. 209-21. Thousands Oaks, CA: Sage
- Janesick, V. (2003). The Chorreography of Qualitative Research Design. Minuets, Improvisations and Christallization. A Denzin i Lincoln (eds.) *Strategies of Qualitative Inquir*. pàgs. 46-79. Thousand Oaks, CA: Sage
- Jimenez, M. (2000). *Las relaciones interpersonales en la infancia*. Málaga: Aljibe.
- Kagan, J. (1984). *The nature of the child*. New York: Basic Books.
- Kaye, K. (1982). *La vida mental y social del bebé*. Barcelona: Paidós.
- Kemmis, S. (1985). Action Research and the politics of reflection. A Bous,D.; Keogh, R. i Walker, D. *Reflection: turning experience into learnig*. Londres: Kogan Page.
- Kumpfer, K.L.; DeMarsch, J. i Child, W. (1989). *The Strengthening Families Program*. Departament of Health Education. University of Utah and Alta Institute.
- La Maison Verte. <http://www.lamaisonverte.asso.fr/index.htm>.
- Latorre, A.; Del Rincón, D. i Arnal, J. (1996). *Bases metodológicas de la investigación educativa*. Barcelona: GR92.
- LeCompte, M. (1995). Un matrimonio conveniente: diseño de investigación cualitativa y estándares para la evaluación de programas. *Revista Electrónica de investigación y evaluación educativa*. Volumen I, núm. I. <http://www.uv.es/RELIEVE/v1/RELIEVEv1n1.htm> [consultat 3-03-2008].
- Lengua, J.C. (2003). El ritual psicoterapèutic. *Revista de Psiquiatria y Salud Mental Hermilio Valdizan*. Vol. IV, nº I. pàgs. 23-28.
- Lewin, K. (1943). *Field Theory in Social Science*. New York: Harper and Row.
- Linares, J.L. (1996). Ponència de XVII Congreso Nacional de Terapia Familiar. Gran Canaria.
- LLadó, M.A. (2007). *Els setze alens*. Poema no publicat.
- Llei orgànica 1/1996, 15 gener, de protecció jurídica del menor i de modificació parcial del Codi Civil i de la llei d'enjudiciament civil
<http://www.caib.es/sacmicrofront/archivopub.do?ctrl=CONTSP1735Z111291&id=11291>.
- López Quintás, A. (1987). *La estética de la creatividad*. Madrid: Cátedra.
- López, F. (1995). *Prevención de los abusos sexuales de menores y educación sexual*. Salamanca: Amarú.
- López, F. (2005). Ponència *El rol de la empatía y el apego en las relaciones amorosa*. Jornadas sobre Apego y salud mental. Alacant. International Attachment Network.
- Lurçat, L. (1986). *Les necessitats i els drets dels infants*. Barcelona: Col·lecció Temes din-fàn-ci-a. Associació de Mestres Rosa Sensat.
- Main, M. i Solomon, J. (1986). Discovery of a new, insecure-disorganized-disoriented attachment pattern.

- A.T.B. Brazelton i M. Yogman. *Affective Development in Infancy*. Norwood: Ablex.
- Main, M. i Weston, D. (1981). The quality of the toddler's relationship to mother and father: related to conflict behaviour and the readiness to establish new relationships. *Childs Development*, 52. pàgs. 932-940.
- Máiquez, M.L.; Rodrigo, M.J.; Capote, C. i Vermaes, I. (2000). *Aprender en la vida cotidiana. Un programa experiencial para padres*. Madrid: Aprendizaje Visor.
- Majem, T.; Estela, A. i Jubete, M. (1995). Dos nuevos servicios de educación no formal. *Cuadernos de Pedagogía*, 239. pàgs. 20-23.
- Malterud, K. (2001). Qualitative research: standars, challenges and guidelines. *The Lancet*, 358. pàgs. 483-487.
- Mantovani, S. i Anolli L. *Tempo per le famiglie: un'iniziativa per bambini e genitori* (memòria de treball no datada).
- Marro F. J. (2008). *Resiliència i voluntat de sentit en la promoció de la salut psicosocial en els docents. Capacitat de reconstrucció positiva a partir d'un context inicial d'adversitat. Estudi de cas en un Institut d'Educació Secundària*. Universitat Ramon Llull. Tesi doctoral.
- Marrone, M. (2001). *La teoria del apego. Un enfoque actual*. Madrid: Psimática.
- Marrone, M. (2003). Ponència *Introducción a la teoría del apego*. Jornades Teoria del vincle afectiu: aplicacions en salut mental prevenció comunitària. Palma de Mallorca. International Attachment Network.
- Martin, J.L. (1996). La organización del tiempo en la educación infantil. *Aula*. 47. pàgs. 53-59.
- Massie, H. i Campbell, K. (1983). *The Massie-Campbell Scale of Mother-Infant Attachment Indicators During Stress (AIDS Scale)*. New York: Basic Books.
- Medina, A. (coord.). (1991). *Teoría y método de la evaluación*. Madrid: Cincel.
- Meil, G. (2006). *Pares i fills a l'Espanya actual*. Barcelona: Fundació La Caixa. Col·lecció Estudis Socials. 19.
- Méndez, L.; Lacasa, P. (1995). Aprender y enseñar en situaciones cotidianas: observando la interacción de Teresa con los adultos. A P. Fernández-Berrocal i A. Melero (comps.), *La interacción social en contextos educativos*, pàgs. 327-377. Madrid: Siglo XXI.
- Merriam, S.B. (1990). *Case study research in education*. Oxford: University Press.
- Miles, M. B. i Huberman, A.M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Thousand Oaks, California: Sage.
- Minuchin, S. i Montalvo, B. (1967). Technique for working with Disorganized Low Socioeconomic Families. *American Journal of Orthopsychiatry*, vol, 37. pàgs. 880-887.
- Minuchin, S. (1986). *Familias y terapia familiar*. Buenos Aires: Gedisa.
- Minuchin, S. i Fishman, H.Ch. (1988). *Técnicas de terapia familiar*. Barcelona: Paidós.
- Monserat, C. (2006). *Benestar i aolliment d'infants en família extensa: percepcions, avaluacions i aspiracions dels principals agents implicats*. Universitat de Girona. Tesi doctoral.

- Moreno, J.L. (1951). *Sociometry, Experimental Method and the Science of Society*. Nueva York: Beacon House.
- Morse, J. (1994). Designing funded qualitative research. A Denzin, N. i Lincoln, Y. (eds.) *Handbook of Qualitative Research*. pàgs.220-235. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Musitu, G.; Román, J.M. i Gutierrez, M. (1996). *Educación familiar y socialización de los hijos*. Barcelona: Idea Books
- Nardone, G.; Giannotti, E. i Rocchi, R. (2003). *Modelos de familia*. Barcelona: Herder.
- Navarro, M.I. (2002). *La intervención psicosocial con familias multiproblemáticas; la perspectiva ecológica*. Universitat de Valencia. Tesis doctoral.
- Neyrand, G. (1995). *Sur les pas de la Maison Verte*. Paris: Syros.
- Palacios, J. (1987). Contenidos, estructuras y determinantes de las ideas de los padres. Una investigación empírica. *Infancia y Aprendizaje*. 39-40. pàgs.113-136.
- Palou, S. (2004). *Sentir y crecer. El crecimiento emocional en la infancia*. Barcelona: Graò.
- Pereira, R. (2002). Duelo: desde el punto de vista individual al familiar. *Sistemas Familiares*. 18. pàgs.1-2: 48-61.
- Pérez Serrano, G. (1994 a). *Investigación cualitativa. Retos e interrogantes. I. Métodos*. Madrid: La Muralla.
- Pérez Serrano, G. (1994 b). *Investigación cualitativa. Retos e interrogantes. II. Técnicas y análisis de datos*. Madrid: La Muralla.
- Phillips, A. (2003). *Saber dir no*. Barcelona: Empúries.
- Piaget, J. (1971). *Psicología y pedagogía*. Barcelona: Ariel.
- Pierrehumbert, B. (2003). Ponència Jornades Teoria del vincle afectiu: aplicacions en salut mental prevenció comunitària. Palma de Mallorca. International Attachment Network
- Pikler, E. (1980). *Per una crescita libera. L'importanza di non interferire nella libertà di movimento dei bambini fin dal primo anno di vita*. Milano: Emme Edizioni.
- Pikler, E. (1985). *Moverse en libertad. Desarrollo de la motricidad global*. Madrid: Narcea.
- Pikler, E. (1996). *Datemi tempo. Lo svilupp autonomo dei movimenti nei primi anni di vita dei bambini*. Como: Red.
- Pla Integral de Suport a la Família (2005-2008). Govern de les Illes Balears.
- Plan Integral de Apoyo a la Familia (2001-2004). Ministerio de Asuntos Sociales.
- Pourtois, J.P. (1984). *Eduquer les parents ou comment stimuler la compétence en education*. Bruselas: Labor.
- Powell, M. i Monahan, J. (1969). Reaching the Reject trough Multifamily Group Therapy. *International Journal of Groups Psychotherapy*, vol. 19. I
- Preescolar Na Casa-Educar en familia. <http://www.preescolarnacasa.org>.
- Programa del nin sa (1998). Gerència d'Atenció Pimària de Mallorca. Balears: Insalud.
- Requena, M. (1993). Formas de familia en la España de hoy. A Garrido, L. i Gil, E. (eds.) *Estrategias familiares*. pàgs. 249-270. Madrid: Alianza.

- Riera, M.A. (1999). *Análisis de situaciones de enseñanza/aprendizaje en la primera infancia desde una perspectiva interaccionista: Proyectos con objetos y materiales no estructurados*. Universidad de las Islas Baleares. Tesis doctoral.
- Riera, M.A. (2001). Comunicació *La continuidad de las experiencias en la Escuela Infantil: el valor de los proyectos largos*. Granada: Congreso de Educación Infantil: La Educación y la Cultura de la Infancia. La ciudad un espacio para crecer.
- Riera, M. A. (2005). El espacio-ambiente en las escuelas de Reggio Emilia. *Indivisa. Boletín de Estudios e investigación*. Monografía III. La Salle. pàgs. 27-37 .
- Riera, M.A. i Ferrer, M. (2003). Nous programes socioeducatius adreçat a la millora de les relacions parentals en els primers anys de vida. *Educació i Cultura*. núm.16. pàgs. 113-125. Servei de Publicacions de la Universitat de les Illes Balears.
- Riera, M.A. i Ferrer, M. (2003). Espacio Familiar 'Camp Redó': Un enfoque comunitario y preventivo en la intervención con familias. *In-fan-cia*. núm. 88. pàgs. 29-32.
- Riera, M.A. i Ferrer, M. (2007). Les cadres de la relation avec les familles: vers la participation des parents. *Le Furet*. núm. 54. pàgs. 6-8.
- Robles, L. (2000). La subjetividad del investigador en sus análisis científicos. La construcción de explicaciones a partir de experiencias personales. A Mercado, F.J. i Torres T.M. (comps.) *Análisis cualitativo en salud. Teoría, método y práctica*. México: Plaza y Valdés ed.
- Rodari, G. (2002). *Gramàtica de la fantasia. Introducció a l'art d'inventar històries*. Barcelona: Columna.
- Rodrigo, M. J. (2005). Ponència *La resiliencia parental en familias de riesgo psicosocial: claves para la intervención grupal*. Las Palmas de Gran Canaria. X Congreso Internacional de Educación Familiar.
- Rodrigo, M.J.; Máiquez, M.L.; Rodríguez, G. i Martín, J.C. (2005). El asesoramiento a familias con riesgo psicosocial. A Monereo, C.; Pozo, J.I. (coords.). *La práctica del asesoramiento educativo a examen*. pàgs.139-152. Barcelona. Graó.
- Rodrigo, M.J. i Palacios, J. (coords.). (1998). *Familia y desarrollo humano*. Madrid: Alianza.
- Rodríguez Gómez, G; Gil, J. i García Jiménez, E. (1996). *Metodología de la investigación cualitativa*. Málaga: Aljibe.
- Rodríguez, M. A. (2004). *Un análisis de la educación familiar desde la teoría pedagógica: propuesta de bases fundamentales para un modelo integrado*. Universitat de Valencia. Tesis doctoral.
- Rodríguez Zapatero, J. L. (2004). IV Congreso Nacional de Familias Numerosas. Santiago de Compostela. <http://www.numerosasalbacete.com/PDF/PonenciaRZ.htm> [consulta: 18- 05-2008].
- Rogoff, B. (1993). *Aprendices del pensamiento*. Barcelona: Paidós.
- Rojas Marcos, L. (1998). Prólogo. A Belart, A. i Ferrer, M. (1998) *El ciclo de la vida: una visión sistémica de la familia*. pàgs. 13-15. Bilbao: Desclée de Brouwer. Colección Serendipity.
- Rommetveit, R. (1979). *Strutura del messaggio. Un modello analitico del linguaggio e della comunicazione*. Roma: Armando.

- Rosselló, M. R. (2003). *L'adaptació curricular individualitzada com a eina de comunicació interprofessional. Un estudi de casos en un centre de primària*. Palma de Mallorca: Universitat de les Illes Balears. Servei de Publicacions i Intercanvi Científic.
- Roussel, L. (1989). *La famille incertaine*. Paris: J.Odile.
- Rygaard, N.P. (2008). *El niño abandonado. Guía para el tratamiento de los trastornos del apego*. Barcelona: Gedisa.
- Sala, F. (2006). *Estudio de los perfiles de las familias en situación de riesgo social: Programas de ayuda P.E.R. y P.E.P. del Ayuntamiento de Valencia*. Universitat de Valencia. Tesi doctoral.
- Sandín, M.P. (2003). *Investigación cualitativa en educación. Fundamentos y tradiciones*. Madrid: McGraw-Hill.
- Sanmartín, R. (2003). *Observar, escuchar, comparar, escribir. La práctica de la investigación cualitativa*. Barcelona: Ariel.
- Santos, M.A. (1990). *Hacer visible lo cotidiano*. Madrid: Akal.
- Satir, V. (1991). *Nuevas relaciones humanas en el núcleo familiar*. Mèxico: Ed.Pax.
- Schaffer, H.R. (1990). *El context socio-familiar en l'educació de l'infant*. Barcelona: Temes d'in-fàn-cia. Associació de Mestres Rosa Sensat.
- Schaffer, H.R. i Callender, W.M. (1959). Efectos psicológicos de la hospitalización durante el primer año de vida. *Pediatrics*. 24. pàgs. 528-39.
- Schön, D. (1987). *La formación de profesionales reflexivos. Hacia un nuevo diseño de la enseñanza y el aprendizaje en las profesiones*. Barcelona: Paidós.
- Schön, D. (1998). *El profesional reflexivo. Cómo piensan los profesionales cuando actúan*. Barcelona: Paidós.
- Schwartzmann, L. (2003). Calidad de vida relacionada con la salud: aspectos conceptuales. *Cienc. enferm*. [online]. vol.9, no.2 pàgs. 09-21. <http://www.scielo.cl/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0717-95532003000200002&lng=es&nrm=iso>[consulta 30 Abril 2008].
- Silveira, M.C. (2002). *Rutines, activitat a l'escola*. Barcelona: Col·lecció Temes d'Infància. Associació de Mestres Rosa Sensat.
- Sluzki, C.E. (1998). *La red social: frontera de la práctica sistémica*. Barcelona: Gedisa.
- Stake, R.E. (1994). Case studies. A N.K. Denzin i Y.S. Lincoln (eds.) *Handbook of qualitative research*. 236-247. Londres: Sage.
- Stake, R.E. (1998). *Investigación con estudio de casos*. Madrid: Morata.
- Starr, R.H., Jr (1982). A research-based approach to the prediction of child abuse. En R.H.Starr, Jr (ed.). *Child abuse prediction: policy implications*. pàgs. 105-134. Cambridge: Ballinger.
- Taylor, S.,J. i Bogdan, R. (1992). *Introducción a los métodos cualitativos de investigación*. Barcelona: Paidós.
- The Anna Freud Centre. <http://www.annafreudcentre.org/>.
- Thierney, L. (1976). *Excluded Families*. New York: Columbia University Press.
- Thió de Pol, C. (2003). *Entre pares i fills*. Barcelona: Barcanova.
- Tonucci, F. (2003). *Cuando los niños dicen ¡Basta!*. Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez.

- Trevarthen, C. (1982). Los motivos primordiales para entenderse y para cooperar. A A. Perinat. *La comunicación no verbal*. Pàgs.143-182. Barcelona: Avesta.
- Treviño(2006). *Estructura y dinámica de la monoparentalidad en España*. Universitat Autònoma de Barcelona: Tesis doctoral.
- Triana, B. i Rodrigo, M.J. (1985). El concepto de infancia en nuestra sociedad: Una investigación sobre teorías implícitas de los padres. *Infancia y Aprendizaje*. 31-32. pàgs.157-171.
- Triana, B. i Simón, M.I. (1994). La familia vista por los hijos. A M.J. Rodrigo (ed.) *Contexto y Desarrollo Social*. pàgs.271-304. Madrid: Ed. Síntesis.
- Vanistendael, S. i Lecomte, J. (2002). *La felicidad es posible. Despertar en niños maltratados la confianza en sí mismos: construir la resiliencia*. Barcelona: Gedisa.
- Vega, F. i Ventosa, V.J. (1993). *Programar, acompañar, evaluar*. Madrid: CCS.
- Vega, S.(1997) Instrumentos de trabajo. A M. Coletti i J.L. Linares (comp.) *La intervención sistèmica en los servicios sociales ante la familia multiproblemática. La experiencia de Ciutat Vella*. pàgs.167-200. Barcelona: Paidós.
- Vila, I. (1997). *Entorn social i familiar i intervenció psicopedagògica*. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.
- Vila, I. (1998). *Familia, escuela y comunidad*. Barcelona: Horsori.
- Von Foerster, H. (1991). *Las semillas de la cibernética*. Barcelona: Gedisa.
- Waters, E. i Deane, L.E.. (1985). Defining and assessing individual differences in attachment relationships: Q-methodology and the organization of behavior in infancy and early childhood. A Bretherton, I. i Waters, E. (eds.) *Growing points in attachment theory and research*. pàgs..41-65. Monographs of the Society for Research in Child Development. 50.
- Watzlawick, P.; Bavelas, J.B. i Jackson, D.D. (1991). *Teoría de la comunicación humana*. Barcelona: Herder.
- Werner, E. i Smith, R.S. (1982). *Vulnerable but invincible: a study of resilient children*. New York: McGraw-Hill.
- Wertsch, J.V. (1984). The creation of context in joint problem solving. A Rogoff, L. (ed.). *Everyday cognition: its development in social context*. pàgs. 151-171. Cambridge: Harvard Univ. Press.
- Whitaker, C.A. i Bumberry, W.M. (1991). *Danzando con la familia. Un enfoque simbólico-experiencial*. Barcelona: Paidós.
- Whiting, J.W. i Child, I.L. (1953). *Child training and personality*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Whoqol Group. The World Health Organization Quality of life assessment. (1995). Position Paper from the World Health Organization. vol. 41, n. 10. pàgs. 1.403-1.409. *Soc. Medical Sciences*.
- Wilson, J.B. (1995). *Cómo diseñar un programa de formación que impacte los resultados*. Madrid: Centro de Estudios Ramón Areces.
- Winnicott, D.W. (1978). *Realidad y juego*. Barcelona: Gedisa.

- Wolcott, H.F. (1992). Posturing in qualitative inquiry. A M.D. Lecompte, W.L. Millroy i J. Preissle (eds.). *The handbook of qualitative research in education*. pàgs.41-52. California: Academic Press.
- Wood, D.; Bruner, J.S. i Ross, G. (1976). Le role de l'interaction de tutelle dans la résolution de problème. A J.S. Bruner. (1983). *Le dévelppement de l'enfant: savoir faire, savoir dire*, comp. de M.Delau i J. Michel, Paris: Presses Universitaires de France, (2 ed.). 1987. pàgs. 261-280.
- World Association for Infant Mental Health (WAIMH). <http://www.waimh.org/>.
- Yárnoz, S. (2006). Ponència *Estilos de apego y regulación emocional*. Jornades San Sebastián. Internacional Attachment Network – Iberoamericana.
- Yin, R.K. (1993). *Applications of Case Study Research*. Newbury Park, CA: Sage.
- Zuravin, S. i Greif, G.L. (1989). Normative and child-maltreating AFDC mothers. *Social Casework: the Journal of Contemporary Social Work*, 74. pàgs. 76-84.

ÍNDIX DE FOTOGRAFIES

CAPÍTOL 6		Pàgina
Fotografia 1	Espai de nadons	220
Fotografia 2	Espai motriu	220
Fotografia 3	Espai de joc simbòlic	221
Fotografia 4	Espai del berenar i de pintar	221
Fotografia 5	Espai de tertúlia	222
Fotografia 6	Espai d'higiene	222
Fotografia 7	Espai de lectura de contes	223
Fotografia 8	Espai de lectura de contes	224
Fotografia 9	Espai motriu	224
Fotografia 10	Espai de construccions	225
Fotografia 11	Material	225
Fotografia 12	Material	226
CAPÍTOL 7		
Fotografia 13	Espai estora	302
Fotografia 14	Espai per al joc simbòlic	304
Fotografia 15	Espai per al joc simbòlic	304
Fotografia 16	Espai de berenar i pintar	306
Fotografia 17	Espai de berenar i pintar	306
Fotografia 18	Espai de construccions	307
Fotografia 19	Espai de construccions	308
Fotografia 20	Espai de joc motriu	310
Fotografia 21	Espai de joc motriu	310
Fotografia 22	Espai de contes	311
Fotografia 23	Espai de contes	311
Fotografia 24	Espai de la tertúlia	312

ÍNDEX DE GRÀFICS

CAPÍTOL 2

CAPÍTOL 2		Pàgina
Gràfic 2.1	Esperança de vida al naixement	45
Gràfic 2.2	Fecunditat	46
Gràfic 2.3	Fills per dona	47
Gràfic 2.4	Edat mitjana d'accés a la maternitat	48
Gràfic 2.5	Any 2006 Dones treballadores	49
Gràfic 2.6	Edat al primer matrimoni	51
Gràfic 2.7	Nupcialitat per cada 1000 habitants	52
Gràfic 2.8	Nul·litats, separacions i divorcis	54
Gràfic 2.9	Tipus de llars Espanya	55

CAPÍTOL 8

Gràfic 8.1.1	Total famílies període 2002-2006	384
Gràfic 8.1.2	Creixement del programa	386
Gràfic 8.1.3	Proporció de participació pares / mares	387
Gràfic 8.1.4	Assistència famílies 2002	389
Gràfic 8.1.5	Assistència famílies 2003	390
Gràfic 8.1.6	Assistència famílies 2002-2003	391
Gràfic 8.1.7	Assistència famílies 2003-2004	391
Gràfic 8.1.8	Participació famílies 2003-2004 per trimestres	392
Gràfic 8.1.9	Nombre de sessions any 2005	393
Gràfic 8.1.10	Participació famílies any 2005	395
Gràfic 8.1.11	Assistència famílies programa A 2005	396
Gràfic 8.1.12	Infants, mares i pares programa A 2005	397
Gràfic 8.1.13	Infants, mares i pares programa B 2005	398
Gràfic 8.1.14	Assistència famílies programa B 2005	398
Gràfic 8.1.15	Assistència famílies any 2005	399
Gràfic 8.1.16	Famílies per grup any 2006	399
Gràfic 8.1.17	Assistència famílies per dates programa A 2006	400
Gràfic 8.1.18	Nombre de sessions per famílies programa A 2006	401
Gràfic 8.1.19	Assistència famílies per dates programa B 2006	402
Gràfic 8.1.20	Nombre de sessions per famílies programa B 2006	403
Gràfic 8.1.21	Edats dels infants període 2002-2006	405
Gràfic 8.1.22	Grups d'edats dels infants període 2002-2006	406
Gràfic 8.1.23	Edats de les mares període 2002-2006	407
Gràfic 8.1.24	Nombre de mares adolescents 2005-2007	408
Gràfic 8.1.25	Edats dels pares període 2002-2006	410
Gràfic 8.1.26	Procedència de les famílies període 2002-2006	411

Gràfic 8.1.27	Països de procedència període 2002-2006	412
Gràfic 8.1.28	Procedència de les famílies i serveis període 2002-2006	413
Gràfic 8.1.29	Estructures familiars període 2002-2006	414
Gràfic 8.1.30	Nombre d'estructures familiars per cada any	415
Gràfic 8.1.31	Relació estructura familiar-edat de les mares. Període 2002-2006	416
Gràfic 8.1.32	Famílies monoparentals anys 2005 i 2006	417
Gràfic 8.1.33	Estructures familiars any 2006	417
Gràfic 8.1.34	Nombre de fills per família. Període 2002-2006	418
Gràfic 8.1.35	Percentatges del nombre de fills per família. Període 2002-2006	419
Gràfic 8.1.36	Situació laboral per serveis. Període 2002-2006	420
Gràfic 8.1.37	Estructura familiar i situació laboral. Període 2002-2006	421
Gràfic 8.1.38	Factors de risc de les famílies. Període 2002-2006	422
Gràfic 8.1.39	Percentatges dels factors de risc de les famílies. Període 2002-2006	423
Gràfic 8.1.40	Famílies amb mesures de protecció. Període 2002-2006	428
Gràfic 8.1.41	Mesures de protecció per anys de participació	429
Gràfic 8.2.1	Nombre de sessions de presentació del programa	432
Gràfic 8.2.2	Serveis de derivació de famílies. Any 2002	436
Gràfic 8.2.3	Serveis de derivació de famílies. Any 2003	437
Gràfic 8.2.4	Nombre de famílies derivades per els serveis. Any 2004	437
Gràfic 8.2.5	Percentatges de famílies derivades per els serveis. Any 2004	438
Gràfic 8.2.6	Serveis de derivació de famílies. Anys 2002, 2003 i 2004	439
Gràfic 8.2.7	Percentatges de famílies-serveis. Anys 2002, 2003 i 2004	439
Gràfic 8.2.8	Nombre de famílies derivades per els serveis. Any 2005	440
Gràfic 8.2.9	Percentatges de famílies derivades per els serveis. Anys 2005	440
Gràfic 8.2.10	Percentatges de famílies derivades per els serveis. Anys 2006	441
Gràfic 8.2.11	Famílies derivades Període 2002-2006	442
Gràfic 8.2.12	Nombre de famílies derivades per serveis i anys	443
Gràfic 8.2.13	Nombre de famílies participants per any	444
Gràfic 8.2.14	Nombre de tècnics i famílies derivades. Període 2002-2006	445
Gràfic 8.2.15	Reunions amb serveis any 2006	450
Gràfic 8.2.16	Modalitats de reunions amb serveis any 2006	451

ÍNDEX DE TAULES I FIGURES

CAPÍTOL I		Pàgina
Taula 1.1	Necessitats i funcions	30
Taula 1.2	Cronograma fases de la tesi	38
CAPÍTOL 2		
Taula 2.2	Nombre de dones treballadores fora de la llar	49
Taula 2.3	Edat al primer matrimoni	50
Taula 2.4	Nul·litats, separacions i divorcis	53
Taula 2.5	Tipus de llars Espanya	54
Taula 2.6	Inversió europea en suport a la família	79
CAPÍTOL 3		
Taula 3.1	Programes i associacions d'atenció a les famílies	115
CAPÍTOL 4		
Taula 4.1	Cronograma d'entrevistes	158
Taula 4.2	Codificació entrevistes	159
Taula 4.3	Observacions Isabel- Maria	160
Taula 4.4	Enregistraments vídeo	161
Taula 4.5	Documents consultats	162
CAPÍTOL 5		
Taula 5.1	Població 2001	189
Taula 5.2	Població 2004	190
Taula 5.3	Indicadors demogràfics	190
Taula 5.4	Població segons edat 2001	191
Taula 5.5	Població segons edat 2004	191
Taula 5.6	Població resident classificada per lloc de naixement 2001	191
Taula 5.7	Població segons regió de naixement en %- 2004	192
Taula 5.8	Població resident per nacionalitat i gènere 2001	192
Taula 5.9	Població segons nacionalitat any 2007	192
Taula 5.10	Població de 18 i més anys, per estat civil- 2001	193
Taula 5.11	Característiques de les unitats de convivència 2004 en %	193
Taula 5.12	Població de 16 i més anys, per nivell d'estudis i gènere- 2001	194
Taula 5.13	Nivell d'estudis any 2007	194
Taula 5.14	Població de 16 i més anys, relació activitat i gènere 2001	195
Taula 5.15	Demandes de serveis socials 2004 %	196
Taula 5.16	Xarxa social i familiar	197
Taula 5.17	Serveis educatius	198
Taula 5.18	Serveis sanitaris	198

Taula 5.19	Serveis socioculturals	199
CAPÍTOL 6		
Taula 6.1	Famílies participants en el primer any	238
CAPÍTOL 7		
Figura 7.1	Causalitat circular	261
Taula 7.1	Aportacions teoria sistèmica i actuacions del programa	378
Taula 7.2	Aportacions teoria ecològica i actuacions del programa	378
Taula 7.3	Aportacions teoria del vincle afectiu i actuacions del programa	379
CAPÍTOL 8		
taula 8.1.1	Nombre famílies per anys	385
Taula 8.2.1	Reunions amb serveis any 2005	449
CAPÍTOL 9		
Figura 9.3.1	Genograma 1	517
Figura 9.3.2	Genograma 2	518
Taula 9.3.1	Documents consultats	523
Taula 9.3.2	Resum de les observacions (primer mes)	529
Taula 9.3.3	Resum de les observacions (vuitè mes)	539

ÍNDEX D'ANNEXOS

MODELS D'ENTREVISTES

- E1 Model entrevista tècnics
- E2 Model entrevista professionals
- E3 Model entrevista famílies

TRANSCRIPCIÓ D'ENTREVISTES

- ETC Entrevista a tècnica de Protecció de Menors
- EFT Entrevista a família
- EPP Entrevista a professional Espai Familiar
- EPV Entrevista a professional supervisora

NOTES DE CAMP

- N1 Notes de diaris personals
- N2 Notes visita La Casa dels Colors
- N3 Notes sessió de feina A. Bondioli
- N4 Notes sessions de supervisió
- NEI Notes de camp entrevistes

DOCUMENTS DE GESTIÓ I ORGANITZACIÓ XIAIF

- 1.1 Acta fundacional associació
- 2.1 Projecte Espai
- 2.2 Memòria Espai Familiar 2002
- 2.3 Memòria Espai Familiar 2006
- 3.1 Document Fitxa de derivació famílies
- 3.2 Document Informes de famílies
- 3.3 Document Graella observacions habilitats parentals
- 3.4 Document Indicadors d'avaluació de famílies
- 3.5 Valoració mares juliol 2002. Valoració mares juny 2005

ALTRES DOCUMENTS

- 4.1 Plànol
- 4.2 Permís de XIAIF per la recerca